
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH
REPUBLIC

Sayı/Issue: 7
Yıl/Year: 2020
Yaz/Summer
Temmuz/July

E-ISSN: 2587-2117

2020
İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

E-ISSN: 2587-2117

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

www.tarihvegunce.org
www.dergipark.org.tr/tarihvegunce

Sayı Editörü/Issue Editor
Doç. Dr. Yenal ÜNAL

Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır.
International peer-reviewed journal - Published every six months.

E-Posta/E-Mail
tarihvegunce@gmail.com

Basım Yeri/Printing Place
Can Dijital Baskı Reklam A. Ş.

Kapak Tasarımı
Özlem KOÇ

Yayımlanan makalelerin bilim ve dil yönünden sorumluluğu; çeviri makalelerin her türlü telif mesuliyeti yazarına/çeviren kişiye aittir. Makalelerde yer alan fikirlerden ve çeviri telif sorunlarından kesinlikle editör sorumlu tutulamaz. Makalelerde belirtilen görüşler, Tarih ve GÜNCE Dergisi'nin görüşünü yansıtmaz. Dergide yayımlanan makalelerin tüm yayın hakları Tarih ve GÜNCE Dergisi'ne aittir.

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU

Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI 48825
517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN

Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül ERGÜL

6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ

2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.

(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere

Tuncay İNAN

19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact: +447754549145
tny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul MOTİKA

Universität Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Halil Fehmi Dağ

halilfehmidag@hotmail.com

Dr. Johannes HEINRICH

Uğur Berk Kalelioğlu

Essen Üniversitesi

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI

Sapienza University – Rome Dept. Of History Cultures Religions
Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Contemporary History wing, room 3

Fransa

Yüksel ÇELGİN

42, rue Joseph Python 75020-Paris/France celginy@gmail.com

İran

Doç. Dr. Mansumeh Daei

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Doç. Dr. Naile ASKER

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALİHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nürşat JUMADİLOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZİ

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

Macaristan

Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN

Makedonya

Prof. Dr. Redzep SKRİJELJ

Yunanistan

Ass. Prof. Dr. Paschalis VALSAMİDİS

Komotini University

Dr. Georgios LİMANTZAKİS

Atina Üniversitesi

Polonya

Prof. Dr. Danuta CHMIEŁOWSKA

Varşova Üniversitesi

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN - Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Osman AKANDERE - Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Gül CELKAN - Middle Georgia State University

Prof. Dr. Fabio L. GRASSI - Sapienza University

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU - Michigan State University

Prof. Dr. Raoul MOTİKA - Orient-Institut İstanbul

Prof. Dr. Aytül ERGÜL - Kean University

Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA

Doç. Dr. Necdet AYSAL - Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Cavid QASIMOV - Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi

Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS - Komotini University

Dr. Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi

Dr. Neval KONUK - Marmara Üniversitesi

Yönetim Kurulu / Management Board

Prof. Dr. Kemal ARI

Doç. Dr. Necdet AYSAL

Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ

Dr. Derya GENÇ ACAR

Dr. Özlem YILDIZ

Dr. Neval KONUK

Dr. Hasan DİNÇER

Sekretarya/Sekretariat

Erdal İNCE

Murat KAYA

Yıldız ŞEN

Ercan YALÇIN

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Kemal ABDULLAYEV – Azerbaycan
Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ATALAY – University of Mary Washington
Prof. Dr. Gövher BAŞSELİYEVA – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Evangelia BALTA – National Hellenic Research Foundation
Prof. Dr. Nizami CEFEROV – Azerbaycan
Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University
Prof. Dr. Danuta CHMIELOWSKA – Varşova Üniversitesi
Prof. Dr. Fabio L. GRASSI – Sapienza University
Prof. Dr. Ercan HAYTOĞLU – Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA – Bulgaristan
Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA – Kazakistan
Prof. Dr. Dosay KENJETAY – Kazakistan
Prof. Dr. Arshi KHAN – Hindistan
Prof. Dr. Dimitri KİTSİKİS – Yunanistan - Kanada
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University
Prof. Dr. Zafer KOYLU – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Prof. Dr. Rafael MUKHAMETDİNOV – Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Aytül ERGÜL – Kean University
Prof. Dr. Mustafa ORAL – Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA – Rusya Bilimler Akademisi
Redzep SKRİJELJ – Makedonya
Prof. Dr. Salih TUNÇ – Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan UZUN – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ – İran
Doç. Dr. Ali DİKİCİ
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA – Ukrayna
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN – Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzyüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sübhan TALIBLI – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL – Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU – Ege Üniversitesi
Ass. Prof. Paschalis VALSAMİDİS – Gümülçine
Dr. Öğr. Üyesi Metin AKSOY – Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ – Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ – Nevşehir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ – Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

Dr. Derya GENÇ ACAR - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan DİNÇER - Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alev DURAN
Dr. Bülent DURGUN
Dr. Firuz FEVZİ - Afganistan
Dr. Johannes HEINRICH - Almanya
Dr. Neval KONUK - Marmara Üniversitesi
Dr. Özlem YILDIZ
Dr. Georgios LİMANTZAKİS - Atina Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Kemal ARI-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nurgün KOÇ-Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ORAL-Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA-Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Fahri YETİM-Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Biray ÇAKMAK-Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KILIÇ-Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL-Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer METİN-Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Volkan PAYASLI-Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Güneş ŞAHİN-Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Yenal ÜNAL-Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Yüksel YILDIRIM-Bakırçay Üniversitesi
Dr. Öğr. Görevlisi Derya GENÇ ACAR-Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKKOR-Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY-Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mine DEMİR-Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ-Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Görevlisi Mustafa MUTLU-Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fethi NAS-Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Görevlisi Seçil ÖZDEMİR-Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özgür TOKAN-Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Resul YAVUZ-Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Murat TURAN
Dr. Özlem YILDIZ

Muhabir Üyeler/Correspondent Members

Doç. Dr. Fahriye EMGİLİ - Mersin
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Metin AKSOY - Gümüşhane
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir
Erdal İNCE - İzmir
Murat KAYA - Antalya
Yıldız ŞEN - İzmir
Ercan YALÇIN - Samsun

Şavgu AYDIN - İzmir

Çalışma Kurulu/Working Board

Nimet ALTUNTAŞ

Şavgu AYDIN

Murat BALON

Aytaç BOZKUYU

Cihan ÇATAL

Halil Fehmi DAĞ

Suat DURAK

Ali EVGİ

Gurbet GÖKGÖZ

Erdal İNCE

Murat KAYA

Özlem KOÇ

Zehra KORKMAZ

Fehmi KURTULUŞ

Furkan ÖZDOĞAN

Ali ÖZKARDAŞ

Nejla PÜREN

Şenay SAVUR

Yıldız ŞEN

İbrahim ŞİMŞEK

Ercan YALÇIN

Yeşim Ertem YANKIN

Özgür YILDIRIM

Tarih ve Günce Dergisi; Index Copernicus, ASOS Index ve Arastirmax tarafından taranmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Yenal ÜNAL

EDİTÖRDEN 1

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/RESEARCH ARTICLES

Alper KARAŞİN

MUSTAFA KEMAL'İN, PERA PALAS'TA GENERAL WILLIAM BIRDWOOD VE
GENERAL CHARLES HARRINGTON İLE GÖRÜŞMESİ ÜZERİNE..... 5

Kemal ARI

POPULATION EXCHANGE IN THE HISTORICAL PROCESS AND BURSA..... 23

Resul YAVUZ

İZMİR'İN İŞGALİ SONRASI DAMAT FERİT HÜKÜMETİ'NİN
POLİTİKALARI VE SALTANAT ŞURASI'NDA DEVAM EDEN TARTIŞMALAR
..... 57

Bahtiyar DEDEOĞLU

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İTİLAFLI DEVLETLERİNİN HAPİSHANELERDEN
MAHKÜMLARI TAHLİYE ETMESİ..... 95

Esen ERTUĞRUL, Çağhan UYAR

TÜRKİYE'DEKİ REJİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ABD BASININA YANSIMALARI (1919-
1923)..... 117

Ömer METİN

ROMEN ARŞİVLERİNE GÖRE TÜRKİYE'DE DİL VE EĞİTİMDEKİ
DÖNÜŞÜMÜN DEĞERLENDİRİLMESİ (1925-1935)..... 147

Mine DEMİR

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE MESLEKİ VE TEKNİK OKULLARIN
SERGİ DÜZENLEME GELENEĞİ: 1938 YILI KIZ ENSTİTÜLERİ VE SANAT
OKULLARI SERGİSİ ÖRNEĞİ 169

Murat TURAN

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN 100. YILINDA, BİR CUMHURİYET
PARLAMENTERİNİN KÜLTÜREL BİRİKİMİ: HASAN-ÂLİ YÜCEL'İN ÖZEL
KİTAPLIĞI..... 197

Süleyman ÂŞIK

A NEW LEADER IN TURKISH POLITICS AFTER SEPTEMBER 12, 1980: TURGUT
ÖZAL..... 223

Murat KAYA DÜNYA GÜZELLİK KRALİÇESİ KERİMAN HALİS HANIM'IN İZMİR ZİYARETİ VE BASINA YANSIMALARI.....	247
İsmail DUMAN BARTIN MİLLETVEKİLLERİNİN TESPİTİ VE YASAMA FAALİYETLERİNİN İNCELENMESİ	277
Mustafa ORAL AFYON-BURDUR-ANTALYA DEMİRYOLU PROJESİ	305
Kerim TİRYAKİ, Zeynel ÖZLÜ OSMANLI DEVLETİ'NDE MUHACİR ÇOCUKLARININ SOSYAL HAYATA ENTEGRASYONUNDA EĞİTİM MESELESİ (19.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA)	323
Seçil ÖZDEMİR GÜNEY AZERBAIJAN MESELESİ: TARİHİ VE KÜLTÜREL BOYUTU	359
Selahattin KAYA SAFRANBOLU VE BARTIN KAZALARI CİZYE DEFTERİNİN TANITIMI VE TAHLİLİ (1846-1847).....	387
ÇEVİRİLER/TRANSLATIONS	
Uğur Berk KALELİOĞLU MODERN TÜRKİYE'NİN KURUCUSU	417
Nejla PÜREN MUSTAFA KEMAL'İN KARŞISINDA	423
KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	
Yenal ÜNAL "METİN TOKER, TÜRKİYE ÜZERİNDE 1945 KÂBUSU"	437
Nurgül ERTAŞ "MURAT ESER, ELEFTHERİOS VENİZELOS (YUNAN ARŞİV KAYNAKLARINA GÖRE TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ)"	443
İbrahim AYDIN "YENAL ÜNAL, TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ARAŞTIRMALARI"	451
Batuhan ÖZCAN "FAKİR BAYKURT, UNUTULMAZ KÖY ENSTİTÜLERİ"	457

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi

Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Sayı: 7 (2020/Yaz)

Issue: 7 (2020/Summer)

EDİTÖRDEN

Çok değerli okuyucular merhaba!

Yayın hayatına 2017 yılında başlayan Tarih ve Günce Dergisi'nin 7. sayısıyla birlikteyiz... Tarih ve Günce, uluslararası hakemli bir tarih dergisi olarak bilimsel tarih incelemelerine katkı sunma, mevcut bilimsel bilgiye yeni katkılar sağlayacak orijinal çalışmaları teşvik etme, genç araştırmacıların bilimsel çalışmalarını okuyucuyla buluşturma ve destekleme hedefleri doğrultusunda gelişimini güçlü bir biçimde sürdürüyor. Bilimsel süreli yayıncılığın hızlı bir ivmeyle gelişim gösterdiği, bilimsel araştırmalar sonucunda elde edilen yeni bilgilerin en kısa sürede ve en sağlıklı metotlarla okuyucuya aktarıldığı günümüz dünyasında Tarih ve Günce, gerek Türkiye'de gerek dünyada bu önemli misyonları gerçekleştirebilmek amacıyla yola çıkmış bir dergidir. Dergi, 7. sayısı ile birlikte hedeflerine ulaşma yolunda yine ciddi bir aşama kaydetmiştir.

Özellikle arşiv kaynaklarından elde edilen belgeler temelinde kaleme alınan makalelerle Tarih ve Günce, literatüre ciddi katkılar yapmaya devam etmektedir. Geline bu noktada önemli bir mesafenin kat edildiğini belirtmeliyiz. Nitekim dergimiz artık çeşitli indeksler tarafından taranmaya

başlanmıştır. Önümüzdeki dönemlerde de başvurusu yapılan birçok önemli indeksin Tarih ve Günce'nin her geçen gün üstüne koyan başarılı yayınlarını takibe alacağından şüphe duymuyoruz.

Bu başarılı derginin ortaya çıkması ve gelişiminde en büyük emeğin hocamız Prof. Dr. Kemal Arı'ya ait olduğunu belirtmeliyiz. Derginin geçmiş sayılarında olduğu gibi bu sayısının da ortaya çıkmasında Murat Kaya Bey'in olağanüstü katkıları olmuştur. Bu nedenle kendisine yürekten teşekkürü bir borç biliyorum. Resul Yavuz ve Özgür Tokan Beyler birçok konuda olduğu gibi editörlük yaptığım süreçte de daima değerli fikirleriyle bana destek oldular. Bir önceki sayının editörü Derya Genç Acar Hanım, editörlük görevini üzerime aldığım tarihlerde dergide bürokratik işleyişini nasıl geliştiği konusunda değerli fikirlerini bizimle paylaşarak işlerimizi epeyce kolaylaştırdı. Bu noktada temas etmemiz gereken bir husus daha var. Tarih ve Günce'nin 7. sayısının editörlüğü görevini üzerimize aldığımız günden başlayıp yayın sürecinin sonuna kadar olan dönemde bize her türlü katkıyı sunmaktan kaçınmayan çok değerli hakem heyetine ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Onların çok değerli katkıları olmaksızın bu çok güçlü sayının ortaya çıkması mümkün olamazdı.

Tarih ve Günce'nin, 7. sayısı son derece nitelikli ve orijinal bilimsel çalışmaları okuyucuyla buluşturuyor. Derginin bundan sonraki hedefi ilkeli, bilimsel, seviyeli ve akademik çalışmaları daha ileri noktalara taşımak ve yer alacağı indeks sayısını daha da arttırmak olacaktır. Tarih ve Günce'nin 7. sayısı, birçok araştırmacının çeşitli konular üzerine kaleme aldığı değerli makalelerden oluşuyor. Bilimsel nitelikli bu makalelerin çift-kör hakem sistemi ile titiz bir süreçten geçtikten sonra yayımlandığını burada ifade etmeliyiz.

Yeni sayının içeriğine kısaca göz atacak olursak, Tarih ve Günce'nin bu sayısı, 15 makale, 4 kitap tanıtımı ve 2 çeviriden oluşuyor. Her biri ayrı bir öneme sahip olan bu çalışmalardan özellikle makalelerin üzerinde mutlaka durmalıyız. Dergimizin bu sayısında geç Osmanlı devrinden, 20. yüzyıl sonlarına kadar olan süreçte birbirinden ilginç konular üzerine araştırmalar ortaya koyulmuştur. Fakat burada esas altı çizilecek nokta ise makalelerin orijinalliği ile ilgilidir. Tarih ve Günce'nin bu sayısında yer alan makalelerin önemli bir bölümü yeni arşiv belgeleri ışığında hazırlanmıştır. Bu cepheden bakıldığında dergimizin bu sayısının yeni bilgilere aç tarih okuyucusunu hem heyecanlandıracak hem de susuzluğunu giderecek bir yapıya sahip olduğunu vurgulamamız gerekiyor. İşaret edilen bu çok sayıda orijinal çalışmanın bizim editörlüğümüzle okuyucuyla buluşturulması bize ayrı bir kıvanç vermektedir.

Tarih ve GÜNCE'nin 7. sayısı artık pek kıymetli okuyucularıyla buluşmaya hazır... Derginin bu sayısına bilimsel çalışmalarıyla katkı sunan değerli araştırmacılara, bu çalışmaların her aşamasını titizlikle değerlendiren hakem kuruluna ve yayın sürecinde katkı sunan tüm dergi ekibine bir kez daha teşekkür ediyorum.

Bütün tarih meraklılarını Tarih ve GÜNCE'yi takip etmeye davet ediyor, herkese esenlikler diliyorum. Yeni sayılarda görüşmek dileğiyle...

Doç.Dr. Yenal Ünal
Karaköy/BARTIN
30.07.2020

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 5-22.

Geliş Tarihi: 29 Mart 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

MUSTAFA KEMAL'İN, PERA PALAS'TA GENERAL WILLIAM BIRDWOOD VE GENERAL CHARLES HARINGTON İLE GÖRÜŞMESİ ÜZERİNE

Alper KARAŞİN*

Öz

Anılar, tarih çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Belgelerin çalışma konularındaki tüm boşlukları doldurması mümkün değildir. Bu durumda anılar belgelerden kalan boşlukların doldurulması açısından önemli bir görevi yerine getirmektedir. Ancak anı kaynaklarında yer alan bilgilerin doğruluğu mutlaka başka kaynaklarla karşılaştırılması ve kontrol edilmesi gerekmektedir. Kontrol işlemi gerçekleştirilmediği takdirde gerçek olmayan anılar yeni eserlerde yer bulmaya devam edecektir. İlk kez Yusuf Hikmet Bayur'un eserinde yer alan Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas'ta General William Birdwood ile görüşmesi gerçek olmayan bir anıdır. Enver Behnan Şapolyo'nun kitabında yer alan Mustafa Kemal Paşa ile General Charles Harington'ın görüşmesi de gerçek değildir. Yusuf Hikmet Bayur'un ve Enver Behnan Şapolyo'un eserlerinde yer alan gerçek olmayan bu anılar zaman içerisinde yeni eserlerde de Bayur ve Şapolyo kaynak gösterilerek kullanılmıştır. Türk ve yabancı birçok farklı kaynaklar kullanılarak yapılan bu çalışmada Mustafa Kemal Paşa'nın General William Birdwood ve General Charles Harington ile yaptığı iddia edilen görüşmelerin gerçek olmadığı belgelerle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, William Birdwood, Charles Harington, Pera Palas.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, alperkarasin@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-3485-2992.

Mustafa Kemal's Meeting With General William Birdwood And General Charles Harington In Pera Palace

Abstract

Autobiographical memories have an important place in history studies. It is not possible for the documents to fill all the gaps in the study subjects. In this case, autobiographical memories fulfill an important task in terms of filling the gaps left in the official documents. However, the accuracy of the information that the autobiographical memories contained must be compared with other sources and checked. Unless the control process is carried out, delusive memories will continue to be included in new researches. The meeting of Mustafa Kemal Pasha with General William Birdwood in Pera Palace which was written for the first time in Yusuf Hikmet Bayur's work is a delusive memory. The interview between Mustafa Kemal Pasha and General Charles Harington which mentions in the book of Enver Behnan Şapolyo was not real, either. The delusive memories in the works of Yusuf Hikmet Bayur and Enver Behnan Şapolyo have been used in new works by giving Bayur and Şapolyo as references. In this study, which was carried out using many different Turkish and foreign sources, it is revealed with the documents that Mustafa Kemal Pasha's alleged negotiations with General William Birdwood and General Charles Harington were not real.

Keywords: Mustafa Kemal, William Birdwood, Charles Harington, Pera Palace.

Giriş

1918 Eylül ayında Osmanlı Devleti'nin Makedonya ve Filistin'deki savunma cepheleri çöktü. Bulgaristan'ın da 29 Eylül'de ateşkes antlaşması imzalamasıyla Osmanlı Devleti savaşa devam edemeyeceğine karar verdi. 7 Ekim'de Talat Paşa Hükümetinin istifa etmesi üzerine 14 Ekim'de kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, İtilaf güçleri ile barış görüşmeleri için temas kurmaya başladı.

İtilaf güçleri de bu süreçte Osmanlı Devleti ile yapmayı planladığı ateşkes metni üzerindeki ön çalışmalarını tamamlamıştı. İngiliz Savaş Bakanlığı (War Office) ve İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (Admiralty) tarafından Osmanlı

Devleti ile yapılması planlanan ateşkes antlaşmasının tasarısı İngiliz Savaş Kabinesine (War Cabinet) sunuldu. İngiliz tasarısı, İtilaf devletleri arasında birçok tartışmanın yaşanmasına neden oldu. Uzun tartışmaların sonucunda İngiliz tasarısına eklenen birkaç madde ile antlaşma son halini aldı¹.

Mondros görüşmeleri, Osmanlı Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) başkanlığındaki Türk heyeti ile İtilaf güçlerini temsil eden Amiral Arthur Gough Calthorpe başkanlığındaki İngiliz heyeti arasında 27 Ekim tarihinde başladı. 3 gün süren görüşmeler sonucunda 30 Ekim tarihinde Mondros Limanı'nda bulunan İngiliz Agamemnon zırhlısında Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı².

30 Ekim akşamı Sadrazam İzzet Paşa, Liman Von Sanders'e gönderdiği telgrafta, Von Sanders'in Yıldırım Orduları Komutanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya bırakmasını ve İstanbul'a dönmesini bildirmekteydi. Von Sanders, 31 Ekim günü Yıldırım Orduları Komutanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya devretti³. Sadrazam İzzet Paşa, 7 Kasım'da Yıldırım Orduları Grubunu dağıttı ve Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezaretinin emrine verildi. 10 Kasım'da trenle Adana'dan İstanbul'a doğru yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım'da İstanbul'a ulaştı⁴. Amiral Calthorpe kumandanlığındaki İtilaf donanması da İstanbul'a 13 Kasım sabahı saat 8'de geldi⁵.

1. Mustafa Kemal Paşa ve General William Birdwood Görüşmesi

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldikten sonra Pera Palas (Pera Palace) oteline yerleşti. Pera Palas'ta kaldığı sürede Mustafa Kemal Paşa birçok önemli görüşme yaptı. Yusuf Hikmet Bayur, İstanbul'un işgal döneminde Pera Palas otelinde Mustafa Kemal Paşa ile Avustralya Yeni Zelanda Kolordusu Komutanı General William Birdwood arasında geçtiğini iddia ettiği görüşmeye, ilk kez 1963 yılında yayımladığı "*Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına*

¹ Briton Cooper Busch, *Mudros To Lausanne: Britain's Frontier In West Asia, 1918-1923*, State University of New York Press, New York, 1976, s.s. 13-19. Bkz. Frederick Maurice, *The Armistices of 1918*, Oxford University Press, Great Britain, 1943, s.s. 16-21; Harry N. Howard, *The Partition of Turkey A Diplomatic History 1913-1923*, University of Oklahoma Press, Norman, 1931, s.s. 208-213.

² Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C.I Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 7.

³ Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, (Çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 377.

⁴ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s.s. 2-4.

⁵ PRO, CAB 23/8/23, Turkey, 14 November 1918.

Kadar" isimli eserinde yer verdi. Bayur eserinde, Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf donanmasıyla aynı günde İstanbul'a vardığını anlattıktan sonra İstanbul İşgal Komutanlığı görevinde bulunan General Birdwood'un da karargâhıyla Pera Palas oteline yerleştiğini belirtmekteydi. Bayur eserinde, bir gün General Birdwood, kendisinin refakat subayı olan sporcu Sedat Rıza Bey aracılığıyla Dr. Rasim Ferit Bey'e (Talay) Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine Doktor Rasim Ferit Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya haber verdi. Paşa, General Birdwood'un isteğini öğrenir öğrenmez hemen yanına davet etti. General Birdwood'un son derece saygılı davrandığını ve birkaç nezaket sözünden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya, kendilerini nasıl yendiğini sorması üzerine; Mustafa Kemal Paşa'nın "*Sizin de benim de tarih ceridelerimiz var, tarih yazar*" dediğini, bunun üzerine Birdwood'un "*Sizin ağzınızdan öğrenmek istiyorum*" karşılığını verdiğini aktardı. Mustafa Kemal Paşa, General Birdwood'un bu isteği üzerine Doktor Rasim Ferit Bey'den reçete kâğıdı ve kalem alarak bir kroki çizdi ve General Birdwood'a "*Şu tarihte karaya çıktınız, filanca saate kadar siz şu, biz bu durumda idik. Her şey lehinize idi; neden şu çizgide durdunuz ve ilerlemediniz?*" diye sordu. Bu soruya karşılık Birdwood da "*Askerlerimiz çok yorulmuş idi*" karşılığını verdi; ardından Conkbayırı'nın krokisini çizen Mustafa Kemal Paşa, yeni bir soru sorarak: "*Siz filan gün şu istikamette hareket ettiniz ve şu durumu aldınız, niçin ilerlemediniz?*" dedi. Bu soruya Birdwood, "*Biz ilerledikçe arkadan su yetişmedi, asker susuz kaldı ve durdu*" demesi üzerine Mustafa Kemal Paşa şu karşılığı verdi:

"Görüyorsunuz ki ben bir şey yapmadım; önce yorgunluk, sonra susuzluk ordunuzu durdurdu".

Bundan sonra olay şöyle gelişti: Birdwood ayağa kalkarak "*Sizin gibi kahraman ve uluvucenap sahibi bir general tanımadım*" demesi üzerine iki general kucaklaştı ve sonra da oturdu. Bir süre sonra Birdwood gitmek için izin istedi ve Mustafa Kemal Paşa'nın karaladığı kâğıdı ve kalemi alarak "*Müsaade ederseniz bu kâğıtla bu kalemi bir hatıra olarak saklayayım*" dedi⁶.

Yusuf Hikmet Bayur, değinilen konuyla ilgili bunları aktarmıştır. Onun "*Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*" isimli eserinde yer verdiği bu anı ne ölçüde doğrudur, işte bu konu tartışmalıdır.

⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Güven Basımevi, Ankara, 1963, s.s. 230-231.

Bu anıyı, başka verilerle karşılaştırdığımız zaman, kimi yanlışlar ve eksikler görebiliriz. Bu hususları şu biçimde sıralayabiliriz:

Yusuf Hikmet Bayur, bu görüşmenin tarihini "bir gün" biçiminde vermekte, ancak kesin bir tarih ortaya koymamaktadır. Yazar bu olayı ilk kez yazdığını da iddia etmiştir. Daha da ötesi, bu anlatıyla ilgili olarak eserinde hiçbir kaynak vermemiştir. Buna karşın, aynı konuya değinen iki ayrı yapıtın birinde tarih 16 Kasım, ikincisinde de 20 Kasım olarak verilmiştir. 16 Kasım 1918 tarihini veren, sonradan önemli bir kurumun uzunca yıllar başında da bulunmuş, kronoloji kitaplarıyla tanınmış, ancak tarih dışı bir alandan gelen Prof. Dr. Utkan Kocatürk'tür⁷. 20 Kasım 1918 tarihini veren kişi de yine Atatürk üzerine çalışmalarıyla bilinen Sadi Borak'tır⁸. Bu tarihleri verenler, kaynak olarak da Yusuf Hikmet Bayur'u göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Bayur'un bu anlatısı, yalnız bu iki yazarla sınırlı değildir ve olay daha sonra pek çok yapıtta da yinelenmiştir.

Bu verilerden hareketle şu sonuçlara ulaşabiliriz:

İlk olarak General Birdwood, Kasım 1918'de İstanbul'da değildi. Batı Cephesi'nde Almanlara karşı savaşıyan 5. Ordu komutanlığı görevi nedeniyle Kasım 1918 tarihinde İstanbul'da olması olanaklı değildi.

5. Ordu, 30 Ekim 1916 tarihinde General Hubert Gough komutasındaki Yedek Ordu'nun (Reserve Army) yeniden adlandırılmasıyla kuruldu⁹. Mart 1918'de General Gough'un görevden alınmasından sonra 5. Ordu'nun ismi, 4. Ordu olarak değiştirildi. 23 Mayıs 1918 tarihinde 5. Ordu'nun General William Birdwood komutanlığında tekrardan kurulması kararlaştırıldı. 31 Mayıs'ta General Birdwood, 5. Ordu'daki görevine başladı¹⁰. Avustralya Başbakanı William Hughes, 12 Ağustos 1918 tarihinde General Birdwood'a gönderdiği yazıda Savaş Bakanlığının resmi olarak 5. Ordu Komutanı olarak atanmasını onayladığını bildirmiştir. Korgeneral H. A. Lawrence'ın 24 Ağustos 1918

⁷ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 119.

⁸ Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 153.

⁹ C.E.W. Bean, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.III*, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1941, s. 896.

¹⁰ C.E.W. Bean, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.VI*, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1942, s.s. 184, 198; Bkz. Alexander Donaldson Ellis, *The Story of the Fifth Australian Division Being an Authoritative Account of the Division's Doings in Egypt, France and Belgium*, Hodder and Stoughton, Great Britain, 1920, s. 308.

tarihinde General Birdwood'a gönderdiği yazıda, 5. Ordu'daki görevinin 30 Kasım 1918 tarihine kadar süreceğini bildirmiştir¹¹.

Üstelik General Birdwood, Batı Cephesi'nin son günlerinde yaşadıklarını anılarında anlatmıştır. General Birdwood, Batı Cephesi'ndeki harekâtla ilgili bilgiler verdikten sonra 18 Ekim 1918 tarihinde Alman kuvvetlerini Belçika'nın Tournai şehrinden çıkardıklarını, bu operasyonun ardından General Plumer'ı görmeye gittiğini yazmıştır. General Birdwood, Belçika Kralı ve Kraliçesi'nin Tournai şehrini ziyaretleri sırasında onlara eşlik ettiğini de belirtmiştir¹². General Birdwood komutanlığındaki 5. Ordu'nun İngiliz basınında birçok haberde yer aldığı görülmektedir. The Times'ın "Tracing The British Line" başlıklı haberinde, General Birdwood'un ve Batı Cephesi'ndeki diğer komutanların ilerledikleri güzergâh hakkında bilgi verilmektedir¹³. The Daily Telegraph gazetesi "Advance To The Rhine" başlıklı haberinde Mareşal Foch'un General Birdwood'a yaptığı ziyaret hakkında bir yazı yer almaktadır¹⁴. The Illustrated London News gazetesinde de Belçika'nın Lille şehrinde gerçekleştirilen törenden kareler paylaşılmıştır¹⁵. The Times gazetesinin "Brussels Welcomes Its King" başlıklı haberinde de Brüksel'de kral için hazırlanan törenden detaylar yer bulurken, törende Amiral Keyes, General Plumer ve General Jacobs'ın yanında General Birdwood'un da yer aldığı bilgisi verilmiştir¹⁶. İngiliz basınında yer alan haberlerin General Birdwood'un anılarındaki anlatıları doğruladığı görülmektedir.

General Birdwood anılarında, belirttiği üzere İstanbul'a ilk kez 1935 yılında gelmiştir. İstanbul'da bir gün kalan General Birdwood İstanbul'daki tarihi yerleri gezdikten sonra Türkiye'den ayrılmıştır¹⁷. General Birdwood'un İstanbul'a ikinci ziyareti Mayıs 1936'da Lancastria isimli vapurla gelmesiyle gerçekleşmiştir. İstanbul'da İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine tarafından karşılanan General Birdwood, İstanbul'un tarihi yerlerini gezdikten sonra Cumhuriyet Anıtı'na çelenk koymuştur¹⁸. General Birdwood, İstanbul'da

¹¹ NAA: A5954, 1212/10.

¹² Field-Marshal Lord Birdwood, *In My Time Recollections and Anecdotes*, Skeffington & Son, Ltd., Great Britain, 1946, s.s. 57-58.

¹³ The Times, Tracing The British Line, 15 November 1918.

¹⁴ The Daily Telegraph, Advance to The Rhine, 16 November 1918.

¹⁵ The Illustrated London News, Liberation: The Freeing of Lille By The Allies-Ceremonies, Entries, And Welcomes, 16 November 1918. Bkz. Ek 1.

¹⁶ The Times, Brussels Welcomes Its King, 25 November 1918.

¹⁷ Field-Marshal Lord Birdwood, *Khaki and Gown An Autobiography*, Robert Speller & Sons, Great Britain, 1957, s. 419.

¹⁸ Tan, Eski İngiliz Muharıpleri Geldiler, 12 Mayıs 1936.

bulunduğu sırada gazetecilerle röportaj yapmıştır. Röportajında 1. Dünya Savaşı'nın Türkiye - Avustralya dostluğuna küçük bir sekte vurmuş olduğunu, ancak şimdi bu durumun geçtiğini belirtmiştir. Türkiye'yi çok sevdiğini ve İstanbul'un güzelliğine hayran olduğunu söylemiştir¹⁹. General Birdwood anılarında 1936 yılındaki İstanbul ziyareti döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün hasta olması nedeniyle kendisiyle görüşemediğini, onun yerine Fahrettin Altay tarafından ziyaret edildiğini yazmıştır. General Birdwood anılarında Fahrettin Altay ile olan görüşmesini anlatırken; Fahrettin Altay ile arasında geçen sohbette konunun Çanakkale Savaşı'na geldiğini; Fahrettin Altay'a 19 Mayıs 1915 tarihinde Anzak Koyu'nda yapılan büyük saldırıda Türk tarafının kayıplarının miktarını sorduğunu belirtir. Bu soruya Fahrettin Altay, Türk tarafının kaybının 10 bin olduğu cevabını vermiştir. Bu cevabın üzerine General Birdwood, Suvla Koyu çıkarması hakkında Fahrettin Altay'ın ne düşündüğünü sormuştur. Fahrettin Altay, İtilaf güçlerinin büyük bir kuvvetle çıkarma yaptığını gördüklerinde İstanbul'a, İtilaf güçlerinin İstanbul'u alacağını, savaşın bittiğini belirten telgraf çektiklerini söylemiştir. General Birdwood, Fahrettin Altay'a Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi'nden tahliyeleri hakkında ne düşündüğünü de sormuştur. Fahrettin Altay, Mustafa Kemal Atatürk'ün tahliye sırasında Çanakkale Cephesi'nde olmadığını söylemiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün İtilaf güçlerinin kayıp vermeden ayrıldığını duyduğunda "Eğer orada olsaydım kendimi vururdum" dediğini General Birdwood'a aktarmıştır²⁰. Fahrettin Altay'ın anılarında ise General Birdwood ile Mayıs 1936'da görüşmeleri üzerine bir bilgi bulunmamaktadır²¹.

General Birdwood, Fahrettin Altay'ın ziyaretinden memnun olmuş ve Fahrettin Altay aracılığıyla Mustafa Kemal Atatürk'e saygılarını sunmuştur²². General Birdwood 12 Mayıs 1936 tarihinde Lancastria Vapuru'ndan Mustafa Kemal Atatürk'e şu telgrafı göndermiştir: "Gelibolu ve Taksim anıtlarına çelenk koyduğumuz şu anda, zati devletlerinin şahsına ve Türk milletine sunduğumuz saygılı selamlarımızı ve yürekten dostluk duygularımızı kabul buyurmalarını eski muharip İngiliz, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı hacılar adına Ekselanslarından rica ederim"²³. Mustafa Kemal Atatürk de General Birdwood'un mesajına, aynı gün genel

¹⁹ Cumhuriyet, Eski İngiliz Muharıpleri Taksim Abidesinde, 12 Mayıs 1936.

²⁰ Birdwood, *In My Time*, s.s. 32-33.

²¹ Bkz. Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

²² Birdwood, *In My Time*, s.33, Birdwood, *Khaki and Gown*, s.s. 296, 421.

²³ Bilal N. Şimşir, *Çanakkale Bağlamında Avustralya'da Atatürk ve Türk Toplumunu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, s. 111.

sekreteri Hasan Rıza Soyak aracılığıyla şu yanıtı vermiştir; “Kendisine gösterdiğiniz duygularınızdan pek mütehasşis olan Cumhurbaşkanı, Zatiâlinize ve de İngiliz, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı eski muhariplere en iyi teşekkürlerini ve içten selamlarını iletmekle beni görevlendirdi”²⁴.

General Birdwood’un İstanbul’u bir sonraki ziyareti, Mustafa Kemal Atatürk’ün cenazesine İngiltere Kralını temsilen katılmasıyla olmuştur²⁵. Mustafa Kemal Atatürk hayatı boyunca General Birdwood ile yüz yüze karşılaşmamış ve konuşmamıştır. General Birdwood’un anılarında da Mustafa Kemal Atatürk’le görüştüğüne dair herhangi bir anekdot bulunmamaktadır.

Bayur’un eserinde yer alan anıdaki bir diğer yanlış ise Kasım 1918’de İstanbul İşgal Komutanı’nın General Birdwood olduğunu belirtmesiydi. General Birdwood askeri kariyeri boyunca hiçbir zaman İstanbul İşgal Kuvvetleri komutanı olmadı²⁶. İtilaf donanması, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul’a geldiğinde İşgal Kuvvetleri Komutanlığı konusu, İngiltere ve Fransa arasında kriz yaşanmasına neden oldu. Müttefiklerin İstanbul’daki temsilcileri İngiltere’den Amiral Calthorpe, İtalya’dan Kont Sforza ve Fransa’dan Amiral Amet idi. Müttefik Doğu Orduları Komutanlığının komutası da Fransız General Franchet d’Esperey’de idi. 1920 Haziran’ı Fransız Hükümeti, İstanbul’daki İngiliz egemenliğini bazı şartlar koşuluyla kabul etti. 7 Kasım 1920’de Müttefik Doğu Orduları Komutanlığı kaldırılarak İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanlığı kuruldu. Kurulan yeni komutanlığa General Charles Harington getirildi²⁷. Görüldüğü üzere 1918 Kasım’da İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanlığı yokken Batı Cephesi’nde görevli olan General Birdwood’un bu göreve atanması hiçbir şekilde mümkün değildi.

Mustafa Kemal Paşa ve General Birdwood arasında geçtiği iddia edilen bu anının doğruluğu sorgulanmadan kabul edilmiş ve bu anı, ilerleyen zaman içerisinde birçok yazar tarafından kitaplara, makalelere ve köşe yazılarına Bayur kaynak gösterilerek aktarılmıştır. Örneğin E. Semih Yalçın ve Salim Koca’nın “Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya Geçişi”²⁸, Alev Çoşkun’un “Samsun’dan Önce

²⁴ Şimşir, *Çanakkale Bağlamında*, s. 112.

²⁵ The Age, Salute to a Former Foe, 23 November 1938; Birdwood, *In My Time*, s.33; Birdwood, *Khaki and Gown*, s.s. 430-432; Altay, *10 Yıl Savaş*, s. 102.

²⁶ Bkz. NAA: B2455, BIRDWOOD W R.

²⁷ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, (Çev. Ahmet Kaçmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.s. 87-101.

²⁸ E. Semih Yalçın, Salim Koca, *Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya Geçişi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012, s. 120.

*Bilinmeyen 6 Ay: İşgal, Hüzün, Hazırlık*²⁹ ve Cemal Güven'in "Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri"³⁰ eserlerinde Mustafa Kemal Paşa ve General Birdwood görüşmesi yer almıştır. Sadi Borak'ın 10 Kasım 1964 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan yazısında sonrasında "Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk" isimli kitabında Bayur'dan alıntılıdığı anıda Mustafa Kemal'in Çanakkale'den İstanbul'a geldiğini yazarak yeni bir hatanın oluşmasına neden olmuştur³¹. Yukarıda anlatıldığı gibi Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a Adana'dan gelmiştir. Bayur'un kitabında yer alan anı doğruluğu sorgulanmadan kabul edilerek ilerleyen zaman içerisinde birçok eserde yer bulmuştur.

Birkaç eserde Mustafa Kemal Paşa ve General Birdwood görüşmesinin olmadığı yer almıştır. Gotthard Jaeschke, "Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri" isimli eserinde General Birdwood'un İstanbul'da olmadığını altını çizmekle beraber Mustafa Kemal Paşa ve General Birdwood arasında geçen görüşmede bir hakikat payı olduğunu belirtmiştir³². Sermet Atacanlı, "Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları" isimli eserinde General Birdwood'un Kasım 1918'de Batı Cephesi'nde Almanlara karşı savaşan kuvvetlerin başında bulunduğunu, Bayur'un General Birdwood ve General Harington'un isimlerini karıştırmış olabileceğini yazmıştır³³. Cengiz Özakıncı "Yüz Yıllık Yanlışlık Atatürk, Birdwood, Harington ve Çanakkale 1915" isimli makalesinde Mustafa Kemal Paşa ve General Birdwood arasında geçtiği iddia edilen görüşmenin gerçek olmadığını makalesinde ele almıştır³⁴.

Bayur'un eserindeki gerçek olmayan bu anıda altı çizilmesi gereken yer Mustafa Kemal'in ağzındanmış gibi aktarılan "Görüyorsunuz ki ben bir şey yapmadım; önce yorgunluk, sonra susuzluk ordunuzu durdurdu" cümlesidir. Bu cümle ile Mustafa Kemal'in Çanakkale Cephesi'nde göstermiş olduğu başarılarının yok sayılmasına neden olacak propagandaların yapılmasına açık kapı bırakılmaktadır. Bunun yanında sadece Mustafa Kemal'in değil, Çanakkale

²⁹ Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay: İşgal, Hüzün, Hazırlık*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s.s. 58-60.

³⁰ Cemal Güven, *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012, s.s. 21-22.

³¹ Sadi Borak, "Mustafa Kemal ve Birdwood", *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1964; yine bkz. aynı yazar, *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk*, Kırmızı Beyaz, İstanbul, 2004, s.s. 47-48.

³² Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 99.

³³ Sermet Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, MB Yayınevi, İstanbul, 2007, s.s. 276-277.

³⁴ Cengiz Özakıncı, "Yüz Yıllık Yanlışlık Atatürk, Birdwood, Harington ve Çanakkale 1915", *Bütün Dünya*, Eylül 2015, s.s. 23-30.

Cephesi'nde İtilaf devletlerinin askerlerine karşı büyük başarılar kazanmış Türk ordusunun başarılarına da gölge düşürülmektedir.

O halde önemli bir soru akla gelmektedir: Anzaklar, Çanakkale Savaşı'nda su sorunu yaşad mı?

General Birdwood, Albay Fitzgerald'a Anzak Koyu'na çıkarma yapmadan birkaç gün önce yazdığı yazıda çıkarma yapacakları bölgenin yarımadanın en susuz parçası olduğunu, bu nedenle çıkarmada yanında dolu 2.000 su tenekesi götüreceğini ve bu su tenekelerinin taşınması için 100 eşek satın aldığını bildirmiştir³⁵. Anzakların, Anzak Koyu'na çıkarma yapmalarından birkaç saat sonra Yüzbaşı T. R. Williams ve Teğmen W. H. Dawkins komutasındaki 2. Saha Mühendisleri bölgede su aramaya başlamıştır. Akşama kadar iki kuyu kazılmış ve ertesi gün kazılan yeni kuyularla su kaynağı elde etmişlerdir³⁶. Çanakkale Cephesi'nde su temini bol olmasa da Birdwood'un aldığı tedbirler sayesinde çıkarma sırasında ve Ağustos'taki büyük taarruzda Anzaklar yeterli suya sahip olmuşlar ve Anzakların askeri operasyonlarını engelleyecek kadar su sıkıntısı yaşanmamıştır³⁷. Anzak askerlerinin günlükleri ve mektuplarında bölgedeki su kaynakları hakkında bilgi bulunmaktadır. John Joseph Chapman isimli asker günlüğünde bazı günler cephede su taşıma görevinde bulunduğunu yazmıştır. Chapman, haziran ayında bazı günler suyun kısıtlı olduğunu belirtmiştir³⁸. Chapman'ın günlüğü incelendiğinde askeri operasyonların devam ettiğini, askerlerin içme suyunun kalmaması gibi bir durumun yaşanmadığı görülmektedir. Henry Francis Briggs isimli asker ailesine gönderdiği 19 Temmuz 1915 tarihli mektupta su konusunda sınırlamalar olduğundan bahsetmiştir. 15 Ağustos 1915 ve 6 Eylül 1915 tarihli mektuplarında su konusundan bahsetmemiştir³⁹. Briggs'in de mektupları incelendiğinde askeri operasyonların devam ettiği görülmektedir. Anzaklar zaman zaman su konusunda sıkıntı yaşamış olsalar da askeri operasyonlarını engelleyecek derecede büyük su sıkıntısı yaşamadıkları kendi belgelerinde ve Anzak askerlerinin günlükleri ve mektuplarında yer almıştır.

³⁵ Bkz. Ek 2.

³⁶ Bkz. Ek 3 ve Ek 4.

³⁷ C.E.W. Bean, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.I*, Angus & Robertson, Sydney, 1941, s.s. 572-574.

³⁸ AWM: RCDIG0000156, Diary of John Joseph Chapman, <https://www.awm.gov.au/collection/C1301758>

³⁹ AWM: RCDIG0000214, Letters From Henry Francis Briggs to His Family, <https://www.awm.gov.au/collection/C1303204>

2. Avustralyalı Gazeteci Ernest Richard Peacock'un Mustafa Kemal Paşa ile Yaptığı Röportaj

Mustafa Kemal Paşa, Pera Palas'ta kaldığı sürede birçok Türk ve yabancı gazeteci ile de görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul'da görüştüğünü iddia eden bir gazeteci de Avustralyalı Ernest Richard Peacock'tur. Avustralyalı gazetecinin Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşme Avustralya basınında yayınlanmıştır. Ernest Richard Peacock'un 14 Aralık 1918 tarihinde Avustralya gazeteleri The Sun ve The Herald'a gönderdiği yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın bir Avustralyalı gazetecinin kendisiyle röportaj yapma isteğini öğrenmesi üzerine röportajı hemen kabul ettiğini ve konuşmasında nazik olduğunu belirtmiştir. Konuşmanın Fransızca yapıldığını ekledikten sonra Peacock, Mustafa Kemal Paşa'ya Çanakkale Boğazı'na gerçekleştirilen saldırı hakkında ne düşündüğünü sormuştur. Mustafa Kemal Paşa, sadece deniz yoluyla boğazın geçilme düşüncesinin güçlü ve iyi bir temele sahip olduğunu, ancak boğazı geçme denemesinin başarısız olmasından sonra geri çekilip tekrar gelmenin hata olduğunu belirtmiştir. Paşa, İtilaf donanmasının karadan desteklenmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu sorunun ardından Peacock, Mustafa Kemal Paşa'ya Anzak çıkarması hakkında ne düşündüğünü sormuştur. Mustafa Kemal Paşa, Anzakların çok geniş bir alanı ele geçirmeye çalışarak hata yaptıklarını, kendisinin bu fırsatı değerlendirerek saldırdığını söylemiştir. Peacock, Mustafa Kemal Paşa'nın eline bir kâğıt ve kalem alarak Çanakkale'de uyguladığı taktikleri kendisine bölgeleri çizerek anlattığını belirtmiştir. Peacock yazısında, Mustafa Kemal Paşa'nın yapılan savaşlarda Anzak askerlerini öven, onların ne kadar cesurca savaştığını söyleyen sözleri üzerinde de durmuştur. Peacock makalesinin sonunda Mustafa Kemal Paşa'yı nazik, açık sözlü, kendine has bir şekilde son derece kibar ve Avrupa görünümlü olarak tanımlamıştır. Peacock, Mustafa Kemal Paşa'nın yanından ayrılırken Paşa'ya bir gün Avustralya'yı ziyaret fırsatı yakalarsa Avustralya'daki eski rakiplerinin kendisini görmekten mutluluk duyacaklarını da eklemiştir⁴⁰. Görüldüğü üzere Avustralyalı gazeteci Peacock'un Mustafa Kemal Paşa ile yaptığını iddia ettiği röportaj ile Yusuf Hikmet Bayur'un eserinde yer alan Mustafa Kemal Paşa ve General Birdwood görüşmesi arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Avustralyalı gazetecinin kendisiyle görüşme isteğini hemen kabul etmesi,

⁴⁰ The Herald, Turkish Defender of Anzac Describes Allies' Fatal Error, 27 December 1918; The Sun, Gallipoli Gamble Turk Commander's Review, 28 December 1918; The Herald, Gallipoli Defence Turkish Leader's Story, 27 February 1919. Bkz, Ek 6.

kâğıda savaş taktiklerini çizerek anlatması ve Anzakların yaptıkları saldırılar üzerine yapılan konuşma Bayur'un anlattığı anı ile arasındaki benzer noktalardır. O nedenle Yusuf Hikmet Bayur'un anlattığı olayın gerçek hikâyesinin bu görüşme olması kuvvetle muhtemeldir. Bu şekilde Bayur'un kitabında yer verdiği anı da Mustafa Kemal Paşa'nın Avustralyalı gazeteci Peacock ile yaptığı konuşmanın yanlış aktarılması sonucunda Avustralyalı gazetecinin General Birdwood'a dönüşmesi ihtimal dahilindedir. Peacock ile Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekten görüşüp görüşmediği bilinmemektedir. Mustafa Kemal Paşa ve Peacock arasındaki röportaj gerçek ise de Peacock'un röportajı ne kadar doğru aktardığı da bir soru işaretidir. Mustafa Kemal Paşa, Avustralyalı gazeteci ile yaptığı röportaj hakkında bilgi vermemiştir. Bu nedenle bu görüşmenin gerçekten yapıp yapılmadığı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

3. Mustafa Kemal Paşa'nın General Charles Harington ile Görüşmesi

Bazı eserlerde Pera Palas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen kişinin General Harington olduğu yer almıştır. Örneğin Sermet Atacanlı'nın "*Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*" isimli eserinde Birdwood'un Batı Cephesi'nde Almanlara karşı savaşan kuvvetlerin başında olduğunu, Yusuf Hikmet Bayur'un General Birdwood'u Müttefik İşgal Kuvvetleri Komutanı General Charles Harington ile karıştırmış olabileceğini yazmıştır⁴¹. Yukarıda Müttefik Doğu Orduları Komutanlığının kaldırılarak İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanlığının 1920 yılında kurulduğunu ve General Harington'ın bu mevkiye atandığı bilgisi verilmiştir. O nedenle 1918 Kasım ayında General Harington'un da Pera Palas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi mümkün değildir.

Mustafa Kemal Paşa ile General Charles Harington arasında geçtiği iddia edilen görüşme ilk kez Enver Behnan Şapolyo'nun "*Kemal Atatürk ve Millî Mücadele*" isimli eserinde yer almıştır. Şapolyo eserinde Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas otelinde konakladığı günlerden bir gün aralarında Harington'ın da bulunduğu İngiliz İşgal Komutanları otelci aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya haber gönderirler. Otelci Mustafa Kemal Paşa'ya İngiliz İtilaf devletleri kumandanı General Harington'ın kendisi ile görüşmek isteğini iletir. Mustafa Kemal Paşa nerede görüşmek istediklerini otelciye sorması üzerine otelci yanlarına çağdırdıklarını söyler. Mustafa Kemal Paşa "*Ben bu memleketin*

⁴¹ Atacanlı, *Atatürk ve Çanakkale'nin*, s.s. 276-277.

sahibiyim, onlar misafirdirler. Görüşmek istiyorlarsa odama gelsinler. Bizde adet, misafir ev sahibinin ayağına gelir!" cevabını verir. Otelci Mustafa Kemal Paşa'nın yanıtını İngiliz generallere aktarır. Şapolyo ne Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz generallerin yanına gittiğini ne de İngiliz generallerin Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gelmediklerini belirtir⁴².

Şapolyo'nun eserinde yer alan bu anı Şevket Süreyya Aydemir'in 1963 yılında basılan "*Tek Adam*" eserinde de yer almıştır. Aydemir eserinde Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas'ta konakladığı zaman diliminde bir hikâye anlatıldığını söyler. General Harington ve bir kısmi işgal komutanı Pera Palas'ın salonunda oturdukları sırada Mustafa Kemal Paşa'yı fark ettiklerini yazar. Kim olduğunu sorduğuktan sonra kendisinin Mustafa Kemal Paşa olduğunu öğrenirler. General Harington ve diğer işgal komutanları garson aracılığı ile Mustafa Kemal Paşa'ya haber göndererek masalarına davet ederler.

"Mustafa Kemal'in cevabı hem nazik hem kesindir:

*-Burada ev sahibi olan biziz. Kendileri misafirdirler. Onların bu masaya gelmeleri gerekir"*⁴³.

Şevket Süreyya Aydemir eserinde yer verdiği bu anının doğruluğundan emin olmadığını da belirtmiştir.

Milliyet gazetesinin 01 Haziran 1981 tarihli haberinde Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi oğlu Abdürrahim Tuncak ile yapılan röportajda Tuncak, Mustafa Kemal Paşa'nın annesinin, kız kardeşinin ve kendisinin kaldığı eve ziyaretlerde bulunduğunu, bir gün Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas'ta garson aracılığı ile İngiliz subaylarından kahve içmek için kendisini masalarına davet ettiklerini, "*onlar bu ülkede misafir, ev sahibi benim, onlar gelsin benim kahvem i içsinler*" dediğini, evde anlattığını söylemiştir. Tuncak ile yapılan röportajda General Harington ismi geçmemiştir⁴⁴. General Harington ismi bu anıya sonradan eklenmiştir. İlk kez Enver Behnan Şapolyo'nun "*Kemal Atatürk ve Millî Mücadele*" isimli eserinde yer alan General Harington ismi, Mustafa Kemal Paşa ile General Birdwood arasındaki görüşme gibi doğruluğu sorgulanmadan kabul edilmiş ve tarih kitaplarında Şapolyo ve Aydemir kaynak gösterilerek aktarılmıştır. Örneğin Şerafettin Turan'ın "*Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*" eserinde Mustafa Kemal'in General Harington ile olan

⁴² Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İbrahim Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944, s. 192.

⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam C.I*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1963, s. 336.

⁴⁴ Milliyet, Mete Akyol Şimdiye Kadar Gizli Kalmış Bir Gerçeği Açıklıyor, 1 Haziran 1981.

görüşmesi yer almaktadır⁴⁵. Aynı şekilde Celal Bayar'ın "*Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Giriş*" eserinde bu anıya yer verilmiştir⁴⁶. Önemli eserlerde yer alan Mustafa Kemal - General Harington görüşmesi bu eserlerin etkisiyle yeni eserlerde aktarılmaya devam etmektedir.

Anılarına 1920'de İstanbul İşgal Kuvvetleri Komutanı olarak görevlendirildiğini yazan General Harington⁴⁷, İstanbul'a 8 Kasım 1920 tarihinde gelmiştir⁴⁸. O halde General Harington'ın, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a Millî Mücadele'yi başlatmak için çıkan Mustafa Kemal Paşa'dan çok daha sonra İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır.

General Harington ile Mustafa Kemal Paşa aynı zaman diliminde İstanbul'da bulunmamışlardır. Bu nedenle ikilinin yüz yüze görüşme yapması mümkün değildir. Ayrıca General Harington'ın anılarında Mustafa Kemal Paşa ile yüz yüze görüşme yaptığına dair bir ifade bulunmamaktadır⁴⁹.

Sonuç

Mustafa Kemal Paşa'nın Pera Palas otelinde kaldığı zaman içerisinde yaptığı çalışmalar ve görüşmeler birçok eserde yer almıştır. Bu süreci anlatan ve kaynak eserler olarak görülen bazı kitaplara duyulan güven nedeniyle eserlerdeki bilgilerin doğruluğu sorgulanmadan yeni eserlerde de kaynak gösterilerek kullanılmaya devam edilmiştir. Aktarımı sorgulanmadan devam eden anılardan bir tanesi Mustafa Kemal Paşa ile General Birdwood arasında gerçekleştiği öne sürülen görüşmedir. Bu görüşme gerçekte olmamıştır. Bayur eserinde yer verdiği anıda General Birdwood ile Avustralyalı gazeteciyi karıştırmış olması da ihtimal dahilindedir. Ancak Bayur'un kitabında yer alan Mustafa Kemal Paşa ile General Birdwood görüşmesi Türk ve yabancı yazarlar tarafından propaganda olarak kullanılabilceği çok açıktır. Özellikle son yıllarda yapılan propaganda içerikli eserler incelendiğinde bu eserlerin Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Cephesi'ndeki rolünü azaltmayı hedeflediği görülmektedir. Bu yayınlarda Mustafa Kemal Paşa'nın yanında Türk askerlerinin de başarıları yok sayılmaya çalışılmaktadır. Bayur'un eserinde yer

⁴⁵ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.s. 171-172.

⁴⁶ Celal Bayar, *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Giriş* 8. Cilt, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 79.

⁴⁷ Charles Harington, *Tim Harington Looks Back*, Wyman & Sons, London, 1941, s. 100.

⁴⁸ The Times, Imperial and Foreign News Items, 10 November 1920.

⁴⁹ Bkz. Harington, *Tim Harington Looks Back*; Charles Harington, *Plumer of Messines*, John Murray, London, 1935.

alan bu anıda Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından gibi aktarılan "*görüyorsunuz ki ben bir şey yapmadım*" cümlesi propaganda yazarları tarafından kullanılarak Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de önemli bir şey yapmadığının ve bunu kendisinin ifade ettiği şeklinde sunulması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca bu anıda altı çizilmesi gereken bir diğer konuda Birdwood'un ağzındanmış gibi aktarılan "*Sizin gibi kahraman ve uluvvucenap sahibi bir general tanımadım*" cümlesidir. Mustafa Kemal Paşa'ya General Birdwood ağzından yapılan övgülerle ve Mustafa Kemal'in Anzak Generali'ne karşı mütevazılığından ödün vermemesi gibi ifadeler propagandanın savunulmasında kolaylık sağlar. Aradaki güzel sözler de yapılması muhtemel olan propagandanın hedef kitle tarafından kabulünü kolaylaştırır. O nedenle verilmek istenen asıl mesajın yanında kendisini kabul ettirecek güzel sözlerle süslenilmiş yazılar, propaganda yapılmaya en açık metinlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın, General Birdwood ile görüşmesinde olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'nın General Harington ile olan görüşmesi de gerçekleşmemiştir. Şapolyo eserinde yer verdiği anıda generallerden birine Harington ismini eklemiştir. Aynı Mustafa Kemal Paşa ile General Birdwood görüşmesinde olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa ve General Harington görüşmesi adı altında farklı kitaplarda yer almaya devam etmiştir.

Son olarak belirtilmelidir ki gerek Türk basını ve eserlerinde gerek yabancı basında ve eserlerinde yer alan propaganda hikayeleri ile günümüzde de psikolojik savaş sürdürülmeye devam etmektedir. Çanakkale Cephesi, İngiliz İmparatorluğu'nun almış olduğu en büyük yenilgilerin başındadır. Bu yenilginin etkilerinin azaltılabilmesi için bazı mazeretler üretilerek yaşanan hezimetlerin yükü kamuoyunda hafifletilmek istenmiştir. Sonradan üretilen asılsız anılar ile Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçek kişiliğine saldırılmaktadır. Aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk üzerinden Türk ordusuna ve Türkiye Cumhuriyeti'ne de saldırılar hala devam etmektedir. Bu nedenle tarih yazımında hatalı anlatımlarla karşılaşmanın mümkün olduğu, özellikle anılar konusunda anı kaynağının mutlaka başka güvenilir kaynaklarla desteklenmesinin önemi bir kez daha da iyi anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Public Record Office [Kamu Kayıtları Ofisi], (PRO)

The Australian War Memorial [Avustralya Savaş Anıtı], (AWM)

The National Archives of Australia [Avustralya Ulusal Arşivi], (NAA)

Sürelî Yayınlar

Avustralya'da Yayınlanan Gazeteler

The Age

The Herald

The Sun

İngiltere'de Yayınlanan Gazeteler

The Daily Telegraph

The Illustrated London News

The Times

Türkiye'de Yayınlanan Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Tan

Kitaplar

ALTAY, *Fahrettin, 10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

ATACANLI, Sermet, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, MB Yayınevi, İstanbul, 2007.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam C.I, Remzi Kitabevi*, İstanbul, 1963.

BAYAR, Celal, *Ben De Yazdım Millî Mücadeleye Giriş 8. Cilt*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Güven Basımevi, Ankara, 1963.

BEAN, C.E.W., *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.I*, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1941.

_____, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.III*, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1941.

- _____, *The Official History of Australia in the War of 1914-1918 Vol.VI*, Angus & Robertson Ltd., Sydney, 1942.
- BUSCH, Briton Cooper, *Mudros To Lausanne: Britain's Frontier In West Asia, 1918-1923*, State University of New York Press, New York, 1976.
- BORAK, Sadi, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.
- _____, *Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk*, Kırmızı Beyaz, İstanbul, 2004.
- CRISS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, (Çev. Ahmet Kaçmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- ÇOŞKUN, Alev, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay: İşgal, Hüzün, Hazırlık*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.
- ELLIS, Alexander Donaldson, *The Story of the Fifth Australian Division Being an Authoritative Account of the Division's Doings in Egypt, France and Belgium*, Hodder and Stoughton, Great Britain, 1920.
- Field-Marshal Lord Birdwood, *In My Time Recollections and Anecdotes*, Skeffington & Son, Ltd., Great Britain, 1946.
- _____, *Khaki and Gown An Autobiography*, Robert Speller & Sons, Great Britain, 1957.
- GÜVEN, Cemal, *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012.
- HARINGTON, Charles, *Plumer of Messines*, John Murray, London, 1935.
- _____, *Tim Harington Looks Back*, Wyman & Sons, London, 1941.
- HOWARD, Harry N., *The Partition of Turkey A Diplomatic History 1913-1923*, University of Oklahoma Press, Norman, 1931.
- JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- _____, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922*, (Çev. Nimet Arsan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970.
- KOCATÜRK, Utkan, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- MAURICE, Frederick, *The Armistices of 1918*, Oxford University Press, Great Britain, 1943.
- SANDERS, Liman Von, *Türkiye'de Beş Sene*, (Çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013.
- SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika C.I Mondros Birakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İbrahim Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Çanakkale Bağlamında Avustralya'da Atatürk ve Türk Toplumunu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.

TURAN, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

YALÇIN, E. Semih, Salim Koca, *Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012.

Makaleler

BORAK, Sadi, "Mustafa Kemal ve Birdwood", *Cumhuriyet*, 10 Kasım 1964.

ÖZAKINCI, Cengiz, "Yüz Yıllık Yanlışlık Atatürk, Birdwood, Harington ve Çanakkale 1915", *Bütün Dünya*, Eylül 2015.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 23-56.

Geliş Tarihi: 22 Mayıs 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

POPULATION EXCHANGE IN THE HISTORICAL PROCESS AND BURSA

Kemal ARI*

Translated by Aytül ERGÜL**

Abstract

Bursa is one of the most important migration centers throughout history. In accordance with the Turkish-Greek population exchange signed between Turkey and Greece, over 30,000 migrants were brought and resettled to Bursa from different parts of Greece. The emigrants were transported to Turkey mainly by ships, and their port of disembarkment was Mudanya near Bursa. The migrants who were welcomed in Mudanya were sent to the Center and various districts of Bursa and placed in accordance with the Law of Settlement. Before the exchange, a large Greek-Orthodox population had left Bursa, as in many other cities of Turkey, and had gone to Greece. Their immovable properties had been left behind, and they were to have been distributed among the immigrants who had been settled in Bursa according to the exchange agreement. Unfortunately, this process was not well managed, and many of the emigrants did not receive the goods that would match the value of the goods they had left behind in Greece. Moreover, the adaptation of these emigrants to the social, economic and cultural structure of the city took a long time and created difficulties.

This article discusses the barter of migrants to Bursa, and describes the difficulties they were faced with in this city.

Keywords: Exchange, Bursa, Exchange and Bursa, Settlement in Bursa, Greek Immovable Properties.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül University Institute of Atatürk's Principles and Revolution History, kemal.ari@deu.edu.tr. ORCID ID: 0000-0002-5013-1231. This article was previously published as Turkish in *Bursa'nın Zenginliği: Göçmenler*, Bursa, 2009.

** Floride, US, aytulgul1@hotmail.com.

Tarihsel Süreçte Mübadele ve Bursa

Öz

Bursa tarih boyunca önemli göç merkezlerinden birisidir. Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Türk-Rum Nüfus Mübadelesi gereğince 30.000'in üzerinde göçmen Yunanistan'ın değişik bölgelerinden Bursa'ya getirilmiş ve yerleştirilmiştir. Göçmenler büyük ölçüde gemilerle getirildiği için, Bursa'ya getirilen göçmenlerin karaya çıktığı yer, Mudanya'dır. Mudanya'da karşılanan göçmenler, Bursa'nın merkezine ve değişik ilçelerine sevk edilerek, İskan Kanunu uyarınca yerleştirilmişlerdir. Mübadele öncesinde Türkiye'nin birçok kentinden olduğu gibi, Bursa'dan da oldukça kalabalık bir Rum-Ortodoks nüfus ayrılmış ve Yunanistan'a gitmişti. Giden Ortadoks'lardan önemli sayılabilecek oranda taşınmaz mal geriye kalmıştı. Mübadele ile Bursa'ya getirilen göçmenlere bu taşınmaz malların dağıtılması gerekiyordu. Ancak ne yazık ki bu süreç iyi yönetilememiş, göçmenlerin birçoğu bıraktıkları malların karşılığına denk gelecek mal alamamışlardır. Üstelik kentin toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısına uyumları da uzun bir zaman almış ve sıkıntılar yaratmıştır.

Bu makalede mübadele göçmenlerinin Bursa'ya getirilişleri ele alınmakta ve bu kentte karşılaşılan sıkıntılar anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Bursa, Mübadele ve Bursa, Bursa'da İskan, Rum Taşınmazları.

Population Exchange and Course of History

The final form of the peace agreement of the Lausanne Conference was signed by the delegations of Turkey, Greece, England, Italy, Japan, Romania, Bulgaria, Portugal, Belgium, USSR and Yugoslavia on July 24th 1923 in Lausanne Switzerland.

This Treaty which was signed in the conference hall of Lausanne University, and which brought peace to near east was signed by İsmet Paşa, who had proved his diplomatic brilliance during the Mudanya negotiations, who had been the commander of the western front during the war, and who was the Minister of Foreign Affairs of the time. The Conference had been held so as to finalize the war environment that had been going on between Turkey and the western nations and to re-establish peace. Despite the fact that The Treaty of Sevres had been signed between the Ottoman government and the allied nations on August 10 1920, no success was achieved in attempts to end World War I;

and owing to wide spread national resistance in Anatolia, the war continued for three and a half years more. At the end of this period, conditions had changed; therefore, nature of the problems that required immediate solutions had been altered.

An analysis of the factors that caused all these countries to be at war with each other and reaching a conclusion were strongly needed. Moreover, new problems had been added to the ones that had already caused the emergence of the war. While some of the newly emerged problems were the natural outcome of the war, some had emerged quite abruptly. With the changed conditions, disturbed balances, new processes had come into being, and existence of many once unrecognized factors had become perceivable. With the entrance of the Turkish soldiers into Izmir, a feeling of awareness was created in the nations who were the actors of the era; and, consequently, they turned to new searches as a reaction to this new condition.¹ In line with the changes in the regions where the armed forces were effective, the exiles and migrations caused demographic alterations which in turn resulted in new progressions and problems influential on social and economic structures. In addition to the current problems dating back from old times, there were new problems that had emerged and they all needed immediate solutions. For example, the problem of boundaries was another big, difficult and complex issue that required to be reapproached in the light of balance of powers. Parallel to this, in addition to the economic, political and legal matters, problems resulting from the gradual changes in the demographic structure needed urgent solutions. It was as though everything was being reestablished. Changes in the borders, and the back and forth movements of the armies had caused changes in the demographic structures; and because of the mobility of the populations in the years during and following the war, a complex scene had emerged. Problems that had stemmed from this complex scene were gruesome enough to lead to worries among all those involved.¹ Demographic gaps had come into being; and these gaps sometimes remained as they had been, or else they would be filled by either legal or illegal actors. This issue concerned both the nations who were involved in the war and those that were not; and it had great significance for all those nations at both national and international level. ¹ Therefore, demographic movements required to be approached and analyzed at international level from a legal perspective, and the proposition of a lasting solution was of utmost importance. However, this was not an issue that had emerged in the aftermath of the war; or to say the least, in terms of its impact, it had historical foundations and roots.¹ During the collapse of the Ottoman Empire, owing to different reasons, there had been demographic movements from and into Turkey at different times. This process was being lived through once more in the form of the new rings of the chain during and after the War of Independence.

Bloody events in recent history had revealed that the Balkan Issue had been a bleeding wound for the Turks. In this geographical location, parallel to their nationalization process, in order to establish their own state, people of the same national background were moved into action with the ideology of nationalism that had been glorified. As a consequence of this, numerous national states had been established in the Balkans. These newly established national states were viewing Turkey and Muslim masses as a threat to their social structures. As a result of these confused feelings and approaches, new policies of suppression targeting the Turks who were within the boundaries of the newly established national states were coming into being. Conversely, similar to the periods when the Young Turks were influential, fractures in the minority policies in Turkey were being felt. In line with the changes in the borders of the states, migrations towards the borders of both states were gaining momentum.¹ Hence, the suppressive policies of these newly established states emerged as the most determining factor in the migration of the Turkish and Muslim societies from the Balkans to Anatolia. As indicated by I. Tekeli, the primary motive that created this suppressive and forceful migration policy was the concept of nationalism that had recently emerged in the Balkans and ethnic and religious principles had formed the pillars of this concept. Therefore, these newly formed states founded on the principles of nationalism which had been shaped by the ethnic and religious momentum had not succeeded in approaching societies holding different ethnic and religious views with tolerance; in other words, the newly established states displayed intolerant behaviour towards all those with religious views and ethnic backgrounds that had not been the same as theirs, and this intolerant approach was very much unlike that of the former empires. These states had adopted an identity of nationalism that was consistent with animosity towards Turkish-Muslim masses; and every newly established national state was in an effort to maintain its territorial sovereignty. The state was their own; yet Turks, who were the minority, still possessed a big part of the land. In order to bring an end to the presence of the Turks on those lands, they had felt it necessary to force the Turks to emigrate by seizing their land from them. These nations that had newly gained their independence were assuming that the way to strengthen their national independence required homogenizing national demographical structure. Thus, an immigration had eventually started from the lands that once belonged to the empire towards the new borders of Turkey which was naturally the only remaining piece of land left in control of Turkey.

This was a bloody course. Violence, oppression, massacres, looting, totalitarian practices with no consideration of human rights, and fascist oppressive actions had always existed in this period of forcefully making crowds emigrate from their homes. These oppressive practices occurred at different times, and though they ought to have been perceived as violation of human

rights, their occurrence continued in the form of historical cycles. Turkish and Muslim masses from the Balkans were rushing towards Anatolia; and the bloody occurrences during this recession were planting the seeds of animosities and clearances to be formed in the future.

However, this process had, in a way, been reversed by the Turkish War of Independence. Until that date, the Balkans had been the cause of demographic withdrawal; yet, this time a wave of immigration towards the Balkans became evident.¹ After the defeat of the Greeks in Anatolia, the Turkish Greeks feared that the Turks would be revengeful and would retaliate against them; and with these feelings they immigrated to Greece in huge crowds. The number of Turkish Greeks who piled up in Greece reached as high up to as 850000 and they were miserable in the wretched conditions. These immigrants who were desperately piling up in Greece were faced with accommodation, nutrition and health problems. It was being reported that only in Athens, 200000 people were without a place to live.¹ According to a newspaper printed in Istanbul, the number of Turkish Greeks who had illegally immigrated to Greece had exceeded 100000.² The Turkish Greeks who were piling up in Greece were very revengeful and filled with indignation towards the Muslim population in Greece; moreover, they were holding the Turks, and obviously the Turks and Muslims in Greece, responsible for their unfortunate conditions. Shortly after this, escapee soldiers who had absconded from the war in Anatolia and had gathered in Greece were added to this agry crowd. A significant majority of these absconders were afraid to come into the cities for fear that they would have to undergo military trials; therefore, they remained in the rural areas and mountainous regions, and got involved with peace-disturbing actions. News were coming about the atrocious behaviours of the Greeks towards the Turks in the mountainous regions in Greece and in Athens which was regarded as one of the safest places, and the news also included that hundreds of Turks were massacred. Political atmosphere in the country was unbelievably chaotic. There were frequent military coups, and those who would gain control after the coup would be in serious struggle with the previous governments. Because of the fact that the leading members of the Gunaris government were held responsible for the war and their defeat, they had been executed by the revolutionaries. As the governments in office would feel the need to have public supportive of their policies, they chose to act in a way that would favor their supporters. The primary desire of the Turkish Greeks piled up in Greece was to be housed in the real estate properties owned by the Turks. They were of the opinion that the immovables and movables left by the Turks would decrease their sufferings down to a certain degree; what was more, they believed that it was their right to take possession of the belongings of the people whom they regarded as the ones to be held responsible for the emergence of the war.

There was an extraordinary aggregation in Greece. Social, economic and political crisis have reached intolerable levels. Economic balances had been disturbed, and there had been huge increase in the prices; therefore, purchase of principle commodity items became rationed. The price of a half kilo of bread became as expensive as 5 drachmas. Money was scarce. Even if there was money, it was of no use because it was almost impossible to find any basic commodity items. Refugees who had fled to Greece from Turkey had caused a tremendous destruction on Greek economy. Drachma had undergone devaluation, and as a consequence, business balances had been disturbed. Greece was obliged to import 75% of its needs. This condition was causing a lot of difficulties for the government. On the other hand, attempts were being made to get the authorities to ration each immigrant 2 drachmas per day. People could die of starvation. Among the immigrants, there had been instances of typhus fever, and variola. According to American diplomats such as Caffrey, it was necessary that the League of Nations provide medicine and medical help to these people.¹ Shops in big cities were being plundered. Any aid provided by either the government or any other country to these people in difficult conditions was far from being sufficient. The Central Committee of Athens had been founded with the aim of helping the needy immigrants. However, after a short time, this committee became unable to help these people owing to the increase in demand for support. An organization named American Aid Committee was putting efforts into helping the Turkish Greeks both in Greece and in Turkey.

Greek society was in great shock. This shock was due to their hopeful expectations of victory which were overtaken by the unexpected bitter consequences of their defeat and its impact on their daily lives. After all, population explosion, and the economic recessions that followed one another were highly effective and restrictive on the lives of the Greeks who had been living on that land for all their lives. The immigrants who had piled up in Greece after having passed the borders were being viewed by majority of the residents of Greece as foreigners who had come from strange places. Feeling of being a stranger was very strong, and they were not able to view them as one of themselves. A feeling of foreignness was blossoming between the residents and immigrants on the Greek mainland and this feeling was perceivable in every area of daily life. While these psychological instabilities and effects were being felt at the social basis, accumulation of immigrants in Greece was still in progress; however, because of the immigrants, life was gradually becoming more difficult to live. According to the observations of D.O.Hibbard, the representative of Young Mens Christian Association, the number of immigrants on the islands was about 150000. They did not have beds to sleep on and blankets to cover themselves up. They were sleeping on the streets and some of them were even boiling grass to eat. According to the estimations of Hibbard, only 112

tons of flour and 100000 blankets were needed to be sent to the islands. However, there were difficulties of reaching the emigrants on the islands because sailing to the islands was comparatively a slower way of transporting the help to the islands. In order to provide accomodation for these people who were sleeping out on the streets, Greek government was placing these people in the houses of Turkish people. However, it was not possible for two families who viewed each other as enemies and strangers to live together; yet this was what the Greek government had dictated to be done. Turkish families felt themselves under constant threat of being harmed by the families who had been forcefully accomodated in their house by the Greek authorities. The former was worried and scared that the Turkish Greek family housed in his house and the fanatics outside would seek opportunities to harm the host, and the latter was holding the Turks as responsible for all that it was suffering from, yet the shelter that he was in belonged to a Turkish family. To what degree could the fact that Greek Government had made immigrant families live with Turkish families because of housing problems be realistic? Moreover, how could these two families with totally different psychological states be expected to live under the same roof without being afraid of each other and by trusting each other? Meanwhile, Greek Government was still placing immigrant Turkish Greeks in the houses of the Turks living in Greece. This could not be disguised by the Greek Government as an innocent attempt in an atmosphere where animosity was at its peak. In contrast, this was the indication of the concious oppressive attitude of the Greek authorities towards the Turks in Greece. Such placements were leading to violent bloody settlements as the Turkish families were in fear and the immigrant Turkish Orthodox families who were in psychological ruin and conquered by their feelings of revenge were attacking the houses and neighborhoods of the Turks and beating them and sometimes murdering them and dislocating them from their very own homes. Violence among these people was on the streets, and inside the houses. There were innumerable Turkish families who had been displaced from their homes in such manner. 1 In short, there was no opportunity for the Turks in Greece to continue their lives in Greece. As an alternative solution to the problem, some foreign diplomats who were making observations held the opinion that the immigrants should return to their homes in Thrace and in Anatolia.

At the current stage, however, there did not seem to be any political solutions. Abandonening their homes and immigrating to their motherland - Turkey- from the lands where they had been subjected to all kinds of suppression and mass murders seemed to be the only solution for the Turkish population in Greece. Eventhough the Agreement for Population Exchange between the two countries had not been signed yet, the Turkish population in the Island of Crete and in the cities such as Rethimno, Heraklion, Chania, Thessaloniki, Langadas, and Kavala in Greece were in state of turmoil to come

to Turkey. All the roads leading to the coastal cities became filled with Turkish crowds migrating with their cattle and odds-and-ends. Their sole concern was to be able to reach their motherland alive and they started their journeys either alone or in groups on whatever vehicles they could find. These journeys to the motherland were sometimes in small groups, and at other times as the entire village. However, this time oppression and violence had set their traps on the roads. Some emigrants were being robbed, and others were being slaughtered. Those migrating in masses were either being stoned by Greek children or being revengefully stared at and violently attacked by the Greeks. The aim of these masses on the roads was to reach the coastal towns. They were hoping to get on board a ship they could find and get to Turkey. However, this time people were piling up in coastal towns. When Turkish crowds were deprived of all hopes of finding any means of sailing to Turkey, they were gathering in the centers and forming groups. Coastal towns were filled with the Turks who had abandoned their villages and towns. They were waiting among their bales and cattle, and they were trying to accomodate themselves temporarily either in the jerry-built tents or on the sidewalks. Hunger, squalor and devastation were prevalent. Nutrition was by chance, and even if they had any health issues, there was not any agency to take care of them. It was as though they were faced with their destiny. Some of them were hoping to be able to travel to Turkey by road, yet they were not aware that the Turkish-Greek land border had been closed for sometime. Some of the emigrants were attempting to rent barges and sail towards Turkey on them. But they were stopped by the Greek marine patrol and were faced with the difficulties they would raise. Even if they could succeed in embarking, their struggle would continue as they would be in psychological depravity and trauma and disappointment.

However, conditions in Turkey were even unpleasantly tougher. During the course of the war, vast majority of the settlement areas had been burnt down. A significant number of the locals had become homeless. During the Greek withdrawal, as much as %75 of the settlements in West Anatolia and the Marmara region had been destroyed. Ismet Pasha had emphasized in his opening address of the Lausanne Conference that more than 1 million innocent Turks had been left without homes and no food to eat in Anatolia. Immigration of the Turkish Greeks to Greece had caused a decrease in population, and this had caused the nation to fall into economic backlash. Prices had plummeted in Turkey. Generally, it had become very difficult to obtain basic commodity items. Economic data were indicative that the conditions were far worse than the pre war time. The initial impact of this was seen as a reduction in the production levels of some items. In reality, the country was an agricultural society. Industrial business was very limited. % 85 of the 850000 Turkish Orthodox people who had abandoned Turkey were of urban origin. They had broken their ties with their active economic roles in urban life and had migrated to Greece.

Hence, huge gaps were formed in professions such as barbers, tailors, shoemaking, linen drapery, stone craftsmanship, rug weaving, and sericulture and all these professions were vital for the liveliness of the economy. Shortages had become evident both in these professions and in production of goods, and this had led to economic recession. As Turkish Greeks had been constituting majority of the export and import businessman, it was very obvious that there would be significant recession in export numbers with their immigration. 1 The number of Turkish Greeks who were actively involved in agriculture and who had abandoned their homes and land and immigrated to Greece was significantly lower than the number of those who had withdrawn from their economic roles in cities. Despite the fact that Turkey was an agricultural nation, the means and methods used in agriculture had been still very primitive, and the Turkish Greeks were relatively more gifted than the Turks in agriculture related areas. They were more capable of keeping up with the agricultural advancements of the West. With the immigration of the Turkish Greeks from Turkey, huge economic gaps had been formed especially in the cultivation of grapes, tobacco and cotton. Moreover, with the immigration of more than 850000 Turkish Greeks from various parts of Turkey and east Thrace, a huge amount of products unharvested had been left on the fields, vineyards and orchards. The fact that these agriculture lands were not going to be cultivated and harvested in the following years indicated that the loss and decrease in production levels was going to spread and proceed to future.

When the Turkish delegation went to Lausanne under İsmet Pasha's leadership, this was how the general population appeared to be and what the problems Turkey had been faced with were. Demographical issue caused by immigrating crowds was among the problems that gave the hardest time to all the delegations involved in Lausanne negotiations. The only thing to be done under such conditions was to find a permanent solution to the demographic problem of these people who had immigrated voluntarily. With this purpose, in line with the anticipations of a Norwegian scientist, Nansen, a mandatory Population Exchange was proposed. Therefore, on January 30, 1923, in Lausanne, " *Turkish-Grecian Population Exchange Treaty* " was signed. According to this treaty, the mandatory immigration of Muslim Greeks residing outside West Thrace and Turkish Orthodox residing out of Istanbul was proposed.¹

Before the delegations assembled for the Lausanne Conference, the League of Nations assigned Dr. Friedtjof Nansen to analyse the new scenery that had emerged as an outcome of immigration. Nansen studied the consequences of this mass demographic movement both in the geographical location of Greece and Turkey. Having conversed with the concerned authorities, Nansen

¹ For the full text of the contract and protocol, see İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I (1920-1945), TTK Publishing. Ankara, 1983, p. 117-183

developed new ideas about possible ways to solve this problem and prepared an extensive report including these ideas and presented it to the League of Nations.

Based on his studies and observations, Nansen proposed a willfull Exchange of populations of the Muslims in Greece and the Orthodox population in Anatolia. A “willfull” act would be a personal matter and it would be voluntary. Governments would show no concern for the interests of the masses and those wishing to immigrate would be free to do so. Obviously, there were details of this issue that were shady: Nansen had suggested that the Grecians living in Istanbul should be excluded from this immigration; yet, he had not prosed a similar exception for the Turks in West Thrace. Thus, his proposal was objected to by Turkey, and Turkish officials asserted that the Grecians living in Istanbul could not be an exception and be exempt from this immigration. They were against this suggestion; however, they had another proposal: the Grecians living in Istanbul should be exchanged, but the Turks living in West Thrace should be excluded from this migration. Apparently, although the proposal of Exchange of Population had not been objected to on its basis, both delegations were attempting to reach the most beneficial decision for their side and this led to the initiation of bargains. Both sides were preparing conflicting reports and presenting them to each other. The fact that Turks were not a minority but the majority in West Thrace was being asserted by Turkey. It was emphasizing that mandatory migration of majority could not be acceptable. On the other hand, Greece was focusing on the population increase in Greece in the post war period and suggesting a thesis based on this fact. In order to solve this problem, Greece was stressing the vitality of solving the issues of residential area and accomodation both of which had paralysed its social and economic structure , and it was urging that the 350000 Turks living in West Thrace be forced to immigrate to the places vacated by the Grecians in Anatolia. However, this expression of “350000 Turks” was not reflecting reality and could not go beyond being a political assertion because this number was showing the Turkish population in Greece as minority but in reality there had been locations where the Turkish population had in fact been the majority. Furthermore, it was revealed at the end of the observations that the number of Turkish residents in Greece was totaling up to 800000 as there were nearly 500000 Turks living in other locations in Greece in addition to the 350000 living in West Thrace.

Nansen revised his report by taking the views of the two involved nations into consideration, and it was shared at the Peace Conference in Lausanne on December 1st 1922. In his rewritten report, the assertion made by Nansen was that Population Exchange would be the best solution for the masses. There had already been a vast demographic movement. Yet, economic conditions in the Near East were far from being pleasant. More than one million people had abandoned their homes and fled to other countries. Nansen had been

emphasizing that if there were no solutions found to overcome these matters, then both countries would inevitably fall into economic turmoil. A rapid and effective Population Exchange of minorities could prevent this predicted disaster in more effective and easy ways than other proposals. This suggestion was beneficial for both sides involved. Turkey was going to have the population it needed to cultivate the agricultural lands that the Grecians had abandoned, and Greece was going to have places available to offer to the piling up immigrants in cities so that they could soon become self sufficient. Obtaining agricultural products in the following harvest season was of crucial importance for both countries. In other words, just as important as it was for Turkey to obtain the same produce from the fertile West Thrace soil in 1923 as it had before that time, so was it of great significance for Greece to have the new immigrants become self sufficient. It was of vital importance to have at least part of the population exchanged by the end of February, in the following 3 months time. After this date, it would be impossible to be prepared for the new agriculture season. There were numerous uninhabited villages in Anatolia and most of them were located in West Thrace, and the agricultural equipment that had been abandoned by the Grecians could be used, which was of utmost importance. Consequently, those who would emigrate from Greece within this Population Exchange Agreement would settle in these villages and they could adapt to their new environments as early as possible. 2

In the course of presenting the data in his report, there had been times when the views Nansen provided were far from representing reality. Problems were there and it was obvious that this vast demographic movement could not take place right before the following agriculture season. However, contrary to what Hansen had asserted in his report, neither the farmlands left from the Grecians nor the agricultural equipment were readily usable as they had been severely damaged in the lootings.

There were differences between the Turkish and Greek delegations in their approaches to these proposals. It was reported that Ismet Pasha was at first shocked but then pleased when the issue of Population Exchange, which was not among the agenda, was introduced just as the issue of war slaves was going to be negotiated over. As a matter of fact, it was quite apparent that even this approach was part of a diplomatic strategy. It was a well known fact that the issue of minorities had caused many problems. Moreover, it was also a very clear part of reality that despite being Ottoman citizens, Greco -Turkish had cooperated with and helped the invaders in their endeavours to invade Turkish land. It had been stemming from these behaviours that the idea of population exchange of the minorities had not been unthought of at earlier times. It was understood that the feelings of shock was followed by a state of being pleased which Ismet Pasha was reported to have felt after the issue of Population Exchange was proposed at the conference , yet this was a diplomatic tactic.

During those times, Turkey had not become a member of the League of Nations yet. Therefore, any approach and proposal made by it was not of any binding value. Naturally, Nansen was looking at this matter from the perspective of his own thesis and benefits, and the Turkish delegation continued to put effort into including the Greco-Turkish minority in Istanbul in the Population Exchange. However, Turks living in West Thrace should absolutely be exempt from this exchange, and a lot of attention was being focused on a minute detail: Population Exchange should not be voluntary but mandatory. In other words, Turkey did not want to have any doors left open that would give any opportunity for the return of the Orthodox population in case they attempted to return. Conversely, the proposal made by Greece was that Population Exchange should not be forced but should be left to the free will of the minorities. Meanwhile, Lord Curzon was emphasizing how pleased they had been with the positive attitude of Ismet Pasha that he had displayed towards the idea of Population Exchange. Lord Curzon and Ismet Pasha had shared the opinion that a mass immigration within the framework of Population Exchange should be mandatory but not voluntary. Lord Curzon clearly stated that he could not be supportive of a voluntary immigration for it would last for a few months: *“Should the decision made be that Population Exchange be left to the will of the individuals, it would require months for its completion in practice; however, what has been desired the most was to be able to have the Turkish population settled by the beginning of the following year so that they could start their work at the beginning of the agricultural season. Secondly, it was of grave importance to accommodate the immigrants who had been piling up in Greece in this country. If Exchange of Population is mandatory, then it would become easier to pay the value of the goods and estates that the migrants would have to abandon.”*

According to the suggestions of Venizelos and Ismet Pasha, the issue was transferred to a committee that had one Greek and one Turkish member. Nansen was going to be the advisor of this committee. The committee met under the leadership of the Italian delegate Montagna on December 2nd 1922. During the negotiations, Ismet Pasha proposed that the Greco-Turkish in Istanbul should be included, but the Muslims in West Thrace should be exempt from Population Exchange. In addition, he suggested the removal of the Rum Patriarchate from Istanbul. Yet, this view was countered with the disapproval of the Greek, American and British delegates. At the end of the negotiations, the Turkish delegates accepted that the residence of the Greco-Turkish, referred to as *“etablis”* remain in Istanbul.² It was agreed on principle that the Greco-Turkish men whose families had immigrated to Greece but who had been detained in Anatolia should be allowed to unite with their families. Moreover, the Turkish delegates displayed how determined they were to assure that the mandatory population exchange would not take place before the May of 1923. These requests were approved of by the other delegates as well. Additionally, it was decided that the properties and estates of the population to be exchanged would

be dealt with by a committee to be formed. The detailed evaluations that emerged at the initial stages of the negotiations continued in the 11 sub committees who were supervised by delegates from neutral nations. These 11 committees had 4 Dutch, 3 Hollander, 2 Swiss, 1 Norwegian and 1 Swedish chairmen, and their did their studies in connection with the Committee of Placement of Immigrants.

“Convention Concerning the Exchange of Greek and Turkish Population” was signed on January 30 1923 by the Turkish delegates M.İsmet, Dr. Rıza Nur and by the Greek delegates E.K Venizelos ve D. Caclamanos. According to the Convention, members of the Rum-Orthodox religion with Turkish citizenship and living in Turkey, and Muslims with Greek citizenship living in Greece would be forcibly made immigrants and de jure denaturalized from their homelands beginning from May 1, 1923. Those who would go to the other country would not be permitted to return and resettle either in Greece or in Turkey without obtaining the consent of the Greek or Turkish governments. This population exchange was not to include the Rum residents of Istanbul, and the Muslim residents in West Thrace. After some time, Greek population on the Island of Imroz and Tenedos were to be excluded from this compulsory population exchange. The number of the Rum population (minority) who had settled within the boundaries of Istanbul Municipality prior to October 30, 1918 was taken under record, yet the boundaries of Istanbul (Sehremaneti) were what had been defined in the 1912 Constitution. All the Muslim population who had settled to the east of the border line determined by the Treaty of Bucharest were accepted as the Muslims in West Thrace. The Word *“emigrant”* was going to be used to refer to any real or corporate persons who would have already emigrated or would have been forced to emigrate before the date of October 18, 1912. During the course of the compulsory population exchange, no damage was to be given to neither the property rights nor the receivables of both the emigrant sides. Regardless of any reason, no interventions were permitted to prevent any person belonging to either of the emigrating sides from emigrating. Those suspected or convicted of a crime would be transfered to the concerned authorities of the emigrants’ destination country by the authorities of the prosecuting country. Emigrants would no longer hold the citizenship of the country where they would be abandoning, and they would be accepted as having acquired the citizenship of the country where they would be emigrating to once they would set foot on its soil. Emigrants would not be restricted to take their removable possessions with themselves or to have them transported for themselves by a third party. These possessions either from or into the country were exempt from any taxation. Additionally, mobile assets of corporate persons such as mosque, dervish lodge, madrasah, church, monastery, school, hospital or freternity were permitted to be taken or to be transported by third parties, and the legal permission for these was given to those who were involved with

these institutions. Based on the proposal of the committee, both countries were going to provide all their available means to help ease this process. Those not able to take a part or all of their portable commodities with themselves were permitted to leave them where they had been. In such a case, local authorities were to be in charge of recording the list and value of the possessions of the concerned emigrant which they were going to leave behind themselves. Copies of this record were going to be kept by the emigrant, the committee, and local authorities of both the concerned countries.

A Mixed Committee was to be formed in the first 6 months after this Convention would become effective (Muhtelit Mubadele Komisyonu). This Committee was going to have five members three of whom were going to be nominated by the League of Nations and whose countries would not have been involved in World War I and one Turkish and one Greek. The Committee was to meet in Greece and in Turkey; and was going to be chaired by one of the three neutral members and Chairing of the Committee would be based on turn taking principles. There would be sub committees formed under the umbrella of the main one, and the emigration process would be kept under the observation and supervision of these sub committees, which would also be comprised of Turkish, and Greek members and another member from any of the neutral states of the main committee, yet the member from the neutral state would always be in charge of chairing these sub committees. The Mixed Committee was going to determine the authorities of the sub committees, and all the objections regarding the liquidation of commodities, rights and interests were to be addressed to the Mixed Committee. The Mixed Committee would be responsible for viewing and reaching the final verdicts about these objections.. After having obtained first hand information, the value of the possessions to be liquidified would be assessed. The concerned owner of the commodities would be issued an explanatory note on which there would be a statement of the value of the commodities owed to the emigrant by the government of the country where the goods would be abandoned. These documents were required from the emigrant to request new possessions from the authorities of his/her new country so that what he would be given would match the value of his possessions that had been abandoned where he had emigrated from. The amount stated on the documents that the emigrants had with themselves were considered as the debt of the country where the emigrant had emigrated from to the country where the emigrants had emigrated. This meant that calculations were going to be made in both countries; and the difference between accounts receivable and accounts payable would clarify the balance between the two countries. These calculations were going to be made by both countries every six months. In the end, if the debts of both countries were the same amount, that would be an indication that none owed any money to the other. However, in case one of the countries owed money to the other, then this was to be paid in full. If the

government who had the debt would request extra time to complete the payment, then the Committee would be permitted to give the opportunity to the debtor to complete the payment in three installments; yet, this would require the payment of additional interest and the percentage of the interest would be determined by the Committee. Both sides mutually agreed on not to directly or indirectly force the to be “emigrants” to abandon their homes and sell their possessions before the set dates for their emigration. As for people who lived in areas outside the boundaries of the population exchange territories, their rights to remain on that land or return to those regions, and their rights to freely benefit from their liberties and ownership of possessions in Greece and in Turkey were never to be countered by any obstacles. During the course of solving these problems, expenses of the Mixed Committee and the sub Committees appointed by it would be covered by the two concerned governments according to the ratios decided upon by the committees.

As a result, both sides had accepted the fact that this was a compulsory migration but not a willful one. The mutual migration of both the Turks and the Rum people was forceful. Thus, when looked at from the perspective of human rights and proprietary rights, rights acquired during the course of history were going to be suspended. Especially, the fact that this mass migration was going to be compulsory rather than self imposed was strengthening this view of suspension of rights. As explained, all principles, rules, institutions and methods to be applied during the course of this forceful migration had been shaped on the basis of requirements and obligations. In other words, this was the consequence of historical developments and its extensions. Psychological, sociological and economic burden put on the emigrants of this compulsory population exchange, or agreed mutual expulsion was far reaching enough to leave all other problems in shade.

The fact that this mass migration was compulsory filtered the problem from all other theoretical and practical details and introduced a permanent and definite solution to the problem. Any probable appearance of complex problems were reduced to a low level. Therefore, despite the numerous difficulties mass migration involved, the ease and speed of the migration were the consequences of this compulsion.

As the developments were at this stage, there were a lot of actions to be taken so as to introduce an orderly approach to the problem of emigrants in Turkey. The first step was the foundation of a ministry: Ministry of Zoning and Housing for the Population Exchange was established on October 13, 1923.² This was followed by the introduction of the Housing Act on November 8, 1923.³ Mustafa Necati, who was famous for his brave acts during the Turkish War of Independence and whose close relationship with Atatürk was well known, was appointed as the Minister of this new institution.⁴ He put a lot of effort into the development of this new ministry outside big cities, and tried hard to take all

the measures that would prevent the probable occurrence of problems during the migration process. Through maintaining coordinations with other ministries and with their contributions, he developed ideas as solutions for the problems that the emigrants were faced with in moving, health, accomodation and nutrition and developed ideas, strategies and plans so as to enable the emigrants to become involved in the process of production. He invited bids from international marine tarnsportation companies so as to help emigrants in their moving process. Although this tender was won by the Italian Company Lyod Tristino, based on the considerate comments of the Turkish Marine Shipping Organization, the tender was cancelled in order not to waste the limited capital by paying a foreign company. Soon, a federation with the participation of shipping firms was formed, and the task of transporation of the emigrants was assigned to it. It was approved that the emigrants should be transported from Greece by ships under the institution named Seyrisefain, and a contract was signed with this organization.² The principle conditions of this transportation were identified, and *Istanbul Port Authority* was responsible for determining the number and capacity of the ships which were going to transport the emigrants. Every ship was supposed to have the necessary convinience and must be sufficiently equipped to accomodate the emigrants during their trips. Therefore, all the ships were required to obtain an issued report showing that all the required health related equipment was on board and it was sufficient to deal with any health problems that would occur while the emigrants were on board. Ships applying to the Port Authority for this document of eligibility to transport the emigrants would undergo a preparation period to ensure their sufficiency.

Ship companies that would be participating in this transportation process were also required to submit a letter of guarantee. In case the letter submitted was accepted, at the end of the following week, that company was supposed to have 4 ships at the indicated port of erbarkment. The ships were expected to provide places for the emigrants to be able to rest, and to have fresh water tanks, and to have first aid cabins. Personnel from the Ottoman Red Crescent Association would be available at those health cabins. The cost of this transportation was the responsibility of the emigrant. However, those who were not economically sufficient enough to be able to pay for their own transportation were compensated for by the government. Moreover, a significant number of emigrants were declaring that they were needy and could not pay for their transportation. During this transportation process, transportation fees required for human, cattle and possession of the passangers varied, but children under the age of 8 were to be transported at no cost, and transportation of 100 kilos of possessions per person was free of charge. Additionally, the companies were required to complete all the loading process within maximum 5 days.

Ships of Turkish Shipping Organization started transportation of the emigrants from Greece. The emigrants were getting on board at the ports of

Chania, Rethimno, Heraklion and Salonika in Greece and were transported to the identified destination ports. Some of the ships that were part of the emigrant carrying fleet were Gülcemal, Akdeniz, Reşit Paşa, Kızılırmak, Şam, Giresun, Ümit, Gülnihal, Bahricedit, Altay, Gelibolu, Bandırma, İnebolu, Nimet, Canik, Millet ve Ereğli and the total capacity of all these ships was 37.494 ².

Despite the fact that the rules and regulations seemed quite reasonable, in practice they were not as they had been expected. It was impossible to provide a chamber for all the emigrants, and they were mostly embarking with their cattle which were being transported in the ship's store, and at times they would even insist on taking their chariots on board. Authorities were trying very hard to accomodate the old and the young and the sick emigrants in chambers. Moreover, there were times when many emigrants were being transported on the deck, in corridors and even among the bales in the storeerooms, and there would also be occasions when emigrants would have to travel with their cattle., and among their possessions. However, traveling among these bales could form a real health problem because the cargo of the emigrants on board had been left in the open at the ports in Greece for many days. In summary, overload of passangers and cargo on the ships, and this overcrowding was resulting in hygiene problems. Moreover, provision of food on a regular basis for the emigrants was not possible. The Ottoman Red Crescent Association was serving soup to at least the young and the sick emigrants. The doctor and the nurses were vaccinating each emigrant against measles and smallpox and all the emigrants on board were inspected to ensure that they were not carriers of any contagious disease. Yet, it was not always possible to say that these inspections and services were being performed on all the ships without any obstacles. In addition to the vaccinations, the health personnel on board was trying to provide all possible help to the emigrants on board. Food help was being provided by the Ottoman Red Crescent Association to those who were needy. On the basis of the agreement made between the Ottoman Red Crescent Association and Ministry of Zoning and Housing, they would work in coordination and while the Red Crescent personnel would deal with all health related issues, Ministry of Zoning and Housing would try to provide an environment where they could perform their duties.³

Disembarkment ports for the ships transporting emigrants from Greece had been identified prior to their arrival in Turkey. Major ports of disembarkment were Izmir, Istanbul- Tuzla, Ayvalık, Mudanya, Samsun, Trabzon, Antalya ve Mersin, the busiest of which were in İzmir, İstanbul, Mersin and Samsun and the biggest of the ports were Tuzla in Istanbul and Klazumen Tahafuzhane in Urla near Izmir. As the emigrants disembarked, before being

²Istanbul Chamber of Commerce and Industry Magazine, p. 25; for the status of other fleets, see. "Türkiye Ticareti Bahriyesi", *Ayın Tarihi*, II/6 (1924), p. 619-629.

transported to their place of final settlements, they were being accommodated at the guest houses near their ports of disembarkment. Near every guest house, health cabins had been established by the Ottoman Red Crescent so as to provide health services. Meanwhile, in order to prevent the spread of any contagious disease, serious measures had been taken in the coastal towns where the health cabins had been located. Serum and vaccines were stocked in these places.⁴

Bursa and Population Exchange

In addition to its historical identity extending from the Ottoman times to the Republic era, Bursa had significance in the history of emigration as it had been an important area of settlement for the emigrants, and this continued during the course of the Population Exchange.³

Bursa constituted of the provinces of Gemlik, Mihaliç (Karacabey), Mudanya, Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa) ve Artanos (Orhaneli), Bilecik and İnegöl after the foundation of the Republic.⁴ It was in 1918 that the name of the city that used to be Hüdavendigâr was changed to Bursa. While the total area that of Bursa during the Ottoman times had been 66.090 km², it became 13.565km² after the foundation of the republic.⁵ At the end of the Turkish War of Independence, Muslims, Rums, Armenians, Jews and the Bulgarians were living either together or in their ethnic community quarters⁶. While Rums belonged to the Orthodox denomination of the Christian religion, Armenians were of Gregorian, Catholic or Protestant sects.⁷ The Rum groups that were included among the population to be exchanged were mainly the residents of Central Bursa, Mudanya, Mihaliç (Karacabey) and Gemlik⁸. Bursa had two centers that had always had a significant place in its commercial life: Mudanya and Gemlik; while the majority of the population in Mudanya was comprised of the Rums, that of Gemlik was of Armenians⁹. The fact that majority of the Board of Directors of Bursa Chamber of Commerce founded in 1889 were of Rum and

³ For two important studies on this topic, see Nesim Şeker, *Türk-Yunan Nüfus Mübadele Anlaşması Sonucu Bursa'ya Gelen Göçmenlerin Kentin Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri: 1923-1935*, Uludağ University Institute of Social Sciences, (Unpublished Master Thesis), Bursa, 1995; Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*, Eurasia Ethnography Foundation Publications., Bursa, 1999.

⁴ Nesimi Şeker, *ibid.*, p.48-49.

⁵ Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İstanbul, 1998, narrated from p.238 by: Raif Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa*, Eurasia Ethnography Foundation Publications., İstanbul, 2006, p.264; With the laws enacted in 1924, provinces were organized again and brigades were abolished and provinces were created in their present form. The city received its present form with its districts in 1926. *ibid.*, p.264.

⁶ Nesim Şeker, *ibid.*, p.49.

⁷ *ibid.*, p.49.

⁸ *ibid.*, p.52.

⁹ *ibid.*, p.53.

Armenian origin was an indication that they had significance in the commercial and industrial life of Bursa¹⁰. The Rum had the leading roles in the crafting of stone, construction and sericulture¹¹. The city that had been on the Silk Road had always been an important commercial center; and additionally, it had port towns like Mudanya and Gemlik. It was through these ports that the silk produced in Bursa had been exported to european cities on the foreign ships, and the commodity items that the region needed were being imported via these ports. Moreover, the town was located close to Istanbul. Its close location to Istanbul made it a provider for Istanbul; similarly, its needs were provided by Istanbul. Production of silk and the related industry and commerce had led to its economic development.¹². Home textile industry was common, and silk as raw material and manufactured goods contributed to the high life standards of the city. Export activities related to silk and its byproducts had mostly been the occupation of foreign businessmen rather than Turkish businessmen. Capitulations and the provisions of 1838 Treaty of Commerce had given privileges to the foreigners.¹³ Minorities had a significant role in silk industry which was mainly geared to exports, but Turks were mainly effective in agriculture.

The part of Rum and Armenians who were occupied with agriculture were in regions where the soil was relatively more productive than the soil that the Turkish people farmed on, and the farming techniques they used were more advanced than the techniques used by the Turks. Silk industry formed the center of business activity, and there was strong demand for labour force in this sector. These economic activities and the classes had impact on the social and economic changes. Bursa had relatively more urban features than other cities had¹⁴. As stated by Seker, majority of silk industry was dominated by the Rum and Armenians. In 1862, there were 90 silk factories only in central Bursa¹⁵. Owing to this reason, the capital in the city belonged to the minorities, and naturally, they had higher life standards than that of the Turks.

In the course of history, emigrants were added to this picture, and topography of demographics changed over the years. In the 19th century, mostly in 1877-1878 during the Ottoman –Russian War, emigrants were brought to Bursa on different dates, and their settlements to various locations of Bursa were

¹⁰ Raif Kaplanoğlu, *Bursa'da Mübadele...*, p.35;

¹¹ *ibid.*, p.35.

¹² Regarding the commercial situation of Bursa in the 15th century, see. Halil İnalçık, "Bursa: I XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, XXIV / 93 (1960), p.45-102.

¹³ Nesim Şeker, *ibid.*, p.54-55; See also: Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul, 1960.

¹⁴ On this topic see: Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Turkish Historical Society Publications, Ankara, 1997; also see: Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, (Haz. Mehmed Çetin Börekçi), Turkish Historical Society Publications, Ankara, 1999, p.1-2.

¹⁵ Nesim Şeker, *ibid.*, p.57.

imposed. Bursa had always housed emigrants during the course of the history of emigrations; and, naturally it was a location the demographic topography of which had always varied. Some of the 72500 Bulgarian emigrants who had come to Anatolia from Bulgaria from 1893 to 1902 had settled in Bursa in addition to Thrace, Balıkesir and Bandırma, and there had been Jews among them¹⁶. This region had embraced emigrants from Caucasia and Crimia between 1860-1865¹⁷. A high number of emigrants after the Ottoman –Russian War of 1877-1878 were known to have settled in Bursa¹⁸. Annual official Ottoman records for 1897 indicated that of the 5846 emigrants who had come to Turkey, 4489 of them (932 houses) had been settled in Hüdavendigâr (Bursa) ¹⁹.

The demographic topography of the region had already had great variety. Emigrant groups all of whom had arrived at different dates were imposed to settle in this location. While emigrants of Bosnian, Albanian and Georgian origins were made to settle on land where the soil was quite infertile, they were admiring the fertile soil on which the non-Muslims had settled ²⁰. During the course of World War I, relationships among different ethnic groups in Bursa started to deteriorate. Owing to the political practices and external provocations, trust among Turks, Rums and Armenians was lost, and all this had been caused by the Turkish, Rum and Armenian gangs, and it had become uncontrollable²¹. Because of disturbance of peace, emigration of Rum and Armenian peasants was imposed during the 1915 Armenian Migration. Bosnians, Pomaks and Albanians were settled in the vacant houses which had been abandoned by them²². After World War I, Turkey geared towards a national war. Before the invasion, Hacim Muhittin Çarıklı had been the governor of the city. After British troops had landed in Mudanya, Gemlik and Karamürsel, Greek troops found the encouragement that they had been looking for and conquered Balıkesir, Karacabey and Kirmastı. Though there were national forces in this region, they were far from being effective towards the attacks of the Greek troops ²³. Following the heavy Greek raids, the city was vacated by Turkish troops, and was invaded by Greek forces on July 8, 1920. Invasion of the city by Greeks encouraged the minorities, especially the Orthodox Rum, living in the city to act against the Turks. Meanwhile, having been encouraged by the

¹⁶ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu...", p.56.

¹⁷ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul, 1966, s. 75.

¹⁸ Adil Adnan Öztürk, Rumeli'den Aydın Vilâyeti'ne Yapılan Göçler ve Aydın Vilâyetine Gelen Rumeli Muhacirinin İskân ve İdâreleri Hakkında Talimat-ı Mahsusâ, *Journal of Research in Modern Turkey*, III/10 (1999-2000), p.123-130

¹⁹ For Table 24 için see: *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897 (The First Statistical Yearbook of the Ottoman Empire)*, Tarihi İstatistikler Dizisi, V, Ankara, 1997, p.41.

²⁰ Raif Kaplanoğlu, *ibid.*, s.52.

²¹ *ibid.*, p.52.

²² *ibid.*, p.53; same author again, *Meşrutiyetten...*, p.222.

²³ For the memories of Hacim Muhittin Çarıklı's process, see. *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, (Haz: Şerafettin Turan), Ankara, 1967.

Greek forces, the Rum and Armenian minorities had started to act forcefully towards the Turks, and these led to the deterioration of relations at once²⁴. The Armenians and the Rum people who had been forced to emigrate from the city started to return to their homes during the period of armistice. Feeling of animosity was growing in intensity among different ethnic groups²⁵. These forceful behaviours of the minorities caused the Turks to partly emigrate to uninhabited regions.

Bursa remained under the invasion of enemy troops till September 11, 1922²⁶, and during all this period of invasion, unfortunately, mulberry trees, the main source silk worms, had not been sufficiently taken care of, and its neglect led to decrease in silk production. Transfer of basic food items such as cattle for meat, grains, olives and olive oil to Istanbul had been banned by Greek forces. Destruction caused by the invasion was huge, and almost all of Bursa had been burnt by the Greek forces during the withdrawal of their troops; therefore, vast majority of settlements had become uninhabitable and large number of the local civilian population were decimated²⁷.

While the city was suffering from postwar problems, it was preparing to bear the burden of its share from the wave of mass migration.

Ministry of Zoning and Housing for the Population Exchange had divided the country into ten sections and identified the regions where the emigrants could settle. Bursa was located in the 5th zone, and similar to other regions, district managements were established in Bursa and in Mudanya. In addition to transportation, provision, housing and agriculture branches under these management units, there were also civil engineers, inspectors and medical doctors, and mobile units²⁸.

Towards the end of 1923, transportation of the emigrants started.²⁹ All the companies involved in the transportation of the emigrants carried the enthusiastic emigrants from different Greek ports to Turkey. Emigrants were classified according to their professions at their embarkment ports by authorities. While majority of them came from agricultural backgrounds, a small number had professions belonging to urban life. This classification according to

²⁴ Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*(8 Temmuz 1920-11Eylül 1922), Publications of Uludağ UniversityBursa 2001; also see: Adnan Sofuoğlu, *Kuvay-ı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu 1919-1921*, Ankara 1994, various pages; Orhan Hülagü, *Milli Mücadele'de Bursa*, İstanbul 2001; Tefik Doğantan, *Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar*, İstanbul 1940.

²⁵ Raif Kaplanoğlu, *Meşrutiyetten...*,p.222.

²⁶ See the details of the process.Saime Yüceer, *İbid*, various pages.

²⁷ Mehmet Kaya, "Mondros Mütarekesi'nden İşgale Kadar Bursa'nın Sosyal ve Ekonomik Yaşamına Dair Gözlemler", *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent : Mudanya*, Mudanya Municipality publications, p.158; see also: Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Milli Mücadele'de Bursa*, Bursa, 1983.

²⁸ Kamal Arı, "Mübadele Göçmenlerini Türkiye'ye Taşıma Sorunu..", p.27.

²⁹ Kemal Arı, *ibid*, p.36.

their professions and skills was of vital importance so as to transport them to settlements where they could have smooth and easy adaptation to their natural and social environments and become active producers as soon as it was possible for them. Olive cultivation, vineyards and orchards, sericulture and silk weaving industry were among the primary business fields of Bursa. Stemming from the commonplace destruction that the city suffered from during the war years, there had been a significant decrease in production in these areas. Emigrants could have a revitalizing role in these fields.

During determining places of settlements for the emigrants, the principal identifying factor was the real estate property abandoned by the Rums. The property that had been left behind by the emigrating Rums had been severely destroyed during the course of plundering in the city. Many villages and important places of urban centers had been burnt down. There was a group of fire victims in the city called "harikzede". Real estate property abandoned by the Rums had been destroyed by both this group and others that had been adversely affected during the war. In contrast, this property had to be reserved for the emigrants of Population Exchange according to the provisions of the Exchange Agreement. There were numerous problems ranging from identification of the property to taking them back from the ones who unrightfully had occupied the estates.³⁰ The villages of Yeniköy, Ortaköy, Keramet, Çengiler/Sugören, Ermenigürle, Yenice, Derbent, Gündoğdu, Başköy, İnkizce, Çatalağıl, Gündoğdu, İsmetpaşa and Subaşı had entirely been burnt down³¹. The locals of the city were putting their efforts into fixing more than half of the burnt places³². Unnecessary occupations had become a common place in Turkey,³³ and such was the case for Bursa as well. In a report of the District Management published in the newspaper, *the İleri*, there was information about the conditions of the abandoned houses in and around Bursa. As revealed in this report, repairs of the destroyed houses in the region were progressing with great speed. The repair work continued even after the arrival of the emigrants³⁴. However, the unauthorized occupations of these houses, and the lootings and not ceasing these illegal occupations hindered and prolonged the efforts to find housing and accommodation for the emigrant³⁵. Similar to other places in the country, there

³⁰ Genel olarak bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele...*, various pages

³¹ Kaplanoğlu, *ibid*, p.103.

³² *TBMM Zabıt*, Devre. II, İçtima. II, v. VIII, Ankara, 1968, p.1042.

³³ For two separate studies on this topic, see. "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Fuzuli İşgal' Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI/18 (Temmuz, 1990), 691-706; "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler'", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VI/18 (Temmuz, 1990), 627-657; also see "Kurtuluş Savaşı Sonrasında İzmir'e Yönelik Göçler ve Etkileri", *Üç İzmir*, Yapı Kredi Pbl., İstanbul, 1992, 273-282; "Migration into İzmir Following the War of Independence and its Effects", *The Three of İzmir*, Yapı Kredi Publishing, İstanbul, 1994, 273-282.

³⁴ *İleri*, 27 Kânunusani 1924.

³⁵ Kemal Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında...", p. 627-657.

was a vast problem of housing in Bursa. In addition to the wide destruction that the city had to survive through during the war years, many people emigrated to Bursa from other places competing to get ownership of the Rum leftovers. The city had already had significant number of war victims, and when their demands were at peak, addition of international migrations to the domestic migrations created an unbearable housing problem culminating in the paralysis of urban social life of the city. There was the problem of overcrowding fed by these migrations. In addition to the housing problem, problems of unemployment, extreme price increases, health and crooked urbanization emerged³⁶. The realstate property abandoned by the Rums when they emigrated from Turkey to Greece were irresponsibly occupied by the disaster victims, most common and worst of which were the fire victims, refugees, government officers who had initially been led by the state, army officers and eastern emigrants and opportunists. Majority of the abandoned property had been severely destroyed during the initial stages when government authority was very weak. In addition to this act of plundering, with the establishment of local administration and relocation of Turkish troops after the withdrawal of foreign forces, houses were assigned to state and army officers as well. During the transition period before the Population Exchange Protocol was even signed in Lausanne, with the faulty governmental politics, and part of the realstate property of the Rums and their personal possessions were sold in public auctions. Some of the property were leased to the needy locals. These properties had been transferred to the authority of Ministry of Finance prior to the foundation of Ministry of Zoning and Housing for the Population Exchange. Ministry of Finance had attempted to create additional income to the budget. Obviously, these attempts bounced back after the protocol was signed and the emigrants started to arrive. It was observed that undoing the acts that were the outcome of immediate and irresponsible decisions was not possible. In a way, the chaos caused by the Ministry of Finance was tried to be solved by Ministry of Zoning and Housing by vacating the realstate properties, cancelling the contracts signed or by not renewing them. However, not much was achieved from the attempts to solve the mistakes³⁷.

Despite all these difficulties, the government was still viewing Bursa as a location to settle the emigrants. According to the explanation of Mustafa Necati, the initial plan had been the construction of 27 sample villages for the settlement of the emigrants, and construction of two of these villages had been suggested to be in the Bursa region. In the planning of these villages, every village was

³⁶ For an article examining these problems in the example of İzmir, see. Same author, "Kurtuluş Savaşı Sonrasında...", p. 273-282; again see İbn'ül Cemal M. Ragıb, "İzmir'in Vaziyet-i İktisadiye ve içtimaiyesi" ..., p. 312-314.

³⁷ Kemal Arı, "Türk-Rum Mübadele Andlaşması Sonrasında" ..., various pages; also see. Büyük Mübadele, p.115.

planned to have 50 houses, one school and one mosque³⁸. In practice, the number of villages exceeded the number initially planned. Gradually, efforts to construct sample villages increased. Until 1930, 69 sample villages had been constructed all over Turkey with additional budget of 1.480.684 liras³⁹. In this planning, the suggested villages for Bursa were İkizce ve Karacaoba near the Apalyont lake. Construction of these villages had been planned for years 1924-1925⁴⁰.

Bursa seemed to be a region that emigrants especially wished to settle in. Its fertile soil and the fact that it was among relatively one of the most advanced places in Turkey formed the basis of this expectation, and hopeful thinking. Bursa was the name mostly commonly uttered and heard of among the waiting emigrants in Greece. Emigrants who were being informed that they were going to be transported to places other than Izmir, Aydin, Istanbul and Bursa, were feeling disappointed for being transported to places the names of which they had never heard of. When these emigrants were being questioned to obtain basic information regarding themselves at their ports of embarkment, some of them preferred to present misleading information to the port authorities either due to rumours or due to personal and family reasons.

According to the research of Nesim Şeker, Bursa received its first emigrant group on December 19, 1923 from the port of Mudanya⁴¹. The ship named the *Sakarya* had transported emigrants from the cities of Langadas and Thessaloniki who embarked on the *Sakarya* at the Port of Thessaloniki and disembarked at the Port of Mudanya⁴².

After the cargo of the emigrants had been loaded, and the emigrants had embarked, the ship sailed off from the Port of Thessaloniki, but it had a technical problem as it came close to Turkish coast; and, therefore, it went to Tuzla, had the repairs done and then came to Port of Mudanya when the emigrants set their feet on Turkish soil. Emigrants were warmly greeted by both official people and institutions, and the locals. A guest house had already been prepared before their arrival in Muradiye, and they were taken to the Guest house for a few days where they would have some rest⁴³. Local newspapers of the period, the *Ertuğrul*, the *Hüdavendigâr* ve the *Yeni Fikir* were calling the locals to come and help the emigrants. Almost all of the emigrants had become so poor that they were unable to meet their need of food and drinks. Volunteers among the locals

³⁸ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM II: Dönem, 1923-1927, II, TBMM Foundation Publishing., Ankara, p. 371; also see. Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Turkish Historical Society Publications., Ankara, 2000, s.70-71; Ali Cengizkan, *İbid* p..28.

³⁹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, p.65-66; and also, Ali Cengizkan, *İbid* p.28.

⁴⁰ Ali Cengizkan *İbid* p.28 et al.

⁴¹ Nesim Şeker, *İbid* p .46.

⁴² Raif Kaplanoğlu, *İbid* p. 76.

⁴³ *İbid* p. 77.

and civilian organizations were supplying food assistance for those needy emigrants, and especially to the ill ones. The view was that of collective work⁴⁴. These aids were provided in coordination with the Ottoman Red Crescent. Locals were highly interested in and responsive to these calls for help. Official organizations such as Muhacirin-i İslamiye Muavenet Heyeti, the Exchange Association, the Red Crescent, and the Red Cross participated in this campaign to help the emigrants⁴⁵. The city council had met, and at the meeting the decision reached was to collect financial aid so as to support them in their health, food and accommodation needs. According to the research findings of Nesim Şeker, a week prior to the arrival of the emigrants, Ahmed Tevfik, Hacı Sabri, Hakkı Baha, Ahmed Ziya, Mehmed Kamil and Mümtaz Şükrü Bey visited the Office of The Governor and founded an organization under the name "*Muhacirin Yardım Cemiyeti*" - "Support Organization for the Emigrants". The aims of this support organization had been explained by Nesim Şeker as "*providing the utmost support to the government in their efforts to provide our brothers with their resting, food and housing needs*"⁴⁶.

Emigrants were coming in groups on ships and their port of disembarkment was mostly Mudanya. The ships which transported the emigrants from Greece to Mudanya were *the Akdeniz, the Sakarya, the Teşvikiye, the Cumhuriyet, the Dumlupınar, and the Kırzade*⁴⁷. Emigrants who had lived close to the Bulgarian border in Greece chose to travel through railway or motorways., but their number was less than the number of those who traveled on ships. Emigrants who had set on their journey with their cattle preferred railway to motorway. Because travelling on trains involved safety issues, transportation of emigrants to Turkey by rail had not been the preferred means of transport, and the number of those who chose railway transport had been very low. Emigrants who had been from Drama, Sarışaban and the surrounding villages used the Port of Kavala, and the peasants from Thessaloniki, Langadas, Vodina and Kilkis and the surrounding villages embarked on their ships at the Port of Thessaloniki and their Port of disembarkment was Mudanya. Emigrants from the Island of Crete used the Port of Kandiye and those coming from Ioannina and Preveza used Port of Preveza as their ports of embarkment.⁴⁸ Emigrants were coming to Mudanya via Tuzla, because in Tuzla there was quarantine and the emigrants were being disinfected in Tuzla, and then they were being transported to Mudanya⁴⁹. A Health care facility and a guest house that could accommodate and hospitalize upto 1000 people had been prepared in Mudanya, and upto 500 people in Bursa had been made ready before the arrival of the

⁴⁴ A.g.e., s.94; Nesim Şeker, *İbid* p.46.

⁴⁵ Raif Kaplanoğlu, *İbid* p. 98-100.

⁴⁶ *Yeni Fikir*, Narrated from February 17, 1925 by: Nesim Şeker, *İbid* p.47.

⁴⁷ Raif Kaplanoğlu, *İbid* p.77.

⁴⁸ *İbid* p. 75.

⁴⁹ *İbid* p. 94.

emigrants. Upon their arrivals, their identities were checked and they were given identity cards issued under the name of the head of the family⁵⁰. The guesthouse on the Port of Mudanya could accommodate the emigrants for a day. After this one-day rest, they were either transported by trains to the new emigrant settlement areas or to the emigrant camps located in Bursa⁵¹. In the event that there were not any trains available, then transportation was provided via rental cars arranged by the district offices of zoning.⁵² The lodging places in Bursa were in Muradiye and Isiklar regions.⁵³ According to the findings of Kaplanoğlu; there had been emigrants who had been transported to Bursa after their disembarkment at the ports in Tekirdağ, İzmit, Trabzon and İzmir. In addition to this, emigrants had also been transferred from Bursa to other settlements such as Kutahya and Afyon⁵⁴.

According to the information delivered at the Assembly by Deputy Minister of Interior Affairs, and Minister of Zoning and Housing Recep (Peker) Bey, by the end of December 1924, 26204 of the emigrants who had come to Turkey had been settled in Bursa⁵⁵. In time, the number of emigrants who had been settled in Bursa rose to 32075⁵⁶. Kaplanoğlu made a reference to 1927 Yearbook of Bursa, and reported that the sum of the emigrants had reached 32.315 in total, but also added that this was an imaginary figure⁵⁷. In his research studies, Cevat Geray made a reference to the number of emigrants who had been settled in Bursa between 1924-1930 as 31.658, and he had accepted this

⁵⁰ *İbid* p.92.

⁵¹ *İbid* p.77, 92.

⁵² *İbid* p. 94.

⁵³ *İbid* p. 92.

⁵⁴ *İbid* p.78.

⁵⁵ 358,465 people were resettled; 73.502 people to Thrace, 35.332 people to Istanbul, 26.578 people to İzmit, 38.925 people to Karesi (Balıkesir and its region), 62.524 people to İzmir, 6.179 people to Antalya, 29.189 people to Konya ' 20,856 of them to Adana, 1,100 of them to Erzincan, 38,076 of them to Samsun. In addition, 32,506 people were waiting to be resettled and 16,806 of them were in Samsun. Kazım Öztürk, *ibid*, p.371; Nedim İpek, *İbid* p.70.

⁵⁶ *State Institute of Statistics Statistics Yearbook,1929-1930*, Ankara, 1930, p. 100-101. According to this resource, 40,041 of the migrants who came to Turkey via exchange to were settled to Edirne, 33.138 of them were settled to Balıkesir, 32.075 of them were settled to Bursa, 22.237 of them were settled to Tekirdağ, 32.773 of them were settled to İstanbul, 31.867 of them were settled to İzmir, 19.920 of them were settled to Kırklareli, 16.277 of them were settled to Samsun, 15.530 of them were settled to Koca-eli, 15.668 of them were settled to Niğde, 11.872 of them were settled to Manisa. Compared to other sources, these figures should be viewed as suspicious.

⁵⁷ According to this data, 13,218 people have been settled in the center and the settlements affiliated to the center: 4,345 people to the center, 1,800 people to Susırlık / Gürsu, 590 people to Yaylacık, 474 people to Dansarı / İrfaniye, 417 people to Kilisan / İ.Paşa, 729 people to Fledar / Gündoğdu, 477 to İnesi / Özlüce people, 800 people to Demirtaş, 85 people to Anahor / Çaylı, 133 people to Tahtalı, 177 people to Bladiyunus / Yunuseli, 1266 people to Görgülü, 540 people to Apolyont, 1254 people to M. Kemalpaşa, 6.463 people were settled in Mudanya, 3.368 people in Karacabey and 3.645 people in Gemlik. Thus, the number of those settled in Bursa reached 32.315.. This number is a total of 7,480 households. For the full table, see. Raif Kaplanoğlu, *İbid* p 86.

number as being closer to reality than the other figures⁵⁸. Actually, Geray appears to have made more accurate assessments about the number of emigrants. On the other hand, Nesim Şeker indicated that the number of exchange emigrants having arrived in Bursa from 1921 to 1929 was 34,523⁵⁹. According to the figures indicated by Geray, Bursa was the city that received the most number of emigrants following İzmir, Edirne, Kırklarkeli, Tekirdağ and İstanbul. The number of emigrants who settled in Canakkale was 26126, Edirne was 84946 and İstanbul was 80721. Based on the references made by Seker to the 1927 Yearbook of the City of Bursa, the number of Exchange Emigrants who have been settled in Bursa until 1927 was 33,215'tir. 14,117 of these were in central Bursa and its villages, and the remaining 19,098 emigrants settled in Orhangazi, Mustafa Kemalpaşa, Mudanya, Karacabey, Gemlik and the surrounding villages. The number of emigrants settled in Bursa reached 40708 when nonexchange emigrants, refugees and fire victims were added to the number of exchange emigrants. However, the emigrants who had come to Bursa did not remain limited with this number. The number of emigrants who chose Bursa to settle in the years following the Balkan War was 81625⁶⁰.

Majority of the emigrants who had been settled in Bursa had come from the island of Crete, Pereveza, Ioannina, Drama, , Langadas and Vadina regions⁶¹. Those who had come from Langadas had been settled in the Subaşı, Seyran, Harmanlı, Ulubat, Karakoca, Karacaoba, İrfaniye, Görükle, Yaylacık villages of Bursa, and those of Drama origin had been settled in the following villages of Bursa: Yeniköy, Şahinyurdu, Cihatlı, Yaylacık, Tahtalı, Karacaoba, İkizce, Karakoca, Harmanlı, Seyran, and Subaşı. Similarly, emigrants who had abandoned Vadina had been settled in the Yeniköy, Gündoğdu, Gürsu, Karamet, Ortaköy, Yenigürle, Yenisölöz, Yunuseli villages of Bursa. According to the research findings of Kaplanoğlu, the number of ships that had transported emigrants from the Island of Crete to Bursa was two, and they were mostly from Kandila and Chania; and they had been settled near Gemlik and Mudanya. When emigrants had come from Crete, they spoke no Turkish, and these islanders cooked all sorts of greens such as marata, radika, vuruver, askolibrus, feva, asfaraca, avranos, and rezico (chikory). These people knew harvesting of olive and extracting oil from olives; therefore, they made great contributions to the development of olive oil industry in Gemlik and Mudanya. Those who had come from Serres had been settled in Cihatlı, Marmaracık, Gürsu, Ulubat, İsmetiye, Sugören, and Trilye villages of Bursa, and those from Ioannina became the residents of the provinces of Gemlik and Mudanya. The former residents of

⁵⁸ Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)*, SBF Pbl., Ankara, 1962, Ek 5; ayrıca bu kaynaktan akt: Raif Kaplanoğlu, *İbid* p.88; Nesim.Şeker, *İbid* p.74.

⁵⁹ *İbid* p.73.

⁶⁰ Nesim Şeker, *İbid* p.75.

⁶¹ Raif Kaplanoğlu, *İbid* p.58-59.

Kilkis became the new residents of the villages of Derbent, İsmetiye; Apolyont, İkizce and Yunuseli; and those who had been the residents of Florina were settled in Apolyont; and those from Kozani, Veria and Ptolemaida were settled in Çatalağıl, Harmanlı, Başköy, Yenigürle. Those from Kavala had been settled in Mudanya and Görükle; those from Sarışaban had been settled in İnesli, and those from Preveza had been settled in Gemlik, those from Yenicevardar had been settled in the villages Karacaova, Mustaca, Davutça, Topçu, Karaoğlu, Doğanç, Sarıca, Kurfalı, and Gündoğdu. The Pomaks who had been occupied with cattle raising in the mountainous regions were relocated to the villages of Yenice and Mudanya⁶².

Majority of these people were not wealthy. Some of them did not have the knowledge about how to do farming. Among the emigrants who had been settled in Bursa were also the Coptics. These people who were occupied with tinsmithing, forging and serving had been settled in Bursa and its provinces like Yenişehir, İznik, and Karacabey. They continued their crafts as shoe coloring, tinsmithing and forging⁶³. A part from these people, there were emigrants who were not included in the exchange group and referred to as nonexchange emigrants: Albanians, Pomaks and those from Bulgaria and Skopje in Macedonia had also been settled in Bursa. Kaplanoğlu had used the term “*thousands*” for the Albanian emigrants⁶⁴. In addition to all these, attempts had been made to provide settlements for “*harikzede*” in Bursa, and they had been the fire victims of the war who had been left homeless⁶⁵.

Emigrants were in search of conditions that they had abandoned in Greece. Initially, zoning officers attempted to settle these emigrants according to a plan, and sometimes this decision to chose where the emigrant was to settle was left to the freewill of the emigrant. Depending upon the conditions, while emigrants were sometimes directly transported to where they would be housed, at other times they would be kept in temporary housing areas. Many emigrants had to stay in tents until they constructed their homes in their zoning areas. Governmental support was being provided, yet emigrants were having to work in the constructions of their own homes⁶⁶.

The general appearance of the issue observed in Turkey had differences in details but on the whole the features were common everywhere. In Bursa, with the decrease in the population of the minorities, there occurred a big gap in production. Big deficiencies occurred in ways and varieties of production with the departure of the nonmuslims. The newly arriving emigrants tried their best efforts to fill this gap. They carried new ways and varieties of production to the

⁶² *Ibid* p.66-71.

⁶³ *Ibid* p..58-73.

⁶⁴ *Ibid* p.90.

⁶⁵ *Ibid* p.92.

⁶⁶ *Ibid* p.100-101.

region. Just as they introduced a new culture to the area, so were they influenced by the existing varieties and forms of production. There was a period of mutual adaptation for both sides. In other words, exchange emigrants added to the agricultural, industrial, commercial and service knowledge of the region and added new wealth to its cultural tissue in addition to being highly influenced by the local culture. They had a significant role in filling the gap in agriculture. While some of the emigrants were settled in the state property, others were settled in the abandoned Rum and Armenian properties. With occupation of vacant land, these places became involved in the production process. In addition to land distribution among the emigrants, the government tried to accelerate agricultural processes by giving loans as financial resource to provide the farmers with opportunities to obtain new agriculture equipment. Land, seeds, agricultural equipment and ploughing animals had been distributed. The emigrants who had been settled in the houses abandoned by the Rums and Armenians started cultivating these lands. Corn, tobacco and rye were the principle agricultural products that the emigrants cultivated. Emigrants from Thessolani, Drama and Kavala were very talented in the cultivation and production of tobacco. Turks who had emigrated from the Island of Crete and had settled in Trilye were interested in vineyards, sericulture and wine making⁶⁷. There were also fishermen among those who had come. Distribution of land, vineyards and orchards were done according to the regulations and suggestions of Ministry of Zoning and Housing. 5.315 houses, 719 shops, 1844 fields, 150.221 dönüm land(920 square meter= 1 donum), 4.445 dönüm vineyards, 33.885 dönüm orchards were distributed to the 31568 people from the 7082 families who had been settled in Bursa⁶⁸. In addition to these, some of the emigrants received ploughs, harvesters, meadow machines, around 50 harrows, tractor to be paid on installments and seeds. Those who had been settled in city centers filled the employment gaps by taking their active place in industrial, commercial and service areas⁶⁹.

Meanwhile, important health issues were observed. Especially, after the emigrants had been provided with housing, contagious diseases spread rapidly. Owing to severe winter conditions, of the 800 emigrants in Demirtas village, 43 died in two days time.⁷⁰. To be able to fight the problem, sick bays had been formed at Vefikpaşa Hospital and the Military Hospital, and sick bays with 30 patient capacity and nurses were opened in the villages of Kuruçeşme,

⁶⁷ Fulya Karakoç Dövençi's interviews with Ercan Kara, İsmet Park, Abdi Uyanık on September 13, 2007 and with Safiye Ersöz on 20 June 2007 in Trilye.

⁶⁸ Cevat Geray, *ibid.*, Narrated from Annex 5 by: Nesim Şeker, *ibid.*, p.88.

⁶⁹ *İbid*, p.47.

⁷⁰ *Arkadaş*, Narrated from January 30, 1924 by: Raif Kaplanoğlu, *ibid.*, p 95.

Apolyont, Demirtaş, and Susıgırlık. They had also established mobile health units⁷¹.

Despite all these legal actions taken, there were many emigrants who were attempting to change their place of settlements in the name of uniting with their families or uniting with their relatives, and at times they would even try to return to Greece in order to unite with their neighbours.⁷² There had been a number of emigrants who had changed their settlements in this way. In order to prevent such settlement transfers, sometimes there would even be official warnings to stop such transfers⁷³.

Emigrants who had come from Kavala, Thessolaniki, Dedeğaç ve Ustrumca could not speak Turkish. Some of the emigrants could not even learn any Turkish during the rest of their lives despite being in Turkey. Similarly, most of the Rums who had emigrated from Turkey had not been able to speak Turkish. Emigrants from Crete were famous for their cooking of various greens, and upon seeing this, Turks started to tease them by saying “no greens would be left for animals to graze”. In the course of history, process of urbanisation caused big changes in the Cretians. Olive cultivation, sericulture, apiculture, and upholstery became common professions in Bursa region. This awakening in apiculture soon evaded, and the vineyards were removed because of diseases⁷⁴. Use of disinfection in olive trees was a requirement for agricultural development, and this largely led to the disappearance of apiculture. Manual labour used in olive business was soon replaced by modern factories. In the course of time, sericulture went backwards. Emigrants weaved their own patterns on their own weaving looms. With the increase of automation in industry, these hand looms totally disappeared. Those from the Island of Crete were mainly eating goat meat, therefore, raising of goats was very common among the Cretians⁷⁵.

After the emigrants of population exchange, Bursa has always been a city which has been a destination for immigrants. Especially, a significant number of emigrants who came from Bulgaria were arranged to settle in Bursa⁷⁶. With the contribution of these immigrations, cultural texture of the city progressively was subjected to changes; and cultural and social structure of Bursa today is the culmination of the cultures that the immigrants brought with themselves to their new settlement and the already existing culture in Bursa. It is inevitable to avoid the painful processes that can be experienced during the course of transitioning

⁷¹ *Ibid*, p. 97.

⁷² Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, p.56.

⁷³ *Hüdavendigar*, Narrated from January 1, 1925 by: Nesim Şeker, *ibid.*, p.45-46.

⁷⁴ From the conversation of Fulya Karakoç Dıvenci.

⁷⁵ From the same conversation.

⁷⁶ Zeliha Yeşilyurt, “Bulgaristan Türk Çocuklarının Faciası”, *Türk Kültürü*, XIII/ 153-155 (July, August, September, 1975), p.34.

from empires to nationalization. Therefore, studying the historical roots of demographical structures in cities, and making an analysis of the social, economic and cultural textures is helpful in our understanding and perception of these structures. These analysis have significant place in the process of determining objectives and strategies in education, architecture, infrastructure, production relations, political and cultural tendencies.

Bursa has been a laboratory from these perspectives.

REFERENCES

A. Periodicals

Ayın Tarihi.

İleri, 27 Kânunusani 1924.

B. Books

ARI, Kemal, "Migration towards İzmir after the War of Turkish Independence and Its Effects", *The Three of İzmir*, Yapı Kredi Pbl., İstanbul, 1992.

_____, *Büyük Mübadele*, Tarih Vakfı Yurt Pbl., İstanbul, 2014.

_____, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler'", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Vol. VI/18 (July, 1990).

_____, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Fuzuli İşgal' Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Vol. VI/18 (July, 1990).

:*Balikesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacım Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yi Milliye Hatıraları (1919-1920)*, (Prep.: Şerafettin Turan), Ankara, 1967.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Turkish Historical Society Publications, Ankara, 1997.

DALSAR, Fahri, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul, 1960.

DOĞANTAN, Tevfik, *Bursa Bölgesinde Yapılan Savaşlar*, İstanbul 1940.

EĞİLMEZ, Mümtaz Şükrü, *Milli Mücadele'de Bursa*, Bursa, 1983.

EREN, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul, 1966.

GERAY, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)*, SBF Pbl., Ankara, 1962.

:*Istanbul Chamber of Commerce and Industry Magazine*, p. 25; for the status of other fleets, see. "Türkiye Ticareti Bahriyesi".

İNALCIK, Halil, "Bursa: I XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Belleten*, XXIV/93 (1960), p.45-102.

İPEK, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, Turkish Historical Society Publications.,Ankara, 2000.

KAPLANOĞLU, Raif, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*, Eurasia Ethnography Foundation Publications., Bursa, 1999.

KARAKOÇ, Fulya Düvenci's interviews with Ercan Kara, İsmet Park, Abdi Uyanık on September 13, 2007.

KAYA, Mehmet, "Mondros Mütarekesi'nden İşgale Kadar Bursa'nın Sosyal ve Ekonomik Yaşamına Dair Gözlemler", *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya*, Mudanya Municipality publications, p.158.

MCCARTHY, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İstanbul, 1998, narrated from p.238 by: Raif Kaplanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa*, Eurasia Ethnography Foundation Publications., İstanbul, 2006.

:*Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897 (The First Statistical Yearbook of the Ottoman Empire)*, Tarihi İstatistikler Dizisi, V, Ankara, 1997.

ÖZTÜRK Adil Adnan, Rumeli'den Aydın Vilâyeti'ne Yapılan Göçler ve Aydın Vilâyetine Gelen Rumeli Muhacirinin İskân ve İdâreleri Hakkında Talimat-ı Mahsusa, *Journal of Research in Modern Turkey*, III/10 (1999-2000).

ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM II. Period, 1923-1927, II, TBMM Foundation Pbl., Ankara.

SOFUOĞLU, Adnan, *Kuvay-ı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu 1919-1921*, Ankara 1994, various pages; Orhan Hülagü, *Milli Mücadele'de Bursa*, İstanbul 2001.

SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I (1920-1945), TTK Pbl., Ankara, 1983, p. 117-183

ŞEKER, Nesim, *Türk-Yunan Nüfus Mübedele Anlaşması Sonucu Bursa'ya Gelen Göçmenlerin Kentin Sosyal Yapısı Üzerindeki Etkileri: 1923-1935*, Uludağ University Institute of Social Sciences, (Unpublished Master Thesis), Bursa, 1995.

ŞERİF, Ahmet, *Anadolu'da Tanin*, (Preb. Mehmed Çetin Börekçi), Turkish Historical Society Pbl., Ankara, 1999.

:*TBMM Zabıt*, Period II, Assembly II, V. VIII, Ankara, 1968, p.1042.

YEŞİLYURT, Zeliha, "Bulgaristan Türk Çocuklarının Faciası", *Türk Kültürü*, XIII/ 153-155 (July, August, September, 1975).

YÜCEER Saime, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci (8 Temmuz 1920-11Eylül 1922)*, Publications of Uludağ University, Bursa 2001.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 57-94.

Geliş Tarihi: 7 Nisan 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

İZMİR'İN İŞGALİ SONRASI DAMAT FERİT HÜKÜMETİ'NİN POLİTİKALARI VE SALTANAT ŞURASI'NDA DEVAM EDEN TARTIŞMALAR*

Resul YAVUZ**

Öz

İzmir'in işgalinden sonra Damat Ferit Hükümeti İtilaf Devletleri nezdinde işgali protesto etmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. İşgalden sonra Anadolu'da ortaya çıkan tepkileri yatıştırmak için ilk olarak basına kısa süreli sansür uygulamış, sonrasında ise genel tepkiyi dindirmek için Saltanat Şurası'nı toplamıştır. Ancak Şura'da hükümetin dış politikası eleştirilmekle birlikte burada ortaya çıkan muhalefetin fikir ve önerilerine hükümet önem vermemiştir. Bu durum dönemin Osmanlı basınına da konu olmuştur. Damat Ferit Hükümeti, bir taraftan iç muhalefeti dengelemeye çalışırken, diğer taraftan da Paris Barış Konferansı'nda sesini duyurabilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Art arda yapılan girişimler neticesinde İtilaf Devletleri'nin Paris'teki temsilcileri, Osmanlı Hükümeti'nin savunmasını dinlemek için hükümet temsilcilerini Paris Barış Konferansı'na davet edeceklerdi. Osmanlı Hükümeti, Paris'te en iyi şekilde davasını savunmak amacıyla Paris'e gidecek heyet üyelerini belirlemek için yoğun bir çaba içerisine girecek ve bu çabalar da basına konu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Paris Barış Konferansı, Saltanat Şurası, Damat Ferit Hükümeti, Amiral Calthorpe.

* Bu makale "Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi" adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, resulyavuz@hotmail.com. ORCID ID: 0000-0002-7705-1020.

The Policies of the Damat Ferit Government After the Occupation of Izmir and the Ongoing Discussions at the Sultanate Council

Abstract

After the invasion of Izmir, Damat Ferit Government made various attempts to protest the occupation before the Entente States. In order to calm the reactions that emerged in Anatolia after the occupation, he first applied short-term censorship to the press and then gathered the Sultanate Council to relieve the general reaction. However, although the foreign policy of the government was criticized in Council, the government did not attach importance to the ideas and suggestions of the opposition that emerged here. This situation was also the subject of the Ottoman press of the period. The government of Damat Ferit tried to balance internal dissent on the one hand and made several attempts to make its voice heard at the Paris Peace Conference on the other. As a result of successive attempts, representatives of the Entente States in Paris would invite government representatives to the Paris Peace Conference to listen to the defense of the Ottoman government. The Ottoman government was going to make an intensive effort to determine the members of the delegation that would go to Paris to defend their case in the best way possible, and these efforts would be the subject of the press.

Keywords: İzmir, Paris Peace Conference, Sultanate Council, Damat Ferit Government, Admiral Calthorpe.

Giriş

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İzmir'in işgal edileceği yönünde haberler gerek Paris Barış Konferansı'nda devam eden tartışmalar ve gerekse Müttefik askerlerin faaliyetleri neticesinde Osmanlı Hükümet çevrelerinde tahmin ediliyordu. Öyle ki daha Tevfik Paşa Hükümeti zamanında, Aydın ve havalisinden alınan haberlerde İzmir'de bir Yunan işgalinin beklendiği iyiden iyiye dillendirilmeye başlanmış ve bölge halkı çeşitli cemiyetler vasıtasıyla, Osmanlı Hükümeti ve Müttefiklere seslerini duyurmak amacıyla birtakım tepkisel eylemlere girişmişlerdi¹.

¹ İşgale karşı mart ayı içerisinde İzmir'de bir kongre hazırlıklarına girişen İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir yandan bu işle uğraşırken diğer taraftan Moralızade Nail Bey başkanlığında bir heyet

Bu arada Harbiye Nezareti'nin 7 Nisan'da sadarete gönderdiği bir raporda İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal ihtimaline karşı ne yapılması gerektiğini sorması üzerine, hükümet gerekli hazırlığın yapılması ve tedbirlerin alınması yönünde talimat gönderirken;² diğer taraftan da İzmir'de 17. Kolordu Komutanı ve aynı zamanda İzmir Valiliğine vekâlet eden Nurettin Paşa'yı görevden aldı. Yerine Ali Nadir Paşa'yı atadı³. Bu sırada nisan ayı ortalarında Yunan Averof Zırhlısı İzmir Limanı'na geldi. Adeta halkın tepkisini ölçer bir halde ayın 17'sinde de bir grup Yunan askeri karaya çıkarak Kordon'da gezinti yaptı. Bu teşebbüs bölgedeki askeri birliklerin daha çok teyakkuza geçmesine neden oldu. Askerlik Şubesi Başkanı Süleyman Fethi Bey, gerekli girişimlerde bulunarak hükümeti bu son girişimden haberdar etti⁴.

İzmir'de bu gelişmeler yaşanırken, Amiral Webb, Batı Anadolu başta olmak üzere Anadolu'nun bazı yerlerinde, hükümetin de tespit ettiği gibi, karışıklıkların olduğunu İngiliz Dışişlerine bildiriyordu. Hatta Webb, bu bilgilere ek olarak, Paris'te Türkiye hakkında bir karar verildiğinde eğer o sırada bölgede asayiş sağlamak için gerekli Müttefik Kuvvet bulunamazsa Anadolu'daki Hristiyanların daha geniş bir şekilde kıyımına uğrama ihtimallerinin yüksek olacağına dair görüşünü dile getiriyordu. Aslında bu görüş, Amiral Webb ile birlikte İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nde görev yapan temsilcilerin yaklaşan İzmir'in işgalinin bölgede ne gibi dengeleri değiştirebileceği ve bu bozuk denge içerisinde hangi tehlikeli unsurları tetikleyeceğine dair bir öngörüydü. İngiliz Temsilciler, Osmanlı Hükümeti'nin yatıştırıcı politikalarına rağmen bir Yunan askeri çıkarmasının, bölgede bir çalkantı yaratacağını biliyorlardı⁵.

6 Mayıs 1919'da Onlar Konseyi'nde İtalyan temsilcilerin olmadığı bir ortamda, üç büyükler, İzmir'e Yunan askerinin çıkmasına karar verdiler. Büyük

tertip ederek gerekli diplomatik girişimlerde bulunulması için İstanbul'da İtilaf Yüksek Komiserleriyle görüşmelere girişmişlerdi. Ancak sadece İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza'dan randevu alabilmişlerdi. Heyet, Sforza'dan Paris'e gitmelerinin sağlanması için bir gemi sağlanması sözünü almışlardı. Ayrıca heyet, 12 Mart 1919'da İstanbul'da bulunan İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan Yüksek Komiserlerine bir muhtıra vererek "*Vilayet ve Sancak nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu...*" bu bölgede huzurun ve barışın sağlanması için herhangi bir yabancı işgaline izin verilmemesi talep edilmişti. Heyet, daha sonra Yıldız Sarayı'na çıkarak Padişah Vahdettin ile görüşerek işgal söylentileri ile ilgili endişelerini dile getirdiler. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Bilgi Yay., İstanbul, 2007, s. 204.

² Ş. Can Erdem, *Sadrızam Damat Ferit Paşa*, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Ana Bilim Dalı (yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2002, s. 78.

³ Atama kararı için bkz. *Takvim-i Vekayi*, 14 Nisan 1919, No: 3523.

⁴ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.II, MEB Yay., İstanbul, 1991., s. 176.

⁵ Foreign Office (FO. 371/4157, No: 66819), "*Amiral Webb'den Mr. Balfour'a Telgraf*", 7 Nisan 1919.

bir gizlilik içerisinde alınan işgal kararının Türklerde olası bir direnişe neden olmaması için nasıl uygulanacağına dair, bu tarihten sonra, yoğun diplomatik kulisler yapılmaya başlandı. Venizelos, toplantıda bulunan Başkan Wilson, Clemanceau ve Lloyd George'un artan endişelerini azaltmak istercesine, işgale olası bir direnişe karşı, "...Önemli olan bu işi iyi idare etmektir. Böylece Türkler son dakikaya kadar olacaklardan habersiz kalacaklar. Ben bu Türk Subaylarını iyi bilirim. Eğer direniş emri almazlarsa direnmeyeceklerdir. İzmir halkına gelince, onların tavırları dostça olacaktır." diyerek işgal kararının kesinlik kazanmasına çaba gösterdi⁶. İşgal kararından sonra Venizelos 9 Mayıs'ta Lloyd George ile bir akşam yemeğinde bir araya geldiklerinden İngiliz başbakan bundan sonraki süreçte Yakınoğu'da Yunanistan'ın rolünün nasıl olacağı ve kendilerinin de buna nasıl katkı sağlayacakları üzerinde Venizelos'a bazı açıklamalarda bulunarak işgal sürecinde de desteklerinin süreceğini ifade etmişti⁷.

Neticede görüşmeler sonunda kesinlik kazanan işgal kararının büyük bir gizlilik ihtiva eden organizasyonlarla sürdürülmesi için Amiral Calthorpe'a talimat vermesi ve 12 Mayıs tarihinde de Kont Sforza'nın durumdan haberdar edilmesine karar verildi⁸.

⁶ Toplantıda Clemanceau, Türkleri ve İtalyanları haberdar etmeyecek miyiz, diye sorarken; Lloyd George Venizelos'a: "Hazırlıklarınızı gizli yapabilir misiniz?" deyince; Venizelos, "Kuşkusuz yapabiliriz. Odesa'ya asker göndermemiz istendiği zaman yeterli bir kapasiteyle on bin adamımızı naklettik. Kabul ediyorum ki çok zordu. Yunan askerleri bu yolda çok istekli değillerdi," diyerek askerlerin asıl isteklerinin İzmir'e çıkmak olduğunu ima etti. Andrew Dalby, *Eleftherios Venizelos 1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası*, Çev. Dinçer Demirkent, Akılçelen Kitaplar Yay., Ankara, 2014, s. 120; Bu arada tam da bu günlerde Venizelos, hukuk ve tarih profesörü olan Andre Andreadis'i Amerika'ya Yunanistan lehine Amerikan Kamuoyunu etkilemek amacıyla göndermişti. İsmail Köse, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral L. Mark Bristol'ün Rolü (1919-1927)*, TTK Yay., Ankara, 2016, s. 109.

⁷ Bu görüşmede Lloyd George, Venizelos'a İngiltere'nin desteğini şu cümlelerle ifade etmişti: "Yunanistan, Yakınoğu'da büyük olanaklara sahiptir ve bu olanaklardan faydalanabilmek için askerlik yönünden olabildiğince güçlenmemiz gerekir. Biz, Birleşik Amerika'nın İstanbul'da bir süre için yönetim kurmayı üzerine almasını sağlamaya çalışıyoruz. Birleşik Amerika'nın İstanbul'a yerleşmesi, zamanı gelince kentin egemenliğimiz altına geçmesine hiçbir şekilde engel olamaz. Başkan Wilson, bu düşünceye karşı değildir ama Amerikan kamuoyunun ve bu nedenle senatonun kabul edip etmeyeceğinden kuşku duymaktadır. Kabul etmeleri halinde İngiltere'nin benimseyeceği tek çözüm yolu İstanbul'un Yunanistan'a verilmesi olacaktır." Michael Llewellyn Smith, Çev. Halim İnal, *Yunan Düşü*, Ayraç Yay., Ankara, 2002, s. 119.

⁸ Bu açıdan baktığımızda işgalin sorunsuz bir şekilde yürütülmesi için Amiral Calthorpe'ye büyük bir görev yüklenmişti. Calthorpe, Paris'ten aldığı ilk talimatlar çerçevesinde Osmanlı Hükümetine, Yunan birliklerinin İzmir'e çıkmasına 36 saat kala İzmir istihkâmlarının Müttefik birliklerine teslim edilmesi, işgale 12 saat kala da işgalin mütarekenin 7. maddesine dayanılarak yapılması ve karşı konulmaması için gerekli girişimlerde bulunulması hususunda bilgilendirme yapılacaktı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, TTK Yay., Ankara 1989, s. 72.

Damat Ferit Hükümeti'nin İzmir'in İşgaline Diplomatik Kanallardan Tepkisi

İşgal olayını Osmanlı Hükümeti'ne doğrudan haber vermek için diplomatik girişimlere 14 Mayıs günü başlandı. Bu konuda İngiliz Yetkililer aldıkları talimatları harfiyen yerine getirme noktasında yetkilendirilmişlerdi. Öyle ki Amiral Calthorpe, aldığı talimat dâhilinde işgale saatler kala İstanbul ve İzmir'deki Hükümetin askeri ve siyasi organlarına ilk notaları verdi. Calthorpe'un emriyle İzmir'de İngiliz Yüksek Komiserliği temsilcisi Mr. James Morgan'ın İzmir Valisi İzzet Bey'e, Yarbay Smith'in ise 17. Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'ya verdiği ilk notalardan sonra, aynı içerikli bir diğer notası da saat 11'de Damat Ferit Paşa'ya verildi. Notalarda İzmir ve çevresindeki karışık durum dolayısıyla mütareke hükümlerine göre İzmir'deki tabyaların Müttefik askeri güçlerine teslim edilmesi isteniyordu⁹.

Bunun üzerine sadrazam saat 14:15'te Amiral Calthorpe'un talimatına göre davranılması için İzmir valisine bir telgraf çekti¹⁰. Aynı gün Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa, Amiral Calthorpe'un daha ilk notasını almadan, İzmir'in Yunan askeri birliklerince işgal edileceği söylentilerinin İzmir'de iyice yaygınlık gösterdiğini ve buna kanıt olarak da Amiral Bristol ve Calthorpe'un İzmir'e gelmelerinin hayra yorumlanamayacağını bildirerek olası bir işgale karşı ne yapılması gerektiğini Harbiye Nezaretinden sordu. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Kolordu Komutanlığı'na belki de hükümete verilen notalar dâhilinde işgalin Müttefikler tarafından yapılacağını ve işgalin mütareke hükümlerine göre yapılacağından karşı konulmamasını emretti. Ayrıca gönderilen talimatta

⁹ Notalarda İzmir'in Yunan birlikleri tarafından işgal edileceğine dair herhangi bir ibare bulunmuyordu. FO. 371/4217, No: 73656; Amiral Webb, verilen bu ilk notlar ile ilgili olarak mevcut durum hakkında şu tespitlerde bulunuyordu: *"Meslektaşım De'France talimat almadığı için notayı tek başıma verecektim. Bu sebepten meselede Müttefiklerin yüksek meclisinin emriyle hareket ettikleri üzerinde dikkatle durmak hususuna itina gösterdim. Bununla beraber Yunan işlerinin tümüyle istilham ettiği hususlar hakkındaki tenkit ve muamezelerin Krallık Hükümeti'nin hisselerine düşen miktarını da peşinen benimsedim. Ancak teşebbüsün geniş tutulmasına bakarak kaderin bu memlekete reva gördüğü en kötü hususları bütün genişliği ile bildirmek bana münasip görünüyor. Tam darbenin ansızın vurulmasının, birbirini kovalayan ardu ardına sarsıntılardan muhtemelen daha az karışıklıklara götürüleceğini anlamaktayım."* Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz...*, s. 75; Ayrıca nota için bkz. *Türk İstiklal Harbi*, C II, I. Kısım, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 35.

¹⁰Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C I, Cem Yay., İstanbul, 1992, s. 266.

işgalin Yunanlılar tarafından yapılacağı söylentilerinin de ciddiye alınmamasını istedi¹¹.

İstanbul'dan gönderilen talimatlarla Müttefiklerin işleri İzmir'de kolaylaştırılırken, Amiral Webb, aynı gün öğleden sonra Damat Ferit'i ikinci kez ziyaret ederek paşanın kaygı düzeyini öğrenmeye çalıştı. Sonrasında görüşmeyi rapor halinde Londra'ya ileten Webb, Damat Ferit'in son olaylarda çok kaygılı görüldüğünü ifade ederek İzmir'in işgalinin Yunanlılar tarafından yapıldığını öğrendiği an istifa etmesinin pek muhtemel olduğunu dile getirerek, bu durumda sadarete nasıl birisinin getirileceği konusunda herhangi bir fikrinin olmadığını söyledi. Webb, ayrıca kaygılarında haklı çıkmamak için de saatler sonra yapılacak Yunan işgalinin üzücü sonuçlara mahal vermemesi noktasında, Yunan askeri ve siyasi makamlarının gereken hassasiyeti ve ihtimamı göstermelerini isteyecekti¹².

İngiliz yetkililer, 14 Mayıs gününün sabahından itibaren sistematik olarak hem İstanbul'da hem de İzmir'de Hükümet yetkilileriyle sürekli irtibatta bulunuyorlardı. Öyle ki Webb'in Damat Ferit'e ikinci ziyaretini gerçekleştirdiği saatlerde İzmir Limanı'nda da Amiral Calthorpe, son haberlerden olağanüstü bir telaş içinde olduğunu söylediği Vali İzzet Bey'i ağırlıyordu. İzzet Bey, Calthorpe'ye kendisinin gizlediği gerçeği söyleyerek, bir Yunan işgalinin halk üzerinde çok kötü tesirlerinin olacağını söyledi. Bunun üzerine Calthorpe, Müttefikler neye karar verirlerse versinler, halkı teskin etmek için elden gelen her şeyin yapılması gerektiği yönünde mülahazalarını ilettili. Bu talep, vali beyin İzmir'in işgal edildiği gün gazetelerde çıkacak olan Yunan işgalini yalanlayan bir beyanatının yayımlanmasına neden olacaktı. Bu sırada Amalthia Gazetesi matbaasında Türkçe ve Yunanca olarak Yunan İşgal Ordusu Komutanı Zafiros'un İzmir Halkı'na, Hrisostomos'un ise Rumlara hitaben işgalin gerçekleşeceği saatlerde okunmak üzere bildirimleri basılıyordu.¹³ Amiral Calthorpe, aynı gün saat 19.00'da ikinci bir toplantı gerçekleştirerek, yeni bir nota ile işgalin Yunan Birlikleri tarafından yapılacağını İzmir Valiliği'ne

¹¹ Taçalan, a.g.e., s. 220; Osman Öndeş, *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor Milli Mücadele ve Sürgün Yılları*, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s. 221; Bu talimat doğrultusunda Ali Nadir Paşa, birliklerine İtilaf askerinin tahkimatları işgal altına alması için gereken kolaylığın sağlanması noktasında emri için bkz. *Türk İstiklal...*, Genelkurmay Basımevi, s. 36.

¹² FO. 371/4217, No: 73722, 14 Mayıs 1919.

¹³ 15 Mayıs'ta Köylü gazetesinde, Vali İzzet Bey'in İzmir'in işgal haberlerini yalanlayan şu beyanati yer alacaktı: "Bazı bedbahtlar İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceği tarzında şaiyalar çıkarmışlardır. Yalandır. Tezkib edilir." Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922*, Ayraç Yay., Ankara, 1997, ss. 216- 220.

iletmesine karar verdi. Akşam saat 22.00'da bu nota valiliğe ve kolordu komutanlığına verildi¹⁴.

Gece verilen bu notadan sonra, valilik ve kolordu makamları, büyük bir telaş içinde hükümet ile irtibata geçmek için gece geç saatlere kadar çaba sarf ettilerse de bunda başarılı olamadılar. Neticede Mayıs'ın 14'ünü 15'ine başlayan saatlerde İzmir Valiliği işgalin Yunan Askeri Birlikleri'nce yapılacağını öğrenmiş olmasına rağmen, İstanbul'daki Hükümet, bunun hala İtilaf Askeri Birlikleri'nce gerçekleştirileceğini bekliyordu. Bu noktada Vali, panik bir halde Babıali ile irtibat kurma çabasına girişecekti. Fakat vali buna muvaffak olamayınca sabah saat 05.30 civarlarında Amiral Calthorpe'ye oldukça yumuşak ifadelerle dolu cevabi bir nota ile karşılık verecekti¹⁵. Notada;

"Bana tevdi ettiğiniz iki notayı aldım. İlkinde mütarekenin 7. maddesi mücibince İtilaf Devletleri'nin ortak bir birliği tarafından İzmir'in işgal edileceğini bildiriyordunuz. Ben de mütareke gereğince işgalin yapılacağı ve geçici olduğunu hükümete bildirerek onlardan bilgi talep ettim. Morgan ve Smith'e olup bitenler neticesindeki mecburiyetimi dile getirdim. Ve ne isteniyorsa yapacağımı, belirttim. Daha sonra hükümetimden gelen haberler doğrultusunda işgalin mütarekenin 7. maddesine göre vuku bulacağını ve geçici bir karakter taşıyacağından dolayı işgale karşı çıkmadım. Hükümetim de benim düşüncemi destekliyordu. Ama akşam 09.30'da Morgan bana ikinci notayı getirdi. Bu notada yedinci madde mücibince İzmir'in Yunan Güçleri tarafından işgal edileceği söyleniyor ve bana gerekli tedbirleri almam konusunda taovsiyede bulunuyorsunuz. Mütareke şartlarında İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğine dair bir madde bulunmadığından dolayı bu özel durumu Damat Ferit

¹⁴ İlgili notada; "1- Müttefik Devletleri'nin Hükümetleri ile Türkiye arasında akdedilen mütarekenin 7. maddesine dayanarak İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgaline karar verilmiş olunduğu, 2- İşbu kararın Osmanlı Hükümeti'ne de bildirildiği, 3- Bu askeri kafilenin yarın -15 Mayıs'ta- mahalli saat ile 08.00'da İzmir'e varmasının beklendiği ve karaya çıkarmanın derhal başlayacağı, 4- Türk Kıtaları'nın çıkması muhtemel esef verici bir hadiseyi engellemek için yarın sabah Yunan Askeri Makamları'nın kendilerini ilgilendiren isteklerini bildirinceye kadar, kışlarında kalmalarını; Gümrük ve Punta yakınlarında yerleştirilmiş olan Türk Kıtaları'nın saat 07.00'da Merkezi Kışla'da toplanmış bulunmaları, 5- Bu yolda çıkacak bir vakanın İzmir'le etraf sancak ve kazalarında heyecan ve asayişsizlik yaratabileceğini ekselanslarının pekiyi bildikleri hatırlatılarak sükûtun devam ettirilmesi için Valilik İdaresi altında bulunan bütün vasıtaların bu amaç için sarf edilmesi, ayrıca telgrafhanelerin heyecana mucib haberlerin yayılmasını önlemek amacıyla yarın sabah Britanya askerlerince işgal edileceği" ne dair husus ve talepler sıralanıyordu. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz...*, s. 77; Padişah Vahdettin'in Yaveri Avni Paşa, İzmir'de işgalin Yunan Birlikleri tarafından gerçekleştirileceğini haber veren notaların, Valilik ve Kolordu Makamları'na iletilmeden birkaç saat evvel bu makamların Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerine başvurarak, İzmir'de Rumların ayaklanma hazırlığı içerisinde oldukları ve kanlı olayların başlamasının yakın olduğunu, bu nedenle ne yapılması gerektiği konusunda talimat talep ettiklerini ifade ettiğini, notaların verilmesinden sonra Vali İzzet Bey ve Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa'nın telaşlarının daha da arttığını ifade etmektedir. Öndeş, *a.g.e.*, s. 221.

¹⁵ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz...*, s. 78; Akşin, *a.g.e.*, C I, s. 267.

Paşa'ya bildirdim. Ve kendilerinden konu ile ilgili bilgi ve onay istedim. Fakat şu saate kadar hükümetimden herhangi bir emir, onay veya bilgi almadım. Bu nedenle sizi, ikinci notanın içeriğinden dolayı protesto ettiğimi üzüntüyle bildiririm. İkinci notanın gerekçesini yedinci maddeye dayandırmışsınız. Ben yedinci madde mücibince yapılacak olan işgalin geçici olduğunu düşünüyordum. Ne var ki sizin ikinci notada ifade ettiklerinizden bu işgalin geçici olmadığını anladığımdan dolayı, memleketin güvenliği açısından gerekli tedbirleri alacağımı bize bildiririm. Bu fırsatla size saygılarımı iletirim.”¹⁶

Vali Bey, bu notası ile işgali son derece yumuşak ifadelerle ve belli ki seçilmiş, özenli kelimelerle protesto eden ilk kişi olacaktı. Ancak notanın son bölümünde kullanılan, “...Bu fırsatla size saygılarımı sunarım.” cümlesi uluslararası ilişkilerde protesto metinlerinde kullanılmaması gereken bir ifade olarak kabul edilmektedir. Doğal olarak akla, acaba İzzet Bey bu ifadeyi kullanmakla Amiral Calthorpe nezdinde neyi amaçlamış olabilirdi, sorusunu getirmektedir. Veya İzzet Bey, bu denli alttan alıcı ifadelerle dolu notayı kaleme alırken, hükümetin İngiltere ile olan genel politikasına ters herhangi bir ifadeyle halel getirmek istememesinden dolayı mı böyle davrandı? gibi sorular doğrusu cevaplandırılmaya muhtaç sorular olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu arada Kolordu Komutanı Ali Nadir Paşa da alınan bu ikinci notayla birlikte, “Esef verici olayların vuku bulmaması için...” bütün askeri kıtaların buldukları garnizonlarda kalmasına dair emrini birliklere gönderdi¹⁷.

Neticede diplomasinin dili olan notalarla maskelenmiş bir işgal denilebilecek tarzda gelişen Yunan işgali, 15 Mayıs Perşembe günü fiiliyata dönmüş ve acı gerçeğe bürünmüştü. İşgalin olduğu gün İzmir’de, İngiliz Yüksek Temsilcisi Morgan, o gün nelerin yaşandığını 16 Mayıs’ta merkeze çektiği telgrafta şu şekilde anlatmaktaydı:

“...İşgal son derece disiplinsiz şekilde gerçekleştirildi. Birçok yerde çatışmalar meydana geldi. Hristiyanlar tarafından yapılan kışkırtmalar neticesinde birçok Türk gereksiz yere tutuklandı. Evlerin ve iş yerlerinin yağması devam etmektedir. Rum ayak takımı, etraftaki köylere saldırmaktadır. Rumların Türkleri yağmalama ve avlama eylemleri devam etmekte... Üç yüz Türk, yüz Hristiyan kayıp var.”¹⁸

¹⁶ FO. 608/104, No: 12973, “Amiral Calthorpe’den İngiliz Dışişlerine Rapor”, 20 Mayıs 1919.

¹⁷ Türk İstiklal..., Genelkurmay Basımevi, s. 41.

¹⁸ İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu’da Yunan İşgali (1919-1922)*, ATAM, Ankara, 2015, s. 159.

Refik Halit Bey'in hatıratında: O gün saatler ilerleyince İzmir'in Yunan askerleri tarafından kanlı bir şekilde işgal edildiği haberinin Babialı'de duyulması üzerine; Maarif Nazırı Ali Kemal Bey ile Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın ilk önce bu habere inanmadıkları, bu haberin İttihatçıların hükümeti zor duruma düşürmek için uydurdukları bir yalan olduğu, hatta işgal haberini Dâhiliye Nezaretine İzmir Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü vasıtasıyla ileten Maliye Müfettişi Muvaffak Bey'in, *"Tahrir edici ve heyecan verici haberlerde"* bulunmasından dolayı derhal tutuklanarak İstanbul'a, yollanmasının istendiğini aktaracaktı¹⁹.

İşgalin Yunan Kuvvetleri tarafından gerçekleştirildiği haberi, Babialı'de büyük bir endişe ve üzüntüye sebep olmuştu. Hükümet, haberi aldığı andan itibaren İzmir'den veya buraya yakın ilçelerden haber alabilmek için saatlerce telgraf bağlantısı kurmaya çalıştı. Ancak bütün çabalara rağmen İzmir'den akşam saat 19.00'a kadar haber alınamadı²⁰.

Hükümet, İzmir'in işgalinin kendisi üzerinde yaratmış olduğu karamsar havadan henüz kurtulmamışken; Yıldız Sarayı'nda Padişah Vahdettin'e de münferit kanallar vasıtasıyla işgal söylentilerine dair bazı bilgiler ulaşmaktaydı. Telgraflarda Mentеше ve İzmir Yörelere'nde işgallerin vuku olduğu bildiriliyordu. İlk gelen bilgilerin ne surette doğru olup olmadığını, doğru ise bu işgallerin kimler tarafından gerçekleştirildiğini araştırmak amacıyla Padişah Vahdettin, Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'i Babialı'ye göndermek suretiyle buradan bilgi edinmeye çalışmıştı²¹.

İlk bilgilerin alınarak işgal haberinin teyit edilmesinden sonra Galip Kemali Bey, Babialı'de Damat Ferit Paşa'nın başkanlığında toplanan kabine üyelerinin İtilaf Devletleri'ne nasıl bir nota ile karşılık verileceğini kararlaştırmak için yaşadıkları sıkıntılı anları bize şu şekilde aktarmaktadır:

"Ferit Paşa, erkenden apartmana telefon ederek beni Hariciye Konağı'na çağırdı. Hadiseyi, kolu kanadı kırık bir halde anlattıktan sonra, <Hemen Bab-ı Ali'ye gidiniz. Şu notlara bakarak devletlere hitaben bir nota kaleme aldırınız. Saat onda beni saderet

¹⁹ Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmihrab*, 2. baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul (tarih yok), 139; Yenal Ünal, *Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2013, s. 70.

²⁰ Bab-ı Ali'de işgal sonrası yaşananlar hakkında bilgi için bkz. Karay, *a.g.e.*, ss. 141-144.

²¹ Ali Fuat Bey, Babialı'den işgal ile ilgili gelen bilgileri Padişah'a aktardığında Vahdettin'in bundan derin bir üzüntü duyduğunu ifade ederek, Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı ile sürekli irtibatla olunulmasını ve *"...Herhangi saatte olursa olsun Daire-i Humayün'daki hususi telefonla doğrudan doğruya kendisine arz etmemi..."* istediğini aktarmaktadır. Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp- İşittiklerim*, 4. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 209.

dairesinde bekleyiniz, vükelada oraya gelecek.> dedi. Derhal Bab-ı Ali'ye koştum. Kalem-i Mahsusa Beyleri'ni topladım. Tahrirat-ı Hariciye Katibi Merhum Nuri Bey'in biraderi Reşat Nuri Bey, Ferit Paşa'nun notlarını esas tutarak 15/5/1919'da komiserlerle Bab-ı Ali namına verdiğimiz notayı yazdı. En evvel telaş içinde Maarif Nazırı Ali Kemal Bey geldi. Paşa, adeta hiddetle <Maşallah Beyefendi... Sabahtan beri telefonla hepimizi arıyorum. Kimseyi bulmak mümkün değil.> dedi. Ali Kemal de <Efendimiz, Darülfünun'a gitmiştim. Şimdi daireye gelince emri fehimanelerini aldım, geldim.> cevabını verdi. Hiddetini yenemeyen sadrazam, <Evvet, evet. Haberim var. Şeyhülislam Efendi Hazretleri vesaire fırka müzakeratında imişler. Tabi siz de orada idiniz. Başımıza ateşler yağıyor, müzakere edecek kimse bulamıyorum...> sözlerini nazır beyin yüzüne fırlattı. O sırada vükelâ, birer ikişer geldiler. Bana notanın müsveddesini hızlı sesle okumamı emretti. <...İtilaf Devletleri'nin beslediklerine asla şüphe etmediğim nispetperveraneye tevki hareketle, mevcut kuvvai askeriyemizin tezyidi hakkında iki aydan beri yaptığım teklifler kabul edilmiş olsaydı, İzmir vilayeti dâhilinde asayiş bir kat daha mükemmel olurdu.> fikrasını okuduğum sırada Ticaret ve Ziraat Nazırı Ethem Bey, <Efendim tensip buyurulursa bu fıkra çıkarılsa. Çünkü zümme asayişin tam olmadığını işaret ediyor.> diyecek oldu. Zaten sinirlenmiş olan sadrazam, <Efendim, ondan evvelki fıkra da vilayette asayişin tam olduğu söylenmişti. Yazılmasına mahsur yoktur cevabını vermiş.> ve daha sonra, <...Bu ana kadar cevapsız kalmış olan teklifimize nazaran, vakia silah altında 70.000 asker bulunduracak isek de bu kadar geniş bir sahada ancak 40.000 kişimiz vardır...> fikrasına da Nafia Nazırı Şevket Turgut Paşa itiraz edip, <Bu fıkradan bugün her tarafta asayiş muhafaza edilemiyor manası çıkmaz mı?> demiş idiye de Ferit Paşa bu mütalaayı dahi musip görmemişti."22

Üzerinde pek çok kez oynanarak kaleme alınan, hükümetin işgal sonrası İtilaf Devletleri'ne ilk notasına son şekil verilerek İngiliz, Fransız, Amerikan ve İtalyan Yüksek Komiserleri'ne gecenin ilerleyen saatleri olmasına rağmen gönderildi²³. Hazırlanması saatler alan hükümetin notasında yukarıda bahsedildiği gibi asayişin temin için asker sayısı ile ilgili durum ifade edildikten sonra Osmanlı Hükümeti'nin Paris Konferansı kararlarına karşı koymayacağı; ancak bir Yunan işgaline de razı olamayacağına altı çizilmişti²⁴.

Damat Ferit Hükümeti, İzmir'in işgalinin ilk şok etkilerini yaşadığı saatlerde, işgal haberi dalga dalga Anadolu'nun en küçük yerleşim birimlerine kadar yayıldı. Doğal olarak da -beklendiği gibi- etkisi her geçen gün genişleyen

²² Galip Kemalî Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondrosdan-Mudanya'ya, 1918-1922*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 96.

²³ Söylemezoğlu, a.g.e., s. 96.

²⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, (BOA., DH. ŞFR., 100/108.)

büyük bir tepkiye neden oldu. Bu tepki; Paris'te Müttefiklerin verdikleri işgal kararına ve hükümetin tutum ve söylem politikalarına bir cevap niteliğinde olmakla birlikte, İzmir'de başlayan kanlı işgalin mümessillerine de karşıydı. Başta İstanbul olmak üzere tüm Anadolu'da hemen her gün protesto mitingleri gerçekleşiyor, halk ve çeşitli cemiyet örgütleri postanelere hücum ederek hükümete, Müttefik Devletlerin temsilcilerine protesto telgrafları çekiyorlardı²⁵.

Hükümet, özellikle İstanbul'da büyüyen tepkiyi önleyebilmek için Mayıs'ın 15. ve 16. günlerinde işgal haberlerinin basına verilmesini yasak etmişti. Bu nedenle ilk günler basın ve İstanbul nispeten sakin bir haldeydi²⁶. Ancak ayın 17'sinden itibaren basına İzmir hakkında haberlerin yayımlaması müsaadesi verilince, İstanbul'da tepki doruğa ulaştı. Üniversiteler, okullar, ticarethaneler ve eğlence yerleri tepki olarak kapandı²⁷. Basın; İzmir'den gelen işgal haberlerini yayımlamakla birlikte işgale tepki olarak telgrafhanelere yağın ve sayıları yüz bin olduğu söylenen protesto telgraflarından da haber verip bunların bir kısmını yayımlamaya başladı. 17 Mayıs'ta Dahiliye Nezareti, bütün vilayetlere ve mutasarrıflara, *"İzmir'in işgalinin yabancı mümessillikler nezdinde protesto edildiğini, işgale maddi mukavemet imkansız olduğundan sükunetin sağlanarak halkın İtilaf ve Amerikan Mümessilleri'ne protesto telgraftı göndermelerinin uygun olacağı..."* içerikli bir telgraf çekerek yatıştırma politikasını devreye sokmaya başladı²⁸. Aynı gün Amiral Webb, Londra'ya Anadolu'nun her tarafından sayısız protesto telgrafları aldığını ve kamuoyunun büyük bir galeyanda olduğunu bildiriyordu. Amiral Webb, 19 Mayıs tarihli bir diğer iletisinde

²⁵ İşgalden hemen sonra Anadolu'da oluşan tepkiler ve protesto mitingleri için bkz. Selvi, *a.g.e.*, İstanbul, 2007; Ayrıca bkz. Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri, *Bellekten*, C.XXXIII, S. 132'den ayrı basım, TTK Yay., Ankara, 1969.

²⁶ 16 Mayıs tarihli Sabah gazetesinde İzmir'in işgal edildiğine dair haberlerin henüz yayılmadığı bir ortamda Ali Kemal, *"Elimli Dedikodular"* adıyla kaleme aldığı köşe yazısında şimdiye kadar meydana gelen olayların genel bir değerlendirmesini yapmak suretiyle yaşanan bütün bu hadiselerden İttihatçı liderleri sorumlu tutarken, şimdiki halde tek istediklerinin 20. Yüzyıl dünya siyasetini teşkil edecek olan Wilson İlkeleri'nin memleketimizde de tatbik edilmesini dile getirecekti. *Sabah*, 16 Mayıs 1919, No: 10597.

²⁷ Ayrıca Başkent İstanbul'da gerçekleşen protesto mitingleri için bkz. Kemal Arıburnu, *Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, 2. Baskı, Yeni Desen Matbaası, Ankara.

²⁸ Bu tarz bir politikaya uygun olarak Dâhiliye Nezareti tarafından Menteşe Mutasarrıflığına gönderilen bir telgrafta ise, *"İtalyanlar'ın işgaline maddi olarak mukavemet imkânı olmadığından yalnızca protesto edilmesini ve sert karşılık verilmemesi..."* isteniliyordu. Hükümetin vilayetler ve mutasarrıflıklar kanalıyla halkı sükunete davet ve fiili bir direnişe sevk etmemeye yönelik tebligatlar hakkında bkz. Haluk Selvi, *İşgal ve Protesto*, Değişim Yay., İstanbul, 2007, ss. 19-25.

İstanbul'un genel durumu hakkında bilgi vererek, Müslümanların burada işgale karşı büyük protesto mitingleri tertip etmeye başladıklarını haber veriyordu²⁹.

Damat Ferit Paşa, artan tepki ve baskılar üzerine ve biraz da kamuoyunu rahatlatmak düşüncesiyle 16 Mayıs'ta istifasını Padişah Vahdettin'e sundu. Ancak beklendiği gibi tekrardan hükümeti kurma görevini yine kendisi üzerine aldı. İstifa dilekçesinde İzmir'in işgalinin, hükümeti düşürdüğü müşkül durum vesilesiyle gerçekleştiği ifade ediliyordu³⁰.

Damat Ferit, İstanbul'a ve bütün Anadolu'ya bir karabasan gibi çöken işgalin etkilerini her yerde hissetmeye başlamış; Yıldız Sarayı'nda Padişah Vahdettin ile gerçekleştirdiği 17 Mayıs tarihli bir görüşmede onun da ümitsiz bir şekilde, büyük bir depresyonda olduğunu görmüştü. Sonradan İngiliz Elçilik Görevlisi Andrews Ryan'a görüşmenin detayları hakkında bilgi veren Damat Ferit, durumun ne kadar ciddiyet arz ettiğini ifade ederek tahtın çökmesinin bile

²⁹ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz...*, s. 81; İşgal olduğu gün meydana gelen olaylardan İngiliz Yetkililer de çok rahatsız olmuşa benziyorlardı. Amiral Calthorpe, 18 Mayıs sabahında Yunan General Kalkolidis'i ağırlarken, yağmanın durdurulması başta olmak üzere güvenliğine ve asayişin sağlanması amacıyla birtakım önlemlerin derhal devreye sokulması için Yunan General'den acil eylem planı istemiş, generale bu konuda Calthorpe, alınacak önlemleri içeren talimatlar vermişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ediz, *a.g.e.*, s. 167; İngiliz belgelerinde işgalin olduğu andan itibaren İngiliz Yüksek Komiserliliği'nin hükümetin genel eğilimi başta olmak üzere kamuoyundaki artan infialinin derecesini öğrenmek amacıyla Sadrazam Damat Ferit Paşa ile bu sıralarda yaptığı birçok görüşmenin ayrıntıları mevcuttur. İşgalin hemen ertesinde Amiral Webb, Damat Ferit arasında gerçekleşen bir görüşmeyi Londra'ya aktarırken, Damat Ferit'in işgal olayı ile birlikte çok kayglandığını ve kendisine kamuoyunun tepkisini göstermek amacıyla Anadolu'dan gönderilmiş birçok telgraf gösterdiğini ifade etmekteydi. Ayrıca Webb, bu görüşmenin detayları ile ilgili olarak da Lord Curzon'a Damat Ferit'in ümitsiz bir durumda olduğunu, şimdiye kadar yaptığı politik çalışmalarla İttihat ve Terakki taraftarlarının sindirdiğini fakat bu işgalle birlikte komitenin tekrardan etkinliğini halkın patlamaya hazır olduğu bir durumda yeniden arttırdığını haber veriyordu. India Office Records, (IOR-L-PS-11-156), "Amiral Webb'den Lord Curzon'a Telgraf", No: 80101, 16 Mayıs 1919.

³⁰ *İkdam*, 17 Mayıs 1919, No: 7999. İşgal hadisesi, padişaktan halka kadar herkeste çok derin bir üzüntü yaratmıştı. Padişah Vahdettin, Damat Ferit'i hükümeti yeniden kurmakla görevlendirdiği hatt-ı hümayununda: "...Şu an-ı muhimde başlarında milletin sinesinden tahassül etmiş, altı buçuk asırlık bir hanedanın reisi ve neticesinde, her türlü efradı milletin emel-i gayesi, hukuk-ı devlet ve milletin tamamıyla muhafazasından ibaret olduğundan milletin bu mukaddes emelinin temini için son derece fedakarane ve azimkarane mesai sarf etmenizi katı surette ihtar..." ifadelerine yer veriyordu. *Türk İstiklal...*, s. 52; Cavit Bey, günlüğünde İzmir meselesinin memleketi sarstığını ve hükümeti istifaya mecbur ettiğini kaydederken; yeni kabinede, Dahiliye Nezaretinin Mehmet Ali gibi bir heriften kurtulduğunu, fakat onun yerine tam bir hempası olan Ali Kemal'in geldiğini, belirtiyordu. Cavit Bey, *Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi I*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2000, s. 193; Galip Kemali Bey'in, memleketin böylesine hassas bir dönemde istifa olayından sonra yeni kabinenin bir kişi dışında yine aynı kişilerden oluşmasına tepki gösterdiğini ifade ederek, yedi buçuk aydan beri sürdürdüğü Muhtelit Mütareke Komisyonu Başkanlığından istifasını Damat Ferit'e sundu. İstifa olayı ile ilgili olarak Damat Ferit ve Galip Kemali arasında geçen diyalog için bkz. Söylemezoğlu, *a.g.e.*, ss. 101-105.

muhtemel olduğunu dile getirecekti³¹. Damat Ferit, bu düşüncesini 20 Mayıs'ta Amiral Webb'le yapmış olduğu bir görüşmede de dile getirecek ve işgalin ülkede meydana getirmiş olduğu büyük tepkinin bir patlamaya yol açabileceğinden bahsederek, böyle bir durumda İstanbul'un yerle bir olabileceği; ancak taşrada böyle bir patlamanın katliamla sonuçlanabileceğini aktarıyordu³².

Damat Ferit Paşa, işgalin sıcak etkilerinin hissedildiği bir ortamda, 18 Mayıs'ta Müttefik Devletlerin İstanbul'da bulunan temsilcilerine bir nota verdi. Notada, adil olduklarına inandığı İtilaf Devletleri'nin işgal kararına razı gelinemeyeceği ve bu Asya şehrinin örfen, tarihen ve coğrafi konum itibariyle Yunanistan ile hiçbir alakası olmadığı belirtilerek, Osmanlı Milleti'nin istemeyerek girdiği bu harp nedeniyle cezalandırılmaması gerektiği vurgulanıyordu. Damat Ferit, notada işgale karşı halkın en medeni şekilde düşüncelerini dile getirdiğini, memleketin her tarafından gelen telgrafların kendilerine ait olan vakarı da açıkça gösterdiğini ifade ediyordu³³. Aslında İtilaf Devletleri'nin kararıyla gerçekleşen işgal olayına diplomatik yollarla tepki göstermede hükümet yalnız değildi. Trabzon Müdaafa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Sulh ve Selameti Osmaniye, Milli Ahrar Fırkası, İzmir Redd-i İlhak Cemiyetleri, Osmanlı Demokrat Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası işgal vesilesiyle İtilaf temsilcilerine oldukça sert ifadelerle dolu ortak bir muhtıra sundular. Muhtıradaki: Osmanlı Devleti'nin Yunanistan ile savaşta olmamasına rağmen vuku bulan bu işgalin, mütareke hükümlerine ve Wilson İlkeleri'ne aykırı olduğu ifade edilerek, işgalden doğacak her türlü sorumluluğun İtilaf Devletleri'ne ait olacağı vurgulanıyordu³⁴.

³¹ 17 Mayıs tarihinde Vahdettin ile Damat Ferit arasında geçen görüşmenin detayları hakkında Damat Ferit, İngiliz Elçilik Tercümanı Andrews Ryan'a bilgi vermişti. Bunun üzerine Ryan, görüşmeyi Amrial Webb kanalıyla İngiliz Dışişlerine ileterek, İstanbul'da Padişah Vahdettin dâhil bütün kurum ve kişilerin İzmir'in işgali ile ne kadar büyük bir sarsıntı geçirdiğini izah edecekti. Ryan, Padişah'ın ümitsizlik ve depresyon içinde olduğunu ve Damat Ferit'in birtakım güvenceler almadan yeniden görevi kabul etmek istemediğini ifade ederek, Damat Ferit'in şu hassas tespitini Dışişlerine aktarmaktadır, "...Bu gibi ciddi bir olay yinelenirse tahtın çökmesine neden olabilir, çünkü padişah ümitsizlik içindedir ve yeni bir felaketle ilişkili görünmeyi istemiyor. ... Bu felaket İstanbul'un işgaline neden olabilir." Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, ATAM Yay., Ankara, 2007, s. 29; Andrews Ryan hatıralarında İzmir'in işgalinin Damat Ferit'i, takip ettiği politikasından vazgeçiremediği ancak bu politikanın da onun bütün başarı imkanını ortadan kaldırdığını ifade etmektedir. Erdal Aydoğan- Erkan Cevizliler, *İstanbul'da Bir İngiliz Tercümanın Hatıraları 1899-1922 Abdülhamit Devrinden Mustafa Kemal'e kadar*, Salkımsöğüt Yay., Konya, 2014, s. 113.

³² FO. 371/4227, No: 76651, 20 Mayıs 1919; Sonyel, *Gizli Belgelerde...*, s. 30; Akşin, *a.g.e.*, C I, s. 300.

³³ Selvi, *a.g.e.*, s. 23.

³⁴ *İkdam*, 17 Mayıs 1919, No: 7999.

Hükümet, artan tansiyonu düşürmek ve Müttefik Devletlerin temsilcileriyle diplomatik kanalları açık tutmak suretiyle düşük düzeyde de olsa tepkisini dile getirirken, ülke içerisinde de otoritesini sarsacak ve herhangi bir kargaşalığa sebebiyet vereceğine inandığı her türlü hareketi, işgalin ilk şok edici etkilerini atlattıktan sonra, önlemek amacıyla çeşitli tedbirleri derhal devreye sokacaktı. Bu amaçla ilk olarak 19 Mayıs'ta bütün vilayetlere bir telgraf-genelge göndermek suretiyle hükümetin görevde olduğu dile getirilerek, İzmir'in işgaline karşı kutsal hakların savunulması için Paris Barış Konferansı ve uluslararası devletler nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunulduğu ifade edilip endişe ve kargaşaya mahal verilmemesi istenecekti³⁵. Ancak hükümet bu genelgeden sonra İstanbul'da, İngilizlerin istekleri doğrultusunda, protesto mitinglerine yasak getirerek, haziran ayının ortalarında da işgale tepki olarak çekilecek protesto telgraflarının postanelerce kabul edilmemesi hususunda vilayetlere tebligat gönderecekti. Ancak bu tedbir başta Mustafa Kemal olmak üzere birçok kişinin tepkisine neden olacak ve hükümet bu hamlesinden çok kısa bir sürede vazgeçmek durumunda kalacaktı³⁶.

Hükümetin vilayetlerde tansiyonu düşürmek ve Paris Barış Konferansı nezdinde gerekli girişimlerde bulunulup her şeyin kontrol altına alındığını

³⁵ BOA., DH. ŞFR. 102/55; *Takvim-i Vekayi*, 20 Mayıs 1919, No: 3553; Celal Bayar, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, C. 5, Sabah Yay., İstanbul, 1997, s. 97; *Türk İstiklal...*, C. II, I. Kısım, s. 51; Hükümetin işgale karşı almaya çalıştığı tedbirler, basın ve kamuoyunda sürekli eleştiri konusu oluyordu. Bu konuda İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesinde genç bir hukuk öğrencisi olan İsmail Hakkı, hükümetin işgale karşı tutumunu eleştirerek günlüğüne şunları kaydediyordu: "21 Mayıs: Dün de İstanbul'da bir miting yapılmış, gazeteler yine protesto telgrafları ile dolu. Işık verecek bir haoadis yok. Karanlık günler... 28 Mayıs: Yeis içerisindeyim. Yaşamak bana acı ve karanlık görünüyor. Harpte ölseymişim daha hayırlı olacaktım sanıyorum. Hükümet, Yunanlılara karşı koymamayı, söylemeye devam ediyor. Notalarla, siyaset yoluyla bu işleri düzeltereklermiş." İsmail Hakkı Sunata, *İstanbul'da İşgal Yılları*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2006, s. 39.

³⁶ Mustafa Kemal'in, İzmir'in işgaline karşı hükümetin, protesto telgraflarının kabul edilmemesi ile ilgili olarak vilayetlere yapmış olduğu telgrafların kabul edilmemesi yönündeki emri için, Anadolu'da bulunan kolordu komutanlıklarına gönderdiği telgrafın bir bölümünde şöyle diyordu: "...Milletin sesini boğarak, meşru haklarını istemekten alıkoymaya ve vatanın yok olmasına sebep olmaya yönelik olan bu emri, hiçbir namuslu telgraf memurunun uygulayacağını ümit etmem. Ama böyle bir namussuzluğa girişecek olanlar olur ise hemen askeri mahkemelere verilmelerini ve bildirilmesini emrediyorum." Mustafa Kemal, kararın geri alınması için Babalî'ye de bir telgraf göndermişti. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, ATAM Yay., Ankara, 2006, ss. 44-58. Refik Halit, Mustafa Kemal'in bu emrinin vilayetlerce alınmasından hemen sonra nazırlığa bütün vilayet ve mutasarrıflıklardan şimdi ne yapılacağına dair talimat isteyen telgraflar yağmaya başladığını, bunun üzerine keyfiyeti Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'e bildirdiğini buna mukabil Ali Kemal Bey'in emri geri almamak için uğraştığını ve hatta vilayetlere tekrardan bir tebligat gönderdiğini ifade ettiyse de bir süre sonra Dâhiliye Nezareti bu emri geçersiz kılmak zorunda kalacak ve protesto telgraflarına gönderim yasağının kaldırılmak zorunda kaldığını ifade ediyordu. Karay, *a.g.e.*, ss. 168; Ünal, *a.g.e.*, s. 71; Ayrıca Mustafa Kemal'in İzmir'in işgaline ve işgale karşı takip edilen hükümet politikalarına karşı tepkisi için bkz. Selvi, *a.g.e.*, s. 28-34.

vilayetlere genelgelerle duyurduğu gün, Paris'te Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ilgilendiren çok önemli bir görüşme de gerçekleşiyordu. Hatıratında kabine üyelerinin çoğunun Londra'dan gelerek Türkiye'nin geleceğini tartışmak amacıyla Rue Nitot'ta buluştuklarını aktaran ve toplantıda, "Lloyd George'ye karşı Küçük Asya meselesinden dolayı patlamak üzere olan bir fırtına vardı..." diye tanımladığı görüşmeyi Nicolson şöyle aktaracaktı:

"...Rue Nitot'a çağırıldım. Fakat herhangi bir toplantıya katılmam istenmedi. Dışarda oturdum. Sadece bir cam kabine üyeleri ile benim aramda bulunuyordu ve ben ne konuştuklarını duyabiliyordum. Lord Curzon, Türklerin Avrupa'dan atılması konusunda direktiyordu. Montagu ve Milner, hala Türk meselesinin çözülememesinden rahatsız olmuşlardı. Winston, Türkiye'nin olduğu gibi bırakılmasını istiyordu. İstanbul, Boğazlar ve Trabzon'a kadar uzanacak bir bölgede Amerikan mandasını savunuyordu. Lord Balfour, Amerikan Mandasında İstanbul'un bulunmasını, İzmir'in Yunanistan'a geri kalan bölgelerin ise yabancı bir uzman denetiminde Türklere bırakılmasını istiyordu. Lloyd George, çekimser bir haldeydi ve tartışmadan şimdiye kadar herhangi bir karar çıkmamıştı..."³⁷.

Böylesi bir atmosfer içerisinde Damat Ferit, iç kamuoyunda tansiyon düşürmek ve yeniden güven tesis etmek için Yunan işgaline son verilmesi ve Ermenistan'a tanınacak muhtariyet dışında Anadolu ve Trakya'nın Osmanlı Devleti'nin elinde kalacağını acele olarak ilan edilmesini istemek amacıyla Paris Barış Konferansı'na bir telgrafla başvuracaktı. Bu girişim işgalden sonra Barış Konferansı nezdinde hükümetin ilk diplomatik hamlesiydi. Ardından Damat Ferit iki gün sonra, 22 Mayıs'ta, bu kez İtilaf Yüksek Komiserlerine gönderdiği bir nota ile ikinci bir diplomatik hamle daha yapacaktı. Notada, Yunan askerlerinin vakit geçirmeksizin İzmir'den tahliye edilmesi ve yerlerine büyük güçlerin askerlerinden oluşan bir birliğin konuşlanmasının memnurlukla karşılanacağını bildiriliyordu³⁸.

İstanbul'da bulunan Amerikan Yüksek Komiserliği de olayları çok yakından takip ediyordu. İzmir'in işgallerinin akisleri hakkında Washington'a gönderdiği bir raporda Yüksek Komiser Ravandal: Hükümetin, gergin durumda olduğu tahmin edilen iç bölgelerden hala haberlerin alamadığı, şehirde gazetelerin matem ilanına hazırlandıklarını aktarıyordu. Ravandal ayrıca raporunda Türk üniversite öğrencileri tarafından protesto gösterilerinin düzenlendiğini, onların açıkça Amerikan mandasından yana olduklarını ifade

³⁷ Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, Simon Publications, London, 2001, s. 343.

³⁸ Akşin, *a.g.e.*, C. I, s. 304.

ederek; İzmir, Yunanlılar dışında başka bir yabancı devlete verilmiş olsaydı Türklerin bu kadar tepki göstermeyeceği hususuna dikkat çekiyordu³⁹.

Anadolu'da müttefiklere karşı artan tansiyonun farkında olan Bristol, hükümetine bir an önce İzmir'in işgali ile ilgili olarak bir beyanat verilmesini tavsiye etmişti. Çünkü Bristol'a göre Yunanlıların İzmir'i işgal etmelerine izin verilmesi büyük bir hataydı ve bir an evvel bu hatadan dönülmeliydi. Bristol, işgal ile ilgili düşüncelerini içeren raporunu dış işlerine göndermesine rağmen Amerikan Hükümeti bu yönde bir adım atmaya tevessül etmeyecek hatta işgalin ilk günlerinde beş savaş gemisini İzmir limanına gönderecekti. Aslında Amiral Bristol'un bu düşüncelerine rağmen Türklere yönelik Amerikan politikasının nasıl olması gerektiğine yönelik olarak onunla Paris başta olmak üzere birçok yerde aynı fikirde olmayan Amerikalı diplomatta mevcuttu. Öyle ki İzmir'de bulunan ABD'nin İzmir Konsolusu Horton, Yunan işgalini haklı görmekteydi ve işgale karşı gösterilen tepkileri haksız buluyordu. Horton'un bu tutumu Bristol'u rahatsız etmesine rağmen Amerikan hükümeti onu görevde tutmaya devam edecekti⁴⁰.

Saltanat Şurası ve Hükümetin Dış Politikasına Yönelik Şuraya Katılanların Eleştirileri

İzmir'in işgali, Osmanlı Hükümeti ve kamuoyunda büyük bir tepki yaratmakla birlikte, Paris'te devam etmekte olan Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti için ne derece ağır bir antlaşma hazırlanmakta olduğunun ve bu süreçte; Başkent İstanbul'un elde kalmasının dahi garanti olmadığına açık bir işaretiydi. Hükümet, görüldüğü gibi eldeki imkânlar dâhilinde, diplomatik yollarla tepkisini Barış Konferansı'nın Müttefik temsilcilerine göstermişti. Ancak böylesine tedirgin edici bir durumda hükümet, kendi politikalarına karşı alevlenen muhalefete, biraz da sorumlu olma bilinciyle ve kimin ne düşündüğünü öğrenmek amacıyla "*Şurayı Saltanat*"ı padişahın başkanlığında toplama kararı aldı. Bu karar; İzmir'in işgalinden sonra Başkent İstanbul olmak üzere tüm yurttan artan, işgali protesto mitinglerinin hemen arkasından gelmesi, hükümetin ve sarayın beklemedikleri bu işgalden ne derece tedirgin hale geldiklerinin de açık bir göstergesiydi. Çünkü 1919 yılı başında, Tevfik Paşa

³⁹ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007, s. 12.

⁴⁰ Amiral Bristol, Horton'un görevden alınması için Amerikan Hükümeti'ne bu yönde bir talepte bulunmasına rağmen talep hükümetçe dikkate alınmamıştı. Köse, *a.g.e.*, s. 121.

Hükümeti zamanında Ayan Reisi Ahmet Rıza'nın başını çektiği bir grubun, dış politikada hükümete yardımcı olmak amacıyla, "*Saltanat Şurası*"nın toplanması için saray ve hükümet nezdinde girişimlerde bulunması, tepkiyle karşılanmış ve Ahmet Rıza hükümet işlerine karışıyor, diye başta padişah olmak üzere pek çok kişi tarafından eleştirilmişti. Ancak şimdi durum biraz değişikti ve teklif muhalefetten değil, bizzat hükümet kanadından gelmişti⁴¹.

26 Mayıs günü Yıldız Sarayı'nın üst katındaki büyük salonda toplanması kararlaştırılan şuraya kimlerin katılacağı ve müzakerelerin ne şekilde cereyan edeceği hususunda, 24 Mayıs'ta Ayan Dairesi'nde Maliye Nazırı Tevfik Bey, Ayan'dan Rıza Tevfik, Vükela Meclisinde memur olan Abdurrahman Şeref Beylerle Çürüksulu Mahmut Paşa bir toplantı yaparak şuraya kimlerin davet ve iştirak edeceklerini tespit ettiler⁴². Sıkı tedbirler alınarak toplanan şura, istişari mahiyette olduğundan, davet edilen zümrelerin her birinden sadece bir kişi söz söyleme hakkına haiz olacaktı. Ancak ayan ve eski nazırlar bu sınırlamanın dışında tutulacaktı. Şurada bugünkü zafiyetin üzerinde durulmayıp, sadece hükümete önerilen ve tavsiye edilen çareler üzerinde söz edilecekti. Ayrıca müzakere sırasında münakaşadan kaçınılacak ve sadece ilgili konu sınırlarında kalınarak kelam edilecekti. Katılanların kendi aralarında dahi münakaşa etmelerine müsaade edilmeyen Şura'da; Heyeti Vükela ile hiçbir şekilde ikili diyaloga girilmeyecek, hükümet eleştirilere cevap vermeyecek, sadece dinleyici konumunda olacaktı. Söz alanların konuşmalarını en fazla on beş dakika içerisinde bitirmelerini istendiği Saltanat Şurası'na içlerinde Halide Edip

⁴¹ Akşin, *a.g.e.*, C. I, s. 323.

⁴² Toplantıya davet gönderilen kişiler özenle ve çeşitli yerlerden seçilmişti. Buna göre, Heyet-i Vükela, Heyet-i Ayan, Şurayı Devlet İkinci Reisleri, Temyiz Mahkemesi Reisleri, Divan-ı Muhasebat Birinci ve İkinci Reisleri, Mazül Nazırı ve Sefirler, Meşihat tarafından seçilen ilmiye ricalinden altı zat, Bahriye Nazırı tarafından seçilen Deniz kuvvetleri ümera erkanından dört kişi, Dar'ül-Hikmet'ül- İslamiye'den seçilen iki aza, fetvahaneden seçilen iki kişi, Darülfununun çeşitli Fakültelerinden seçilen 15 kişi, Barodan üç, Matbuat Cemiyetinden sekiz, Ticaret odasından dört, Vahdet-i Milliye'den iki, Trabzon Müdafaa-ı Hukuk'u Milliye Cemiyetinden iki, Milli Kongre Cemiyetinden iki, Vilayet-i Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinden iki, Milli Ahrar Fırkasından iki, Kürt Teali Cemiyeti'nden iki kişi olmak üzere Şuraya davet edilmişlerdi. M.Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken*, İkinci Kitap, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1965, s. 94; Ayrıca şuraya dönemin İstanbul basınının önde gelen simalarından Ahmet Rasim, Mahmut Sadık, Yenigün gazetesi sahibi Abdullah Zühtü, İstiklal gazetesi sahibi Rauf Ahmet, Tasvir-i Efkâr Başmuhabiri Velid Ebüzziya, Vakıf gazetesi sahibi Ahmet Asım, Söz gazetesi sahibi Asaf Muammer ve Soysallıoğlu Suphi Beyler katılmışlardı. Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, 2. Basım, Sebil Yay., İstanbul, 1994, s. 164.

Hanım'ın da bulunduğu kadınların katılması bir ara söz konusu olduysa da daha sonra bu usulden vazgeçildi⁴³.

Galip Kemali Bey'in, katılanlardan herkesin yüzünde acı bir endişe vardı, dediği şura toplantısını, Padişah Vahdettin kısa denilebilecek bir konuşma ile açtı. Vahdettin, "...Şu son durum ve felaketselere dair..." ülkenin içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtarılması gerektiği hususunda ülkenin seçkin aydınlarının görüşlerine neden müracaat edildiğine açıklık getirdi. Daha sonra Damat Ferit, İzmir'in işgali dâhil son olayları özetleyecek bir konuşma yaptı. Konuşmasında hiçbir umut vermemeye dikkat etmelerine rağmen İstanbul'da bulunan Yüksek Komiserler'le ilişkilerin günden güne düzeldiğini ve Avrupa basınının bir bölümünün kendi lehlerine döndüğünü izah etti. Devletin tarihi dostları olan İngiltere ve Fransa'nın yardım elini uzatarak kendilerini bu durumdan kurtarmasını dilediğini de ifade ettiği konuşmasına Damat Ferit, barış konferansına gönderdiği telgrafi okuyarak son verdi.⁴⁴

Damat Ferit'in konuşmasından sonra söz alan Ayan Reisi Ahmet Rıza; konuşmasına, hükümetin mevcut politikasını sorularla irdeleyecek şekilde, hükümete Müttetiklerle yürütülen müzakerelerin neticelerinin ne olduğu, Barış Konferansı'na davet edilip edilmediğimizin açıklanması, Müttetiklerle

⁴³ Toplantıya konuşmacı olarak davet edilenler arasında Galip Kemali Bey de vardı. Kendisi hatıralarında salonun atmosferini şu cümlelerle izah ediyordu: "...Herkesin yüzünde acı bir endişe vardı. Söz söylecekler, meclisin intizam ve inzibatını idareye memur edilen Başyaver Ferik Hurşit Paşa'ya isimlerini yazdırdılar. Bunların arasında bende vardım. Salonun dibine doğru soldaki kapısının önünde bir masa konmuştu. Sadrazam ve Vükela o masanın etrafında sağlı sollu yer almışlardı. Öbür davetliler de teşrifattan gösterilen yerlere sıra ile kısım kısım oturmuşlardı. Ortada da hatiplere mahsus bir küçük masa vardı. Sadrazamın oturduğu masanın arkasında büyük bir paravan, hükümdarın geleceği kapıyı kapatıyordu. Herkes padişahın gelmesine muntazırken, Ferit Paşa ayağa kalkıp elindeki kâğıdı okumaya başlayınca, eski Sadrazam Tefik Paşa kolundan çekip kulağına bir şeyler söyledi. Anlaşılan daha hükümdarın gelmediğini fısıldamış olacak ki Ferit Paşa yerine oturdu..." Söylemezoğlu, a.g.e., ss. 121-124.

⁴⁴ Akşin, a.g.e., C.I, s. 324; Padişah toplantıya iştirak edenlere şu şekilde hitap etti: "Devletin uğramış olduğu şu son durum ve felaketselere dair müzakere yapılması ve gerekirse bazı danışma kararları alınması için siz memleketin seçkin aydınlarını buraya çağırılmış ve toplanmış bulunuyorum. Osmanlı İmparatorluğumuzun karşı karşıya bulunduğu zor şartlardan nasıl çıkılacağı hususunda herkes fikir ve görüşlerini burada açıkça belirtmelidir. Bunun böyle olacağını umduğum için toplantıdan uğurlu ve mutlu sonuçlar bekliyorum. Bu meclisin hepimiz hakkında uyarıcı ve verimli kılmasını Yüce Tanrı'dan dua ederim. Başkanlığı Sadrazam Paşa'ya terk ediyorum." Başmabeynci Lütfi Simavi, Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri, Hürriyet Yay., İstanbul, (yıl yok), s. 503; Galip Kemali Bey, padişahın titrek ve yorgun bir sesle dile getirdiği konuşmasının salonu dolduran herkesin üzerlerine bir kabus gibi çöktüğünü ifade ederek, "...Hiç de beklenmeyen bu cansız, ruhsuz sözlerin hele tıpkı bir hasta lisanından çıkarcasına kesik ve mecalisiz bir surette söylenmesi, bütün meclisi adeta dondurduğunu..." ifade ediyordu. Söylemezoğlu, a.g.e., s. 126; Ali Fuat Bey, Padişah Vahdettin konuşmasını bitirdikten sonra salondan Velihaht Abdülmecit Efendi ile birlikte ayrılarak servis merdivenlerinden inerken iki gözünden yaşlar akar bir halde, "Karılar gibi ağlıyorum." dediğini anlarında ifade etmektedir. Türk geldi, a.g.e., s. 216.

yürütülen müzakerelerin, büyük umut bağladığımız Wilson İlkeleri'nin 12. maddesine göre mi yürütüldüğü yoksa bu prensipten vaz mı geçildiği gibi soruların cevaplanmasını isteyerek başladı. Ardından hükümetten, Şurayı Saltanat Toplantıları yerine daha büyük bir Milli Meclis'in açılmasını ve hükümetin bu meclisin kararlarına riayet ederek; halkın tezahürü olan bu meclisin gücünü arkasına alarak politika belirlemesi, talebini dile getirdi. Ahmet Rıza Bey'in sorduğu soruların tamamı hükümet kanadında cevapsız kalıyordu. Çünkü İtilaf Devletleri Osmanlı Hükümeti'nin verdiği notaların neredeyse tamamına yakınına cevap vermiyorlardı. Konuşmanın sonuna doğru Ahmet Rıza ile Damat Ferit arasında küçük bir sözlü atışma meydana geldiyse de bu pek uzatılmadı. Damat Ferit, Ahmet Rıza Bey'in soruduğu sorular için, yakında Meclis-i Milli açılıyor orada istediğinizi sorarsınız deyince; Ahmet Rıza Bey, *"Yakında açılacağını ümit etsem bu soruları sormazdım."* diye karşılık verecekti⁴⁵. Ayandan Müşir Fuat Paşa oldukça nazik denilebilecek bir üslupla, Sadrazam Paşa'nın devam eden hadiseler hakkında kendilerini daha fazla bilgilendirmesi gerektiği hususuna vurgu yaparken, kendilerinin buraya toplanmasının karanlıkta göz kırpmak olarak değerlendiriyordu⁴⁶. Aynı şekilde Ayandan Seyit Bey, kendilerine toplantıda bugünkü vaziyet hakkında Sadrazam Paşa'nın bilgi vereceği ifade edildiği halde Paşa'nın bunu gerçekleştirmediği noktasında Damat Ferit'e eleştirisini dile getirdi. Seyit Bey, konuşmasında İzmir'in işgalinden başka, İtalyanların Menteşe Sancağı'nda birtakım işgal faaliyetlerine giriştikleri hatta Söke ve Kuşadası arasında bir demiryolu hattı bile döşemeye başladıklarını dile getirerek, bu konularda kendilerine neden bilgi verilmediğine değinecek; eğer bu toplantıda nazırlar olaylar hakkında hiçbir mütalaa buyurmadan biz sadece düşüncelerimizi söylemeye mecbur tutulursak, burada dile getirilen hususların hiçbirisinin isabetli olmayacağını dile getirdi. Seyit Bey, genel olarak bölgede Yunan ve İtalyan işgallerine karşı hükümetin genel politikasını sorgulamaya çalıştığı konuşmasını, *"...Bize verilecek malumat kati olmalı ve bizde artık yapılması lazım gelen şeyleri düşünmeliyiz ki son çare nedir? Bunlardan başka çare var mıdır yok mudur? Yunanistan, İtalya gibi birtakım hükümetler bizi emri vaki karşısında mı bulundurmak istiyorlar? Bizi tenvir buyursanız da biz de âcizane mütalaalarımızı bildirsek..."* cümleleriyle bitiriyordu⁴⁷.

Seyit Bey'in hükümet erkânına yönlendirdiği bu sorular da cevapsız kalırken Galip Kemali Bey; kendisine verilen süre dâhilinde konuşmasında, son

⁴⁵ Bayar, *a.g.e.*, C. 5, s. 102.

⁴⁶ Göztepe, *a.g.e.*, s. 166.

⁴⁷ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 100.

dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri ile olan ilişkilerine genel bir bakış atarak, zafer kazanan üç büyük devletin Osmanlı Devleti'ne karşı esas politikalarının devleti taksim etmek olduğunun altını çizdi. Galip Kemali Bey, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Ortadoğu ve Türkiye üzerindeki emellerinden bahsettiği konuşmasında vaziyetin kendileri için çok tehlikeli bir hal aldığı ve bölgede barışın tesis edilmesinde kendileri kadar bu ülkelerin de esas görevi olduğunu dile getirdi. Konuşmasında Yunanlıların İzmir'i işgaline de yer veren Galip Kemali Bey, *"İzmir'de hadis olan fecayi, insaniyete ve hukuku medeniyeye uymayan şeylerdir. Yunanistan fazla irfan medeniyet itibariyle bize faik değildir ki oraya medeniyet sokmak için geldi denilsin. Bunu hiçbir zaman kabul etmeyiz."* diyerek dünya barışının konuşulduğu Paris'te neden kendilerinin davet edilmediğinin sorgulanması gerektiğini ifade etti⁴⁸.

Celalettin Arif Bey'in daha ziyade tarihten örnekler vererek sürdürdüğü kısa konuşmasından sonra, konuşması oldukça tepki çekecek olan Rauf Ahmet Bey, kürsüye geldi. Uzun konuşmasının genel muhteviyatını Amerikan Başkanı Wilson'un yayımlamış olduğu ilkelerden 12. noktanın Osmanlı Devleti'nin geleceğinin şekillenmesinde esas alınarak Milletler Cemiyeti bünyesinde vakit kaybettirilmeden Amerikan Hükümeti'ne müracaat edilerek, Osmanlı Devleti'ni himaye etmesinin temin edilmesini dile getirdi. Ahmet Rauf Bey, bu minvaldeki düşüncelerini, *"...Bizim için memleket birliği bir hayat ve ölüm meselesidir. Binanaleyh bir büyük devlet vekâleti almalıdır. Bu da ancak Amerika olabilir. Onun bu işi üzerine alması bizi Avrupa rekabeti tehlikesinden kurtarabilir. Amerika sözlerinde sadık, prensiplerinde hakikaten samimi ise böyle bir vekâleti deruhte ve kabul eder..."* diyerek Amerika'nın Çin, Küba ve Filipinlerde uyguladığı politikalarından örnekler verdikten sonra, *"...Onun için bendeniz arzu ediyorum ki mümkün olduğu takdirde Amerikan Himayesi'ni tesis etmek..."* deyince salonda birden gürültüler kopmaya başladı ve Rauf Ahmet Bey konuşmasını tamamlayamadı. Bunun üzerine Damat Ferit, ayağa kalkar gibi davranarak *"Himaye mi?"* diye soru yöneltince Rauf Ahmet Bey, *"Hayır, Hayır yanlış söyledim. Amerikan mandasını mı..."* diyerek sözlerini tamamlamaya çalıştıysa da Damat Ferit, yeniden söze girerek, *"Rica ederim, himaye bahis konusu olamaz."* diye karşılık verdi. Salonda devam eden gürültüler arasında Rauf Ahmet Bey, konuşmasını tamamlamaya çalışarak neden Amerikan mandası istediğine açıklık getirmeye çalıştı. Ancak bazı katılımcılar arasında Ahmet Rauf Bey'in

⁴⁸ Galip Kemali Bey, hatıratında konuşmasını bitirdikten sonra Damat Ferit Paşa'nın beyanatından rahatsız olduğunu anladığını ifade etmektedir. Galip Kemali Bey'in Saltanat Şurası'ndaki konuşmasının tam metni için bkz. Söylemezoğlu, a.g.e., ss. 128-131.

önerdiği Amerikan mandasının sağlanması teklifinin mecliste münakaşa edilip edilmeyeceği üzerinde bir tartışma yaşandı. Tartışmanın yatıştırılmasından sonra Vahdet-i Milliye Cemiyeti'nden Hamit Bey söz alarak, İzmir'in işgali sonrası yaşananlar ve Wilson İlkeleri'nin 12. noktasının uygulanması hususunu dile getirdikten sonra Hariciye Nezareti bünyesinde eski elçilerden ve hariciyenin önemli simalarından oluşan bir komisyonun kurulması önererek, İtilaf Devletleri'ne yazılacak notaların bu komisyon tarafından kaleme alınmasını talep etti⁴⁹. Hamit Bey'in dile getirdiği bu öneri, Hariciye'nin İtilaf Devletleri ile olan ilişkilerinde, özellikle bu dönemde, ne kadar etkisiz kaldığı ve notalarının işlevsizliğinden duyulan rahatsızlığı dile getirilmesi bakımından çok önemliydi.

Trabzon Müdafaa-i Hukuk'u Milliye Cemiyeti üyelerinden Ömer Fevzi Bey ise konuşmasında acilen bir Milli Meclis'in toplanarak, bu meclisin ülke kaderine el koyması talebini dile getirdi. Ayrıca Ömer Fevzi Bey, sadece İstanbul'un nabzını tutmakla genel bir siyasetin güdülemeyeceğini bilhassa asıl felaketleri çeken diğer vilayetlerdeki umumi efkârın da hesaba katılarak siyaset yapılmasını; bunun ise ancak milli bir meclisle mümkün olabileceği hususuna değindi. Ömer Fevzi Bey'den sonra söz alan Milli Kongre üyelerinden Hüsnü Bey de tıpkı bir önceki hatip gibi ülkenin böylesine sıkıntılı bir döneminde milli bir meclisin derhal açılması gerektiğine vurgu yaptı⁵⁰.

Genel muhtevasına bakıldığında hilafetin, Dünya Müslümanları üzerindeki kıymet ve ehemmiyeti üzerine bir konuşma yapan Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinden Sadık Bey; konuşmasına büyük bir İslam Devleti'nin bu dönemlerde neler yaşadığına dikkat çekerek, "...Şimdiki vaziyetin ağırlığı ve nazik durumu içinde yeni bir karışıklık hazırlayacak olan maddi hareketlerden çekinerek seziş ve anlayış dairesinde hakkımızı istemek ve yeryüzünde bir sulh unsuru olmaya çalışarak zavallı milletimizden başka Hindistan'daki din kardeşlerimizin de menfaati namuna devletimizin eski ve tarihi dostu bulunan büyük bir devletin milli ve siyasi mevcudiyetimizi muhafaza etmek suretiyle müzaheret ve dostluğunu sağlamanın uygun olacağı..." düşüncesini dile getirerek konuşmasına son veriyordu⁵¹. İzmir'de son yaşanan olaylar hakkında bilgilerini paylaşan Cami Bey'den sonra söz alan Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti üyelerinden Süleyman Nazif Bey, beklendiği gibi mütarekeden sonra Doğu Anadolu'da meydana gelen olaylardan bahsederek, burada Ermenilerin nüfus olarak çoğunlukta

⁴⁹ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 108.

⁵⁰ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 111.

⁵¹ Bayar, *a.g.e.*, C. 5, s. 104.

olmadıklarına dikkat çekti. Süleyman Nazif Bey, Doğu Anadolu üzerinde Avrupalı Devletlerin emellerinin çoktan beri bilindiğine değinerek, sadrazamdan sulh konferansında “Vilayet-i Sitte” olarak tabir edilen altı ilin ülkeden ayrılmaması için diplomatik girişimlerde bulunmasını talep etti. Son olarak Milli Ahrar Fırkası üyelerinden Refik Bey ile Osmanlı Sosyal Demokrat Fırkası üyelerinden Hasan Rıza Beyler de genel olarak Wilson İlkeleri’nin 12. maddesine biran evvel işlerlik kazandırılması ve bunun için hükümetin bütün kanallardan diplomatik girişimlerde bulunması hususunda görüşlerini bildiriyorlardı⁵².

Bu son konuşmalardan sonra Damat Ferit tekrardan kürsüye gelerek, lehte ve aleyhte söz alan herkesin söylediklerini milletin menfaatine olduğunu farz ediyoruz diyerek oturumu kapattı. Neticede; Saltanat Şurası’nda konuşmacılar milli bir meclisin açılarak sorunların burada dile getirilmesi, memleketin parçalanmaktan korunması için büyük bir devletin yardımına veya himayesine ihtiyaç duyulması noktasında fikirler ileri sürülmüş, fakat hükümet kanadında bu tür fikirlere herhangi bir destek veya aleyhte tutum gerektirecek bir savunma konuşması yapılmamıştı⁵³. Ancak içlerinde ulusçu denilebilecek tarzda bir tutum sergileyenler olmakla birlikte genel olarak hükümetin takip ettiği dış politikanın yetersizliği ve işgallere karşı etkili bir politika üretilememesi konuşmacıların genelinde hâkim olan bir düşünceydi. İstiklal gazetesinin başyazarı Rauf Ahmet Bey’in dile getirdiği ülke üzerinde belirli bir süre Milletler Cemiyeti bünyesinde bir “Amerikan Manda Yönetimi” sonradan Şura’nın en çok tartışılan konuları arasında yer alacaktı. Şüphesiz bu düşünce, basın yayın organları ve çeşitli sivil toplum örgütlerinin zaten önceden dile getirdiği bir husus olduğundan, bu zamana kadar kamuoyunda kendisine nispeten tartışma düzeyinde de olsa zemin bulmuştu.

Yıldız Sarayı’nda bizzat Padişah Vahdettin’in davetiyle toplanan ve yaklaşık 130 kişinin katıldığı Saltanat Şurası’nda hiçbir karar alınamamış; hiçbir görüşme veya tartışma yapılmamış, yukarıda değinildiği gibi sadece belli bir zaman dilimi içerisinde seçilmiş birtakım kişiler görüşlerini kısa olarak ifade edebilme şansı yakalayabilmişlerdi. Ancak birkaç gün sonra yeniden bir ihtiyaç hissedilmiş olacak ki 1 Haziran’da Galip Kemali Bey, sadrazama sunduğu bir muhtıra; bu kez bir karara varmak üzere ikinci ve son bir kez daha Şura’nın yeniden tekrar edilmesini istedi. Galip Kemali Bey, altı maddelik muhtirasında

⁵² Gökbilgin, *a.g.e.*, ss. 117-119.

⁵³ Bayar, *a.g.e.*, C. 5, s. 104.

sadrazamdan ayrıca devleti ilgilendiren dâhili ve harici mühim meselelerle geceli gündüzlü ilgilenilmesi amacına yönelik olarak bir Encümen-i Vükela'nın oluşturulması talep edilirken bir de padişahın tamda bu zamanda Paris'e Osmanlı Devleti'nin haklarını savunmak amacıyla hükümdarlara ve çeşitli cemiyetlere çağrıda bulunarak, uluslararası düzeyde Osmanlı lehine bir kamuoyu desteğinin sağlanması için hünkârın ikna edilmesini istedi⁵⁴.

Bu arada Saltanat Şurası'nın olumsuz akisleri devam ediyordu. 29 Mayıs'ta Şura'ya katılan cemiyet ve fırkalar adına, Harbiye Eski Nazırı Ferit Paşa ile Bursa Eski Valisi Hüsnü Bey, Padişah Vahdettin ile Milli Meclis'in açılması ve dış politikada son derece etkisiz olduğu düşünülen hükümetin değiştirilmesi için bir görüşme yaptılar. Vahdettin, milli bir meclisin açılmasına sıcak baktığından, oradakilerden meclisin nasıl teşekkül edileceği konusunda düşüncelerini bildirmelerini istedi⁵⁵. İki gün sonra ilgili kişilerden saraya, Vahdettin'in meclisin açılması hususundaki kaygılarını gidermeye yardımcı olacağı düşüncesiyle bir dizi açıklamalar geldi. Ancak Padişah Vahdettin, açılacak olan meclisin İttihat ve Terakki programı dairesinde seçilmiş umumi meclis üyelerinden oluşacağı ve bunun da İttihat ve Terakki'nin yeniden geri geleceği tehlikesini doğuracağından meclisin açılma çalışmalarından şimdilik vazgeçti. Böylece çok yakında imzalanması beklenen sulha imza koyma hazırlıkları yapan hükümeti denetleyecek bir kurumun açılması da belirsiz bir tarihe ertelenmiş oldu. Bunun yanında hükümeti, mayıs ayının son günlerinde Paris'e gidecek heyeti seçme telaşı sardığından milli bir meclis çalışmaları da böylece unutulmuş oldu⁵⁶.

Saltanat Şurası toplantısının etkileri basında da oldukça geniş yer bulmuştu. Gazeteler genel olarak Şura'da hükümetin dış politikasının son gelişmeler ışığında masaya yatırılıp, çözüm önerilerinin görüşüleceği gibi hususlarına yer veriyorlardı. İkdâm Gazetesi 28 Mayıs tarihli sayısında hükümetin Şura'da bu zamana kadar "...devletin mukadderatı atiyesini temini

⁵⁴ İstanbul'da İtilaf Devletleri temsilcileri de Yıldız Sarayı'nda böyle bir toplantının yapıldığını biliyorlardı. Galip Kemal Bey anılarında, İtalyan Yüksek Temsilcisi Kont Sforza'nun kendisine Saltanat Şurası ile ilgili olarak "Bir fiyasko..." dediğini ifade etmektedir. Söylemezoğlu, *a.g.e.*, ss. 132-133, Cavit Bey, Saltanat Şurası ile ilgili olarak 27 Mayıs tarihli günlüğüne; "Şura-yı Saltanat toplandı. Fakat niçin! Ne maksatla! Bu içtimadan ne bekleniyordu, ne istihsal edildi? Hiç, hiç, hiç. Bir maskaralık." diye not düşmüştü. Cavit Bey, *a.g.e.*, s. 194; Başmabeynci Lütfi Bey, Saltanat Şurası ile ilgili olarak: Şura'da, hükümet kanadında bütün söylenenlerin büyük bir umursamazlık içerisinde dinlenildiğini, yapılan hücum ve eleştirilere cevap verme lüzumu bile duyulmadığı ve toplantının bir "komedi" olduğu değerlendirmesini yapıyordu. Simavi, *a.g.e.*, s. 504.

⁵⁵ BOA., DH. ŞFR., 102/315.

⁵⁶ Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 219; Akşin, *a.g.e.*, C. I, s. 330.

maksadıyla tatbik ettiği siyaset-i hariciye ve bu siyasetin istihsal eylediği nitaç hakkında..." izahat vereceği hususuna değinerek Şura'ya katılanların hükümetin bu politikasını ya tasvip edeceği ve yahutta *"..bugünkü ahval ve şerattite..."* bu siyasetin uygun görülmeyip nasıl bir siyasetin takip edileceğine dair görüş ve önerileri dinleyeceğini haber veriyordu⁵⁷.

Türk Heyetinin Paris'e Davet Edilmesi ve Gidecek Heyetin Belirlenme Meselesi

Damat Ferit Hükümeti, İtilaf Yüksek Komiserleri nezdinde Paris'e çağrılmak için bütün diplomatik kanalları zorlamaya çabalarırken, İstanbul'da hükümet, tam da bu dönemde İzmir'in işgali ile ortaya çıkan ve gittikçe hükümetin dış politikasını da etkiler hale gelen bir dizi problemle de uğraşmak zorunda kalmıştı.

Damat Ferit Hükümeti bu sorunlara çözüm yolları ararken, Paris'te Osmanlı Devleti'nin geleceğini ilgilendiren görüşmeler, daha Türk Heyeti Paris'e resmi olarak çağrılmadan, devam ediyordu. İtalya'nın da konferansa tekrardan dönmesi ile İzmir'in işgalinden bir gün önce yani 14 Mayıs'ta Türkiye üzerinde kurulması muhtemel manda görüşmeleri başlamış, bu görüşmeler bir tasarıya dönüşerek Türk toprakları; Yunan, Fransız, İtalyan ve Amerikan Manda bölgelerine bölünmüştü. Ancak İzmir'in işgalinin yarattığı tedirginlik bu planlarda bir an duraksamaya neden olduysa da 21 Mayıs'ta yine Türk toprakları üzerinde Lloyd George'nun yeni bir tasarısı görüşülmeye değer görüldü. Buna göre Aydın Vilayeti'nin Yunanistan'a verilmesini, Amerikan Hükümeti'nin de İstanbul ve Boğazlarla Ermenistan üzerinde tam bir manda sahibi olmasını ya da tüm Anadolu üzerinde bir manda yönetimi kurulmasını öne sürüyordu.

Bütün bu gelişme ve görüşmelerden habersiz olan Damat Ferit, İstanbul'da İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserleri nezdinde bir mekik diplomasisi denilebilecek şekilde sürekli olarak Paris'in nabzını yokluyor, oradaki görüşmelerden haberdar olmaya çalışıyordu. Fransız Yüksek Komiserliği'ne konferansa davet hususunda yapılan davetten birkaç gün sonra Damat Ferit, İngiliz ve Fransız rekabetinde iki taraf arasında ağırlıklı İngiltere olmak üzere bir denge politikası takip etme amacına özen gösterir bir şekilde İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'ye de aynı başvuruyu yaptı.

⁵⁷ *İkdam*, 28 Mayıs 1919, No: 8010.

Başvuruda Alman ve Avusturyalı Murahhaslara konferansa katılma hakkı verilmesi yanında, kendilerine de aynı hakkın tanınmasını talep ediyordu⁵⁸. Müttefik Yüksek Komiserler aracılığı ile 27 Mayıs tarihinde Paris'e yapılan başvuruda kesin karar alınmadan önce Türk davasını büyük güçler önünde savunmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan insanların geleceğini belirlemek amacıyla Paris'e gelmesine ve savunma yapmasına izin verilmesi rica ediliyordu⁵⁹.

Nihayet, Osmanlı Hükümeti'nin isteği üç kez girişimde bulunmasından sonra 31 Mayıs'ta Pichon imzalı bir davetname ile kabul edildi⁶⁰. De'Frence kanalıyla hükümete bildirilecek olan Onlar Konseyi'nin bu haberi ile Türk Heyeti'nin Barış Konferansı'nda dinlenmesi kararı verildiği iletilecekti. Ayrıca De'Esperey, Hazine-i Hassa Umum Müdürü Refik Bey'e, Paris'te Türkler için durumun çok kötü olmadığı ve konseyin Türkiye ile ilgili henüz bir karara varmamış olduğu da bildirilecekti⁶¹.

Bu arada De'Frence'nin daveti haber verdiği gün Veliht Abdülmecit, hükümetten farklı olarak, İtilaf Devletleri'ni etkilemek için bir girişimde bulundu. Veliht; İngiliz, Fransız, ABD ve İtalya Devlet Başkanları'na Türkiye'nin bu ülkelerle olan dostluğunu bildiren ve Türk haklarının Paris'te korunması dileğini ileten bir telgraf gönderdi. Telgrafa Fransız, İtalyan ve Amerikan Yönetimi'nden temsilciler cevap verdiler. Fransa cevabında, geleneklerine uygun olarak Türkiye'nin hayati çıkarlarını etkileyen hiçbir şeyin ihmal edilmeyeceği teminatını verirken; ABD'den gelen cevapta telgrafın alındığı ifade edilerek Paris'te Osmanlı temsilcilerinin dinlenmesine karar verildiği hususuna değiniliyordu. Osmanlı Hanedanı'na uzun ömürler dileyen İtalyanların cevabında ise İtalya'nın, Osmanlı milletini oluşturan halkların egemenlik haklarına en üstün şekilde saygı duyduğu ifade ediliyordu. Ancak İngilizler bu telgrafa hiçbir yanıt vermediler⁶². İngiliz Hükümetinin veliahtın

⁵⁸ FO. 371/4180, No: 85232. 5 Haziran 1919.

⁵⁹ FO. 608/117, No: 11736, 27 Mayıs 1919.

⁶⁰ FO. 608/117, No: 11925, 31 Mayıs 1919.

⁶¹ Akşin, a.g.e., C I, s. 365.

⁶² FO. 608/117, No: 17480, "Amiral Calthorpe'den Mr. Balfour'a gönderilen Telgraf", 24 Haziran 1919. Veliht Abdülmecit'in hükümet politikalarını sık sık eleştirmesi ve bu politikalara müdahil olmak istemesi sonraki günlerde de devam etmişti. 12 Haziran'da Abdülmecit, bu kez Padişah Vahdettin'e bir yazı göndererek bunalımlı olarak adlandırdığı bu dönemde izlenen yanlış siyaseti eleştirip düzeltilmesini talep etmişti. Abdülmecit mektubunda, ülke içerisindeki basın ve kişi özgürlüğünü çiğneyen baskılara son verilmesini isterken tecrübesiz bir sadrazamın zayıf yönetiminde halkın desteğinden yoksun bir kabinenin yönetimde olmasına itiraz ediyordu. Ayrıca

bu telgrafına cevap vermemesi, dönemin Türk basınına konu olmuş ve İngiliz Kralına en kısa sürede cevap verilmesi yönünde çağrı yapılmıştı⁶³.

Paris'ten gelen haberle Türk Heyeti'nin davet edilmesi, hükümette büyük bir ferahlık yaratarak İzmir'in işgaliyle başlayan karamsarlık yerini umutlu bir bekleyişe bıraktı. Hükümet, bu haberi derhal resmi bir tebligat yayımlayarak, işbaşında olduğunu ve geceli gündüzlü çalışarak Paris Konferansı'nda memleket hakkında verilen katı kararı kaldırmaya azim ve kararlılıkla çalışmakta olduğunu duyuracaktı⁶⁴.

Davet haberinin basında da ver almasından sonra gazeteler köşelerinde hükümete soluk aldırın bu davete dair görüşlerini paylaşan yazarların düşüncelerine yer vermeye başladılar. Genel hava son derece umutlu ve Paris'ten Türkiye hakkında olumlu bir şeyler çıkacağına yönündeydi. İkdam Gazetesinde "*Türkiye Sulh Konferansında*" başlıklı uzun bir köşe yazısında hükümetin aldığı sulh konferansına davet ile aylardan beri Türk kamuoyunda devam eden "*konferansın Türkiye ile ilgili alacağı kararlarda Türklere danışmadan hareket edeceği ve memleketin mukadderatının bu şekilde belirleneceği...*" şeklindeki duyumlara dayalı karanlık havayı da dağıttığı yorumuna yer veriyordu. Ayrıca gazete köşe yazısında hükümete çağrıda bulunarak bu noktadan itibaren Paris'e

devletin Paris'teki konferansta çok bilgili ve görgülü bir insan tarafından temsil edilmesini de talep ediyordu. Akşin, *a.g.e.*, C. I., s. 359.

⁶³ İngiliz belgelerinde yerel bir gazete olarak ifade edilen gazetenin çevirisinde İngiliz Hükümetine, veliahtın bu şekilde davranarak onun hanedan ve milletin yasal ve doğal haklarını savunmaya ne kadar azimli olduğunu gösterdiğini, hazretlerinin sadece Osmanlı Hanedanının varisi değil aynı zamanda bütün İslam Dünyası için halife adayı olduğu vurgulanarak İngiltere Kralı'nın velihattın bu çağrısına cevap verilmesinin "*özel bir anlam*" içereceği ifade ediliyordu. FO.608/117, No: 16164, 25 Temmuz 1919.

⁶⁴ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 120; Mustafa Kemal, 1 Haziran günü Türk Delegasyonunun Paris'e davet edilmesi üzerine beş komutan ile altı vali, vali vekili ve mutasarrıfa gönderdiği telgrafta; Paris'ten böyle bir davetin yapılmasında İzmir'in işgaline karşı İstanbul ve Anadolu'da gösterilen haklı tepkinin neden olduğunu ifade ederek, bu tutumun sürdürüldüğü müddetçe İtilaf Devletleri'nin ulusumuzun haklarına saygılı olacakları ve bu haklara riayet edecekleri belirtiliyordu. Ayrıca konferansa katılacak olan heyete, devletin ve milletin tam bağımsızlığının sağlanması ve anavatanın parçalanmasının ekseriyetin ekaliyetlerine feda edilmemesi gerektiği hususunda da uyarılarını paylaşıyordu. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, 13. Baskı, Meb Yay., İstanbul, 1973, s. 28; Paris Konferansı'na daveti; hükümet, ülkede siyasi otoritesini kuvvetlendirici bir unsur olarak kullanmaya başlamış ve valilerle hükümetin işbaşında olduğu imajı verilmeye çalışılmıştı. Paris'e çağrılmanın coşkusunun yaşandığı günlerde İzmir Valisi İzzet Bey de bu coşkuya ortak olacak şekilde Fransız Konsolosluğu'na giderek Fransız milletine ve davetiyeyi getiren De'France'ye Müslüman halk adına şükranlarını sunacaktı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti İdareyi Umumiye Evrakı, (BOA. DH-İ-UM, No:52-2/17.)

gidecek Türk Murahhas Heyeti'nin oluşturulmasında hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiği yönünde tavsiyelerini de sıralıyordu⁶⁵.

Kamuoyunun da beklediği gibi Damat Ferit Hükümeti, 2 Haziran'da Paris'e gidecek heyette kimlerin bulunması gerektiğini tespit için yoğun bir mesai harcamaya başladı. Damat Ferit bu yoğun mesai arasında, ayrıca 3 Haziran'da Amiral Calthorpe'yi ziyaret ederek Paris'e çağrılmaktan ötürü sevinç ve şükranlarını dile getirerek heyette kimlerin bulunacağına dair bilgileri amiral ile paylaştı. Calthorpe, buna karşılık Türk Delegasyonu'nun Paris'e davet edilmesinin kendisine, adaletin bir tezahürü olarak görüldüğünü dile getirdi. Görüşmede ayrıca Damat Ferit, kendisinin yokluğunda sultanın güvenliğinden endişe ettiğini ifade edince; Calthorpe, padişahın talep etmesi halinde İngiliz askerlerinin Yıldız Sarayı etrafında güvenlik önlemleri alabileceği karşılığını verdi⁶⁶.

Hükümet, Paris'e davet edilmenin siyasi bir zafer olduğunu ve kendilerine karşı bir yumuşama sinyali olarak yorumlarken, Yunan Orduları aynı gün Ödemiş'e girmişti. Ayrıca Türkiye ve Ortadoğu üzerinde ABD'nin, manda alıp almayacağına karar vermek amacıyla incelemelerde bulunacak olan Amerikalı uzmanlardan oluşan King-Crane Komisyonu da Paris'ten yola çıkıyordu⁶⁷.

Paris'teki görüşmelere ilk etapta Sadrazam Damat Ferit'in başkanlığında Tevfik Paşa, Dahiliye Nazırı Ali Kemal, Rıza Tevfik, Hariciye Siyasi İşler Umumi Müdürü Reşit Bey, Sefirlerden Cenevre'de bulunan Ahmet Reşit Bey, Hariciye Müsteşarı Keçeçizade İzzet Fuat Paşa, Hariciye Hukuk İşleri Müdürü Münir Bey, Bern Sefiri Reşat Halis Bey, Hariciye Müsteşar Muavini Yusuf Bey, Erkan-ı Harbiye Reisi Cevad Paşa, Nafia Müsteşarı Muhtar Bey ayrıca İlimiye'den bir kişi ile Duyun-u Umumiye, Ziraat, Bahriye, Harbiye ve Adliye nezaretlerinden de seçilmiş murahhaslar, müşavir olarak heyete dahil olacaklardı⁶⁸. Otuz beş kişiden oluşan heyette müşavir olarak katılacaklar arasında Ali Kemal Bey, Maliye Nazırı Mehmet Tevfik Bey ve heyete katılmasından dolayı Şura-yı Devlet Başkanı olarak atanan Rıza Tevfik Bey'in isimleri ön plana çıkıyordu⁶⁹. Ancak

⁶⁵ *İkdam*, 3 Haziran 1919, No: 8016.

⁶⁶ FO. 608/117, No: 11736, "Amiral Calthorpe'den Mr. Balfour'a Telgraf", 3 Haziran 1919.

⁶⁷ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı...*, s. 39; Zeki Saruhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 1*, 2. Baskı, Öğretmen Yay., Ankara, 1986, s. 285.

⁶⁸ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 121; Nurten Çetin, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, ATAM Yay., Ankara, 2015, s. 328.

⁶⁹ Çetin, *a.g.e.*, s. 328.

daha heyette bulunacak olan kişilerin adları telaffuz edilmeye başlandığı andan itibaren basında ve Velihaht Abdülmecit'in de aralarına bulunduğu bazı kişilerde rahatsızlıklar dillendirilmeye başlandı. Abdülmecit, üç kişinin gitmemesi için Padişah Vahdettin'e ricada bulundu. Aynı şekilde Tevfik Paşa da aynı kişiler üzerine itirazda bulunarak, eğer onlar giderse kendisinin gitmeyeceğini söyledi. Heyette bulunmasına itiraz edilen kişiler: Hariciye Müsteşarı İzzet Fuat Paşa, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey ve Rıza Tevfik Bey'di. Neticede Damat Ferit yükselen itirazlar üzerine İzzet Fuat Paşa ve Ali Kemal'den vazgeçmek zorunda kaldı⁷⁰. Vahdettin'in ısrarı ile Rıza Tevfik heyetten çıkarılmadı⁷¹. Ali Kemal ismi üzerinde İngilizlerin de Fransız yanlısı olması hasebiyle bir itirazı olmuştu. Bu arada 3 Haziran'da Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Hüseyin; Milli Kongre, Sulh ve Selameti Cemiyeti, Milli Ahrar Fırkası ve Matbuat Cemiyetleri adına Talha imzalı Padişah Vahdettin'e, oldukça sert ifadeler içeren bir telgraf gönderilerek; Paris'e gönderilecek heyetin oluşturulmasında milli iradenin göz önünde tutulmayıp, adı duyulan kişilerin gönderilmesinde ısrar edilmesi halinde, bunun ülke için çok ağır sonuçlar doğuracağı bildiriliyordu⁷². Umulacağı gibi bu telgraf, Padişah Vahdettin'in oldukça kızmasına ve bu telgrafı yazmaya cüret edenler hakkında birtakım girişimlerde bulunulmasına neden olmuştu⁷³. Aslında Meclis-i Vükela'da bile Sulh Heyeti'nde bulunan

⁷⁰ Akşin, *a.g.e.*, C. I, s. 370; Sadrazam Damat Ferit Paşa, 6 Haziran'da İkdâm gazetesine verdiği bir demecinde; Ali Kemal Bey'den vazgeçilmesinin Ali Kemal Bey'in kendisinin yokluğunda Hariciye Nazırlığını üstlenmesi nedeniyle olduğunu beyan etmişti. *İkdâm*, 6 Haziran 1919, No: 8019; Velihaht Abdülmecit Efendi, bizzat Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'i huzuruna kabul edip, padişaha iletmesi için bazı ricalarda bulunmuştu. Abdülmecit Efendi, memleketin kaderini etkileyecek böylesine önemli bir toplantıya delege olarak gönderilecek kişilerin "...Şayan-ı itimat zevattan olması..." hususunu dile getirerek, bu talebinin padişah tarafından dikkate alınmasını rica edecekti. Türk geldi, *a.g.e.*, s. 224.

⁷¹ Rıza Tevfik'in heyete dâhil olması Padişah Vahdettin'in ısrarı ile olmuş; Vahdettin, Damat Ferit ile Rıza Tevfik'i kabul ederek kendisine bu görevi vermişti. Bunun üzerine sadrazam, kabinede kendisini Şura-yı Devlet Reisliği'ne atamıştı. Göztepe, *a.g.e.*, s. 186. Ayrıca bkz. Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, Haz. Abdullah Uçman, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 34.

⁷² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Kalemî Mahsus Müdüriyeti, (BOA. DH.KMS., 53-1/60.)

⁷³ "Heyeti Murahhas" a Necmettin Sakak, *Akşam*, 5 Haziran 1919; Padişah'a arz edilmek üzere mabeyn başkatipliğine gönderilen telgraf şöyleydi: "Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya bulunduğu çok büyük tehlike karşısında son ümit Paris Barış Konferansı'na yapılacak ustaca ve akıllıca teşebbüsler ve akla yakın savunmalardır. Haklarımızın gereği gibi savunulması buraya gönderilecek delegelerin padişahın güvenini kazanmış olmaları kadar milletin de güvenini kazanmış olmalarına ve günümüz siyasi havasını kavramış bulunmalarına bağlıdır. Hal böyle iken seçildiği ve Paris'e gönderileceği söylenen heyet üyelerinden pek çoğunun bu meziyetleri taşımadıkları hakkındaki yaygın kanaat, milleti derin bir yeise ve ümitsizliğe düşürmüştür. Daha önce birkaç zorbanın kendi başlarına buyruk davranışları yüzünden deoletimizin ve milletimizin uğradığı bunca musibetler şimdi unutulmuş mudur ki bu sefer yer yer kendini gösteren milli iradeyi hiç umursamayan birkaç nazırın keyfi ve inatçı hareketleriyle daha elem verici bir sonuca gidilmekten kaçınılmamaktadır. İşte bundan dolayıdır ki Padişah Hazretleri'nin bu heyeti seçerken

kişiler üzerinde yoğun eleştiriler ve tartışmalar cereyan etmekteydi. Konferansa gidecek heyetin seçiminin görüşüldüğü bir toplantıda Çürüksulu Mahmut Paşa, seçilecek olan kişilerin Fransızca'yı iyi bilen, diplomasi mesleğinde son derece tecrübeli, bilgili olması gerektiğini ifade ederek, konferansta notalar alınıp verileceğinden heyette böyle notalar alıp verebilecek kişilerin olup olmadığını sorması üzerine; Sadrazam Damat Ferit ile Çürüksulu Mahmut Paşa arasında söz düellosu yaşanacak ve neticesinde Çürüksulu Mahmut Paşa kabineden istifa edecekti⁷⁴.

Paris'e gidecek olan heyete sadece İstanbul'dan müdahaleler söz konusu değildi. Anadolu'ya henüz yeni geçmiş olan Mustafa Kemal'in tam da bu sıralarda Erzurum Kongresi'nin toplanması için hazırlık çalışmalarını sürdüren Kazım Karabekir Paşa'ya Paris'ten alınan davetle bir heyetin oluşturulmakta olduğu yönünde telgrafla haber vermesi üzerine Karabekir Paşa, Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına 6 Haziran 1919 tarihli uzun bir tamim ile sadarete başvurdu. Karabekir Paşa, Saltanat Şurası'nda bazı kişilerin Amerikan ve İngiliz Mandası'nı önermesi üzerine, oldukça sert bir dil kullandığı tamimde Paris'te sulh müzakerelerine katılacak heyetin, "...Müdafaa-i Hukuk-ı Millide takip edeceği esasat ve programın milletçe malum olması..." lazım geldiğini ve gizli kapaklı işlerin yapılmaması gereğine vurgu yaparak, heyetin yapacağı müdafaa esasının millete resmen ve alenen bildirilmesini talep eylemişti⁷⁵. Bir gün sonra Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti adına, altında Albayrak gazetesi Müdürü Süleyman Necati'nin de imzasının bulunduğu 5 kişilik üyeler, Sadaret Makamı'na bir yazı yazarak, milli iradenin kabul etmeyeceği hiçbir kararın alınmamasının gereğine vurgu yapıyorlardı⁷⁶.

Tepki o kadar toplum tabanına yayılmış bir vaziyet arz ediyordu ki hemen hemen toplumun tüm katmanlarından herkes; hükümete ve onun politikalarına duydukları öfkeyi, İzmir'in işgal sancısının tazeliğini koruduğu bir ortamda dile getirme imkânı buluyordu. 12.Fırka Ahz-ı Asker Kalemî Reisi Miralay İsmail Bey de bunlardan birisiydi. İsmail Bey, konferansın devlet ve milletin hukukunu

daha dikkat buyurmasını istirham ediyoruz. Milli haklarımızı kutsal savunma görevini rastgele kimseler değil herkesin güvenini kazanmış ve bu işi gereği gibi yürütebilecek kimselerdir ki Paris'te Türk Milleti'ni Osmanlı Devleti'ni temsil edebilirler. Aksi takdirde oraya çıkacak kaynaşmalardan ve çok önemli olaylardan bizim sorunlu tutulmamamız lazım geldiğinin padişah katına iletilmesini sizden istirham eyleriz." Bu cüretli ve oldukça sitemkâr telgrafa imzalarını koyanlar ertesi günü tutuklanacaklardı. Simavi, a.g.e., ss. 508-509.

⁷⁴ Simavi, a.g.e., s. 507.

⁷⁵ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, Emre Yay., İstanbul, 1995, s. 165.

⁷⁶ Karabekir, a.g.e., s. 167.

kötüleştirmek için gizlice aldığı kararları uygulamaya çalıştığı ve kurtuluş için milli teşkilattan başka çarenin kalmadığı; hükümetin, asayişin muhafazası yolundaki tebligatlarla milletin azmini kırmakta olduğu ve İtilaf Devletleri'nin oyuncağı olmakla devam eden değersiz hükümet reislerinin milletin başına bela olduğunu ifade ederek hükümeti eleştiriyordu⁷⁷. *Alemdar*'da Refik Cevat Bey, "*Sadrazam Paşa da geldi*" başlıklı köşe yazısında; Rıza Tevfik Bey'in heyete dâhil olmasına tepki göstererek, onun barış konferansı gibi uluslararası bir organizasyonda Türkiye için söyleyecek bir sözünün olmayacağına vurgu yapıyordu⁷⁸. Neticede İstanbul'dan Anadolu'ya kadar Damat Ferit Paşa'nın başkanlığında oluşturulan heyete yükselen bu sesler, Padişah Vahdettin'i etkilemiş olmalıdır ki Damat Ferit Paşa yeniden Yıldız Sarayı'na davet edilecek ve heyet üzerinde son bir değerlendirme daha yapılarak, muhalif sesleri susturmak babında yukarıda da ifade edildiği gibi Tevfik Paşa'nın da bazı müşavirlerle birlikte heyete dâhil edilmesine karar verilecekti⁷⁹.

Bu arada Amiral Calthorpe 5 Haziran'da Mr. Balfour'a İstanbul'daki son gelişmeleri değerlendirip, acil koduyla gönderdiği son telgrafında; Türk Heyeti'nin oluşturulduğu ve ne zaman hareket edeceğine dair bilgiler aktarıldıktan sonra, Damat Ferit ile gerçekleştirdiği son görüşmenin detayları hakkında da bilgi veriliyordu. Görüşmede Amiral Calthorpe, Damat Ferit'in kendisine Türkiye'nin gelecekteki muhtemel yönetimi ile ilgili düşüncelerini paylaştığını aktaracaktı. Damat Ferit, Türkiye'nin uluslararası bir yönetimde değil de tek bir gücün mandası altında olmasının; bu gücün de İngiltere olmasının arzulandığını dile getirerek, İngiltere'nin diğer Müslüman ülkelerdeki yönetim tecrübesinden dolayı sultan ve halifenin de bu koruma altında olabileceğini dile getirdi. Damat Ferit eğer bu İngiltere olmayacaksa Amerikan mandasını talep edebileceklerini; ancak kesinlikle Fransız kontrolüne karşı duracaklarını da ifade ediyordu. Amiral Calthorpe, bu görüşme ile ilgili detayları Balfour'a aktarırken; Damat Ferit ile ilgili olarak, onun dürüst, samimi, iyi niyetli ve enerjik bir centilmen olduğunu ifade ederek, Paris'e ondan daha uygun birisini gönderebileceklerini ummadığını aktaracaktı. Ayrıca Amiral, Damat Ferit'e Paris'te özel bir ilgi ile muamele edilmesi noktasında Balfour'a

⁷⁷ Erdem, *a.g.t.*, s. 78.

⁷⁸ *Alemdar*, 16 Temmuz 1919, No: 13.

⁷⁹ Mehmet Tevfik Biren, *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. II, Haz. F. Rezan Hürmen, Arma Yay., İstanbul, 1993, s. 198; Paris'e gidecek ilk delegasyon kafilesinin yola çıkmasına 5 gün kala Tevfik Paşa'nın 9 Haziran'da murahhaslığa tayini ile ilgili idari karar çıkarılacaktı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası, (BOA, BEO, No:343341.)

ricada bulunarak imkân verilmesi dâhiline İngiltere'ye geçip arkadaşlarını görmesine müsaade edilmesi hususuna dikkat çekecekti⁸⁰. Ancak 10 Haziran'da eski İngiliz Dışişleri Görevlisi Sir Louis Mallet, Paris'teki İngiliz Delegasyon üyesine gönderdiği bir telgrafta Damat Ferit'in Londra'ya gelmesini gerektirecek hiçbir sebep olmadığı gerekçesiyle gelmesine müsaade edilmemesini rica edecekti⁸¹.

Calthorpe, 6 Haziran'da Balfour'a gönderdiği raporda da Paris'teki atmosferden tamamen habersiz olmasından ötürü Paris'tekilerin gelecek olan Türk Heyeti'ne; onların duygu ve düşünceleri dikkate alınmaksızın hazırlanan barış şartlarının zorla kabul ettirilmesi gereken mağlup bir düşman mı yoksa iyi niyet beslenen bir unsur olarak mı kabul edileceklerini tam olarak bilemediğini ifade ederek, ancak ne olursa olsun mevcut heyetten daha fazla İngiltere'nin lehine olabilecek bir heyet seçmenin zor olduğunu aktarıyordu⁸².

Hükümet ve saray çevrelerinde kararlaştırıldığı gibi Paris'e gidecek olan heyete son şekil verildikten sonra, "*Paris Sulh Konferansı'nda Osmanlı Memleketi hakkında İtilaf Devletleri Murahhasları ile müzakereye katılmak ve bu hususta alınacak kararları imza eylemek üzere...*" hükümet tarafından Sadrazam ve Hariciye Nazırı Damat Ferit Paşa ile eski Sadrazam ve Ayan Tevfik Paşa'nın murahhas olarak tayin olduklarına dair padişah iradesi de çıktı⁸³.

⁸⁰ FO. 608/117, No: 11916, "*Amiral Calthorpe'den Mr. Balfour'a Acil Telgraf*", 5 Haziran 1919; Amiral Calthorpe, heyette bulunan Tevfik Paşa ile ilgili olarak da yaşlı birisi olduğu ve imparatorluğun elde kalan parçalarından birlik ve bütünlüğü sağlayacak ve bu imparatorluğu sıkı bir şekilde İngiltere'ye bağlayacak birtakım gizli antlaşmaları İngiltere ile gerçekleştirmek umutları beslediğine inandığını ifade ederek, Sadrazam ile amaçlarında belli bir ayrılma olsa da onların temel amaçlarının aynı olduğu kanısını taşıdığını Balfour'a bildiriyordu. British Documents of Foreign Affairs (B DFA, Volume I, Doc. 30, (92736), No: 970.)

⁸¹ FO. 608/117, No: 17856, 10 Haziran 1919.

⁸² Calthorpe'nin raporunda ayrıca İstanbul'da İngiliz ve Fransızlar arasında yoğun bir rekabetin yaşandığına dair bilgileri görmek de mümkündür. Öyle ki Calthorpe, Fransız Yüksek Komiseri'nin sadrazam ile yaptığı son görüşmede, Fransız komiserin Türk Delegasyonuna Paris'e çağrılmasının kendi çalışmaları sonucunda olduğunun vurgulandığını söylediğini; bunun da İstanbul'da İngilizleri geri plana itmeyi amaçlayan yoğun bir Fransız propagandasının başlangıcı olduğuna işaret sayılabileceğini aktarıyordu. Calthorpe, bu görüşünü kuvvetlendirecek başka bir tespit de bulunarak İstanbul'a geldiği andan beri İngiliz ve Fransız menfaatleri arasında bir ayrılık olduğunu sezmiş olduğunu; ancak ilk defa bu düzeyde bir ayrışmanın söz konusu olduğunu gözlemlediğini de ifade ediyordu. B DFA, Volume I, Doc, 30, (92736) No:970.

⁸³ Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 121; Türk Murahhas Heyeti'nin, padişah tarafından antlaşmayı imzalama yetkisiyle atanmasına yönelik kararı Amiral Calthorpe tarafından Damat Ferit Paşa'nın Onlar Konseyi'nde ilk muhtırasını okuduktan bir gün sonra Balfour'a iletilmişti. FO 608/117, No: 12901, 18 Haziran 1919.

Heyette kimlerin yer alacağıının bu şekilde kararlaştırılmasından sonra, şimdi de heyetin Paris'e nasıl gideceği meselesi İngiltere ile Fransa arasında gerginlik yaratan bir sorun oldu. İki taraf da Türk Delegasyonu'nun kendilerinin sağlayacağı savaş gemileriyle Paris'e gitmelerini hükümete teklif etmişlerdi. Damat Ferit, iki tarafı da kırmayacak şekilde bir çözüm bulmaya gayret sarf ederken; Tevfik Paşa'nın rahatsızlığı –belki de Damat Ferit'e karşı soğuk olmasının etkisiyle de olmuş olacak-⁸⁴ İngiliz ve Fransız gemilerinden hangisiyle gidileceği meselesinin çözümüne yardımcı oldu. Ancak bu kez, İngiliz ve Fransız rekabetini iyice su yüzüne çıkaracak şekildeki bu hareket tarzı; Damat Ferit Paşa ile Tevfik Paşa'nın aralarının ne kadar açık olduğunu da ayyuka çıkarmış oldu. Fransızlar, Damat Ferit Paşa ve Heyeti'ne Democratie adlı bir savaş gemisini tahsis ederek İstanbul'dan 6 Haziran'da ayrılmasını sağladı. Ancak Tevfik Paşa, siyatikten rahatsız olduğu için ilk grupla gitmek istemedi. Fransız Yüksek Komiserliği'nin, onun da emrine bir savaş gemisi vereceklerini ifade etmelerine rağmen Tevfik Paşa, doktorunun da tavsiyesiyle deniz yolculuğunun hastalığının artmasına vesile olacağı endişesiyle bu davete sıcak bakmadı. Ancak Fransızlar bu kez emrine bir tren tahsis etmek istediklerini ifade ettiler. Ne var ki Tevfik Paşa, Amiral Calthorpe'ye başvurarak İngilizlerin sağlayacağı H.M.S. Ceres isimli savaş gemisiyle Paris'e gitmeyi politikasına daha uygun bulacak ve 14 Haziran'da İstanbul'dan ayrılacaktı⁸⁵.

Heyet, 6 Haziran'da yani Paris'e hareket edeceği gün, Yıldız Sarayı'nda toplanarak, konferansta müdafaa edilecek noktaları son bir defa gözden geçirmişti. Bu görüşmeden sonra sadrazam, Maliye Nazırı Tevfik Bey, Murahhas Rıza Tevfik Bey'den oluşan heyet, padişahın huzuruna çıkarak veda ettikten sonra Paris'e hareket etmek üzere aynı gün Dolmabahçe Sarayı'nın önünde açıkta bekleyen Fransız Zırhlısı'na binerek, saat beşte İstanbul'dan ayrıldı. Damat Ferit Paşa, kendisini uğurlamaya gelen devlet erkânına yönelik yaptığı kısa bir konuşmada Paris'te başlayacak müzakerelerden ne kadar ümitli olduğunu izah ederek, konsey önünde nasıl bir muhtıra okuyacağını da ilk

⁸⁴ Biren, *a.g.e.*, s. 201.

⁸⁵ Akşin, *a.g.e.*, C. I, s. 372; Rıza Tevfik anılarında İngilizlerin Tevfik Paşa'nın aklını çeldiklerini ifade etmektedir. Rıza Tevfik, *a.g.e.*, s. 64; Türk Hükümeti üzerinde İngiliz ve Fransız rekabetini iyice ortaya çıkaran bu hareket tarzı üzerine Lütfi Simasi, bizzat bu meseleyi görüşmek amacıyla Tevfik Paşa'yı Paris'e gitmesine iki gün kala evinde ziyaret ederek, meselenin iç yüzünü öğrenme fırsatı buldu. Buna göre Tevfik Paşa, sadrazamın göze çaracak derecede Fransız politikasına yönelmesi ve hatta buna alet olması hasebiyle, bunun karşısında memleket yararı için bir denge bulmak lazım geldiğini ve işte bu yüzden sadrazamla birlikte yola çıkmak istemediğini; ancak konferansta bulunmak istediği için böyle davranmıştı. Simavi, *a.g.e.*, s. 510; Akdeniz'deki İngiliz Amiralligi de bu bilgiyi Londra'ya telliyordu. FO. 608/117, No:12346, 14 Haziran 1919.

işaretlerini vermiş oluyordu. Damat Ferit Paşa başkanlığındaki heyetin ayrılmasından dokuz gün sonra bu kez Tevfik Paşa bir İngiliz Zırhlısı ile devlet erkânının daha geniş katılımlı uğurlama töreninden sonra İstanbul'dan hareket edecekti⁸⁶. Tevfik Paşa'ya Hariciye Nezareti Umur-ı İdariye Müdürü ve Umur-ı Şehberderi Müdür-i Umumisi Şevki ve oğlu, Padişah Yaveri Binbaşı Ali Nuru Beyler eşlik edecekti⁸⁷.

Böylece günler süren bu tartışmalardan sonra oluşturulan heyet, büyük beklentilerle Paris Barış Barış Konferansı'nda İtilaf temsilcilerinin karşısına çıkarak adil barışın sağlanmasına yönelik Türk tarafının isteklerini iletenecekti.

Sonuç

İzmir'in işgali başta İstanbul olmak üzere, ülkenin dört bir yanında hükümetin politikalarına ve İtilaf Devletleri'nin genişleyen işgallerine karşı halk nazarında büyük tepki meydana getirmiştir. Öyle ki hükümet, başkentte ortaya çıkan protesto mitinglerini İngilizlerin isteği ile yasaklama yoluna gitmesine rağmen, tepki devam etmiş ve birçok basın yayın organları, yükselen bu tepkiye kulak vermek durumunda kalmıştır.

Damat Ferit Hükümeti, işgale diplomatik kanallardan tepki göstermek amacıyla itilaf devletlerinin İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla sesini Paris Barış Konferansı'na duyurmak istemiş ancak bu konu da pek bir başarı elde edememiştir. İşgal, hükümet kanadında büyük bir şok meydana getirmekle birlikte İngiltere'ye olan güvenin de sarsılmasına sebep olmuştur. İşgalin etkileri Anadolu'ya yayılmaya başlarken, Damat Ferit Hükümeti, işgalle birlikte hükümet üzerinde oluşan baskıyı bir nebze olsun hafifletmek ve politik sorumluluğu paylaşmak amacıyla Saltanat Şura'sının toplanmasını sağlamıştır. Büyük beklentilerle toplanan Şura'da ülkenin içerisinde bulunduğu duruma çareler aramak için muhalif kanattan da aydın ve yazarlar davet edilmiştir. Ne var ki Şura'da dile getirilen eleştiri ve önerilerin hemen hiç birisine hükümet

⁸⁶ Damat Ferit Paşa, şu konuşmayı yapmıştı: "Biz memleketin gayet fena şartlar içinde bulunduğu bir zamanda Avrupa'ya hareket ediyoruz. Mamefi haklarımız, dünyanın mukadderatını elinde tutanlar tarafından korunacağından ümitvarız. Milletimiz kabahatli değildir. Çünkü kin ve ihtirasla hareket eden birkaç cahil, kendilerini Almanya'nın kucağına attılar. Sulh Konferansları bu cihetleri göz önüne alacaktır. Biz maruz kaldığımız fedakârlıkları ihmal etmiyoruz. Fakat bu fedakârlığın sevgili vatanımız için ehven bir tarzda olmasına çalışacağız." Göztepe, a.g.e., s. 188, İkdâm, 14 Haziran 1919, No: 8027.

⁸⁷ İkdâm, 15 Haziran 1919, No: 8028.

kulak asmamış dahası basında hükümetin dış politikasına yöneltilen eleştirileri Damat Ferit Paşa susturma yoluna gitmiştir.

Damat Ferit Hükümeti, işgal ve işgal sonrası ortaya çıkan durumdan oldukça zorda kalmıştır. Adeta felç olmuş bir diplomasi ile hükümet, İşgal Yüksek Komiserleri nezdinde birçok girişimde bulunmuştur.

İtilaf Devletleri İzmir'in işgali ile Anadolu'da ortaya çıkan tepkilere karşı Damat Ferit'in ne derece zor durumda kaldığını fark edince, Türk hükümetinin Paris'e davet çağrılarını nihayetinde cevap vermeyi gerekli görmüşlerdi. Şüphe yok ki bu davet, işgal sonrası ortaya çıkan tepkiyi bastırmaya yönelik başarılı bir politik manevraydı. Nitekim sonrasında Türk basınının da ortaya çıkan haber ve yorumlardan Damat Ferit Hükümeti'nin elini kuvvetlendirmek için bu manevradan ne derece faydalanmaya çalıştığı da görülecektir.

İzmir'in işgalinden 17 gün sonra Türk heyetinin Paris Barış Konferansı'na davet edilmesi, İstanbul'da büyük bir heyecan yaratmıştır. Öyle ki, bu davet ile başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti'ne haksızlık yaptıklarının anlaşıldığı düşünülmüş ve adil bir barışın sağlanması noktasında ümitler yeniden tazelenmiştir. Ancak Paris'te ortaya çıkan manzara bu beklentilere tamamen ters bir durum sergilemiştir. Öyle ki daha heyetin oluşturulma aşamasında Damat Ferit Paşa taraftarları ile muhalefet arasında çeşitli tartışmalar yaşanmış ve tartışmalara Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşalar da dahil olmuştur. Dolayısıyla süren tartışmalardan sonra Damat Ferit'in başkanlığında oluşturulan bir heyet, Paris'te Onlar Konseyi'nin önüne çıkarak Türk Barış Tezini savunmuştur. Ancak, Türk heyetindeki bütün iyimser beklentilere rağmen, konferansta İtilaf Devletlerinin Türk heyetine yönelik tavrı ve verdikleri cevap ne kadar sert bir barış antlaşmasının hazırlanmakta olduğunu ortaya çıkacaktı.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Vesikaları

1. İngiliz Arşivleri (Public Records and British Library)

- FO 608/117, No: 12901.
FO. 608/117, No:12346.
FO. 608/118, No:13898.
FO. 371/4157, No: 66819.
FO. 371/4217, No: 73656.
FO. 608/117, No: 11916.
FO. 608/117, No: 17856.
FO. 608/104, No: 12973.
FO. 371/4227, No: 76651.
FO. 371/4180, No: 85232.
FO. 608/117, No: 11736.
FO. 608/117, No: 11925.
FO. 608/117, No: 17480.
FO.608/117, No: 16164.
FO. 608/117, No: 11736
IOR-L-PS-11-156, No: 80101.
BDFa, Volume I, Doc. 30, (92736), No: 970.
BDFa, Volume I, Doc, 30, (92736) No:970.

2. Başkanlık Osmanlı Arşivleri

- BOA, BEO, No:343341.
BOA., DH.ŞFR., 100/108.
BOA., DH. ŞFR., 102/315.
BOA., DH.ŞFR.102/55.
BOA. DH-İ-UM, No:52-2/17.
BOA. DH.KMS., 53-1/60.

B. Süreli Yayınlar

Akşam.

Alemdar.

Sabah.

Takvim-i Vekayi.

C. İkinci El Kaynaklar**1. Kitaplar**

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, C. I, Cem Yay., İstanbul, 1992.

ARIBURNU, Kemal, *Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, 2. Baskı, Yeni Desen Matbaası, Ankara.

AYDOĞAN, Erdal - CEVİZLİLER, Erkan, *İstanbul'da Bir İngiliz Tercümanın Hatıraları 1899-1922 Abdülhamit Devrinden Mustafa Kemal'e kadar*, Salkımsöğüt Yay., Konya, 2014.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C I, 13. Baskı, Meb Yay., İstanbul, 1973.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, ATAM Yay., Ankara, 2006.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, C 5, Sabah Yay., İstanbul, 1997.

BERBER, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922*, Ayraç Yay., Ankara, 1997.

BİREN, Mehmet Tevfik, *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, C. II, Haz. F. Rezan Hürmen, Arma Yay., İstanbul, 1993.

Cavit Bey, *Felaket Günleri Mütareke Devrinin Feci Tarihi I*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2000.

ÇETİN, Nurten, *Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, ATAM Yay., Ankara, 2015.

DALBY, Andrew, *Eleftheros Venizelos 1919-1923 Barış Görüşmeleri ve Sonrası*, Çev. Dinçer Demirkent, Akılçelen Kitaplar Yay., Ankara, 2014.

DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007.

EDİZ, İsmail, *Diplomasi ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali (1919-1922)*, ATAM, Ankara, 2015.

JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, TTK Yay., Ankara 1989.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *Milli Mücadele Başlarken*, İkinci Kitap, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1965.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, 2. Basım, Sebil Yay., İstanbul, 1994.

KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, C.I, Emre Yay., İstanbul, 1995.

KARAY, Refik Halid, *Minelbab İlelmihrab*, 2. baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul (tarih yok).

- KÖSE, İsmail, *Türk- Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral L. Mark Bristol'ün Rolü (1919-1927)*, TTK Yay., Ankara, 2016.
- NİCOLSON, Harold, *Peacemaking 1919*, Simon Publications, London, 2001.
- Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, Haz. Abdullah Uçman, İletişim Yay., İstanbul, 1993.
- ÖNDEŞ, Osman, *Vahdeddin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor Milli Mücadele ve Sürgün Yılları*, Timaş Yay., İstanbul, 2012.
- SARUHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, 2. Baskı, Öğretmen Yay., Ankara, 1986.
- SELVİ, Haluk, *İşgal ve Protesto*, Değişim Yay., İstanbul, 2007.
- SİMAVİ, Lütfi, *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri*, Hürriyet Yay., İstanbul, (yıl yok).
- SMİTH, Michael Llewellyn, Çev. Halim İnal, *Yunan Düşü*, Ayraç Yay. Ankara, 2002.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemal, *Başımıza Gelenler Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondrosdan-Mudanya'ya, 1918-1922*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939.
- SONYEL, Salahi R., *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdetin ve Kurtuluş Savaşı*, ATAM Yay., Ankara, 2007.
- SUNATA, İsmail Hakkı, *İstanbul'da İşgal Yılları*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2006.
- TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Bilgi Yay., İstanbul, 2007.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.II, MEB Yay., İstanbul, 1991.
- Türk İstiklal Harbi*, C II, I. Kısım, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp- İştiklerim*, 4. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1987.
- ÜNAL, Yenal, *Yakın Dönem Türk Tarihinde Refik Halid Karay*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2013.

2. Makaleler

- BAYKAL, Bekir Sıtkı, *İzmir'in Yunanlılar tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri*, Belleten C.XXXIII, S. 132'den ayrı basım, TTK Yay., Ankara, 1969.

3. Tezler

- ERDEM, Ş. Can, *Sadrazam Damat Ferit Paşa*, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Ana Bilim Dalı (yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2002.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 95-116.

Geliş Tarihi: 30 Mayıs 2020
Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

MÜTAREKE DÖNEMİNDE İTİLAF DEVLETLERİNİN HAPİSHANELERDEN MAHKÛMLARI TAHLİYE ETMESİ*

Bahtiyar DEDEOĞLU**

Öz

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesinin ardından 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi, galip İtilaf Devletlerine Osmanlı topraklarında geniş haklar tanımıştır. Bu haklar İtilaf Devletleri tarafından suiistimale uğramıştır. İstanbul'u ve Anadolu'yu işgal eden İtilaf Devletleri buralarda Osmanlı Devleti'nin kurum ve kuruluşlarına müdahalelerde bulunmuştur. Bilhassa mütarekeye dayanarak hapisanelerden yapılan tahliyeler bir yerden sonra meşruiyetini kaybederek bu uygulama haksız bir şekilde tatbik edilmiştir. Bu çalışmada İtilaf Devletlerinin mütarekenin ilgili hükmünün dışında hareket ederek adi suçlar işleyen gayrimüslimleri ve kendi lehlerine çalışan Türkleri hapisanelerden ne şekilde çıkardığı ve bu tahliyelerin merkez İstanbul dışında Anadolu'da da yapıldığı ele alınmıştır. Çalışma Osmanlı arşiv belgelerine, hatıralara, araştırma eserlerine göre yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti, Hapishane, Mondros Mütarekesi.

* Bu çalışma yazarın 2019 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından kabul edilen "Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri Ordularının Faaliyetleri (1918-1923)" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Öğr.Gör., İstanbul Rumeli Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, bahtiyar.dedeoglu@rumeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3546-6594

Entente States Release Prisoners from Prisons During the Armistice

Abstract

The Armistice of Mudros, signed on 30 October 1918 after the Ottoman Empire lost the first World War, granted the victorious Entente States extensive rights in Ottoman territory. These rights have been abused by the Entente States. The Entente states that occupied Istanbul and Anatolia intervened in the institutions and institutions of the Ottoman State. This practice has been unfairly applied, especially since the evictions made from prisons on the basis of the armistice have lost their legitimacy at some point. In this study, it was discussed how the Entente States removed non-Muslims and Turks working for their own benefit from prisons who acted outside the relevant provisions of the armistice and how these evictions were carried out in Anatolia outside of central Istanbul. The study was carried out according to Ottoman archival documents, memories and research works.

Keywords: Entente States, Ottoman State, Prison, Mudros Armistice

Giriş

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletler arasında imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı topraklarında yeni bir düzenin başlayacağının habercisi oldu. İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun belli başlı yerlerinde İtilaf Devletleri kontrolü ele geçirdi. Yargı, hukuk sistemi, ulaşım, güvenlik, haberleşme gibi kilit noktalar İtilaf Devletlerinin kontrolüne girdi. Bu süreçte işgalcilerin dikkatini verdiği yerlerden biri de hapishaneler olmuştur.

Bu alışmada; İtilaf Devletlerinin mütareke döneminde kontrol etmek istediği hapishaneler üzerindeki oluşturduğu bürokratik yapılanma ve bu yapılanma sonrası hapishanelerden kendi siyasetleri lehine hareket edecek şahısların hapishaneden ne şekilde tahliye edildikleri incelenmiştir. İtilaf Devletlerinin tahliye ettikleri şahısların ekseriyeti gayrimüslim anasırdır. Bu şekilde Türk ve Müslüman nüfusun sindirilmesi hedeflenmiştir. Çünkü mütarekenin ilgili hükmüne aykırı olarak yapılan bu tahliyeler hukuksuzluğun ve adaletsizliğin bir nişanesi olmuştur. İtilaf Devletleri tarafından mütarekeye

dayandırılan bu tahliyelerin, arşiv belgeleri, hatıratlar ışığında bir hukuksuzluk uygulaması olduğu görülecektir.

Ferudun Ata'nın, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrimüslim Mahkûmları Tahliye Etmeleri" adlı makalesi bu çalışma için temel oluşturmakla beraber çalışma yeni örnekler sunmaktadır.

Hapishanelerden tahliyeler Mondros Mütarekesini müteakip başlayıp Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasına dek sürmüştür. Bu çalışmada yapılan tahliyeler, yıllara göre ve mümkün olduğunca her bölgeden örnekler verilerek incelenmiştir.

1. Osmanlı Hapishanelerinin İtilaf Devletleri Kontrolüne Geçişi

Mondros Mütarekesi'nin 4. Maddesi İtilaf Devletlerine mensup harp esirleri ile Ermeni esir ve tutuklularının şartsız İtilaf Devletlerine teslimine imkan sağlamaktaydı. Buna karşılık İtilaf Devletleri, diğer maddelerin tefsirinde olduğu gibi bu maddeyi de kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamıştı. Böylece Osmanlı Hapishaneleri de İtilaf Devletleri subay ve polislerinin denetimine girmiş oluyordu. İtilaf Devletleri temsilcileri, 4. Maddenin ön gördüğü şekilde sadece siyasi suçlu Ermenileri değil, adi suç işlemiş Ermenileri ve başta Rumlar olmak üzere gayrimüslim suçluları serbest bırakarak hukuk tanımaz eylemlerde bulunmuşlardı. Kimi zaman işbirlikçi Türkler de bu fırsattan istifade ederek serbest bırakılmıştı.

Mütarekenin öngördüğü şekilde Tefik Paşa Hükümeti, 23 Aralık 1918 tarihinde genel af ilan etmişti. Bu af gereğince; Padişah Vahideddin'in cülus tarihi olan 4 Temmuz 1918'e kadar ki işlenmiş suçlar affedilmişti. Ancak, tehcir uygulamasında kanunen mesul olanlar, siyasi suç işleyenler, düşman ordusuna katılanlar ya da düşmana yardım edenler bu aftan istisna tutulmuştu.¹

Bu dönemde İstanbul'da; Sultanahmet'te bulunan Hapishane-i Umumi,² Beyoğlu Tevkifhanesi,³ Üsküdar Tevkifhanesi,⁴ Tevkifhane-i Umumi⁵ ve

¹ Düstur, Tertip II, C.11, s. 73, no.20.

² Mümin Yıldıztaş, Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997, s. 39

³ M. Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 44.

⁴ M. Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 48.

⁵ M. Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 54.

Harbiye Nezareti Hapishanesi bilinen adıyla Bekirağa Blđ⁶ olmak üzere beş farklı hapishane bulunmaktaydı.

İtilaf devletleri bunların dışında pek çok binayı da hapishane olarak kullanmaktaydı. İtilaf Devletlerinin ortaklaşa kullandıkları Suriçi'nde Düyun-ı Umumiye Binası civarındaki hapishane başta olmak üzere, İngilizler, Arapyan Hanı⁷ ve Pera'daki meşhur Kroker Oteli'nin alt katını hapishane olarak kullanmışlardır.⁸ Fransızlar Kumkapı'da bir binayı bu amaçla kullanmışlardı.⁹ Yunanlar ise hapishane olarak Kırklareli'ndeki hapishaneyi kullanmışlardı.¹⁰

İtilaf Devletleri başta İstanbul olmak üzere hapishaneler üzerindeki denetim ve kontrolü sağlamak amacıyla Hapishaneler Muhtelit (Karma) Komisyonu oluşturdu. Bu komisyonun, Mttefikin Hapishane Heyeti, Hapishaneler Müttefik Komisyonu olmak üzere farklı şekilde adlandırıldığı zamanlar olmuştur.¹¹ Başta İstanbul olmak üzere, Hüdavendigar, Ankara, Bilecik, İzmit ve civarındaki hapishaneleri teftiş etme vazifesi olan bu komisyonun yeleri İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylardı. Komisyonun vazifesi tutuklu ve mahkûm Ermeni ve Rumların, buldukları hapishanelerdeki şartları denetlemek hatta iyileştirmektir.¹² Başkent İstanbul'da Dr. F.G. Clemow başkanlığında teşkil edilen komisyon, Osmanlı Hapishanelerini ziyaret ederek teftişlerine başlamıştı.¹³

Osmanlı hapishanelerinin teftiş edileceğini önce 8 Eylül 1919'da Harbiye Nezareti, Adliye Nezareti'ni bildirmiş ve Adliye Nezareti de 19 Ekim 1919'da hapishanelerin teftişine dair Dâhiliye Nezareti'ne yazı göndermişti. Bu yazıda şu ifadeler yer almıştır:

⁶ Bilal N. şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985 s. 43

⁷ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geirdiklerimiz (1888-1922)*, I, hzl. Erol şadi Erdinç, İstanbul 1997, s. 492.

⁸ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, hzl. Samih Nafiz Tansu, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 266.

⁹ Tülay Alim Baran, "İtilaf Devletleri'nin Hapishaneler zerindeki Denetimi", *Belleten*, C. LXXII, S. 63 (Nisan 2008), s. 159.

¹⁰ Gürkan Frat Saylan, *1918-1923 Yılları Arasında İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve çevresindeki Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2010, s. 251.

¹¹ G. F. Saylan, *a.g.t.*, s. 225.

¹² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (B.O.A), Dahiliye Nezareti Mebn-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS), D.N.81, G.N.65; William Wheelock Peet, "Kent Yönetimi", *İstanbul 1920*, ed. Clarence Richard Johnson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 105.

¹³ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 666.

“Harbiye Nezareti’nden gelen 8 Eylül 1919 tarih ve 3726 sayılı tezkerenin ekinde yer alan, İtilâf görevlileri tarafından Bab-ı Âli’de teşkil edilmiş Mütareke Komisyonu’na verilen notada; hapishanelerin, İtilâf Devletleri görevlileri ile maiyetlerindeki zabitan tarafından teftiş edilmesinin talep edildiği, bu teftiştten maksadın; içişlerine müdahale olmadığı, hapishanelerin sağlık şartları bakımından muayene ve ıslahından, mahpusların sefalet içindeki hallerinin incelenmesinden ve insaniyet namına yardım etmekten ibaret olduğu anlaşılmıştır”¹⁴

İngiliz Fevkalade Komiserliğinin hapishanelerin teftişine dair Hariciye Nezareti’ne verdiği muhtırada, İtilaf Devletlerine mensup doktorların, mahkûm ve tutukluların muayenelerini yapacağı ve gerekli görülenlerin İtilaf Devletleri temsilcilerinin uygun gördüğü hastahanelere nakillerinin gerçekleştirileceği ifade edilmiştir.¹⁵

İtilaf Devletleri temsilcilerinin Osmanlı hapishanelerinin şartlarını denetlemesine dair Osmanlı Dahiliye Nezareti iyi niyetli ifadeler kullanmasına karşın (bkz. 14. Dipnot) İtilaf subayları hapishane şartlarını teftiş ederken Ermeni ve Rum mahkûmları salıvermekten geri kalmamıştır. Nitekim İngiliz Binbaşı Smith, İstanbul’daki hapishaneleri teftiş ederken, aralarında Hayri Paşa’nın oğlunu öldüren bir Rum ve ailesinden iki kişiyi öldüren bir Ermeni mahkûm ile birçok gayrimüslimi serbest bırakmış¹⁶ ve ayrıca bu teftiş sırasında koşullarda ne kadar Müslüman olmayan tutuklu varsa hemen salıverilmesinde ısrar etmiştir.¹⁷ Osmanlı Devleti’nin içişlerine müdahale etmişti. İtilaf Devletleri temsilcileri ve subayları 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren gerek diplomatik yazışmalar gerek verdikleri beyanatlarda işgal olmadığını ifade etseler de hapishanelerden tutuklu ve mahkûmların çıkarılması işgal güçlerinin işgal ettikleri topraklarda yaptığı bir faaliyettir.

Hapishaneler Muhtelit Komisyonu, hapishanelerdeki mahkûm ve tutukluların salıverilmesine karar veren mercii değildi. Hapishaneler İdaresi’nden Hariciye Nezareti’ne gönderilen yazıda bu komisyonun teşkil edilmesindeki amaç; “hapishanelerin muamelatına bakmak, fakat hiçbir hususa müdahale etmemek ve idari bir mahiyete haiz olmamak kaydıyla, hapishaneler

¹⁴ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.81, G.N.34, lef 9.

¹⁵ B.O.A., Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş (DH.EUM.AYŞ), D.N.3, G.N.46, lef 5.

¹⁶ Halide Edip Adıvar, *Türk’ün Ateşle İmtihanı*, I, Cumhuriyet Yayınları, 1998, s. 13.

¹⁷ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros’tan Mudanya’ya*, İstanbul 1939, ss. 40-41.

teftişine memur oldukları Mütareke Komisyonu'nca beyan buyrulan muhtelif bir komisyon halinde iş görecektir"¹⁸ bir komisyon olarak nitelendirilmişti.¹⁹

İtilaf Devletleri bu komisyon vasıtasıyla, hapishaneler üzerindeki denetimi hukuki bir zemine oturtmuş dolayısıyla mahkûmların hapishaneden çıkartılmaları meşru hale gelmiştir. Unutulmamalıdır ki bu komisyon her ne kadar Osmanlı Hükümeti'nin yazışmalarında, iç işlere müdahale ve mahkûmların serbest bırakma yetkisi gibi şüpheler yok sayılmış olsa da İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin 4. Maddesini ihlal etmiştir. İstanbul ve Anadolu hapishanelerindeki tutukluların davaları, İtilaf Devletlerine ait bu komisyonun talebi ile bir an evvel neticelenmesi istenmiştir.²⁰

Bahsedilen bu Hapishaneler Komisyonu, kimi zaman Osmanlı Divan-ı Harbi mahkemelerinde yargılama sürecinde olan gayrimüslimlerin davalarına da karışarak, bu davaların kısa süre içerisinde neticelenmesini istemiştir. Bu talebin gerçekleşmemesi halinde, bu tutukluların tahliyelerini istenileceği yetkili makamlara aktarılmıştı.²¹

Mütarekenin imzalanmasının ardından 28 Kasım 1918 tarihinde mütarekeyi Anadolu'da tatbik etmek için Samsun'a giden Fransız Amiral öncelikle, Rum ve Ermeni tutuklu ve hükümlü sayısı ile bu kişilerin tutuklanma sebeplerini sormuştu. Ancak Fransız amiralin bu isteği, bölgedeki Osmanlı yöneticileri tarafından "idare-i dâhiliyeye müdahale" olarak değerlendirilmişti.²² Nitekim mütarekenin ilgili hükmü sadece Ermenileri kapsıyordu.

2. 1918-1919 Senelerinde Gerçekleştirilen Tahliyeler

Mütarekenin imzalanmasının ardından tespit edilen ilk tahliye girişimi, 1918 Kasımının son günlerinde gerçekleşmişti. Sinop Hapishanesi'nde mahkûm 6 Ermeni, buraya gelen Fransız zırhlısının bölge idarecilerinden talep etmesiyle

¹⁸ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.110, G.N.6.

¹⁹ 219. Dipnotta kullanılan belge, M. Yıldıztaş'ın yüksek lisans tezinde lef 3, F. Ata'nın makalesinde ise lef 2 olarak gösterilmiştir. Bkz. M. Yıldıztaş, *a.g.t.*, s.67 dipnot 171; Ferudun Ata, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrimüslim Mahkûmları Tahliye Etmeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XX/60 (Kasım 2004), s.732 dipnot 14.

²⁰ B.O.A., Dahiliye İdare-i Umumiye (DH.İ.UM.), G.N.19, D.N.1; DH.EUM.AYŞ., D.N.3, G.N.46; DH.MB.HPS., G.N.98, D.N.19; G.N.127, D.N. 42, lef 8.

²¹ B.O.A., DH.MB.HPS., G.N.98, D.N.22

²² Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri Müdahaleleri", *İlmi Araştırmalar*, S:5 (1997), s. 97

saliverilmişti. 19 Müslüman mahkûm ise Tevfik Paşa'ya hitaben çektikleri telgrafta bu vaka hususunda üzüntü ve öfkelerini "Mademki Ermeniler affedildi, bizi de serbest bırakınız" şeklinde dile getirmişlerdi.²³

20 Ocak 1919 tarihinde İstanbul Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne, İngilizlerin, hastahanede tedavi etmek için hapishanelerden aldıkları Ermeni, Rum ve diğer devlet vatandaşlarından oluşan 44 mahkûmu serbest bıraktıklarına dair bir yazı göndermiştir.²⁴

İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nden İngiliz Hükümeti'ne gönderilen 22 Ocak 1919 tarihli telgraf bu tarz vakalara bir emsal teşkil eder. İstanbul Merkez Hapishanesi'ni ziyaret eden İngiliz Yüksek Komiseri Vekili Amiral R. Webb, hapishanenin mevcut yetersiz koşulları ve Mondros Mütarekesi'nin 4. Maddesi neden gösterilerek uzun zamandır yargılama bekleyen tutuklar ile adi suçlar haricinde tevkif edilen tüm Ermenilerin, Rumların, İngilizler adına çalışan casus bir Türk'ün serbest bırakılmasını emretmişti. Ayrıca Webb'in emri doğrultusunda aralarından üç kadının da bulunduğu on sekiz kişi tahliye edilmişti.²⁵

Nitekim Amiral Webb, 19 Ocak 1919'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcılarından Sir Ronald Graham'a gönderdiği hususi bir mektupta hukuku tanımadıklarını şöyle itiraf ediyordu:

*"...Görünürde memleketi işgal etmediğimiz halde, şimdi valilerini tayin ediyor veya görevlerinden uzaklaştırıyoruz; polislerini yönetiyor, basınlarını denetliyor, zindanlarına girerek Rum ve Ermeni tutukluları işledikleri suçlara aldırmaksızın serbest bırakıyoruz. Politikamız, süngünün keskin ucuna dayanıyor..."*²⁶

Gayrimüslim mahkûmların hapishaneden çıkarılması İzmir'de de yaşanmıştı. Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere'nin İzmir konsolosu olan Albay Smith, Mart 1919'da Calthorpe'un sekreteri olarak bölgede görevlendirilmişti. Albay Smith, Adliye Nezareti'nin cinayetten suçlu yalnızca Ermeni ve Rumların, diğer suçlardan dolayı tutuklu olanların ise tamamının tahliye etme amacıyla 20 Mart 1919 tarihinde Rum avukat ile İzmir Hapishanesi'ne giderek 1250 gayrimüslimi serbest bırakmıştı. Bu adil olmayan kararın tatbikine şahit olan Müslüman mahkûmlar, Rum ve Ermeni mahkûmları rehin alarak tepki

²³ F. Ata, *a.g.m.*, s. 733.

²⁴ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.109, G.N.9.

²⁵ A. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 663.

²⁶ S.R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı...*, s. 44.

göstermiş. Olay sonucunda bir Müslüman hayatını kaybederken bir diğeri ise yaralanmıştı.²⁷

20 Ocak 1919 tarihinde hapisshanede tutuklu bulunan Diyarbakır eski valisi Dr. Reşit Bey ise hapisshanede bulunduğu süreçte şahit olduğu tahliye uygulamalarını şu şekilde anlatır:

“İngiliz, Fransız ve Yunan zabitlerinden mürekkebe bir heyet tevkifhaneye geldi. Gayrimüslim ve ecnebi mahpusları tahliye etmek vazifesiyle mükellef imişler! Hapishanelerde yalnız Müslümanlar kalıyor. Odama geldikleri vakit beni sordular. İsmimi ve hviyetimi anlayınca; kapıdan, ‘inşallah ilk birinci sen asılacaksınız’ diye sıvıştılar. Bunu söyleyen İstanbullu bir Rum imiş”.²⁸

Tahliyelerin kamuoyunda yankı bulması zerine Osmanlı Devleti’nin yetkili birimleri üst makamların dikkatini çekmek istemiş ve Mebn-i Emriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Umumiyesi, Sadâret’e konuya dair değerlendirme mahiyetinde 1 Mart 1919 tarihli bir yazı göndermiştir. Yazıda, mtarekede 4. Madde Ermeni esir ve tutukluların İtilaf Devletlerine iade edileceği belirtilse de adi suçlardan mahkum ve tutuklu Ermeni ve Rumların serbest bırakıldığı fakat bunun 4. Madde yürürlüğe girdikten sonra işlenen suçlar için geçerli olamayacağı belirtilirken mütarekeden sonra suç işlemiş tüm Hristiyanların serbest bırakılmak istendiği zikredilmiştir. Buna rnek olarak eski Edirne Valisi Halil Bey’in mahdumunu katleden ve suçüstü yakalanan katilin hapisshaneden bırakılması verilmiştir. Bu olay sonucunda adaletin ve hukukun ihlal edildiği Osmanlı Hükümetinin yazışmalarında ifade edilmiştir.²⁹

İtilaf Devletleri, suçluların hapisshanelerden tahliyesini meşru bir zemine oturtmak için bir takım planlar olmuştur. Bu maksatla temsilcileri hapisshane koşullarının yetersiz olması nedeniyle mahkum ve tutukluların salıverilmesi hususunda çalışmalar yapılmıştır. Yukarıda zikredilen Mebn-i Emriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Umumiyesi’nin Sadâret’e gönderdiği yazının devamında, zorluk ve engellere rağmen birkaç yıldır hapisshane inşasına başlandığı ve iyi neticeler alındığı zikredilirken mevcut hapisshanelerinin ışlahına maddi şartlar el verdiğince çalışıldığı belirtilmiştir.³⁰

Örneğin; Eylül 1919’da Hapishaneler Muhtelit Komisyonu’nun teftişleri ardından, komisyon yeleri Wilson ve Raymond ile yapılan görüşmelerin

²⁷ Engin Berber, *Sancılı Yıllar: 1918-1922*, Ayraç Yayınvevi, Ankara 1997, ss. 95-96.

²⁸ F. Ata, *a.g.m.*, s. 734.

²⁹ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.79, G.N.39.

³⁰ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.79, G.N.39.

neticesinde bir ay gibi kısa zaman zarfında Üsküdar'da yeni tevkifhane inşası büyük ölçüde tamamlanmış. Buna rağmen Üsküdar Sultanisi'nin bodrum katında yer alan eski tevkifhaneden yeni tevkifhaneye yani Üsküdar'da Paşakapısı mevkiindeki tevkifhaneye nakil süreci ancak 15 Mart 1920'de tamamlanabilmiştir.³¹

Komisyon tarafından oluşturulan ve üç İtilaf subayı; İngiliz A.J. Wilson, Fransız Yüzbaşı du Lattay ve İtalyan Raimondi ile Bekir Bey'in dâhil olduğu heyet Anadolu'daki on üç hapishaneyi (Adapazarı, Afyonkarahisar, Akşehir, Ankara, Bilecik, Bursa, Eskişehir, Geyve, Gökboza, Iğın, İzmit, Konya, Kütahya) ziyaret ederek bir rapor hazırlamışlardır. Bu rapor taşra hapishanelerinin o gün ki şartlarını ve imkanlarını ihtiva ediyordu.³² Bu heyet, hapishanelere dair raporu 7 Şubat 1920'de Hariciye Nezaret'i'ne bildirmiştir.³³

Savaş yıllarında gündelik hayat şartlarının dahi olması gereken düzeyde olmadığı dönemde, hapishane şartlarının Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik yetersizlik de hesaba katılırsa pek de iyi olacağı düşünülemez. Kimi zaman mahkûmlara sıcak yemek dağıtımında sıkıntılar yaşanmıştı.³⁴ İtilaf Devletleri heyetlerinin, hapishanelere yaptıkları teftiş ardından hazırladıkları raporlar bu sebeple objektif olduğu tartışmalıdır. Burada amaç; hapishane koşullarının iyileştirilmesi değil, hapishanelerden gayrimüslim mahkûmların salıverilmesi için meşru yolu sağlamaktır.³⁵

1919'un ilk günlerinde 9 Ocak'ta, hasta olduğu için hastahaneye sevk edilen cinayetden hüküm giymiş Artin oğlu Ohannik, hastalığından dolayı İngiliz Teftiş Heyeti'nin talebi neticesinde Hapishane-i Umumi'den tahliye edilmişti.³⁶

İtilaf Devletleri, hapishanelere müdahale konusunda sadece İstanbul ile yetinmemiş, Anadolu'nun birçok yerinde mevcut hapishanelerin de kontrol edilmesini arzulamıştı. Buna en iyi kanıt; İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe'a

³¹ B.O.A.,DH.MB.HPS. M., D.N.41, G.N.78, lef 2. "...Mösyö Raymond ve Mösyö Wilson hazır olduğu halde son defaki mülakatımızda verdiğimiz söz üzerine, Mart'ın 15. günü mezkûr tevkifhaneye bir kısım mevkûfları geçirmiş ve hapishanenin tesisine başlamış idik..."; Bkz. Yüksel Çelik, "Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Döneminde İşgali", *Bellekten*, C. LXXII, S. 264,(Ağustos 2008) s. 617.

³² Mücahit Özçelik, "Mütareke Dönemi'nde Hapishanelerin Durumu", *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (Güz 2011), s. 31.

³³ M. Özçelik, *a.g.m.*, s.36

³⁴ Y. Çelik, *a.g.m.*, s. 618 dipnot 86.

³⁵ A. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 665.

³⁶ B.O.A., DH.MB.HPS.M., D.N.36, G.N.66.

15 Ocak 1919'da İngiliz Dışışleri'nden gelen telgraftır. Telgrafta, subayların fırsat buldukça taşradaki hapishaneleri denetlemesi istenmişti.³⁷ Bu emirin ardından yaşanan bir örnekte, Adliye Nazırı'nın 28 Ocak 1919 tarihinde Sadaret'e gönderdiği yazıda, Adana'da Dörtöl ve Edirne hapishanelerinde bazı gayrimüslim kişilerin serbest bırakıldığını ifade etmiştir.³⁸ Çanakkale ve havalisinde hapishane teftişine çıkan İngiliz temsilciler, 15 Şubat'ta Lapseki Hapishanesi'ni, 20 Şubat'ta Bayramiç Hapishanesi'ni, 24 Şubat 1919 tarihinde de Ezine Hapishanesi'ni kontrol etmişlerdir. Çanakkale Mutassarrıfı'nın 26 Şubat 1919 tarihli, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Lapseki Hapishanesi'ne yapılan teftiş sırasında İngilizler, iki Ermeni ve bir Rum'un üç gün sonra serbest bırakılmasını istemiş ve mutasarrıf bu konuda ilgili nezaretten nasıl bir karar alınacağını talep etmiştir.³⁹

İtilaf Devletlerinin bu girişimleri sonrasında kimi zaman Osmanlı Hükümeti harekete geçme yoluna gitmişti. 1919 Ocak'ının dokuzuncu günü olan Perşembe günü, bir İngiliz Amiral, beraberinde iki doktor ve iki asker olduğu halde elindeki pusulada yazan 13 kişiyi Hapishane-i Umumi'den çıkartmıştı. Bu yaşanan olay sonrası, suçları ne olursa olsun bu şahısların tekrar derdest edilmeleri aşikâr olduğu ve yakalanmaları için teşebbüste bulunulması istenilmişti.⁴⁰

İtilaf Devletlerinin mütareke şartlarının dışına çıkarak Ermeniler dışındaki gayrimüslim unsurların hapishanelerden çıkarıldığına örnekler oldukça fazladır. Dâhiliye Nazırı Vekili imzasıyla 16 Şubat 1919 tarihinde Trabzon Vilayetine gönderilen yazıda, Trabzon Hapishanesi'nde bulunan 33 Rum'un ekseriyetinin mahkûmiyeti olmaksızın tutuklu bulunduğu ve bunlar ile adi suçlular istisna olan olmak üzere siyasi suçluların İngiliz Fevkalade Komiserliği tarafından tahliyesi istenmiştir. Dâhiliye Nezareti, İngilizlerin bu isteğinin nezaketen kabul edilmesini ve adî suçlularında hangi tarihten beri tutuklu bulduklarının nezarete bildirilmesini emretmiştir.⁴¹

7 Mart 1919'da İngiliz Yüksek Komiserliği, Hariciye Nezareti'ne bir muhtıra göndermişti. Bu muhtırada; İngiliz askerleri mümessillerinin ziyaretleri dikkate alınarak, üç aydan fazla hapishanede kalmış fakat mahkûmiyetleri neticelenmemişler, tutuklama sebebi katl ve yaralama olmayanlar ile beş ay ve

³⁷ S. Akşin, *a.g.e.*, ss. 112-113.

³⁸ B.O.A., Sadarete gelen Meclisi Vükela Dosyaları (A.)AMD.MV), D.N.,106, G.N.3.

³⁹ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.109, G.N.30, lef 2.

⁴⁰ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.123, G.N.22.

⁴¹ B.O.A., Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH.ŞFR), D.N.,96, G.N.203.

fazlası hapishanede kalıp mahkûmiyetleri neticelenmemiş olanların tahliyeleri talep edilmiştir. İngiliz Fevkalade Komiserliği, bu şartları sağlayan mahkûm ve tutukların serbest bırakılmasının yanında gayrimüslim olan siyasi ve firari suçluların da tahliye edilmesini istemiştir.⁴² Bu muhtıraya verilen cevap, siyasi ve firari suçluların serbest bırakılmasının mümkün olduğu fakat İngiliz Fevkalade Komiserliği tarafından talep edilen; tutukluların ve hüküm giymemiş bulunanların tahliyelerinin mümkün olmadığı beyan edilmiştir. Mütarekenin ön gördüğü şekilde tahliye işlemlerinin Mütareke Komisyonu vasıtasıyla karar verilmesi ise ayrıca önerilmiştir.⁴³ Osmanlı Hükümeti burada mütareke hükümlerine riayet edilmesi noktasında ısrarcı olmuştur. İtilaf Devletlerinin serbest bırakılmasını istediği suçluların, Osmanlı asayişini tehlike atacağı yadsınamaz.

Osmanlı Hükümeti İtilaf Devletlerinin bu hukuk dışı eylemlerine verdiği tepkiye rağmen 11 Mart 1919 tarihli belgeye göre, Tekirdağ Hapishanesi'nde cinayet ve tecavüz suçlarından dolayı tutuklu bulunan altı gayrimüslim şahıs, Edirne İngiliz askeri temsilcisi talebiyle serbest bırakılmıştı.⁴⁴

İtilaf Devletlerinin gayrimüslimleri hapishanelerden mütarekeyi ve hukuku çiğneyerek tahliye ettirmesi karşısında Mart 1919'da Sadaret'e gelen Damat Ferit Paşa hükümetinin Dâhiliye Nazırı'nın önerisiyle Hristiyanlar mahkûmların bir kısmı affedilmesi kararlaştırılmıştı. Bu uygulama ile İtilaf Devletlerinin hapishanelere yani Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesini sınırlandırılmak istenmişti. Bu plan doğrultusunda, 23 Mart 1919 tarihinde "Bazı Ceraim Erbabı Hakkında Mücazat-ı Kanuniyenin Te'cil İnfazına Dair Kararname" yayınlanmıştır. Bu kararname ile sevk ve iskândan (tehcir) dolayı mesul tutulanlar, seferberlik esnasında karaborsacılık yapanlar, milli gelirleri gayrimeşru emellerine alet edenler, halkı birbirine karşı tahrik edenler, dâhili ve harici emniyetin bozulmasına vesile olanlar ile idam cezası gerektiren suçları işleyenlerle ceza kanununun 174, 180, 197, 198, 199 ve 206. Maddelerindeki suçları işleyenler ve Hukuk-ı Şahsiye'den sayılan nakdî cezaya mahkûm olanlar dışında kalan suçların cezaları tecil edilmiştir. Böylelikle başta İstanbul olmak üzere, Anadolu hapishanelerindeki Hıristiyan mahkûmlar affedilerek serbest bırakılmıştır. Bu uygulamaya rağmen 27 Eylül 1919 tarihinde İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, Osmanlı Hükümeti'ne nota vererek, on gün içerisinde isimleri belirtilmiş kişilerin davaları bitirilmezse tahliye edecekleri

⁴² B.O.A., DH.EUM.AYŞ., D.N.3, G.N.46, lef 5.

⁴³ B.O.A., DH.EUM.AYŞ., D.N.3, G.N.46.

⁴⁴ B.O.A., DH.EUM.AYŞ., D.N.7, G.N.122.

ifade edilmiştir. İşgal devletlerinin bu notası üzerine, Dâhiliye Nezareti, Harbiye ve Adliye Nezaretlerine telgraf göndererek, durumun ciddi olduğundan tutuklu olanlardan hafif suç işlemiş şahısların serbest bırakılmasını ve davaları süren suçluların davalarının derhal neticelenmesi istemişti.⁴⁵

İtilaf Devletleri Karadeniz’de de hapishanelere müdahale etmekte kararlıydı. Bu bölgede hâkimiyetini mütareke imzalandıktan hemen kurmak isteyen İngiliz ve Fransızlar buradaki gayrimüslim mahkumları çıkararak bölgede asayiş etkileyecek kararlar vermişti. İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Hurst ve Fransız Subayı Favro 13 Nisan 1919 tarihinde Samsun ve havalisindeki hapishanelerdeki 28 mahkumu bizzat tahliye etmişlerdi.⁴⁶ Amasya’ya geçen İngiliz kontrol subayları mütarekenin 4. Maddesi gerekçe gösterilerek hapishanedeki mahkumların serbest bırakılmasını talep ettiler. Ancak Mutasarrıf Sırrı Bey ve Komiser İsmail Bey zorbacı bu subaylara direnerek bu talebi geri çevirdiler.⁴⁷

İtilaf Devletleri resmen işgal ettikleri bölgelerde hapishanelerden suçluların tahliyesinde daha da zorlayıcı bir güç olmuştur. 15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali ile İzmir ve havalisindeki asayişin bozulması, hapishaneler üzerinde Osmanlı Devleti’nin kontrolünü kaybetmesine neden olmuştu. 18 Mayıs günü, İngiliz Askeri temsilcisi Hatkinson’ın talebi ile Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri, tutuklu Rumları tahliye etmek isteyen silahsız Rumlara göz yumulmasını emretmiştir. Hatta Kaymakamın dahliyle, görevli polis ve jandarmaların tehdit ile firar edilmesi sağlanmıştır.⁴⁸

3. 1920 Senesinde Gerçekleştirilen Tahliyeler

Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri askeri temsilcilerinin Osmanlı Devleti’ni hiçe sayarak izinsiz veyahut talep dahi etmeden habersiz mahkûm ve tutuklu çıkarma uygulamasının bir kurala bağlanmasını talep etmiştir. Bu şekilde tahliye işleri en azından haber verilerek yapılması sağlanacaktı. Bu maksatla Hariciye Nezareti, 9 Aralık 1919’daki görüşme yapmış ve bunun neticesinde Mütareke Komisyonu ile anlaşmaya varmıştı. Buna göre; İtilaf

⁴⁵ A. Bozkurt, *a.g.e.*, s.667; F. Ata, *a.g.m.*, ss.737-738; M. Yıldıztaş, *a.g.t.*, s. 79.

⁴⁶ Mehmet Okur, *Milli Mücadelede Karadeniz Bölgesine Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 105.

⁴⁷ M. Okur, *a.g.e.*, s. 94.

⁴⁸ Ali Çetinkaya, *Milli Mücadele Hatırları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1993, s. 26

Devletleri bu tarihten itibaren, Hapishaneler Müdüriyet-i Umumiyesi'nin izni olmadan asla mahkûm tahliye edemeyecekti.⁴⁹

Hapishaneden mahkûm çıkarmaya dair yapılan anlaşmaya İtilaf Devletleri başta riayet ettikleri olmuştur. Mesela, General Bartelemi, 1 Ocak 1920'de Umumi Hapishane'de tutuklu Jean Moisis'in 7 Ocak günü Yüzbaşı Bailey'e teslimini talep etmişti. Bunun nedeni olarak; Jean Moisis'in, Yunan tebaasından Yanko Yunudis isimli zanlının 7 Ocak'ta görülecek davasında tanık olarak dinlenecek olması gösterilmişti. Bu talep, 6 Ocak 1920'de onaylanmış ve Osmanlı Hükümetinin hapishaneler üzerindeki kontrolü açısından önemli bir uygulama olmuştu.⁵⁰

Bu yapılan göz boyama diye nitelendirilebilecek bürokratik uygulamadan sonra İtilaf Devletleri, eski usule geri dönerek yine yeniden hapishanelerden Osmanlı Devleti'ni hiçe sayarak mahkûm çıkartmaya devam etmiştir.

İlk olarak 5 Şubat 1920 Cuma günü Vasil isimli bir tutuklu, bir Fransız polisi tarafından engellemelere rağmen tevkifhaneden çıkarılmıştı. Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler İdaresi Müdüriyeti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıda, İtilaf Devletleri memurlarınca gerçekleştirilen hapishanelerden mahkûm veyahut tutuklu çıkarma işinin, mütarekeye göre Hapishaneler Müdüriyeti Umumisi'nden talep edilmesi gerektiği beyan edilmiştir.⁵¹ Ayrıca hapishaneye tatil günü olan Cuma günü gelinmesi ise tesadüf değildir. Bu şekilde hapishanede yetkili memurların yokluğundan istifade mahkûm çıkarma işi daha kolay gerçekleştirilmişti. Çünkü mütareke şartlarına göre; hapishaneden bir mahkûmu veya tutukluyu çıkarmak ancak Hapishaneler Müdüriyet-i Umumiyesi vasıtasıyla mümkündü. Buradaki gardiyanlar ise hükümete karşı sorumlu olmamak için, mahkûm ve tutukluları İtilaf askeri temsilcilerine teslim tutanağı imzalatarak teslim etmişlerdir.⁵² Hatta İtilaf Devletleri asker ve subaylarının hem mahkûmları cebren tahliye etmeleri hem de teftiş sırasında saygısız davranmaları sebebiyle çok sayıda hapishane müdürü istifa talebinde bulunmuştur.⁵³

⁴⁹ F. Ata, *a.g.m.*, s. 738.

⁵⁰ G.F. Saylan, *a.g.t.*, s. 261.

⁵¹ B.O.A., MB.HPS., D.N.98, G.N.50, lef 9.

⁵² F. Ata, *a.g.m.*, s. 735.

⁵³ Mehmet Okur, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Etkileri ve Hükümetlerin Tutumu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XIX, S. 57 (Kasım 2003), s. 1145.

19 Haziran 1920 Cumartesi günü, İstanbul Jandarma Kumandanı Mösyö Jean (?) tarafından gönderilen bir Fransız jandarması refakatinde Osmanlı inzibati olduğu halde Umumi Hapishane'den cinayet suçundan on ay kalebent cezasına mahkûm olmuş Yanyalı Koçopragaki (?) veledi Dimitri'yi hapishane görevlilerin engel olma çabalarına rağmen götürmüşlerdi.⁵⁴

Fransızlar İstanbul haricinde Anadolu'da işgal ettikleri yerlerde de mahkûm çıkarmışlardı. 7 Mart 1919'da işgal ettikleri Adana Kozan'dan 1 Haziran 1920 tarihinde ayrılan Fransızlar, buradan ayrılırken hapishaneden Ermeni mahkmları çıkarıp yanlarına almayı ihmal etmemişlerdir.⁵⁵

İtilaf Devletleri'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgali sonrası İngilizler, İstanbul ve havalisini kontrol etmek amacıyla Karamürsel'i 25 Haziran 1920'de işgal etmiştir. Gazeteci Ahmet İhsan (Tokgöz) Bey, o günleri Cumhuriyet'in ilk yıllarında Serveti Fünun gazetesinde nakletmiştir. İngilizler, Karamürsel'e denizden asker ihraç ederken ilk işi hapishanedeki Ermeni casusları oradan çıkartmak olmuştur.⁵⁶

İtilaf Devletleri askeri temsilcileri kimi zamanda hapishaneden mahkûm çıkarma uygulamasını gayrimüslim tebaadan tercümanları vasıtasıyla gerçekteştirmişlerdir. İngiliz Yüzbaşı Wilson buna sık sık başvuran isim olmuştur.

1 Temmuz 1920 Perşembe günü oğlen bir buçukta, Hapishaneler Kontrol Komisyon yesi Yüzbaşı Wilson, tercümanı Karagözyan Efendi'yi⁵⁷ Umumi Hapishane'ye göndermişti. Karagözyan Efendi, Sibyanlar Koğuşundan üç aya mahkûm olmuş Sırp tebaasından Petro'yu talep etmiş ve kendisine böyle bir emir olmadıkça mahkmun tesliminin mümkün olamayacağı söylenmesine rağmen Karagözyan Efendi, bu mahkûmu yanına alarak hapishaneden çıkarmıştı.⁵⁸

Karagözyan Efendi kendisine verilen hapishaneden mahkûm çıkarma görevini layıkıyla yerine getirdiği düşünülmüş olsa gerek ki kendisine birçok kez bu iş verilmişti. Karagözyan Efendi, 25 Eylül 1920 Cumartesi günü sabah

⁵⁴ B.O.A., DH.MB.HPS.M., D.N.44, G.N.39, lef 7.

⁵⁵ Abdurrahman Kütük, *Kurtuluş Savaşı'nda Yukarı Çukurova*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2013, s. 200.

⁵⁶ Atilla Oral, *İşgalden Kurtuluşa İstanbul*, Demkar Yayınevi, İstanbul 2013, ss. 274-275.

⁵⁷ Osmanlı tebaasından Ermeni asıllı bu kişi aynı zamanda İngiliz İstihbarat Servisi'nde çalışmaktaydı. Bkz. Salahi R. Sonyel, *İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 134.

⁵⁸ B.O.A., DH.MB.HPS.M., D.N.44, G.N.39, lef 8.

10'da Yüzbaşı Wilson'un imzasını taşıyan bir evrak ile tevkifhaneye gelerek cinayetten tutuklu bulunan Osmanlı tebaasından Hacı Konstantin'i talep edip götürmüştü.⁵⁹

İngiliz Yüzbaşı Wilson, bazı zamanlarda hapishane veya tevkifhaneden gayrimüslimler dışında Müslüman kimseleri de çıkarttığı belgelere yansımıştır. 21 Mayıs 1921 tarihinde kayda geçen belgede, haraç maddesinden dolayı Beyoğlu Tevfikhanesi'nde tutuklu bulunan İranlı Hasan İbrahim, İngiliz Yüzbaşı Wilson'un tercümanı Karagözyan tarafından cebren götürülmüştü.⁶⁰

Karagözyan Efendi kimi zaman Türk mahkûmları da çıkarmak ile görevlendirilmişti. 7 Ekim 1920'de Yüzbaşı Wilson tarafından bir kez daha Umumi Hapishane'ye gönderilen Karagözyan Efendi, cinayetten on beş seneye mahkûm olmuş Cevat oğlu Şakir Paşa'yı talep etmiş ve kendisine yine emir almadıkça bunun mümkün olmadığı söylenmesine rağmen bahsedilen mahkûm zorla hapishaneden çıkarmıştı.⁶¹

Hapishaneler Muhtelit Komisyon üyesi İngiliz Yüzbaşı Wilson'dan başka Fransız üye Yüzbaşı Delacour da⁶² hapishanelerden mahkûm tahliye etmede faal idi. Fransız Delacour, 24 Kasım 1920'de Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Yunan tebaasından Antoine Cambitzis ve Athanesse Dimitriadis'in İstanbul Müttefik Polis Şubesi'ne teslimini talep etmiş. Bu hususta Dâhiliye Nezareti ise Hapishane Müdürlüğü'ne talimat vererek bu iki şahsı bir Fransız polisine teslim edilmesini sağlamıştır.⁶³ Fransız Yüzbaşı yılın son günlerinde, talimatla önce 23 Aralık 1920'de Umumi Hapishane'de mahkûm bulunan Yunan tebaasından Konstantin Tsangaris ve Jean François Fascola'yı,⁶⁴ ertesi günü olan 24 Aralık'ta ise Nikolas Kessis'in gönderilmesini istemişti.⁶⁵

1920 yılında İstanbul'un resmen işgali ile işgal güçleri hapishaneler üzerindeki baskı ve kontrolü daha da arttırarak, hapishanelerden daha sık mahkûm ve tutuklu çıkartmıştır. İşgali takip eden süreçte bu uygulama devam edecekti. Çünkü özellikle İstanbul'a ilk ayak basıldığı 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren kendilerini işgalci olarak tanımlamaktan geri duran İtilaf Devletleri, 16

⁵⁹ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 13.

⁶⁰ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 23.

⁶¹ B.O.A., DH.MB.HPS.M., D.N.44, G.N.39, lef 11.

⁶² Belgelerde bu Fransız askeri temsilcinin adı Delacour şekilde geçmesine rağmen G.F. Saylan, Lacour Fran olarak zikretmiştir. Bkz. G.F. Saylan, *a.g.t.*, s.2 66.

⁶³ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.130, G.N.50, lef 3,6.

⁶⁴ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.130, G.N.70, lef 6.

⁶⁵ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.130, G.N.70

Mart 1920'dan itibaren işgalci kimliklerini resmileştirerek hapishaneden gayri hukuki mahkûm çıkarma uygulamasını daha kuvvetli bir şekilde gerçekleştirmiştir.

4. 1921 Senesinde Gerçekleştirilen Tahliyeler

İtilaf Devletlerine mensup polisler peş peşe hapishaneden mahkûm çıkartarak; üç aya mahkûm edilen Aristidi Veledi Ahilya'yı⁶⁶ daha sonra 28 Nisan 1921'de iki Fransız polisi, Hapishane-i Umumi'den Kefalonyalı Yana veledi Nikola Likardopulos'u alıp götürmüşlerdi.⁶⁷ 2 Mayıs'ta ise İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen talimatta da Rum tebaasından Lui oğlu Yorgili ile Rus tebaasından Nikola Petroff ve Ivan'ın İtilaf polislerine teslim edilmesi istenmişti.⁶⁸ 30 Haziran 1921 Perşembe günü gelen iki Fransız polisi, bir tercüman ile hapishaneye müracaat ederek hırsızlıktan üçer seneye mahkûm İzmirli Dimitri oğlu Konstantin ile Andon oğlu Dimitri'yi Yunan tebaasından olduğunu söyleyerek hapishane memurlarının mani olmalarına rağmen götürmüşlerdi.⁶⁹ 3 Eylül Cumartesi günü bir Fransız polisi Hapishane-i Umumi'ye giderek borcundan dolayı 91 güne mahkûm olmuş Rus tebaasından Hacı Abdülkadir Akif oğlu Kurbanbay adlı şahsı alarak hapishaneden ayrılmıştı.⁷⁰

İşgalci devletler Rus tebaasından mahkûm ve tutukluları kimi zaman böyle alıp serbest bırakırken kimi zamanda amacı bu kişilerin yargılanma sürecini kendi mahkemelerine taşıma isteği olmuştur. 18 Ağustos 1921'de Rus tebaasından Tahak Magakoff'un kendileri tarafından yargılanmak üzere dosyası ile beraber Kumkapı Hapishanesi'ne nakledilmesi istenmişti.⁷¹

1921 yılında hukuka ve mütarekeye aykırı bir şekilde, hapisten mahkûm çıkarılma uygulaması o yıl için son kez, 15 Aralık günü İngilizlerin cebren senet imzalatmak suçundan tutuklu bulunan Osmanlı tebaasından Yorgi oğlu Yani'yi⁷², hırsızlıktan 134 güne mahkûm Diyonisi Ataidigi'yi(?)⁷³ ve 22 Aralık

⁶⁶ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 21.

⁶⁷ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 19.

⁶⁸ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 22.

⁶⁹ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 31.

⁷⁰ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 44.

⁷¹ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 16.

⁷² B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.138, G.N.18, lef 54.

⁷³ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 52.

günü hırsızlıktan üç seneye mahkûm iki şahsı zorla hapishaneden çıkarmasıyla gerçekleşmişti.⁷⁴

5. 1922 Senesinde Gerçekleştirilen Tahliyeler

1922 yılına kaldığı yerden devam eden işgalci devletler, 4 Ocak 1922 Çarşamba günü bir kerede tam 6 mahkûmu birden hapishaneden çıkarmıştı. Cinayetten 30 seneye mahkûm Şıralı (?) Yorgi veledi Corci, hırsızlıktan 6 aya mahkûm Şıralı (?) Paskal veledi Marya, hırsızlıktan 3 seneye mahkûm Yunanlı Dimitri veledi Yani ile Miço veledi Yorgi, hırsızlıktan bir buçuk seneye mahkûm Yunanlı Avresiya (?) veledi Todori Dereket (?) ile hırsızlıktan 8 aya mahkûm İstanbullu Niko veledi Yaniya Ataldigi (?) bir İngiliz polis çavuşu tarafından bir makbuz karşılığında hapishaneden çıkarılmıştı.⁷⁵

Tevkifhane-i Umumi'den sayısızca tutuklu çıkarılmasından oluşan kargaşa nedeniyle, Hariciye Nezareti'ne gönderilen 12 Şubat 1922 tarihli yazıda, sabık Hapishaneler Komisyon başkanı Wilson zamanındaki gibi istenilen şahısların isimleri cetvel şeklinde listesi gönderilerek gereken incelemelerden sonra karar verilmesi talep edilmişti.⁷⁶

Yukarıda bahsedilen Rus Tahak Magakoff örneğindeki gibi Rus tebaasından olan iki şahsın mahkemelerinin yapılması amacıyla, Terteberyan 7 Mayıs 1922 tarihinde,⁷⁷ Zertariar ise 8 Mayıs günü İtilaf Devletleri Polis Kontrol Heyeti tarafından dosyaları ile birlikte Kumkapı Hapishanesi'ne gönderilmesi istenmişti.⁷⁸

13 Mayıs günü saat iki buçukta iki Fransız jandarması, sahte kâğıt para imalatından tutuklu olan Adapazarlı Diğran (?) veledi Mardirdisi'yi (?) Rus tebaasından olduğu gerekçesiyle hapishaneden almıştır.⁷⁹

İşgalci devletler bazen idama mahkûm suçluları da hapishaneden çıkarmıştır. Hırsızlık ve cinayetten mahkûm Boşnak Kazım 27 Ağustos 1922

⁷⁴ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 56.

⁷⁵ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 60.

⁷⁶ B.O.A., DH.MB.HPS.M., D.N.48, G.N.8.

⁷⁷ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 79.

⁷⁸ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 78.

⁷⁹ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 80.

tarihinde İngiliz polisi tarafından Tevkifhane-i Umumi'den tahliye edilmişti. Bu durum Dersaadet Jandarma Alayı Kumandanlığı tarafından bildirilmiştir.⁸⁰

11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Anadolu'daki milli mücadele hareketinin zaferi İtilaf Devletleri tarafından kabullenilmiş ve TBMM'ni temsilen Refet Paşa 19 Ekim günü İstanbul'a gelmiştir. Refet Paşa başta polis teşkilatını kontrol altına almak ve kurulan komisyonlara son vermek gibi uygulamalarla idareyi TBMM'nin üzerine almak gibi adımları olmuştur.⁸¹ İtilaf Devletleri İstanbul'u terk edeceği ve burada kontrolünü yitirmeye başladığı bu son günlerinde dahi hapisanelerden mahkûm çıkarmaktan vazgeçmemiştir.

28 Kasım 1922 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıya göre, cinayetten dolayı tutuklu Arsevir Şah Hatun veledi Vağrişak (?) İngiliz zabıtası tarafından Rus tebaası olduğu beyanıyla tevkifhaneden götürülmüştür.⁸²

İtilaf Devletlerinin hapisanelerden cebren mahkum çıkartmalarına dair Jandarma Genel Kumandanı Mirliva Ali Kemal Paşa'nın, Dahiliye Nazırına hitaben kaleme aldığı işgalin son aylarına denk gelen 22 Şubat 1922 tarihli tezkiresinde, 1918'in son aylarından o güne dek vuku bulan hukuksuzluklara yönelik dikkate değer bir tepkidir. Ali Kemal Paşa; İtilaf Devletlerinin emriyle, katl, hırsızlık gibi suçlardan mahkum kişilerin serbest bırakılmasının Osmanlı şehirlerindeki asayiş bozduğunu ve bu zararlı kimselerin himaye edilmesinin vicdanlarda büyük bir yara açtığını tezkiresinde ifade etmiştir.⁸³

Sonuç

Mütarekenin imzalanması ile beraber İstanbul ve çevresi başta olmak üzere Anadolu'da yapılan işgaller ile adli kontrolü gayri hukuki olarak ele alan İtilaf Devletleri bu yerlerde nizamı bozarak hapisanelerden mahkûm ve tutukluları serbest bırakmıştır. Mütarekenin 4. Maddesi Ermeni esir ve tutuklular için geçerli olmasına rağmen cinayetten, tecavülden, hırsızlıktan suçlu mahkûmlar bu adaletsizlik ile ödüllendirilmiştir. Bir başka husus ise Ermeni dışındaki unsurların da bundan faydalanması olmuştur. İtilaf

⁸⁰ B.O.A., DH.MB.HPS., D.N.139, G.N.18, lef 85.

⁸¹ A. Bozkurt, *a.g.e.*, ss. 948-952.

⁸² B.O.A., Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYSY), D.N.2731, G.N.8.

⁸³ F. Ata, *a.g.m.*, s.742.

Devletlerinin bu eylemleri başta mütareke ahkâmına aykırı olmuş hem de adalet ve hukukun hiçe sayılmasına neden olmuştur. Gerçekleştirilen bu uygulama İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika uyrukları dışında Yunan, Rus ve İran uyruklular hatta Osmanlı tebaasından olanlar için de geçerli olması⁸⁴ hukukun değil üstünlerin hukukunun geçerli olduğu bir düzenin hâkim olduğunu gösterir.

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin hem egemenliğini hem de tebaası nezdindeki bilhassa gayrimüslimlerdeki otoritesini zedelemiştir. İşgalcilerin varlığından pek hoşnut olan gayrimüslimler, suçlu olmalarına karşın hapishanelerden çıkarılması ile beraber ülkenin parçalanmasını, toplumsal birlik beraberliğin daha da zarar görmesine sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Devleti yöneticileri kimi zaman İtilaf Devletlerinin bu isteklerine karşı koymak istese de nihayetinde verilen tepkilerinin bir ehemmiyeti olmamıştır. Bununla beraber bazı mahkumları ise affetmeye mecbur kalmıştır. Savaş gibi olağanüstü bir durumda hali hazırda kaybolan asayiş, İtilaf Devletlerinin hapishanelerden mahkumları tahliye ettirmeleri ile daha da bozulmuştur. Cinayet, tecavüz, hırsızlık gibi adi suçlardan hüküm giymiş kişilerin cezalarını tam olarak çekmeden salıverilmesi asayiş bozulmasının başlıca sebeplerindendir. Hali hazırda suç işlemiş birinin tekrar bir suça karışma potansiyeli varken bu kez işgalci güçlerin aracılığıyla hukuksuz bir şekilde tahliye edilmeleri, bu suçluların suç işlemeye daha çok meyilli olabilmeleri yüksek ihtimaldir.

⁸⁴ T.A. Baran, *a.g.m.*, s.165.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezâreti Mebâni-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS),

BOA, Dahiliye Emniyet-i Umumiye Asayiş (DH.EUM.AYŞ),

BOA, Dahiliye İdare-i Umumiye (DH.İ.UM.),

BOA, Sadarete gelen Meclisi Vükela Dosyaları (A.}AMD.MV),

BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR),

BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYSY)

II. Resmi Yayınlar

Düster, II. Tertip, C. III

III. Kitaplar ve Makaleler

ADIVAR, Halide Edip, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, I, Cumhuriyet Yayınları, 1998.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004.

ATA, Ferudun, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrimüslim Mahkûmları Tahliye Etmeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XX/60 (Kasım 2004).

BARAN, Tülay Alim, "İtilaf Devletleri'nin Hapishaneler Üzerindeki Denetimi", *Belleten*, C. LXXII, S. 63 (Nisan 2008), s.159.

BERBER, Engin, *Sancılı Yıllar: 1918-1922*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1997.

BOZKURT, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

BUDAK, Mustafa, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri Müdahaleleri", *İlmi Araştırmalar*, S:5 (1997).

ÇELİK, Yüksel, "Hapishane Tarihimizden Bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Döneminde İşgali", *Belleten*, C. LXXII, S. 264,(Ağustos 2008).

ÇETİNKAYA, Ali, *Milli Mücadele Hatırları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1993.

ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, haz. Samih Nafiz Tansu, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

KÜTÜK, Abdurrahman, *Kurtuluş Savaşı'nda Yukarı Çukurova*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2013.

- OKUR, Mehmet, "İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Etkileri ve Hükümetlerin Tutumu", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XIX, S. 57 (Kasım 2003)
- _____, Milli Mücadelede Karadeniz Bölgesine Yönelik İngiliz Faaliyetleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- ORAL, Atilla, İşgalden Kurtuluşa İstanbul, Demkar Yayınevi, İstanbul 2013.
- ÖZÇELİK, Mücahit, "Mütareke Dönemi'nde Hapishanelerin Durumu", Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 14 (Güz 2011).
- PEET, William Wheelock, "Kent Yönetimi", İstanbul 1920, ed. Clarence Richard Johnson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.
- SAYLAN, Gürkan Fırat, 1918-1923 Yılları Arasında İtilaf Devletleri'nin İstanbul ve Çevresindeki Faaliyetleri, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2010.
- SONYEL, Salahi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- _____, İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros'tan Mudanya'ya, İstanbul 1939.
- ŞİMŞİR, Bilal N., Malta Sürgünleri, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
- YALMAN, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz (1888- 1922), I, haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul 1997.
- YILDIZTAŞ, Mümin, Mütareke Döneminde Suç Unsurları ve İstanbul Hapishaneleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 117-146.

Geliş Tarihi: 7 Mayıs 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKİYE'DEKİ REJİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ABD BASININA YANSIMALARI (1919-1923)

Esen ERTUĞRUL*

Çağhan UYAR**

Öz

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sonrasında resmen ve fiilen dağılma aşamasına girmiştir. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla İtilaf Devletleri, Osmanlı topraklarını işgale başlamıştır. İşgaller karşısında Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde bir bağımsızlık hareketi başlamıştır. Milli Mücadele olarak adlandırılan bu süreçte, işgal kuvvetlerine karşı koymanın yanında rejim değişikliğine giden ilk adımlar da atılmıştır. Amasya Tamimi ile Cumhuriyet'in ilanı çizgisinde ilerleyen Türk siyasal modernleşmesi, uluslararası basında da yakından takip edilmiştir. ABD basını da bu genellemeye dâhildir. Bu çalışmada, Türkiye'de 1919 ile 1923 yılları arasında cereyan eden rejim değişikliğinin ABD basınına yansımaları konusu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: ABD Basını, Rejim Değişikliği, Siyasal Modernleşme

Reflections of Regime Shift in Turkey to USA Press (1919-1923)

Abstract

The Ottoman Empire entered the stage of official and actual disperse after the First World War. After the signing of the Mudros Armistice on 30 October 1918, the allies started to occupy the Ottoman lands. In the face of

* Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, eertugrut@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3470-7042.

** Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, caghan_uyar07@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7548-0438.

occupations, an independence movement started in Anatolia under the leadership of Mustapha Kemal Pasha. In this process, called the National Struggle, in addition to resisting the occupation forces, the first steps towards regime shift were also taken. Turkish political modernization, proceeding in line with the declaration of the Republic and Amasya Circular, was closely followed in the international press. The US press is also included in this generalization. In this study, the US press reflections of regime change which occurred between 1923 and 1919, Turkey has been examined.

Keywords: USA Press, Regime Shift, Political Modernization

Giriş

Giriş

Devletler, insan topluluklarında sosyal düzeni sağlama işlevini yerine getiren yönetsel mekanizmalar olarak ortaya çıkmaktadırlar. İnsanlık tarihinin erken evrelerinden itibaren bu tanımı karşılayan yapılanmaların var olduğu bilinmektedir. İlkel toplumlar tarihsel süreç içerisinde konargöçerlikten yerleşik düzene geçmiş; bireyler avcılık ve toplayıcılık yerine tarım ve ticarete yönelmiştir. Toplumların zaman ilerledikçe daha kompleks bir yapıya bürünmesi, kanun koyan, yaptırım uygulayan idari bir erkin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Diğer bir ifadeyle, devlet olgusu toplumsal dönüşümün ve uygarlığın inkişafının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Genişleyen insan topluluklarındaki değişimlerle birlikte, devletlerde de yapısal farklılaşmalar görülmüştür. Antik çağlarda kültür ve ticaret merkezi haline gelen küçük şehir devletlerinin yerini zamanla yayılımcı, büyük imparatorluklar almıştır. Bu imparatorluklar, birden fazla etnik unsuru, kültürü, dili ve inancı ihtiva eden monarşiler şeklinde vücut bulmuşlardır. Sözü edilen devlet biçiminin çoklu yapısı, 1789 yılında vuku bulan Fransız Devrimi ile derinden sarsılmıştır. “liberté, egalité, fraternité” doktrini etrafında örgütlenen kitleler, siyasi sistemleri küresel ölçekte değiştirecek devrimsel süreci başlatmıştır.

Kademeli bir biçimde imparatorluklar çağının sonunu getiren Fransız Devrimi, sosyal, kültürel, siyasal ve düşünsel yapıda köklü değişiklikleri

beraberinde getirmiştir. Demokrasi ile tamamlanan bir cumhuriyet rejimi, ideal yönetim biçimi olarak görülmüştür. Halklar arasında da ulusçuluğa dair fikirler yayılmıştır. Toplumların zihniyetindeki bu evrilme, çok uluslu imparatorlukların parçalanmasında hareket noktası olmuştur. Dünya siyasi haritası, “ulusların kendi kaderini tayin etmesi”¹ prensibi çerçevesinde yeniden çizilmiş; dil ve kültür birliğine dayanan yeni devletler kurulmuştur. Söz konusu gelişmelerden Türk toplumu da etkilenmiştir. Bazı çevrelerce “Avrupa'nın hasta adamı” olarak addedilen Osmanlı Devleti, bu dönemde parçalanma safhasına giren imparatorluklardan biri olmuştur.

XVIII. Yüzyıl süresince sınırları daralan, siyasi ve iktisadi açıdan dışa bağımlı hale gelen Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı ertesinde yıkılma aşamasına girmiştir. Savaşın galip tarafı olan İtilaf Devletleri, kısa zamanda Osmanlı topraklarını işgale koyulmuşlardır. Bu noktada, Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa liderliğinde, ulusçu bir bağımsızlık hareketinin örgütlendiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 tarihinde ulaştığı Samsun'dan, asker ve sivil üst düzey görevlilerle iletişime geçerek topyekûn bir mücadele girişimi başlatmıştır.²

Milli Mücadele'nin gerekçe, yöntem ve hedefleri ilk olarak, 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi ile duyurulmuştur. Tamimde, Doğu vilayetlerindeki vaziyeti görüşmek üzere il delegelerinin Erzurum'da toplanacağına; müteakiben Sivas'ta yurt genelini kapsayan bir kongre yapılacağına dikkat çekilmiştir.³ Amasya Tamimi, rejim değişikliğinin ilk kilometre taşı olma özelliğini taşıırken, kongreler Milli Mücadele'nin başlangıcında bir itici güç vazifesi görmüştür.

İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti ve Padişah, savaş esnasında İtilaf Devletleri'nce pasifize edilmiştir. Otorite eksikliğine bağlı olarak, yurttaki bütünlüğü ve Milli Mücadele sürecini yönlendiren kadronun meşruiyetini sağlamak adına, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi (BMM) teşkil

¹ Amerikan İhtilali sırasında, Thomas Jefferson tarafından hazırlanmış olan “Bağımsızlık Beyannamesi”, ulusların kendi kaderini tayin etmesi ilkesine yer veren ilk belgedir. Sovyet Lider Vladimir Lenin'in de savunduğu bu ilke, Amerikan Başkanı Woodrow Wilson tarafından da sıklıkla dile getirilmiştir. Mirsad Jahic, *I. Dünya Savaşı'ndan Günümüze “Ulusların Kendi Kaderini Belirleme Hakkı”nın Değişen İçeriği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 5-16.

² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk Cilt: I, “1919-1920”*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 7-8.

³ Milli Egemenlik Belgeleri, “Havza Genelgesi”, “Amasya Tamimi”, “Erzurum Kongresi Beyannamesi”, “Sivas Kongresi Beyannamesi”, “Misak-ı Milli Beyannamesi”, Der: Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ankara, 2015, s. 11-14.

edilmiştir. Meclis, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından Türkiye'nin yegâne idare mekanizması haline gelmiştir. Zira işlevsiz hale gelen saltanat makamı 1 Kasım 1922'de kaldırılmıştır. Yeni rejimin teşkil edilmesinin önündeki en mühim engel de kalktıktan sonra, 29 Ekim 1923'te Türkiye'de Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Dönemin şartları da göz önünde bulundurulduğunda, devrimin oldukça zorlu koşullar altında gerçekleştiği ortadadır. Türk Devrimi, bu bağlamda uluslararası camiada bir "anomali" olarak görülmüştür. Yenilen ve yıkılan bir imparatorluğun yerine kısa sürede bağımsız, demokratik, ulusçu bir cumhuriyet rejiminin teşkil edilmesi, bazı çevrelerce beklenmedik bir gelişme olarak algılanmıştır. Bu nedenle Amasya Tamimi'nden saltanatın ilgasına, devrimin tüm aşamaları dünya basınında yakından takip edilmiştir. I. Dünya Savaşı'na direkt bir biçimde müdahil olmayıp bir izleyici ve hakem konumunda kalmayı tercih eden Amerika Birleşik Devletleri (ABD) basını da bu genellemeye dâhildir. Fakat konu hakkında yapılmış yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır.

Konunun aydınlatılmasına yardımcı olmak üzere kaleme alınan bu çalışmada, Türkiye'de vuku bulan rejim değişikliğinin ABD basınına ve kamuoyuna yansımaları ele alınmıştır. Araştırmada genel tarama yöntemiyle elde edilen kitap, makale ve gazetelerden yararlanılmıştır. Yazının ana kaynaklarını teşkil eden süreli yayınlarda, Washington ve New York menşei gazeteler temel alınmıştır. Ayrıca kaynak çeşitliliği sağlamak açısından çeşitli eyaletlerde yayımlanan yerel gazeteler de kullanılmıştır. Kronolojik bütünlüğe uygun olarak ilk başlıkta Amasya Tamimi ve onu izleyen kongreler süreci konu alınmıştır.

1. Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ABD Basınına Yansımaları

1.a. Amasya Tamimi

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda uğradığı yenilginin akabinde İtilaf Devletleri Anadolu'yu işgal etmeye başlamıştır. Buna karşılık, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a varan Mustafa Kemal Paşa, vakit kaybetmeden bölgesel direniş örgütlerini tek bir ulusal organizasyona dönüştürme girişimlerine

başlamıştır.⁴ Bunun için Anadolu'nun muhtelif bölgelerindeki; Kazım (Karabekir) Paşa ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa gibi yüksek rütbeli subaylar ile sürekli irtibat halinde bulunmuştur.⁵

Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran 1919'da Havza'dan Amasya'ya geçmiştir. Arkasından Hüseyin Rauf (Orbay) Bey ile Ali Fuat Paşa, 19 Haziran 1919'da Ankara'dan Amasya'ya intikal etmiştir. Albay Refet (Bele) Bey'in de katılmasıyla, birtakım temel esaslar tartışıldıktan sonra Amasya Tamimi kaleme alınmıştır. Bu tamim, Erzurum'da bulunan Kazım Paşa ile yapılan telgraf görüşmelerinden sonra Anadolu'daki bütün sivil ve askeri yetkililere gönderilmiştir.⁶

22 Haziran 1919'da beyan edilen tamim; yurdun tehdit altında olduğunu, İstanbul'daki hükümetin vazifelerini yerine getiremediğini, ulusun istiklalini yalnızca kendi azim ve kararının kurtarabileceğini bildirmiştir. Ulusçu bir direniş beyannamesi olarak tasarlanan Amasya Tamimi, birlik sağlama ve otorite oluşturma açısından Milli Mücadele sürecinde kritik bir öneme sahiptir.⁷

Amasya Tamimi, ABD basınına farklı bir yönüyle yansımıştır. Dönemin gazetelerinde, daha çok tamimin yazıldığı ve yayımlandığı koşullar ile ilgili yazılar bulunmaktadır. Bilhassa, İtilaf Devletleri'nin Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı Devleti hakkında alınan ağır kararların sonuçlarından kaygı duydukları yorumu göze çarpmaktadır.⁸ Misalen; 2 Temmuz 1919 tarihli Evening Times-Republican, Harrisburg Telegraph, Hickory Daily Record, Oklahoma City Times, The Brattleboro Daily Reformer, The Bridgeport Times, The Evening Star, The Lakeland Evening Telegram, The New Scimitar ve The Richmond Palladium gazetelerinde; sürmekte olan Paris Barış Konferansı katılımcılarının Türkiye'deki güncel durumdan son derece rahatsız olduğu

⁴ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner Gören, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 110.

⁵ Toktamış Ateş *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 100.

⁶ Zürcher, *a.g.e.*, s. 110.

⁷ Suna Kili, *Atatürk Devrimi, "Bir Çağdaşlaşma Modeli"*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 62.

⁸ I. Dünya Savaşı'nın sonunda galip ve mağlup devletler arasındaki barış koşullarını belirlemek üzere toplanan Paris Barış Konferansı, 18 Ocak 1919'da başlamıştır. Konferans, 30 Ocak 1919'da Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmalarını kararlaştırmıştır. Yunanistan Başbakanı Zito Venizelos, 30 Aralık 1918'de konferans başkanlığına sunduğu taleplerinde, Batı Anadolu'nun büyük bir kısmının Yunanistan'a katılması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Küçük Asya'da bir Ermenistan kurulması gerektiğini de belirtmiştir. Türk tarafı açısından son derece ağır olan bu karar ve öneriler İstanbul'a ulaştığında hem kamuoyunda hem de devlet yöneticilerinde büyük kaygı uyandırmıştır. Ateş, *a.g.e.*, 93-94.

belirtilmiştir. Paris'e ulaşan raporlarda, İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti'nin direktiflerine uymayı reddeden bazı Türk komutanların Anadolu'da örgütlendiği bilgisi bulunmaktadır. Habere göre, bu komutanlarca organize edilen askeri birlikler Amasya, Balıkesir ve Konya'da yoğunlaşmıştır. Konya'daki birlikler İtalyanlara, Balıkesir'dekiler ise Yunanlılara karşı koymaktadır. Haberin devamında, konferans sırasında, önerileri derhal reddedilen Osmanlı Hükümeti'nin idari konumunun zayıfladığı; buna bağlı olarak da Türkiye'de bağımsızlık hareketlerinin başlamasından korkulduğu bildirilmiştir.⁹

Aynı tarihli South Bend News-Times'da de benzer bir bilgi paylaşılmıştır. Gazete, Anadolu'da birtakım askeri birliklerin işgallere karşı örgütlendiğini ve liderlerinin Osmanlı Hükümeti'nin otoritesini tanımayı reddettiklerini bildirmiştir. Osmanlı Devleti'ne dayatılan ve kamuya açık hale getirilen barış şartlarının uygulanmasında büyük zorluk yaşanabileceği; genel bir ayaklanma çıkmasından korkulduğu da bu haberde belirtilmiştir.¹⁰

8 Temmuz 1919'de yayımlanan The Chattanooga News, Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu'da yeni bir hükümetin kurulabileceği öngörüsünde bulunmuştur.¹¹ Aynı görüşü paylaşan 11 Temmuz 1919 tarihli Ladysmith News-Budget'da ise Osmanlı Hükümeti'nin başkente dönme talimatına uymayı reddeden Mustafa Kemal Paşa'nın 47 ağır silah ve çok sayıda makineli tüfek ile 40.000 askere sahip olduğu haberi yayımlanmıştır.¹² Alexandria Gazette ve The Washington Times ise Yunan işgaline direnmeyi amaç edinen Mustafa Kemal

⁹ "Rebellion In Turkey", *Evening Times-Republican*, Marshalltown, Iowa, July 02, 1919, p. 1; "Hungary's Soviet Rulers Defy Pact Terms of Entente", *Harrisburg Times*, Harrisburg, Pennsylvania, July 02, 1919, p.5; "Turk Situation Said to Be Grave", *Hickory Daily Record*, Hickory, North Carolina, July 02, 1919, p. 1; "Turkish Situation Becomes Menacing", *Oklahoma City Times*, Oklahoma City, Oklahoma, July 02, 1919, p. 10; "Turks Threaten Italians and Oppose Greeks", *The Bridgeport Times*, Bridgeport, Connecticut, July 02, 1919, p. 1; "Three Turkish Armies Active", *The Brattleboro Daily Reformer*, Brattleboro, Vermont, July 02, 1919, p. 1; "Three Turkish Armies Make Allies Uneasy", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, July 02, 1919, p. 26; "Reported Three Turkish Armies Being Mobilized", *The Lakeland Evening Telegram*, Lakeland, Florida, July 02, 1919, p. 1; "Turks Threaten", *The New Scimitar*, Memphis, Tennessee, July 02, 1919, p. 1; "Resistance In East", *The Richmond Palladium*, Richmond, Indiana, July 02, 1919, p. 1; Aynı haber 5 Temmuz 1919 tarihli The Watchman and Southron gazetesinde de yayımlanmıştır; "Turks Give Trouble", The Watchman and Southron, Sumter, South Carolina, July 05, 1919, p. 5.

¹⁰ "Big Five to Take up Questions Dealing With Permanent Committees" *South Bend News-Times*, South Bend, Indiana, July 02, 1919, p. 1.

¹¹ "Seperate Turk Regime", *The Chattanooga News*, Chattanooga, Tennessee, July 08, 1919, p. 1.

¹² "Turkey is Facing Revolt", *Ladysmith News-Budget*, Ladysmith, Wisconsin, July 11, 1919, p. 2; Aynı haber The Madison Daily Leader ve The Tomahawk gazetelerinde de yer almıştır. "Turkey is Facing Revolt", *The Madison Daily Leader*, Madison, South Dakota, July 10, 1919, p. 1; "Turkey is Facing Revolt", *The Tomahawk*, White Earth, Minnesota, July 17, 1919, p. 2.

Paşa'nın Anadolu'da bir devrim planladığını öne sürmüştür. Haberin devamında, Osmanlı Hükümeti'nin geniş çaplı bir ayaklanmaya direnecek gücünün olmadığı; fakat silah ve mühimmat yetersizlikleri nedeniyle durumun ciddi bir tehdit oluşturmadığı belirtilmiştir.¹³

Buraya kadar ABD basınında Türkiye'deki gelişmeler hakkında yer yer farklı ve birbiriyle çelişen bilgilerin verildiği dikkati çekmektedir. Fakat haberlerin başlıkları ve içeriklerindeki genel müşterek algı, Anadolu'daki hareketlenmenin ve Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinin bir ayaklanma olduğu şeklindedir.

1.b. Erzurum Kongresi

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Tamimi'nin akabinde kongreye iştirak etmek üzere Sivas ve Erzincan üzerinden Erzurum'a geçmiştir. Bu arada hükümet tarafından tekrar İstanbul'a çağrılmış; dönmeyi reddedince ordu müfettişliği görevinden alınmıştır. Bunun üzerine ordudan ayrılıp sivil olarak hareket etmeye karar vermiştir. Örgütlenme aşamasında olan Milli Mücadele, bu noktada sivil karakterli bir halk hareketi yapısına bürünmeye başlamıştır.¹⁴

Başkanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın üstlendiği Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'dan 4 Ağustos 1919'a kadar sürmüştür. Kongrede, delegeler arasından Doğu illerini temsil etmek ve kongrenin kararlarını uygulamak üzere bir "Heyet-i Temsiliye" seçilmiştir. Yerel direniş kuruluşları, "Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında ve Heyet-i Temsiliye başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa liderliğinde bir araya getirilmiştir. Bu birleşimdeki temel amaç direniş örgütlenmeleri arasındaki birliği sağlamaktır.¹⁵

Temsili niteliği açısından bölgesel olmasına karşın ulusallık eğilimleri taşıyan Erzurum Kongresi,¹⁶ 7 Ağustos 1919 tarihli bir beyanname ile kararlarını

¹³ "Discover Plot For Revolt In Turkey", *Alexandria Gazette*, Alexandria, Virginia, July 11, 1919, p. 1; "Discover Plot For Revolt In Turkey", *The Washington Times*, Washington, District of Columbia, July 11, 1919, p. 3.

¹⁴ Çağhan Uyar ve Esen Ertuğrul, "Milli Mücadele Dönemi'nde Toplanan Kongrelerin Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet Dönemi'ne Düşünsel Açıdan Etkileri", *Milli Mücadele'de Cephe Gerisi ve İstiklal Yolu Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Çankırı, 2020, s. 461; Sabahattin Selek, *Milli Mücadele, "Erzurum'da Gergin Günler"*, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul, 1999, s. 13.

¹⁵ Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1969, s. 26; Cevdet Küçük, "Erzurum Kongresi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 336.

¹⁶ Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları, "1918-1920"*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1998, s. 50.

açıklamıştır. Beyannamede İstanbul'daki hükümetin ulusun iradesine dayanmadığı ifadesi dikkati çekmektedir. Bu nedenle de bütünlüğün ve bağımsızlığın sağlanmasında ulusal gücün etkin, ulusal iradenin egemen kılınacağı ifade edilmiştir. Böylelikle mevcut Osmanlı Hükümeti'ne karşı yeni bir yürütme organı ve halk iradesine dayanan yeni bir otorite yaratılmaya çalışılmıştır.¹⁷

ABD basınında, Anadolu'daki ulusçu hareketin bir ayaklanma olduğu algısı devam etmektedir. Erzurum Kongresi sürerken, The Evening Star gazetesi Anadolu'da, Paris Barış Konferansı katılımcılarının endişeye sevk eden ciddi bir askeri hareketlenme ve anarşi tehlikesi olduğunu bildirmiştir.¹⁸ Evening Public Ledger ise, ulusal direnişin lideri konumundaki Mustafa Kemal Paşa'nın, emrindeki birliklerle İtilaf kuvvetlerine tehdit oluşturduğunu bildirmiştir. Gazete ayrıca, Erzurum Kongresi'ni kastederek Doğu Anadolu'da çevre illeri kapsayan bir tür meclisin toplandığını belirtmiştir. Haberin devamında, İstanbul'da, ülke genelinde anarşiye neden olacak genel bir siyasi çöküş yaşandığı yorumu da yapılmıştır.¹⁹

Erzurum'daki kongre faaliyetlerinden huzursuzluk duyan İtilaf Devletleri İstanbul'daki temsilcileri aracılığıyla, "kanun dışı" faaliyetlerde bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması talebinde bulunmuşlardır. Sadrazam Damat Ferit Paşa da, Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Rauf Bey'in tutuklanarak İstanbul'a getirilmeleri için Dâhiliye Nezareti'ne bir tezkere göndermiştir.²⁰ Tutuklama kararı ABD basınında yer almıştır. 4 Ağustos 1919 tarihli Harrisburg Telegraph, New Britain Herald, Perth Amboy Evening News, The News Scimitar, The Times ve The West Virginian'a göre; Osmanlı Hükümeti, bölücü amaçlarla kongre düzenlemek, Erzurum ve İzmir'de silahlı gruplar teşkil etmekle suçlanan Mustafa Kemal Paşa ile Hüseyin Rauf Bey'in

¹⁷ Kili, *a.g.e.*, s. 64-66; Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi I, "Erzurum Kongresi"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 121.

¹⁸ "Thrace Still in Dispute", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, August 01, 1919, p. 4.

¹⁹ "Turks Threaten to Attack Allies", *Evening Public Ledger*, Philadelphia, Pennsylvania, August 01, 1919, p. 9.

²⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 136-138; M. Tayyib Gökbiçgin, *Milli Mücadele Başlarken, "Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 184.

tutuklanması talimatını vermiştir. Anadolu'da yeni bir hükümet kurulabileceği görüşü bu gazetelerde de paylaşılmıştır.²¹

8 Ağustos tarihli The Sun'da, İtilaf Devletleri'nin Anadolu'daki vaziyetten duyduğu huzursuzluğun yersiz olmadığını açıklar nitelikte bir yazı göze çarpmaktadır. Yazıda, Anadolu'da başlayan ulusçu hareketin güçlenerek devam ettiğine işaret edilmiştir. Gazete, Erzurum'da toplanan kongreye dikkat çekerek ülkenin İtilaf Devletleri arasında bölüşülmesine direnmek üzere kararlı bir çaba gösterildiğini bildirmiştir.²²

1.c. Sivas Kongresi

Erzurum Kongresi bölgesel çapta gerçekleştirildiğinden, bir sonraki adım ulusal düzeyde bir kongrenin toplanması olmuştur.²³ Yurdun muhtelif bölgelerinden gelen delegelerin katıldığı Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında açılmıştır. Kongrenin başlıca görevleri, Erzurum'da alınan kararları ülke geneline yaymak ve orada kurulmuş olan Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni bu amaca uygun hale getirmektir. Cemiyet, bu bağlamda daha kapsayıcı bir nitelik taşıyan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" haline getirilmiştir.²⁴

11 Eylül 1919'da sona eren Sivas Kongresi'nin kararları bir beyanname vasıtasıyla duyurulmuştur. Beynamede, Erzurum'da alınan kararlar yinlendikten sonra halkın Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne itimadının kalmadığı belirtilmiştir. Yeni ve güvenilir bir hükümet kurulana kadar İstanbul ile ilişkilerin kesileceği vurgulanmıştır. Kongrenin bu kararının da etkisiyle 5 Ekim

²¹ "Turk Leaders of Outlaw Bands to Be Arrested" *Harrisburg Times*, Harrisburg, Pennsylvania, August 04, 1919, p. 16; "Turkish Leaders Ordered Arrested", *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, August 04, 1919, p. 1; "Turks Order Arrest of Three", *Perth Amboy Evening News*, Perth Amboy, New Jersey, August 04, 1919, p. 1; "Order Two Turks to Be Apprehended", *The New Scimitar*, Memphis, Tennessee, August 04, 1919, p. 3; "Orders Arrest of Kemal Pasha and Reouf Bey", *The Times*, New York City, New York, August 04, 1919, p. 2; "Turkish Cabinet Punishes Rebels", *The West Virginian*, Fairmont, Virginia, August 04, 1919, p. 1; Aynı haber, 5 Ağustos 1919 tarihli The Sun'da da paylaşılmıştır: "Turkish Revolt Crushed", *The Sun*, New York City, New York, August 05, 1919, p. 3.

²² "Turk Nationalists Gaining", *The Sun*, New York City, New York, August 08, 1919, p. 8.

²³ Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic, "A Case Study In National Development"*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963, s. 69.

²⁴ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 249; Haluk Selvi, "Sivas Kongresi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 284; Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi II, "Sivas Kongresi"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 117-118.

1919'da Damat Ferit Paşa Hükümeti düşmüştür. Yerine Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümet ilk iş olarak Meclis-i Mebusan seçiminin yapılmasına karar vermiştir.²⁵ Seçimleri kazananların çoğunun -hatta sadrazamın dahi- ulusçu harekete yakınlık duydukları bilinmektedir.²⁶

İç siyasette Milli Mücadele için daha elverişli bir ortam yaratan Sivas Kongresi, ABD basınında da kendisine yer bulmuştur. 17 Ekim 1919 tarihli El Paso Herald, New York Tribune, The Ocala Evening Star ve The Richmond Palladium'da, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde ulusal bir hükümet kurulabileceğine işaret edilmiştir. Ayrıca, Sivas'ta ulusal bir kongre toplandığı da paylaşılmıştır.²⁷ Sözü edilen haberlerdeki ulusal hükümet ve ulusal kongre vurgusu, Anadolu'daki hareketlenmenin bir isyandan fazlası olduğunu anlaşıldığını göstermektedir. Buna karşın bazı gazetelerde, Milli Mücadele'yi büyük çaplı bir çetecilik faaliyeti olarak aksettiren yazılar da bulunmaktadır. 26 Ekim 1919 tarihli The Arizona Republican, Türkiye'de, İttihat ve Terakki mensuplarıyla birlikte hareket eden hükümet yetkililerinin, siyasal amaçlarla çetecilik faaliyetleri organize ettiğini ve bu örgütlenmelere teçhizat sağladığını bildirmiştir.²⁸

2. Büyük Millet Meclisi'nin Açılışının ABD Basınında Yankıları

Sivas Kongresi'nden sonra, Heyet-i Temsiliye Ankara'ya nakledilmiştir. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin belirlediği esaslar ışığında önemli bir belge hazırlamıştır. "Misak-ı Milli" olarak adlandırılan bu belge, Ankara'da toplanan son Meclis-i Mebusan'da, onaylanmıştır. Misak-ı Milli, Türk ulusunun hak ve taleplerinin açıklandığı bir

²⁵ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 164.

²⁶ Arnold Joseph Toynbee, *Türkiye I, "Bir Devletin Yeniden Doğuşu"*, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul, 1999, s. 97-98.

²⁷ "Kemal Pasha Forms New Asia Minor Government", *El Paso Herald*, El Paso, Texas, September 17, 1919, p. 2; "Turkish Ex-Vizier Forms Government at Erzerum", *New York Tribune*, New York City, New York, September 17, 1919, p. 9; "Turkey in Asia", *The Ocala Evening Star*, Ocala, Florida, September 17, 1919, p. 1; "Turk Government Formed", *The Richmond Palladium*, Richmond, Indiana, September 17, 1919, p. 12; Aynı haber 18 Ekim 1919 tarihli *The Evening Star* ve *The Great Falls Tribune* gazetelerinde de yer almıştır: "Kiamil Leads in New Government", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, September 18, 1919, p. 25; "Kiamil Forms New Government in Armenia", *The Great Falls Tribune*, Great Falls, Montana, September 18, 1919, p. 3.

²⁸ "Turk Officers Now Brigands", *The Arizona Republican*, Phoenix, Arizona, September 26, 1919, p. 7.

bağımsızlık bildirisi olma özelliği taşımaktadır. Batı modelindeki yeni Türk devletinin üstyapısı, ileride bu bildiri üzerine inşa edilecektir.²⁹

İtilaf Devletleri'nin Anadolu'daki gelişmelerden duyduğu huzursuzluk giderek artmıştır. Nitekim 13 Kasım 1918'den beri İtilaf Devletleri'nin denetiminde bulunan başkent İstanbul, 16 Mart 1920 günü resmen ve fiilen işgal edilmiştir.³⁰ İşgal kuvvetleri, meclise baskın yaparak başta Hüseyin Rauf Bey olmak üzere bazı mebusları tutuklamıştır. 18 Mart 1920 günü son kez toplanan Meclis-i Mebusan, protesto olarak kendi kendisini feshetmiştir.³¹

İtilaf Devletleri'nin denetimi altındaki başkentte meclis çalışmalarının sürdürülemeyeceğini çok önceden tahmin eden Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgalini müteakip Ankara'da ulusal bir meclis toplama kararını almıştır. Heyet-i Temsiliye içinde yapılan bir durum değerlendirmesinden sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını taşıyan bir genelge ile İstanbul'un işgalinin Osmanlı Devleti'nin hayatına ve egemenliğine son verdiği kamuoyuna duyurulmuştur. İdari boşluğun büyüdüğü bu noktada, henüz kapatılmadıysa da artık çalışamayacağı kesinleşen Meclis-i Mebusan'ın yerine ulusal bir meclisin kurulması zorunluluk haline gelmiştir. Böylelikle, yeni hükümetin temellerini teşkil eden "Büyük Millet Meclisi", ilk kez 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmıştır.³²

The Washington Times ve New York Tribune, Türkiye'de ulusal bir meclisin kurulmakta olduğunu yayımladıkları haberler ile duyurmuştur. The Washington Times, Mustafa Kemal Paşa'nın ulusçu hareketi Ankara'da toplayacağını bildirmiştir.³³ New York Tribune ise, Mustafa Kemal Paşa ve destekçilerinin Anadolu'daki direnişin kalıcı merkezini teşkil etmek üzere Ankara'da toplanacağını paylaşmıştır. Şehir merkezinde bulunan bir okulun bu amaçla meclis binasına çevrildiği de haberin devamında belirtilmiştir.³⁴

²⁹ Toynbee, *a.g.e.*, s. 98.

³⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi, "Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne"*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 292.

³¹ Sabahattin Sele, *Anadolu İhtilali*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 336.

³² Turan, *a.g.e.*, 121-135; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 75

³³ "Turk Nationalists in Fight With Greeks", *The Washington Times*, Washington, District of Columbia, April 22, 1920, p. 1.

³⁴ "Kemal Pasha to Set Up His Government in Angora", *New York Tribune*, New York City, New York, April 20, 1920, p. 2.

New York Herald ve The Sun, Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nin kalıcı bir hükümet kurmayı planladığını bildirmiştir.³⁵ The Richmond Palladium ise; "Müttefikler San Remo'da İstanbul'u ve boğazları uluslararası hale getirmek, Ermenistan'a bağımsızlık vermek gibi önemli değişikliklerle Türkiye haritasını yeniden çizirken Türk ulusçu hareketinin Anadolu'da bağımsız bir hükümet kurduğu..." yorumunu paylaşmıştır. Bu noktada, ABD basınında Milli Mücadele'nin ciddiyetinin kavranmış olduğu görülmektedir.³⁶

3. ABD Basınında Saltanatın Kaldırılması ve Cumhuriyet'in İlanı

3.a. Saltanatın Kaldırılması

26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz başarıya ulaşmıştır. 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Mütarekesi ile muharebelere son verilmesini takiben, İsviçre'nin Lousanne (Lozan) kentinde bir barış konferansının toplanması kararlaştırılmıştır.³⁷

İtilaf Devletleri, taraflar arasında diplomatik çatışmalara sahne olacak Lozan Barış Konferansı'na İstanbul Hükümetini de davet ederek ortaya çıkacak ikiliklerden yararlanmayı hedeflemişlerdir. İtilaf Devletleri'nin bu teklifini değerlendirmek niyetinde olan Sadrazam Tefvik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM)³⁸ birer telgraf göndererek İstanbul Hükümetinin de konferansa katılması gerektiğini telkin etmiştir. Sadrazamın bu talebi, mecliste ciddi tartışmalara yol açmıştır. Saltanat ve hilafet yanlısı görüşlerin de dile getirildiği görüşmeler sırasında Mustafa Kemal Paşa, mecliste mutabakat sağlamak amacıyla söz almıştır. Osmanlı Hanedanı'nın esasında ulusa ait olması gereken egemenliği kendi elinde tuttuğuna işaret ederek konuşmasını şu sözlerle sürdürmüştür:³⁹

³⁵ "No Move By Turkey to Attack Kemal", *The Sun and the New York Herald*, New York City, New York, April 28, 1920, p. 3.

³⁶ "As Allies Redraw Map of Turkey Turk Nationalists Feed War Flames", *The Richmond Palladium*, Richmond, Indiana, April 28, 1920, p. 1.

³⁷ Robinson, *a.g.e.*, s. 73-75.

³⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Şubat 1921 tarihinden itibaren İcra Vekilleri Heyeti kararlarını "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi" sıfatıyla imzalamasından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi adı kullanılmaya başlanmıştır. İhsan Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 594.

³⁹ Turan, *a.g.e.*, s. 279; Paul Gentizon, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev: Fethi Ülkü, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994, s. 31-33.

"Şimdi de Türk ulusu... bunlara karşı ayaklanarak egemenliğini kendi eline almış bulunuyor. Bu bir olupbittidir. Söz konusu olan, ulusa egemenliğini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız sorunu değildir. Sorun olmuş bitmiş bir gerçeği yasa ile saptamaktan başka bir şey değildir. Bu kesinlikle yapılacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes sorunu doğral bulursa, sanırım ki uygun olur. Yoksa, yine gerçek, kendi yöntemine göre saptanacaktır; ama belki birtakım kafalar kesilecektir!"⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın bu kesin açıklaması üzerine Ankara milletvekili Mustafa Efendi; *"Biz sorunu başka bakımdan ele almıştık, açıklamalarımızdan aydınlandık."* diyerek konuyu ulusal egemenliği etkin kılma ilkesi üzerinden değerlendireceklerini belirtmiştir. Bu gelişmeler ışığında, saltanatla hilafetin birbirinden ayrılacağını ve saltanatın kaldırılacağını bildiren 2 maddelik bir yasa taslağı hazırlanmıştır. Meclisteki görüşmelerden sonra açık oylamaya sunulan bu taslak, 1 Kasım 1922'de, kabul edilerek yasalaşmıştır. Saltanatın kaldırılmasıyla son Padişah Vahideddin (VI. Mehmed) yetkilerini yitirmiş; Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığı kesin olarak sona ermiştir. Tevfik Paşa Hükümeti'nin de istifasıyla TBMM Hükümeti Türkiye'nin tek meşru idari mekanizması haline gelmiştir.⁴¹

İstanbul Hükümeti'nin Lozan Konferansı'na davet edilmesinden, saltanatın kaldırılarak ulus iradesine dayanan meclisin yönetim erkini üstlenmesine kadar olan gelişmeler 2 Kasım 1922'de The Evening Star gazetesinde yer almıştır.⁴² Türkiye'de rejim değişikliğinin bu denli kritik bir aşamaya gelmesi, ABD basımına sıkça yansımıştır. Bilhassa 3 Kasım 1922'de Türkiye'de saltanatın kaldırıldığı haberi çok sayıda gazete tarafından duyurulmuştur. Gazetelerde haberlerin ekseriyetle birinci sayfada verilmiş olması dikkati çekmektedir.

3 Kasım 1922 tarihli Daily Ardmoreite, Evening Public Ledger, Every Evening, New Britain Herald, The Ogden Standard Examiner, The Richmond Palladium ve The Rock Island Argus gazeteleri, Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey

⁴⁰ Atilla İlhan, *Hangi Atatürk*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 21; Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları C. I "Atatürk'ün Nutuk'u"*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 104

⁴¹ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s. 355; Stanford Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, "Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975"*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 364-365.

⁴² "Turks Threaten, Demanding Full Rights of Allies", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, November 02, 1922, p. 1.

ve 80 arkadaşının saltanatın kaldırılması için verdiği önerenin⁴³ tam metnini yayımlamıştır. Haberde metnin TBMM'nin gerekçelerini açıklamak için kullanıldığı göze çarpmaktadır.⁴⁴ Aynı gün yayımlanan The Great Falls Tribune, Norwich Bulletin, The Brunswick News ve The Evening Star ise saltanatın akıbetinin görüşüldüğü oturumlarda, mecliste şiddetli münakaşaların yaşandığını bildirmiştir. Bu gazetelerde, bazı milletvekillerinin salonu terk ettiği; bazılarının ise konuya dair görüşmelerin barış sağlanana kadar ertelenmesini önerdiği paylaşılmıştır. Haberin devamında, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşmeler sırasında yaptığı konuşmada Türkiye'deki tarihsel süreci ana hatlarıyla açıklayarak saltanatın hilafetten ayrılmasının gerekliliğine işaret ettiği bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu argümanını desteklemek için egemenlik ile halifeliğin tek kişide toplanmasından doğan zorluklara dikkat çekmiş; meselenin vakit kaybedilmeden görüşülmesi gerektiğinde ısrar etmiştir. Haber, hararetli tartışmaların ardından önerenin kanunlara uygunluk açısından incelenmek üzere gerekli hukuki mercilere⁴⁵ gönderildiği bilgisiyle sonlanmıştır.⁴⁶

3 Kasım 1922'de yayımlanan Cordova Daily Times, East Oregonian, Indianapolis Times, Palatka Daily News, The Caledonian-Record, The Commonwealth, The Columbia Evening Missourian, The The Ocala Evening Star, The Richmond Daily Register, The Seattle Star ve Tonopah Daily Bonanza gazeteleri, TBMM'de kabul edilen bir yasa ile Türkiye'de saltanatın

⁴³ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, "Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923"*, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 250-251.

⁴⁴ "Ottoman State Collapses and Premier Rules", *Daily Ardmoreite*, Ardmore, Oklahoma, November 3, 1922, p. 1; "Sultan Deposed: Assembly to Rule Turkey", *Evening Public Ledger*, Philadelphia, Pennsylvania, November 3, 1922, p. 1; "Turks Drop Sultan: National Assembly Now Rules Nation", *Every Evening*, Wilmington, Delaware, November 3, 1922, p. 1-26; "Angora Assembly Assumes Sovereign Rights, Taking Place of Ottoman Empire", *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, November 3, 1922, p. 1; "Assembly at Angora Ousts Turk Sultan", *The Ogden Standard Examiner*, Ogden City, Utah, November 3, 1922, p. 1-2; "Nationalists Pass Law Suppressing Sultanate of Turkey, Says Dispatch", *The Richmond Palladium*, Richmond, Indiana, November 3, 1922, p. 1; "Sultanate of Turkey Shorn of All Power", *The Rock Island Argus*, Rock Island, Illinois, November 3, 1922, p. 1-12; Aynı haber 4 Kasım 1922 tarihli şu gazetelerde de yer almıştır: "Angora Throws Turkish Sultan Out of Office", *Albuquerque Morning Journal*, Albuquerque, New Mexico, November 4, 1922, p. 1; "Sultan Loses Throne and Nationalists Set Up New Government", *The Great Falls Tribune*, Great Falls, Montana, November 4, 1922, p. 3; "Sultan of Turkey Deposed and Fall of Ottoman Empire", *The Brunswick News*, Brunswick, Georgia, November 4, 1922, p. 1-8

⁴⁵ Bu hukuki merciler Kanun-i Esasi ve Şer'iyе Encümenleri'dir. Bkz: Çoker, *a.g.e.*, s. 262-263.

⁴⁶ "Violent Proceedings At First Angora Assembly", *Norwich Bulletin*, Norwich, Connecticut, November 3, 1922, p. 2; "May Strip Sultan of Power As Head of Moslem World", *The Great Falls Tribune*, Great Falls, Montana, November 3, 1922, p. 1; "Violent Scenes Marked Session Turk Assembly", *The Brunswick News*, Brunswick, Georgia, p. 1; "Sultan Deposed, Pacts Abolished By Angora Regime", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, November 3, 1922, p. 1-2.

kaldırıldığını, idari erkin tamamen ulusal meclise geçtiğini bildirmiştir. Ayrıca siyasal yetkisi bulunmayan bir halifenin seçileceği ve 16 Mart 1920'den sonra İstanbul Hükümeti tarafından yapılan tüm anlaşmaların geçersiz sayılacağı da bu haberlerde duyurulmuştur.⁴⁷

Bemidji Daily Pioneer, Capital Journal, Free Trader Journal, Grand Forks Herald, Perth Amboy Evening News, The Bismarck Tribune, The Brattleboro Daily Reformer, The Evening Journal, The Evening World, The Topeka State Journal, The Washington Times ve The West Virginian ise Türk gazetelerinde; "Osmanlı Devleti yıkıldı; yerine yeni ulusal Türk devleti kuruldu. Saltanat kaldırıldı" şeklinde manşetler atıldığını belirterek aynı haberin ayrıntılarını paylaşmıştır. Bu gazetelerde meclisin kararının 101 pare top atışıyla duyurulduğu ve hem asker hem de sivillerce bando eşliğinde kutlandığı bilgisi verilmiştir. Haberin devamında, mecliste oybirliğiyle kabul edilen yasanın iki temel esas ihtiva ettiği bildirilmiştir: Bunlardan birincisi, egemenlik hak ve yetkisinin Anayasa ile devredilemez ve bölünemez bir biçimde Türkiye halkının gerçek temsilcisi olan meclisin manevi kişiliğinde toplandığıdır. İkincisi ise Osmanlı Hanedanı mensuplarından en makbul olanının meclis tarafından halife seçileceğidir.⁴⁸

⁴⁷ "Turkish Govt. Ousts Sultan By Decree", *Cordova Daily Times*, Cordova, Alaska, November 3, 1922, p. 8; "Turkish Nationalists Abolish Sultan Assembly to Hold All Power Hereafter", *East Oregonian*, Pendleton, Oregon, November 3, 1922, p. 1; "Turks Proclaim Present Sultan Last of His Line", *Indianapolis Times*, Indianapolis, Indiana, November 3, 1922, p. 1; "Turkish Assembly Passes Law Eliminating Sultanate", *Palatka Daily News*, Palatka, Florida, November 3, 1922, p. 1; "Turkish Sultanate Abolished", *The Caledonian-Record*, St. Johnsbury, Vermont, November 3, 1922, p. 1; "Turkish Ruler is Dethroned", *The Columbia Evening Missourian*, Columbia, Missouri, November 3, 1922, p. 1; "Turkish Nationalists Suppress Sultanate", *The Commonwealth*, Scotland Neck, North Carolina, November 3, 1922, p. 1; "Angora Turns the Sultan Out", *The Ocala Evening Star*, Ocala, Florida, November 3, 1922, p. 1; "Kemal Abolishes Power of Sultanate", *The Richmond Daily Register*, Madison County, Richmond, November 3, 1922, p. 1; "Sultan Ousted By Turkish Law", *The Seattle Star*, Seattle, Washington, November 3, 1922, p. 1; "Sultan Turkey to Be Deposed By This Law", *Tonopah Daily Bonanza*, Tonopah, Nevada, November 3, 1922, p. 1; Aynı haber 4 Kasım 1922 tarihli şu gazetede de yayımlanmıştır: "Abolish Sultan, New Turk Plan", *Chikasha Daily Express*, Chikasha, Oklahoma, November 4, 1922, p. 4; "Sultanate of Turkey Passes", *The Bisbee Daily Review*, Bisbee, Arizona, November 4, 1922, p. 1.

⁴⁸ "Abolish Sultanate of Turkey By Law", *The Brattleboro Daily Reformer*, Brattleboro, Vermont, November 3, 1922, p. 5; "End of Sultanate For Turkey", *Perth Amboy Evening News*, Perth Amboy, New Jersey, November 3, 1922, p. 8; "New Turk Nation", *The Topeka State Journal*, Topeka, Kansas, November 3, 1922, p. 5; "New Turkey Abolishes Sultan to Name Caliph", *Bemidji Daily Pioneer*, Bemidji, Minnesota, November 3, 1922, p. 1; "Report Turk Sultan Has Been Deposed" *Grand Forks Herald*, Grand Forks, North Dakota, November 3, 1922, p. 1-10; "Turkish Empire Collapses", *Capital Journal*, Salem, Oregon, November 3, 1922, p. 1-9; "Turkish Nationalist Dethrone Sultan", *Free Trader Journal*, Ottawa, Illinois, November 3, 1922, p. 1; "Turks Abolish Sultan Office", *The Evening Journal*, Jersey City, New Jersey, November 3, 1922, p. 25; "Turks Abolish Sultanate", *The Bismarck Tribune*, Bismarck, North Dakota, November 3, 1922, p. 1; "Sultanate Abolished By Turk Nationalists", *The Washington Times*, Washington, District of Columbia, p. 1; "Sultan Deposed By

4 Kasım 1922 tarihli Capital Journal, Evening Public Ledger, Every Evening, New York Tribune, The Barre Daily Times, The Bismarck Tribune ve The West Virginian, saltanatın ilgasının akabinde gerçekleşen gelişmelere yer vermiştir. Bu gazetelerde, kararın açıklanmasından kısa süre sonra Sadrazam Tevfik Paşa'nın görevinden ayrıldığı bildirilmiştir. Haberde, TBMM'nin ultimatoma niteliğindeki kararnamesi karşısında Sultan'ın tepkisinin tüm Yakın Doğu'da merakla beklendiği ifade edilmiştir. Türkiye'de bazı gazetelerin tüm idari yetkilerini kaybeden Sultan'ın tahttan çekilmeye hazır olduğu bilgisini verdiği; ancak genel algının Padişah Vahideddin'in meclisin kararını yok sayacağı yönünde olduğu iddiasında bulunulmuştur. Haberin devamında, hanedan mensupları ile İstanbul Hükümeti nazırlarının kararı değerlendirmek üzere Dolmabahçe Sarayı'nda olağanüstü toplandığı ve görüşmeler sırasında halifelik konusu üzerinde önemle durulduğu bildirilmiştir. Görüşmeye katılan hanedan mensuplarının siyasi güçten arındırılmış bir hilafeti kabul etmemekte anlaştığı iddiası da bu gazetelerde yer almıştır. Habere göre, görüşme sırasında fikir ayrılıkları yaşanmıştır; ancak çoğunluk TBMM'nin Sultan'a yönelik vatana ihanet suçlamalarından ötürü teslim olunmasından yana tavır sergilemiştir.⁴⁹ Aynı tarihli The Evening Journal, bazı danışmanlarının Padişah Vahideddin'i TBMM'nin kararına karşı çıkmaya teşvik ettiğini bildirmiştir.⁵⁰ Grand Forks Herald ise görüşmede varılan karara dair kesin bir bilgiye ulaşılsa da Sultan'ın olağanüstü koşullarda teşkil edilen TBMM'nin saltanatı kaldırma kararının hukuki niteliğine karşı çıkabileceğini bildirmiştir.⁵¹ Yine 3 Kasım 1922'de yayımlanan The Evening Star'da, Sultan'ın sözü edilen görüşme sırasında şöyle bir açıklama yaptığı iddia edilmiştir:

"...bir süredir yerimi halefime bırakmayı düşünüyordum. Ancak son gelişmeler fikrimi değiştirmeme neden oldu. Halkın büyük bir kısmının saltanata derinlemesine

Assembly of Turkish People", *The West Virginian*, Fairmont, Virginia, November 3, 1922, p. 16; "Sultan Deposed By Kemalists; Republic Formed", *The Evening World*, New York City, New York, November 3, 1922, p. 1.

⁴⁹ "Sultan Not Yet Ready to Resign", *Evening Public Ledger*, Philadelphia, Pennsylvania, November 04, 1922, p. 6; "Sultan May Stick and Ignore Angora Assembly Decree", *Every Evening*, Wilmington, Delaware, November 04, 1922, p. 1; "Sultan Fights Ouster Order of Kemalists", *New York Tribune*, New York City, New York, November 04, 1922, p. 1-6; "Sultan May Abdicate", *The Barre Daily Times*, Barre, Vermont, November 04, 1922, p. 3; "Near East Awaits Word From Sultan", *The Bismarck Tribune*, Bismarck, North Dakota, November 04, 1922, p. 1; "Sultan Likely To Ignore Removal By Angora Assembly", *Capital Journal*, Salem, Oregon, November 04, 1922, p. 7; "Sultan Expected to Abdicate With His Own Cabinet", *The West Virginian*, Fairmont Virginia, p. 12.

⁵⁰ "Expect Sultan to Quit Not Fight", *The Evening Journal*, Wilmington, Delaware, November 4, 1922, p. 1.

⁵¹ "Whole Near Awaits Decision of Sultan", *Grand Forks Herald*, Grand Forks, North Dakota, November 04, 1922, p. 1.

bağlı olduğuna ve bir avuç maceraperest tarafından geçici olarak yoldan saptırıldığına inanıyorum. Bu sebeplerden ötürü ülkeyi terk etmemeye ve tahtta kalmaya kanaat getirdim. Meclisin faaliyetleri, şahsından çok İslam dünyasını etkileyen bir soruyu gündeme getirdi. Halifelik ve saltanat meselesi yakından bağlantılı olup İslam dininin kati kurallarına tabidir. Bu kurallar, meclisin milyonlarca kişiyi temsil etmeye yetkili olmayan birkaç yüz üyesi tarafından değiştirilemez."

The Evening Star, haberde Türkiye'deki gelişmeler hakkında bilgi vermeye devam etmiştir. Gazeteye göre, uluslararası camiada, Mudanya Konferansı'nın TBMM'yi hukuki olarak tanımadığı şeklinde iddialar ortaya atılmıştır. Ayrıca, diplomatik temsilciler tarafından değil, askeri liderler arasında imzalanan Mudanya Mütarekesi'nin geçerliliği üzerine tartışmalar çıkmıştır. Sonrasında İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümeti'nin Türkiye'deki tek meşru idari mevki olduğunu vurgulamak üzere Sultan'ın delegelerini de Lozan Barış Konferansı'na davet etmiştir. Bu durum TBMM'de ciddi tepki uyandırmıştır. Konu hakkındaki belirsizlikleri sona erdirmek üzere, Türkiye'de saltanatın kaldırıldığıнын ilan edilmesine karar verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu süreçte mecliste askeri bir diktatörlükten çekinen muhalif gruplarla sıkça karşı karşıya gelmiştir. Ancak hukuki merciler, Türkiye'nin Mustafa Kemal Paşa'nın hedeflediği biçimde, halkın iradesine dayanan bir hükümet tarafından yönetilmesinde karar kılmıştır. TBMM içerisindeki güçlü muhalefete karşın bu kararın alınması, gazetede politik sebeplere bağlanmıştır. Zira Padişahın Türkiye'de en yüksek otorite kabul edilmesi ve TBMM'nin henüz uluslararası düzeyde tanınmamış olması; İstanbul Hükümeti'nin temsilcileri tarafından refakat edilmeyen TBMM delegelerinin imzaladığı bir barış anlaşmasının geçerliliğinin sorgulanmasına neden olacaktır. Haberde son olarak, İstanbul Hükümeti'nin TBMM'ye Lozan Barış Konferansı'na katılmayacaklarını; ancak meclis sivil idareyi devralana kadar Sultan'ın iktidarda kalacağını bildiren bir telgraf gönderdiği bilgisi verilmiştir.⁵²

Norwich Bulletin, 4 Kasım 1922 tarihli sayısında Türkiye'de saltanatın kaldırılmasının yarattığı tepkilere yer vermiştir. Gazeteye göre, Türkiye'de saltanatu destekleyen bazı çevreler, TBMM'nin kararını Bolşevik politikanın bir zaferi ve Türkiye'nin Sovyetleştirilmesinin başlangıcı olarak aksettirmiştir. Ayrıca haberin devamında, Sadrazam Tevfik Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya

⁵² "Sultan, Angered By Angora Action, Sticks to Throne", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, November 04, 1922, p. 1.

gönderdiği bir telgrafta saltanatı etkileyecek bir kararın Türkiye'nin uluslararası konumunu zayıflatacağını savunduğu ifade edilmiştir.⁵³

5 Kasım 1922 tarihli *The New York Herald*, Osman Bey'den başlayarak Osmanlı Hanedanı'nın tarihsel sürecini özetlemiştir. Gazeteye göre, son Sultan'ın kendi halkı tarafından tahttan indirilmesiyle en güçlü hanedanlardan birinin de sonu gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve liderliğini yaptığı ulusçu hareket, mevcut geleneksel idari yapıya karşı gelmiş ve sonunda TBMM bir yasa ile Sultan'ın çökmekte olan idaresine son vermiştir. Padişah Vahideddin'in tahttan indirilmesi ve saltanatın ilga edilmesiyle Osmanlı Devleti yıkılma sürecini tamamlayarak tarihe karışmış; yerine ulusal Türkiye devleti teşkil edilmiştir.⁵⁴

New York Tribune'un 5 Kasım 1922 tarihli sayısında Türkiye'deki güncel durumun bir değerlendirmesi bulunmaktadır. Gazeteye göre TBMM, saltanatı resmen kaldırarak uzun süre önce gerçekleşmiş bir vakıayı belgelemiştir. TBMM, İstanbul Hükümeti'nin imzaladığı Sèvres (Sevr) Antlaşması'nı tanımayarak saray otoritesinden koptuğundan beri Padişah Vahideddin yalnızca kâğıt üzerinde hüküm sürmektedir. Yıllar boyunca gerçek Türk devletinin değil, İtilaf Devletleri'nin kendi amaçları için varlığını devam ettirdiği sahte bir devletin başı olmuştur. Artık Türk ulusu gerçek egemenliği üstlenmeye hazır olduğuna göre, İstanbul Hükümeti'nin varlığının tek sebebi ortadan kalkmıştır.⁵⁵ Aynı tarihli *The Sunday Star* ise, Padişahın TBMM tarafından tahttan indirilmesini Mustafa Kemal Paşa'nın askeri ve diplomatik zaferlerinin mantıksal bir sonucu olarak nitelendirmiştir.⁵⁶

3.b. Son Aşama: Cumhuriyet'in İlanı

22 Ekim 1922'de toplanan Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'yi, İsmet (İnönü) Paşa'nın başkanlığındaki TBMM Hükümeti Heyeti temsil etmiştir. 24 Temmuz 1923'te sona eren görüşmelerde Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklar büyük ölçüde sonuca bağlanmıştır. Bu arada iç siyasadaki

⁵³ "Sultan of Turkey Deposed By National Assembly", *Norwich Bulletin*, Norwich, Connecticut, November 04, 1922, p. 1.

⁵⁴ "The Turkish Sultanate Abolished", *The New York Herald*, New York City, New York, November 05, 1922, p. 4.

⁵⁵ "The Last of the Sultanate", *New York Tribune*, New York City, New York, November 05, 1922, p. 1.

⁵⁶ "Sultan and Caliph", *The Sunday Star*, Washington, District of Columbia, November 05, 1922, p. 2.

gelişmeler de saltanatın kaldırılmasıyla ortaya çıkan sorunları giderme yönünde ilerlemiştir.⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa, kalıcı barışın sağlanmasıyla “*rejimin adını koyma*”⁵⁸ girişimlerine başlamıştır. Fakat bu süreçte, TBMM içerisinde azımsanamayacak bir zümre, Mustafa Kemal Paşa'nın inkılapçı politikalarına muhalif tavır sergilemektedir. Varılan noktada, yenilikler için uygun siyasi ortamı hazırlamak zorunluluk haline gelmiştir. Buna bağlı olarak, Birinci Meclis 1 Nisan 1923'te dağılma ve seçime gitme kararı almıştır. 8 Nisan 1923'te ise Mustafa Kemal Paşa, seçim beyannamesi niteliği taşıyan ve egemenliğin ulusa ait olduğunun vurgulandığı “9 Umde”yi ilan etmiştir. Aynı yıl Ağustos ayı içerisinde, bir siyasi parti teşkil edilmesi yönündeki çalışmalar başlatılmıştır. 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası kurulmuştur.⁵⁹

İç siyasette istikrarı sağlama çabaları sürerken Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyet rejimine geçme niyetini ilk kez Viyana menşeli Wiener Neue Freie Presse gazetesine verdiği, 22 Eylül 1923 tarihli röportajda paylaşmıştır. Türkçe basında tercümesi yayımlanan demecinde Mustafa Kemal Paşa'nın bunun gerekliliğini kesin ve kararlı biçimde ifade ettiği görülmektedir.⁶⁰

Rejimin fiili durumunu kuvvetlendiren mühim gelişmeler 1923 Ekim ayı içerisinde gerçekleşmiştir. İsmet Paşa'nın de içinde bulunduğu bir grup milletvekilinin 10 Ekim 1923'te TBMM'ye sunduğu önerge 13 Ekim 1923'te yasalaşmış; Ankara başkent ilan edilmiştir.⁶¹ Hükümet merkezinin hukuki zeminde tescil edilmesinden kısa süre sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın rejim değişikliği için beklediği koşullar oluşmaya başlamıştır. Bu süreçte, TBMM içerisindeki uyuşmazlıklardan ötürü kabinenin belirlenmesinde ve bakanların birlikte çalışmasında güçlükler yaşanmıştır. Buna bağlı olarak 27 Ekim 1923'te, Ali Fethi (Okyar) Bey'in kabinesinin istifasıyla bir hükümet buhranı ortaya çıkmıştır. Yeni bir Bakanlar Kurulu oluşturma yolundaki çalışmalardan da somut bir sonuç alınamamıştır.⁶²

⁵⁷ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, “Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller”, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 127-128.

⁵⁸ Ateş, a.g.e., s. 222.

⁵⁹ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 183; Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 53.

⁶⁰ Hamza Eroğlu (Temmuz 2003). “Türkiye Cumhuriyetinin İlanı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIX, S. 56, s. 439-441.

⁶¹ Çavdar, a.g.e., 250-251.

⁶² Bülent Tanör, *Kuruluş, “Türkiye 1920 Sonraları”*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1997, s. 27.

Mustafa Kemal Paşa, buhrandan çıkma yollarını görüşmek üzere İsmet Paşa, Kazım (Özalp) Paşa, Halit (Karsıalan) Paşa, Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa, Ali Fethi Bey, Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey, Ahmet Fuat (Bulca) Bey gibi kendisine yakın kimseleri 28 Ekim 1923'te Çankaya Köşkü'nde ağırlamıştır. Görüşmede, krizin rejim değişikliğiyle giderilebileceği konusunda mutabakat sağlanmış ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na ilişkin değişiklik önerisi hazırlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın alınan kararı, "*Efendiler, yarın Cumhuriyet'i ilan edeceğiz*" şeklinde dile getirdiği aktarılmaktadır.⁶³

Ertesi gün, Halk Fırkası Grubu, kabine sorununu görüşmek üzere bir araya gelmiştir. Görüşmelerin sonuca ulaştırılamaması üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın fikrine başvurulmuştur.⁶⁴ Bu noktada Mustafa Kemal Paşa, çözümün cumhuriyet rejimine geçişte olduğuna işaret ederek Anayasa'ya "*Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti Cumhuriyettir*" hükmünün konulmasını önermiştir.⁶⁵ Öneri, Halk Fırkası Grubu'nda onaylandıktan sonra TBMM'ye intikal etmiş ve oybirliğiyle kabul edilmiştir. Aynı gün yine oybirliğiyle Mustafa Kemal Paşa Cumhuriyet'in ilk Reis-i Cumhur'u seçilmiştir. Böylelikle 29 Ekim 1923 günü Türkiye Cumhuriyeti resmen kurulmuştur.⁶⁶

Türkiye'deki rejim değişikliğinin ana hatlarıyla tamamlanması, 30 Ekim 1923 tarihli *The Evening Star*'da yer almıştır. Gazetede, Halk Fırkası Grubu'nun toplantısından Cumhuriyet'in kuruluşuna giden süreç kısaca açıklandıktan sonra Anayasa'da yapılan değişikliklere yer verilmiştir. Haberin devamında, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Reis-i Cumhur'u Mustafa Kemal Paşa: "*...kararlılığından taviz vermeyen, ülkesini ilerleterek büyük bir güç haline getirmek için durmadan çalışan, soğukkanlı ve metanetli bir adam...*" olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa tarafından Başvekilliğe atanan İsmet Paşa'nın: "*...Lozan Konferansı'nda göze çarpan bir şahsiyet...*" olduğunu ve Türkiye'nin bağımsızlığını kazanmasında aktif rol oynadığını bildirilmiştir.⁶⁷

Aynı tarihte yayımlanan *New Britain Herald*'da da benzer bir haber bulunmaktadır. Gazetede, Türkiye'de cumhuriyet rejiminin teşkil edildiği ve

⁶³ Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, "TBMM - II. Dönem 1923-1927"*, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 195-196.

⁶⁴ Ateş, a.g.e., s. 223.

⁶⁵ Murat Bardakçı, *Yıkılış ve Kuruluş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgeleri"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 222.

⁶⁶ Mete Tunçay vd., *Türkiye Tarihi 4, "Çağdaş Türkiye 1908-1980"*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 92-93.

⁶⁷ "Republic of Turkey, Declared; Kemal Made First President", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, October 30, 1923, p. 8.

Mustafa Kemal Paşa’nın oybirliğiyle Reis-i Cumhur seçildiği belirtildikten sonra, yeni hükümeti kurma görevinin İsmet Paşa’ya verildiği paylaşılmıştır.⁶⁸ Aynı gazetenin 2 Kasım 1923 tarihli sayısında, Türkiye’deki gelişmeler İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol’dan alınan bilgilerle detaylandırılmıştır. Haberin geniş bir kısmı, Anayasa’da yapılan değişiklikleri içermektedir.⁶⁹ Yine New Britain Herald’da, 7 Kasım 1923 tarihinde de Türkiye’de Cumhuriyet’in kurulduğuna dair kısa bir haber bulunmaktadır.⁷⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’ndan yenilgiyle çıkmıştır. İstanbul merkezli Osmanlı Hükümeti, 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros (Mudros) Mütarekesi ile hâkimiyeti altındaki topraklarda yetkinliğini yitirmeye başlamıştır. Savaşta uğranan mağlubiyet ve buna bağlı olarak ortaya çıkan idari otorite boşluğu, Türkiye’de rejim değişikliğine doğru giden bir dizi gelişmenin başlangıcı olmuştur. Çalışmada, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Cumhuriyet’e giden bu sürecin, ABD basınında ve kamuoyunda nasıl algılandığı sorusuna yanıt aranmıştır.

İlkin, içeriğindeki ulusal egemenlik vurgusuyla dikkati çeken Amasya Tamimi’ne yer verilmiştir. Siyasi yapıda değişime işaret eden ve bu yönüyle çalışma kapsamında yer alan tamim, ABD basınına yalnızca endirekt olarak yansımıştır. Geneli Paris kaynaklı olan ve İtilaf Devletleri’nin perspektifinden aktarılan 22 Haziran 1919 sonrası haberlerde, örgütlenme aşamasındaki Milli Mücadele’nin, bir ayaklanma olarak aksettirildiği görülmektedir.

Amasya Tamimi’ne müteakip, Erzurum Kongresi’nin ABD basınındaki yankılarına yer verilmiştir. Kongre sürecini ele alan gazetelerde, Anadolu’da bir isyan başladığına ve bunun sorumlusu olarak görülen Mustafa Kemal Paşa’nın tutuklanması emrinin verildiğine dair haberler yayımlanmıştır. Başka bir ifadeyle, Milli Mücadele’nin İstanbul’daki merkezi otoriteye karşı başlatılmış bir ayaklanmadan ibaret olduğu sürmektedir.

⁶⁸ “İsmet Pasha Chosen to Select Cabinet”, *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, October 30, 1922, p. 1.

⁶⁹ “Republic of Turkey Officially Outlined”, *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, November 02, 1922, p. 21.

⁷⁰ “New Republic Launched”, *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, November 07, 1922, p. 6.

Sivas Kongresi hakkındaki haberlerde hâkim algının değişmeye başladığı görülmektedir. 4-11 Eylül 1919 arası süreç, ABD basınına, Anadolu'da ulusal bir kongrenin toplandığı şeklinde yansımıştır. Söz konusu gazetelerin önemli bir kısmında Türkiye'de bağımsız, ulusal bir hükümetin kurulacağı da bildirilmiştir. Bu öngörü 23 Nisan 1920'de gerçekleşmiştir. BMM'nin kuruluşu haberinin yayımlanmasından sonra Türkiye'deki gelişmelerin ABD basınında daha ciddi bir tonda ele alındığı görülmektedir.

Türkiye'nin Milli Mücadele'den zaferle çıkmasıyla siyasi modernleşmenin ve rejim değişikliğinin en kritik aşamasına gelinmiştir. TBMM'de alınan kararla 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması, ABD basınında geniş yankı uyandırmıştır. Genel ve yerel çok sayıda gazetede, konuya dair manşetler bulunmaktadır. Süreç ABD basınında hem TBMM'nin, hem de Padişah Vahideddin'in cephesinden yakından takip edilmiştir. Bilhassa Vahideddin'in hamlesinin merakla beklendiği görülmektedir. Sonradan bu durum, TBMM'nin askeri ve siyasi başarılarının mantıksal bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Gelişmelerin gazetelerde tüm detaylarıyla kamuoyuna aktarıldığı ve olayın genel çerçevede, nötr bir bakış açısıyla ele alındığı da dikkati çekmektedir.

Türkiye'de rejim değişikliğinin son aşaması Cumhuriyet'in ilanı ile tamamlanmıştır. Bu bağlamda ABD basınında da Türkiye'deki siyasi dönüşümün neticelendiğine ilişkin haberler yayımlanmıştır. Olay ABD gazetelerine; Türkiye'de cumhuriyet rejimine geçildiği, Mustafa Kemal Paşa'nın ilk Reis-i Cumhur, İsmet Paşa'nın ise ilk Başvekil seçildiği şeklinde yansımıştır. Bu haberlerde olumlu bir üslup kullanıldığı ve Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'dan övgüyle söz edildiği göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'de 1919-1923 tarihleri arasında cereyan eden rejim değişikliğinin ABD menşeli basında ilgiyle takip edildiği görülmektedir. Amasya Tamimi ile Cumhuriyet'in ilanı çizgisinde ilerleyen sürecin başlangıçta ciddiyeti tam manasıyla kavranamamıştır. Fakat hareket vücut buldukça ABD basınında daha kapsamlı bilgiler paylaşılmaya başlanmıştır. Genel bir değerlendirme yapıldığında, gelişmelerin çoğunlukla yansız ve kısmen olumlu bir bakış açısıyla ele alındığı sonucuna varılabilmektedir.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

- "Abolish Sultan, New Turk Plan", *Chikasha Daily Express*, Chikasha, Oklahoma, November 4, 1922, p. 4.
- "Abolish Sultanate of Turkey By Law", *The Brattleboro Daily Reformer*, Brattleboro, Vermont, November 3, 1922, p. 5.
- "Angora Assembly Assumes Sovereign Rights, Taking Place of Ottoman Empire", *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, November 3, 1922, p. 1.
- "Angora Throws Turkish Sultan Out of Office", *Albuquerque Morning Journal*, Albuquerque, New Mexico, November 4, 1922, p. 1.
- "Angora Turns the Sultan Out", *The Ocala Evening Star*, Ocala, Florida, November 3, 1922, p. 1.
- "As Allies Redraw Map of Turkey Turk Nationalists Feed War Flames", *The Richmond Palladium*, Richmond, Indiana, April 28, 1920, p. 1.
- "Assembly at Angora Ousts Turk Sultan", *The Ogden Standard Examiner*, Ogden City, Utah, November 3, 1922, p. 1-2.
- "Big Five to Take up Questions Dealing With Permanent Committees" *South Bend News-Times*, South Bend, Indiana, July 02, 1919, p. 1.
- "Discover Plot For Revolt In Turkey", *Alexandria Gazette*, Alexandria, Virginia, July 11, 1919, p. 1.
- "Discover Plot For Revolt In Turkey", *The Washington Times*, Washington, District of Columbia, July 11, 1919, p. 3.
- "End of Sultanate For Turkey", *Perth Amboy Evening News*, Perth Amboy, New Jersey, November 3, 1922, p. 8.
- "Expect Sultan to Quit Not Fight", *The Evening Journal*, Wilmington, Delaware, November 4, 1922, p. 1.
- "Hungary's Soviet Rulers Defy Pact Terms of Entente", *Harrisburg Times*, Harrisburg, Pennsylvania, July 02, 1919, p.5.
- "Ismet Pasha Chosen to Select Cabinet", *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, October 30, 1922, p. 1.
- "Kemal Abolishes Power of Sultanate", *The Richmond Daily Register*, Madison County, Richmond, November 3, 1922, p. 1.
- "Kemal Pasha Forms New Asia Minor Government", *El Paso Herald*, El Paso, Texas, September 17, 1919, p. 2.
- "Kemal Pasha to Set Up His Government in Angora", *New York Tribune*, New York City, New York, April 20, 1920, p. 2.

- "Kiamil Forms New Government in Armenia", *The Great Falls Tribune*, Great Falls, Montana, September 18, 1919, p. 3.
- "Kiamil Leads in New Government", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, September 18, 1919, p. 25.
- "May Strip Sultan of Power As Head of Moslem World", *The Great Falls Tribune*, Great Falls, Montana, November 3, 1922, p. 1.
- "Nationalists Pass Law Suppressing Sultanate of Turkey, Says Dispatch", *The Richmond Palladium*, Richmond, Indiana, November 3, 1922, p. 1.
- "Near East Awaits Word From Sultan", *The Bismarck Tribune*, Bismarck, North Dakota, November 04, 1922, p. 1.
- "New Republic Launched", *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, November 07, 1922, p. 6.
- "New Turk Nation", *The Topeka State Journal*, Topeka, Kansas, November 3, 1922, p. 5.
- "New Turkey Abolishes Sultan to Name Caliph", *Bemidji Daily Pioneer*, Bemidji, Minnesota, November 3, 1922, p. 1.
- "No Move By Turkey to Attack Kemal", *The Sun and the New York Herald*, New York City, New York, April 28, 1920, p. 3.
- "Orders Arrest of Kemal Pasha and Reouf Bey", *The Times*, New York City, New York, August 04, 1919, p. 2.
- "Order Two Turks to Be Apprehended", *The New Scimitar*, Memphis, Tennessee, August 04, 1919, p. 3.
- "Ottoman State Collapses and Premier Rules", *Daily Ardmoreite*, Ardmore, Oklahoma, November 3, 1922, p. 1.
- "Rebellion In Turkey", *Evening Times-Republican*, Marshalltown, Iowa, July 02, 1919, p. 1.
- "Report Turk Sultan Has Been Deposed" *Grand Forks Herald*, Grand Forks, North Dakota, November 3, 1922, p. 1-10.
- "Reported Three Turkish Armies Being Mobilized", *The Lakeland Evening Telegram*, Lakeland, Florida, July 02, 1919, p. 1.
- "Republic of Turkey, Declared; Kemal Made First President", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, October 30, 1923, p. 8.
- "Republic of Turkey Officially Outlined", *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, November 02, 1922, p. 21.
- "Resistance In East", *The Richmond Palladium*, Richmond, Indiana, July 02, 1919, p. 1.
- "Seperate Turk Regime", *The Chattanooga News*, Chattanooga, Tennessee, July 08, 1919, p. 1.
- "Sultan and Caliph", *The Sunday Star*, Washington, District of Columbia, November 05, 1922, p 2.
- "Sultan, Angered By Angora Action, Sticks to Throne", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, November 04, 1922, p. 1.

- "Sultan Deposed: Assembly to Rule Turkey", *Evening Public Ledger*, Philadelphia, Pennsylvania, November 3, 1922, p. 1.
- "Sultan Deposed By Assembly of Turkish People", *The West Virginian*, Fairmont, Virginia, November 3, 1922, p. 16.
- "Sultan Deposed By Kemalists; Republic Formed", *The Evening World*, New York City, New York, November 3, 1922, p. 1.
- "Sultan Deposed, Pacts Abolished By Angora Regime", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, November 3, 1922, p. 1-2.
- "Sultan Expected to Abdicate With His Own Cabinet", *The West Virginian*, Fairmont Virginia, p. 12.
- "Sultan Fights Ouster Order of Kemalists", *New York Tribune*, New York City, New York, November 04, 1922, p. 1-6.
- "Sultan Likely To Ignore Removal By Angora Assembly", *The Capital Journal*, Salem, Oregon, November 04, 1922, p. 7.
- "Sultan May Abdicate", *The Barre Daily Times*, Barre, Vermont, November 04, 1922, p. 3.
- "Sultan May Stick and Ignore Angora Assembly Decree", *Every Evening*, Wilmington, Delaware, November 04, 1922, p. 1.
- "Sultan Not Yet Ready to Resign", *Evening Public Ledger*, Philadelphia, Pennsylvania, November 04, 1922, p. 6.
- "Sultan of Turkey Deposed By National Assembly", *Norwich Bulletin*, Norwich, Connecticut, November 04, 1922, p. 1.
- "Sultan Loses Throne and Nationalists Set Up New Government", *The Great Falls Tribune*, Great Falls, Montana, November 4, 1922, p. 3.
- "Sultan of Turkey Deposed and Fall of Ottoman Empire", *The Brunswick News*, Brunswick, Georgia, November 4, 1922, p. 1-8.
- "Sultan Ousted By Turkish Law", *The Seattle Star*, Seattle, Washington, November 3, 1922, p. 1.
- "Sultan Turkey to Be Deposed By This Law", *Tonopah Daily Bonanza*, Tonopah, Nevada, November 3, 1922, p. 1.
- "Sultanate Abolished By Turk Nationalists", *The Washington Times*, Washington, District of Columbia, p. 1.
- "Sultanate of Turkey Passes", *The Bisbee Daily Review*, Bisbee, Arizona, November 4, 1922, p. 1.
- "Sultanate of Turkey Shorn of All Power", *The Rock Island Argus*, Rock Island, Illinois, November 3, 1922, p. 1-12.
- "The Last of the Sultanate", *New York Tribune*, New York City, New York, November 05, 1922, p. 1.
- "The Turkish Sultanate Abolished", *The New York Herald*, New York City, New York, November 05, 1922, p. 4.

- "Thrace Still in Dispute", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, August 01, 1919, p. 4.
- "Three Turkish Armies Active", *The Brattleboro Daily Reformer*, Brattleboro, Vermont, July 02, 1919, p. 1.
- "Three Turkish Armies Make Allies Uneasy", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, July 02, 1919, p. 26.
- "Turk Government Formed", *The Richmond Palladium*, Richmond, Indiana, September 17, 1919, p. 12.
- "Turk Leaders of Outlaw Bands to Be Arrested" *Harrisburg Times*, Harrisburg, Pennsylvania, August 04, 1919, p. 16.
- "Turk Officers Now Brigands", *The Arizona Republican*, Phoenix, Arizona, September 26, 1919, p. 7.
- "Turk Nationalists in Fight With Greeks", *The Washington Times*, Washington, District of Columbia, April 22, 1920, p. 1.
- "Turk Nationalists Gaining", *The Sun*, New York City, New York, August 08, 1919, p. 8.
- "Turk Situation Said to Be Grave", *Hickory Daily Record*, Hickory, North Carolina, July 02, 1919, p. 1.
- "Turkey In Asia", *The Ocala Evening Star*, Ocala, Florida, September 17, 1919, p. 1.
- "Turkey Is Facing Revolt", *Ladysmith News-Budget*, Ladysmith, Wisconsin, July 11, 1919, p. 2.
- "Turkey Is Facing Revolt", *The Madison Daily Leader*, Madison, South Dakota, July 10, 1919, p. 1; "Turkey Is Facing Revolt", *The Tomahawk*, White Earth, Minnesota, July 17, 1919, p. 2.
- "Turkish Cabinet Punishes Rebels", *The West Virginian*, Fairmont, Virginia, August 04, 1919, p. 1.
- "Turkish Assembly Passes Law Eliminating Sultanate", *Palatka Daily News*, Palatka, Florida, November 3, 1922, p. 1.
- "Turkish Ex-Vizier Forms Government at Erzerum", *New York Tribune*, New York City, New York, September 17, 1919, p. 9.
- "Turkish Govt. Ousts Sultan By Decree", *Cordova Daily Times*, Cordova, Alaska, November 3, 1922, p. 8.
- "Turkish Leaders Ordered Arrested", *New Britain Herald*, New Britain, Connecticut, August 04, 1919, p. 1.
- "Turkish Nationalists Abolish Sultan Assembly to Hold All Power Hereafter", *East Oregonian*, Pendleton, Oregon, November 3, 1922, p. 1.
- "Turkish Nationalists Suppress Sultanate", *The Commonwealth*, Scotland Neck, North Carolina, November 3, 1922, p. 1.
- "Turkish Revolt Crushed", *The Sun*, New York City, New York, August 05, 1919, p. 3.
- "Turkish Sultanate Abolished", *The Caledonian-Record*, St. Johnsbury, Vermont, November 3, 1922, p. 1.

- "Turkish Empire Collapses", *Capital Journal*, Salem, Oregon, November 3, 1922, p. 1-9.
- "Turkish Nationalist Dethrone Sultan", *Free Trader Journal*, Ottawa, Illinois, November 3, 1922, p. 1.
- "Turkish Ruler is Dethroned", *The Columbia Evening Missourian*, Columbia, Missouri, November 3, 1922, p. 1.
- "Turkish Situation Becomes Menacing", *Oklahoma City Times*, Oklahoma City, Oklahoma, July 02, 1919, p. 10.
- "Turks Abolish Sultan Office", *The Evening Journal*, Jersey City, New Jersey, November 3, 1922, p. 25.
- "Turks Abolish Sultanate", *The Bismarck Tribune*, Bismarck, North Dakota, November 3, 1922, p. 1.
- "Turks Drop Sultan: National Assembly Now Rules Nation", *Every Evening*, Wilmington, Delaware, November 3, 1922, p. 1-26.
- "Turks Give Trouble", *The Watchman and Southron*, Sumter, South Carolina, July 05, 1919, p. 5.
- "Turks Order Arrest of Three", *Perth Amboy Evening News*, Perth Amboy, New Jersey, August 04, 1919, p. 1.
- "Turks Proclaim Present Sultan Last of His Line", *Indianapolis Times*, Indianapolis, Indiana, November 3, 1922, p. 1.
- "Turks Threaten", *The New Scimitar*, Memphis, Tennessee, July 02, 1919, p. 1.
- "Turks Threaten, Demanding Full Rights of Allies", *The Evening Star*, Washington, District of Columbia, November 02, 1922, p. 1.
- "Turks Threaten Italians and Oppose Greeks", *The Bridgeport Times*, Bridgeport, Connecticut, July 02, 1919, p. 1.
- "Turks Threaten to Attack Allies", *Evening Public Ledger*, Philadelphia, Pennsylvania, August 01, 1919, p. 9.
- "Whole Near Awaits Decision of Sultan", *Grand Forks Herald*, Grand Forks, North Dakota, November 04, 1922, p. 1.
- "Violent Proceedings At First Angora Assembly", *Norwich Bulletin*, Norwich, Connecticut, November 3, 1922, p. 2.
- "Violent Scenes Marked Session Turk Assembly", *The Brunswick News*, Brunswick, Georgia, p. 1.

II. Kitaplar

- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk Cilt: I, "1919-1920"*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

- Ateş, Toktamış, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bardakçı, Murat, *Yıkılış ve Kuruluş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgeleri"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- Baykal, Bekir Sıtkı, *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1969.
- Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, "Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923"*, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- Kili, Suna, *Atatürk Devrimi, "Bir Çağdaşlaşma Modeli"*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık İstanbul, 1998.
- Milli Egemenlik Belgeleri, *"Havza Genelgesi", "Amasya Tamimi", "Erzurum Kongresi Beyannamesi", "Sivas Kongresi Beyannamesi", "Misak-ı Milli Beyannamesi"* Der: Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ankara, 2015.
- Gentizon, Paul, *Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu*, Çev: Fethi Ülkü, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994.
- Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi I, "Erzurum Kongresi"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Goloğlu, Mahmut, *Milli Mücadele Tarihi II, "Sivas Kongresi"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *Milli Mücadele Başlarken, "Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- İlhan, Attila, *Hangi Atatürk*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.
- Jaeschke, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev: Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1971.
- Karpat, Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, "Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller"*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Metin Kıratlı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi, "TBMM - II. Dönem 1923-1927"*, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları C. I "Atatürk'ün Nutuk'u"*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Robinson, Richard D., *The First Turkish Republic, "A Case Study In National Development"*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1963.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, İstanbul: Kastaş Yayınları, İstanbul, 1987.
- Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele, "Erzurum'da Gergin Günler"*, Yeni Gün Haber Ajansı, İstanbul, 1999.
- Shaw, Stanford ve Kural Shaw, Ezel, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, "Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975"*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

- Tanör, Bülent, *Kuruluş, "Türkiye 1920 Sonraları"*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1997.
- Tanör, Bülent, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları, "1918-1920"*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1998.
- Toynbee, Arnold Joseph *Türkiye I, "Bir Devletin Yeniden Doğuşu"*, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1999.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
- Tunçay, Mete, vd. *Türkiye Tarihi 4, "Çağdaş Türkiye 1908-1980"*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.
- Turan, Şerafettin, *Mustafa Kemal Atatürk: Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi, "Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne"*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- Zürcher, Eric Jan *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin Saner Gören, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

III. Makaleler

- Eroğlu, Hamza (Temmuz 2003). "Türkiye Cumhuriyetinin İlanı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIX, S. 56, ss. 435-456.
- Güneş, İhsan, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 593-596.
- Küçük, Cevdet "Erzurum Kongresi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 335-337.
- Selvi, Haluk, "Sivas Kongresi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 284-285.
- Uyar, Çağhan ve Ertuğrul, Esen, "Milli Mücadele Dönemi'nde Toplanan Kongrelerin Büyük Millet Meclisi ve Cumhuriyet Dönemi'ne Düşünsel Açıdan Etkileri", *Milli Mücadele'de Cephe Gerisi ve İstiklal Yolu Gençlik Sempozyumu Bildirileri*, Çankırı, 2020, ss. 451-469.

IV. Tezler

- Jahic, Mirsad, *I. Dünya Savaşı'ndan Günümüze "Ulusların Kendi Kaderini Belirleme Hakkı'nın Değişen İçeriği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 5-16.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 147-168.

Geliş Tarihi: 16 Nisan 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

ROMEN ARŞİVLERİNE GÖRE TÜRKİYE'DE DİL VE EĞİTİMDEKİ DÖNÜŞÜMÜN DEĞERLENDİRİLMESİ (1925-1935)

Ömer METİN*

Öz

Milli Mücadele sonrası Atatürk öncülüğünde Türkiye'de başlayan modernleşme hareketi tüm Avrupa'da olduğu gibi Romanya'da da ilgiyle takip edilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'de özellikle eğitim, dil ve kültür alanında hızlı bir dönüşüm yaşanmıştır. On yıl gibi kısa bir sürede modern Türkiye'nin temellerinin atılması, Türkiye'de bulunan Romen diplomatların gözünden kaçmamıştır. Romen diplomatik temsilciler Türkiye'deki bu hızlı ve başarılı değişimi yakından takip ederek raporlar halinde Romanya hükümetine sunmuşlardır. Bu raporlarda Türkiye'nin bu denli yüksek başarı elde etmesinde Atatürk'ün en önemli etken olduğu da sıklıkla tekrarlanmıştır. Bu çalışmada Türkiye'de 1925-1935 yılları arasında eğitim ve dil alanında yaşanan gelişmeler, Romanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi temel alınarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Romanya, Atatürk, Dil, Eğitim.

Evaluation of the Transformation of Language and Education in Turkey According to Romanian Archives (1925-1935)

Abstract

Turkey's modernization movement that began under the leadership of Atatürk after National Struggle, as well as all over Europe it has also been followed with interest in Romania. After the proclamation of the Republic of Turkey, especially there has been a rapid transformation in education, language and culture. Disposing of modern Turkey in a short time basis, such as ten years, it cannot be overlooked by Romanian diplomats in

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, metin_o@ibu.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-1307-321X.

Turkey. Romanian diplomatic representatives follow this quick and successful evolution closely in Turkey and they presented to the Romanian government in reports. It is also often expressed that Atatürk is the most important factor to obtain high achievement in Turkey. In this study it will be evaluated that developments in the field of education and language between the years of 1925-1935 in Turkey on the basis of Romanian Ministry of Foreign Affairs Archive.

Keywords: Turkey, Romania, Atatürk, Language, Education.

Giriş

Hiç kuşkusuz ki Osmanlı İmparatorluğunun çöküş dönemine girmesindeki gerilemesinin en önemli nedenlerinden birisi eğitim ve öğretimdeki yetersizlik ve ihmallerdir. Osmanlı klasik döneminde yapılandırılan eğitim sisteminin yıllar geçtikçe geliştirilmesi siyasi ve askeri başarıları destekleyen önemli bir neden olmuştur. Devletin bu kuvvetli yıllarında takip edilen eğitim politikaları eğitim kurumlarının bozulmadan varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Ancak yükselme döneminin sonlarına doğru batının birçok alanda olduğu gibi bilim-teknik ve eğitimde kaydettiği gelişmelerin takip edilememesi ve eğitimin ehil olmayan insanların egemenliğinde devam etmesi, Osmanlı eğitim sisteminin çağın gereklerinden yoksun kalmasına neden olmuştur. Her ne kadar XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren eğitimde batı tarzı reformlar yapılmaya çalışılsa da bu gayretler ikili bir eğitim sisteminin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak Osmanlı Devleti yıkılana kadar gerçek manada ne doğulu bir devlet ne de batılı bir devlet olabilmiş ayrıca eğitimde millî ve çağdaş seviye de yakalayamamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında işgallerin getirdiği ortam, eğitim sistemini iyice gerilemesine neden olmuş ve yeni kurulan Türk devletinin çözmesi gereken en büyük meselelerden birisi de millî eğitim konusu olmuştur.¹

Başarıyla yürütülen Millî Mücadelenin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti, Gazi Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türk

¹ Bahattin Demirtaş, " Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler" *Akademik Bakış*, 1/2, 2008, s. 156.

toplumunu “millî-laik-çağdaş” bir yapıya kavuşturmak için köklü reform hareketlerine girişti. Bu aydınlanma savaşının ana hedefi, Türk milletini “muasır medeniyetler seviyesine yükseltmekti.² Atatürk, daha Milli Mücadele yıllarında eğitimin millileşme ve modernleşmesi meselesine büyük önem vermiştir. Savaşın en kritik evresinde 1921 yılında Ankara’da bir Maarif Kongresi düzenlenmesine öncülük ederek, ülkenin eğitim sorunlarına çare yolları aranmıştır. 1 Mart 1922’de meclisin açılış konuşmasında Gazi Mustafa Kemal Paşa, “Hükümetin en feyizli ve mühim meselesi Maârif umurudur” diyerek yakında gelecekte eğitim alanında yaşanacak büyük çağdaşlaşma hareketinin şifrelerini vermekteydi.³

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra eğitim sorunları sadece Osmanlı dönemine ait olan sistem yanlışları ve devralınan model ile ilgili değildi. Osmanlı çöküşüyle paralel olarak eğitim-öğretim kurumları fiziki ve maddi açıdan da çok zor durumda idi. Cumhuriyetin ilan edildiği 1923-1924 eğitim-öğretim yılında yaklaşık 12 milyon olan Türkiye’nin nüfusunun %10’u ve kadınların da sadece %3’ü okuryazardır. 1920’lerin ilk yıllarında Türkiye’de 4.894 ilkokul, 72 ortaokul, 23 lise, 64 meslek okulu, 9 fakülte ve yüksekokul olmak üzere toplam 5.062 öğretim kurumu vardır. Bu okullarda görevli olan öğretmen ve öğretim üyesi sayısı ise toplam 11.918’dir. İlkokullarda 341.941, ortaokullarda 5.905, liselerde 1.241, meslek okullarında 6.547 ve yüksek öğretimde 2.914 olmak üzere 358.548 öğrenci vardır.⁴ Milli Mücadele yıllarında ve hemen akabindeki ilk birkaç yıl eğitime bütçeden ayrılan payın oldukça düşük seviyede olduğu görülmektedir. Tabii ki bunun başlıca sebebi, ülkenin neredeyse tüm kaynaklarının ulusal bağımsızlık savaşında kullanılmak zorunda kalınmasıdır. 1921’de 57.128.833 liralık genel bütçeden eğitime ayrılan miktar 390.412 lira olmuştur. 1923’te genel bütçe 105.929.911 lira olmasına karşın Maârif Vekâleti’nin 3.033.003 liralık ödeneği olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında bu sayısal verilerin dışında eğitimin niteliksel özellikleri de düşüktür. Çünkü Birinci Dünya Savaşında ve hemen ardından Milli Mücadele yıllarında kaybedilmiş eğitimcilerin sayısı oldukça fazlaydı. Bunun yanında eski

² Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 20.

³ Ayten Sezer Arıç, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, TTK, 2. Baskı, Ankara, 2014, s. 27.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 32. Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık, 2018.

sistemden kalma eğitimcilerin mesleki formasyonu yetersiz olmakla birlikte öğretim programları da çağdaş bir anlayıştan yoksundu.⁵

Cumhuriyet öncesi Türkiye'sinin milli olmayan eğitimini Türk milletinin yaşadığı felaketlerin temel sebepleri arasında gören Atatürk, yeni devletin eğitiminin milli olmasını ısrarla her ortamda dile getirmiştir. Atatürk eğitim felsefesi olarak "akılcılığı" ve "bilimi" temel alıyordu. Hedef gösterdiği "çağdaş uygarlık seviyesinin de üstüne çıkma"nın akıl ve bilim ile olacağını bilincindeydi. Türk Milletiyle birlikte verdiği Kurtuluş Savaşını kazandıktan sonra yeni kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin yeniden şekillendirmek için eğitimi etkin bir araç olarak görüyordu. Atatürk, toplumsal devamlılık ve Türk milletinin dünya milletleri içerisinde hak ettiği yeri alabilmesinde eğitim sisteminin ne kadar önemli olduğunun farkındaydı. İçinde bulunduğu toplumumuzun eğitim sistemini gençliğinden beri eleştirel bir gözle bakmış, gözlemleri ve teşhisleri gelecekte eğitim sisteminde yapmayı düşündüğü köklü değişiklikler ve yetiştirilmesini istediği yeni insan tipinin nasıl olması gerektiği konusunda Türk milletine rehberlik etmiştir.⁶

Romen Diplomatların Raporlarında Türkiye'de Dil ve Eğitim Reformu

Birinci Dünya Savaşında farklı taraflarda yer almalarından dolayı kesilen Türk-Romen ilişkileri Lozan Antlaşmasından sonra tekrar normale dönmeye başlamıştı. Daha Milli Mücadele yıllarında itibaren Türkiye'yi yakından takip eden Romanya'nın Türkiye'deki diplomatik temsilcileri, 1923'te Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin kurulmasına ve devamında yaşanan modernleşme hareketine de büyük ilgi göstermiştir. Özellikle eğitim ve dil alanındaki gelişmeler ve Mustafa Kemal Paşanın Türk aydınlanma mücadelesindeki önderliği Romen diplomatlarca Romanya hükümetine raporlar halinde sunulmuştur.

Bu bağlamda Romanya'nın İstanbul konsolosluğu ilk kez 11 Ocak 1925 tarihinde Bükreş'e gönderdiği raporunda İstanbul'un kültürel yaşamı hakkında bir istatistik sunmuştur. Bu ilk raporda sadece İstanbul'daki eğitim kurumlarına dair bir değerlendirme yapılmış ve İstanbul'daki okulları 3 gruba ayırmıştır. Buna göre;

⁵ Demirtaş, a.g.m., s. 157.

⁶ Ali Rıza Erdem, "Atatürk'ün Kurduğu Eğitim Sistemiyle Yetiştirilmesini İstediği Yeni İnsan Tipi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/39, 2017, s. 105-110.

- Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olan üniversite ve liseler
- İl milli eğitim müdürlüğüne bağlı ama merkezi yönetiminin denetiminde olan ilk ve ortaokullar
- Müslümanlara ve Gayrimüslimlere ait özel okullar hakkında bilgiler verilmiştir.

Devlet üniversitesinde edebiyat, hukuk, Fen, ilahiyat, tıp, mülkiye olduğu, normal liselerin yanında sanat, ticaret, ziraat, denizcilik, veterinerlik ve askeri liselerin de olduğu dikkat çekmiştir. Bu liselerden 7 tanesinin öğrenciler için yatılı yurda sahip olduğu da belirtilmiştir. İlk ve ortaokulların sayısı ise 239 olduğuna ve bir tane de sağır-dilsizler için bir ilköğretim okulunun varlığına vurgu yapılmıştır. Romen diplomat 1925 yılı itibariyle İstanbul’da ortaöğretimde 30.000 den biraz fazla öğrenci ve 1061 öğretmenin mevcut olduğuna buna rağmen İstanbul’daki Müslüman nüfuz göz önüne alındığında 647.5569 kişi ve 77.721 okul çağında çocuk olduğu ve bu nedenle mevcut okulların yetersiz kaldığına dikkat çekmiştir. Bu öğrenci topluluğu için 50 kişilik sınıflardan oluşan 1555 dersliğe ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Devlet okullarının dışında 4 yatılı özel lise, 3 kolej ve 30 özel ilkokulunun 2500-3000 öğrencisinin bulunduğu aktarılmıştır. Devlet ve özel okullardaki öğrenci sayılarının ise toplamda 45.000 yaptığı ifade edilmiştir. İstanbul’da Gayrimüslimlerin de çok sayıda okulunun bulunduğuna dikkat çeken Romen diplomat Filality, bunların başında 70 okul ile Rumların geldiğine vurgu yapmıştır. Bundan başka Fransızların 31, İngilizlerin 3, Amerikanların 8, Ermenilerin 38, İtalyanların 18, Yahudilerin 17, Bulgarların 3, Alman, Avusturya ve Gürcülerin birer ve Katolik-Ermenilerin 9 olmak üzere toplam 191 yabancı okulunun olduğunu aktarmıştır.⁷

Bundan başka Ankara’da bir hukuk fakültesinin oluşturulması hakkında Atatürk’ün Halk Fırkası Genel Merkezinde yaptığı konuşma Romen diplomatlar tarafından Bükreş’e rapor edilmiştir. 9 Kasım 1925 tarih ve 1930 no’lu raporda, Atatürk’ün sadece bir asker olmadığı, ülkesinin her alanda kalkınması adına ileri görüşlü bir lider olarak önemli adımlar attığı aktarılmıştır. Romen diplomat Filality, Atatürk’ün konuşmasını olduğu gibi Romen Dışişlerine aktarırken, Türkiye’nin Cumhuriyet rejimi ilan etmesinden kısa

⁷ A. M. A. E., (Romanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi) Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, Romanya’nın İstanbul Konsolosluğunun İstanbul’un kültürel durumu hakkındaki 11.01.1925 tarih ve 50 no’lu raporu.

sürede çok büyük bir dönüşüm yaşamaya başladığını, bunun en büyük mimarının da Mustafa Kemal Atatürk olduğunu ifade etmiştir.⁸

10 Aralık 1925 tarihli raporda ise Halk Fırkası Urfa Mebusu Mehmet Refet Bey'in⁹ Türkiye'de Müslüman vatandaşların Türkçeden başka bir dili konuşulması durumunda 1 ile 10 Lira arasında cezalandırılması yönünde verdiği kanun teklifi hakkında yaşanan gelişmeler aktarılmıştır. Türkiye'de bu kanun taslağı hakkında hararetli tartışmalar yaşanması gerekirken özellikle Güney Doğu Anadolu'daki vatandaşların konuya tepkisiz kalmasının çok şaşırtıcı olduğuna dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte aynı raporda Halk Fırkasına yakınlığıyla bilinen Halk gazetesinin bu kanun teklifine şiddetle karşı çıktığı, bu teklifin sadece Urfa Vekilini bağladığını ve Halk Fırkasının kesinlikle böyle bir tasarrufunun olamayacağını altının çizildiğine de yer verilmiştir.¹⁰

Romanya'nın İstanbul Konsolosluğu, 12 Nisan 1928 tarihli raporda "Türkiye'nin Eğitim Sistemi ve İlkokul Eksikliği" başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Türk hükümeti, Türk eğitim sistemini geliştirmek ve Anadolu'daki ilk ve ortaokul eksikliğini gidermek için takdire değer bir gayret sarf etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitim-öğretim seferberliği başlatan Türkiye, 1928 yılına gelindiğinde gözle görülür başarı elde etmiş, okuma yazma bilmeyenlerin oranı yıldan yıla azalmaya başlamıştır. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde görev yapan öğretmenler ve onların yöneticileri kız-erkek çocukların eşit şartlarda ilkokula başlamaları için gayret sarf etmişlerdir. 1925-1926 eğitim yılında ilkokuldaki öğrenci sayısı 354.146'ya yükselirken bu rakam 1927-1928 yılında ciddi oranda artarak 416.828'e ulaşacaktır. Lisedeki öğrenci sayısı ise 1925-1926'da 5.271 iken 1928 yılı itibarıyla 7.386'ya, ortaokul öğrencilerini sayısı ise 4.355'e yükselmiştir. Romen diplomata göre yeni Türk devleti 5 yıl gibi kısa sürede eğitim alanında başarılı bir grafik çizmiştir.¹¹

⁸ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 09.11.1925 tarih ve 1930 no'lu rapor.

⁹ Mehmet Refet Bey, TBMM'de II-VI yasama dönemlerinde Urfa mebusu olarak görev yapmıştır. Uzun yıllar ülkenin birçok yerinde öğretmenlik ve idarecilik yapmış olması sebebiyle Milli Eğitim Bakanlığı'nun sorunlarına hakim bir kişidir. Milletvekilliği döneminde özellikle eğitim camiasının sorunlarını TBMM'ye taşımış ve bu sorunların çözümü için çaba sarf etmiştir. Öğretmenlerin askerlik süresi, İlköğrenimin Türk okullarında yaptırılması, Maarif Teşkilatı Kanunu'nun değiştirilmesi, Türkiye'de Türkçe konuşulması, Lise ve ortaokullara parasız yatılı öğrenci alınması gibi kanun tekliflerinde öncülük yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; Tekin İdem, "II. Dönem Urfa Milletvekillerinden Mehmet Refet (Ülgen)" *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4/2, 2018.

Bey'in Hayatı ve Meclis Faaliyetleri

¹⁰ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 10.12.1925 tarih ve 2136 no'lu rapor.

¹¹ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, Türkiye'de devlet okulları başlıklı 12.04.1928 tarih ve 1059 no'lu rapor.

14 Ağustos 1928 tarih ve 2097 No’lu “Yeni Türk Alfabesinin Kabulü” başlıklı raporda Türkiye’nin sosyo-kültürel hayatında çok ciddi değişiklikler getirecek yeni bir inkılap hareketinin başlatıldığı vurgulanmıştır. 1927 yılından itibaren Türk kamuoyunda yeni alfabenin tartışıldığını belirten Romen diplomat, öğretmenler, bilim adamları ve milletvekillerinden oluşan bir komisyonun kurulduğunu ve bu komisyonun Türkçeye uygun bir alfabe, gramer ve sözlük için çalışma başlattıklarını aktarmıştır. Komisyonun çalışmalarına İstanbul’da devam ettiğine değinen Filality, Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’in komisyon çalışmalarının ilk günlerine başkanlık ederek, Türk bilim adamlarını cesaretlendirdiğine dikkat çekmiştir.¹²

27 Ağustos 1928’de Latin alfabesi ile ilgili yeni bir rapor gönderen İstanbul Konsolosluğu, Türkiye’de yeni alfabeye geçiş sürecinde tam bir seferberlik hali yaşandığını aktarmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın bizzat çalışmalara katılarak öğretmenlere yeni alfabeği öğretmeye çalıştığını çok yakın zamanda tüm ülkede yeni Türk alfabesinin kullanılmaya başlanacağını Bükreş’e bildirmiştir. Yeni alfabenin kullanılmaya başlanması ile birlikte kamu kurumlarında çalışan devlet görevlilerin Latin alfabesi ile ilgili bir resmi sınava tabi tutulacağı ayrıca Türk gazetelerinde her gün Latin alfabesinin eski alfabenin yerine geçecek olmasının önemine dair haberler çıktığı vurgulanmıştır. Buna göre yeni alfabe ile birlikte sadece Türkiye’deki yabancılar ve azınlıklar değil okuma-yazma sorunu çeken Türklerin de sorunun kısa sürede çözüleceğine inanılmakta ve Türkiye’nin entelektüel yaşamında hızlı bir ilerleme yaşanacağına inanılmaktadır. Türkiye’de birkaç gazete, henüz yeni alfabe ile ilgili kanun çıkmadan köşelerinde Latince karakterle yazılmış makaleler yayınlamaya başlarken bazı gazeteler ise alfabe devriminin Türkiye’nin bağımsızlığında son safhalarında birisi olduğu yönünde iddialı haberler yapmışlardır.¹³

Raporun devamında Dolmabahçe Sarayındaki yeni alfabe kurslarının Prof. Necmi Bey önderliğinde devam ettiği ve Mustafa Kemal ve 100’ün üzerinde milletvekilinin bu kurslardan birisini takip edip, notlar aldıkları bildirilmiştir. Yeni alfabe ile ilgili kursların sadece devlet kurumlarında verilmediği bazı özel banka ve şirketlerin öğretmenler getirip çalışanlarına yeni Türk alfabesini öğretmeye başladıkları da aktarılmıştır. Bundan başka İstanbul Üniversitesi Psikoloji bölümünden bir profesörün, yeni alfabenin kabulü

¹² A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, Yeni Türk alfabesinin kabulü hakkında 14.08.1928 tarih ve 2097 no’lu rapor.

¹³ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 27.08.1928 tarih ve 2159 no’lu rapor, s. 1.

sırasında yaşanabilecek sıkıntıların önüne geçmek, değişik katmanlardan halkı bilgilendirmek için konferanslar vermeye başladığı da raporda yer almıştır. Alfabe çalışmalarıyla paralel olarak yeni Türkçe sözlüğünün de hazırlığını yapan dil bilimcilerden oluşan komisyonun düzenli olarak toplandığını belirten konsolos, İstanbul Vilayeti ve Halk Fırkası yönetiminin yeni alfabenin kullanımının hem kamu hem de özel sektörde çalışan personel için yaygınlaştırıcı tedbirler alındığını da aktarmıştır.

Bundan başka Türk hükümeti, Arap harflerinin yerine Latin alfabesi ile basım yapacak matbaanın oluşturulması için talimat verildiğine dikkat çekilmiştir. Yeni alfabe ile ilgili sadece Ankara ve İstanbul'da yoğun çalışma olmadığı, Türkiye'nin Trabzon, İzmir, Bursa, Çorum, Samsun gibi diğer önemli şehirlerinde de yeni alfabe için heyecanlı kurslar düzenlendiği bildirilmiştir. Bu illerdeki valiler, belediye başkanları, müdürler başta olmak üzere tüm devlet görevlilerinin kurslara devam ettiği rapor edilmiştir. Bundan başka Gazeteciler Derneği Başkanının Türkiye'deki tüm meslektaşları ile Latin alfabesi ile haberleşmeye başladığını ve bu gelişmeyi de Cumhurbaşkanlığına Latin harfleri ile yazdığı bir not ile bildirdiği aktarılmıştır.¹⁴

Romen konsolosluğu yeni alfabenin kabulü sürecinde en hummalı ve stresli çalışmayı Türk Eğitim Bakanlığının yaptığını da notlarına eklemiştir. 1928-1929 eğitim öğretim sezonunda Türk hükümetinin yeni alfabe ile eğitime başlamayı hedeflemesi, Eğitim Bakanlığının yoğun çalışmasına neden olmuştur. Eğitim bakanlığı tüm illerdeki okullara gönderdiği genelde öğretmenlerin herkesten önce yeni alfabeyi iyi bir şekilde öğrenmesini ve okul yönetimlerinden gerekli tüm tedbirlerin alınmasını talep etmiştir. Ayrıca aynı genelgede çok yakın zamanda ders kitaplarının Latin alfabesi ile basımına başlanacağı ve yeni alfabe adaptasyon süreci göz önünde bulundurularak okulların biraz gecikmeyle kasım ayında açılacağı bilgisi de verilmiştir.

Raporunun sonunda Romen diplomat, Gazi Mustafa Kemal'in alfabe konusunu çok kısa sürede halletmenin onurunu yaşadığını özellikle belirtmiştir. Yaz tatilinde geçtiği küçük kasabalarda okuma-yazman bilmeyen vatandaşlara kısa kısa Latin alfabesi ile ders veren Gazi Paşa'nın olumlu dönütler almasından çok mutlu olduğunu ve çevresine kısa sürede bu ülkede cahil vatandaş kalmayacağı şeklinde ifadeler kullandığı raporda yer almıştır. Raporun son paragrafında Romen konsolos Atatürk ve Türk modernleşmesi hakkındaki kişisel düşüncelerini açıklamıştır. Buna göre Mustafa Kemal Paşa, Türk milleti

¹⁴ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 27.08.1928 tarih ve 2159 no'lu rapor, s. 2-3.

için büyük bir şans ve devlet adamı idi. Kısa sürede aldığı radikal kararlarla Türk milletini karamsarlıktan kurtarıp geleceğe aydınlıkla bakmalarını sağlamıştı. Onun ileri görüşlülüğü, yeni gelecek Türk nesillerine enerji verecek ve yarınlarından ümitli olacaktı.¹⁵

4 Eylül 1928’de Türkiye’nin eğitim alanında yaptığı hamleleri anlatan bir rapor Bükreş’e gönderilmiştir. Buna göre 1928 yılında Türkiye’nin modernleşme hareketinde en önemli alanı eğitim oluşturmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hızlı bir dönüşüm yaşayan Türkiye, eğitim alanında radikal değişikliklere gitmiştir. Romen diplomat, kaldırılan tekke ve medreselerin yerine devlet okullarının laik sisteme uygun şekilde oluşturulduğunu ayrıca ailelerin çocuklarını ilköğretime başlatmalarının zorunlu hale getirildiğini bildirmiştir. Böylece okullaşma oranı ve öğrenci sayısı artırılarak daha sonraki eğitim bölümlerine (Ortaokul, Lise) genç nesiller hazırlanmaya başlanmıştır. Romen diplomat, Türkiye’deki okullaşma oranını ve eğitimdeki gelişmeleri İstanbul örneği üzerinden raporuna aktarmıştır. Buna göre 1928 yılı sonunda İstanbul’da değişik kategorilerdeki okullardaki toplam öğrenci sayısı 70.007 idi. İstanbul’da 347 ilkokul bulunduğunu ve bu okullarda kız-erkek öğrencilerin birlikte okuduklarını belirtilmiştir. Ayrıca İstanbul’daki ilkokullarda 970 kadın ve 467 erkek öğretmen bulunduğunu, kadınların oranının eğitim sisteminde hızlı bir şekilde arttığına dikkat çekilmiştir. Bunlara ek olarak 1928 yılı itibariyle İstanbul’da 2 kız ve 5 erkek lisesi, 6’şar erkek ve kız ortaokulu, 7 karışık ortaokul, 2 sanat lisesi, 1’er kız ve erkek meslek liseleri, bir imam-hatip okulu ile 2 tane de karışık lise bulunduğu raporda yer almıştır.¹⁶

24 Eylül’de başka bir raporda İstanbul Konsolosluğu, eylül ayı itibariyle Türk kamuoyunun üzerinde durduğu temel meselenin yeni alfabe çalışmaları olduğunu Romen hükümetine bildirmiştir. Daha önceki raporlarda belirtildiği üzere bazı gazeteler Latin karakterle yazılmış makaleleri köşelerinde yer vermeye başlamışlardı. Eylül 1928 itibariyle gazetelerde birden fazla makale yayınlanmaya başlamış ayrıca bazı devlet kuruluşları, vapurlar ve özel firmalar, Latin alfabesini levhalarında kullanmaya başlamışlardır. Romen diplomat, öğrenmesi zor olan Arap alfabesi yerine Latin harflerinin kullanılmaya başlanmasının Türkiye’nin Batı dünyasına entegre olmasında önemli virajlardan birisi olduğuna dikkat çekmiştir. Yeni alfabenin Türk kamuoyunda benimsenmesi sırasında Türkiye’nin cumhurbaşkanlığı, hükümeti ve

¹⁵ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, Yeni Türk alfabesi hakkında 27.08.1928 tarih ve 2159 no’lu rapor, s. 4-5.

¹⁶ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 04.09.1928 tarih ve 2907 no’lu rapor.

ordusunun en fazla gayreti gösteren kurumlar olduğu, bunların dışında Halk Fırkası, Öğretmenler Birliği, gazeteler, ulusal enstitüler gibi kuruluşların da üstüne düşen görevi yaptığı bildirilmiştir. Ayrıca Türk hükümetinin yeni alfabenin resmen ilan edilmesinden önce bütün önlemleri aldığını ve ekim ayının sonuna kadar tüm devlet çalışmalarının yeni alfabeyle öğrenmiş olacağı da raporda aktarılmıştır. Türk Eğitim Bakanlığı, tüm yaz boyunca yoğun bir tempoda çalışarak hazırlıklarını tamamlamış, eylül ayı sonu itibariyle tüm okullara yeni alfabe ile ilgili teçhizatlar ve bilgilendirmeler gönderilmiştir. Ayrıca devlet basımevi, 1928 Eylül'üne kadar yüzbinlerce Latin alfabesi ile Türkçe kitabı basarak okulların ihtiyaçları dışında Türk vatandaşlarına da dağıtım yapmıştır. Türk ordusu da yeni alfabenin yerleşmesi için kendi içyapısında gerekli önlemleri alarak tüm ordu personelinin hükümetin belirlediği tarih olan Ekim 1928 sonuna kadar yeni alfabeyle öğrenmeleri için kurslar düzenlemiştir.¹⁷ Raporun devamında Halk Fırkası ile Türk gazetelerinin yeni alfabenin yerleşmesindeki önemine değinilmiştir. Buna göre Halk Fırkasına mensup milletvekilleri meclisin tatil olduğu yaz döneminde seçim bölgelerinde propaganda yaparak Türk milletinin yeni alfabe desteğini almaya çalışmışlardır. Türk medyası ise bu süreçte hemen hemen her gün Latin alfabesinin Türk toplumuna kazandıracakları hakkında yayınlar yaparak Türk kamuoyunu bu değişikliğe hazırlamıştır. Türk gazeteleri, yeni alfabe reformunun o güne kadar yapılmış olan yenilikler içerisinde gelecek nesillerin geleceğini etkileyecek en önemlilerinden birisi olduğunu sıkça vurgulamıştır. Romen diplomata göre gelecekteki Türk neslinin Batı ile bütünleşmesinde "Harf İnkılâbı" başat rol oynayacaktı.

Romen diplomat raporunun sonunda bir önceki raporunda olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'nın özverili çalışmalarından övgüyle bahsetmiştir. Onun sadece bir devlet başkanı değil aynı zamanda başöğretmen, şefkatli bir baba olduğuna dikkat çekmiştir. Gelibolu gezisi sırasında Mustafa Kemal'in devlet görevlilerini yeni alfabe hakkında sınava tabi tuttuğunu ve Ankara'ya geri dönerken birçok şehir ve kasaba durarak vatandaşlarının yeni alfabe için görüşlerini almayı da ihmal etmediği belirtilmiştir. Sivas gezisi sırasında çok ilginç bir olayın yaşandığını raporuna ekleyen Romen diplomat, Atatürk'ün bir kara tahta getirilmesini isteyerek değişik yaş ve eğitimde birçok kişiye yeni alfabe ile ilgili ders verdiği hayranlıkla aktarılmıştır. Bu ders esnasında okuma-yazma bilmeyen 60 yaşında bir Türk köylüsünün birkaç dakika içerisinde yeni

¹⁷ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, Alfabe reformuna dair 27.09.1928 tarih ve 2305 no'lu rapor, s. 1-2.

harflerle kendi ismini yazmasının, alfabe reformunun Türk aydınlanma savaşında ne kadar hayati önemde olduğunun bir kanıtı olduğunun altı çizilmiştir. Son olarak da Atatürk ile birlikte Türk milletini gelecekte çok parlak başarıların beklediğine vurgu yapılmıştır.¹⁸

Romanya’nın İstanbul Konsolosluğunun 3 Kasım 1928 tarihli ve “Türkiye’de Yeni Alfabenin Kabulü” başlıklı raporunda yeni alfabenin Türk meclisinde kabul edilmesi ve Başbakan İsmet Paşa’nın konuşması özet halinde verilmiştir. Buna göre meclisin açılış konuşmasında Başbakan İsmet Paşa, Türkiye’nin kısa sürede yeni alfibesini hazırlamayı başardığını ve Türkiye’nin hiç geriye bakmaksızın gelişmesine devam edeceğine vurgu yapmıştır. Türk gençliğinin ve milletin bu alfabe değişikliği ile modernleşme hareketine devam edeceğini, alfabe değişikliğinin Türkiye’deki okuma-yazma oranını kısa sürede artıracığına ve son dönemlerde eksikliği oldukça hissedilen entelektüel eksikliğin giderileceğine olan inancını da belirtmiştir. Başbakanın bu konuşmasından sonra meclisteki alfabe ile ilgili komisyonun kanun tasarısını kısa sürede görüşerek aynı gün kabul ettiği raporda yer almıştır. Bundan başka yeni alfabenin yurt genelinde uygulamasına en erken 1 Ocak 1929 en geç ise 1 Haziran 1930’da geçileceği ve bu tarihten itibaren ülkenin hiçbir kurumunda eski alfabenin kullanılmayacağı rapora aktarılmıştır. Raporun sonunda Gazi Mustafa Kemal önderliğindeki Türkiye’nin muasır medeniyetler arasında yerini alacağına inandığını belirten Romanya’nın İstanbul Konsolosu, Türkiye’deki bu alfabe değişiminin İran ve Afganistan gibi diğer İslam ülkelerini de etkilemesini beklediğini belirtmiştir.¹⁹

Ankara Elçiliği’nin 9 Şubat 1932’de gönderdiği raporda ise Türkiye’de çok ilginç bir gelişmenin yaşandığını not etmiştir. 1932 Ramazan’ında İstanbul’da bulunan büyük camilerde, özellikle Süleymaniye ve Ayasofya’da, 10 kişilik bir vaiz ekibinin Kuran’ı Türkçe olarak okudukları gözlemlenmiştir. Bu okuma esnasında Türk Radyosu, özel ekipmanlar aracılığıyla Türkçe Kuran’ın ilk defa ülke genelinde dinlenmesini sağlamıştır. Bu çalışmalardan başından beri haberdar olan Mustafa Kemal Paşa ise Çankaya Köşkü’nde hoparlörler aracılığıyla çevresindekilere Türkiye’de yaşanan bu değişikliği dinletmekteydi.

¹⁸ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, Alfabe reformuna dair 27.09.1928 tarih ve 2305 no’lu rapor, s. 3-4.

¹⁹ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, Alfabe reformuna dair 03.11.09.1928 tarih ve 34 no’lu rapor.

Romen elçiliğine göre, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından yönetilen bu değişim hareketi, Halifeliğin kaldırılmasından sonra iç ve dış kamuoyunda çok radikal karşılanabilecek bir devrimdi. Romen diplomata göre Mustafa Kemal'in bu hareketi, Martin Luther'in İncili Almancaya çevirmesi kadar önemli bir girişimdi. Raporda belirtildiğine göre, Türkiye Cumhurbaşkanı'nun böyle bir karar almasında Menemen Olayından, 1930 Aralığına kadar yaşanan olaylar etkili olmuştu. Kanlı biten Menemen Olayından sonra Gazi, Türk milletinin, dini inancına ve devletine bağlı, ama aynı zamanda eğitimsiz olan kesimlerinin radikal gruplarının etkisinden kurtulması için Türkiye'yi laik bir ülke haline getirmeye karar vermişti. Eğer laik sistem Türkiye'ye yerleşir ise dini inançlarına bağlı bireylerin dünyevi yaşamlarında "Ulusal Bilinç" daha ön plana çıkarılabilirdi. Romen elçiye göre Türk hükümeti, vatandaşlarının "Ümmet" anlayışı yerine öncelikli olarak "Milli Bilince" sahip bireyler olmasını arzulamaktaydı.²⁰

Romen diplomat raporunun devamında çok önemli bir noktaya daha dikkat çekmiştir; Atatürk'ün Kur'an'ın Türkçe tercümesini yaptırdığı günlerde Türkiye dışında yaşayan ve Türkçe konuşan toplulukların nüfusu hakkında bilgi vermiştir. Buna göre, Rusya'da 30 milyondan fazla, İran'ın 1/3'ü, Irak, Orta Asya ve Çin'de birkaç milyon daha Türk yaşamaktaydı. Yani Türkiye dışında yaklaşık 50 milyon Türkçe konuşan devasa bir topluluk vardı. Eğer Atatürk'ün Türkçe üzerine yaptığı reformlar başarıya ulaşır ve bütün Türk dünyası ortak bir dil birliği yaparsa, ileriki dönemlerde Türkler tekrar dünya siyasetinde çok önemli bir güç merkezi olabilirlerdi. Bu nedenlerden dolayı Atatürk'ün dini kitapta dahi uygulamaya çalıştığı dil reformu çok önem arz etmekteydi. Ayrıca Mustafa Kemal'in, yıllar öncesinden bu değişime karar vermesine rağmen kamuoyunun tepkisi de göz önünde bulundurarak çalışmalar çok gizli yürütülmüş ve aniden sürpriz olarak Türk kamuoyunun önüne çıkarılmıştır.²¹

İstanbul Konsolosluğu, 26 Eylül 1932 tarihinde başlayan Türk Dil Kongresi hakkında rapor hazırlarken, Mustafa Kemal'in sadece dil değil, aynı zamanda tarih anlayışıyla ilgili tespitlerini de not etmiştir. Demokratik ve laik bir devlet oluşturmanın temelinde milli bir dil ve tarih birliğinin önemini bilen Mustafa Kemal Paşa, dış etkilerden ayıklanmış bir Türkçe'nin ve tarih bilincinin ortaya çıkması için çalışmıştır. Romen diplomata göre, Anadolu'da M.Ö. Anadolu'da yaşayan Hititler ile Türklerin tarihi bağını ortaya atan Mustafa

²⁰ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 09.02.1932 tarih ve 231-3 no'lu rapor, 1-2.

²¹ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 09.02.1932 tarih ve 231-3 no'lu rapor, 3-4.

Kemal, bu yaklaşımı ile tarih boyunca Anadolu’da bulunan medeniyetleri de kapsayıcı demokratik ve yapıcı bir yol çizerken, aynı zamanda Orta Asya’ya kadar uzanan Turancı bir anlayıştan örnekler de sunmaktaydı. Romen diplomata göre Atatürk, Türkiye’de Panislamizm’in izlerini silerek yerine Anadolu milliyetçiliği ile Turancılık karışımı bir anlayışı getirmek istemekteydi. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için “Dil” de önemli bir faktördü. Türkçe, tüm dünyadaki Türk toplulukları tarafından ortak bir dil olarak kullanılmalı ve Türkçe ’deki Arapça ve Farsçanın etkisi kırılmalıydı.

Raporun devamında, Latin alfabesinin kabul edilmesinin yukarıdaki hedeflerin gerçekleşmesinde ve aynı zamanda Türk toplumunun demokrasiyi özümsemesinde ne kadar etkili olacağı da ifade edilmiştir. Romen diplomata göre, Atatürk’ün Arap harfleri yerine yeni Türk harflerini kabul etmesi ve devamında Kur’an’ı Türkçeye tercüme ettirmesi, Anadolu Türklerinin dünyanın diğer bölgelerindeki Türkler ile sosyo-kültürel hayatta birleşmesini sağlayabilirdi. Türk Dil Kongresi’ni genel hatlarıyla değerlendiren raporun sonunda, Mustafa Kemal’e dünyanın her bir yanından tebrik telgrafları geldiği, özellikle Avusturya Doğu Dilleri Akademisi’nin bu kongreden övgüyle söz ettiği belirtilmiştir. Romen diplomat, yapılan kongrenin Türk dil ve kültürüne büyük katkı yapacağına ancak aşırı milliyetçi duygulardan kaçınılmasının Türkiye ve dünya barışı için de çok önemli olduğuna da vurgu yapmıştır.²²

19 Ekim 1932 tarihli raporda ise Türkiye’nin Birinci Dil Kongresi’nin sonuçları ile ilgili kısa bir bilgi verilmiştir. 26 Eylül’de başlayan ve 6 Ekim 1932 tarihine kadar devam eden kongrede önemli kararların alındığı rapora aktarılmıştır. Kongrenin kapanış günü yapılan açıklamada, yeni harflerin kabul edilmesinden sonra yapılan çalışmalarla birlikte Türkçeye bir şekilde yerleşmiş yabancı orijinli kelimelerin ayıklanıp yerlerine öz Türkçe kelimelerin kullanılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca kongrenin dağılmasından sonra, yeni bir Türkçe sözlük yapmak için oluşturulmuş komisyonun çalışmalarında sona yaklaştığı beyan edilmiştir.²³

31 Mayıs 1934 tarihinde Romanya’nın İstanbul Konsolosluğu, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu 29 Ekim 1923 tarihinden 1933 yılına kadar olan süreçte Türkiye’nin eğitim alanında gerçekleştirdiği reformları ve 1934-35 eğitim öğretim yılındaki beklentileri de kapsamlı bir rapor halinde Bükreş’ göndermiştir. Romen konsolos Osmanlı İmparatorluğundaki 18. ve 19.

²² A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 29.09.1932 tarih ve 1494-3 no’lu rapor.

²³ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 19.10.1932 tarih ve 3244 no’lu rapor.

Yüzyıllardaki eğitim sisteminin Güney Doğu Avrupa'daki ülkeler içerisinde en zayıf olanlarından birisi olduğunu belirterek Cumhuriyet öncesi Türk eğitimi hakkında kısa bir bilgi vermiştir. II. Abdülhamid döneminde bir takım yenileşme hareketinin yaşanmasına rağmen Osmanlının çöküş döneminde eğitim kurumlarının çok da iyi durumda olmadığı rapora aktarılmıştır. Bununla birlikte 1923 yılında kurulan yeni Türk devletinin eğitime çok önem verdiğini ve kısa sürede önemli reformlar gerçekleştirdiği anlatılmıştır. Öncelikli olarak 3 Mart 1924 eğitim-öğretim birliğini sağlayan yasayı çıkaran Türk hükümeti, Şeriat ve Evkaf Nezareti kaldırılarak bu kuruma bağlı olan ve genellikle dini eğitim veren okullar ile Harbiye Nezaretine bağlı olan ilkokul ve askeri okulları da Milli Eğitim Bakanlığı altında tek bir sisteme bağlamıştır. Bundan başka yetim çocukların barındığı ve eğitim aldıkları yetimhaneler de Sağlık Bakanlığından Milli Eğitim Bakanlığının uhdesine geçmiştir.²⁴

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak 22 Mart 1926 tarihli bir kanun ile bir akademi kurularak burada Türk dilinin ve akademik çalışmalar ilgili sıkıntıların giderilmesi hedeflenmiştir. 6 Eylül 1925'te Ankara'da Müzik öğretmeni yetiştirmek için bir okul açılırken 6 Nisan 1926'de Sanat Akademisi kurulmuştur. 1928 yılı Türk eğitim tarihinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. 12 Temmuz 1928'de Zonguldak'ta Maden Mühendisliği Okulu ve aynı yılın mayıs ayında Ankara'da Askeri Harita Mühendisliği okulları açılmıştır. Türk hükümeti, yeni harflerin öğrenilmesi için bir halk seferberliği kapsamında 11 Kasım 1928'de başlayan ve Eylül 1929'da sonra eren okul çağında olmayan yetişkinler için "Halk Kursları" açmıştır.

Yaklaşık bir yıl boyunca devam eden bu kursların başöğretmenliğini Atatürk'ün yaptığını vurgulayan Romen diplomat, okul çağı dışında kalan tüm Türk vatandaşlarının bu kurslara devam etmesinin hükümet tarafından zorunlu tutulduğunu aktarmıştır. Öğretmen olmayan köylere kısa süreli "gezici öğretmen" sıfatıyla eğitimciler gönderilerek küçük köylerde dahi yeni alfabenin öğrenilmesi sağlanmıştır. Böylece kısa süre içerisinde Türkiye'de okuma yazma oranı belirgin bir şekilde yükselmiştir. Harf İnkılâbının devamında Türk dil bilimcileri çalışmalarına devam ederek Türkçe'nin zenginliğini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda 26 Eylül 1932 tarihinde Türk Dil Kongresi toplanmıştır. Kongreye bizzat katılarak çalışmalara destek veren Gazi

²⁴ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 31.05.1934 tarih ve 1480 no'lu rapor, s. 1.

Mustafa Kemal, Arapça ve Farsça kelimelerin yerine Türkçe terminolojinin oluşturulmasına katkıda bulunmuştur.²⁵

Bundan başka 25 Mart 1931 tarihinden itibaren Türkiye’de ilköğretim zorunlu ve ücretsiz hale getirilmiştir. İstanbul Üniversitesi yeniden organize edilerek Batı standartlarında yeni eğitimine başlanmıştır. Türk hükümeti, eski adı Darülfünun olan bu üniversitenin Türkiye’deki siyasi ve sosyal modernizasyona yeterli katkısı bulunmadığını, uluslararası bilim dünyasının gerçeklerinde hayli geride kaldığını tespit etmişti. Bu nedenlerden dolayı hem üniversitenin adı hem de içeriğinde köklü değişikliklere gitme kararı alınmıştır. Üniversitenin modernize edilmesi için 1 Ağustos 1933’de İsviçreli Prof. Dr. Malch, birkaç aylığına Türkiye’ye davet edilmiştir. Yapılan çalışmalar sonunda elemeye gidilerek tecrübeli Türk öğretim üyeleri pozisyonlarını korumaya devam etmiş ve yurtdışından birçok yabancı Profesör getirilerek üniversite reformu başlatılmıştır. Üniversite reformundan sonra ortaöğretime de el atan Türk hükümeti, buradaki eksikliği gidermek için derslerin içeriklerini, isimlerini ve programlarını gözden geçirmiş, ülkenin ileri gelen profesörleri, ortaöğretimi modern standartlara ulaştırmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Ortaöğretimdeki çalışmalar Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bey’in üstün gayretleriyle başarıya ulaşmış, yeni program 1934-1935 eğitim yılına yetiştirilmiş ve 9 Temmuz 1934’te yeni kabinede Milli Eğitim Bakanlığı görevini üstlenen Zeynel Abidin Bey tarafından uygulanmıştır.

Raporunun devamında Romen diplomat, Türk hükümetinin eski rejime göre hem okur-yazar oranının artması hem de kalitenin yükselmesinde büyük başarılar elde ettiğini belirtmiştir. Türkiye’deki yeni rejimin okul içinde ve dışında vatandaşlarının eğitime ve kültürel gelişime ne derecede önem verdiğini açıkladıktan sonra Türkiye’deki eğitim ve kültürel yaşamdaki dönüşümü iki başlık altında (Türkiye’de Eğitim-Öğretim ve Eğitim Dışındaki Kültürel Reformlar) detaylandırmıştır;²⁶

A-Türkiye’de Eğitim-Öğretim

1. Ana okullar

Türk hükümeti, ilkokullarda görev yapacak ve aynı zamanda çocukları ilköğretime hazırlayacak ana okullarda da çalışabilecek genç kadın öğretmenleri

²⁵ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 31.05.1934 tarih ve 1480 no’lu rapor, s. 5-6.

²⁶ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 31.05.1934 tarih ve 1480 no’lu rapor, s. 7.

yurtdışına eğitim için gönderme kararı almıştır. Daha önceki yıllarda Türkiye’de bu öğretmenler geleneksel yöntemlerle yetiştiriliyorlar ve yabancı dil bilgisinden yoksun kalıyorlardı.

2. İlkokullar

Osmanlı döneminde ilkokulların eğitim süresinin bazı okullarda 6 bazılarının ise 5 olduğu belirtilerek Türkiye’deki yeni rejimin bu süreyi 5 yıl ile zorunlu hale getirdiği köylerdeki ilkokulların ise köy şartlarından dolayı 3 yıl ile sınırlandırıldığı aktarılmıştır. Ayrıca Türkiye’de son dönemlerde kız çocuklarının ilkokul gitme oranında gözle görülür bir yükselme olduğunu ve eski rejime (Osmanlı dönemi) göre yaşanan değişiklikler bir tablo ile verilmiştir;

Yıllar	Kız Öğrenci	Erkek Öğrenci	Toplam Öğrenci	Toplam Okul
1913-1914	41.895	181.384	223.279	3413
1923	62.954	273.107	336.061	4894
1933	191.814	350.322	542.136	6713

3. Ortaokullar

Eski rejim sırasında İdadi olarak adlandırılan ortaokullar 5 ya da 7 yıldan oluşmakta ve lise dönemini kapsamaktaydı. Bu okullar yeni dönemde tamamen tekrar organize edilmiştir. Ortaokul ile lise birbirinden ayrılmıştır. Köylerde ilkokul sonrası ortaokula devam edip liseye gitmek istemeyen çocuklar için bu yeni sistem yapıcı bulunmuştur. Fakat bu sefer de küçük kasaba ve köylerde yeni ortaokullar oluşturma sıkıntısı ortaya çıkmıştır.

1931-1932 eğitim-öğretim yılında ortaokullardaki öğrenci sayısı 30.316’ya yükselmiştir. Bu rakam cumhuriyetin ilk yılında 1923-1924 eğitim döneminde sadece 5.905 idi. Ayrıca kız öğrencilerin ortaokullardaki sayısının büyük artış gösterdiği de raporda yer almıştır. 1923-1924 eğitim yılında 543 olan kız öğrenci sayısı, 1931-1932 yılında 7.511’e ulaşacaktır.

4. Liseler

Türk hükümetinin ilkokul ve ortaokula göre sıkıntı yaşadığı bölüm liselerdi. Türk hükümeti, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren çok çaba

gösterilmesine rağmen, lise eğitiminin hedeflediği standartlara gelmediğinin farkındaydı. Buna rağmen Türk hükümetinin bitmek bilmez bir enerji ve sabırla liseleşme oranını arttırmak için çalışma içinde olduğu rapora yansımıştır. Osmanlı döneminden kalan lise mirasının Türk hükümetini zorladığını ifade eden Romen diplomat, yeni yönetimle birlikte lise çağında öğrencilere, gelecekteki yaşamlarında seçmeyi düşündükleri meslekler göz önüne alınarak eğitim verildiğini ve öğrencilerin üniversiteye hazırlandıklarını vurgulamıştır. Ayrıca lise eğitimi sırasında yabancı dil öğrenime Türk hükümetinin büyük önem verildiğine de dikkat çekilmiştir. 1923-1924 eğitim yılında 1.241 (1011 erkek-230 kız) olan liselerdeki öğrenci sayısı, 1931-1932 eğitim yılında 6.840’a (5.120 erkek-1.720 kız) yükseldiği raporda belirtilmiştir.

5. Öğretmen Okulları

Türk hükümetinin sıkıntı yaşadığı başka bir alan ise öğretmen yetiştiren okullardı. Eski rejim döneminde devlet bütçesinden destek almayan bu okullar bağlı olduğu vilayetin destekleri ile eğitimine devam etmekte ve pedagojik destekten yoksun durumdaydı. Cumhuriyet döneminde Milli Eğitim Bakanlığına bağlanan bu okullar için gerekli reformlar yapılarak öğretmen yetiştirme standartları yükseltilmiştir.

6. Sanat-Teknik Okulları

Türk Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye’deki meslek, teknik ve sanat okullarını modernize etmek için yurtdışından Dr. Alfred Kühne, Prof. Dr. John Dewey ve Omer Buyse gibi alanlarında uzman akademisyenleri getirmiştir. Ayrıca ülke genelinde bu okulları yaygınlaştırarak, öğrencilerin ileriki yaşamlarında Türk sosyo-ekonomik hayatına katkılarından yararlanmak hedeflenmekteydi. 1933 yılı itibarıyla ülke genelinde sanat ve teknik okullarında toplam öğrenci sayısı 4.155 idi.²⁷

7. Üniversite

Türk hükümeti, Osmanlı döneminden miras kalan Darülfünun ismindeki Türkiye’nin tek üniversitesini 1933 yılında modernize etme kararı alarak

²⁷ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 31.05.1934 tarih ve 1480 no’lu rapor, s. 8-9.

yurtdışından profesörler getirtmiş ve okulun ismini İstanbul Üniversitesi olarak değiştirmiştir. Lise ve teknik okullardan gelecek öğrencilerin yeteneklerine uygun bölümler açılması ve daha önce mevcut olan fakültelerinin modern dünyanın gereksinimlerine göre yeniden dizayn edilmesi hedeflenmiştir. Romen diplomat yakın dönemde İstanbul Üniversitesinden başka Ankara'da da bir üniversite açılmasının planlandığı yönünde duyular aldığını da raporuna eklemiştir. Raporun Türk okulları ile ilgili bölümün sonunda 1923-1924 ile 1931-1932 eğitim yılları temel alınarak tüm okullarda bulunan öğrenci istatistiği verilmiştir.²⁸

	1923-1924	1931-1932
<i>İlkokullar</i>	336.061	542.136
<i>Ortaokullar</i>	5.905	30.316
<i>Liseler</i>	1.241	6.840
<i>Sanat-Teknik Okullar</i>	981	4.153
<i>Öğretmen Okulları</i>	3459	5.395
<i>Üniversite</i>	2.914	4758
<i>TOPLAM</i>	349.580	593.598

B- Eğitim Dışındaki Kültürel Reformlar

1. Kütüphaneler

Osmanlı Devleti döneminde kütüphaneciliğe fazla önem verilmediğini beliren Romen diplomat, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte kütüphanecilik alanında önemli çalışmalar yapıldığını rapor etmiştir. Öğrencilerin ve Türk halkının kütüphanelerden yeterince yararlanamadığını düşünen Türk hükümeti, kütüphanecilik ile ilgili bir birim kurarak ülke genelindeki kütüphaneleri elden geçirmiştir. Daha önceki dönemlerde kütüphanelerde kitap sayısının kayıt altına alınmadığını ama 1933 yılı itibariyle Türk kütüphanelerinde 906. 476 kitap olduğunu bildiklerini aktarmıştır.

²⁸ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 31.05.1934 tarih ve 1480 no'lu rapor, s. 10-12.

2. Okuma Odaları

Kütüphanelerle birlikte okuma odalarının da geliştirilmesi Türk hükümetinin üzerinde durduğu başka bir mesele olmuştur. Özellikle 1928’de Latin alfabesinin kabulünden sonra okuma odalarının sayısında büyük artış gözlemlenmiş ve bu odaların sayıları ülke genelinde 1720’ye ulaşmıştır. Cumhuriyet öncesi Türkiye’de herhangi bir okuma odasının bulunmadığı da raporda yer almıştır.

3. Müzeler ve Arkeoloji Problemi

Türkiye, arkeolojik kalıntılar bakımından Anadolu’nun sayısız medeniyetine ev sahipliği yapması nedeniyle çok zengin bir yapıya sahipti. Osmanlı Devleti döneminde arkeolojik mirasa yeterince önem verilmemiş, birçok tarihi eser tahrip edilmiş ya da diğer ülkelere bir şekilde taşınmıştı. Osmanlı devrine ait sadece İstanbul’da bulunan bir arkeoloji müzesi bulunmaktaydı. Konya ve Bursa’da da küçük birer müze deposu bulunmaktaydı. Cumhuriyet rejimiyle birlikte Türkiye, ülke genelindeki arkeolojik mirasa sahip çıkmaya başlamış ve Ankara’da Etnografya ve Arkeoloji, İstanbul’da Arkeoloji, Topkapı Sarayı ve Türk ve İslam Çalışmaları Müzeleri ile İzmir, Bursa, Konya, Adana, Edirne, Sivas, Amasya, Tokat ve Kayseri’de kent müzeleri açılmıştır.

3. Basım-Yayım

Daha önceki dönemlerin aksine Türkiye Cumhuriyeti, entelektüel yaşamın gelişmesine çok önem vermiştir. Devlet Basımevi özellikle Latin alfabesinin kullanımı ile birlikte hem yurtiçinde hazırlanmış materyalleri hem de yabancı dildeki eserlerin çevirisini basmaya ara vermeden devam etmiştir. Bu basımevi sadece eğitim-öğretimde kullanılacak kitapları değil aynı zamanda Türk milletinin okuma alışkanlığının artırılması, bilimsel çalışmaların daha verimli hale gelmesi, kültürel alanda hızlı bir kalkınma yaşanması için de basım-yayım faaliyetlerinde bulunmuştur. Türkiye genelinde oluşturulan kütüphanelerin kitap ihtiyacını karşılamak için de çalışma yapılmıştır. Devlet eliyle basılan kitaplar, kadın okuyuculara daha ucuz fiyat ile satıldığı da Romen

diploma tarafından rapora eklenmiştir. Türk yetkililerden alınan bilgiye göre Devlet Basımevi 1933 yılı itibariyle 5 milyondan fazla yazılı materyal basmıştır.²⁹

Raporunun sonunda Romen diplomat, Türkiye'nin yaptığı reformlarla önemli bir yol kat etmesine rağmen modern dünyanın kültürel ve bilimsel alandaki seviyesine henüz ulaşamadığı fakat Türkiye'deki yeni rejimin henüz 10 yaşında olması nedeniyle bu durumun büyük bir sorun olmayacağını ifade etmiştir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti birçok devletin uzun sürelerde gerçekleştirdiği reformları birkaç yıl içerisinde gerçekleştirmiş ve modernleşme çalışmalarına ara vermeden devam etmekteydi. Romen diplomata göre Mustafa Kemal Paşa, Türk milleti ve modernleşmesi için çok büyük bir şanstı. Mustafa Kemal Türkiye'si, imparatorluk bakiyesinden milli bir devlet kurarak kısa sürede kurumları modern dünyaya göre yenilemiş, milli birliğe zarar verecek kuruluşları ya ilga etmiş ya da etkisiz hale getirmişti. Buna örnek olarak eğitim alanındaki bir gelişme örnek gösterilmiştir. Cumhuriyet öncesi dönemde Türk okullarını bilimsel kriterlerden uzak medreseler oluştururken yabancıların sahip olduğu eğitim kurumları da milli bütünlüğe zarar vermekteydi. Atatürk öncelikli olarak medreselerin yerine laik eğitim sistemi benimsemiş, eğitim-öğretimde birliği sağlamış ayrıca yabancı okulların Türkiye'nin milli bütünlüğüne zarar vermesini önleyici tedbirleri de kanunlar yoluyla almıştı.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı ve Milli mücadele sonunda oluşan Türkiye Cumhuriyetinin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gerçekleştirmiş olduğu modernleşme hareketi, diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi Romanya tarafından da yakından takip edilmiştir. Uzunca bir süre Hasta Adam olarak tabir edilen Osmanlı devleti yerine genç ve dinamik yeni bir rejimin kurulması ve devamında yaşanan hızlı dönüşüm Türkiye'deki Romanya diplomatik temsilcilerinin raporlarında ayrıntılı şekilde yer almıştır. Mustafa Kemal Paşanın derin öngörüsü ve dönemindeki birçok devlet başkanına örnek olacak modernleşme çabaları, Romen diplomatların dikkatinden kaçmamış, Türkiye'nin aydınlanma savaşının detaylarını Romen hükümetine düzenli şekilde aktarmışlardır. Özellikle kültürel alanda yapılan yenileşme hareketleri Romanya tarafından çok yakından izlenmiştir. Romanya'nın İstanbul

²⁹ A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 31.05.1934 tarih ve 1480 no'lu rapor, s. 13-15.

Konsoloslugu, Ankara Elçiliğine nazaran Türk modernleşmesini takip konusunda daha aktif rol oynamıştır. Nitekim Türkiye’nin eğitim ve kültürel yapısı üzerine 1925 yılındaki ilk raporu İstanbul Konsoloslugu hazırlamıştır. Yine bunu yaparken de İstanbul özelinden Türkiye’nin eğitim durumu genellemesi yapılmaya çalışılmıştır. Romen konsolos bunun gerekçesi olarak da İstanbul’un hala kültürel başkent olduğunu iddia etmiştir. Fakat 1928 Latin Alfabesi çalışmalarının yoğun olduğu dönemlerden itibaren Ankara Elçiliği de Türkiye’nin reform hareketlerini detaylı raporlarla Bükreş’e sunmaya devam etmiştir. Romanya’nın diplomatik temsilcileri, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan sonraki ilk on yılda eğitim ve dil çalışmalarında yakaladığı üstün başarıyı ve Mustafa Kemal Paşa’nın üstün liderlik vasıflarını sıkça vurgulamışlardır. On yıl gibi kısa bir sürede Atatürk önderliğindeki Türkiye’nin kat ettiği mesafenin örnek alınması gereken müthiş bir süreç olarak görmüşlerdir. Okullaşma oranında yaşanan dikey hareketlenmenin yanında Türkçe konusunda alınana cesur kararlar ve hızlı uygulanma şekli de Romen diplomatlarca hayranlıkla takip edilmiştir. Romen temsilciler, alfabe ve dilde sadeleşme reformunu anlatırken, Türkiye Türkçesinin tüm dünyadaki Türklerin ortak dili haline getirilme çabasının olabileceğini de iddia etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa’nın bilge devlet adamlığı, bu denli büyük reform hareketlerinin gerçeğe dönüştürülmesinde en önemli etken olarak gösterilmiştir. Romanyalı devlet adamlarının, on yıl gibi kısa bir sürede devasa reformları gerçekleştiren Türkiye Cumhuriyetinin, muasır medeniyetler arasında Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yoluna devam edeceğine dair öngörülerini, hazırlamış oldukları raporlarda görebilmek mümkündür.

KAYNAKÇA

A- Arşivler

- A. M. A. E., (*Romanya Dışişleri Bakanlığı Arşivi*) Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, Romanya'nın İstanbul Konsolosluğunun İstanbul'un kültürel durumu hakkındaki 11.01.1925 tarih ve 50 no'lu rapor.
- A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 09.11.1925 tarih ve 1930 no'lu rapor.
- A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 10.12.1925 tarih ve 2136 no'lu rapor.
- A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, Türkiye'de devlet okulları başlıklı 12.04.1928 tarih ve 1059 no'lu rapor.
- A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, Yeni Türk alfabesinin kabulü hakkında 14.08.1928 tarih ve 2097 no'lu rapor.
- A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 27.08.1928 tarih ve 2159 no'lu rapor.
- A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 04.09.1928 tarih ve 2907 no'lu rapor.
- A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, Alfabe reformuna dair 27.09.1928 tarih ve 2305 no'lu rapor.
- A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, Alfabe reformuna dair 03.11..09.1928 tarih ve 34 no'lu rapor.
- A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 09.02.1932 tarih ve 231-3 no'lu rapor.
- A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 29.09.1932 tarih ve 1494-3 no'lu rapor.
- A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 19.10.1932 tarih ve 3244 no'lu rapor.
- A. M. A. E., Fond Turcia, vol. 45-Chestiuni Culturele, 31.05.1934 tarih ve 1480 nolu rapor.

B- Araştırma Eserler

- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, 32. Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık, 2018.
- Demirtaş, Bahattin, " Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler" *Akademik Bakış*, 1/2, 2008, ss. 155-176.
- Erdem, Ali Rıza, " Atatürk'ün Kurduğu Eğitim Sistemiyle Yetiştirilmesini İstedığı Yeni İnsan Tipi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/39, 2017, ss. 104-116.
- İdem, Tekin, "II. Dönem Urfa Milletvekillerinden Mehmet Refet (Ülgen)" *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4/2, 2018, ss. 55-74.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 19-20.
- Sezer Arıç, Ayten, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, TTK, 2. Baskı, Ankara, 2014.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 169-196.

Geliş Tarihi: 7 Nisan 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE MESLEKİ VE TEKNİK OKULLARIN SERGİ DÜZENLEME GELENEĞİ: 1938 YILI KIZ ENSTİTÜLERİ VE SANAT OKULLARI SERGİSİ ÖRNEĞİ

Mine DEMİR*

Öz

Erken Cumhuriyet döneminde yerli üretimin teşvik edilmesi, mesleki ve teknik eğitimin özendirilmesi ve yeni iş sahalarının topluma tanıtılması amacıyla sergiler düzenlenmekteydi. Özellikle sanayinin her sahasında ihtiyaç duyulan nitelikli işgücünün nasıl yetiştiğini anlatan adeta “canlı bir kitap” olarak kabul edilen okul sergileri dönemin milli, iktisadi ve eğitim politikaları içinde önemli yer edindi. Mesleki ve teknik eğitim kurumları bir yıllık eğitim süreci sonunda ürettikleri ürünleri, kullanılan yeni teknolojileri, makine ve ekipmanları düzenledikleri sergilerde teşhir ediyorlardı. Öğrencilerin birebir imalat yaptıkları bu sergiler, sanayileşmenin ilk adımlarının atıldığı bir dönemde üretim tekniklerinin yaygınlaşmasına katkı sağlıyordu. Diğer taraftan mamul ürünlerin kullanım alanlarının öğretilmesi, girişimcilerin özendirilmesi ve ürünlerin tanıtılmasına zemin hazırlanarak genç Cumhuriyet’in sanayi politikaları desteklenmekteydi. Okul sergileri, meslek okullarındaki öğretmen ve öğrencilerin emeklerini toplumla buluşturduğu yegâne mecralardı. Açılışlarında daima devlet erkânının hazır bulunduğu bu organizasyonlar genellikle okulun kendi binasında ve kendi imkânları ölçüsünde müstakil olarak düzenlenmekteydi. İlk kez 21 Mayıs 1938 tarihinde ülkedeki tüm mesleki ve teknik eğitim kurumlarının müşterek katılımıyla bir sergi düzenlendi. Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi kamuoyunda oldukça ses getirdi. Sergi, alanında bir ilk olmanın yanı sıra dönemin milli politikalarına hizmet etmesi bakımından da ön plana çıktı. Zira 1938 yılı sergisi sanayideki kalkınma adımlarının bir göstergesi olup gerek yeni neslin gerekse Türk sanayinin geleceğini izah etmekteydi. Bu çalışmada 1938 yılı Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisinin düzenlenme amacı, ne şekilde düzenlendiği, siyasi ve politik arka planı ve serginin toplumsal

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, minedemir@bartin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-4897-9030.

yansımaları ele alınacaktır. 1930'lu yıllarda sanayi, iktisadi ve eğitim politikaları çerçevesinde okul sergilerinin yeri ve önemi üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, sergi, mesleki eğitim, sanat okulları, sanayileşme, milli iktisat.

Exhibition Organization Tradition of Vocational and Technical Schools in the Early Republican Period: Example of 1938 Girls Institutes and Art Schools Exhibition

Abstract

During the early Republican period, it organized exhibitions to encourage domestic production, to encourage vocational and technical education and to introduce new business areas to the society. The school exhibitions, which are considered as a "live book" that explains how the qualified workforce needed in every field of the industry grew up, took an important place in the national, economic and educational policies of the period. Vocational and technical education institutions were exhibiting the products they produced, the new technologies used, the machinery and equipment at the exhibitions they organized at the end of the one-year training period. These exhibitions, in which students made one-to-one production, contributed to the spread of production techniques at a time when the first steps of industrialization were taken. On the other hand, the industrial policies of the young Republic were supported by teaching the usage areas of manufactured products, encouraging entrepreneurs and introducing the products. School exhibitions were the only medium where teachers and students in vocational schools meet the society. These organizations, where state officials were always present at their opening, were usually organized as detached in the school's own building and within the limits of its own facilities. For the first time, an exhibition was held on May 21, 1938 with the joint participation of all vocational and technical education institutions in the country. Girls' Institutes and Art Schools Exhibition made a lot of public opinion. In addition to being a first in its field, the exhibition also came to the fore in terms of serving the national policies of the period. Because the 1938 exhibition was an indicator of the development steps in the industry and explained the future of both the new generation and the Turkish industry. In this study, the purpose of organizing the 1938 Girls Institutes and Art Schools Exhibition, how it was organized, its political and political background and the social reflections of the exhibition will be discussed. In the 1930s, evaluations will be made on the place and importance of school exhibitions within the framework of industrial, economic and educational policies.

Keywords: Republic of Turkey, exhibitions, vocational training, art schools, industrialization, national economics.

Giriş

Sergi tanım olarak tarım ve sanayi ürünleri ile güzel sanatlara ait eserlerin ve el işi örneklerinin tanıtım amacıyla, belirli bir düzende ilgilenenlere gösterilmesidir. Sergilerde ürün tanıtılırken alışveriş imkânları hazırlanır, ürünün piyasa değerini bulması ve bu değer üzerinden el değiştirmesine imkân sağlanır.¹ İlk sergiler, sanayileşmenin ve kalkınmanın bir göstergesiydi. Sergiler yoluyla bir taraftan halk desteği sağlanırken diğer taraftan kalkınma ruhu pekiştiriliyordu.

Dünyadaki ilk ulusal nitelikli sanayi sergisi 1789'da Fransa'da düzenlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise çeşitli ürünlerin sergilendiği ve eğlence niteliğinde olan geleneksel panayırlar eskiden beri kurulmaktaydı. Panayırlardan uluslararası sergilere katılım sağlaması ancak 1851 yılında Londra Sergisi'yle başlayacaktır.² Osmanlı döneminde 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerek uluslararası sergilere katılım sağlanarak³ gerekse toplumun sanayi sektörüne ilgisini çekmek maksadıyla çeşitli organizasyonlar düzenlenmeye başladı. Örneğin Mütareke yıllarında Sanayi Encümeni tarafından 1919 yılı Türk Sanayi Sergisi düzenlendi. Ağırlıklı olarak İstanbul'daki sanatkâr ve kuruluşların küçük ve büyük sanayicilerin katıldığı bu sergi, daha ziyade işgalci güçlere Türklerin "medeni" bir toplum olduğu mesajı vermeyi amaç edinmişti.⁴ Diğer taraftan meslek eğitimi veren yaygın eğitim kurumlarının eğitim yılı sonunda hazırladıkları sergi organizasyonları da mevcuttu.⁵

¹ R. Bahar Akarpınar, "Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçişte Panayır-Sergi Fuar-Festivalin Durumu ve Türkiye Örneği", *Milli Folklor*, Sayı: 64, 2004, s.27.

² Menekşe Yıldız Uslu, *Osmanlı Devleti'nin Yurtdışında Katıldığı Uluslararası Sergiler*, Gaziantep Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2016, s. v,3

³ Rifat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 Osmanlı Sergisi)", *Belleten*, Sayı:185, 1984, s.195; Haluk Kanca, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Uluslararası Osmanlı Fuarı: 1863-Sergi-i Umumi-i Osmani", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, 2013, s. 159.

⁴ Serkan Tuna, "Mütareke İstanbul'unda Türk Sanayi Sergisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XVI. S. 32, Bahar 2016, s.243.

⁵ Mine Demir, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Eğitiminde Biçki Dikişin Yeri (1908-1952)*, Libra Kitap, İstanbul, 2019, s.185.

Osmanlı dönemindeki bu organizasyonlar daha dar kapsamlı girişimlerken Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra ziraat, sanayi ve ticari hayatın gelişmesini sağlayan unsurların başında yer aldı. Özellikle 1930'lardan sonra gelenekselleşen sanayi sergileri iktisadi politikaların ayrılmaz birer parçası haline gelerek⁶ politik söylemin ifade şekillerinden biri oldu. 17 Şubat 1923 tarihinde düzenlenen 1. Türkiye İktisat Kongresi ile eş zamanlı düzenlenen Yerli Malları Sergisi, bu organizasyonlarının ilk örneğini teşkil etti. Mustafa Kemal Atatürk'ün "bu şehirde sergiler açın, kongreler düzenleyin" talimatı üzerine organize edilen sergi bugünkü İzmir Enternasyonal Fuarı'nın temelidir.⁷

İlk sergilerin sanayi ve iktisadi politikalarına odaklanmış olması tesadüf değildir. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında öncelikli hedef ulusal egemenliğin ekonomik egemenlik ile pekiştirilmesiydi. Yoksulluktan kurtulmanın yolu altyapının tamamlanması, tarım sektöründe modernleşmeye öncelik verilmesi ve sanayileşme faaliyetlerinin ağırlık kazandığı ulusal düzeyde bir kalkınma stratejisinin izlenmesiyle mümkündü. Mustafa Kemal Atatürk'ün 23 Temmuz 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde çizmiş olduğu bu çerçeve kapsamında tarım, hayvancılık ve sanayide devlet ve halkın el ele verdiği bir atılım süreci başlamıştır.⁸ Atılan her yeni adım ve açılan her yeni fabrika siyasi çevrelerle halk arasında bütünleşme aracı oldu.

Sanayi atılımlarıyla beraber yerli üretimin teşviki ve tasarruf politikalarının gündeme gelmesi sergileri daha da yaygınlaştırmıştı. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrasında kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, tasarruf politikalarını halka benimsetmek adına sergiler düzenlenmeye ağırlık verdi. Bu sergiler yapılan çalışmaları ve yerli ürünleri halka sunmanın en iyi yoluydu.⁹ Cemiyetin organize ettiği sanayi sergilerinin ilk örneği 31 Nisan 1930'da açılan "Milli Sanayii Numune Sergisi"ydi ve bu sergi kendisinden sonra açılacak diğer sergilere örnek teşkil etti.¹⁰

Görüldüğü üzere sanayileşme konusunda halkın bilinçlendirilmesi, gelişmelerin duyurulması, faaliyetlerin halk ile paylaşılması, girişimcilerin

⁶ Fatma Filiz Özsuca, *Yerli Mallar Sergileri – Erken Türkiye Cumhuriyeti Uygulamaları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019, Ankara, s.26.

⁷ Asil Kaya, *Harabeler Üzerinde Cumhuriyet Abidesi İzmir Fuarı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2016, s.11.

⁸ Özsuca, a.g.t., s.26.

⁹ Özcan Sarıdoğan, *Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Kutlamaları (1929-1949)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s.22.

¹⁰ Akarpınar, a.g.m., s.31.

özendirilmesi ve ürünlerin tanıtılması amacıyla düzenlenen sergiler sanayi politikalarını destekleyen araçlardan biri oldu. Endüstrileşmeyle birlikte kalifiye eleman yetiştirmenin önem kazanması sanayi politikalarının eğitim politikalarıyla desteklenmesini gerekli kıldı. Böylece mesleki ve teknik eğitim veren okullar da benzer şekilde sergiler düzenlemeye yöneldi. Okulların sergileri mesleki ve teknik eğitimin özendirilmesi ve yeni iş sahalarının topluma tanıtılmasına hizmet etmekteydi.

Bu çalışmada 1930'lu yıllarda sanayi, iktisadi ve eğitim politikaları çerçevesinde okul sergilerinin yeri ve önemi 1938 yılında Ankara'da gerçekleştirilen Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi üzerinden ele alınacaktır. 1938 yılı sergisinin önemi ilk kez ülkedeki tüm mesleki ve teknik okulların ortak katılımıyla düzenlenen en kapsamlı sergi olmasıdır. Bahsi geçen serginin amacı, ne şekilde düzenlendiği, toplumsal yansımaları, siyasi ve politik arka planı araştırmamız çerçevesinde sorgulanacaktır. Elde edilen bulgulara dayanarak Erken Cumhuriyet döneminde mesleki ve teknik okul sergilerinin iktisadi ve eğitim politikalarındaki yerine dair tespitlerde bulunulacaktır. Çalışmamızın kapsamını 1938 yılı Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi teşkil etmekte olup -makale çalışmasının sınırlarını aşacağı için- Anadolu'daki kız ve erkek meslek okullarının sergileri değerlendirmeye alınmamıştır. Türk eğitim tarihinin eksik kalan bu yönü konuyla ilgili yapılacak yeni araştırmalarla gün yüzüne çıkarılmayı beklemektedir.

Araştırmada öncelikle Erken Cumhuriyet döneminde eğitim politikaları içinde mesleki ve teknik eğitimin yerine genel mahiyette değinilerek okulların sergi düzenleneme geleneği hakkında bilgi verilecektir. Ardından 1938 yılı Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi'nin muhteviyatı, amaçları ve toplumsal yansımaları incelenecektir. Çalışmada Maarif Vekâleti kayıtlarından, dönemin süreli yayınlarından ve araştırmaya eserlerinden yararlanılmıştır.

1. Mesleki ve Teknik Eğitimdeki Gelişmeler

Cumhuriyet'in ilk yıllarında alternatif eğitim olarak kabul edilen mesleki ve teknik eğitime ayrı bir önem verildi.¹¹ Özellikle Batı toplumlarında egemen olan "işlevselci" eğitim anlayışı benimsenerek yeteneğini ortaya çıkaran mesleki

¹¹ Cevat Alkan, "Türk Milli Eğitim Sisteminin Mesleki ve Teknik Eğitim Boyutu", *75 Yılda Eğitim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul:1999, s.233.

ve teknik donanımına sahip bireyler yetiştirmek amaçlandı.¹² 1924'ten itibaren Türkiye'ye gelen yabancı uzmanların katkılarıyla kalkınma hedefleriyle uyumlu eğitim politikaları oluşturuldu. İlk kez 1924'te Amerikalı pedegog John Dewey'in gelişiyile başlayan süreçte, Türk gençlerinin yetenekleri ve ülkenin ihtiyaçlarına göre çeşitli mesleklere yönlendirilmesi kararlaştırıldı.¹³ 1926 yılında Belçikalı uzman Ömer Buyse'nin Türkiye'ye davet edilmesinden sonra bu politikalara daha ağırlık verilerek somut girişimler hayata geçirildi. Buyse yaptığı incelemeler sonucunda kurulmasını tavsiye ettiği eğitim sistemine yönelik kapsamlı bir rapor hazırladı. Raporunda "kalifiye işçi yetiştirecek teknik okullar ile teknisyen ve mühendis yetiştiren yüksekokulların açılması" önerilmekteydi. Temeldeki maksat ülkenin kalkınması için nitelikli işgücünün kısa zamanda ve istenilen vasıfta yetiştirilmesiydi.¹⁴ Bu çerçevede 1927 yılında teknik okulların geliştirmesine yönelik önemli adımlar atıldı.

1927 yılına kadar vilayet ve belediyelerin meslek okulu açmak yetkisi bulunduğundan gerek Osmanlı'dan devralınan gerekse yeni açılan okulların idari ve öğretim hususları her vilayetin görüş ve düşünüşüne göre teşkilatlanmıştı. Okullar arasında öğretim süreleri, programları, yönetmelikleri, öğrenci kayıt şartları, öğretmen ve memur nitelikleri konusunda birlik mevcut değildi. Bu husus mesleki eğitimde yapılacak olan girişimleri başarısız kılmaktaydı. 1927 yılında erkek bölge sanat okullarının masrafları yine vilayetlerce karşılanmak kaydıyla diğer tüm teknik okulların idari ve eğitim işleri Maarif Vekâlet'ine bırakılacaktı. Bu suretle vilayetlerde idare edilmekte olan 9 Erkek Sanat Okulu (Ankara, Aydın, Bursa, Diyarbakır, Edirne, Konya, İstanbul, İzmir, Kastamonu); İktisat ve Ticaret Vekâletine bağlı olan Adana, Ankara, İzmir, Samsun ve Trabzon Ticaret Okulları; Üsküdar ve Selçuk Kız Sanat Okulları'nın idareleri yeni kurulan Yüksek ve Mesleki Öğretim Genel Müdürlüğüne bağlandı.¹⁵ Müdürlüğünün başına atanan Rüştü Uzel, 23 yıl boyunca görevde kalarak meslek okullarının gerçek birer eğitim kurumu haline getirilmesine sağladı. Uzel'in çabalarıyla Mesleki ve Teknik Öğretim okulları ve gezici kursları yurt düzeyinde kurulup yaygınlaştırılırken okul binalarının

¹² Mine Tan, "Toplumsal Değişim ve Eğitim: Kadın Bakış Açısından", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı:1, 1994, s.84.

¹³ John Dewey, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Maarif Vekilliği Yayınları, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s.2

¹⁴ Kemal Zaim Sunel, "Ömer Buyse ve Mesleki ve Teknik Öğretim Hakkında", *Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi*, Yıl:9, Sayı:104, Ekim 1961, s.122-123.

¹⁵ Reşat Özalp, "Türkiye'de Yüz Yıllık Mesleki ve Teknik Öğretim", *Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi*, Yıl:9, Sayı:104, Ekim 1961, s.47.

inşası, atölye ve laboratuvarlarının teknolojik cihazlarla donatılması ve teknik okullara döner sermaye sistemini getirilmesi bu süreçte hayata geçirildi.¹⁶ Öğrencilerin marangozluk, demircilik, tesviyecilik, dökümcülük, duvarcılık, sıhhi tesisat, mimarlık, mesleki resim, terzilik, moda, ev idaresi ve yemek pişirme gibi sahalarda eğitim almalarının yolu açıldı. ¹⁷ Teknik eğitime yönelik hayati derecede önemli bu kararların alınması iktidarın uzun vadeli kalkınma politikalarının zemini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Zira mesleki ve teknik eğitime yönelişin hız kazanmasında 17 Nisan 1934 yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın büyük etkisinin olduğunu görüyoruz. Sanayi Planı çerçevesinde sanayi kuracak ve işletecek teknik bilgiye sahip kadroların yetiştirilmesi önem kazandı.¹⁸ Teknik kadroların nasıl yetiştirileceği konusunda bir program hazırlanması amacıyla 1934 yılında farklı vekâletlerin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kuruldu. Maarif Vekâleti başta olmak üzere Bayındırlık, Tarım, Ekonomi, Milli Savunma Bakanlıkları ve Genel Kurmay Başkanlığının temsilcilerinin yer aldığı komisyonda yabancı uzmanların raporları, Maarif Vekâleti'nin inceleme sonuçları ve ülkenin içinde bulunduğu sanayinin durumu göz önünde tutularak ¹⁹ 1936 yılında "Mesleki Tedrisatın İnkişaf Planı" adıyla bir program hazırlandı. Bu program kapsamında ülkenin ekonomik ve sanayi ihtiyaçlarına yönelik açılması gereken teknik okullar, açılacakları bölgeler, eğitim verecekleri sanat şubeleri belirlenerek üretimin eğitimle desteklenmesi temel prensip haline getirildi. Mesleki Tedrisatın İnkişaf Planı'nda alınan önemli kararlardan biri akşam sanat okulları, gezici ve geçici kursların faaliyete geçirilmesiydi. ²⁰ Böylece örgün eğitim kurumlarına devam edemeyen ya da eğitim çağını geride bırakan bireylerin de yetiştirilmesine imkân yaratılarak teknik eğitimin etki alanı çok daha geniş boyuta taşındı.

¹⁶ Kemal Turan, "Kurtuluş Savaşı'ndan Cumhuriyete Işık Veren Eğitimcilerimiz", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Ekim 2003, Yıl.4, Sayı:44 (<http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/sayi44/turan.htm>)

¹⁷ Özalp, a.g.m., s.48.

¹⁸ Aynur Soydan, "Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki ve Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri 1923-1940)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:1, Yıl 1/2002, s. 271-273.

¹⁹ *Meslekî Tedrisatın İnkişaf Plânı*, Maarif Vekilliği Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s.1.

Hasan Bedrettin Ülgen, "Meslekî Tedrisatın İnkişafı İçin Yeni Tedbirler Almıyor", *Vakit*, 22 Ağustos 1939, s.6.

²⁰ *Meslekî Tedrisatın İnkişaf Plânı*, Maarif Vekilliği Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939; "Cumhuriyettten Sonra Mesleki Tedrisat", *Maarif Vekilliği Dergisi-Türkiye'de Teknik Öğretim I*, Cilt:2, Sayı: 21, 1939, s.11; Özalp, a.g.m., s.49; Ülgen, a.g.m.,s.6.

2. Mesleki ve Teknik Eğitimde Sergi Düzenleme Geleneği

John Dewey'in Türk eğitim sistemini iyileştirmeye dair hazırladığı rapordan itibaren mesleki ve teknik alanda sergiler açılması önerilen hususların başında geliyordu. "Sanayide müstamel başlıca alât ve makinelerin numunelerini halka ve mekteplere göstermek için seyyar sergiler ihdası" ve bu iş için ödenek ayrılmasını gerekliliği belirtilmişti.²¹ Dewey'e göre seyyar sergilerde fenni aletlerden elişleri için lazım olacak alet, edevat, malzeme ve numune örnekleri yer almalıydı. Diğer taraftan iyi okul binalarının iç ve dış düzenine ait fotoğraflar, teşkilat yapısına ait planlar ve eğitim araçlarına dair resimler sergilerde bulunmalıydı.²² Dewey 1924'te getirdiği bu önerileri daha ziyade öğretmenlerin seviyelerini yükseltmekle ilgili olduğunu belirtmiştir. Öncelikle eğitim verecek kişilerin kendilerini geliştirmeleri ve deneyimlerini arttırmaları düşüncesiyle verilmiş bir karar olmalıydı.²³ Ancak sorunların devam ettiğini 1930 yılına gelindiğinde öğretmen ve ustaların yanlış ya da yetersiz usullerle eğitim vermelerinin kalkınma hedeflerine bir tehdit olarak algılanmasından anlayabiliyoruz.²⁴

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın kabulünden sonra kalkınma ruhunun halka benimsetilmesinde, mesleki eğitiminin özendirilmesinde ve yerli üretimin teşvik edilmesi noktasında mesleki okulların sergilerinden önemli faydalar sağlandı.²⁵ Sergiler, bu yıllarda "sanayinin her sahasında muhtaç olunan bilgili elemanların nasıl yetiştiğini anlatan canlı bir kitap"²⁶ olarak görülüyordu. Daha önce belirttiğimiz gibi yerli üretimin teşvik edilmesine, mesleki ve teknik eğitimin özendirilmesine ve yeni iş sahalarının topluma tanıtılmasına hizmet ediyordu. Eğitim devresinin sonunda her okul, öğrencilerinin bir yıl boyunca imal ettikleri ürünleri sergilerde tanıtıyordu. Sergilerde sadece sanayi, endüstri ya da tekstil ürünleri teşhir edilmiyor; bu sergiler sayesinde öğrencilerin nasıl yetiştirildiği, mezunların hangi işleri yapabilecekleri ve yetenekleri gün yüzüne çıkıyordu.²⁷ Diğer önemli işlevleri ise sanat okullarının amaçları ve ders içerikleri hakkında halkın fikir sahibi olmasına imkân veriyorlardı. Meslek

²¹ Dewey, a.g.e., s.2.

²² "Fenni aletlerden, elişleri için lâzım olacak alât, edevat, malzeme ve numunelerden, iyi mektep binalarının ve dâhili tertibat ve teşkilâtına ait plânların fotoğraflarından ve vesaiti tedrisiye resimlerinden müteşekkil seyyar sergiler tesisini de deruhde etmelidir. Dewey, a.g.e.,s. 11.

²³ Dewey, a.g.m., s. 11.

²⁴ 1930 *Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, Ankara, 1930, s.667.

²⁵ Özalp, a.g.m., s.35-40.

²⁶ TBMM ZC, V. Dönem, 67. Birleşim, 26 Mayıs 1938, s.216.

²⁷ "Sergiler", *Maarif Vekilliği Dergisi-Türkiye'de Teknik Öğretim I*, Cilt:2, Sayı: 21, 1939, s.162.

okullarına başlayacak öğrenciler için ön bilgilendirme ortamı yaratılıyordu.²⁸ Bahsedilen bu amaçlar Maarif Vekilliği tarafından 1938 Yılı Sergisi'nin başlıca hedefleri olarak şu şekilde sıralanmıştır:²⁹

1. Maarif Vekâletinin mesleki eğitim sahasında bugüne kadar neler yaptığını ve yapabileceğini göstermek,

2. Kız ve erkek ertik (sanat ve zanaat) okullarımızdaki çocukların kabiliyetleri ve nasıl yetiştirildikleri hakkında fikir vermek,

3. Teknik eğitimin iş hayatındaki rolünü, faydalarını ve gayesini belirtmek,

4. Ertik ve teknik öğretim okullarındaki şubeleri ve her şubede neler yapıldığını tanıtmak,

5. Muhtelif eşyanın nasıl yapıldığı ve yapılırken takip edilen iş safhaları hakkında fikir vermek,

6. İyi yapılmış bir iş ile kötü yapılmış bir iş arasındaki farkları tebarüz ettirmek (görünür kılmak),

7. Çocuklarımızın damarlarındaki kanda her işi memlekette Türk kolu, Türk zekâsı ve Türk enerjisi ile yapmak kabiliyetini taşıdıklarını belirtmek,

8. İleride ertik öğretim alanında daha neler yapılacağını, yeniden hangi ertik okullarının açılacağını göstermek.

Gösterilen hedefler Erken Cumhuriyet döneminde mesleki okullarda düzenlenen bütün sergiler için geçerliliğini sürdürdü. Sergilerde teknik eğitim veren okulların ülke kalkınmasındaki payının topluma anlatılması, okulların tanıtılması ve iş sahaları hakkında bilgi verilmesi hedeflenmişti. Atılan adımlar milli iktisat politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Sanayi alt yapılanmasının temelleri Türk zekâsı ve enerjisi çerçevesinde, sanat okulları vasıtasıyla inşa ediliyordu. Sergiler bu zekânın ve azmin gün yüzüne çıktığı mecralardı.

Okul sergilerinin sadece ürünlerin teşhiri amacıyla kurulmadığı aynı zamanda ürün satışına da imkân tanındığı bilinmektedir. Okulların ürün siparişi almaları ve satış yapmalarına fırsat tanıyan ³⁰ olanaklar sergilerde

²⁸ Ülgen, a.g.m., s.11.

²⁹ "Sergiler", *Maarif Vekilliği Dergisi*, s.162-163.

³⁰ 1934 yılında sanat okulları için döner sermaye kurularak piyasaya iş yapma olanağı sağlandı ve sanat okulları bünyesinde "Döner Sermayeli Sipariş ve Tekâmül Atölyeleri" açıldı. Bu atölyeler yoluyla meslekî ve teknik öğretim okullarının öğrenci ve mezunlarını özel teşebbüse yöneltmek,

sürdürülmüştür. Örneğin 1938 yılı sergisinde bir bölüm ticaret bürosu haline getirilerek büroda Ankara Ticaret Lisesi öğrencileri fiilen çalışmış ve serginin satış işleriyle ilgilenmişlerdi. Özellikle erkek bölge sanayi okullarının üretimi olan tarım ve sanayi makinelerinin sergi kapsamında oldukça ilgi çektiği ifade edilmektedir.³¹ Görüldüğü üzere sergilerin sadece tanıtım amacıyla kurulmadıkları ürün satışına da imkân tanıdıkları bu yönüyle günümüzün fuarları ile benzer bir işlev yüklendikleri söylenebilir.

Yerli malı kullanımının teşvik edilmesi boyutuyla kız enstitüleri ve akşam kız sanat okullarının düzenledikleri sergiler ve defileler dikkat çekicidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında modanın belirleyicisi olarak kabul edilen bu kurumlarda üretilen giysiler, değişik zamanlarda açılan sergi ve defilelerle tanıtılmaktaydı. Örneğin ilk kız enstitüsü olan Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen önemli etkinliklerin başında yılsonu sergileri geliyordu. Bir sanayi kurumu niteliğinde üretim yapan Enstitü'de, her yıl ders yılı sonlarında düzenlenen sergiler başta Ankara olmak üzere yurdun her yerinden beğeni toplamakta ve Avrupa ülkelerinden de takip edilmekteydi. Türkiye'ye gelen yabancıların ziyaret ettiği bir yer olan İsmet Paşa Kız Enstitüsü, açtığı sergilerde Türk kültürünü yansıtan örneklerle yer vermektedir. Örneğin Maraş, Antep-Urfa yöreleri ile İzmir, Afyon gibi yurdun dört köşesinden el işleri enstitüsünün sergilerinde yerini almıştır. Yerli malı haftalarında düzenledikleri yarışmalarda dönemin sanayisi olan Sümerbank ürünleri ile yapılan ucuz, sağlam ve dayanıklı el emeği göz nuru işlemler ile giyim eşyaları sergilenmiştir.³² Türkiye'de bu tür sergiler ülkenin maddi ve manevi varlığı hakkında fikir verdiği gibi ülkenin iç ve dış pazardaki durumunu tespit etmeye de imkân tanıyorlardı.³³

Sergilerin gerek ülke çapında gerekse uluslararası boyutta gerekli etkiyi yaratabilmesi büyüklüğü ve kapsamıyla ilgiliydi. Ve bu durum sarf edilen bütçe imkânlarıyla doğrudan bağlantılıydı. Okullar tarafından hazırlanan sergiler öğretmen ve öğrencilerin çabalarıyla düzenleniyordu. Sergi nakil masrafları ve seyyar sergilerde bulunacak memurların harcırah ve yevmiye masrafları ise

işletme bilgileri vererek mesleki yönden gelişmelerini sağlamak, iş ve işçi ilişkileri, kâr ve zarar, seri imalat gibi ekonomik hayatla ilgili en temel konuları yaşayarak öğrenmeleri hedeflendi. Özalp, a.g.m., s.54.

³¹ "Sergiler", *Maarif Vekilliği Dergisi*, s.162-163.

³² Ayten Sezer Arıç, "Ankara'da Modanın Öncüsü Bir Okul: İsmet Paşa Kız Enstitüsü", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, yıl:7, sayı:4, Güz 2011, s.12.

³³ "Yerlimallar sergisi", *Ulus*, 27 Temmuz 1938, s.5

okul bütçesinden karşılanıyordu.³⁴ Yıllık bütçe görüşmelerinde sanayi okullarına ayrılan bütçe ödeneklerinde sergi masrafı ayrı bir kalem olarak ayrılmıştı. Örneğin 1939 yılı bütçe görüşmelerinde tüm meslek okullarının ihtiyaçları için ayrılan 5.000 liralık ödenekte “Ankara’da açılacak meslek mektepleri sergilerinin tüm masrafları” na yönelik ödenek tahsis edilmişti.³⁵ 1939 yılında bütçe görüşmelerine konu olan sergi masrafları hiç kuşkusuz 1938 yılı sergi tecrübesinden edinilmiş olmalıdır.³⁶

3. 1938 Yılı Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi

Teknik eğitime dair atılan adımlar göz önünde tutulduğunda 1938 yılı sergisinin Maarif Vekâleti için büyük önem taşıdığı anlaşılıyor. Nitekim 1927’den itibaren eğitim politikalarının merkezine alınan mesleki ve teknik öğretim çalışmalarında kat edilen yol gerek halka gerekse bürokratlara sunulacaktı. Bu nedenle hazırlıklar titizlikle yürütülmeliydi. Tüm ülkedeki sanat okullarından ürünlerin ve öğrencilerin Ankara’ya getirilmesi uzun bir hazırlık aşaması gerektiriyordu. Zira Şubat ayından itibaren okulların sergiye yönelik faaliyetlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Örneğin İstanbul Sanatlar Mektebi sergide sunmak üzere dökümhane atölyesinde düşkünlere yardım mefhumunu canlandıran bir heykel tasarlamıştı. *Kurun* gazetesinin haberine göre ambalajı yapılarak sergiye gönderilecek olan bu heykelin uzunluğu 3,5 metre genişliği de 2,5 metreyi bulmaktaydı. Ayrıca M. Kemal Atatürk’ün ve Celâl Bayar’ın birer büstleri ile madalyonlarını yapmışlardı. Üretilen eserlerin Mart ayının ikinci haftası sergi komitesi adına postaya verileceği haberde yer alan diğer ayrıntılardı. ³⁷ Sadece okullar değil Maarif ve Kültür Bakanlığı da hazırlıklarda titiz davranıyordu. Nitekim Konya Bölge Sanat Okulu Müdürü B. Rıza Gürkan, Mart ayı itibariyle Kültür Bakanlığınca Ankara’da açılacak olan serginin müdürlüğüne tayin edilmişti.³⁸

³⁴ Maarif vekâleti tarafından okullara ayrılan bütçe ödeneklerinde sergi masrafı olarak belirlenmiş ayrı bir kalem yer alıyordu. TBMM ZC, V. Dönem, 67. Birleşim, 25 Mayıs 1936, s.38.

³⁵ TBMM ZC, V. Dönem, 27. Birleşim, 26 Ocak 1939, s.162, 256.

³⁶ Falih Rifkî Atay’ın verdiği bilgiye göre serginin masrafı 14 bin lirayı geçmemişti. Ayrıca bu masrafın on bin lirasının bez, kereste ve malzeme olarak tekrar kullanılmak üzere geri alınacağını vurgulamaktadır. Falih Rifkî Atay, “Yeni Sergide Gördüklerimiz”, *Ulus*, 12 Mayıs 1938, s.1.

³⁷ *Kurun*, 08 Mart 1938, s.7.

³⁸ *Kurun*, 08 Mart 1938, s.7.

Sergiye orta seviyede eğitim veren tüm meslek okullarının katılım sağladığı belirtilmektedir.³⁹ Ancak okulların isimleri açık olarak verilmemiştir. Bununla birlikte 1938-1939 ders yılı itibariyle erkek ve kız ertik (zanaat) okulları hakkında bilgi sahibiyiz.⁴⁰ Belirtilen eğitim yılında Türkiye’de 11 adet kız enstitüsü ve 9 adet erkek bölge sanat okulu mevcuttu. Kız enstitülerinin üçü İstanbul’da bulunmakla birlikte Adana, Ankara, Bursa, Edirne, Elazığ, İzmir, Manisa ve Trabzon şehirlerinde birer kız enstitüsü mevcuttu. Erkek bölge sanat okulları ise Ankara, Aydın, Bursa, Diyarbakır, Edirne, İstanbul, İzmir, Kastamonu ve Konya’da olmak üzere ülkenin farklı şehirlerinde faaliyet gösteriyorlardı.⁴¹ Bölge sanat okullarında ağırlıklı olarak marangozluk ve doğramacılık, tesviyecilik ve tornacılık, dökümcülük, elektrikçilik, boyacılık ve döşemecilik eğitimleri verilmekteydi.⁴² 1938’de mesleki ve teknik öğretim kapsamındaki erkek, kız sanat ve teknik, sağlık, ticaret, tarım ve diğer meslek okullarında 9390 öğrenci okumaktaydı.⁴³ 1939 yılı kayıtlarına göre bölge sanat okulları, kız enstitüleri, kız sanat okulları ve diğer meslek okullarında toplam 118 adet öğretmen görev alıyordu.⁴⁴

Öğrenci ve öğretmen sayıları oldukça yetersiz gözükmekle birlikte bu okullar dönemin en fazla teşvik edilen okullarıydı. Kalkınma adımlarını atacak ve sanayi atılımlarını gerçekleştirecek yeni nesil teknik okullarda eğitilecekti. Bu nedenle okulların tanıtılması özendirilmesi ve teşvik edilmesi oldukça önemliydi. “Çıkrık devrinden makine dünyasına geçişin” temsilcisi olarak görülüyorlardı.⁴⁵ Sadi Ertem, *Kurun’*da kaleme aldığı yazısında çıkrıktan sonra makineye geçmek isteyen bir dünyada en büyük rolün kültür kurumlarına düştüğünü vurguluyordu. Bu yönüyle Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi, Maarif Vekâletinin bu hususu nasıl ve ne şekilde başardığının bir kanıtıydı.

Serginin düzenleneceği yer olarak Türkiye’deki modern mimarının ilk örneklerinden biri olan Ankara Sergi Evi seçilmişti. Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi’nin bu binada düzenlenecek olması da anlamlıydı çünkü 1934 yılında inşası tamamlanan Sergi Evi, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin düzenlediği uluslararası bir proje yarışması sonucunda inşa edilmişti. 1930’lu yıllarda yabancı mimarlardan ziyade Türk mimarların emeklerinin teşvik

³⁹ *Ulus*, 22 Mayıs 1938, s.8.

⁴⁰ Bkz. Ek-1.

⁴¹ TBMM ZC, V. Dönem, 64. Birleşim, 23 Mayıs 1938, s.625.

⁴² 1930 *Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*, s.668.

⁴³ Necdet Sakaoğlu, *Türkiye Eğitim Tarihi 11-20. Yüzyıllar*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018, s.306.

⁴⁴ TBMM ZC, V. Dönem, 64. Birleşim, 23 Mayıs 1938, s.625.

⁴⁵ Sadri Ertem, “Bir Serginin Manası”, *Kurun*, 24 Mayıs 1938, s.5.

edilmesi adına düzenlenen yarışmalar, milli politikaların mimarideki yansımaysıydı.⁴⁶ Bugün Ankara Devlet Opera ve Bale binası olarak hizmet veren Sergi Evi sonraki yıllarda çoğunlukla Cumhuriyet'in kalkınma hamlelerini yansıtan sergilere ev sahipliği yaptı.⁴⁷ Örneğin 1936 yılında Ankara'da el sanatları ve küçük sanatlar sergisi ile kömür yakan araçlar sergisi adıyla iki büyük sergi açılması kararlaştırılarak ödenek tahsis edilmişti.⁴⁸

Sergi Evi mesleki ve teknik eğitimin gelişim hamlelerinin tanıtılması için dönemin en uygun mekânıydı. İki kattan oluşmakta ve geniş bir teşhir alanına sahip bulunmaktaydı. Mekânın imkânlarının yeterli olmasına rağmen okul sayılarının fazlalığı göz önünde tutulduğunda böylesine büyük bir organizasyonun eksiksiz tertip edilmesi büyük çaba gerektirmekteydi. Ancak aksamaların yaşanılması kaçınılmazdı. Nitekim serginin açılışı planlanan tarihten iki gün sonrasında gerçekleşti. Serginin 19 Mayıs'ta açılması planlanmışken⁴⁹ ancak 21 Mayıs'ta açılabilirdi. Açılış töreninde Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhalik Renda, Başvekil Celâl Bayar, Maarif ve Kültür Bakanı Saffet Arıkan ile diğer vekiller, Maarif Vekâleti erkânı ve kalabalık bir davetli grubu hazır bulunmuştur.⁵⁰

Resim 1: Devlet erkânının Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisini ziyaretleri

Kaynak: *Ulus*, 22 Mayıs 1938, s.1, 8.

⁴⁶ Mustafa S. Akpolat, "Mimar Şevki Balmumcu'nun ve Ankara Sergi Evi Binası'nın Üzüntü Verici Öyküsü", *Kebikeç*, S.16, 2003, s.315.

⁴⁷ Zuhâl Özcengiz, *Kuruluş Döneminde Türk Operası (19. Yüzyıl Ortasından 1950'ye Kadar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s.125.

⁴⁸ TBMM ZC, V. Dönem, 16. Birleşim, 23 Aralık 1936, s.88.

⁴⁹ *Kurun*, 3 Şubat 1938, s.5.

⁵⁰ "Ankarada Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi", *Akşam*, 22 Mayıs 1938, s.2.

Sergi açılışına en yüksek seviyeden devlet erkânının katılım sağlaması verilen önemin kanıtıdır. Serginin açılacağı günler öncesinden gazetelerden duyurulmuş ve “*Türk çocuklarının pek kısa bir zamanda başardıkları büyük işleri*” görmek üzere tüm Ankaralıları davet edilmişlerdi.⁵¹ İlk gün itibarıyla yüksek sayıda ziyaretçi sayısına ulaşarak bir anlamda rekor kırıldığı gazete haberlerinde not düşülmüştü.⁵²

21 Mayıs günü saat on dörtte Başvekil Celâl Bayar’ın sergi binasına gelmesi ve davetlilere hitaben yaptığı konuşmayla açılış gerçekleşti. Celâl Bayar, konuşmasında Maarif Vekili Saffet Arıkan’ın çabalarını takdir ederek sanat okullarının kısa bir tarihçesini ve Cumhuriyet idaresinin bu okullara verdiği önem sayesinde son senelerde elde edilen başarılarını anlatmıştı.⁵³ Ardından söz alan Saffet Arıkan ise serginin amacını şu sözlerle dile getirdi:⁵⁴

“Bu sergi, meslek ve teknik okullarının gayeleri, iş âlemindeki rolleri, her okulun muhtelif sanat şubeleri, talebenin bu okullarda nasıl yetiştirildiği, yaptıkları işler ve bu işlerin, yapılırken takib ettikleri seyri ve işçiliğin yeni metod ve prosedeleri hakkında genel bir fikir vermek için tertib edilmiştir.”

Saffet Arıkan’ın sözleri serginin amacını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yeni hayat tarzına uygun ürünlerin modern teknik ve usullerle Türk gençleri tarafından imal ediliyor olması ve bunun sergi vasıtasıyla duyurulması sadece Türk toplumu için değil Batı toplumuna güzel bir cevaptı. “*Şarklılar âdetlerimizi taklid etmekle, garblılaştıklarını zannediyorlar. Sizler makineyi bir çocuğun oyuncağına baktığı nazarla seyredersiniz: Hâlbuki bizim kültürümüzden bir parçadır*” şeklindeki düşüncelerin intikamının sergi sayesinde alındığı Falih Rıfkı Atay tarafından vurgulanmıştır.⁵⁵

3.a. Serginin Teşhir Düzeni ve Bölümleri

1938 yılı sergisi kendi alanında bir ilk olduğu gibi sergi düzeninin oluşturulması ve teşhir tekniği bakımından da diğer sergilere öncülük etmiştir.⁵⁶ Sergi salonunda teşhir edilen ürünler çeşitlerine ve üretilen sanat şubelerine

⁵¹ Atay, a.g.m. s.1; *Ulus*, 14 Mayıs 1938, s.2

⁵² *Ulus*, 22 Mayıs 1938, s.1,8.

⁵³ *Akşam*, 22 Mayıs 1938, s.2.

⁵⁴ *Ulus*, 22 Mayıs 1938, s.8.

⁵⁵ Atay, a.g.m., s.6.

⁵⁶ *Ulus*, 23 Mayıs 1938, s.2.

göre pavyonlara⁵⁷ ayrılarak kolaylıkla incelenebilecek bir düzende yerleştirilmişti. Öğrenciler ürünlerin imal aşamalarını tanıtmalarına imkân sağlayacak biçimde branşlarına göre ayrılarak ekipmanların başında bulunmaktaydılar. Sergi fotoğraflarına yansıdığı üzere gençler modern cihazların başında ürün imal ediyorlardı. Sergideki dekorasyon, stantlar, diyagramlar ve grafikler tamamen meslek okulları öğretmen ve öğrencileri tarafından düzenlenmişti. Çeşitli bölümlerde büyük makine ve işlerden küçük işlere; yatak odası, yemek odası, salon takımları gibi büyük ev mobilyalarından basit ev eşyalarına ve kadın el işlerine kadar farklı türden ürünler yer aldı.

Sergi Evi, teşhir edilen ürünlerin çeşitlerine ve üretilen sanat şubelerine göre bir onur salonu ve yedi pavyona ayrıldı. Sergi evinin birinci katında yer alan onur salonu, Mustafa Kemal Atatürk'e ithafen hazırlanmıştı. İstanbul Bölge Sanat Okulu'nda hazırlanan Atatürk'ün bronzdan büstü, Ankara Sanat Okulu'nda yapılmış olan madeni bir platform ve abanoz bir taban üzerine oturtulmuştu. Büstün arkasında ışıklandırılmış büyük bir kabartma haritada ertik okulları gösterilmişti. Fonda büyük bir Türk bayrağı önünde ağır ağır dönen büyük dişlilerle, Türk endüstrisi temsil edilmişti. Onur salonunun dört köşesine konulan vitrinlerde meslek okullarında yapılmış en ince ve müstesna işler sergilenmişti. Vitrinlerin üstünde Atatürk'ün "her şeyi kendimiz yapacağız" sözüne ithafen "kendimiz yaptık" yazısına yer verilmişti.⁵⁸

Onur salonuyla aynı katta yer alan birinci pavyon ağaç işlerine ayrıldı. Bölge sanat okullarında en yeni tekniklerle üretilen çeşitli değer ve cinsten salon takımları, yatak ve yazı odaları, mutfak mobilyaları ve teşhir edildi. İkinci pavyon kız enstitülerinde, akşam sanat okulları ile erkek terzilik okulunda yapılan işlere tahsis edildi. Birçok vitrinde kadın elbiseleri, moda eşyası, korseler, suni çiçekler, nakış işlerinin yanında palto, kostüm ve smokin gibi erkek elbiseleri yer aldı. Üçüncü pavyon, kız meslek okullarında, erkek terzilik ve çeşitli derecelerdeki ticaret okullarında öğrencilerin hangi program dahilinde eğitildiği, nasıl çalıştıkları ve okulun teşkilatı hakkında fikir vermek amacıyla düzenlendi. Bu bölümde öğrencilerin çeşitli sanat ve iş şubelerinde icra ettikleri işlerin örneklerini bizzat ürettiler. Üçüncü pavyonun bir köşesinde serginin satış bürosu olarak işlev gören ve Ankara Ticaret Lisesi öğrencilerinin hesap işlerini yaptıkları bir bölüm hazırlanmıştı.

Resim 2: Serginin üç numaralı pavyonundan görüntüler

⁵⁷ Bir fuarda ürünleri bağımsız sergileme yeri. (<https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 20.05.2020)

⁵⁸ "Sergiler", *Maarif Vekilliği Dergisi*, s. 163.

Kaynak: *Maarif Vekilliği Dergisi-Türkiye’de Teknik Öğretim I*, Cilt:2, Sayı: 21, 1939, s. ek kısmı.

Dördüncü şube de benzer çerçevede düzenlenmişti. Bölge sanat okulları, akşam erkek sanat ve erkek ertik öğretmen okullarında yapılan işler uygulamalı olarak tanıtılmıştır. Okulların tüm sınıflarında nasıl bir eğitim programı uygulandığı bir taraftan şemalar ve büyük fotoğraflarla diğer taraftan birebir öğrenciler çalıştırılarak gösterilmiştir. Ayrıca derslerde okutulan kitaplar, öğrencinin ders defterleri ve birinci sınıftan itibaren yaptıkları teknik resimler ziyaretçilerin inceleyebileceği şekilde teşhir edilmiştir. Beşinci pavyon bölge sanat okulları, akşam erkek sanat okulları ile erkek ertik öğretmen okulunda yapılmış hassas işlere ayrıldı. En hassas tesviye işleri, fizik ve diğer ders aletleri, çeşitli elektrikli cihazlar, ayrıca buharla çalışan lokomotif ve bir kısım madeni bahçe mobilyası ve pulluklar tanıtıldı. Teknik elemana olan ihtiyaç ve bunun önemi fotoğraflar ve büyük yazılarla vurgulanarak dikkat çekilmişti. Pavyonun ortasında yarım bir dişli üzerinde dikilmiş üç işçi heykeli yerleştirilmiş ve sanat okullarının demir, inşaat ve ağaç işleri gibi üç ana şubesi betimlenmişti.

Resim 3: Serginin beş ve altı numaralı pavyonlarından görüntüler

Kaynak: Maarif Vekilliği Dergisi-Türkiye'de Teknik Öğretim I, Cilt:2, Sayı: 21, 1939, s. ek kısmı.

Serginin altıncı pavyonu diğerlerinden farklı olarak üç kısma ayrılarak düzenlendi: Makine fabrikası, marangoz fabrikası ve inşaat atölyesi. Makine fabrikası bölümünde resimhane, demir, döküm, oksijen kaynağı, tesviye ve torna, elektrik kaynağı atölyeleriyle birlikte bütün iş unsurlarından oluşan faal bir fabrika kuruldu ve öğrenciler bu bölümde örnek işler hazırladı. Ayrıca her standın karşısında bu okullarda yapılmış birçok döküm, demir, tesviye, elektrik işleriyle ilgili ürünler üretim safhaları ve özelliklerine göre teşhir edildi. Marangoz fabrikası kısmında, resimhane, makine, el işleri, cila ve boya, döşeme, örme mobilya atölyelerini ihtiva eden bir marangoz fabrikasının küçük bir modeli gösterilmiştir. Bu bölümde marangozların nasıl çalıştıkları, mobilyaların hangi tekniklerle yapıldığı, bir mobilyanın hangi iş safhalarından geçtikten sonra bitmiş bir hale geldiği bizzat öğrenciler çalıştırılmak suretiyle tanıtıldı. Ayrıca marangoz işlerinde yapılan uygulamalar ve iş sıraları numuneler üzerinden herkesin kolayca anlayabileceği şekilde gösterildi. Üçüncü kısım olan inşaat atölyesi ise Ankara İnşaat Usta Okulu öğrencileri tarafından duvarcılık, taşçılık, suni mermercilik gibi inşaatla ilgili bütün işlerin tanıtıldığı bölümdü. Diğer kısımlarda olduğu gibi öğrenciler fiilen çalışarak bu işlerin yapılışını gösterdiler.

Resim 4: Sergide üretim tekniklerini tanıtan öğrenciler

Kaynak: Maarif Vekilliği Dergisi-Türkiye'de Teknik Öğretim I, Cilt:2, Sayı: 21, 1939, s. ek kısmı.

Serginin son bölümünü oluşturan yedinci pavyon serginin en dikkat çeken kısmını teşkil etti. Çünkü bu kısımda üretimleri erkek sanat okullarında

gerçekleştirilen makine ve teçhizat yer almaktaydı. Teknik resim ve hesaplamalarından en ufak işlerine varıncaya kadar bütün parçaları sanat okullarında üretilen buhar makineleri, gaz motorları, torna, ağaç işleri ve demir testere makineler, büyük ağaç presleri ve değirmenler gibi çeşitli makineler çalışır ve iş yapar halde gösterilmişti.

Sergi bir ay süreyle açık kalarak 21 Haziran 1938 tarihinde kapatılmıştı. Maarif Vekâleti kayıtlarında sergiyi 70.000 kişinin ziyaret ettiği kaydedilmektedir.⁵⁹ İlk on beş günlük sürede ziyaretçi sayısı 59.900'e ulaşmıştı.⁶⁰ Rakamlardan anlaşıldığı üzere sergiye büyük ilgi gösterilmişti.

3.b. 1938 Yılı Sergisinin Toplumsal Yansıması

Sergilerin “zihinleri aydınlatıp ruhlara şevk verici mahiyetlerinin”⁶¹ bulunduğu ve her fırsatta takdir edildiği basına yansıyan haberlerden takip edilmektedir. 1938 Sergisi sonrasında ulusal gazetelerinin ilk sütunlarında mesleki ve teknik eğitim politikalarında elde edilen başarılar, sanayi alanında gelişmelerin ümit vaat ettiği ve tüm çalışmaların Türk çocuklarının kabiliyetlerinin eseri olduğu anlatılmaktaydı.⁶² *Yedigün* dergisine göre Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi Türk sanatkârlarının hayatın bütün pratik sahalarında gurur verici bir olgunluk gösterdiklerinin ispatıydı. Genç Türk ustalar hem zarif buluşlarını ortaya koymuşlar hem de Avrupa'yı aratmayacak pratik çalışmalar meydana getirilmişlerdi. ⁶³ Sergiyi ziyaret edenlerin ürünlerin üretim aşamalarını görme şansı buldukları vurgulanarak adeta bir okul gibi farklı branşlarda çeşitli dersler almalarına imkân yaratılmıştı. Hatta *Ulus* gazetesinde bir öneri getirilerek mümkün olsa sergiyi ziyaret etmeleri için ülkenin dört bir tarafından ziyaretçilerin Ankara'ya getirilmesinin ya da sergiyi şehir şehir gezdirmenin memleket için büyük faydalar sağlayacağıınun altı çiziliyordu.⁶⁴

Serginin başarısı Türkiye Büyük Millet Meclisi görüşmelerinde de gündeme getirildi. 26 Mayıs 1938 tarihli görüşmelerde İçel Milletvekili Fikri Mutlu sergiye dair görüşlerini şu şekilde dile getiriyordu:

⁵⁹ “Sergiler”, *Maarif Vekilliği Dergisi*, s. 163.

⁶⁰ “Kız Enstitüleri ve San'at Okulları Sergisi” *Akşam*, 9 Haziran 1938, s.2.

⁶¹ *Ulus*, 27 Temmuz 1938, s.5.

⁶² *Ulus*, 22 Mayıs 1938, s.1.

⁶³ *Yedigün*, 14 Haziran 1938, s.2.

⁶⁴ N. Baydar, “Sergi-Mekteb”, *Ulus*, 24 Mayıs 1938, s.5.

“Kız enstitüleri ve sanat okulları sergisini gezerken içimi dolduran, göğsümü kabartan sevinç ve gurur duygularını ifade için kelime bulamıyorum. Genç yavrularımızın damarlarında gizli sanat kudretini göstermek için yalnız bir mürşide ve yol göstericiye muhtaç olduklarını bu sergi çok güzel anlatmaktadır. En ince bir örgü işinden en karışık bir makina tekniğine kadar tezgâh başında çalışanların birçoğu öz yurdun köylü çocuklarıdır. Bu genç Türk yavrularının memlekette her gün ileri bir hamle ile inkişafını gördüğümüz fabrika ve inşaat sahasına doğru nasıl yükseldiklerini, safha ve safha aydın olarak takibe imkân veren bu güzel sergiyi gezerken içinde sonsuz bir gurur duymayacak bir vatandaş, duygu sahibi bir insan tasavvur edemiyorum.”⁶⁵

Fikri Mutlu'nun belirttiği gibi serginin düzenlenmesindeki amaçların başında yerli üretimin teşvik edilmesi ve makineleşme yolunda Türk sanayinin geleceğine ışık tutmak geliyordu. Sergideki ürünlerin hepsi Türk çocuklarının eserleriydi ve üretim tüm aşamasında yerli ürünler kullanılarak imal edilmişlerdi.⁶⁶

Serginin meclis görüşmelerinde gündeme getirilmesinin bir diğer nedeni iktisadi kalkınma politikalarında atılan adımların isabetli kararlar olduğunu göstermekti. Türk milletinin bir şey yapamayacağına, özellikle makineleşme yolunda ilk adımı atarken bu makineleri, fabrikaları kim işletecek şeklinde eleştiri getirenlere bu serginin güzel bir cevap ve örnek teşkil ettiği Fikri Mutlu tarafından vurgulanmaktaydı. Sadi Ertem, *Kurun'da* kaleme aldığı yazısında “yeni eğitim sistemi içinde iş mefhumunun esası bir yer tutması Türk hudutlarından girenlerin kulaklarını fabrika seslerinin çarpmasından sonra başlar” demektedir.⁶⁷ Bu sözler Milli Mücadelenin top ve tüfikle verilen mücadele safhasından makine dışlileriyle verilen mücadele safhasına geçilmiş olduğunun göstergesiydi. *Ulus* gazetesinden N. Baydar'a göre sanat okulları sergisi endüstrileşmedeki ilerlemenin bir ölçütü olarak kabul edilmeliydi. Özellikle endüstrinin belirli dallarındaki çalışmalar eskiyle kıyaslandığında ilerlemenin boyutu çok daha belirgin hale gelmekteydi. Baydar bu tespitleriyle Türkiye Cumhuriyeti gibi büyük hamlelerle ileri atılma azminde olan ülkeler için sergilerin teşvik edici önemine dikkat çekmiştir. ⁶⁸ *Son Posta* gazetesi de yabancıların Türk sanayinin gelişmeyeceği yönündeki önyargılarına karşı serginin güzel bir cevap

⁶⁵ TBMM ZC, V. Dönem, 67. Birleşim, 26 Mayıs 1938, s.216.

⁶⁶ *Ulus*, 22 Mayıs 1938, s.1,8.

⁶⁷ Ertem, a.g.m., s.5.

⁶⁸ Baydar, a.g.m., s.5.

olduğunu hatta bu düşünceyi taşıyanların “suratına inen yaman bir şamar” olarak kabul edilebileceğini yazmaktadır.⁶⁹

Ankara’daki serginin başarısından sonra benzer bir serginin İstanbul’da açılmasının kararlaştırılması teşvik edici niteliğini kanıtlamaktadır. *Ulus* gazetesinde yer alan habere göre Kültür Bakanlığı, İstanbul’da kız enstitüleri ve sanat okulları sergisi açmaya karar vermişti. Bakanlık, enstitü ve sanat okullarının bu sergiye iştirak şekillerini tespit etmek ve lüzumlu hazırlıklara bir an evvel başlamak üzere bütün sanat okulları müdür ve atölye şeflerini İstanbul’a davet etmişti. Sergi için yapılacak olan toplantıda serginin ne şekilde hazırlanması gerektiği görüşülecek ve okulların çalışma programı hazırlanacaktı. Enstitü ve sanat okulları İstanbul sergisine yeni işleriyle iştirak edeceklerdi. Kültür Bakanlığı, İstanbul sergisinin Ankara sergisinden daha mükemmel olması için gerekli tedbirleri almaya başladığını duyurmaktaydı.⁷⁰ Planlanan İstanbul sergisinin 1941 yılı yaz aylarında açılması düşünülüyordu. Sergide teşhir edilecek eşya listeleri dahi hazırlanmıştı.⁷¹ Ancak çalışmamız süresince serginin düzenlendiğine dair herhangi bilgiye rastlayamadık. II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi nedeniyle bu serginin hayata geçirilememiş olması ihtimal dâhilindedir.

Sonuç

Cumhuriyet’in ilk yıllarında sanayileşme merkezli kalkınma atılımlarının eğitim politikalarıyla desteklenmesi noktasında mesleki ve teknik okulların sergilerinden yararlandı. Sergiler yoluyla yerli üretimin teşvik edilmesi ve yeni iş sahalarının topluma tanıtılması sağlandı. Nitelikli eleman ihtiyacının had safhada olduğu bu yıllarda okulların sergiler aracılığıyla kendilerini tanıtmalarına böylece teknik okulların özendirilmesine imkân tanındı.

Mesleki ve teknik okul sergilerinin en kapsamlısı 1938 yılında Ankara’da gerçekleştirilen Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi’dir. Ülkedeki tüm kız ve erkek teknik eğitim kurumlarının ortak katılımıyla düzenlenen ilk sergidir. Sergiye bölge erkek sanat okulları ve kız enstitülerinin yanında akşam sanat okulları ile ticaret mektepleri katılım sağladı. Sanayi okullarında imal edilen ürünler teşhir edildiği ve farklı branşlardaki öğrencilerin katıldığı bu sergide

⁶⁹ *Son Posta*, 17 Haziran 1938, s.1.

⁷⁰ “İstanbul’da sanat sergisi açılıyor”, *Ulus*, 8 Aralık 1938, s.2.

⁷¹ Ülgen, a.g.m., s.11.

gerek en son teknolojik üretim sistemleri ve imal edilen ürünlerin gerekse bu teknolojileri kullanan teknik okulların tanıtımları yapıldı. Ayrıca modern teknolojik cihazların Türk gençleri tarafından kullanıldığı sergi yoluyla gözler önüne serildi. Serginin düzenlendiği mekân seçiminden sergi düzeninin tertip ve sunumuna kadar özenle hareket edilmişti. En üst kademedeki devlet erkânının hazır bulunduğu sergi, bir yönüyle iktidarın sanayi ve eğitim politikalarının başarısının canlı kanıtıydı. Özellikle endüstrinin belirli dallarındaki çalışmaların eskiyle kıyaslanmasına olanak sağlanarak ilerlemenin boyutu gösterilmekteydi. Bu yıllarda daha ziyade sanayi odaklı gelişmelere ağırlık verildiği için sergide erkek bölge sanat okullarının faaliyetleri ilgi çekmekteydi. Bununla beraber İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde olduğu gibi kız enstitülerinin yılsonu sergileri Avrupa ülkelerinden de takip edilmekteydi.

Türkiye'de bu tür sergiler ülkenin maddi ve manevi varlığı hakkında fikir verdiği gibi ülkenin iç ve dış pazardaki durumunu tespit etme imkânı yaratmıştır. Sanayileşme konusunda halkın bilinçlendirilmesi, gelişmelerin duyurulması, faaliyetlerin halk ile paylaşılması ve girişimcilerin özendirilmesine aracılık ettiler.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, Ankara, 1930.

Maarif İstatistiği 1938-1939, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ulusal Matbaa, Ankara, 1942.

Meslekî Tedrisatın İnkişaf Plânı, Maarif Vekilliği Yayınları, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Kurun

Son Posta

Ulus

Yedigün

Vakit

Kitaplar

DEMİR, Mine, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Eğitiminde Biçki Dikişin Yeri (1908-1952)*, Libra Kitap, İstanbul, 2019.

DEWEY, John, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, Maarif Vekilliği Yayınları, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.

KAYA, Asil, *Harabeler Üzerinde Cumhuriyet Abidesi İzmir Fuarı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2016.

SAKAOĞLU, Necdet, *Türkiye Eğitim Tarihi 11-20. Yüzyıllar*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.

Makaleler

AKARPINAR, "R. Bahar Tarım Toplumundan Sanayi Toplumuna Geçişte Panayır-Sergi Fuar-Festivalin Durumu ve Türkiye Örneği", *Milli Folklor*, Sayı: 64, 2004, 25-36.

AKPOLAT, Mustafa S., "Mimar Şevki Balmumcu'nun ve Ankara Sergi Evi Binası'nın Üzüntü Verici Öyküsü", *Kebikeç*, Sayı:16, 2003, s. 309-321.

ALKAN, Cevat, "Türk Milli Eğitim Sisteminin Mesleki ve Teknik Eğitim Boyutu", *75 Yılda Eğitim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s.223-236.

ARIĞ, Ayten Sezer, "Ankara'da Modanın Öncüsü Bir Okul: İsmet Paşa Kız Enstitüsü", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:7, Sayı:4, Güz 2011, s. 3-15.

ATAY, Falih Rıfki, "Yeni Sergide Gördüklerimiz", *Ulus*, 12 Mayıs 1938, s.1,6.

BAYDAR, N., "Sergi-Mekteb", *Ulus*, 24 Mayıs 1938, s.5.

ERTEM, Sadri, "Bir Serginin Manası", *Kurun*, 24 Mayıs 1938, s.5.

KANCA, Haluk, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Uluslararası Osmanlı Fuarı: 1863- Sergi-i Umumi-i Osmanî", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, 2013, s. 159-187.

ÖNSOY, Rifat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmanî (1863 Osmanlı Sergisi)", *Belleten*, Sayı:185, 1984, s.195-235.

ÖZALP, Reşat, "Türkiye'de Yüz Yıllık Mesleki ve Teknik Öğretim", *Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi*, Yıl:9, Sayı:104, Ekim 1961, s.17-121.

SOYDAN, Aynur, "Kadın Kimliğinin Oluşması Çerçevesinde Mesleki ve Teknik Eğitim (Cumhuriyet İdeolojisinin Kuruluş Sürecinde Kız Enstitüleri 1923-1940)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı:1, Yıl 1/2002, s. 271-273.

SUNEL, Kemal Zaim, "Omer Buyse ve Mesleki ve Teknik Öğretim Hakkında", *Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi*, Yıl:9, Sayı:104, Ekim 1961, s.122-123.

TAN, Mine, "Toplumsal Değişim ve Eğitim: Kadın Bakış Açısından", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, cilt: 27, sayı:1, 1994, s.83-96.

TUNA, Serkan, "Mütareke İstanbul'unda Türk Sanayi Sergisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XVI. Sayı: 32, Bahar 2016, s. 243-287.

TURAN, Kemal, "Kurtuluş Savaşı'ndan Cumhuriyete Işık Veren Eğitimcilerimiz", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, Yıl:4, Sayı:44, Ekim 2003.

ÜLGEN, Hasan Bedrettin, "Meslekî Tedrisatın İnkişafı İçin Yeni Tedbirler Almıyor", *Vakit*, 22 Ağustos 1939, s.6.

Yayımlanmamış Tezler

ÖZCENGİZ, Zuhale, *Kuruluş Döneminde Türk Operası (19. Yüzyıl Ortasından 1950'ye Kadar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2006.

ÖZSUCA, Fatma Filiz, *Yerli Mallar Sergileri - Erken Türkiye Cumhuriyeti Uygulamaları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

SARIDOĞAN, Özcan, *Tasarruf ve Yerli Malı Haftası Kutlamaları (1929-1949)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

USLU, Menekşe Yıldız, *Osmanlı Devleti'nin Yurtdışında Katıldığı Uluslararası Sergiler*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.

EKLER

Ek 1. 1938-1939 Eğitim Yılı Kız Ertik Okulları, Enstitüleri ve Bölge Sanat Okulları

	Kız Enstitüleri	Akşam Kız Sanat Okulları	Kız Ertik Öğretmen Okulları	Seyyar Köy Kadın Kursları
1	Adana İsmet İnönü Kız Enstitüsü	Adana Akşam Kız Sanat Okulu (Adana İsmet İnönü Kız Enstitüsüne bağlı)	Ankara Kız Ertik Öğretmen Okulu (Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsünde)	Bursa Vilayeti Seyyar Köy Kadın Kursu
2	Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü	Afyon Akşam Kız Sanat Okulu (Müstakil)		
3	Bursa Necatibey Kız Enstitüsü	Ankara Akşam Kız Sanat Okulu (İsmet Paşa Kız Enstitüsüne bağlı)		
4	Edirne Kız Enstitüsü	Beyoğlu Akşam Kız Sanat Okulu (Müstakil)		
5	Elazığ Kız Enstitüsü	Bursa Akşam Kız Sanat Okulu (Necatibey Kız Enstitüsüne bağlı)		
6	İstanbul/Kadıköy Kız Enstitüsü	Diyarbakır Akşam Kız Sanat Okulu (Müstakil)		
7	İstanbul/ Selçuk Kız Enstitüsü	Edirne Akşam Kız Sanat Okulu (Edirne Kız Enstitüsüne bağlı)		
8	İstanbul/Üsküdar Kız Enstitüsü	Elazığ Akşam Kız Sanat Okulu (Elazığ Kız Enstitüsüne bağlı)		
9	İzmir Cumhuriyet Kız Enstitüsü	Elazığ Yatılı Akşam Kız Sanat Okulu (Elazığ Kız Enstitüsüne bağlı)		
10	Manisa İsmet İnönü Kız Enstitüsü	Erzurum Akşam Kız Sanat Okulu (Müstakil)		
11	Trabzon Kız Enstitüsü	İstanbul Akşam Kız Sanat Okulu (Müstakil)		

12		İstanbul/Kadıköy Akşam Kız Sanat Okulu (Kadıköy Kız Enstitüsüne bağlı)		
13		İstanbul/Üsküdar Akşam Kız Sanat Okulu (Üsküdar Kız Enstitüsüne bağlı)		
14		İzmir Akşam Kız Sanat Okulu (Müstakil)		
15		Konya Akşam Kız Sanat Okulu (Müstakil)		
16		Manisa Akşam Kız Sanat Okulu (Manisa İsmet İnönü Kız Enstitüsüne bağlı)		
17		Sivas (Müstakil)		
18		Trabzon Akşam Kız Sanat Okulu (Trabzon Kız Enstitüsüne bağlı)		

Kaynak: *Maarif İstatistiği 1938-1939*, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ulusal Matbaa, Ankara, 1942, s.428.

Ek 2. 1938-1939 Eğitim Yılı Erkek Ertik Okulları

	Bölge Sanat Okulları	Akşam Erkek Sanat Okulları	Erkek Ertik Öğretmen Okulları	Muhtelif Sanat Okulları	Ticaret Okulları	Akşam Ticaret Okulları
1	Ankara Bölge Sanat Okulu	Ankara Akşam Erkek Sanat Okulu (Ankara Bölge Sanat Okuluna bağlı)	Ankara Erkek Ertik Öğretmen Okulu (Ankara Bölge Sanat Okulunda)	Ankara İnşaat Usta Okulu	İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu (Yüksek, Lise, Orta)	İzmir Akşam Ticaret Okulu (İzmir Ticaret Lisesine bağlı)
2	Aydın Bölge Sanat Okulu	Bursa Akşam Erkek Sanat Okulu (Bursa Bölge Sanat Okuluna bağlı)		İstanbul Erkek Terzilik Okulu	Ankara Ticaret Lisesi (Lise, Orta)	Mersin Akşam Ticaret Okulu (Müstakil)
3	Bursa Bölge Sanat Okulu	İstanbul Akşam Erkek Sanat Okulu (İstanbul Bölge Sanat Okuluna bağlı)			İzmir Ticaret Lisesi (Lise, Orta)	
4	Diyarbakır Bölge Sanat Okulu	İstanbul Akşam Erkek Terzilik Okulu (İstanbul Erkek Terzilik Okuluna bağlı)			Adana Orta Ticaret Okulu	
5	Edirne Bölge Sanat Okulu				Samsun Orta Ticaret Okulu	
6	İstanbul Bölge Sanat Okulu				Trabzon Orta Ticaret Okulu	
7	İzmir Bölge Sanat Okulu					

8	Kastamonu Bölge Sanat Okulu					
9	Konya Bölge Sanat Okulu					

Kaynak: *Maarif İstatistiği 1938-1939*, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ulusal Matbaa, Ankara, 1942, s.428-429.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 197-222.

Geliş Tarihi: 7 Mayıs 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN 100. YILINDA, BİR CUMHURİYET PARLAMENTERİNİN KÜLTÜREL BİRİKİMİ: HASAN-ÂLİ YÜCEL'İN ÖZEL KİTAPLIĞI

Murat TURAN*

Öz

1938 ile 1946 yılları arasında Maarif Vekilliği yapan Hasan-Âli Yücel çok yönlü kişiliği ile Cumhuriyet Türkiye'sinin en etkili isimlerinden birisidir. 1927'de Maarif Vekâleti Mıntika Müfettişliği görevine getirilen Yücel, 1929'da Maarif Müfettiş Umumiliği'ne ve daha sonra Maarif Vekâleti Teftiş Kurulu Üyeliği'ne atandı. Mustafa Kemal Paşa'nın 1931'de çıktığı yurt gezisine Maarif Vekâleti'ni temsilen katılan Yücel, bu gezi esnasında Mustafa Kemal Paşa ile müzakere etme imkânı elde etti. 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin çalışmaları içerisinde yer aldı. Aynı yıl Gazi Eğitim Enstitüsü'ne müdür olarak atandı. 28 Aralık 1938'de Maarif Vekili oldu. 1939'da Türk Neşriyat Kongresi'ni ve Birinci Maarif Kongresi'ni düzenledi. 1940'ta Tercüme Bürosu'nu kurarak dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilmesini sağladı. 17 Nisan 1940'ta Köy Enstitüleri yasasının kabul edilmesini sağladı. 1945'te Londra'da düzenlenen UNESCO toplantısında Türkiye'yi temsil etti. 7 yıl, 7 ay, 7 gün sürdürdüğü Maarif Vekilliği görevinden 5 Ağustos 1946 tarihinde istifa etti. 1946 ile 1960 yılları arasında gazetelerde yazıları yayımlandı ve aynı zamanda Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'nın yöneticiliğini üstlendi. 26 Şubat 1961'de vefat ettiğinde geride, Türk eğitime ve kültürüne önemli katkılar yapmış bir devlet adamının büyük hatırası kalırken, ailesine de 8.086 materyalden oluşan kendi kişisel kitaplığını bıraktı. Bu kitaplık yakın bir zamanda Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlandı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yapmış bir isim olan Yücel, entelektüel birikimi yüksek siyaset adamlarından birisidir. Bu makalede, yakın tarihimizde derin izler bırakmış bir parlamenter olan Hasan-Âli Yücel'in özel kitaplığı nitelik ve nicelik yönünden incelenecektir.

* Dr. muratturan1923@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8908-5199.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Maarif Vekâleti, Hasan-li Yücel, Köy Enstitüleri, Dünya Klasikleri.

On the 100th Anniversary of Grand National Assembly of Turkey, Cultural Richness of A Republic Parliamentarian: Personal Library of Hasan-Ali Yücel

Abstract

Hasan-Ali Yucel, who served as a Minister of Education between 1938 and 1946 was among the most influential figures in the Republic of Turkey due to his versatile personality. Yucel, who was appointed as the Regional Inspector of the Board of Education in 1927, was promoted to the Membership of the Supervisory Board of Education following his promotion as the Inspector General of Education in 1929. Yucel, who participated in the journey of the country of Mustafa Kemal Pasha on 1931 as representative of the Board of Education, had the opportunity to negotiate with Mustafa Kemal Pasha during this journey. In 1932, he took part in the studies of the Turkish Language Review Society. In the same year, he was appointed as the director of Gazi Institute for Education. He was assigned as the Minister of Education on December 28, 1938. He organized the Congress of Turkish Publication and the First Congress of Education in 1939. By establishing the Translation Office in 1940, he ensured the translation of the world classics into Turkish. On April 17, 1940, he ensured the adoption of Law on Village Institutes. In 1945 he represented Turkey at the UNESCO meeting organized in London. He resigned from his position he sustained for 7 years, 7 months and 7 days as the Minister of Education on August 5, 1946, His articles have been published in the newspapers between 1946 and 1960 and concurrently he undertook the position as an administrator of Turkiye Is Bank Cultural Publications. When he passed away on February 26, 1961, he left behind his personal library consisting of 8.086 materials to his family along with a great memory of a statesman who made significant contributions to Turkish education and culture. The collections within this library was recently donated to the Library of Bilkent University. Yucel, who served for the Grand National Assembly of Turkey, was one of politicians with intellectual profundity. In this article, the personal library of Hasan-Ali Yucel, a parliamentarian who has left deep impacts in our recent history, will be examined in terms of quality and quantity.

Keywords: Grand National Assembly of Turkey, Board of Education, Hasan-Ali Yucel, Village Institutes, World Classics.

Giriş

100 yıl önce kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi hem Millî Mücadele'yi yönetmiş hem de Türk Devrimi'ne ait temel yasaların kabul edilmesini sağlamıştı. Türk Devrimi asıl olarak bir kültür ve eğitim devrimiydi. Kültür ve eğitimle ilgili kararlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tartışılıp, kabul edilmişti. 1920'lerde Mustafa Necati, 1930'larda ise Saffet Arıkan'ın Maarif Vekilliği döneminde eğitim ve kültürle ilgili önemli kararlar alınmıştı. Ancak daha köklü ve kapsamlı kararların alındığı dönem kuşkusuz ki Hasan-Âli Yücel'in Maarif Vekilliği dönemi idi. Türkiye Parlamentosu'nda görev almış Maarif Vekilleri arasında Hasan-Âli Yücel'in müstesna bir yer teşkil ettiği ve bu konumunu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 100. yılına kadar muhafaza ettiğini rahatlıkla ifade edebiliriz.

Hasan-Âli Yücel, 1919'da girdiği Darülfünun Felsefe bölümünden 1921'de mezun oldu.¹ 1922'de İzmir'de öğretmen olarak göreve başladı. 1923'te İstanbul'a döndü ve 1927'ye kadar değişik kurumlarda felsefe, edebiyat ve sosyoloji öğretmenliği yaptı. 1927'de Maarif Müfettişliği görevine başladı. 1929'da İkinci Sınıf Maarif Müfettişliği'ne yükseldi. 1930'da Maarif Vekili Cemal Hüsnü Taray tarafından Paris'e gönderildi ve burada Fransız eğitim sistemini inceledi. 1934'te yayımladığı *Fransa Maarif Teşkilâtında Müfettişler* adlı çalışma ile 1936'da yayımladığı *Fransa'da Kültür İşleri* adlı çalışma, bu incelemeler neticesinde hazırladığı eserlerdi. Yücel dil, edebiyat, eğitim ve kültür konularında bilgi birikimi oldukça geniş bir kişiydi. 1920'lerden, 1960'lara kadar farklı alanlarda çalışmalar hazırladı ve bunları resmî kurumlar aracılığıyla yayımladı. Yücel'in devlet bürokrasisi tarafından daha fazla tanınmasını sağlayan asıl gelişme ise Mustafa Kemal Paşa'nın çıktığı yurtiçi gezisinde Maarif Vekâleti'ni temsil etmesiydi.² 11 Kasım 1930-3 Mart 1931 tarihleri arasında üç buçuk ay süren bu seyahatte Cumhurbaşkanlığına refakat edecek ve onu temas edeceği sorunlar konusunda tatmin edecek şekilde cevaplandırarak birini bulmak Maarif Vekâleti'ni bir hali düşündürmüş, nihayet bu görev henüz otuz yaşında bulunan Maarif Müfettişi Yücel'e verilmişti.³ Yücel bu gezi sırasında

¹ Hasan-Âli Yücel Özel Koleksiyonu'nu incelememize imkân tanıyan Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi yönetimine teşekkür ederiz.

² Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1981.

³ Faik Reşit Unat, "Hasan-Âli Yücel", *Belleten*, Cilt: XXV, Sayı: 98, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1961, s.294.

hem Mustafa Kemal Paşa ile hem de devlet bürokrasisi ile daha fazla yakınlaşabilme imkânı elde etmişti.

Hasan-Âli Yücel'in kariyerinde önemli olan diğer bir gelişme ise 26 Eylül-5 Ekim 1932'de düzenlenen Türk Dil Kurultayı'nda Maarif Vekâleti'ni temsil etmesiydi. Yücel bu toplantıda iki konuşma yapmıştı. Konuşmasının ilkinde, Türk dilinin halk edebiyatı içerisinde sürmesi ve divan edebiyatı içerisinde bozulması konularından söz eden teziyle ilgiliydi. İkinci konuşması ise yazı dilinden yabancı kelimeleri atarak yerlerine öz Türkçe kelimeler koyulmasına karşı çıkan Hüseyin Cahit Yalçın'ın verdiği örnek hakkındaki açıklamasıydı. Hüseyin Cahit Yalçın'ın verdiği örnek şöyleydi:

"...Küçük bir misâl: taksim-i âmâl tabirini yabancı kelimelerden tereküp ettiği için değiştirerek 'iş bölümü' dedik. İşte hâlis iki Türk kelimesi. Fakat 'taksimi âmâlî' anlamayanlar, iş bölümünden bir mana çıkarabilirler mi? Ve en az orta tahsilini bitirmemiş birinin bundan bir şey anlamasına imkân var mıdır? Memlekette orta tahsilini bitirmiş olanların yüzde nispeti kaçtır? Şüphesiz her günkü hayatın tabî ve adî meşgalelerinden bir az ayrılan bir yazı, bu tahsilsiz kütle için daima bir muamma halinde kalmaya mahkûmdur. Onun için yazılarımızın herkes tarafından anlaşılmasını istersek, herkesi okuduğunu anlayacak bir seviyeye yükseltmekten başka çare yoktur. Yazılanları herkesin seviyesine indirmeye çalışmak ters yol tutmaktır. Kabahat yazıda değil, okuyanların bir şey bilmemelerindedir..."⁴

Hüseyin Cahit Yalçın'ın sözünü ettiği terimin kullanıldığı eser, Emile Durkheim'a ait *De la division du travail social* adlı çalışmaydı. Bu eser 1924'te *İçtimaî Taksimi-i Amel* [Toplumsal İş Bölümü] şekliyle çevrilmişti.⁵ "Taksim-i âmâl [amel]" terimi 1930'lara geldiğinde "iş bölümü" olarak ifade edilmekteydi. Yalçın'ın karşı çıktığı konu hakkında Yücel'in değerlendirmesi şöyleydi:

"Hüseyin Cahit Beyefendi soruyorlar: taksim-i âmâl tabiri vardır, bu taksim-i âmâl tabirine iş bölümü demekle halk onun manasını anlar mı? Ben de size soruyorum; taksim-i âmâl denildiği vakitte halk bunu anlar mı, anlamaz mı? Neyi anlar, neyi anlamaz? Şimdi anlatacağım: Türk halkı iş kelimesini bilir mi? Bölüm, bölme tabirini de bilir mi? O halde iş bölümü tabirini de bilir demektir. Bilmediği varsa o ancak iş bölümü tabirinin ilmî tarifidir. Bir terkinin, bir tabirin definisyonunu bilmek başka şeydir, umumî dildeki manasını bilmek başka şeydir. İş bölümü, ekonomi politikte geçer,

⁴ Birinci Türk Dili Kurultayı, Tezler, Müzakere Zabıtları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s.277.

⁵ Emile Durkheim, *İçtimaî Taksim-i Amel*, TBMM Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, Aded: 4, Telif ve Tercüme Heyetince Tetkik ve Kabul Edilmiştir, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340.

sosyolojide geçer; herkes bunun tarifini bilir mi? Şüphesiz bilmez. Fakat umumî manasını pekâlâ fark eder... Bizde amal tabirini bilmek için Arapça cemi mükesserleri öğrenmek lâzımdır. Bunun için ya eski mektebe, yahut da medreseye devam etmek lâzım gelir; taksim kelimesini öğrenmek, taksim kelimesi ailesini öğrenip asıl manasını anlayabilmek için hiç olmazsa on iki senelik bir tahsile ihtiyaç vardır..."⁶

Hasan-Âli Yücel ve Hüseyin Cahit Yalçın her ne kadar dildeki sadeleşme konusunda farklı düşünceye sahip olsalar da ortak oldukları noktalar da bulunmaktaydı. Fransız kültürünün ve dilinin bu yıllarda sahip olduğu güçlü etki, her iki isim tarafından kabul edilmekteydi. Taksim-i âmâl teriminin kullanıldığı 1920'ler Türkiye'si bir anlamda Fransız Devrimi'ni hazırlayan kültürel ve zihinsel düşünce dünyasının yakından incelendiği bir dönemdi. 1930'ların başına kadar, Batılı kaynakların Türkçeye çevrilip, yayımlanması konusunda Fransız yazarları önemli yer tutmaktaydı. Fransız literatürüne ait birçok eser, Cumhuriyet'in hemen başında çevrilip yayımlanmıştı. Ali Reşat, Ahmet Refik Altınay, Necmeddin Atalay, Ali Rıza Çelik, Lütfi Demirhan, Feridun Ergin, Enver Ziya Karal, Ziyaeddin Fahri Fındıklıoğlu, Arif Ayhan Oruç ve Kemalettin Şükrü gibi isimler, Fransız tarihi ve kültürü hakkında çeşitli eserler hazırlamıştı. Eugène Pierre, Emile Durkheim, Charles Gide, Charles Rist, Alfred Fouillée, Alfred Rambaud, Ernest Lavisse, Montesquieu, Léon Duguit, Albert Mathiez, Jules Michelet, Albert Sorel, Pierre Loti, Voltaire gibi yazarların eserleri Türkçeye çevrilmişti. Fransız yazarlarının kültürel etkisi aynı şekilde Yücel'in özel kitaplığı için de söz konusudur.

1-Hasan-Âli Yücel'in Özel Kitaplığı

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki yöneticilerin büyük çoğunluğu kendi kişisel kitaplığını oluşturmak konusunda özenliydi. Hasan-Âli Yücel de özel kitaplığını oluşturan isimlerden biriydi. 26 Şubat 1961'de vefat ettiğinde, 8.086 adet eserden oluşan özel kitaplığını miras bırakmıştı. Söz konusu bu kitaplık ailesi tarafından yakın bir zamanda Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlandı. Yücel'in kitaplığında yer alan 8.086 adet eserin genel özellikleri şöyledir:

Eserlerin türleri

⁶ Birinci Türk Dili Kurultayı, s.283-284.

Kitap: 7.068

Dergi: 827

Ayrı Basımlar: 118

Fotoğraf Albmleri: 73

Eserlerin konulara göre dağılımı

Dil ve Edebiyat: 2.675

Tarih: 1.305

Felsefe, Psikoloji, Din: 765

Eğitim: 549

Sosyal Bilimler: 300

Hukuk: 250

Güzel Sanatlar: 246

Bilim: 215

Siyasal Bilimler: 140

Tıp: 130

Coğrafya-Antropoloji: 122

Genel: 120

Tarihe Yardımcı Bilimler: 84

Teknoloji ve Mühendislik: 44

Müzik: 43

Kütüphanecilik: 37

Askerlik: 22

Tarım: 19

Denizcilik: 2

Eserlerin dillere göre dağılımı

Türkçe: 4.881

Fransızca: 1.156

Osmanlı Türkçesi: 642

İngilizce: 249

Almanca: 72

Farsça: 20

Rusça: 17

Arapça: 13

İtalyanca: 7

İspanyolca: 3

Lehçe: 3

Yunanca: 2

Latince: 1

Macarca: 1

Ermenice: 1

Hasan-Âli Yücel yönetim ve eğitim kadrolarında seçkin yerini aldığı zaman, yeterli birikime sahipti. Osmanlı Devleti'nin çöküşü sırasındaki çalkantılar, Cumhuriyet'in kuruluş aşamasındaki sarsıntılar, Yücel'i olgunlaştırmış, sağlam kişiliğinin ve tutarlı karakterinin oluşmasına önemli bir katkıda bulunmuştu. Geniş çevresiyle kurduğu yakın iletişim, bu iletişimin yarattığı tartışma ortamı, Yücel'in bilgi dağarcığını alabildiğine genişletmişti.⁷ Dolayısıyla bu durum Yücel'in okuma tercihlerini ve kitaplığının içeriğini de etkilemişti. Yücel'in kitaplığında yer alan yerli ve yabancı eserlerin konu başlıkları şöyledir: edebiyat, dilbilimi, tarih, coğrafya, sanat, iktisat, ziraat, eğitim, sosyoloji, felsefe, antropoloji, arkeoloji, nüfus, üretim, sanayi, tasavvuf, bilimkurgu, ideoloji, biyografi, din, hukuk, devrimler, gramerler, atlaslar, sözlükler, ansiklopediler... Kitaplıkta ayrıca Yücel'in vefatından sonra yayımlanmış ve kendisinden söz eden az sayıda kitap da yer almaktadır. Ancak

⁷ Zeki Arıkan, "Hasan-Âli Yücel ve Tarih Bilinci", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 166, Ekim 1997, s.5.

kitaplıktaki eserlerin tamamına yakınının kendi kitapları olduğu rahatlıkla söylenebilir.

1930'lu yıllar Cumhuriyet Türkiye'si için gerçek anlamda kültürel devrim yıllarıydı. Bu dönemde dil, tarih, coğrafya, antropoloji, arkeoloji, fizik ve biyoloji alanında önemli çalışmalar yapılmıştı. Uluslararası kongreler düzenlenmiş, Avrupa'nın tanınmış dil bilimcileri ve tarihçileri Türkiye'yi ziyaret etmişti. Yücel, Dolmabahçe'de düzenlenen Türk Dil Kurultayı'na katılmış ve daha sonra yapılan ilk toplantıda Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin etimoloji kolu başkanlığına getirilmişti. Etimoloji kolunun görevi, Türkçedeki sözcüklerin kökenlerini ve diğer dillerle olan kültürel ilişkisini araştırmaktı. Yücel'in bu göreve atanmasını sağlayan en önemli etken, dil ve kültür konusundaki birikimiydi. Yücel'in dil ve edebiyata yönelik ilgisi elbette ki kendi kişisel kitaplığına da yansımıştı. Kitaplıkta, Türk dilinin ve başka dillerin yapısı, Türk fonetiğinin özellikleri, Türk lehçeleri, dil teorileri, halk tabirleri, halk edebiyatı, Anadolu ağızları, genel dil bilgisi, dilin gelişimi, Türk yazısının menşei, Türkçenin Orta Asya kökenleri, dil-kültür ilişkisi, destanların ve deyimlerin kaynakları gibi farklı konuları içeren eserler yer tutmaktadır.

Hasan-Âli Yücel'in kitaplığında Türk edebiyatının önemli isimleri,⁸ Cumhuriyet dönemi yazarları⁹ ve şairleri geniş yer tutmaktadır.¹⁰ Bu isimlerin büyük çoğunluğu Yücel ile aynı kuşakta yaşayan veya yakın bir tarihte yaşamış insanlardı. Bu kuşaktaki yazarların ortak noktası, Fransız kültürünü ve dilini

⁸ Evliya Çelebi (1611-1685), Namık Kemal (1840-1888), Şemseddin Sami (1850-1904), Şeyh Galip (1757-1798), Şeyhi (-1431), Aşık Seyrânî (1800-1866), İbrahim Şinasi (1826-1871), Süleyman Nazif (1870-1827), Sultan Veled (1226-1312), Tevfik Fikret (1867-1915), Ziya Paşa (1829-1880).

⁹ Fazıl Hüsni Dağlarca (1914-2008), Faruk Nafiz Çamlıbel (1898-1973), Sait Faik Abasıyanık (1906-1954), Abdülhak Hamit Tarhan (1852-1937), Abdullah Cevdet (1869-1932), Abdülhak Adnan Adıvar (1882-1955), Halide Edib Adıvar (1884-1964), Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962), Ahmet Haşim (1887-1933), Ahmed Mithat (1844-1912), Ahmet Refik Altınay (1881-1937), Ahmet Vefik Paşa (1823-1891), Oktay Akbal (1923-2015), Yusuf Akçura (1876-1935), Sabahattin Kudret Aksal (1920-1993), Salih Zeki Aktay (1896-1971), Nurullah Ataç (1898-1957), Nezihe Araz (1920-2009), Fakir Baykurt (1929-1999), Necati Cumalı (1921-2001), Ziya Gökalp (1876-1824), Abdülbaki Gölpinarlı (1900-1982), Reşat Nuri Güntekin (1889-1956), Hüseyin Rahmi Gürpınar (1864-1944), Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), Refik Halit Karay (1888-1965), Kemal Tahir (1910-1973), Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983), Ağâh Sırrı Levend (1893-1978), Mehmet Akif Ersoy (1873-1936), Nazım Hikmet (1902-1963), Aziz Nesin (1915-1995), Neyzen Tevfik (1879-1953), Ömer Seyfettin (1884-1920), Hüseyin Namık Orkun (1902-1956), Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949), Sabahattin Ali (1907-1948), Enver Behnan Şapolyo (1900-1972), Hamdullah Suphi Tanrıöver (1885-1966), Peyami Safa (1899-1961), Halit Ziya Uşaklıgil (1866-1945), Mithat Cemal Kuntay (1885-1956), Ahmet Rasim (1864-1932).

¹⁰ Cahit Sıtkı Tarancı (1910-1956), Cahit Külebi (1917-1997), Yusuf Ziya Ortaç (1895-1967), Orhan Veli Kanık (1914-1950), Melih Cevdet Anday (1915-2002), İlhan Berk (1918-2008), Salâh Bırsel (1919-1999).

yakından tanıdıklarıydı. Yücel'in kitaplığında yer alan isimlerin bir kısmı Fransa'da eğitim görmüş veya orada bir süre kalmış isimlerdi. Bu isimlerden diğer bir bölümü ise Darülfünun'da, Galatasaray Lisesi'nde, Saint-Joseph Fransız Lisesi'nde okumuş veya buralarda ders vermiş kişilerdi. Bu isimler içerisinde Fransız edebiyatı ile ilgili kitaplar hazırlamış veya Fransız edebiyatından tercüme yapmış yazarlar yer almaktadır: Abdullah Cevdet, Cahit Sıtkı Tarancı, Halid Ziya Uşaklıgil, Ahmet Vefik Paşa, Salih Zeki Aktay, Peyami Safa, Ziya Paşa, Süleyman Nazif gibi yazarların eserleri Yücel'in kitaplığında yer almaktadır.

Kitaplıkta yer alan isimler arasında Yücel ile aynı dönemde yaşamış önemli isimler de bulunmaktadır.¹¹ Orta Asya Türk Devletleri, Selçuklu, Osmanlı, Millî Mücadele, Türkiye Cumhuriyeti, dünya ve antik dönem tarihi alanlarında eser vermiş birçok isme ait eserler de yer almaktadır.¹² Kitaplıkta ayrıca çok sayıda resmî yayın da bulunmaktadır: devlet yıllıkları, üniversiteler kanunu tasarısı, seçim mevzuatları, endüstri gelişim programı, millet mektepleri faaliyetleri, Dil ve Tarih Kurultayları zabıtları, basın ve yayımla ilgili kanunlar, kararnameler, nizamnameler, talimatnameler, tamimler... Genel Kurmay Başkanlığı, Türk Hava Kurumu, Nafia Vekâleti, Ziraat Vekâleti, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kültür Bakanlığı, Matbuat Umum Müdürlüğü ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait yayınlar... Resmî yayınlar arasında en fazla Maarif Vekâleti'ni ilgilendiren konulardaki eserler yer almaktadır: ilk tahsil hakkında rapor, umumî ve meslekî öğretim, Millî Talim ve Terbiye Dairesi ve Maarif Şurası talimatnameleri, halk eğitimi anketi, Köy Enstitüleri yönetmeliği, köy ilkokul programı projesi, anaokulları programı, anaokullarına öğretmen yetiştirme kursu geçici programı, Maarif yıllığı, Millî Eğitim planının hazırlığı ile görevli

¹¹ Tevfik Bıyıklıoğlu (1891-1961), Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943), Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957), Mehmet Şevki Yazman (1896-1974), Vâlâ Nureddin (1901-1967), Hilmi Uran (1886-1957), Asım Us (1884-1967), Faik Reşit Unat (1899-1964), Ruşen Eşref Ünaydın (1892-1959), Ali Fuat Türkgeldi (1867-1935), Şemsettin Günaltay (1883-1961), Burhan Asaf Belge (1899-1967), Ahmed Hamdi Başar (1897-1971), Afet Afetinan (1908-1985), Falih Rıfki Atay (1894-1971), Hüseyin Nihal Atsız (1905-1975), Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976), İsmail Hüsrev Tökin (1902-1992), İsmail Hakkı Tonguç (1893-1960), Vedat Nedim Tör (1897-1985).

¹² Tarık Zafer Tunaya (1916-1991), İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1888-1977), Akdes Nimet Kurat (1903-1971), Reşad Ekrem Koçu (1905-1975), Mehmet Fuad Köprülü (1890-1966), Osman Turan (1914-1978), İbrahim Hakkı Konyalı (1896-1984), Enver Ziya Karal (1906-1982), İbrahim Kafesoğlu (1914-1984), Halil İnalçık (1916-2016), Yusuf Hikmet Bayur (1891-1890), Niyazi Berkes (1908-1988), Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895), Ahmed Zeki Velidi Togan (1890-1970), Âşıkpaşazâde (1400-1484), Koçi Bey (- 1650).

komisyonun raporu, ortaokul programı, yetiştirme yurtları iç yönetmeliği, ilköğretim kanun tasarısı, Öğretmen Okulları ve Köy Enstitüleri programı...

Hasan-Âli Yücel'in 1923'ten, 1961'e kadar yayımladığı kendi eserlerine bakıldığında farklı konularla ilgilendiği göze çarpmaktadır: edebiyat, sanat, felsefe, tarih, sosyoloji... Yücel'in kitaplığı incelendiğinde, ilgilendiği diğer bir alanın pedagoji olduğu görülmektedir: orta öğretimde pedagoji terimleri, ortaokul tabiat bilimleri kursu çalışma programı, ailede çocuk terbiyesi, terbiye ve öğretimde metotlar, çocuk psikolojisi, çocuklarda eksiklik kaygısı, çocuk ve genç ruhu, çocukların ve gençlerin okuma alışkanlıkları, tembel çocukların eğitimi, kekemelik ve tedavi metotları, çocuklarda anormallikler, öğretmenin sınıf içi ve dışı vazifeleri, eğitim ve öğretim işleri gibi konulardan söz eden çok sayıda pedagojik eseri incelediği anlaşılmaktadır.

Hasan-Âli Yücel'in 1935-1937 yıllarında yayımladığı yazılarına bakıldığında, kültür ve eğitim konusundaki sorunları yoğun biçimde ele alarak tartıştığı ve kendisini Maarif Vekilliğine hazırladığı görülmektedir. Yücel bu yazılarında, konuşma dili ve yazma dilindeki ikiliğin kaldırılması gerektiğine, büyük eserlerin çevirilerine gereksinim olduğuna, öğrencilerin fikri yetişmeleri açısından klasik kültürün önemine, devlet basımı işinin kültür mevzularından biri olduğuna dikkat çekmekteydi.¹³ Maarif Vekilliği görevine başladıktan kısa bir süre sonra On Yıllık Neşriyat Sergisi'ni açmış ve Cumhuriyet'in yayıncılık konusunda geldiği aşamanın yeniden değerlendirilmesini sağlamıştı. Bu serginin hemen ardından Türk Neşriyat Kongresi'ni düzenlemiş, yazarları, yayınevlerini, eğitimcileri ve bürokratları bir araya getirip, kültürün toplumsallaşmasını sağlamaya çalışmıştı. Daha sonra Birinci Maarif Kongresi'ni düzenleyerek, eğitim sisteminin kökten değiştirilmesini savunmuştu. 1940'da Tercüme Heyeti'nin kuruluşunu gerçekleştirmiş ve 496 adet Batı ve Şark klasiğinin Türkçeye tercüme edilmesini sağlamıştı.¹⁴ Bu klasiklerin hem orijinal hem de tercüme edilmiş nüshaları Yücel'in kitaplığında yer almaktadır: Şark-

¹³ Mustafa Çıkar, *Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s.66-69

¹⁴ Ragıp Hulusi Özdem, Enver Ziya Karal, Cemal Köprülü, Nurettin Artam, Bedri Tahir Şaman, Nurullah Ataç, Sabahattin Eyüboğlu, Halide Edip Adıvar, Adnan Adıvar, Sabahattin Ali, Abdülkadir İnan, Abdülbaki Gölpinarlı, Azra Erhat, Bedrettin Tuncel, Nusret Hızır ve Orhan Burian gibi isimlerin yürüttüğü çalışmalar neticesinde, Bâbil klâsiklerinden 1, Hint klâsiklerinden 1, Çin klâsiklerinden 4, Şark-İslâm klâsiklerinden 19, Eski Türkçe metinler klâsiklerinden 1, Yunan klâsiklerinden 62, Lâtin klâsiklerinden 18, Alman klâsiklerinden 53, Amerikan klâsiklerinden 10, Fransız klâsiklerinden 171, İngiliz klâsiklerinden 56, İskandinav klâsiklerinden 6, İtalyan klâsiklerinden 12, Macar klâsiklerinden 13, Rus klâsiklerinden 63, Okul klâsiklerinden 6 adet eser Türkçeye çevrildi. Bkz. Hasan-Ali Yücel, *Dâvam*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947, s.121-123.

İslam,¹⁵ Yunan,¹⁶ Latin,¹⁷ İngiliz,¹⁸ Amerikan,¹⁹ Alman,²⁰ Rus,²¹ İtalyan²² ve İspanyol²³ yazarlara ait çok sayıda klasik eser Yücel'in kitaplığında yer almaktadır. Bu eserler arasında Fransız yazarları ağırlık taşımaktadır. Aydınlanma dönemi ve özellikle de Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nde eserler vermiş felsefeci, filozof, sanatçı, roman ve öykü yazarı, şair, eleştirmen, tiyatrocu, oyun yazarı, fizikçi, denemeci, matematikçi ve tarihçilere ait eserlerin sayısı fazladır.²⁴

¹⁵ Fuzuli, Nizâmülmülk, Fârâbî, İbn-i Sina, Firdevsî, Ömer Hayyam, Şeyh Sad-i Şirazi, Mevlana, Hâfız-ı Şirâzî, Yunus Emre.

¹⁶ Homeros, Sofokles, Euripides, Aristofanes, Platon, Aristoteles, Thukididis, Herodot, Ksenofon, Arrianus, Theokritos, Plutarch, Epiktetos.

¹⁷ Julius Caesar, Titus Maccius Plautus, Terentius, Virgilius, Horatius, Cicero, Seneca, Tacitus, Apuleius, Erasmus.

¹⁸ William Shakespeare (1564-1616), Sir Thomas Malory (1415-1471), Christopher Marlowe (1564-1593), Francis Bacon (1591-1626), Jonathan Swift (1667-1745), David Hume (1711-1776), Oliver Goldsmith (1730-1774), George Berkeley (1685-1753), Henry Fielding (1707-1754), Sir Walter Scott (1771-1832), Jane Austen (1775-1817), Adam Smith (1723-1790), William Makepeace Thackeray (1811-1863), Emily Brontë (1818-1848), Thomas Hardy (1840-1928), Robert Louis Stevenson (1850-1894), Joseph Conrad (1857-1924), Max Beer (1864-1943).

¹⁹ Benjamin Franklin (1706-1790), Abraham Lincoln (1809-1865), O. Henry (1862-1910), Sherwood Anderson (1876-1941).

²⁰ Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), Johann Christoph Friedrich von Schiller (1759-1805), Immanuel Kant (1724-1804), Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), Max Klinger (1857-1920), Jacob Grimm (1785-1863), Johann Paul Friedrich Richter (1763-1825), Johann Christian Friedrich Hölderlin (1770-1843), Heinrich von Kleist (1777-1811), Clemens Wenzeslaus Brentano de La Roche (1778-1842), Johann Peter Eckermann (1792-1854), Joseph Freiherr von Eichendorff (1788-1857), Christian Friedrich Hebbel (1813-1863), Karl Georg Büchner (1813-1837), Emil Ludwig (1881-1948), Christian Dietrich Grabbe (1801-1836), Leopold von Ranke (1795-1886), Jakob Burckhardt (1818-1897), Theodor Storm (1817-1888), Wilhelm Raabe (1831-1910), Arthur Schopenhauer (1788-1860), Friedrich Wilhelm Nietzsche (1844-1900), Gottfried Keller (1819-1890), Conrad Ferdinand Meyer (1825-1898), Marie von Ebner-Eschenbach (1830-1916), Paul Johann Ludwig von Heyse (1830-1916), Franz Babinger (1891-1967).

²¹ Avvakum Petrov (1620-1682), Denis İvanovich Fonvizin (1744-1792), Alexander Sergeyeviç Griboyedov (1795-1829), Aleksander Sergeyeviç Puşkin (1799-1837), Mikhail Yuryeviç Lermontov (1814-1841), Nikolay Vasilyeviç Gogol (1809-1852), Aleksander Nikolayeviç Ostrovski (1823-1886), İvan Sergeyeviç Turgenyev (1818-1883), Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (1821-1881), İvan Aleksandroviç Gonçarov (1812-1859), Lev Nikolayeviç Tolstoy (1829-1910), Anton Pavloviç Çehov (1860-1904), Maksim Gorki (1868-1936).

²² Dante Alighieri (1265-1321), Niccolò Machiavelli (1469-1527), Carlo Goldoni (1707-1793), Alessandro Francesco Tommaso Manzoni (1785-1873), Silvio Pellico (1788-1854), Ugo Foscolo (1778-1827), Gabriele D'Annunzio (1863-1938), Benedetto Croce, (1866-1952), Luigi Pirandello (1867-1936).

²³ Miguel de Cervantes Saavedra (1547-1616), Miguel de Unamuno (1864-1936), Federico García Lorca (1898-1936), Pedro Antonio de Alarcón (1833-1891).

²⁴ Stéphane Mallarmé (1842-1898), Paul Marie Verlaine (1844-1896), Émile François Zola (1840-1902), Paul Bourget (1852-1935), Charles Baudelaire (1821-1867), François Rabelais (1494-1553), Michel de Montaigne (1533-1592), René Descartes (1596-1650), Blaise Pascal (1623-1662), Pierre Corneille (1606-1684), Jean Racine (1639-1699), François duc de La Rochefoucauld (1613-1680), Jean

Fransız yazarlarının kitaplıkta ağırlık taşınması sadece Hasan-Âli Yücel'in kitaplığı için değil, bu dönemin diğer birçok ismi için de söz konusudur. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk'ün özel kitaplığında yer alan yabancı eserlerin büyük çoğunluğu Fransız yazarlara aittir.²⁵ Tek parti döneminin Dahiliye Vekilli Şükrü Kaya'nın kitaplığı da aynı özelliklere sahiptir.²⁶ Üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nde görev almış devlet adamlarına²⁷ ve tarihçilere ait eserler benzerlik taşımaktadır.²⁸ Fransız yazarlarının ağırlıkta olduğu diğer bir alan iktisattır. Avrupa iktisatçılarının tanınmış birçok ismi her iki kitaplıkta yer almaktadır.²⁹ Fransız sosyologlar ve felsefeciler de benzerdir.³⁰ Bunun dışında

de La Bruyère (1645-1696), François Fénelon (1651-1715), Molière (1622-1673), Jean de La Fontaine (1621-1695), Marie Madeleine (1778-1843), Charles Perrault (1628-1703), Nicholas Malebranche (1638-1715), Charles-Louis de Secondat baron de La Brède et de Montesquieu (1689-1755), François Marie Arouet Voltaire (1694-1778), Denis Diderot (1713-1784), Alain René Le Sage (1668-1747), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Bernard Le Bouyer de Fontenelle (1657-1757), Pierre Carlet de Chamblin de Marivaux (1688-1763), Constantin François Volney (1757-1820), Marie Jean Antonie Nicolas de Caritat (1743-1794), Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais (1732-1799), Pierre Ambroise François Choderlos de Laclos (1741-1803), Nicolas Edme Restif de La Bretonne (1734-1806), Bernardin de Saint-Pierre (1737-1814), François-René de Chateaubriand (1718-1786), Anne Louise Germaine de Staël (1766-1817), Henri-Benjamin Constant Rebecque (1767-1830), Alphonse Marie Louise Prat de de Lamartine (1790-1869), Jean-Charles-Emmanuel Nodier (1780-1844), Honoré de Balzac (1799-1850), Henri-Marie Beyle Stendhal (1783-1842), Gérard de Nerval (1808-1855), Alfred de Vigny (1797-1863), Victor Hugo (1802-1885), Alfred de Musset (1810-1857), George Sand (1804-1876), Gustave Flaubert (1821-1880), Charles Augustin Sainte-Beuve (1804-1869), Guy de Maupassant (1850-1893), Edmond de Goncourt (1822-1896), Alphonse Daudet (1840-1897), Émile François Zola (1840-1902), Ernest Renan (1823-1892), Hippolyte Taine (1828-1893), Jules Michelet (1798-1874), Marcel Proust (1871-1922).

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar: Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düşüştüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazuları İle*, Cilt:1-24, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001; Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, XVI. Dizi, Sayı: 45, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982; *Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973; *Atatürk'ün Kitaplığı, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı Anısına*, Cumhurbaşkanlığı, Ankara, 2006; *Atatürk'ün Yanı Başında, Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları*, (Derleyen: M. Kemal Ulusu), Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

²⁶ Murat Turan, "Bir Cumhuriyet Bürokratının Entelektüel Kimliği: Tek Parti Dönemi Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Kitaplığı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 284, Ağustos 2017, s.58-65.

²⁷ André Tardieu (1876-1945), Léon Blum (1872-1950), Paul Reynaud (1878-1966), Georges Weill (1882-1970).

²⁸ Charles Seignobos (1854-1942), Édouard Driault (1864-1947), René Grousset (1885-1952), Daniel Mornet (1878-1954), Albert Sorel (1842-1906), Charles Diehl (1859-1944), Léon Homo (1872-1957), Jules Michelet (1798-1874).

²⁹ André Siegfried (1875-1959), Gaston Jèze (1869-1953).

³⁰ Emile Durkheim (1858-1917), Ernest Renan (1823-1892), Alfred Fouillée (1838-1912), Henri Bergson (1859-1941), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), Montesquieu (1689-1755), Gustave le Bon (1841-1931), Raymond Aron (1905-1983).

dünya edebiyatının klasikleşmiş Fransız yazarlarını hem Yücel'in hem de Kaya'nın kitaplığında görebilmek mümkündür.³¹

Hasan-Âli Yücel'in kitaplığında Fransız yazarlarının daha fazla yer alması ve çevrilen Batı klasikleri arasında Fransız eserlerinin sayıca fazla olmasının temel sebebi olarak, 19. yüzyıldan itibaren Fransız dilinin Türk toplumu üzerindeki etkisiyle açıklayabilmek mümkündür. Fransız dili bu yüzyılda modern dünyanın sembollerinden biri haline gelmişti. Fransızca, Batı dünyasının tekniğine ve başarısına ulaşmak için bir araç olarak görülmekteydi. Aynı zamanda Osmanlı yönetimi, Fransızca öğreniminin yaygınlaşmasını da istemişti. 1827'de Fransa'ya öğrenci gönderilmiş, 1932'de tercüman yetiştirmek amaçlı Tercüme Odası kurulmuş, 1859'dan itibaren Paris'te kurulan Mekteb-i Osmanî'de Türk öğrenciler eğitime başlanmıştı. Zaman içerisinde Osmanlı topraklarında on dokuz Fransız okulu açılmıştı.³² Fransızca aynı zamanda edebiyat ve kültür çalışmalarını da etkilemişti. Tanzimat devri edebiyatında (1860-1896) ilk çeviri romanı Fransız yazar François Fénelon'un (1651-1715) *Les Aventures de Télémaque* [Telemahos'un Maceraları] adlı eseri idi. Bu eser Yusuf Kâmil Paşa (1808-1876) tarafından *Tercüme-i Telemak* adıyla 1863'te yayımlanmıştı.³³ Servet-i Fünûn devri edebiyatçılarından Tefik Fikret, Cenab Şehabeddin, Hüseyin Siyret, Hüseyin Suad, Ali Ekrem, Ahmet Reşid, Süleyman Nazif, Süleyman Nesib, Faik Âli, Celâl Sâhir, Halid Ziya, Mehmed Rauf, Hüseyin Cahid, Ahmed Hikmed, Safveti Ziya ve Ahmed Şuayb gibi isimler Fransız edebiyatını yakından takip eden ve Türk edebiyatını modern hale getirmeye çalışan yazarlardı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin son döneminde her ne kadar zayıflasa da Fransız kültürünün etkisi Cumhuriyet döneminde üstünlüğünü sürdürmüştür.³⁴

³¹ Émile Faguet (1847-1916), Fernand Grenard (1866-1942), Émile Augier (1820-1889), Jacques Bainville (1879-1936), Georges Suarez (1890-1944), Paul Morand (1888 -1976), Émile Zola (1840-1902), Alphonse Daudet (1840-1897), Anatole France (1844-1924), Henri Béraud (1885-1958), Jules Romains (1885-1972), André Maurois (1885-1967), Gustave Flaubert (1821-1880), Léon Daudet (1867-1942), André Gide (1869-1951), Louis Cazamian (1877-1965), Albert Dauzat (1877-1955), Albert Thibaudet (1874-1936), Adolphe Basler (1878-1949), Gustave Lanson (1857-1934), İtalyan yazarlar: Annie Vivanti (1866-1942), Willy Sperco (1887-1978), Arnold van Gennep (1873-1957), Alexis Carrel (1873-1944).

³² Gül Mete Yuva, *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.15-16.

³³ François Fénelon, *Tercüme-i Telemak*, (Çeviren: Yusuf Kâmil Paşa), Tophane-i Amire Matbaası, İstanbul, 1863.

³⁴ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2018.

Hasan-Âli Yücel'in kitaplığı tam manası ile bir ihtisas kitaplığıdır. Yücel'in Cumhuriyet öncesine kadar uzanan Maarif yaşantısının her aşamasını örneklendirecek nitelikte eserler yer almaktadır. Kitaplık incelendiğinde Yücel'in fikir dünyasını anlamak kolaylaşmaktadır. Yücel, Maarif Vekâleti'nin farklı kademelerinde yer almış bir isim olsa da aynı zamanda siyasi bir kişiliktir. 1935'te Meclis'te İzmir Milletvekili seçildikten sonra CHP Genel İdare Kurulu üyeliği yapmış ve 1935'ten 1950'ye kadar dört dönem İzmir mebusu olarak parlamentoda görev almıştır. Bu sebeple Yücel'in kitaplığında eğitim ve edebiyat çalışmalarının yanı sıra partiyle ilgili çok sayıda çalışma da yer almaktadır.³⁵

2-Bir Fikir ve Kültür İnsanı Olarak Hasan-Âli Yücel

Hasan-Âli Yücel, 28 Aralık 1938'de Maarif Vekilliği'ne atandığında, Maarif Vekilliği'nin içinden yetişmiş, her basamağında hizmet etmiş, mesleğinin sorunlarını bilen, geniş kültürlü ve zengin dost çevresi bulunan, kırk yaşını yeni bitirmiş enerjik bir insandı. Siyasi hayat için zinde, memlekete hizmet için ülkücü ve devlet adamı olmak için de özel vasıfları bulunan bir Maarif Vekili idi.³⁶ Yücel'in göreve başladığı tarihe kadar, eğitim ve kültür alanında önemli aşamalar geride bırakılmıştı. İsmail Safa Özler, Hüseyin Vasıf Çınar, Şükrü Saraçoğlu, Mustafa Necati, Cemal Hüsnü Taray, Refik Saydam, Esat Sagay, Reşit Galip, Yusuf Hikmet Bayur, Abidin Özmen ve Saffet Arıkan'ın Maarif Vekilliği döneminde birçok çalışma yapılmıştı: Tedrisat Kanunu ve Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu kabul edilmiş, Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi yayımlanmış, Muallimler Birliği ve Maarif Müfettişleri Kongreleri düzenlenmiş, Maarif Mecmuası yayımlanmış, Milli Talim ve Terbiye Dairesi kurulmuş, Türk Harfleri Kanunu yürürlüğe girmiş, Türk Maarif Cemiyeti kurulmuş, Millet Mektepleri Kanunnamesi yayımlanmış, Matbaacılık Mektebi açılmış, Meslek Mektepleri Kanunu kabul edilmiş, okul kitaplarının Maarif Vekâleti tarafından

³⁵ CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939; CHP Büyük Kurultayına Sunulan Vilâyet Kongreleri Dilekler Hülâsası, Ankara, 1939; CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935; CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri, Ankara, 1935; On Beşinci Yıl Kitabı, Cumhuriyet Halk Partisi, Ankara, 1938; CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931; CHF Nizamnamesi ve Programı, Fırkanın 10 Mayıs 1931 de Toplanan Üçüncü Büyük Kongresi Tarafından Kabul Edilmiştir, Fırka Teşkilâtı Bürolarına Mahsustur, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931; CHP 25 Yıl, Ulus Basımevi, Ankara, 1948; CHP Tüzüğü, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

³⁶ Unat, a.g.m., s. 297.

bastırılması sağlanmış, Maarif Teşkilatına Dair Kanun kabul edilmiş, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Halkevleri kurulmuş, Dil ve Tarih Kongreleri düzenlenmiş, Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi açılmış, Köy öğretmeleri için yetiştirme kursları hayata geçirilmişti.

Hasan-Âli Yücel 1938'in son günlerinde Maarif Vekilliği'ne atandığında, Cumhuriyet Türkiye'sinin ulaştığı bu birikimin farkındaydı. 1927'den beri Maarif Vekâleti'nde yer aldığı için bu çalışmalarda kendisinin de katkısı vardı. Ancak 28 Aralık 1938'de göreve başladığında artık daha büyük ve köklü girişimlere başlayacak bir yetkiye sahipti. 1927'den itibaren devletin kendine sağladığı imkânları iyi değerlendirmiş ve kariyerini oluşturmuştu. 1938'den itibaren yine devletin verdiği destekle birçok çalışmaya imza atmıştı: Tebliğler Dergisi ve İlköğretim Gazetesi yayımlanmış, On Yıllık Neşriyat Sergisi, Birinci Türk Neşriyat Kongresi, Birinci Maarif Şurası düzenlenmiş, Tercüme Heyeti oluşturulmuş, Köy Enstitüleri kurulmuş, Tercüme Dergisi yayımlanmış, Ankara Devlet Konservatuvarı ve Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü kurulmuş, Coğrafya Kongresi, İkinci Maarif Şurası, Dil ve Tarih Kongreleri düzenlenmiş, Yüksek Köy Enstitüsü açılmış, Üniversitelere özerklik tanıyan Üniversiteler Kanunu kabul edilmiş, İnönü [Türk] Ansiklopedisi ve Sanat Ansiklopedisi yayımlanmış, Batı ve Şark klasikleri Türkçeye tercüme edilmişti.³⁷

Hasan-Âli Yücel'in yaşamı Cumhuriyet ile iç içe geçmiş bir süreçti. Yaşadığı dönemde modern kültür ancak devlet yoluyla uygulanabilen ve toplumun genelini kuşatan bir sistemdi. Yücel, modernleşmenin yolunun ancak zihinsel devrimden geçtiğini düşünenlerdendi. Bu devrimin ancak kitap ve eğitimle başarılabileceğine inanıyordu. Batı Avrupa medeniyetine ve kültürüne olan ilgisi yoğundu ve kitaplar Yücel için Batı ile kurulan bağıdı. Batı medeniyetinin oluşumuna şekil verdiğini düşündüğü kitapları, modern dünyanın kültür öğeleri olarak görmekteydi. Kendinden önceki Maarif Vekillerinden ayrılan özelliği ise bu kültür öğelerini, millî olan ile uzlaştırmak istemesiydi. Bu konudaki düşüncesini şöyle açıklamaktaydı:

"...Neşriyat meselesinde, biz yalnız klâsikleri basmakla kalmıyoruz; senelerden beri Türk eserleri içinde hakikî bir anıt olarak duran ve bugünkü Türkçemize nakledilmiş bulunan Kutadkubiliğ gibi, sonra Türk diline ait Tuhfetüzzekiye ve benzerleri gibi birçok kitapları bugünkü dilimize çevirmektediriz. Zaten biz dünya klâsikleri tercümelerini millî edebiyatımızın içinde dillenmiş görüyoruz, böyle alıyoruz. Çünkü bir Faust'u benim güzel Türkçemle ifade ediş, Faust'u millileştirmekliğim demektir. Nitekim eski Yunan

³⁷ Necdet Sakaoglu, *Türkiye Eğitim Tarihi, 11-20 Yüzyıllar*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.

eserlerini de ana dilimizde bu anlayışla okutmak istiyoruz. Zaman ve mekân itibariyle bizden çok uzak olduğu halde onları bu şekilde kendimize yaklaştırmışız demektir. Klâsiklerin tercümesini millî kültürümüzün başlıca alâmetlerinden saymaktayız. Çünkü onlar da bu sayede ve bu mânada Türk eserleri oluyorlar..."³⁸

Hasan-Âli Yücel'e göre dünya klasikleri Türkçeye tercüme edildikten sonra artık millî kültürün parçası olmaktadır. Ancak Köy Enstitüleri'yle ilgili tartışmalarda en fazla öne sürülen konuların başında bu tercüme faaliyetlerinin olduğunu da söylemek gerekir. Enstitüler aleyhindeki suçlamalar genellikle komünizm kavramı üzerinden yapılmaktaydı. Enstitüler, "sol-sosyalist ve komünist ideolojinin propagandasının yapıldığı yerler" şeklinde tanımlanıyor, Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel ile İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un komünist ajan olduğu, okullarda komünist ve sosyalist yazarlara ait eserlerin okutulduğu ifade edilmekteydi.³⁹ Yücel söz konusu bu yazarların komünizm veya sosyalizm ile ilişkisinin olamayacağını şu sözlerle izah etmekteydi:

"Fanvizin (1744-1792) bir Rus asilzadesidir, liberal bir adamdır.

Puşkin (1799-1837) o da bir asilzadedir, ihtilâlden hazzetmez, liberal düşüncelidir.

Dostoyevski (1821-1881) sosyalizme karşı vaziyet almıştır. Karamazov Kardeşler'i Hakkı Süha Gezgin, Türkçeye tercüme etmiştir. Okul edebiyat kitaplarının komünist metot ve prensiplerine göre yazıldığını iddia eden raporda, bu mütercimnin isminin bulunması işarete değer sanırım.

Lermentov (1814-1841) sosyal fikirlerle uğraşmayan asilzade bir subaydı.

Gogol (1809-1852) realist bir sanatkârdır, fikir bakımından geri sayılır. Zamanında liberal cereyanlara katılmamış, dini ve Çarlığı tutmuştur.

Ostrovski (1823-1885) sosyal fikirlerle ilgisi olmayan bir yazardır.

Gonçarov (1812-1891) bir burjuva yazardır. Uçurum adlı eseri sosyalizm aleyhinde sayılır.

Turgenyev (1818-1885) liberal bir asilzadedir, esirlik rejimine karşı yazılar yazmıştır.

³⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 7. Dönem, Cilt:1, 28. Birleşim, 26/5/1943, s.253.

³⁹ Murat Turan, "Kapatılışın 65. Yılında Köy Enstitüleri, Maarif Başmüfettişi Fethi İsfendiyaroğlu'nun Raporları (1946-1948)", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 312, Aralık 2019, s.58-64.

Tolstoy (1820-1910) Hıristiyanlığın muhabbet prensibine dayanarak insanlığın organize edilmesini ister. Maddeci bir dünya görüşüne şiddetle aleyhtardır.

Saltykov (1826-1889) liberal ve realist temayülde bir yazardır.

Çehov (1860-1904) hikâyeleriyle Rus cemiyetini olduğu gibi anlatmaya çalışan bir yazardır.

Görülüyor ki Griboiedov (1795-1839) da dâhil olmak üzere bu yazarlar komünizmden evvelki devirlere ait insanlardır. Bunlardan hiçbiri komünizmin habercileri arasında değillerdir...

Şunu iyi bilmeliyiz ki her cephesiyle dünyayı tanımadan, her cephemizle dünya tarafından tanınmamız mümkün değildir. Tercüme hakkında Türk basınında yazılmış yazılar, daima bu çalışmayı teşvik edici olmuştur. Birleşmiş Milletler Kurulu'nun dünya milletlerinin biri birini tanınması gayesiyle, dünya klâsiklerinin bütün dillere tercüme edilmesi hakkındaki kararını da komünistlikle mi itham edecekler?"⁴⁰

Hasan-Âli Yücel 26 Şubat 1961'de İstanbul'da vefat etti. Hazırlanmış olduğu son yazısı ise vefatından sonra yayımlanabildi. Bu son yazısında yine aynı şekilde tercümelerin öneminden söz etmekteydi:

"...1939 Neşriyat Kongresi ve 1940 tercüme hareketi, garplılaşıma fikrinin gerçekleşmesinde ilk esaslı adımdır. Bugün zevkle kitaplarını ve günlük gazetelerde makalelerini okuduğumuz çağdaşlar, genç kuşaklar; o hareketin yetiştirdiği yazarlardır. Büyük okuyucu kütlesi, bazılarının beğenmediği o tercümeler sayesinde iyi besilerin tadını almış, harcâlem yazıları tutmaz olmuştur..."⁴¹

Hasan-Âli Yücel, Balkan ve I. Dünya Savaşları ile başlayan, Mütareke, İşgal ve Millî Mücadele dönemine kadar uzanan bir dönemin sorunlarını, üzüntülerini ve sevinçlerini yaşayan bir kuşağın en iyi temsilcisiydi. Bu kuşak, eskiyen değerler ile yeni değerleri karşılaştırıp tartıştı. Seçtiği yeni kavramların sorumluluğunu üzerine aldı. Cumhuriyet eğitiminin başarılı yıllarında bu kuşağın büyük emeği vardı.⁴² Yücel, Mustafa Kemal Atatürk'ü ve Türk Devrimleri'ni iyi özümsemiş ve anlamış bir kişiydi. Şair, yazar, edebiyatçı, felsefeci olarak düşünen, fikir üreten bir yazardı. İlkelerinden ödün vermeyen bir eylem adamıydı.⁴³ Yücel'in eğitim politikası, geniş boyutlu bir devlet desteği

⁴⁰ Hasan-Âli Yücel, *Dâvam*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947, s.121-123.

⁴¹ *Unesco Haberleri*, Türkiye Millî Komisyonu, Seri: IV, Sayı: 34, Ankara, Mart 1961, s.28-30.

⁴² Arslan Kaynarca, "1918-1923 Arasında İstanbul'un Kültür Ortamı ve Felsefeci Yücel'in Üniversite Yılları", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 166, Ekim 1997, s.40.

⁴³ Güven Uluköse, *Hasan Âli Yücel*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008, s.67.

ile ve devletin öncülüğünde ilk kez Batıya ait eserlerin halka sunulduğu, gerçek bir demokrasi için temel atıldığı, ülkenin geniş anlamda dünyaya açılışı manasına gelmekteydi. Dünya edebiyatından yapılan çevirilerin özünde, hümanizma görüşü yer almaktaydı. İnsanların ortak değerleri olan bu eserler, milletlerin ve toplulukların arasında bir köprü vazifesi görebilmesi için bir manada yeniden yaratılmaktaydı.⁴⁴

Sonuç

Hasan-Âli Yücel'in hazırladığı *Goethe: Bir Dehanın Romanı* adlı eser 1932'de yayımlanana kadar, Türkçede bu konuda yayımlanmış bir çalışma bulunmuyordu. Bu yıl Goethe'nin 100. ölüm yıldönümü olması sebebiyle, Alman Weimar Cumhuriyeti tarafından kendisine Goethe Madalyası verilmişti. Yücel aynı yıl içerisinde *Mevlana'nın Rubaileri* adlı eserini yayımlamıştı. Görüldüğü üzere, Yücel aynı anda hem Batı hem de Doğu dünyasının kültürel birikimiyle ilgilenmekteydi. Batıyı takip ederken, aynı zamanda millî değerlerin muhafaza edilmesi gerektiğini düşünen ileri görüşlü bir kişilikti. Türkiye'nin sanat geleneğine, divan edebiyatına ve şiirine gönülden bağlı bir isimdi. Tasavvuf ile ilgilenmesine rağmen, okullarda Latincenin okutulmasını ve Yunan klasiklerinin Türkçeye çevrilmesini sağlamıştı. Alaturka dinlediği halde, 1940'da Ankara Devlet Konservatuvarı'nın kuruluşunu gerçekleştirmiş ve opera eğitimini başlatmıştı.

Hasan-Âli Yücel modernleşme eylemini, Batı kurumlarını olduğu gibi almak ve taklit etmek şeklinde algılamıyordu. Dünya sanatına ve insanlığa mal olmuş klasikleri tercüme ettirmişti. Klasiklerin çevrilmesi önemli bir eğitim ve kültür işiydi. Bunları yaparak, Batı dünyasına yeni pencereler açmaya çalışmaktaydı. Batılı kaynaklar ile tanışan vatandaşların modern insan olacağına inanıyordu. Toplumun gelişmesi için seçilen yöntemlerden belki de en zoru buydu ancak başarının bu şekilde sağlanabileceğini düşünüyordu. II. Dünya Savaşı'nın ortasında devletin kısıtlı bütçesi ve kadrosu ile Köy Enstitüleri gibi yaratıcı bir hareketi başlatmasının nedeni de buydu.

Shakespeare, Platon, Dostoyevski, Sokrates, Gogol, Gonçarov, Turgenyev, Stendhal, Hugo, Tolstoy, Çehov, Aristofanes, Sophokles, Moliere, Voltaire, Balzac, Montaigne, Homeros, Dickens, Goethe, Descartes, Montesquieu, Dante, Gorki, Flaubert, Daudet, Zola, Diderot, Aristo, Bacon, Puşkin, Rousseau,

⁴⁴ Çıkar, *a.g.e.*, s.121.

Erasmus gibi dünya çapındaki büyük fikir ve sanat adamlarını, Türk köylüsü ile buluşturmak güç bir mesele idi. Batılı modern kültür ile millî kültürü uzlaştırmak, 1940'lı yıllar için oldukça zor bir uğraştı. Dünya devletlerinin birbiriyle savaştığı bir dönemde bu devletlere ait kültür öğelerini siyasetin ve ideolojilerin içerisinde çıkarıp, tercüme etmek ve bunları insanlığın ortak değeri olarak sunmak Hasan-Âli Yücel'in en önemli başarısıydı. Türk tarihinde ilk defa bu kadar geniş boyutlu bir tercüme faaliyeti başlatılmıştı. Yücel, Modern devlet olabilmenin yolunun iyi eğitimden geçtiğini ve bunun en önemli araçlarının kitaplar olduğunu kabul etmekteydi:

*"Medeniyetimizi kitap üstüne kurmaya mecburuz... Kitap meselesi, Türk Medeniyetinin daha doğrusu medeniyet davamızın özüdür. Okumak, yazmak düşünmek... Bunlarsız hiçbir ilerleme olmaz. İki kere iki dört."*⁴⁵

Hasan-Âli Yücel, Batı'nın ana kaynaklarına gidilmesini önemli görmekteydi. Yücel'e ait özel kitaplığın nitelik ve nicelik özellikleri bu görüşü desteklemektedir. Yücel'in en önemli özelliği kültürünü ve tecrübelerini modern bir zihniyetle bağdaştırmayı iyi bilmesiydi. Bu özelliği sebebiyle, her dönem tarihsel konumunu muhafaza edebilmiştir. Türkiye'de Maarif Vekilliği'nin tarihçesi 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kuruluşu ile başlamaktadır. Yücel kendisinden önce ve sonra gelen bütün Maarif Vekillerinden ayrılan bir isimdir. Çünkü sadece Maarif Vekili değil aynı zamanda bir fikir ve kültür insanıydı. 7 yıl, 7 ay, 7 gün sürdürdüğü vekillik görevi süresince yapılanların içeriğine bakılınca değeri daha iyi anlaşılmaktadır. Yücel yaptıkları kadar yazdıkları ile de her zaman öndedir.

⁴⁵ Hasan-Âli Yücel, *Kültür Üzerine Düşünceler*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1974, s.167-171.

KAYNAKÇA

I. Resmî Yayınlar

Atatürk'ün Kitaplığı, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı Anısına, Cumhurbaşkanlığı, Ankara, 2006.

Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

Birinci Türk Dili Kurultayı, Tezler, Müzakere Zabıtları, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.

TBMM Tutanak Dergisi, 7. Dönem, Cilt:1, 28. Birleşim, 26/5/1943.

II. Parti Yayınları

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

CHF Nizamnamesi ve Programı, Fırkanın 10 Mayıs 1931 de Toplanan Üçüncü Büyük Kongresi Tarafından Kabul Edilmiştir, Fırka Teşkilâtı Bürolarına Mahsustur, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931.

CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara, 1939.

CHP Büyük Kurultayına Sunulan Vilâyet Kongreleri Dilekler Hulâsası, Ankara, 1939.

CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Söylevleri, Ankara, 1935.

CHP 25 Yıl, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

CHP Tüzüğü, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

On Beşinci Yıl Kitabı, Cümhuriyet Halk Partisi, Ankara, 1938.

III. Kitaplar

AKYÜZ, Kenan, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2018.

Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar: Altını Çizdiği Satırları, Özel İşaretleri, Uyarıları, Düştüğü Notlar ve Kitap İçerisindeki Özel Yazıları İle, Cilt:1-24, Anıtkabir Derneği Yayınları, Ankara, 2001.

Atatürk'ün Yanı Başında, Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları, (Derleyen: M. Kemal Ulusu), Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1981.

ÇIKAR, Mustafa, Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.

DURKHEİM, Emile, *İçtimâî Taksim-i Amel*, TBMM Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatından, Aded: 4, Telif ve Tercüme Heyetince Tetkik ve Kabul Edilmiştir, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340.

FÉNELON, François, *Tercüme-i Telemak*, (Çeviren: Yusuf Kâmil Paşa), Tophane-i Amire Matbaası, İstanbul, 1863.

SAKAOĞLU, Necdet, *Türkiye Eğitim Tarihi, 11-20 Yüzyıllar*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2018.

TURAN, Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, XVI. Dizi, Sayı: 45, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

Unesco Haberleri, Türkiye Millî Komisyonu, Seri: IV, Sayı: 34, Ankara, Mart 1961.

ULUKÖSE, Güven, *Hasan Âli Yücel*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008.

YUVA, Gül Mete, *Modern Türk Edebiyatının Fransız Kaynakları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

III. Makaleler

ARIKAN, Zeki, "Hasan-Âli Yücel ve Tarih Bilinci", *Tarih ve Toplum*, Sayı:166, Ekim 1997, s.4-12.

KAYNARDAĞ, Arslan, "1918-1923 Arasında İstanbul'un Kültür Ortamı ve Felsefeci Yücel'in Üniversite Yılları", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 166, Ekim 1997, s.35-40.

TURAN, Murat, "Bir Cumhuriyet Bürokratının Entelektüel Kimliği: Tek Parti Dönemi Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Kitaplığı", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 284, Ağustos 2017, s.58-65.

TURAN, Murat, "Kapatılışının 65. Yılında Köy Enstitüleri, Maarif Başmüfettişi Fethi İsfendiyaroğlu'nun Raporları (1946-1948)", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 312, Aralık 2019, s.58-64.

UNAT, Faik Reşit, "Hasan-Âli Yücel", *Belleten*, Cilt: XXV, Sayı: 98, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1961, s.291-306.

EKLER

Ek 1- Hasan-Âli Yücel'in Eserleri

- Felsefe Elifbâsı 1: Ruhîyat*, (Armand Cuvier ile), Teşebbüs Matbaası, İstanbul, 1923.
- Türk Edebiyatı Numuneleri: Menşeelere Onuncu Hicret Asrına Kadar*, (Hıfzı Tevfik Gönensay, İhsan Hamâmioğlu), Millî Matbaa, İstanbul, 1926.
- Surî ve Tatbikî Mantık*, Maarif Vekâleti, Millî Matbaa, İstanbul, 1926.
- Yeni İctimaiyyat Dersleri*, (Mehmed İzzet ile), Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927.
- Tevfik Fikret: Tarihi Kadim-Doksan Beşe Doğru* (Hazırlayan: Hasan-Âli), Numune Matbaası, İstanbul, 1928.
- Sanat Musâhabeleri*, Maarif Vekâleti, İstanbul Devlet Matbaası, 1928.
- Ruhîyat Alfabetesi*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1930.
- Mevlana'nın Rubaileri*, Remzi Kitap hanesi, İstanbul, 1932.
- Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış, Birinci Kitap*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1932.
- Goethe: Bir Dehanın Romanı*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1932.
- Askerlik ve İdare İçin İstilah Olabilecek Türkçe Sözcükler*, Türk Dili Tetkik Cemiyeti, Maarif Vekâleti Matbaası, Ankara, 1933.
- Dönen Ses: Şiirler*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
- Fransa Maarif Teşkilâtında Müfettişler*, Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.
- Türk Edebiyatı*, (Abdülkadir ile birlikte), Devlet Basımevi, İstanbul, 1934.
- Sovyetlerde Stahanof Hareketi*, Tarihi Materyalizm Kütüphanesi, İstanbul, 1936.
- Fransa'da Kültür İşleri*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.
- İspanya'da Neler Oluyor?*, Marksizm Bibliyoteği, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1936.
- Bir Türk Hekimi ve Tıbbı Dair Manzum Bir Eseri*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.
- Fazıl Ahmet: Hayatı ve Eserleri*, Cumhuriyet Kitaphanesi, İstanbul, 1937.
- Pazartesi Konuşmaları*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1937.
- Hasan-Âli Yücel: Hayatı ve Eserleri*, (Behçet Kemal Çağlar ile), Cumhuriyet Kitaphanesi, İstanbul, 1937.
- Sizin İçin*, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1937.
- Hasan-Âli Yücel: Hayatı ve Seçme Şiir ve Yazıları*, (Murat Uraz ile), Kenan Basımevi, İstanbul, 1938.
- İçten-Dıştan*, Ulus Basımevi, Ankara, 1938.
- Türkiye'de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
- Ebedî Şef*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1939.
- Mantık*, Maarif Vekilliği, Maarif Matbaası, Ankara, 1942.
- Bilimler Felsefesi Mantık*, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1947.

Dâvam, Ulus Basımevi, Ankara, 1947.

Hasan-Âli Yücel Tarafından Açılan Davalar ve Neticeleri, Ulus Basımevi, 1950.

Mevlana, TTK Basımevi, Ankara, 1952.

Felsefe Dersleri: Metafizik, Ahlâk, Estetik, Maarif Basımevi, İstanbul, 1954.

Mantık Dersleri, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1952.

Hürriyete Doğru, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1955.

Yurttaşlık Bilgisi, (Mehmet Rakım Çalalapa), Atlas Yayınevi, İstanbul, 1955.

İyi Vatandaş İyi İnsan, TTK Basımevi, Ankara, 1956.

Kâtip Çelebi ve Keşf-el Zunun, TTK Basımevi, Ankara, 1957.

Kıbrıs Mektupları, TTK Basımevi, Ankara, 1957.

Edebiyat Tarihimizden, TTK Basımevi, Ankara, 1957.

İngiltere Mektupları, TTK Basımevi, Ankara, 1958.

Dinle Benden, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1960.

Hem Aşkım Hem Ümidim, (Saadettin Kaynak), Şamlı İskender Kutmani Musiki Edevat ve Nota Basım Evi, İstanbul, 1960.

Hürriyet Gene Hürriyet, TTK Basımevi, Ankara, 1960.

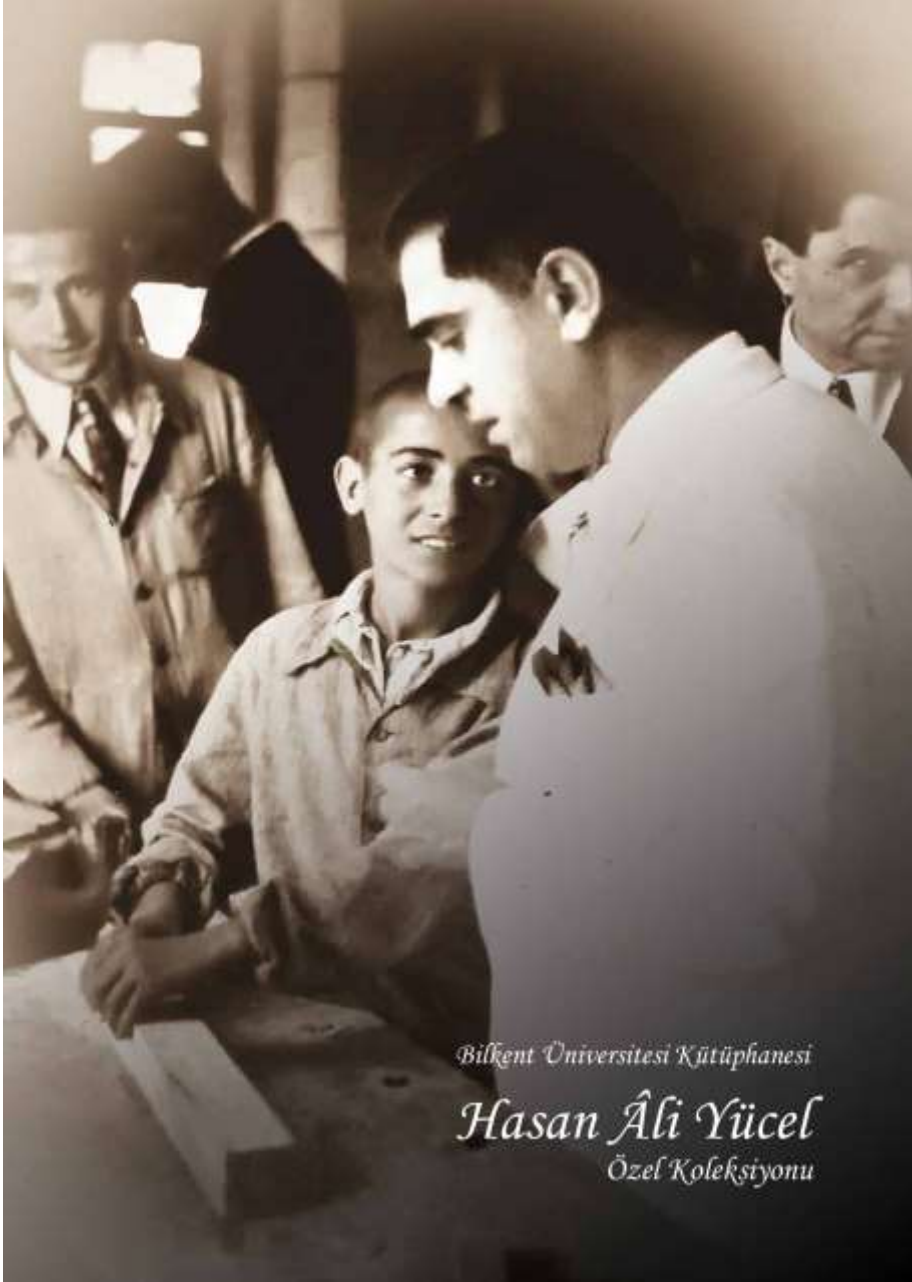
Allah Bir, TTK Basımevi, Ankara, 1961.

Kültür Üzerine Düşünceler, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1974.

Geçtiğim Günlerden, (Hazırlayan: Canan Eronat), İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Öğretmen - Öğrenci Köşesi, (Hazırlayan: Canan Eronat), TTK Basımevi, Ankara, 1995.

EK 2- Hasan-Âli Yücel zel Koleksiyonu Kataloğu

EK 3- Hasan-Âli Yücel Özel Koleksiyonu Salonu

EK 4- Hasan-Âli Yücel'in alışma Masası

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 223-246.

Geliş Tarihi: 28 Nisan 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

A NEW LEADER IN TURKISH POLITICS AFTER SEPTEMBER 12, 1980: TURGUT ÖZAL

Süleyman ÂŞIK*

Abstract

Turgut Özal, along with Süleyman Demirel, was the person to be mentioned as the new leader in Turkish right-wing political tradition, following late Adnan Menderes who had been the leader of Democratic Party (DP). Özal did not actually have a long political background. He was 56 when he entered politics. His previous attempts to enter politics had been fruitless. Taking advantage of the political circumstances of the 1980 Turkish coup d'état, Turgut Özal entered the arena as the founding leader of the Motherland Party (Anavatan Partisi, ANAP) and became Prime Minister in the very first general elections that he ran as a leader. During the ten years (1983-1993) when he was active in politics, his primary goal was, in his own words, a "transformation" in Turkey. His performance was often discussed in his time and is still researched and discussed today. Especially with the economic policies that he implemented, he turned Turkey into a country that is more open to and integrated into the world. However, his policies also drew serious reaction in some circles. On the other hand, there were also instances where he did not display a fully democratic image during some in-party conflicts and practices. For example, he became President in 1989 and played a major role in determining the next party leader as well as the prime minister. This particular situation caused much reaction, even within his own party ANAP. In addition, his interventions in the practices of the ANAP government during his term as President as well as his taking the initiative into his own hands from time to time show that he also had the characteristics of a dominant leader. However, going out of his depth in balancing the tendencies in ANAP since 1987 and his inability to establish the authority he desired to have in his former party following his presidency also demonstrate that Özal was/could not be a leader who had the absolute power to dominate his party with what he had. In this study,

* Dr., suleyman3542@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5818-6245

the leadership characteristics of Turgut Özal, who had an important place in recent Turkish political history, will be discussed and examined. In this context, Özal's speeches in this period, the words spoken about him, and the evaluations made about him will be used.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, ANAP, the Motherland Party, Leadership, Politics

12 Eylül 1980 Sonrasında Türk Siyasetinde Yeni Bir Lider: Turgut Özal

Öz

Türk sağ siyaset geleneğinde lider olarak Demokrat Parti (DP) Genel Başkanı Adnan Menderes'ten sonra Süleyman Demirel ile birlikte ismi ilk anılan kişi Turgut Özal'dır. Özal esasında uzun bir siyasi geçmişe sahip değildir. Politikaya girdiğinde 56 yaşında idi. Daha önce siyasete girme teşebbüsü sonuçsuz kalmıştı. 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin ardından oluşan politik şartların da kendine sağladığı avantajlarla siyasete kurucu lideri olduğu Anavatan Partisi (ANAP)'nin başında giren ve yapılan ilk genel seçimlerde tek başına iktidara gelerek başbakan olan Turgut Özal aktif siyasette yer aldığı on yılda (1983-1993) kendi tabiriyle Türkiye'de "transformasyonu" amaçlamıştır. Yaptığı icraatlar hem döneminde tartışılmış hem de bugün tartışılmaya devam etmektedir. Bilhassa ekonomi politikasında uyguladıkları ile Türkiye'yi dışarıya açıp dünya ile daha bütünleşmiş hale getirmiştir. Fakat bununla birlikte, bazı çevrelerin de ciddi tepkisiyle karşılaşmıştır. Diğer yandan, parti içi uygulamalarında tam demokratik bir görüntü ortaya koymadığı durumlar da olmuştur. Örneğin, 1989 yılında kendisi cumhurbaşkanı olurken, ardından gelecek genel başkan ve başbakanı belirlemede başat rol oynamıştır. Bu durumu ANAP içinde dahi tepkiyle karşılayan isimler olmuştur. Bunun yanı sıra, cumhurbaşkanı olduğu dönemde iktidarda bulunan eski partisi ANAP hükümetinin uygulamalarına müdahalesi, kimi zaman inisiyatifi kendi eline alması da onun baskın lider özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Ancak buna karşın, özellikle 1987'den itibaren ANAP'taki eğilimler arası denge kurmada zorlanması ve Köşk'e çıktıktan sonra da ANAP içinde istediği otoriteyi kuramaması Özal'ın her şeyi ile partisine hâkim olmada mutlak güce sahip bir lider olmadığını/olmadığını göstermektedir. Bu çalışmada, yakın dönem Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahip olan Turgut Özal'ın liderlik özellikleri ele alınıp bir değerlendirmede bulunulacaktır. Bu kapsamda, Özal'ın bu dönemde yaptığı konuşmalar, kendisi hakkında söylenen sözler ve hakkında yapılan değerlendirmelerden istifade edilecektir.

Keywords: Turgut Özal, Anavatan Partisi, ANAP, Liderlik, Siyaset.

Introduction

The word "leader" emerged back in the 1300s, and it later came to be used in politics for the first time during the 19th century. Therefore, there are a great number of definitions that attempt to describe what "leadership" is. According to one of those definitions, leadership refers to motivating a group of people who have gathered around a certain purpose. Another approach defines "leadership" as a leader's potential to excite masses and steer them toward a certain purpose. A leader, on the other hand, is "someone who guides and coordinates the actions of the members of a particular organisation." In addition to these, an impressive (charismatic) leader is one that has the potential to "reassure and motivate" the masses that support him.¹ At the same time, a leader is someone who has "a vision of the future,"² and he should also "set an example," "push processes," "invigorate people," and "motivate his/her team".³

A political leader is someone who can lead his society to believe in his own political objectives.⁴ Political leadership, on the other hand, refers to "a series of behaviours which aims at obtaining, maintaining, and sustaining power by influencing, guiding, and manipulating the opinion of masses, especially by a leader who has become a symbol of the political tradition he represents."⁵ When political leadership in Turkish politics is concerned, it can be asserted that leaders have played a major role in the developments of their particular times.⁶ This can be partly attributed to the fact that Turkish political parties do not yet have established institutional traditions. Especially after the second half of the twentieth century, the activities

¹ Cengiz Demir-Kemal Yılmaz-Aydın Çevirgen, "Liderlik Yaklaşımları ve Liderlik Tarzlarına İlişkin Bir Araştırma", *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2/1 (2010), ss. 130-131, 135.

² Hümeyra Demir, *Kişisel Marka ve Liderlik Kavramının Siyasal Pazarlama Üzerindeki Etkisi: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2019, s. 29.

³ Oğuz Göksu, "Siyasal Liderlikte Yeni Bir Model Önerisi: Recep Tayyip Erdoğan Örneği", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18 (3), s. 1060.

⁴ Demir, *a.g.t.*, s. 54.

⁵ Ayşegül Komsuoğlu, "Türkiye'de Siyasal Liderlik ve Kitle İletişimi: Bir Örnek İnceleme, Süleyman Demirel", 38. ICANAS (*International Congress of Asian and North African Studies*), Ankara, Türkiye, 10-15 Eylül 2007, s. 1935.

⁶ Ali Çağlar-D. Ali Arslan, "Cumhuriyet'ten Günümüze Türk Siyasi Liderleri: Atatürk'ten Demirel'e Üst Siyasi Elitler", *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı: 2, 2000, s. 500.

of political parties worldwide are seen to be replaced by the activity of a leader.⁷ Alternatively, it will not be wrong to assert that it was rather the developments around the world that pushed people with leadership skills to the forefront at the time. The leaders that have left their mark were chiefly those who had the ability to “influence the opinion of masses and steer their political and social behaviour.”⁸ “Charismatic leaders have dominated Turkish politics,”⁹ too, and Adnan Menderes, Süleyman Demirel, and Turgut Özal - all rightist leaders - can be categorised as some of those leaders who were produced by the specific dynamics of their times. And Turkish voters have always leaned towards voting for the leader rather than the political party.¹⁰

1. Turgut Özal’s Appearance in the Political Arena

Born in Malatya in 1927, Halil Turgut Özal studied electrical engineering at İstanbul Technical University (İTÜ).¹¹ Prime Minister Süleyman Demirel appointed Özal as Undersecretary of State Planning Organisation¹² in 1967; however, he was discharged from the position by Nihat Erim, who became prime minister after the military memorandum of 12 March 1971, and was downgraded to Advisor at the Prime Ministry. Later, Özal carried out duties both at home and abroad¹³, and he was nominated by the National Salvation Party (Milli Selamet Partisi, MSP) as their candidate from İzmir in the 1977 general elections, and yet he was not elected as a member of the parliament in the elections. In 1979, Turgut Özal and Süleyman Demirel’s paths crossed once again, and Özal was re-appointed as Undersecretary of Prime ministry and Deputy Undersecretary of State Planning Organisation.¹⁴ In this new period, the 24 January decisions were prepared, which were to have substantial effects on Turkish economy. In the meantime, the 1980 Turkish coup d’état (September 12) took place, and the country’s government was passed on to the army. Özal, in collaboration with the army, was a key figure in the economic policies of this

⁷ Süleyman Güven, “Türkiye’de Siyasal Hayatta Dönüşüm ve Lider Odaklı Siyaset”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 2016, 9 (3), ss. 92, 97.

⁸ Komsuoğlu, *a.g.e.*, s. 1933.

⁹ Ömer Baykal, “Türkiye’de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi”, *Akademik Hassasiyetler*, Yıl: 2019, Cilt: 6, Sayı: 12, s. 144.

¹⁰ Güven, *a.g.m.*, s. 107.

¹¹ Mehmet Akyol, *Beni Çok Ararsınız*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2009, s. 593.

¹² *Bu Dünyadan Bir Turgut Özal Geçti*, Derleyen: İsmet Binark, Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği Yayınları, Ankara 2008, s. 35.

¹³ Hikmet Özdemir, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, ss. 79, 83.

¹⁴ BCA, Belge Tarihi: 01.12.1979-00.00.0000.

period, and he found himself a place in the cabinet of Bülend Ulusu, who then acted as the minister of state and deputy prime minister.¹⁵ Thus, Özal began to function directly in the political arena for the first time. However, he resigned from office on July 14, 1982, due to various reasons. Turgut Özal, who wanted to continue his political life as a political leader, formed the Motherland Party (Anavatan Partisi, ANAP) on May 20, 1983, and, he became prime minister as the leader of the party that came to power alone in the general elections of 6 November 1983.

2. A Review of Turgut Özal's Leadership Skills

In the history of Turkish politics or democracy, as also expressed above, the main emphasis is usually on the leader (*a leader-focused attitude*), and not the political party.¹⁶ Turgut Özal entered politics at a relatively old age (when he was 56), and was actively involved in politics for ten years only; thus, initially, when he first appeared in the political arena, he was merely a "an actor candidate". Nevertheless, his name later became a "brand" in the history of Turkish politics. At the same time, he was also a leader who often set and occupied the agenda of the country. Turgut Özal, also in accordance with Max Weber's definition of "charismatic leadership," entered politics at a "post-crisis" time.¹⁷ One of the primary reasons why Turgut Özal gained much public support was because he was promising "a glimmer of hope" to his audience. He represented the "new", and this was strikingly impressive for the public. With his taboo-breaking statements and radical actions, he was a "different" leader in many aspects. For example, the following expressions uniquely belonged to Özal: "stepping into a new age", "avoiding bureaucracy", "the richer the people, the richer the state", "creating a prosperous middle class."¹⁸ Apart from this, Özal was labelled "an extraordinary insurgent"¹⁹ by certain foreign authorities due to his ground-breaking economic reforms.

There is a lot of research made into Turgut Özal'a personage. As a matter of fact, the amount of research made on Turgut Özal is considerably larger than

¹⁵ *Milliyet*, 22 Eylül 1980, s. 1.

¹⁶ Göksu, *a.g.m.*, ss. 1058-1059.

¹⁷ Demir, *a.g.t.*, ss. 75, 92.

¹⁸ Oya Ayman Büber, Mine Söğüt, "Siyaset Merdivenleri ve Özal", *Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983-1993*, Yay. Haz.: Oya Ayman Büber, Mine Söğüt, Tempo Kitapları-2, İstanbul 1993, ss. 55-56.

¹⁹ Resul İzmirli, Ramazan Gökbuvar ve Buğra Özer, "Dönüşümcü Bir Lider Olarak Turgut Özal", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 42, Ekim 2014, s. 246.

the amount of research made on ANAP, the political party that Özal himself established. The significant amount of research on Özal also indicates both his particular influence on Turkish politics and his good leadership skills. In fact, Özal frequently displayed the “agenda setting” and “guiding” behaviours that are known to characterise a good leader. On the other hand, he was also a “highly self-confident” and “alluring”²⁰ leader who knew how to impress people. In this regard, Turgut Özal’s leadership style will be examined according to his most outstanding character traits which are his pragmatist, democratic/anti-democratic, bold/libertarian, authoritarian, and interventionist identities in his political life (although, of course, considering Özal’s multidimensional personality, many others can be added to these). Turgut Özal’s leadership skills, many of which appear in his political life, can be “best observed in his Motherland Party politics”.²¹ When his request to join forces with the team of Süleyman Demirel – a banned politician then – was rejected as Özal was trying to establish his Motherland Party, he reportedly said, “I am determined to establish this party,”²² which was probably an early promise of his determination as a leader. By coming into power only in six months after he established his party, Özal achieved a noticeable success. In fact, Özal had already promised to become a powerful leader in his electoral speeches given to masses. According to Yavuz Donat, “People were going mad. There were those who threw themselves in front of Özal’s campaign busses. There were those who were dying to catch a glimpse of him, and those who drove into stockades while trying to wave at him, and those who stepped on each other just to touch his bus... That was when I said to myself: ‘He is coming. He is coming alone...’”²³

1a. Özal, the Pragmatist

Pragmatism arises as an outstanding feature of the Turkish political center-right where Turgut Özal is also located.²⁴ Özal was essentially a result-

²⁰ Yakup Keskin, *Türk Siyasal Hayatında Karizmatik Bir Lider Özelliği: Turgut Özal*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 80.

²¹ Burcu Ermeydan, “Dönüştürücü Liderler Olarak Turgut Özal ve Deng Xiaoping: Farklı Koşullarda Ekonomiyi Dönüştürmek”, Editör: Doç. Dr. Şirin Atakan Duman, *Uluslararası Turgut Özal Sempozyumu*, Turgut Özal Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2016, s. 47.

²² Hasan Cemal, *Özal Hikâyesi*, Everest Yayınları, İstanbul 2013, s. 14.

²³ *Off The Record Yavuz Donat Kitabı*, Söyleşi: Şebnem Bursalı, Turkuaz Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 200.

²⁴ Tanel Demirel, “Turgut Özal: Reformcu Bir Siyasetçi Hakkında Bazı Notlar”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 55, Eylül-Aralık 2018, s. 59.

oriented person. This particular trait of his personality met with his humble appearance as “one of us”.²⁵ He disliked procedures, and he was even restless at times.²⁶ He made himself quite clear when he observed: “I am a problem solver,”²⁷ which also suggested that under no circumstances did he want to be impeded by the particulars in the path that led to his objectives. Therefore, he “often considered jurisprudence as a detail that constantly got under his feet.”²⁸ Generally speaking, he never acted in a “partisan” way, and rather assumed almost always a rational manner. This, particularly, helped him earn the trust of a large majority of people, especially during his early years in power.²⁹ Therefore, his pragmatism was a most remarkable aspect of his leadership style.³⁰ Özal also knew how to make use of opportunities. Of course, his previous work experience in the private sector was also essential to his mental agility.³¹ For instance, he took advantage of the conditions of his time, or the conjuncture of events, and turned them into his favour while founding his political party. This, Özal himself described, with the following words: “I entered politics thanks to certain provisional clauses included in the Turkish constitution; if it weren’t for those, I wouldn’t be here.”³² The provisional clause that Özal referred to here was the one that introduced a political ban on the politicians who had been actively involved in politics before 12 September 1980. Therefore, his pragmatism (or utilitarianism) was evident in his first manoeuvre in politics. Just two days before the elections, Kenan Evren first criticised Özal and then canvassed for Turgut Sunalp (MDP), albeit indirectly, which he (Evren) also later admitted that he did. Turgut Özal kept his composure in the face of Evren’s propaganda, and avoided dispute over the issue with both Evren and the army.³³ Also in this parallel, right after their victory was announced on the day of the elections, which were held on 6 November 1983, Özal immediately warned party members

²⁵ H. Bahadır Türk, *Muktedir, Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 128.

²⁶ Muhtittin Demiray, “Turgut Özal”, *İslam Ansiklopedisi*, C: 34, s. 105.

²⁷ Mehmet Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul 1994, s.

²⁸ Demirel, *a.g.m.*, s. 57.

²⁹ Ecem Kazu, *Algı Yönetimi Perspektifinden Siyasal İletişim ve Lider İlişkisi: Turgut Özal Dönemi Analizi (1983-1989)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2018, s. 156.

³⁰ Demir, *a.g.t.*, s. 94.

³¹ Veysel Bozkurt, “Geleceğin Toplumunu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal”, *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*, Editörler: İhsan Sezal ve İhsan Dağı, Boyut Kitapları, İstanbul 2001, s. 182.

³² Cemal, *a.g.e.*, s. 12.

³³ Mehmet Ali Birand-Soner Yalçın, *The Özal Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap, 12. Baskı, İstanbul 2012, s. 189; Süleyman Aşık, *Türk Siyasî Tarihinde ANAP ve Turgut Özal*, Kopernik Kitap, İstanbul 2019, s. 76.

against rampant behaviour during celebrations, and asked them to avoid extremism as much as possible,³⁴ which he expressed in person.³⁵ Thus, at a time of unrest following the military intervention, Turgut Özal acted responsibly and sensibly enough to avoid any “accidental manoeuvres” at the beginning of his political life. Although the prudent attitude that Özal adopted was criticised in some political circles, it also provided him with ease and convenience while the whole country was recovering and returning gradually back to the civilian regime.³⁶ In this respect, owing to his pragmatist approach to politics, Özal, especially during his first years in power, did his best to avoid any conflict with the army and particularly President Kenan Evren, and thus, he initiated a period of political and social normalization in Turkey.³⁷ Nevertheless, the quick progress of the events that led to an early mayoral election in March 1984 along with the amendments made to the electoral system, which provided the winning party with more advantages –in line with his own interests- before the 1987 general elections, were also a consequence of Özal’s pragmatist attitude.

With his result-oriented attitude to politics, Turgut Özal displayed a similar pragmatist attitude in foreign politics as well. His particular approach to the relationship between Turkey and Greece, which are known to have had a long history of often problematic diplomatic relations, was just another instance of his pragmatism. In this regard, Özal said, *“It is true that there are many problems between Turkey and Greece. They are stubborn; what we call white they’ll call black. Therefore, we must act wisely and collaborate with them by doing joint moneymaking business. We should roll up our sleeves and get to work now.”*³⁸

When Özal’s pragmatist understanding of politics is approached from a different standpoint, he also emerges as an “inclusive” leader who brought together four distinct political views under his umbrella. He succeeded in getting conservative, nationalist, liberal, and social-democratic voters to vote for his party ANAP. The particular greeting that he used to greet people, which was basically joining his hands over his head, also had a similar message. Thus, it was not only voters from different ideological backgrounds that he brought together under his umbrella, but also party leaders from different ideological

³⁴ Birand- Yalçın, *a.g.e.*, s. 191.

³⁵ Barlas, *a.g.e.*, s. 54.

³⁶ Zeynep Çağlıyan İçener, “Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel’in Mülâhazaları”, *Bilig*, Güz 2015, Sayı: 75, s. 317.

³⁷ Ahmet Yıldız, “Liberalizm-Muhafazakârlık Sarkacında ‘İnformel Bir Demokrat: Turgut Özal’dan Kalan”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 55, Eylül-Aralık 2018, s. 43.

³⁸ Cemal, *a.g.e.*, s. 89.

backgrounds. Mehmet Keçeciler who was an important member of the party who came from the conversationalist wing of the parliament described the very situation as follows: *"We established the party with people who knew, loved, and had the potential to help Turgut Özal and Turkey."*³⁹ In other words, Özal's "inclusiveness" was *"another form of populism, and it was defined by his political pragmatism."*⁴⁰ When the names that Turgut Özal included in his working team are considered, it is clearly understood that the names he had chosen were the best names in their respective fields, rather than people representing a certain ideology. To give an example, Işın Çelebi, whose ideological background was significantly different from that of Turgut Özal's, was elected to the parliament as an ANAP member in 1987; later, he was appointed as Minister of State, upon which Özal expressed that he had insisted on transferring him to his party by saying, *"I don't care if one is Mao's son as long as he works. I need men who work."*⁴¹ This example is also in line with Turgut Özal's "pragmatist" attitude to politics rather than a reliance on principles that were "doctrinaire"⁴². In a speech in 1993, Özal expressed his own "inclusive" attitude to politics with the following words:

*"(...) Since the day I entered politics, I have always worked to unite people and things. Remember our greeting (joins hands above head). We have never discriminated between the rightist and the leftist. I said, 'Do not touch civil servants.' And all these that have been made possible in Turkey in the recent years have also brought us some relief. This relaxation is familiar to most people today. In other words, people are now free write to write whatever they want; all, a gift of this relaxed atmosphere. There are even those articles that you or others don't really like. However, if there is freedom of thought and opinion, then there must also be tolerance to freedom of expression. People can write on whatever topic they want now. These are all fruits of the previous period that we went through."*⁴³

Also, in his first speech as Prime Minister at the Grand National Assembly of Turkey (TBMM), Turgut Özal first described the economic scenery of the recent past, and then added that his statements were not meant as a criticism of past policies, but rather as a starting point to initiate a discussion of possible

³⁹ Uğur Güzel, *Özalçılık*, Emre Yayınları, İstanbul 2008, s. 502. Ancak, ileride görülecektir ki, siyasi şartların değişmesi sebebiyle dört eğilim anlayışı ANAP'ın gücünü kaybetmesinde en önemli etkenler arasında yer alacaktır.

⁴⁰ Yıldız, *a.g.m.*, s. 39.

⁴¹ Interview with Işın Çelebi (b. 1950) made on May 23, 2016.

⁴² Feride Acar, "Turgut Özal", *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, Editörler: Metin Heper-Sabri Sayarı, Çeviri: Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 191.

⁴³ *Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Basınla Sohbet Toplantısı*, Ankara 1993, s. 28.

solutions.⁴⁴ Even during his first years in power, Özal always refrained from disparaging both the people and the ideologies that were associated with the 1980 Turkish coup d'état (the 12 September coup). Also, he typically used an inclusive language as a result of his four-view political umbrella. These also show how he acted in accordance with the conjuncture of events in his time.

2a. Özal as a Democratic/Anti-Democratic Leader and Özal, the Brave

Turgut Özal, who was actively involved in politics for only ten years, was also known for his libertarian moves which have left a mark not only on his times, but also on the times that succeeded. He played “*a critical role*” in the initiation of a more deep-seated democratic tradition in Turkey.⁴⁵ In this regard, it can be asserted that he also normalised the discussion of several taboo matters in Turkey. In fact, Özal knew no taboos.⁴⁶ He said: “*Taboos, or those untouchable matters, should be made available for discussion, slowly though. We have nothing to fear from discussing these.*”⁴⁷ The following expressions also demonstrate the importance that he attached to democratic/free thought: “*(...) We might not like an idea; however, even the refutation of such an idea requires that we discuss it in the idea market. Think of it as the free market. Just like the goods that come and go in the free market, ideas must also come and go in the idea market, so that we can find the best of them.*”⁴⁸ In addition to this, he was always at the center of discussions. Özal was also “*a transformational leader*” in that he dared try those things that previously were unimaginable. On the other hand, he was a leader who knew how to impress masses and when to take risks.⁴⁹ His statements and actions regarding the Southeast question (the Kurdish question) may also support this argument. He always approached the matter from the perspective of “*liberties.*”⁵⁰ According to Tanel Demirel, if it had not been for Özal’s “*brave moves*”, this question would not even have been opened up for discussion for long years.⁵¹ While he served as the President of Turkey, he often expressed that the Kurdish identity had to be recognised by the society.⁵² He also refuted the false belief that he was leaning toward the idea of a federal government by saying: “*We can*

⁴⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 17, Cilt 1, Birleşim 10, s. 65.

⁴⁵ Acar, a.g.e., s. 204.

⁴⁶ Birand-Yalçın, a.g.e., s. 41.

⁴⁷ İzmirli, Gökbnar ve Özer, a.g.m., s. 248.

⁴⁸ Barlas, a.g.e., s. 316.

⁴⁹ Bozkurt, a.g.e., ss. 179, 195.

⁵⁰ Yıldız, a.g.m., s. 51.

⁵¹ Demirel, a.g.m., s. 64.

⁵² Büber ve Söğüt, a.g.m., s. 62.

discuss why a federal system won't solve our problems. If you put a ban on the matter and don't allow further discussion, then the federal system will always remain an option and a solution in some minds." He, however, also clearly expressed that the Republic of Turkey would never allow the establishment of a separate Kurdish state.⁵³ In addition to these, he always openly drew attention to the very existence of the Kurdish question, and uttered the word 'Kurdish' with unprecedented "*ease*." His moves regarding the lifting of the ban on the Kurdish language along with these may also be considered as the outcomes of Özal's libertarian leadership style. Özal's libertarian approach to the question was reinforced further when hundreds of people were killed in a terrorist attack during the 1992 Nowruz festival in Diyarbakır.⁵⁴ Moreover, the lifting of the ban on the Kurdish language – which was outlawed by the military government following the 1980 Turkish coup d'état – was another manifestation of Turgut Özal's democratic and libertarian attitude to most matters.⁵⁵ He said: "*There are no such bans in civilised countries! You cannot ban people from speaking their mother tongue.*" Ertuğrul Özkök, a journalist who also asserted that Turgut Özal assumed a pragmatist attitude towards the Kurdish question, expressed that Özal was always in favour of a peaceful settlement and wanted the matter to be handled in "the most practical way possible."⁵⁶

On the other hand, his libertarian attitude to matters and his broad-minded perspective was always in support of freedom of thought, faith, and enterprise, which became his trademark traits as a leader.⁵⁷ Also serving as indications of his democratic and libertarian policies, Turgut Özal not only led the charge towards becoming a part of the UN Convention on the Prohibition of Torture in 1988, but also initiated the process through which Turkish citizens were recognized the right to individual application to the European Court of Human Rights and the compulsory jurisdiction of this court was authorised. The abolition of the Articles no. 141, 142, and 163 of Turkish Criminal Law can also be considered an illustration of Özal's upright understanding of democracy.⁵⁸

⁵³ Barlas, *a.g.e.*, ss. 149, 152.

⁵⁴ Fuat Uçar-Osman Akandere, "Turgut Özal'ın Kürt Sorununa Yaklaşımı", *Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 61, Güz 2017, ss. 376, 382.

⁵⁵ Barlas, *a.g.e.*, s. 148.

⁵⁶ Birand-Yalçın, *a.g.e.*, ss. 455-456, 477.

⁵⁷ Demiray, *a.g.m.*, s. 106.

⁵⁸ Keskin, *a.g.t.*, ss. 93, 101

His understanding of democracy was so specific and unique to himself that there were banners that read "Democratic President" during his funeral in İstanbul.⁵⁹

Turgut Özal was also a brave man. His high self-confidence was clear when he said "*We are not afraid of anyone..., and no concessions will be made to any group.*"⁶⁰ His attitude to foreign affairs may be particularly significant in this regard. His understanding of politics in this field is now considered a one "*that teaches others how to think big.*" He, however, also "*took risks when he had to*" in his foreign politics.⁶¹ He put in great effort to transform the "passive," "introverted," and "insecure" attitude of past governments in foreign politics.⁶² Özal advocated implementing assertive foreign policies regarding the safety and interests of Turkey especially in the Balkans, the Middle East, and Central Asia, with which geographical locations Turkey had a long-standing past.⁶³ Nevertheless, he also expressed that the Ministry of Foreign Affairs was "*conservative*" when it came to bureaucratic matters and that they would rather not take risks, following the example of İsmet İnönü.⁶⁴ In fact, Özal always disliked the hindrance of bureaucracy and often preferred to have a personal dialogue with involved parties in most instances.⁶⁵ This, however, has also been an aspect that was frowned upon not only by his own team, but also in certain other circles. Özal was at odds with his old team over foreign affairs, especially when he was President at the time of the ANAP government. To give an example, the particular attitude that Özal adopted towards the First Gulf War was one that completely disregarded the government's position on the matter.⁶⁶ Özal also believed that the Ministry of Foreign Affairs was running behind schedule with regard to the steps that were supposed to be taken at the face of war, and he refused to act in coordination with Foreign Secretary Ali Bozer, which eventually forced the latter's resignation from office.⁶⁷ It was again Özal's brave and active initiative on foreign affairs that caused a dispute with the

⁵⁹ *Milliyet*, 23 Nisan 1993, s. 10.

⁶⁰ Türk, *a.g.e.*, s. 134.

⁶¹ Pınar Özden Cankara-Yunus Emre Aysel, "Türkiye'de Siyasal Liberalizmin Nirengi Noktası: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Hükümet Etme Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 41, Aralık 2015, s. 529.

⁶² Büber ve Söğüt, *a.g.m.*, s. 69.

⁶³ Demiray, *a.g.m.*, s. 106.

⁶⁴ Barlas, *a.g.e.*, s. 118.

⁶⁵ Lale Dünder, "Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 58, Bahar 2016, ss. 6-7.

⁶⁶ Cankara-Aysel, *a.g.m.*, s. 533.

⁶⁷ Engin Güner, *Özal'lı Yıllarım Başdanışman Engin Güner Anlatıyor*, Doğan Kitap'ta Genişletilmiş 1. Baskı, İstanbul 2014, ss. 121-122.

Commander of the Turkish Armed Forces General Necip Torumtay (four-star rank), who also later resigned from his office. Another example of Özal's brave moves in foreign affairs was his apology to Algeria. President Turgut Özal apologised to Algeria for Turkey's abstention in a 1958 United Nations (UN) meeting where the recognition of Algeria's independence was put to the vote.⁶⁸ This particular instance also validated how distant Özal was to an insecure attitude in his politics.

As a political leader, Turgut Özal assumed an increasingly civilian-friendly attitude throughout his years in power in a country where the army dominated civil-military relations. Özal, as the leader of the Motherland Party, which came to power alone right after a military coup, acted as gently and as sensibly as possible in accordance with the conjuncture of the events of his time. He even expressed that he found the idea of a "payoff" which the Demirel wing of the parliament held onto, to be incredibly dangerous.⁶⁹ Özal always acted quite perceptively with regard to matters concerning the former military government. When he appeared before Kenan Evren in 1983 to officially take over the duty of government formation, he suddenly hugged Evren during the greetings, which not only dissolved the tension and distance that had escalated in the pre-election period, but also conveyed the message that he meant to adopt a conciliatory attitude in the days to come.⁷⁰ Indeed, this gesture was "unprecedented" and never before seen in a state ceremony.⁷¹ As already mentioned above, throughout his years in power Özal also made moves that could have led to military intervention. In other words, he never refrained from taking risks when it came to "implementing the principle of civilian supremacy."⁷² The most significant instance occurred in 1987 when Özal appointed a completely unexpected Chief of Defence, which was shockingly against "military practices." Chief of Defence General Necdet Üruğ (four-star rank) had announced that he was to retire from office in June 1987 because his term of office was coming to an end. Chief of the Army General Necdet Öztoran was the anticipated name as his successor in accordance with "military practices and the order of precedence".⁷³ However, Özal expressed that this was not an ordinary

⁶⁸ *Milliyet*, 6 Şubat 1985, s. 6.

⁶⁹ Barlas, *a.g.e.*, ss. 35-36.

⁷⁰ Birand-Yalçın, *a.g.e.*, s. 200; Barlas, *a.g.e.*, s. 54; Yavuz Gökmen, *Özal Sendromu*, V Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1992, s. 97.

⁷¹ Acar, *a.g.e.*, s. 192.

⁷² Demirel, *a.g.m.*, s. 64.

⁷³ Muammer Yaşar, "Üruğ Paşa'nın Örnek Kararı", *Yeni Asır*, 1 Aralık 1986, s. 6.

matter of successors and predecessors, and put forward that a civilian personage would be better for the position, especially with regard to the upcoming presidential election in 1989.⁷⁴ In his next briefing, he explained that General Necip Torumtay was appointed as the new Chief of the Army.⁷⁵ Öztoran's reaction to this decision was severe,⁷⁶ yet it did not produce any results. This step taken by Özal was a major blow to the military tutelage in Turkey.⁷⁷ The discussion that Özal initiated and led regarding the affiliation of the General Staff to the Ministry of National Defence was another indication of his democratic/civilian attitude.⁷⁸ Being "a president who performed the Friday prayer" was another courageous step that Özal took. He said, "*Secularism is not for individuals; it is for the state. I am a good Muslim.*"⁷⁹

National economy was another field in which Turgut Özal made considerably brave moves. Thanks to his previous work experience both in the State Planning Organisation and private sector, he spanned and even reversed the boundaries of state socialism and made significant economic reforms. When he came to power in 1983, he put many of his economic plans into practice. In other words, Özal "*always strived to make Turkey an economically competitive country in the global arena.*"⁸⁰ In his own words, he started a "transformation" in Turkey (please note here that the word he used was "transformasyon" derived from English rather than its Turkish equivalent). He also took important steps in the field of telecommunication. Moreover, free circulation of foreign currencies and Turkish lira's increasing convertibility rate were also some of his achievements.⁸¹

Despite all these democratic and brave ventures, however, some of Turgut Özal's actions and expressions in politics also took on an anti-democratic outlook from time to time. Although he contributed greatly to the balancing of civil-military relations after he entered politics at a time of military tutelage, some of his actions and attitudes towards his rivals and voters compelled others to think that he might not have really internalised democratic principles after all. One of the first cases that occurred in this parallel was the dispute over local

⁷⁴ Gökmen, *a.g.e.*, s. 133.

⁷⁵ *Yeni İstanbul*, 30 Haziran 1987, s. 1-7.

⁷⁶ *Halka ve Olaylara Tercüman*, 1 Temmuz 1987, s. 6.

⁷⁷ Âşık, *a.g.e.*, s. 172.

⁷⁸ Keskin, *a.g.t.*, s. 100.

⁷⁹ Büber ve Söğüt, *a.g.m.*, s. 82.

⁸⁰ Bozkurt, *a.g.e.*, ss. 185, 188.

⁸¹ Keskin, *a.g.t.*, s. 88.

elections in the first days of the ANAP government. The condition that a party, in order to participate in the elections, had to hold a congress in at least half of the cities in Turkey six months before the elections drew much reaction, especially from the opposition, and it was expressed that the way must be cleared for other political parties to participate in the elections. However, ANAP members of the parliament voted down the proposal. Turgut Özal played tough and questioned the reason why such parties had not already held their congresses despite their knowledge of the election law.⁸² This clause, however, was later abolished by the ANAP government, although it was a last-minute development. When he commented on this particular matter years later, Özal expressed that this was a last-minute announcement because it was feared that the opposition would react to such a "fait accompli."⁸³ He also admitted that the announcement of the election day as 25 March 1984 was his idea, for it would occupy the agenda at a time when non-parliamentary parties were vehemently discussing whether they could participate in the elections or not.⁸⁴ As a matter of fact, this attitude also was clearly not compatible with democratic practices at a time when a truly democratic system was in the very process of construction. This instance also reveals that Özal sometimes rather looked out for his own political interests.⁸⁵

Even more anti-democratic than this 1984 incident was the 1987 referendum on the abolition of restrictions. The post-coup military government banned most of the pre-coup politicians, a situation which became untenable especially after 1986. The True Path Party (DYP) wing in the parliament, who were merely a shadow of Süleyman Demirel, and their reactions were a source of pressure for both the ruling party and Özal himself. In this atmosphere, Turgut Özal said "*It was the people that imposed these bans; and they are also the ones to lift them,*"⁸⁶ implying that the nation was to decide whether to lift the bans or not. Here, he was pointing to the fact that it was the nation that approved of the 1982 constitution act in the concerned referendum. On the other hand, however, this did not mean that the nation really approved of these bans because not only was the political atmosphere at the time of the referendum tense, but also there were a number of clauses that were simultaneously put to the vote. Also, his

⁸² *Milliyet*, 4 Ocak 1984, s. 6.

⁸³ Barlas, *a.g.e.*, s. 69.

⁸⁴ Yavuz Donat, *Yavuz Donat'ın Vitrininden 3, Özal'lı Yıllar 1983-1987*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s. 70.

⁸⁵ Âşık, *a.g.e.*, s. 122.

⁸⁶ *Yeni Asır*, 15 Nisan 1987, s. 6.

statements such as “do not give another chance to what has already been tried,”⁸⁷ and “do not forget the days of anarchy when you were worried sick waiting for your husband, wife, or child,”⁸⁸ did not comply with democracy.

In a certain sense, Turgut Özal depended on the election results regarding his own political future, which also did not comply with democratic principles. Another instance occurred just before the 1988 referendum, which was going to be held to reset the elections to an earlier time at the request of the government party, when Özal said “I will leave both prime ministry and politics according to the results of this referendum.”⁸⁹ Indeed, this expression was a scathing warning to the voter. Mehmet Keçeciler also maintained that Özal had uttered these words upon understanding that the results of the referendum was not going to produce favourable results.⁹⁰

Another example could be his “now you have your water” which was followed by “and I have my votes”⁹¹ which he said in Gaziantep during the by-election in 1986. These expressions were just another instance of Özal’s anti-democratic behaviour, and it, again, did not comply with Özal’s understanding of democracy. Therefore, it can be concluded that he valued the political interests of himself and his party above service.⁹²

3a. Özal as an Authoritarian/Intrusive Leader

There are many leadership styles. One of them is autocratic (or authoritarian) leadership. Autocratic leaders usually take decisions on their own and expect to be acknowledged unequivocally. This type of leaders are usually smart and well-respected.⁹³ And they also display an “avuncular” image. Although they usually discuss matters with their teams, it is always them who have the last say. In this regard, Turgut Özal’s leadership style can be said to exhibit an avuncular type of authority.⁹⁴ Turgut Özal wanted to be or already was a leader who wanted to be at the head of the decision-making process, which was, in fact, an attempt to practice “bossism”, which was another

⁸⁷ Orhan Tokatlı, *Kırmızı Plakalar Türkiye’nin Özal’lı Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s. 66.

⁸⁸ *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1987, s. 6.

⁸⁹ *Güneş*, 19 Eylül 1988, s. 11; *Milliyet*, 19 Eylül 1988, s. 1; *Türkiye*, 19 Eylül 1988, s. 9.

⁹⁰ Interview with Mehmet Keçeciler (b. 1944) made on November 24, 2016.

⁹¹ *Hürriyet*, 22 Eylül 1986, s. 17.

⁹² Âşık, a.g.e., s. 148.

⁹³ Demir- Yılmaz- Çevirgen, a.g.m., s. 138.

⁹⁴ Keskin, a.g.t., ss. 10, 81.

manifestation of his authoritarian disposition. According to Gökmen, Özal “never liked stipulations” and wanted his team to “yield” to his wishes.⁹⁵ To give an example, during the foundation phase of his party, Özal talked to Rasim Cinisli, a nationalist-conservative politician, and said: “*Rasim, you are the one who knows most about politics and party business in my team. There will be only one person, and that will be me.*”⁹⁶ These expressions clearly demonstrate Özal’s autocratic leadership. The law on political parties was legislated by the military government and vested the leader in power with broad authority, which became a decisive factor in the 1983 general elections.⁹⁷

Another instance that illustrates Turgut Özal’s autocratic aspect can be observed in his attitude to ministerial appointments. He never held interviews with people whom he considered for appointment.⁹⁸ An extreme example was his appointment of Yıldırım Akbulut as the Chairperson of Parliament right after Özal was elected president in 1989. Indeed, Akbulut was informed of his appointment “*abruptly*” on November 9, the day Özal became President.⁹⁹ It can be inferred from this particular instance that Özal kept his opinions solely to himself and made most of his decisions in line with his own criteria. On the other hand, according to Acar, Turgut Özal was “*an ‘authoritarian’ politician who saw no harm in by-passing democratic principles at times and wanted his wishes to be fulfilled at all costs*”¹⁰⁰.

Although the extent of his authority was circumscribed when he was with ANAP, especially after 1987, he became even more authoritarian and intrusive during his time as President after the ban on the previous leaders was lifted and national economy fell into decline. There were many other instances which may also illustrate Özal’s autocratic style, and one case occurred during the First Extraordinary Congress of ANAP. Özal, who, very unexpectedly, had appointed Yıldırım Akbulut as Prime Minister, dominated the pre-election period as well. Hasan Celal Güzel, who was a presidential candidate at the time, also reported that Özal had uttered words that seemingly aimed to encourage him to withdraw his candidature, although he had no intention to back down.¹⁰¹

⁹⁵ Yavuz Gökmen, “Değişim Rüzgârları Eserken”, *Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983-1993*, Yay. Haz.: Oya Ayman Büber, Mine Söğüt, Tempo Kitapları-2, İstanbul 1993, s. 43.

⁹⁶ Rasim Cinisli, *Bir Devrin Hafızası*, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 442.

⁹⁷ Güven, *a.g.m.*, s. 101.

⁹⁸ Acar, *a.g.e.*, s. 194.

⁹⁹ Özdemir, *a.g.e.*, s. 280.

¹⁰⁰ Acar, *a.g.e.*, s. 205.

¹⁰¹ *Günaydın*, 5 Kasım 1989, s. 7.

Later, Özal said, *"I had told them not to hurry. Now, things are at the discretion of the provincial chairmen and the congress of the Motherland Party"*¹⁰².

Özal's time as President specifically demonstrated how he assumed that he "had a right" to interfere in the decisions and actions of his party. In other words, he always considered himself as "the natural leader" of ANAP and went on to make "steering statements".¹⁰³ In this parallel, during the first days of his presidency, Özal said, *"I am not carrying ANAP's logo on me anymore; well, if this is what neutrality is –not wearing the ANAP tiepin and all – then I'm not wearing it. But, surely, I can't change my opinions. I also have opinions concerning economy, and I will always express them,"*¹⁰⁴ which was an indication that he was going to be a partial president and go on to interfere in his previous party's affairs. It is also known that during his presidency, Özal always invited the ministers to his office to give them orders and instruction.¹⁰⁵ What is more, when ANAP was later overthrown, Özal went on to steer and interfere in the actions of the succeeding government. In a speech in 1993, he said:

*"(...) A president does not simply or automatically approves of whatever is brought before him. A president is someone who is responsible for impeding decrees which he finds unlawful, inappropriate, partisan and not signing them if he thinks such decrees have the potential to harm the political and social balance."*¹⁰⁶

Conclusion

Turgut Özal has been one of the multidimensional and influential leaders in the history of Turkish politics. His understanding of politics has been widely researched and discussed both during his lifetime and after his death. Much has been said and written on his "clichéd judgements."¹⁰⁷ Özal, who held an important position on the bureaucratic ladder before the 1980 Turkish coup d'état, became more popular in public opinion especially with the 24 January decisions which he had proposed. After the coup, he situated himself in the center of economic affairs at the request of the military government and ensured that the decisions were appropriately implemented. Turgut Özal became more and more popular

¹⁰² *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1989, s. 12.

¹⁰³ Büber ve Söğüt, *a.g.m.*, s. 61.

¹⁰⁴ *Nokta*, 17 Aralık 1989, Sayı: 49, s. 20.

¹⁰⁵ Gökmen, *a.g.m.*, s. 19.

¹⁰⁶ *Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Basınla Sohbet Toplantısı*, Ankara 1993, s. 15.

¹⁰⁷ Demirel, *a.g.m.*, s. 58.

in public opinion in this period, and he became the founding leader of the Motherland Party (ANAP) in 1983 after he seized the opportunity that was permitted by the conjuncture of the events of his time. He left his mark on Turkish politics during his ten years in politics until his passing. His period has been called "Özal years." With his unusual personality and political attitude, he held a "different" position in the history of Turkish politics. As a leader, he was able to influence masses. He opened taboo matters up for discussion. In his own words, he initiated the "transformation" in Turkey. The pros and cons of his politics are still widely discussed today.

Thanks to his versatility as a leader, Turgut Özal is a politician who can be investigated in many different ways. In fact, he is impossible to categorise. However, sometimes, some of his character traits were seen to overshadow his political attitude. In this regard, his pragmatist and result-oriented approach to matters also led to his disregard for customary practices, which has been one of the most criticised aspects of his leadership. Also, he looked after his and his party's interests, which can be an indication that his pragmatism was a self-made one in a certain sense. On the other hand, however, when he first came to power at such a delicate time in Turkish history (1983-1987), he deeply felt the influence of military tutelage, and thus mostly acted prudently in order not to dislocate fault lines. And this surely has been an important step in the post-coup normalisation process in Turkey.

Turgut Özal was a truly original politician, although he, from time to time, displayed conflicting actions and statements. While, on the one hand, he put important social and economic decisions into practice as Turkey was quickly recovering and returning to civilian life after the coup, he also displayed certain anti-democratic behaviours. Especially when he defended the political bans that had been introduced by the military government, he also conflicted with his own formulation of the rights to freedom of religion, conscience, thought, and enterprise. His attitude to the Southeast (or Kurdish) Question, however, was that of a daring and fearless politician. Likewise, his practices, which gradually weakened the military tutelage, were important contributions to Turkish democracy. In fact, after he passed in 1993, the civil-military relations became unbalanced again,¹⁰⁸ which also demonstrated the significance of Özal's reforms to the political system.

¹⁰⁸ Demirel, *a.g.m.*, s. 72.

On the other hand, however, he always wanted to be at the very centre of administration, and even had disputes with his own party since he desired to keep the leading position in Turkish politics. This state of conflict escalated even more during his time as President. Despite the fact that he was working with Prime Minister Yıldırım Akbulut, whom he himself had appointed, he had several disputes with the government between 1989 and 1991. He also did not hesitate to express his discontent with certain ministers. These altogether also validate the fact that Özal behaved high-handedly toward the members of his previous party, although he did not have an official link to it whatsoever. This was also a manifestation of Özal's dream of a presidential government.

In conclusion, Turgut Özal left a lasting impression on Turkish politics, and is still researched and discussed. His unprecedented political style is now known as "Özalism" in Turkey. With his pluses and minuses, Özal was a leader who initiated the transformation in Turkey, and, surely, he will remain an unforgettable and a much-debated one.

REFERENCES

Official Publications

President Turgut Özal's Press Conference, Ankara, 1993.

The Journal of Parliament Proceedings

National Archive: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Periodicals

Cumhuriyet

Günaydın

Güneş

Halka ve Olaylara Tercüman

Milliyet

Nokta

Türkiye

Yeni İstanbul

Books

Acar, Feride, "Turgut Özal", *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, Editörler: Metin Heper-Sabri Sayarı, Çeviri: Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

Akyol, Mehmet, *Beni Çok Ararsınız*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2009.

Âşık, Süleyman, *Türk Siyasî Tarihinde ANAP ve Turgut Özal*, Kopernik Kitap, İstanbul 2019.

Barlas, Mehmet, *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul 1994.

Birand, Mehmet Ali- Yalçın, Soner, *The Özal Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap, 12. Baskı, İstanbul 2012.

Bu Dünyadan Bir Turgut Özal Geçti, Derleyen: İsmet Binark, Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği Yayınları, Ankara 2008.

Cemal, Hasan, *Özal Hikâyesi*, Everest Yayınları, İstanbul 2013.

Cinisi, Rasim, *Bir Devrin Hafızası*, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

Donat, Yavuz, *Yavuz Donat'ın Vitrininden 3, Özal'lı Yıllar 1983-1987*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

Gökmen, Yavuz, "Değişim Rüzgârları Eserken", *Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi (1983-1993)*, Yay. Haz.: Oya Ayman Büber, Mine Söğüt, Tempo Kitapları-2, İstanbul 1993.

Güner, Engin, *Özal'lı Yıllarım Başdanışman Engin Güner Anlatıyor*, Doğan Kitap'ta Genişletilmiş 1. Baskı, İstanbul 2014.

Güzel, Uğur, *Özalcılık*, Emre Yayınları, İstanbul 2008.

Off The Record Yavuz Donat Kitabı, Söyleşi: Şebnem Bursalı, Turkuaz Yayıncılık, İstanbul 2019.

Özdemir, Hikmet, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul 2014.

Tokatlı, Orhan, *Kırmızı Plakalar Türkiye'nin Özal'lı Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul 1999.

Türk, H. Bahadır, *Muktedir, Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Articles and Proceedings

Ömer Baykal, "Türkiye'de Siyasetin Konsolidasyonu: Turgut Özal Dönemi", **Akademik Hassasiyetler**, Yıl: 2019, Cilt: 6, Sayı: 12, ss. 143-179.

Cankara, Pınar Özden, - Aysel, Yunus Emre, "Türkiye'de Siyasal Liberalizmin Nirengi Noktası: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Hükümet Etme Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 41, Aralık 2015, ss. 526-536.

Çağlar, Ali,- Arslan, D. Ali, "Cumhuriyet'ten Günümüze Türk Siyasi Liderleri: Atatürk'ten Demirel'e Üst Siyasi Elitler", **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 18, Sayı: 2, 2000, ss. 499-514.

Demir, Cengiz- Yılmaz, Kemal- Çevirgen, Aydın, "Liderlik Yaklaşımları ve Liderlik Tarzlarına İlişkin Bir Araştırma", **Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, 2/1 (2010), ss. 129-152.

Dündar, Lale, "Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal'ın Kişisel Özelliklerinin Rolü", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 58, Bahar 2016, ss. 1-20.

Ermeydan, Burcu, "Dönüşümcü Liderler Olarak Turgut Özal ve Deng Xiaoping: Farklı Koşullarda Ekonomiye Dönüştürmek", Editör: Doç. Dr. Şirin Atakan Duman, Uluslararası Turgut Özal Sempozyumu, **Turgut Özal Araştırma ve Uygulama Merkezi**, Ankara 2016, ss. 40-51.

Çağlıyan İçener, Zeynep, "Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel'in Mülahazaları", **Bilig**, Güz 2015, Sayı: 75, ss. 313-340.

Komsuoğlu, Ayşegül, "Türkiye'de Siyasal Liderlik ve Kitle İletişimi: Bir Örnek İnceleme, Süleyman Demirel", **38.ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies)**, Ankara, Türkiye, 10-15 Eylül 2007, ss. 1933-1950.

Uçar, Fuat,- Akandere, Osman, "Turgut Özal'ın Kürt Sorununa Yaklaşımı", **Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 61, Güz 2017, ss. 365-392.

Yaşar, Muammer, "Ürüg Paşa'nın Örnek Kararı", **Yeni Asır**, 1 Aralık 1986.

Yıldız, Ahmet, "Liberalizm-Muhafazakârlık Sarkacında 'İnformel Bir Demokrat: Turgut Özal'dan Kalan", **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Yıl: 15, Sayı: 55, Eylül-Aralık 2018, ss. 39-56.

Theses

- Demir, Hümeýra, *Kişisel Marka ve Liderlik Kavramının Siyasal Pazarlama Üzerindeki Etkisi: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneđi*, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi ve Pazarlama Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray 2019.
- Kazu, Ecem, *Algı Yönetimi Perspektifinden Siyasal İletişim ve Lider İlişkisi: Turgut Özal Dönemi Analizi (1983-1989)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2018.
- Keskin, Yakup, *Türk Siyasal Hayatında Karizmatik Bir Lider Özelliği: Turgut Özal*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

Oral Sources

1. **Name-Surname:** Işın ÇELEBİ

Place and Date of Birth: İstanbul, 1950

Time and Place of the Interview: May 23, 2016, İstanbul

2. **Name-Surname:** Mehmet KEÇECİLER

Place and Date of Birth: Konya-1944

Time and Place of the Interview: November 24, 2016, Ankara

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 247-276.

Geliş Tarihi: 30 Nisan 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

DÜNYA GÜZELLİK KRALİÇESİ KERİMAN HALİS HANIM'IN İZMİR ZİYARETİ VE BASINA YANSIMALARI

Murat KAYA*

Öz

Keriman Halis, 1932 yılında Belçika'da düzenlenen dünya güzellik yarışmasını kazanmıştır. Onun dünya güzeli seçilmesi, Batı'daki Türk kadını imgesinin değişmesine katkı sağlamıştır. Bir Türk kadınının dünya güzeli seçilmesi Türk toplumunda büyük bir heyecan uyandırmıştır. Toplumun her kesimi dünya güzelini yakından takip etmeye başlamıştır. İzmirli, dünya güzelini kendi şehirlerinde görmek için ona davetler göndermiştir. Bu davetlerin sonucunda 16-24 Kasım 1932 tarihleri arasında Keriman Halis Hanım İzmir'i ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında İzmirli, ona göstermiş olduğu ilgi oldukça fazladır. Bu ilginin bir sonucu olarak İzmirli kendi güzellerini seçmeye karar vermiş ve İzmir güzelinin seçilmesi için Anadolu gazetesi tarafından yarışma düzenlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Keriman Halis, Dünya Güzellik Yarışması, İzmir, Türk Kadını

Keriman Halis' Visit to İzmir as a World Beauty Queen and Its Reflection on the Press

Abstract

Keriman Halis won the world beauty contest in Belgium in 1932. Her success in world beauty contributed to the chance of the image of Turkish women in the West. A Turkish woman's image as a global beauty created considerable enthusiasm within the Turkish culture. Each part of the society began to follow her closely. The people who lived in İzmir sent her invitations to see her glory in their city. As a consequence of these invitations, Keriman Halis visited İzmir from 16 to 24 November 1932. The

* Uzman, muratkaya1283@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-2976-849X.

interest of İzmir citizen was extremely high during her trip. Because of this curiosity, İzmir people decided to choose their beauty queen and, they arranged a competition to select the beauty of İzmir.

Keywords: Keriman Halis, World Beauty Contest, İzmir, Turkish Women.

Giriş

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türk kadını büyük bir modernleşme mücadelesinin içinde yer almaya başlamıştır. Türk devrimi, Türk kadınının pek çok alanda prangalarından kurtulmasını ve özgürleşmesini sağlamıştır. Modern Türk kadını; iyi eğitim görmeyi, meslek hayatında aktif rol oynamayı, kulüplerde ve derneklere görevler almayı, son moda kıyafet ve makyajları takip etmeyi, dans edebilmeyi ve bunlar gibi çeşitli kimliklerle iç içe bir hayat sürmeyi ifade etmektedir¹. Bu büyük dönüşümün yaşandığı dönemde Türk kadını sadece siyasi ve kültürel açıdan değil güzellikleriyle de artık ön plana çıkıyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nde kamuoyunun ilgisini çeken ilk güzellik yarışması 1929 yılında yapıldı ve Feriha Tevfik Hanım birinci oldu. Fakat 1929 dünya güzellik yarışmasının başvuru tarihleri geçtiği için Feriha Tevfik dünya güzellik yarışmasında Türkiye'yi temsil edemedi².

Bir yıl sonra Türkiye güzeli seçilen Mübeccel Namık Hanım, Türkiye'yi ilk defa uluslararası bir güzellik yarışmasında temsil etmiştir. Paris'te düzenlenen yarışmada her ne kadar derece elde edememiş olsa da, modern Türk kadınının Avrupa'da tanınmasına katkı sağlamıştır³. Fransız basınında Mübeccel Hanım özelinde Türk kadınının tamamen medenileştiğine dair yorumlar yapılmıştır⁴. 1931 yılında Türkiye güzeli olarak genç bir öğretmen Naşide Saffet seçilmiştir. Fakat Naşide Hanım'ın mesleği üzerinden

¹ Pınar Öztamur, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Güzellik Yarışmaları ve Feminen Kadın Kimliğinin Kuruluşu", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 99 (Mart 2002), s. 46.

² Filiz Yıldız, "Türkiye'de İlk Güzellik Yarışmaları ve Basının Öncü Rolü: Genç Cumhuriyet'in Asri Güzelleri", *Etkileşim*, Sayı: 4 (Ekim 2019), s. 72.

³ Filiz Yıldız, *a.g.m.*, s. 73.

⁴ Pınar Öztamur, *a.g.m.*, s. 50.

kamuoyunda farklı tartışmalar yaşanmıştır. Naşide Hanım'ı eleştirenler "zifiri karanlık bir mazinin" geleneklerini savunmakla suçlanmışlardır⁵.

1932 yılında güzellik kraliçesi seçilen kişi Keriman Halis Hanım olmuştur⁶. Böylece Keriman Halis Hanım Türkiye'yi Belçika'da düzenlenen güzellik yarışmasında temsil etme hakkı elde etmiştir. Dünya güzellik yarışmasında elde ettiği birincilikle birlikte Türk toplumunda büyük bir coşku uyandırmıştır⁷. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, bu büyük başarıdan kıvanç duymuş ve dünya güzellik kraliçesine özel bir tebrik mesajı iletmıştır⁸. Elde edilen bu büyük zafere, Türklerin güzelliğini bütün dünyaya göstermekten çok daha büyük anlamlar yüklenmiştir. Dünya güzelinin kıyafetinin Türk kumaşından yapılmasına; Türk üzümü, Türk inciri, Türk fıncığı yemesine vurgu yapılmıştır. Bundan dolayı Keriman Halis Hanım Türk mamullerini tanıtmaya gibi bir görev üstlenmiştir⁹.

Keriman Halis Hanım'ın Dünya Güzeli Olmasının İzmir Kamuoyundaki Yansımaları

Keriman Halis Hanım, dünya güzeli seçildikten sonra kamuoyu tarafından yakından takip edilmeye başlandı. Keriman Hanım, Yeni Asır gazetesi aracılığıyla "Kazandığım şeref benim değil, benim gibi binlercesini yetiştiren vatan kadınlarıdır" sözleriyle İzmirliyle seslendi¹⁰. İzmirli Keriman Hanım'ı kendi şehirlerinde görmek istiyorlardı. Bunun için Dokuz Eylül kutlamalarının güzel bir fırsat olduğu düşünüldü. İzmirli, güzellik kraliçesinin kendi davetlerini kırmayacağına ve Dokuz Eylül kutlamalarına katılacağına dair bir beklenti içine girdi¹¹. Dokuz Eylül kutlamaları sadece İzmir'i değil Ege bölgesindeki pek çok şehri ilgilendiriyordu¹². Dolayısıyla güzellik kraliçesinin bu dönemde yapacağı ziyaret bütün Ege bölgesi halkına yönelik olacaktı. İzmir Belediyesi kraliçeyi İzmir'e davet etti. Keriman Hanım, belediyenin yaptığı nazik daveti kabul etme niyetinde olduğunu açıkladı¹³.

⁵ Pınar Öztamur, *a.g.m.*, s. 51.

⁶ *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1932, s. 5.

⁷ *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1932, s. 1.

⁸ Haluk Çağlar, *Atatürk'ün İstanbul'daki Faaliyetlerinin Türk Basınındaki Yansımaları (1 Temmuz 1927-10 Kasım 1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 260.

⁹ Pınar Öztamur, *a.g.m.*, s. 52.

¹⁰ *Yeni Asır*, 1 Eylül 1932, s. 1.

¹¹ *Anadolu*, 1 Eylül 1932, s. 1-2.

¹² Umut Uğur Dikçem, *İzmir'de 9 Eylül Kutlamaları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2012, s. 92.

¹³ *Hizmet*, 1 Eylül 1932, s. 3.

Fakat bu dönemde kraliçe kendisine gösterilen ilgiden oldukça yorulmuş ve İstanbul'da kendisini ziyaret etmeye gelenleri kabul etmemeye karar vermişti¹⁴. Dokuz Eylül kutlamalarının hemen öncesinde alınan kamuoyundan uzak durma kararına rağmen, İzmirli Dokuz Eylül kutlamalarında Keriman Hanım'ı kendi şehirlerinde görme umutlarını korudular¹⁵.

Anadolu gazetesi dünya güzelinin Dokuz Eylül kutlamalarının yapılacağı dönemde İzmir'de olacağını duyurdu¹⁶. Ancak Keriman Hanım hastalığını gerekçe göstererek Dokuz Eylül kutlamalarına katılmadı. Bu dönemde İzmir basını tarafından Keriman Hanım'ın özel hayatı yakından takip ediliyor ve kendisine birçok kişinin evlenme teklifi ettiği belirtiliyordu¹⁷. Kraliçe'ye gelen telgraf ve mektupların sayısı yüzlerle ifade ediliyordu. Keriman Hanım gelen bu tebrikleri teker teker yanıtlama imkânına sahip olmadığı için teşekkürlerini Anadolu Ajansı aracılığıyla iletmiştir¹⁸. İstanbul basınının kendisine gösterdiği yoğun ilgiye, gazete idarehanelerini birer birer gezerek teşekkür etmiştir¹⁹.

Anadolu gazetesinde Ni. Şe. [Nihat Şevki] imzasıyla yayımlanan bir yazıda kraliçenin İstanbul'da gazeteciler ordusundan saklanmasına değinilmektedir. Nihat Şevki'ye göre İstanbul basını dünya güzelinden bahsede bahsede onun "cıcığını" çıkarmıştır. Aşırı ilgiden bunalan Keriman Hanım çareyi bir akrabasının evine saklanmakta bulmuştur. İzmir'i ziyaret etmek Keriman Hanım için İstanbul'daki basın ilgisinden bir kaçış olacaktır. Yazar, iyimser bir yaklaşımla "belki de şimdi yoldadır bile" diyerek Dokuz Eylül kutlamalarında Keriman Hanım'ı görme umudu olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca İzmirlilerin, onu asla bunaltmayacağını, uzaktan bir kere kendisine bakıp uzaklaşacağını söylemiştir. Nihat Şevki yazısının sonunda İzmir'in kızlarının güzelliğine atıfta bulunarak İzmir'de Keriman Hanım'dan çok daha güzel kızlar olduğunu dile getirmiştir²⁰. Aynı yazar Dokuz Eylül kutlamalarının ardından Keriman Hanım'dan bahsettiği başka bir yazısında "Keriman Hanım'ın kat kat fevkinde güzellerimiz de vardır. Hatta onların yanında Keriman Hanım kraliçe değil, kraliçenin nedimesi bile olamaz" demiştir. Onun bu sözleri kullanmasında Keriman Hanım'ın Dokuz Eylül kutlamalarına katılmamasının

¹⁴ *Yeni Asır*, 4 Eylül 1932, s. 3.

¹⁵ *Anadolu*, 5 Eylül 1932, s. 2.

¹⁶ *Anadolu*, 6 Eylül 1932, s. 5.

¹⁷ *Anadolu*, 7 Eylül 1932, s. 2.

¹⁸ *Hizmet*, 8 Eylül 1932, s. 3; *Anadolu*, 8 Eylül 1932, s. 2.

¹⁹ *Anadolu*, 9 Eylül 1932, s. 2.

²⁰ Ni. Şe., "Dünya Güzeli Gaiplere Karışmış... Hayırdır İnşallah..." *Anadolu*, 7 Eylül 1932, s. 3.

etkili olduğu söylenebilir. “Gönül kimi severse güzel odur” sözünü okurlarına hatırlatarak, güzellik algısına farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır²¹.

İpek Film, Keriman Hanım'ın İzmir ziyareti ile ilgili Elhamra sinemasına mektup yazarak kraliçenin iki balo için İzmir'e gelebileceğini, bu konuda Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal cemiyetleriyle anlaşmanın mümkün olup olmadığını sormuştur. Elhamra Sineması'nın idarecileri söz konusu cemiyetlere başvurmuş, fakat cemiyetler bu teklifi kabul etmemiştir²². Bu nedenle Keriman Hanım'ın Eylül ayında İzmir'i ziyaret etmesi mümkün olmamıştır. Dünya güzelinin İzmir'e geleceği söylentileri Ekim ayında bir kez daha gündeme gelmiştir. Keriman Hanım'ın Ekim ayı içinde babasıyla birlikte İzmir'e geleceği söylenmiştir. Ziyareti sırasında kendisinin onuruna balolar verileceği duyurulmuştur²³. Ancak kamuoyunda büyük ilgi uyandıran bu haberler de asılsız çıkmış ve kraliçenin İzmir ziyareti Kasım ayına sarkmıştır.

Dünya Güzeli Keriman Halis Hanım'ın İzmir Yolculuğu

İzmirliilerin Keriman Hanım'ı bekleyişi yaklaşık iki ay sürdü. Kasım ayının ortasına gelindiğinde dünya güzelinin Avrupa ve Amerika'ya düzenleyeceği gezi öncesinde İzmir'i ziyaret edeceği kamuoyuna duyuruldu²⁴. Keriman Hanım'ın babası Amerika ziyaretlerinin henüz kesinleşmediğini ve ziyaretlerinin İzmir'le sınırlı kalacağını söyledi²⁵. Kraliçenin ziyareti birkaç günle sınırlı olacak ve bu süre içerisinde onuruna balolar düzenlenecekti²⁶. Söz konusu balolarda hayır cemiyetlerinin menfaatleri göz önünde bulundurulacaktı²⁷. Keriman Hanım'ı karşılamak için İzmir'in seçkin ailelerine mensup kadınlar özel bir motorla kraliçenin geleceği vapura giderek İzmir kadınları adına “Hoş geldiniz” demek için hazırlıklar yaptı²⁸. İzmirli sporcular karşılama töreni için ayrıca hazırlandı²⁹. İstanbul basınında Keriman Halis Hanım'ın Naim Palas Otelinde kalacağı yazılmıştır³⁰. Fakat kraliçe İzmir'de bulunduğu dönemde İzmir Palas Otelinde konaklamıştır. Kraliçenin

²¹ Ni. Şe. “Güzellik Bahsi Günün En Mühim Mevzuu Oldu...”, *Anadolu*, 11 Eylül 1932, s. 3.

²² *Akşam*, 12 Eylül 1932, s. 1.

²³ *Anadolu*, 17 Birinci Teşrin 1932, s. 1.

²⁴ *Yeni Asır*, 13 Teşrin Sani 1932, s. 1

²⁵ *Akşam*, 14 Teşrin Sani 1932, s. 1.

²⁶ *Hizmet*, 13 Teşrin Sani 1932, s. 1.

²⁷ *Anadolu*, 13 İkinci Teşrin 1932, s. 2.

²⁸ *Yeni Asır*, 14 Teşrin Sani 1932, s. 1-2.

²⁹ *Yeni Asır*, 15 Teşrin Sani 1932, s. 1.

³⁰ *Vakit*, 16 Teşrinisani 1932, s. 1.

konaklayacağı İzmir Palas Otelinde de dekorasyona büyük önem verilmiş ve otelde bulunan salon baştanbaşa çiçeklerle donatılmıştı³¹. İzmir Palas, Birinci Kordon Caddesi üzerine bir köşe parselde yer alıyordu. Erken Cumhuriyet döneminin İzmir'deki en önemli otellerinden birisiydi. 1927 yılında açılan otel lüks kabul ediliyordu. Sıcak su banyosu, telefon, kalorifer gibi o dönemde pek yaygın olmayan olanakları vardı. Toplam 26 odası olan tesis iyi bir lokantaya sahipti. Cuma ve Pazar günleri burada dans etmek mümkündü³².

Keriman Hanım'a vapur yolculuğu sırasında babası Halis Bey eşlik etti. 15 Kasım 1932 tarihinde İstanbul'dan hareket eden vapurda Seyrisefain idaresi kraliçe ve yakınlarına dört kamara tahsis etmiştir³³. Yolculuk öncesinde Halis Bey Akşam gazetesine bir röportaj vermiştir. Röportajda İzmir ziyaretinin yaklaşık on gün süreceğini belirtmiştir. Kendilerinin Mısır, Arabistan, Suriye, Filistin, Avrupa ve Amerika'dan çok sayıda davet aldıklarını söylemiştir. Ayrıca "Sitroen" kumpanyasının kraliçenin Paris'te bindiği otomobili kendilerine hediye etmek istediğini, fakat otomobilin gelmesi ve gümrük giderlerinin 1500 lira tutacağı için hediyeyi kabul edip etmeme konusunda kararsız olduklarını dile getirmiştir. Keriman Hanım'la ilgili olarak ise yakın zamanda boğaz hastalığına yakalandığını, fakat iyileştiğini söylemiştir. Avrupa basınında çıkan yo-yo oynarken çekilen fotoğrafına da açıklık getirmiştir. O fotoğrafın orijinal olmadığını, yo-yo oynayan başka birisinin vücuduna kızının başının yapıştırıldığını belirtmiştir. Söz konusu gazetenin kızına bir kutu yo-yo verdiğini, kızının bu yo-yoları arkadaşlarına dağıttığını söylemiştir. Halis Bey, kızının evlenmesine dair kendisine yöneltilen soruya "Böyle bir şey aklımızdan bile geçmiyor... Kızım şimdi 18 yaşındadır. 23-24 yaşına kadar karşımıza milyarder de çıksa evlendirecek değiliz." yanıtını vermiştir³⁴.

Yolculuk öncesinde İstanbul basını Keriman Hanım'ı yakından takip etti. Keriman Hanım gazetecilere yapacağı seyahat ile ilgili "İzmir belediyesi ve dostlarım tarafından müteaddit defa davet edilmişim. Şimdi bu davetlere icabet etmiş olmak ve orada bir hafta kadar kalmak üzere İzmir'e gidiyorum. Bir hafta sonra tekrar İstanbul'a döneceğim. Sene başında veya biraz sonra Mısır'a gideceğiz. Mısır'dan da çok davet edildim. Amerika'ya gitmek için muhtelif teklifler var. Amerika seyahati takarrür etmiştir, fakat tarihi henüz belli değildir. İzmir'e ilk defa gidiyorum. Çok güzel olduğunu orada bulunan akrabalarımın

³¹ *Yeni Asır*, 14 Teşrin Sani 1932, s. 1-2.

³² Emel Kayın, *İzmir Oteller Tarihi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2000, s. 183-184.

³³ *Cumhuriyet*, 16 Teşrinisani 1932, s. 1; *Vakit*, 15 Teşrinisani 1932, s. 9.

³⁴ *Akşam*, 15 Teşrinisani 1932, s. 1-2.

aldığım mektuplardan öğreniyorum. Şimdiye kadar gezdiğim ve gördüğüm yerlerden en güzeli İstanbul'dur. İzmir'i de İstanbul gibi seveceğimi zannediyorum..." açıklamasını yaptı³⁵.

Keriman Hanım'ın İzmir'e ayak basacağı 16 Kasım günü, İzmirliiler oldukça heyecanlıydı. İzdihama engel olmak için zabıta gerekli tedbirleri almıştır³⁶. Nihat Şevki, dünya güzelini Dokuz Eylül kutlamalarında ağırlandıkları için üzüntüsünü dile getirmiştir. Ziyaretin ani gelişmesinin hazırlık yapmalarına engel olduğunu, fakat İzmir halkının bütün samimiyetiyle kraliçeyi selamlayıp seveceğini vurgulayarak "Güzel İzmir'e hoş geldin güzeller güzeli!" demiştir. Ayrıca İzmir'de kraliçeden daha güzel kızlar olduğunu, fakat o güzellerin kraliçeye hürmet edeceğini, kraliçenin de bu güzellere gülümsemesini eksik etmemesi gerektiğini belirtmiştir³⁷. Kemal Kamil Bey, kraliçenin dünya güzeli seçilmesinin dünyanın Türk kadını hakkındaki ön yargılarını yıktığını söylemiş ve kraliçeye "sefa geldiniz" demiştir³⁸. Hizmet gazetesi "Hoş geldin güzel Türk kıızı!" sözleriyle kraliçeye seslenmiştir³⁹.

Keriman Halis Hanım'ın İzmir'de İlk Günü

Keriman Halis Hanım, 16 Kasım sabahı İzmir vapuruyla İzmir'e geldi. Kendisini karşılamak üzere gazeteciler, sporcular ve kadınlardan oluşan bir grup vapura gitti. Karşılama gidecekler için İzmir Palas Otel'i'nin sahibi Ahmet Bey özel bir römork tutmuştu. Kraliçeyi taşıyan geminin menderekte içeriye doğru girmesiyle römorktakilerin heyecanı arttı. Kraliçenin güvertede görünmesiyle birlikte kadınlar ellerindeki mendillerini, erkekler ise şapkalarını sallayarak dünya güzelini selamladı. Dünya güzeli İzmirliilere tebessüm ederek ve mendil sallayarak karşılık verdi. Bu sırada İzmirliiler kendi aralarında "Keriman biraz zayıflamış", "Belki uykusuzdur", "Vapur da sallamış olabilir" şeklinde fısıldaşıyorlardı. Vapurdan merdiven indirilmesiyle birlikte karşılamak için orada bulunanlar İzmir vapuruna çıktılar⁴⁰.

İzmirliiler kraliçeyi çiçek buketiyle karşıladılar. Çiçek buketini İzmirliiler adına İzmir Palas Otel'i'nin sahibi Ahmet Bey takdim etti. Vapurun içinde

³⁵ *Vakit*, 16 Teşrinisani 1932, s. 9.

³⁶ *Anadolu*, 16 İkinci Teşrin, s. 1.

³⁷ Nihat Şevki, "Güzel İzmir'e Hoş Geldin Güzeller Güzeli...", *Anadolu*, 16 İkinci Teşrin 1932, s. 3.

³⁸ Kemal Kamil, "Açık Mektup", *Yeni Asır*, 16 Teşrinisani 1932, s. 2.

³⁹ *Hizmet*, 16 Teşrin Sani 1932, s. 1.

⁴⁰ *Anadolu*, 17 Teşrinisani 1932, s. 1.

kraliçeye ilgi oldukça fazlaydı. İzmirli kraliçeyle fotoğraf çekilebilmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Bu sırada Ahmet Bey'in oğlu Haluk dünya güzeline "hoş geldin" dedi. Onunla aynı yaşlarda olan dört yaşındaki başka bir çocuk "Hoş geldin dünya güzeli" diyerek Keriman Hanım'ın elini sıktı. Fakat çocuk bununla kalmadı annesine kraliçeye bir şey söylemek istediğini belirtti. Annesi de söyle oğlum, eğer gizliyse kulağına söyle yanıtını verdi. Bunun üzerine küçük çocuk kraliçeye "Ben seni yanağından öpmek istiyorum" dedi. Senai Kazmirci Bey'in oğlu olan Merih isimli bu çocuk alkışlar eşliğinde kraliçeyi öptü⁴¹. Yeni Asır gazetesi, Merih isimli çocuğun fotoğrafını "Türk güzelinin takdirkârlarını coşturan bir sahne. Dünkü günün küçük çapkını sevimli Merih" sözleriyle yayımladı⁴².

İzmir basını kraliçeye yoğun ilgi gösteriyordu. Anadolu gazetesi muhabiri, Keriman Hanım henüz daha vapurdan inip İzmir'e ayak basmadan kendisiyle röportaj yaptı. Muhabirin ilk sorusu "İzmir'e ilk defa mı geliyorsunuz?" oldu. Keriman Hanım bu soruya "evet" yanıtını verdi ve İzmir'in methini her zaman duyduğunu dile getirdi. Bunun ardından Anadolu muhabiri kraliçeyi aslında Dokuz Eylül kutlamalarında görmeyi umduklarını belirtti. Kraliçenin yanıtı annesi hasta olduğu için kutlamalara gelemediği oldu. Fakat muhabir kendilerine hasta olan kişinin Keriman Hanım'ın kendisi olduğunun söylendiğini hatırlattı. Bunun üzerine kraliçe kendisinin de hasta olduğunu fakat iyileştiğini belirtti⁴³. Dokuz Eylül törenleri meselesi Zeynel Besim'in kraliçe ile yaptığı sohbet de gündeme gelmiştir. Halis Bey kızı nezle olmasaydı Dokuz Eylül törenlerine mutlaka geleceklerini, ama hastalıktan dolayı bu törenlere katılamadıklarını belirtmiştir⁴⁴.

Vapurda düzenlenen karşılama töreninin ardından kraliçe römorköre alındı ve römorkör Pasaport'a doğru ilerlemeye başladı. Bu sırada kıyıda oldukça kalabalık bir insan topluluğu bulunuyordu. Kraliçenin römorkörden inip arabaya ulaşması oldukça güç oldu. Araba kalabalığının arasından yavaş yavaş ilerleyerek İzmir Palas Oteli'ne doğru ilerledi. Bu sırada otelin önünde de kalabalık toplanmıştı. Kraliçe otelin traçasına çıkarak kendisini görmeye gelenleri selamladı. Bunun ardından kraliçe istirahat etmek üzere odasına çekildi. İzmir'in soğuk havası onu biraz rahatsız etmişti⁴⁵. Yaklaşık bir saatlik

⁴¹ *Anadolu*, 17 İkinci Teşrin, s. 6; *Akşam*, 17 Teşrinisani 1932, s. 2.

⁴² *Yeni Asır*, 17 Teşrinisani 1932.

⁴³ *Anadolu*, 17 Teşrinisani 1932, s. 6.

⁴⁴ *Hizmet*, 17 Teşrinisani 1932, s. 1.

⁴⁵ Kemalettin Şükrü, "Dünya Güzeli İle Bir Saat", *Yeni Asır*, 17 Teşrinisani 1932, s. 4.

istirahatin ardından valiyi, belediye başkanını ve Cumhuriyet Halk Fırkası binasını ziyaret etti⁴⁶. Fırka binasını ziyareti sırasında CHF İzmir Reisi Hacim Muhittin Bey orada bulunmuyordu. Hacim Muhittin Bey daha sonra Keriman Hanım'a orada bulunamamış olmaktan dolayı üzüntüsünü dile getirmiştir⁴⁷.

İzmir'in eczacıları Keriman Hanım'a özel ilgi göstermiştir. Eczacı Kemal Kamil Bey, kraliçeye Bahar Çiçeği kolonyasını hediye etmiştir⁴⁸. Kraliçe kendisine verilen bu hediyeye karşılık imzalı bir fotoğrafını Kemal Kamil Bey'e hediye etmiştir⁴⁹. Kemal Kamil kendisine verilen bu hediyein ardından Keriman Hanım'a ironi yaparak küçük bir serzenişte bulunmuştur. Kraliçenin "K" harfini düzgün yazamadığını ve kendisindeki "yegane kusurun" bu olduğunu belirtmiştir⁵⁰. İzmir'in tanınmış eczacılarından Şifa eczanesi sahibi Ferit Bey de, kendi ürünlerinden bir takım hazırlayarak kraliçeye vermiştir. Kraliçe Kemal Kamil Bey'e olduğu gibi, Ferit Bey'e de imzalı fotoğrafını hediye etmiştir⁵¹. Ferit Bey kendisine hediye edilen fotoğrafı bir reklam ögesi olarak kullanmış ve kraliçenin kendisine verdiği fotoğrafın "kimsede eşi olmadığını" belirterek İzmirlileri bu fotoğrafı görmek için Şifa eczanesini ziyaret etmeye davet etmiştir⁵². Ferit Bey, Türk kadınına ithal kokulardan kurtarmak amacıyla kolonya üretimine önem veren bir isimdir. Kolonya üretimindeki amacının sadece "yaradılışı ve cinsiyeti gereği en büyük ve sadık tüketici olan kadına, özlediği değerinde ürünler vermek" olduğunu dile getirmiştir⁵³.

Kraliçeyi İzmir Palas Oteli'nde gazeteciler takip etmeye devam etti. Bir gazeteci kraliçeye hangi tip erkeklerden hoşlandığını sordu. Kraliçe; "rica ederim, bu suali sormamış olun" yanıtını verdi. Gazeteci ısrarını sürdürdü ve "erkekler nasıl kadınlardan bahsediyorsa, kraliçem, siz de söyleyin ne olur?" dedi. Bu söze Halis Bey müdahale ederek kızının almış olduğu terbiyenin bu soruya cevap vermesine engel teşkil edeceğini belirtti. Kızının bu tarz dedikodu mevzularına karıştırılmamasını istedi. Bu sert sözlere rağmen gazeteci kraliçeye hangi meslek grubundaki erkekleri sevdiğini sordu. Halis Bey yine araya girerek erkek bahsinin olmayacağını, kızının henüz çok küçük olduğunu belirtti.

⁴⁶ *Anadolu*, 17 Teşrinisani 1932, s. 6; *Akşam*, 17 Teşrinisani 1932, s. 2; *Yeni Asır*, 17 Teşrinisani 1932, s. 1.

⁴⁷ *Yeni Asır*, 20 Teşrinisani 1932, s. 2.

⁴⁸ *Anadolu*, 17 İkinci Teşrin 1932, s. 3.

⁴⁹ *Hizmet*, 18 Teşrinisani 1932, s. 2.

⁵⁰ Kemal Kamil, "Keriman Halis Hanım!?", *Anadolu*, 23 Teşrinisani 1932, s. 4.

⁵¹ *Hizmet*, 18 Teşrinisani 1932, s. 4.

⁵² *Hizmet*, 23 Teşrinisani 1932, s. 6.

⁵³ Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı ve S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 110.

Karşlarına milyarder çıksa bile kızının belli bir yaşa gelmeden evlenmesine müsaade etmeyeceğini söyledi⁵⁴. Halis Bey'in bu söylemine rağmen İzmir basınında Keriman Halis'in talipleri ile ilgili haberler eksik olmadı. Leylek mahlasını kullanan⁵⁵ Zeynel Besim (Sun) tarafından yazılan bir yazıda ironik bir dille kraliçeyle evlenmek isteyen çok sayıda İzmirli olduğu dile getirilmiştir⁵⁶. Akşam gazetesi otel sahibi Naim Bey'in oğlu Adnan Bey'le Keriman Hanım'ın nişanlanacağı söylentilerinin olduğunu fakat bunun doğru olmadığını belirtmiştir⁵⁷. Akşam gazetesi söz konusu haberde evlilik iddiasını her ne kadar doğru olmayan bir bilgi olarak vermiş olsa da, Anadolu gazetesi haberi yanlış yorumlayarak Akşam gazetesinin Keriman Hanım'ın evleneceğine dair yaptığı haberin doğru olmadığını belirtmiştir⁵⁸. Akşam gazetesi Anadolu gazetesinin bu tavrına "Gerek kraliçe, gerek pederi Halis beyefendi müsterih olsunlar, Akşam gazetesi, şayiayı doğru bulmamış, bilakis tekzip etmiştir. Binaenaleyh Anadolu'daki dünkü neşriyat şekli tamamıyla gayri varittir. Gazetem ve hakikat nam ve hesabına keyfiyeti tavzih ederim" sözleriyle tepki göstermiştir⁵⁹.

İzmirliilerin Keriman Halis ile ilgili ilk izlenimleri dikkat çekicidir. Nihat Şevki, kraliçenin İzmir'e ayak bastığı gün İzmirliilerin yapmış olduğu yorumları okurlarını aktarmıştır. Bir İzmirli "Vallah, azizim, güzel güzel amma, ben bir şey anlamadım. Herhalde onu dünya güzeli seçen heyet boş kafalılardan müteşekkil değildi. Fakat bende bir heyecan uyandırmadı. Bence güzel denilince biraz etli, butlu olmalıdır. Belki, Avrupalılarca güzel budur. Kim bilir..." yorumunu yapmıştır. Yaşlı bir kadın kraliçe için "Pek de ahım şahım değil ayol. Bunun neresini kraliçe yapmışlar." demiştir. Başka birisi ise "Yirmi kadın arasında onu görsem 'içlerinde en güzeli budur' diyeceğimi zannetmiyorum" demiştir⁶⁰. Bütün bu yorumlar İzmirliilerin bir kısmının Keriman Halis'i beledikleri kadar güzel bulmadıklarını göstermektedir.

Keriman Hanım kendisine sorulan "Mantonuz size çok yakışmış. Onu nereden aldınız?" sorusuna "Paris'ten" yanıtını vermiştir⁶¹. Kraliçenin mantosuyla ilgili yapmış olduğu bu açıklama bazı kişileri rahatsız etmiştir. Bu

⁵⁴ *Anadolu*, 17 Teşrinisani 1932, s. 6.

⁵⁵ Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmaları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2004, s. 118.

⁵⁶ Leylek, "Dünya Güzeli ve Namzetleri", *Hizmet*, 17 Teşrinisani 1932, s. 5.

⁵⁷ *Akşam*, 19 Teşrinisani 1932, s. 2.

⁵⁸ *Anadolu*, 21 İkinci Teşrin 1932, s. 3.

⁵⁹ *Hizmet*, 22 Teşrinisani 1932, s. 2.

⁶⁰ Nihat Şevki, "Bugünün Mühim Mevzuu Dünya Güzeli", *Anadolu*, 17 İkinci Teşrin 1932, s. 3.

⁶¹ Kemalettin Şükrü, "Dünya Güzeli İle Bir Saat", *Yeni Asır*, 17 Teşrinisani 1932, s. 4.

rahatsızlığı Kemal Talat açık bir dille ifade etmiştir. Ona göre Türk kızı yalan söyleyemezdi, gerçek ne ise onu dile getirirdi. Keriman Halis gerçeği dile getirerek mantosunu Paris'ten aldığını söylemiştir. Ancak Kemal Talat, yerli malının ön plana çıkarmanın daha doğru olduğunu düşünmektedir. Kraliçenin bundan sonraki söylemlerinde yerli malına vurgu yapması gerektiğini belirtmiştir. İpekiş tarafından Krem Keriman adıyla bir kumaş piyasaya sürülmüşken ve İzmirli krep Keriman'dan roplar yaparken; yabancı bir ülkeye ait bir ürüne vurgu yapılmasını yanlış bulmuştur⁶².

İzmir Palas'ta Güzellik Kraliçesi Onuruna Balo Düzenlenmesi

17 Kasım 1932 akşamı dünya güzelinin şerefine İzmir Palas Otelinde bir balo düzenlenmesi kararlaştırıldı. Balonun herhangi bir giriş ücreti olmayıp, İzmir'in bütün seçkin aileleri davet edilmiştir⁶³. Hizmet gazetesine balo için tam sayfa ilan verildi. Bu ilanda katılımcıların siyah elbise giymelerinin zorunlu olduğu hatırlatıldı⁶⁴. Ayrıca 18 Kasım ve 20 Kasım tarihlerinde saat 17'den itibaren kraliçe şerefine Tedansan verilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁵.

17 Kasım akşamı düzenlenen baloya İzmirli büyük ilgi göstermiştir. Yaklaşık 500 kişi katılmış ve İzmir Palas salonları baştanbaşa dolmuştur. Balo günü öğleden önce telefonla kendilerine yer ayırtmak isteyen çok sayıda İzmirli, yer kalmadığı cevabıyla karşılaşmıştır. İzmirliğin eğlenceye doyduğu balo gecenin ilerleyen saatlerine kadar devam etmiştir. Baloda en fazla merak edilen konulardan birisi kraliçenin birisiyle dans edip etmeyeceğiydi. Keriman Hanım balo sırasında hiç kimseyle dans etmemiştir⁶⁶.

Keriman Hanım'ın İzmirli tarafından coşkuyla karşılanması İstanbul basınının da dikkatini çekti. Vakit gazetesi, İzmirliğin kraliçeyi coşkulu şekilde karşılamalarından memnun olduklarını dile getirmiş fakat bir serzenişte bulunmuştur. "...gönül ister ki İzmirliğin Türk güzelliği hakkında gösterdikleri bu hassasiyetin şimdiye kadar ilim ve fennin herhangi bir subesinde yüksek kabiliyet gösteren hiçbir Türk genci hakkında bezledilmemiş olduğunu da hatırlatmaktan kendimizi alamıyoruz." sözleriyle İzmirliğin

⁶² Kemal Talat, "Dünya Güzeli ve Yerli Mallarımız", *Anadolu*, 17 İkinci Teşrin 1932, s. 3.

⁶³ *Anadolu*, 17 İkinci Teşrin 1932, s. 3.

⁶⁴ *Hizmet*, 17 Teşrinisani 1932, s. 8.

⁶⁵ *Anadolu*, 18 İkinci Teşrin 1932, s. 3; *Yeni Asır*, 18 Teşrinisani 1932, s. 2.

⁶⁶ *Hizmet*, 18 Teşrinisani 1932, s. 2; *Yeni Asır*, 18 Teşrinisani 1932, s. 2.

kraliçeye verdikleri önem kadar, bilim adamlarına da önem vermesi gerektiği vurgulanmıştır⁶⁷.

Keriman Hanım'ın İzmir'e yapmış olduğu ziyaret, farklı dedikoduların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu dedikodulara göre kraliçe İzmir'i maddi menfaat sağlamak için ziyaret etmiştir. Yeni Asır gazetesine verdiği röportajda kraliçe bu iddialara açık bir dille cevap vermiştir⁶⁸: "Maddi menfaat bize o kadar cazip görünse idi, ne kadar cezbedici teklifler karşısında ve muhitler içinde bulunduğumuzu düşünürseniz, bu saatte vatanımızın bu güzel parçasında bulunmazdım. Ben, tali yolunda Türk kadınının ırki güzelliğini temsil etmek şerefine mazhar oldum. Vazifem bu şerefim, şahsımdan ziyade ırkıma ait olduğunu düşünerek onu memleketim için elimden geldiği kadar iyi fikirlere, iyi görüşlere açık bulundurmaktır. Yarın, bu güzel vazifeyi, benden alacak olan diğer hemşirelerim elbette daha büyük kudret ve salahiyetle idare edeceklerdir. Şuna kaniim ki ırkımızın güzelliğini cihana tanıtmak yalnız bedii bir mesele değildir, aynı zamanda Türklük hakkında asırdan beri yerleşmiş yanlış fikirlerin tamamen ortadan kalkması için en iyi yollardan biridir."

Keriman Hanım İzmir'deki ikinci gününde önemli ziyaretler gerçekleştirmiştir. O sırada İzmir'de bulunan Erkan-ı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi Paşa'yı ziyaret etmiştir. İzmir Palas Oteli'nden, Paşa'nın kaldığı Gazi konağına yürüyerek gitmiştir. Buradan ayrıldıktan sonra atlı tramvaya binerek hükümet binasına gitmiştir. Hayatında atlı tramvay görmeyen kraliçe, bu taşıma araçlarını oldukça garipsemiştir. Bölgede bulunan esnaftan alışveriş yaparken İzmirliiler kendisine büyük ilgi göstermiştir. Daha sonra ise oteline geriye dönmüştür. Otelde bulunduğu sırada Kız ve Erkek Liselerinden öğrenciler kendisini ziyarete geldi. Öğrencilerin ziyareti onu oldukça mutlu etmiştir. Altay Kulübü'nden Danyal Bey, kraliçeye Altay Spor Kulübü'ne fahri üyelik teklifinde bulundu. Keriman Halis Hanım bu teklifi kabul etmiştir⁶⁹. Kraliçe'ye yapılan bu teklif ilk değildi. İstanbul'da bulunduğu dönemde hem Fenerbahçe taraftarları hem de Galatasaray taraftarları kraliçeye fahri üyelik teklifinde bulunmuşlardır. Kraliçe her iki takım arasındaki rekabeti bildiği için bu teklifi kabul etmemiştir. Bundan dolayı Altay'ın fahri üyeliğini kabul etmesi büyük önem taşımaktadır. Altaylılar kraliçenin kendi kulüplerine fahri üye olmasını çay ziyafeti vererek

⁶⁷ İ. Akif, "Keriman Hanım ve İzmirliiler", *Vakit*, 17 Teşrinisani 1932, s. 1.

⁶⁸ Kemalettin Şükrü, "Dünya Güzeli İle Bir Saat", *Yeni Asır*, 17 Teşrinisani 1932, s. 4.

⁶⁹ *Anadolu*, 18 İnkiteşrin 1932, s. 1; *Yeni Asır*, 18 Teşrinisani 1932, s. 2; *Hizmet*, 18 Teşrinisani 1932, s. 1.

kutlamıştır⁷⁰. Kraliçeye Altay fahri azalığı vesikası Doktor Fikret Bey tarafından takdim edilmiştir. Altay Spor Kulübü'nün Kraliçe onuruna vereceği çay ziyaretine, Keriman Hanım yoğunluktan dolayı katılamamıştır. Bunun üzerine Doktor Fikret Bey, Keriman Hanım'ı İzmir Palas Oteli'nde ziyaret etmiştir. Kraliçe bu vesikaya karşılık büyük boy bir fotoğrafını imzalayarak Altay kulübüne hediye etmiştir. Fotoğrafın üzerine "Mensubiyetiyle iftihar duyduğum Altay'dan gördüğüm samimiyete bir şükran nişanesi ve hatıra olmak üzere" yazısını yazmıştır⁷¹.

İzmir Basınının Keriman Halis Hanım'a İlgisi

İzmir basını Keriman Halis'e yakın olmak için büyük bir rekabet içine girmiştir. Rekabet kraliçenin dünya güzellik yarışmasına katıldığı Spa şehrinde başlamıştır. Yeni Asır gazetesi Spa'daki güzellik yarışmasına muhabir gönderen İzmir'deki tek gazete olmuştur⁷². Bu rekabet Keriman Halis'i taşıyan vapur limana yaklaşır yaklaşmaz somutlaşmıştır. Kraliçe İzmir'de bulunan gazetelerin matbaa ve idarehanelerini birer birer ziyaret etmiştir.

Kraliçe Hizmet gazetesinin matbaasını ziyaret ederek burada Zeynel Besim Bey ile görüşmüştür. Görüşmede kraliçe Karşıyaka'ya da davet edilmiştir. Hem kraliçe hem de Halis Bey uygun zamanları olursa Karşıyaka'ya gidebileceklerini belirtmişlerdir. Hizmet gazetesi kraliçenin ziyaretinin matbaalarına bir demet çiçek gibi renk verdiğini belirtmiştir⁷³. Keriman Halis, Yeni Asır matbaasına da bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ancak bu ziyaret habersiz yapıldığı için gazetenin yöneticileri o sırada matbaada bulunmuyordu. Yeni Asır muhabiri, kraliçe ile yaptığı röportajda kendisini bir kez daha matbaalarında ağırlamak istediklerini dile getirmiştir⁷⁴. Ayrıca Yeni Asır gazetesi edebiyat köşelerinde de dünya güzeline yer vermiştir. Yeni Asır gazetesinde Celal Enver'in kraliçe için kaleme aldığı Türk Güzeline başlıklı şiir yayımlanmıştır⁷⁵:

İrkımın kanı var damarlarımda
Dünyada en güzel elbette sensin
Sen şarktan hızalan rüzgar oldukça

⁷⁰ *Yeni Asır*, 20 Teşrinisani 1932, s. 4.

⁷¹ *Yeni Asır*, 24 Teşrinisani 1932, s. 2.

⁷² Kemalettin Şükrü, "Dünya Güzeli İle Bir Saat", *Yeni Asır*, 17 Teşrinisani 1932, s. 4.

⁷³ *Hizmet*, 17 Teşrinisani 1932, s. 1.

⁷⁴ Kemalettin Şükrü, "Dünya Güzeli İle Bir Saat", *Yeni Asır*, 17 Teşrinisani 1932, s. 4.

⁷⁵ *Yeni Asır*, 17 Teşrinisani 1932, s. 2.

Garpta bir gün değil her gün esensin

İrkımın güzellik eski gururu;
Keriman güzelmiş elbet ki doğru
Dolaş ki şöhretin bugünkü uğru
Yalnız garba değil dünyaya dinsin

Sana biz yurdumla hoş geldin dedik
Seni biz bir bahar kadar bekledik
Biz senin yoluna gönül ekledik
Sen onun üstünde nazla gezensin

Keriman Hanım İzmir basınında çok sayıda habere ve köşe yazısına konu olduğu gibi, karikatüristlere de ilham vermiştir. Hizmet gazetesinde yayımlanan bir karikatürde kadın karakter teyzesine “Erkek değil mi; cinsi batsın. Daha iki gün evvel “nerde Keriman Hanım, nerde sen” demez mi teyzeciğim?” demiştir. Teyzesi ise ona “Halt etmiş... Senin gibisini bulmuş ta bunuyor... yanıtını vermiştir⁷⁶.

İzmir basınında Keriman Halis ile ilgili rekabette Anadolu gazetesi öne çıkmıştır. Çünkü kraliçe İzmir’de bulunduğu sırada Anadolu gazetesi için iki yazı kaleme almıştır. İlk yazısında güzellik yarışmasına katılma sürecinden bahsetmekte ve yarışmaya katılması konusunda çevresinde bulunan kişilerin kendisini teşvik ettiğini belirtmektedir. İzmirli kadınların yarışmaya katılma konusunda ilk günlerde çekinceleri ve korkuları bulunuyordu. Onu en fazla rahatsız eden husus yarışmayı kaybetme ihtimaliydi. Yarışma için Paris’e adımını attığı an, yaptığı işin bir “vatan meselesi” olduğunu gördü. Avrupa’da gördükleri Türk inkılabının değerini daha iyi anlamasına neden oldu. Yazısında bu duruma “Seyahatimde, müsamere ve balolarda, memleketim için, sevgili Gazimizin memleket kadınlığı için yaptığı inkılabın büyüklüğünü takdir ettim.” sözleriyle vurgu yaptı. Avrupa’da bulunduğu sırada, kendisinden sürekli olarak “milli elbise” giymesi istenmiştir. Türkiye’de insanların Avrupalılar gibi giyindiğini anlatmakta zorluk çektiğini belirtmiştir. Onun bu yaşadıkları Avrupa’daki Türk imgesini göstermesi bakımından önemlidir. Keriman Halis bu imgenin değişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Keriman Halis yazısında Mustafa Kemal Paşa için “Büyük kurtarıcıyı Türk milletinin başından eksik etmemesini, cenabı haktan temenni ediyorum.” demiştir⁷⁷.

⁷⁶ Hizmet, 25 Teşrinisani 1932, s. 1.

⁷⁷ Keriman Halis, “Güzellerimizden Memleket Vazife Bekliyor”, *Anadolu*, 18 İkinci Teşrin, s. 1.

Keriman Hanım Anadolu gazetesinde yayımlanan ikinci yazısında Avrupa'daki Türk imgesine bir kez daha vurgu yapmıştır. Avrupalıların Türk kadınlarını eski saray kıyafetleriyle, peçeli, altın fesli ve şalvarlı; Türk erkeklerini ise yeniçeri kıyafetli ve palabıyıklı olarak tasavvur ettiklerini belirtmiştir. Ona göre Avrupalılardaki bu algı cehaletin ve önyargının ürünüdür. Bunu en iyi gözlemleyen kişi kendisi olmuştur. Çünkü Paris'ten Brüksel'e geçeceği zaman istasyondaki herkes Türk güzelini görmeyi arzuluyordu. Fakat kimse Keriman Hanım'ın o güzel Türk kadını olacağına ihtimal vermedi. Çünkü bekleyenlerin zihinlerindeki Türk imgesi peçeli bir Türk kadınıydı. Kendisine bile Türk güzelinin nerede olduğunu soranlar olmuştur. Avrupalılar Pierre Loti'nin kitabındaki Türk kadını arıyordu. Fakat Keriman Hanım aradıkları portreden oldukça farklıydı. Keriman Hanım'a Ermeni olduğunu söyleyenler vardı. Bu sözlere babası Halis Bey cevap veriyordu. Keriman Hanım, güzellik yarışması sürecinde kaldığı otelde yarışmaya katılan bütün devletlerin bayraklarının olduğunu fakat Türk bayrağının olmadığını gördü. Yarışmayı kazandıktan sonra halk onun balkona çıkmasını bekliyordu. Fakat o, Türk bayrağı asılmadan balkona çıkmayacağını dile getirdi. Kendisine o şartlarda bayrak tedarik etmenin imkânsız olduğu söylendi. Bunun üzerine babası bir top kumaş getirin kendi bayrağımızı kendimiz yaparız dedi. Beş-on dakika içinde Türk bayrağını yaptılar. Bu bayrağı tutarak Keriman Hanım balkona çıktı ve halkı selamladı. Belçikalılar "Yaşasın Türkiye, yaşasın Gazi" diye bağırıyordu. Keriman Hanım bu söyleme "Yaşasın Belçika yaşasın Sepa" şeklinde karşılık verdi. Akşam yemeğinde yemek masasına feslerin konulduğunu gördü. Avrupalılar hala Türklerin fes taktığını düşünüyordu. Halis Bey, bu durum karşısında Türkiye'de devrimleri anlattı ve Türk halkının Avrupalılardan farklı olmadığını vurguladı. Hatta Türk gazetelerinin Avrupalılarca kolay bir şekilde okunabileceğini çünkü Latin harflerine geçildiğini belirtti. Örnek için göstermeye kalktığı gazetede peçeli bir kadın fotoğrafı vardı. Bu fotoğraf dile getirdikleri bütün tezleri çürütebilirdi. Bundan dolayı bu nüshayı kimse görmeden yok edip, başka bir gazete nüshası gösterdiler. Böylece Türkiye'deki modernleşme serüveni Avrupalılara aktarılmış oldu. Keriman Halis'in ikinci yazısında bütün bu yaşananlar detaylarıyla anlatılmıştır⁷⁸.

⁷⁸ Keriman Halis, "Avrupa'da Türk Kadınlığının Göreceği Hizmet", *Anadolu*, 21 İkinci Teşrin 1932, s. 1.

Ziyaretin Futbola Yansıması: Kraliçe Kupası

Himaye-i Etfal Cemiyeti, fakir çocukların yararına bir futbol maçı düzenlemeyi planlamış ve bu maça güzellik kraliçesini davet etmiştir. Maç lig şampiyonu Altınordu ile şilt şampiyonu İzmirspor arasında gerçekleşecektir. Normalde maçın bir hafta sonra yapılması planlanmıştı. Fakat kraliçenin katılımını sağlamak için maç 18 Kasım tarihine alınmıştır. Kraliçe bu maçta sadece seyirci olmakla kalmayacak, maçın başlangıç vuruşunu yapacaktır. Ayrıca kraliçe adına hazırlanan kupa Keriman Halis tarafından kazanan takıma verilecektir⁷⁹.

18 Kasım günü İzmirliiler İzmirspor-Altınordu maçına büyük ilgi gösterdi. Konak'tan Punta'ya kadar Kordon boyu dolup taşmıştı. İzmirliiler Alsancak stadyumunu tıka basa doldurmuş durumdaydı. Stadyum adeta mahşerden bir numune görünümünü andırıyordu. Büyük maçlarda bile bu kadar kalabalık olmuyordu. Maçın başlamasına iki saat kala stadyum dolmuş durumdaydı. Bileti olmasına rağmen çok sayıda İzmirli dışarıda kalmıştı. Zabıta memurları merdivenlerde insanların geçeceği boşluğu yaratmak için yoğun gayret gösteriyordu. Maça sadece erkekler değil kadınlar da yoğun ilgi gösterdi. Lutr mantolu kadınlar, ipek roblu ve tuvaletli kadınlar, kostüm tayorlu genç kızlar, çarşafli nineler ve şalvarlı köylüler seyirciler arasında bulunuyordu⁸⁰.

Keriman Halis, maç saati yaklaşmasına rağmen henüz stadyuma gelmemişti. Bu durum taraftarların sabırsızlanmasına neden oluyordu. Kraliçenin gecikmesinin nedeni yoğun izdihamdı. Taraftarların yoğun ilgisinden dolayı bir türlü otomobilden inemiyordu. Güç bir şekilde stadyuma girebildi. İzmirliilerin karşısına tam bir sporcu gibi çıktı. Havanın aşırı soğuk olmasına rağmen mantosunu giymemişti. Hızlı bir şekilde yürüyerek kendisine ayrılan locasına geçti. Kendisine üşüyüp üşmediğini soranlara "İnsan binlerce genç ve sıcak samimiyet içinde üşür mü?" yanıtını verdi. Binlerce taraftarın gözlerinin üzerinde olması onu çok heyecanlandırmıştı. Keriman Hanım locasında ayağa kalkarak hem halkı hem de sporcuları selamladı. Erkan-ı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi Paşa ve Fahreddin Paşa da orada bulunuyordu. Bu sırada babası İzmirliilere teşekkür konuşması yaptı ve şunları söyledi: "Güzel İzmir'in asil gençleri! Kızım Keriman'a layık olmadığı iltifatı gösterdiğinizden dolayı çok teşekkür ederim. Bu teveccüh ve iltifatlarımızı hiçbir zaman unutmayacağız." Bu sözlerin ardından top sahanın tam ortasına konmuş ve

⁷⁹ *Hizmet*, 18 Teşrinisani 1932 s. 1; *Yeni Asır*, 18 Teşrinisani 1932, s. 1.

⁸⁰ *Yeni Asır*, 20 Teşrinisani 1932, s. 1-2; *Anadolu*, 20 İkinci Teşrin 1932, s. 1.

etrafına sporcular dizilmişti. Keriman Hanım çevik adımlarla giderek topun başına geçti. Para atışını İzmirspor kazandığı için kraliçe İzmirspor'un santrafor mevkiine geçti. Düdük sesiyle birlikte başlama vuruşunu yaptı. Herkes kraliçeden kötü bir başlama vuruşu bekliyordu, fakat sağ ayağıyla güzel bir pas vererek maçı başlattı⁸¹.

Maç sırasında basının kraliçeye ilgisi çok fazlaydı. Fotoğrafçılar sürekli olarak Keriman Hanım'ın fotoğrafını çekmeye çalışıyordu. Bu ilgi eşliğinde devam eden maçın ilk yarısı 1-1'lik eşitlikle bitti. Devre arasında Nebil Bey Himaye-i Etfal adına Keriman Hanım'a çiçek verdi. İkinci yarıda İzmirspor dengeyi bozdu ve maçı 3-1 kazandı. Böylece kraliçenin başlama vuruşunu yaptığı takım olan İzmirspor müsabakayı kazanmış oldu⁸².

Maçın bitiş düdüğünün çalmasının ardından Hacim Muhiddin Bey, Keriman Hanım'ın yanına gelerek "Fırka'ya kadar zahmet etmişsiniz hanımefendi, maalesef bulunamadım, affımı yalvarırım" dedi. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İzmir'deki en yetkin kişilerinden birisinin bu sözleri kraliçeyi duygulandırdı. Bunun ardından Güzellik Kupası'nı "Çok güzel bir oyun oynadınız. Sizi tebrik ederim" diyerek İzmirspor kaptanı Nazmî'ye verdi⁸³.

Himaye-i Etfal cemiyeti maçın ardından "Cemiyetimiz menfaatine Cuma günü yapılan maça şeref vererek çok yüksek bir şefkat ve alaka gösteren Türk ve dünya güzeli Keriman hanımefendiye kimsesiz, hasta memleket yavruları ve heyetimiz namına alenen arzı minnet ve şükran ederiz." demiştir⁸⁴. Kraliçeyi Himaye-i Etfal yararına maça davet etme fikri cemiyetin katibi Nebil Bey'e ait idi. Onun bu fikri sayesinde çok sayıda kimsesiz çocuğa yardım eli uzanmış oldu⁸⁵. Maçı izlemeye ve dünya güzelini görmeye gelen binlerce İzmirli cemiyete büyük bir gelir sağladı⁸⁶.

⁸¹ *Yeni Asır*, 20 Teşrinisani 1932, s. 1-2.

⁸² *Akşam*, 19 Teşrinisani 1932, s. 2; *Hizmet*, 20 Teşrinisani 1932, s. 4; *Vakit*, 20 Teşrinisani 1932, s. 8; *Anadolu*, 20 İkinci Teşrin 1932, s. 1-5.

⁸³ *Yeni Asır*, 20 Teşrinisani 1932, s. 1-2; *Anadolu*, 20 İkinci Teşrin 1932, s. 1-5.

⁸⁴ *Hizmet*, 20 Teşrinisani 1932, s. 2.

⁸⁵ *Anadolu*, 20 İkinci Teşrin 1932, s. 1.

⁸⁶ Derya Genç Acar, *1929-1939 Yıllarında İzmir (Sosyal, Ekonomik ve Gündelik Yaşam)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2017, s. 241.

Keriman Halis Hanım'ın Asar-ı Atika Ziyareti

Keriman Hanım 20 Temmuz günü Kemer caddesinde bulunan Asar-ı Atika müzesini ziyaret etti. Onun ziyaret haberini alan pek çok kişi, hem kraliçeyi hem de müzedeki eserleri görmek için müzeye akın etti. Pazar gününün müzenin ücretli günü olması ziyaretçilerin sayısının fazla olmasına engel olmadı⁸⁷. Asar-ı Atika müzesi Aya Vukla Kilisesi'nin Atatürk'ün direktifiyle müzeye dönüştürülmesiyle 1924 hizmet vermeye başlamıştır⁸⁸. Mustafa Kemal Paşa, 3 Şubat 1931 tarihinde bu müzeyi ziyaret etmiş, ziyareti sırasında Eski Çağ Anadolu uygarlıklarına dair eserlerle Türk kültürü arasında bağlantı kurmuştur⁸⁹. Ziyaret defterine "İzmir Asar-ı Atika Müzesi'ni gezdim. Büyük himmet ve dikkatle istifadeli bir hale getirilmiş, memnun oldum." satırlarını yazdı⁹⁰.

Kraliçeyi müze müdürü Kantarağası oğlu Ömer Selahittin Bey karşıladı. Müze müdürü fotoğraf çekimi sırasında "Dünya güzellik kraliçesi; dünya güzellik ilahı Venüs'ün yanında bulunsun" diyerek ve Keriman Hanım'ın mabudesinin o olduğunu söyleyerek kraliçenin güzelliğini mitolojik öğelerle özdeşleştirmiştir. Foça harabelerinde bulunan Roma dönemine ait Afrodit heykelinin yanında kraliçenin fotoğrafı çekilmiştir. Bu heykelin önemli özelliği Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa tarafından da ziyaret edilmiş olmasıydı. Mustafa Kemal Paşa, bu heykeli gördüğünde "İşte bir Türk kafası" diyerek uzun uzun tetkil etmiştir. Onun bu söylemi Anadolu'nun yerli halkı ile Türklerin geçmişinin binlerce yıllık kesişimi olduğunu savunan Türk tarih tezinin bir ürünüdür. Mustafa Kemal Paşa'nın heykeli Türk kadınlarına benzetmesinin etkisiyle Ömer Selahittin Bey, Keriman Hanım'ın da bu heykeli andırdığını ve tipik bir yörük kadını olduğunu söylemiştir. Kaşları, burnu, gözleri, elmacık kemikleri ve bütün fiziki özellikleri Türk kadınına andırdığını belirtmiş, Keriman Hanım'ın Antalya Elmalı'daki ya da Aydın'daki yörüklerden farksız "katıksız bir yörük" olduğunu dile getirmiştir. Keriman Hanım kendisine gösterdiği yoğun ilgiden dolayı müze müdürüne teşekkür etmiştir. Kraliçe

⁸⁷ *Yeni Asır*, 21 Teşrinisani 1932, s. 1-2; *Hizmet*, 21 Teşrinisani 1932, s. 1; *Anadolu*, 21 İkinci Teşrin 1932, s. 4.

⁸⁸ Zeynep Mercangöz, "Dinsel Yapılar Mimarisi II: Kiliseler ve Sinagoglar", *İzmir Kent Ansiklopedisi*, C. Mimarlık I, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2013, s. 167-168.

⁸⁹ Ahmet Gürel, *Gazi'nin İzmir Anıları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2013, s. 282.

⁹⁰ Necmi Ülker, Vehbi Günay, Latif Daşdemir, *İzmir'in Sevinç Günleri Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri*, Ege Üniversitesi, İzmir, 2009, s. 181.

müze ziyaretinin ardından Şerif Remzi Bey ticarethanesine geçerek üzüm-incir işletmesini ziyaret etti⁹¹.

Halis Bey, Şerif Remzi Bey'e yaptıkları ziyaret sırasında kendisine bir teklif sundu. Kraliçe'ye verecekleri incirleri paketleyerek dünyaya tanıtılabileceklerin belirtti. Fakat Şerif Remzi Bey bu teklifi, incir mevsiminin geçtiğini gerekçe göstererek kabul etmedi. Ziyaret sırasında yaşanan bir başka dikkat çekici olay dünya güzelinin tartıya çıkmasıdır. Tartılmadan önce üzerindeki mantosunu, gerdanını, eldivenini çıkararak tartılmıştır. Elli dokuz kilo yedi yüz gram olduğunu görmüştür. Bu ağırlığı kraliçe biraz fazla bulmuş ve üzümüştür. Etrafındaki kişiler ise mevsimin kış olduğunu, üzerindeki kıyafetlerin ağır olduğunu kendisinin elli yedi kilo civarında olacağını belirtmiştir. Bu söylemler onu biraz da olsa rahatlatmıştır⁹².

Dünya Güzellik Kraliçesinin İzmir Güzellik Yarışması'ndaki Etkisi

Keriman Halis Hanım fırsat buldukça İzmir'in farklı bölgelerini de ziyaret etmiştir. 21 Kasım günü Bornova'ya gelerek Ziraat Mektebi'ni gezmiştir⁹³. Sonrasında ise Karşıyaka'da saat 21:30'da kendisi onuruna düzenlenen baloya katılmıştır⁹⁴. Yapmış olduğu ziyaretler İzmir'le sınırlı kalmamıştır. 22 Kasım günü Manisa'ya gitmiştir⁹⁵. Manisa ziyareti sırasında öğle yemeğini sabık baro reisi Hakkı Bey'in evinde yemiştir. Sonrasında Manisa valisi Fuat Bey'i evinde ziyaret etmiştir. Kraliçenin geldiğini duyan Manisalıları valinin binasının önünde toplanmıştır. Valinin evinden ayrıldıktan sonra yapılmakta olan Eskinazi Hastanesi ve Manisa'nın görülmeye değer diğer yerlerini ziyaret etmiştir. Manisalıları Keriman Hanım'ı bir gece şehirlerinde ağırlamak için yoğun ısrarda bulunmuştur. Fakat Keriman Hanım üç-dört ay sonra geri geleceğini söyleyerek Manisa'dan ayrılmıştır. Kendisine Manisa'yı nasıl bulduğunu soran bir muhabire çok memnun kaldığını, özellikle Manisa'nın manzarasını çok beğendiğini söylemiştir⁹⁶.

⁹¹ *Yeni Asır*, 21 Teşrinisani 1932, s. 1-2; *Hizmet*, 21 Teşrinisani 1932, s. 1; *Anadolu*, 21 İkinci Teşrin 1932, s. 4; *Akşam* 24 Teşrinisani 1932, s. 4.

⁹² *Yeni Asır*, 22 Teşrinisani 1932, s. 2.

⁹³ *Anadolu*, 22 İkinci Teşrin 1932, s. 3.

⁹⁴ *Anadolu*, 21 İkinci Teşrin 1932, s. 4.

⁹⁵ *Yeni Asır*, 22 Teşrinisani 1932, s. 2.

⁹⁶ *Anadolu*, 23 İkinci Teşrin 1932, s. 3; *Hizmet*, 23 Teşrinisani 1932, s. 1; *Yeni Asır*, 23 Teşrinisani 1932, s. 2.

Ziyaretin İzmir kamuoyundaki en önemli yansıması İzmir güzellik yarışması düzenlenmesini sağlamasıdır. Keriman Hanım henüz İzmir'den ayrılmadan önce Anadolu gazetesi İzmir'de bir güzellik yarışması düzenlemeye karar vermiş ve bunu okurlarına duyurmuştur. Seçilecek İzmir güzelinin yeni dünya güzeli olacağına dair büyük bir umut vardı⁹⁷. Bu umudu taşıyan kişilerden birisi Keriman Hanım'dı. Kraliçe, Anadolu gazetesinin düzenlediği güzellik yarışmasını "Sizin gazetenizin müsabakasına çok memnun oldum. İki gündür tesadüf ettiğim güzel kızlara iştirak etmelerini söyledim. Sonra size kendi fikrimi söyleyim mi? Eğer İzmir'de benim gördüğüm güzeller müsabakanıza iştirak ederlerse, dünya güzelliğini muhakkak gene biz kazanırız." sözleriyle değerlendirdi⁹⁸. Keriman Hanım'ın bu sözleri İzmirli kızları güzellik yarışmasına katılmak için yüreklendirmiştir⁹⁹.

Keriman Hanım'ın İzmir programı yoğun olmasına rağmen onu göremeyen çok kişi vardı. Bu kişilerden birisi Dr. Abdi Muhtar Bey'dir. Abdi Muhtar Bey, kraliçeye ulaşabilmek için onun İzmir'deki uzaktan akrabalarını kullanmış ve bu sayede kraliçeye görüşmeyi başarmıştır¹⁰⁰. Bu görüşme sırasında Abdi Muhtar Bey kraliçeyle küçük bir hasbihal yapmıştır. Keriman Hanım'a dünyaya bir daha gelse kadın mı yoksa erkek mi olmak isteyeceğini sormuştur. Kraliçe bu soruya verdiği cevapta kadın olmaktan memnun olduğunu dile getirmiştir¹⁰¹.

Keriman Halis Hanım'ın İzmir'de Son Günü

Elhamra Sineması müdüriyeti 23 Kasım akşamı Keriman Hanım'ın katılacağı bir film gösterisi düzenleme kararı almış ve bütün İzmirli bu gösterime davet edilmiştir¹⁰². Film gösteriminin gerçekleşeceği ve Kraliçe'nin İzmir'den ayrılmadan önceki son günü oldukça yoğun geçmiştir. Öncelikle sabahtan İzmir Palas Oteli'nde yüz kişilik Amerikan Kız Mektebi öğrencilerini kabul etmiştir. Sonrasında ise yerli malları pazarını ve Akseki Bankası'nı ziyaret etmiştir. Akseki Bankası görevlileri kraliçeye bir buket çiçek ve bir kumbara

⁹⁷ Şekûre Sacit, "İzmir Güzeline Neden ve Niçin Seçmek Lazımdır", *Anadolu*, 22 İkinci Teşrin 1932, s. 3.

⁹⁸ *Anadolu*, 24 İkinci Teşrin 1932, s. 5.

⁹⁹ Derya Genç Acar, *a.g.t.*, s. 584.

¹⁰⁰ Abdi Muhtar, "Dr. Abdi Muhtar Beyin Gözüyle Dünya Güzeli", *Yeni Asır*, 23 Teşrinisani 1932, s. 1-2.

¹⁰¹ Abdi Muhtar, "Erkek mi Olmak İstersin, Kadın mı?", *Yeni Asır*, s. 1.

¹⁰² *Yeni Asır*, 23 Teşrinisani 1932, s. 2.

hediyeye etmiştir. Bunun ardından Buca'daki Koşu mahalline gitmiş, oradan ayrıldıktan sonra İzmir Kız Lisesi öğrencilerini ağırlamıştır. Buradan Alsancak tütün fabrikasına giderek müdür Halit Bey'in kendisine verdiği çay ziyafetine katılmıştır. Daha sonra ise Karşıyaka'ya geçmiştir. Karşıyakalılar kraliçenin bulunduğu evi adeta kuşatmışlardır. Akşamüstü Elhamra Sineması'ndaki yerini almak üzere Karşıyaka'dan ayrılmıştır¹⁰³.

Keriman Hanım, İzmir'deki son gününde Anadolu gazetesine küçük bir röportaj vermiştir. İzmir'e olan sevgisini "Bilseniz İzmir'i o kadar çok sevdim ki, imkânını bulsam İzmir'den hiç ayrılmazdım. Hele Karşıyaka. Hayatta yegane emelim Karşıyaka'da oturmak ve İzmirli olmaktır. Sonra İzmirli o kadar samimi, o kadar sevimlidir ki, dünyanın başka şehirlerinde ben bu kadar samimiyete tesadüf etmedim." sözleriyle dile getirmiştir¹⁰⁴.

Elhamra Sineması'nda kapasitesinden iki kat fazla insan bulunuyordu. İzmirli Keriman Hanım'ı İzmir'den ayrılmadan önce bir kez daha görmek istemişlerdi. Oturacak yer değil, ayakta duracak yer bile bulmak mümkün değildi. Kraliçe, sinemadaki locasına geçtiği zaman kendisi için çırpılan alkışlar yirmi dakika kadar sürmüştür. Kraliçeye Elhamra adına ve İpekçi kardeşler adına olmak üzere iki buket çiçek takdim edilmiştir¹⁰⁵.

24 Kasım günü Keriman Halis babası ile birlikte otelden ayrılmış ve bir otomobille Pasaport'a gelmiştir. Halkın ilgisi ilk günkü gibi devam ediyordu. Gazetecilerle birlikte römorköre binerek kendisini İstanbul'a götürecek vapura doğru hareket etti. Giderayak İzmir basını ile ilgili değerlendirmeler yapmayı ihmal etmedi. Kendisiyle röportaj yapan çok sayıda gazete olduğunu, fakat kendi ismiyle ilk defa yazılarını Anadolu gazetesinde yayımladığını belirtti. İşte bu nedenle Anadolu gazetesine manevi olarak bağlı olduğunu söyledi. Anadolu gazetesine İstanbul'dan yazı yollamaya devam edeceğini de ekledi. Vapurun içinde kraliçeye ilgi yoğundu. Kamarotların vapurun hareket edeceğini bildirmesi üzerine gazeteciler vapurdan ayrıldılar. Kraliçe güvertede mendil sallayarak ve kendi ifadesiyle "Güzel İzmir'inize gönlümü vererek ayrılıyorum" sözleriyle İzmir'e veda etti¹⁰⁶. İstanbul'a gittikten sonra Cumhuriyet gazetesi muhabirine İzmir halkının ve İzmir basınının kendisine büyük ilgi gösterdiğini

¹⁰³ *Yeni Asır*, 24 Teşrinisani 1932, s. 1-2.

¹⁰⁴ *Anadolu*, 24 İkinci Teşrin 1932, s. 5.

¹⁰⁵ *Yeni Asır*, 24 Teşrinisani 1932, s. 2; *Anadolu*, 24 Teşrinisani 1932, s. 1-5.

¹⁰⁶ *Anadolu*, 25 İkinci Teşrin 1932, s. 1-3.; *Yeni Asır*, 25 Teşrinisani 1932, s. 1.

belirtti. Ayrıca İzmir kızlarını çok güzel bulduğunu söyleyerek yeni Türkiye güzelinin İzmir'den çıkacağını ümit etti¹⁰⁷.

Kraliçe'nin İzmir ziyareti sonrasında yurtdışına çıkacağı uzun süreden beri dile getiriliyordu. Fakat onun yurtdışına ziyaretler düzenleyecek olması bazı eleştirileri beraberinde getirdi. G. Kenan, elde edilen güzellik kraliçesi unvanının bir kişiye değil Türk milletine ait olduğunu ve kraliçenin başındaki güzellik tacının ışığını dünyadan değil ay ve yıldızlı Türk bayrağından aldığını vurgulamıştır. İşte bu gerekçelerle Keriman Hanım'ın yurtdışı seyahatlerini iptal etmesini istemiştir. Güzellik kraliçesi unvanının maddi kazanca dönüştürülmesinin yanlış olduğunu vurgulamıştır. Kraliçeye "bediiyat ve zevk pazarında, senin varlığın için banknotlar, çekler, liralar tavaf etmemeli" diye seslenmiştir. Güzellik kraliçesinin yurtdışı seyahatlerine farklı anlamlar yüklenebileceğini vurgulamıştır¹⁰⁸:

"Sen bir alim değilsin ki; insanlar bir dâhiyi, yüksek bir fen veya fikir adamını görmeye gelsinler..."

Sen bir sanatkar, bir artist değilsin ki, -güzel veya çirkin- sıfatına meclup olanların samimi tezahürlerine maruz kalsan!..

Sen, harikalar yaratmış, kadınlık hayatında inkılaplar husule getirmiş bir idealist değilsin ki; seyircilerin seni yalnız muhakemeleriyle, şuur ve takdirleriyle alkışlasınlar...

Kaşın güzel, boyun, posun, hulasa, güzel kadınlığına ait hevesler, tecessüler vesaireler karşısında bulunuyorsun.

Ne demek istediğimi anlıyorsun tabii..."

Bu sözlerin ardından G. Kenan eğer kraliçenin kendisini seyahatlere kaptırdığı takdirde cambaz kumpanyalarındaki kişiler kadar bile kıymetinin olmayacağını söylemiştir. Kraliçenin seyahatlerini Türkiye sınırları içinde yapmasını ve bunları yaparken de evlenmesini tavsiye etmiştir¹⁰⁹. G. Kenan'ın yazmış olduğu satırlar her ne kadar iyi niyetli bir yaklaşımın ürünü olsa da, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk kadınına bakışın hala dar pencereden olduğunu göstermektedir. Türk kadınının seyahat hakkını evliliğe bağlamak, Türk devriminin yarattığı ideal kadın imajı ile bağdaşmamaktadır.

¹⁰⁷ *Cumhuriyet*, 26 Teşrinisani 1932, s. 1-6.

¹⁰⁸ G. Kenan, "Kraliçeyle Hasbihal", *Işık*, 26 Teşrinisani 1932, s. 1-5.

¹⁰⁹ G. Kenan, "Kraliçeyle Hasbihal", *Işık*, 26 Teşrinisani 1932, s. 1-5.

Keriman Hanım İstanbul'a döndükten sonra Eczacı Kemal Kamil yazdığı bir yazıda Zaro Ağa ile Keriman Hanım arasında bir bağ kurmuştur. Her iki isim de İzmir'e ziyaretler gerçekleştirmiş ve İzmir kamuoyunun yakın ilgisiyle karşılaşmıştır. Kemal Kamil Bey, elinden gelse Zaro Ağa ve Keriman Hanım'ı bir araya getireceğini belirtmiştir. Bir yanda dünyanın en yaşlısı olması nedeniyle ilgi odağı olan bir kişinin, diğer yanda ise dünyanın en güzeli olduğu için ilgi odağı olan bir kişinin yan yana bulunmasının fevkalade bir manzara olacağını söylemiştir¹¹⁰.

Sonuç

Bu araştırma kapsamında dünya güzeli seçilen ilk Türk kadını olan Keriman Halis Hanım'ın İzmir kamuoyundaki etkisi incelenmiştir. İzmirli, Keriman Halis Hanım'ın Türkiye güzeli seçilmesini ve bunun ardından Belçika'da dünya güzellik yarışmasında Türkiye'yi temsil etmesini yakından takip etmiştir. İzmir basını, en az İstanbul basını kadar Keriman Halis Hanım'ın elde ettiği başarıya sayfalarında yer vermiştir. Basının bu büyük ilgisi sonucunda İzmirli Keriman Halis Hanım'ı kendi şehirlerinde görmek istemeye başlamıştır.

İzmir için en özel günlerden birisi olan Dokuz Eylül kutlamaları bunun için iyi bir fırsat olduğu düşünülmüştür. Fakat Keriman Halis Hanım çeşitli nedenlerle Dokuz Eylül kutlamalarına katılamamıştır. Onun Dokuz Eylül kutlamalarına katılamamış olması kamuoyunda üzüntüye neden olmuştur. Bu üzüntü 16-24 Kasım 1932 tarihleri arasında dünya güzelinin İzmir'i ziyaret etmesiyle sona ermiştir. İzmirli büyük bir coşkuyla Keriman Halis Hanım'la tanışmıştır.

Dünya güzeli, İzmir'in pek çok bölgesini ziyaret etmiş ve kendisinin onuruna düzenlenen balo ve etkinliklere katılmıştır. Ayrıca gazetelere röportajlar vermiş ve Anadolu gazetesi için kendi kaleminden yazılar kaleme almıştır. Anadolu gazetesi ziyaretin gerçekleştiği dönemde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın İzmir'deki en önemli yayın organıydı. Bundan dolayı Keriman Halis Hanım'ın makalelerini Anadolu gazetesinde yayımlaması ayrı bir öneme sahiptir.

¹¹⁰ Kemal Kamil, "Fevkalade Keriman Hanım ve Zaro Ağa", *Anadolu*, 1 Kanunuevvel s. 4.

16-24 Kasım 1932 tarihlerini kapsayan dokuz günlük ziyaret hem Keriman Halis Hanım'ı hem de İzmirlileri oldukça etkilemiş gözükmektedir. Keriman Halis Hanım kendi ifadesiyle en büyük amaçlarından birisinin artık İzmir'de yaşamak olduğunu dile getirmiştir. Kamuoyunda dünya güzeline ilginin bu kadar fazla olması İzmir basınının İzmir güzelini seçmesine öncülük etmiştir. Anadolu gazetesinin önderliğinde İzmir'de bir güzellik yarışması düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Dünya güzeli Keriman Halis'in İzmir'i ziyaret etmesi, yeni dünya güzelinin İzmir'den çıkması umudunun doğmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Hizmet

Işık

Vakit

Yeni Asır

Kitaplar

AKSOY, Yaşar, *Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı ve S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Yayınları, İstanbul, 1986.

ÇAĞLAR, Haluk, *Atatürk'ün İstanbul'daki Faaliyetlerinin Türk Basınındaki Yansımaları (1 Temmuz 1927-10 Kasım 1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017,

DİKÇEM, Umut Uğur, *İzmir'de 9 Eylül Kutlamaları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2012.

GÜREL, Ahmet, *Gazi'nin İzmir Anıları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2013.

HUYUGÜZEL, Ö. Faruk, *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmaları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2004.

KAYIN, Emel, *İzmir Oteller Tarihi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2000.

ÜLKER, Necmi; GÜNAY, Vehbi; DAŞDEMİR, Latif, *İzmir'in Sevinç Günleri Atatürk'ün İzmir Ziyaretleri*, Ege Üniversitesi, İzmir, 2009.

Makaleler

MERCANGÖZ, Zeynep, "Dinsel Yapılar Mimarisi II: Kiliseler ve Sinagoglar", *İzmir Kent Ansiklopedisi*, C. Mimarlık I, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2013, ss. 138-185.

ÖZTAMUR, Pınar, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Güzellik Yarışmaları ve Feminen Kadın Kimliğinin Kuruluşu", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 99 (Mart 2002), ss. 46-53.

YILDIZ, Filiz, "Türkiye'de İlk Güzellik Yarışmaları ve Basının Öncü Rolü: Genç Cumhuriyet'in Asri Güzelleri", *Etkileşim*, Sayı: 4 (Ekim 2019), ss. 66-87.

Tezler

ACAR GENÇ, Derya, *1929-1939 Yıllarında İzmir (Sosyal, Ekonomik ve Gündelik Yaşam)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2017.

EKLER

Ek 1 Vakit, 16 Teşrinisani 1932

Dün İzmire gitti, Ame- rikaya da gidecek !

Sene başı Mısıra gitmesi de kararlaştı.
İzmirde hazırlıklar yapılıyor

Keriman H. vâpurda
Dünya güzeli Keriman Halls Hanım dün sabah saat on birde kalkan Seyrisefain idaresinin İzmir vapuru ile İzmire hareket etmiştir. Keriman Hanıma annesi ve babası refakat etmektedir.

Keriman H. dün yola çıkarken ..
Dünya güzeli İzmirde Naim palas otelinde kalacak, İzmir belediye-
(Devamı 2 uncu sayısında)

Ek 2 Yeni Asır 17 Teşrinisani 1932

Ek 3 Anadolu, 20 İkinci Teşrin 1932

Dünya Güzeli Ve Cuma Günkü Maç..

**Alsancak Spor Sahası Maşherden Nümu-
ne İdi - Kraliçe İlk Defa
Topa Vurdu Ve Sonra Oyuna Başlandı..**

Izmirspor (3 - 1) Altınordu'yu Yendi..

Dün Alsancak spor sahası maşherden bir nümune idi! Hiçbir büyük maş bile bu kadar kalıbalık seyirni görmemişti. Sahaya nadiren gelenlerin ve hattâ hiç gelmeyenlerin habiri bonabı yoktu. İb kalıbalık **Abdunniyâlm-futbol maşı** seyirni değil, **Keriman Halis Hanımı** görmeye gelmişti.

otomobile çarptı ve kraliçe bir türlü otomobilden inemedi ve avdet etti.

Oyun saati gelmiş olduğundan değil, fakat kraliçenin sahada arı endam etmemesinden halk sinizliğini başladı. Bir aralık hakem dödüğünü ötürerek sahaya çıktı ve takımları davet etti. Evvelâ İzmirsporlular, sonra Altınordulular sa-

Güzelimiz Topa vururken
dan yapılabacağı için oyunu da başlanamıyordu. Nihayet kraliçe güc hal ile stadyonun saha

Ek 4 Anadolu, 21 İkinci Teşrin 1932

Dünya Güzeli Müzede Müze Müdürü, Dünya Güzeli Keriman H.ın Yürük Olduğunu İddia Ediyor..

Şehrimizde bulunmakta olan Türkiye ve Dünya güzellik kraliçesi Keriman Halis Hanım dün öğleden sonra Kemer caddesindeki Âsarîatika müzesini ziyaret etmiştir.

Keriman Halis Hanımın müzeye gideceğini haber alan birçok kimseler müzeye gitmiş ve Dünya güzeli ile birlikte müzeyi gezmişlerdir. Bu suretle hem müzeyi ziyaret ve hem de güzeller güzelini görmek fırsatını elde etmişlerdir.

Keriman Halis Hanım; müze müdürü Kantarağası oğlu Ömer Selâhittin Bey tarafından karşılanmış ve gezdirilmiştir. Ömer Selâhittin Bey; müzedeki eserler hakkında güzel-ler güzeline izahat vermiştir. Fotoğraf çekileceği sırada müze müdürü Ömer Selâhittin Bey:

— Dünya güzellik kraliçesi;
Dünya güzellik ilâhı Venüsün

dirilirdi o ırktaki aşiret arasına bırakılırsa onlardan olmadığının farkına varılamaz.

Hulâsa, halis bir Türk gü-

Dünya güzelinin yürük olduğunu iddia eden Müze müdürü
Selâhittin Bey

Ek 5 Anadolu 24 İkinci Teşrin 1932

Ek 6 Anadolu 18 İkinci Teşrin 1932

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 277-304.

Geliş Tarihi: 23 Mart 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

BARTIN MİLLETVEKİLLERİNİN TESPİTİ VE YASAMA FAALİYETLERİNİN İNCELENMESİ

İsmail DUMAN*

Öz

Bartın, adını aldığı ve çevresinde kurulmuş olduğu Bartın Irmağı'nın tarihi ile ilişkili olarak 3500 yıllık bir geçmişe sahiptir. Anadolu'nun birçok bölgesinde derin izler bırakan önemli uygarlıkların, Bartın ve çevresinde bazı izler bıraktığı bilimsel çalışmaların ve teknik incelemelerin bizlere sunduğu objektif realitelerdir. Bu tespiti ilave olarak hala Bartın'ın eski medeniyetlerin izlerini taşıdığı bâkir kalmış ve keşfedilmeyi bekleyen birçok değere sahip olduğunu söylemek gerekmektedir. Zonguldak'ın 1924 yılında vilâyet statüsüne kavuşmasıyla birlikte bu ilin bir ilçesi haline gelmiştir. 1991 yılına kadar Zonguldak'ın ilçesi durumunda olan Bartın, 1991 yılında il olmuştur. Bartın başta merkez ilçe olmak üzere Amasra, Ulus ve Kurucaşile ilçelerinden oluşmaktadır.

Bu çalışmamızda Bartın'ın 1991 yılında vilâyet olmasıyla TBMM'ye gönderdiği milletvekilleri incelenmiştir. Vilâyet olmasından sonra yapılan 19. Dönem Milletvekilliği Genel seçimleri sonucu seçilen Bartın Milletvekilleri ile 20. Dönem, 21. Dönem, 22. Dönem, 23. Dönem, 24. Dönem, 25. Dönem, 26. Dönem ve 27. Dönem Milletvekilliği Genel seçimleri sonucu seçilen Bartın milletvekillerini incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmalarımıza öncelikle adı geçen milletvekillerinden daha önce iletişim kurulabilenleriyle bizzat görüşülerek soru-cevap şeklinde gerçekleşen mülakatlarla başlandı. Mülakat yapılan milletvekillerinin hayatları kendi ağzından dinlendi. Ayrıca Bartın ile ilgili yazılmış birçok kitap taranmıştır. TBMM Zabıt Cerideleri bütün yönleriyle ilgili kısımda incelenmiştir. Buna ilave olarak ilgili milletvekilleri hakkındaki tespit edilen hemen her bilgi çalışmada kullanılmaya çalışılmıştır. İncelemeye Bartın'ın vilâyet olmasıyla seçilen ilk milletvekilleri ile başlanmıştır. Daha sonra halen milletvekilliği

* Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Bartın, yusufmuhammed25@hotmail.com. ORCID ID: 0000-0003-0293-968X. Bu çalışmamızı baştan sona okuyarak eksik ve hatalarımızı tespit eden ve çalışmamızın şekillenmesine çok büyük katkılar sağlayan hocam sayın Doç. Dr. Yenal ÜNAL' a teşekkürlerimi sunarım.

yapan Aysu Bankoğlu ve Yılmaz Tunç'la nihayete erdirilmiştir. Araştırmalarımızda birinci ağızdan bilgilere önem vererek adı geçen vekillerin yakın mesai arkadaşları ile de görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İncelememizde milletvekillerinin seçilme zamanlarını kronolojik olarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bartın, Milletvekili, Yasama Faaliyeti, Seçim, TBMM.

Determination of Bartın Deputies and Investigation of Legislative Activities

Abstract

Bartın has a history of 3500 years in relation to the history of Bartın River, which is thought to have been founded and named after it. It is the objective realities offered by the important civilizations that left deep traces in many regions of Anatolia, the scientific studies and technical studies that have left some traces in Bartın and its surroundings. In addition to this determination, it is still worth mentioning that Bartın is still untouched by ancient civilizations and has many values waiting to be discovered. Bartın was attached to the Zonguldak Governorate in 1920. When Zonguldak became a province in 1924, it became a district of this province. Bartın, which was the district of Zonguldak until 1991, became a province in 1991. Bartın consists of Amasra, Ulus and Kurucaşile districts.

In this study, the deputies that Bartın sent to the Turkish Grand National Assembly after being a province in 1991 were examined. Bartın deputies elected as a result of the 19th Term General Elections held after being a province, and 20th Term, 21st Term, 22nd Term, 23rd Term, 24th Term, 25th Term, 26th Term and 27th Term Parliamentary Elections Bartın deputies were tried to be examined. Our work started with interviews that took place in the form of questions and answers by discussing personally with deputies who was got in touch with the earlier. Most of their lives were listened on their own. In addition, many books about Bartın have been searched. All aspects of the Grand National Assembly of Turkey were also examined. In addition, almost all the information about the deputies concerned was tried to be used in the study. The investigation began with the first deputies elected after Bartın became a province. Afterwards, Aysu Bankoğlu and Yılmaz Tunç, who were members of parliament in our days, were finalized. In our researches, we also conducted interviews with the close colleagues of the said proxies, giving importance to first-hand information. In our study, we tried to give the chronological time of the deputies to be elected. Finally, we attempted to make a general evaluation on this sample by trying to examine in detail the Köksal Toptan, who served as a deputy in Bartın for two terms and later as the President of the Turkish Grand National Assembly, attracted attention with his many political and

cultural activities and currently serves as the chairman of the Ethics Committee of Public Officials.

Keywords: Bartın, Deputies, Legislative Activity, Election, TBMM.

Giriş

Bartın şehri Karadeniz Bölgesi'nin batı kısmında yer alır. Zonguldak iline bağlı bir ilçe konumundayken 7 Eylül 1991'de vilayet olmuştur. İl olmasının ardından Bartın, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilir hale gelmiştir. Bartın 19. Dönemden başlamak üzere günümüze kadar TBMM'ye farklı sayılarda milletvekili göndermiştir. 19. Dönemde Demokratik Sol Parti'den Hasan Akyol ve Doğru Yol Partisi'nden Köksal Toptan Milletvekili seçilerek Bartın, TBMM'de 2 milletvekili tarafından temsil edilmiştir. 20. Dönemde Doğru Yol Partisi'nden Köksal Toptan tekrar milletvekili seçilmiştir. Yine bu dönemde Anavatan Partisi'nden Zeki Çakan ve Demokratik Sol Parti'den Cafer Tufan Yazıcıoğlu Bartın'dan milletvekili seçilmiştir. 20. Dönemde Bartın'ı, TBMM'de 3 milletvekili temsil etmiştir. 21. Dönemde Anavatan Partisi'nden Zeki Çakan ve Demokratik Sol Parti'den Cafer Tufan Yazıcıoğlu Bartın'dan tekrar seçilmiş ve Bartın, 2 milletvekili tarafından temsil edilmiştir.¹

22. Dönemde daha önce milletvekilliği yapanlar seçilemeyerek yeni bir parti olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nden Hacı İbrahim Kabarık ve Mehmet Asım Kulak milletvekili seçilmiş ve bu dönemde Bartın, 2 milletvekili tarafından temsil edilmiştir. 23. Dönemde Adalet ve Kalkınma Partisi, Bartın'dan farklı isimleri aday göstermiş ve bu dönemde Adalet ve Kalkınma Partisi'nden Yılmaz Tunç milletvekili seçilmiştir. Yine bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi'nden Muhammed Rıza Yalçınkaya seçilmiş ve Bartın, 23. Dönemde TBMM'de 2 milletvekili tarafından temsil edilmiştir. 24. Dönem, 25. Dönem ve 26. Dönemde Bartın milletvekilleri değişmemiş ve Bartın, bu dönemde 2 milletvekili ile temsil edilmiştir. 27. Dönemde Adalet ve Kalkınma Partisi'nden yine Yılmaz Tunç seçilmiş ancak Cumhuriyet Halk Partisi'nden bir önceki dönemde milletvekilliği yapan Muhammed Rıza Yalçınkaya aday gösterilmemiştir. Cumhuriyet Halk

¹ Yenal Ünal, *Bartın Limanı Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s. 29.

Partisi'nden Aysu Bankoğlu seçilmiştir. Bartın ili halen TBMM'de Yılmaz Tunç ve Aysu Bankoğlu tarafından temsil edilmektedir.²

Bartın Coğrafyasının Tespiti

Bartın, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz bölümünde yer alan ve Zonguldak iline bağlı ilçe konumundayken 7 Eylül 1991'de vilayet olan bir yerleşim birimidir. Kente ismini veren Bartın Irmağı'nın Karadeniz'e ulaştığı kesimin 11 km kadar güneydoğusunda kurulmuştur. İlin kuzeyinde Karadeniz; doğusunda Kastamonu, Cide ve Pınarbaşı; güneydoğusunda Eflani ve Safranbolu; güneyinde Karabük ve Yenice; batısında Zonguldak, Çaycuma ve Devrek bulunmaktadır.³

İstanbul'un 418 km, Zonguldak'ın 89 km doğusundadır. Denizden ilçe merkezine doğru uzanan ve 200-250 tona kadar çıkabilen gemilerin geliş ve gidişine elverişli Bartın Irmağı'nın etrafında kurulmuştur. Denizden ırmak yoluyla 7 mil, karayoluyla 11 km içeride üç tarafı suyla çevrili bir alanda bulunmaktadır.⁴

Bartın, Amasra-Ulus-Kurucaşile ilçeleriyle birlikte 2143 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir. İlin kuzeyinde 59 km'lik sahil şeridi bulunmaktadır. Bartın, il merkezinin denizden yüksekliği çeşitli kaynaklarda 8 metre olarak belirtilmekle birlikte bazı meyilli sırtlar ve tepelikler hâlinde bulunan bu yerleşim yerinde; 15, 25, 35 ve 55 metre rakımlı semtler olduğu gibi Orduyeri tepesinde rakım 110 metreye kadar çıkmaktadır.⁵

Şehir, yükseklikleri 2000 metreyi geçmeyen ormanlarla kaplı dağlarla çevrilidir. Bartın'ın doğusunda Arıt Dağları; güneyinde Kocadağ, Karadağ ve Kayardı; batısında Aladağ; kuzeyinde Karasu dağları bulunmaktadır. Dağların oldukça dik yamaçları arasında dar ve derin vadiler vardır. Bu vadiler şehir

² <https://www.tbmm.gov.tr> (20.06.2020 tarihinde erişildi.)

³ Nurettin Cansever, *Bütün Yönleriyle Bartın*, Ersa Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul, 1965, s. 7; Selâhattin Çilsüleymanoğlu, *Bartın Halk Kültürü*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 21; Metin Tuncel, "Bartın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 5, İstanbul, 1992, s. 87; *Bartın*, Bartın Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2007, s. 17.

⁴ Mehmet Çötür, *Bartın Limanı İnşaat Sonu Raporu*, Bayındırlık Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1970, s. 1.

⁵ Kemal Samancıoğlu, *Bartın Belediyesi ve Tarihçesi*, 2. Bs. Bartın Valiliği Yayınları, Bartın, 1999, s. 202; *Bartın 2023 Stratejik Amaçlar ve İl Gelişme Planı*, Haz. İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, Bartın Valiliği Yayınları, Bartın, 2008, s. 5, Yenal Ünal, *a.g.e.* s. 30.

merkezine doğru yer yer genişleyerek daha çok alan kaplarlar. Fakat genel olarak düzlüklerin yani tarıma elverişli toprağın miktarı azdır.⁶

Bartın Irmağı, küçüklü büyüklü çay ve derelerden oluşmaktadır. Bunlar Akpınar, Kozlu, Kışla, Arıt, Mevren, Göksu Çayı ve dereleridir. Bu çaylardan biri Kozcağız'ın Hasankadı köyünden doğup, Ulus ilçesinin Hisar köyünden çıkan kolla Kozcağız'ın Bakioğlu köyü yakınlarında birleşerek Bartın'a yaklaştığında Kocanaz adını alır. Diğer bir kol ise Kastamonu ilinin, Bartın'ın Ulus ilçesiyle sınır teşkil eden birkaç köyünden doğar. Ulus'un Şeyhler köyü yakınlarında Eflani'den gelen kolla birleşir, sonra Amasra ilçesinin Yukarısal köyünden doğan kolun katılmasıyla büyür. Bartın düzlüğüne gelirken dik açılı bir büklüm yaparak, Bartın'ı üç tarafından sularla çevrilen bir yarım ada durumuna getirir. Bartın'a yaklaştığında Kocarımak veya Kocaçay adını alır. Bu iki büyük çay, Bartın'ın Gazhane⁷ denilen semtinde birleşerek Bartın Irmağı adını alır. Bu ırmak denize yaklaştıkça derinleşir, durgunlaşır ve Boğaz'dan Karadeniz'e ulaşır. Üzerinde tonlarca ağırlıktaki gemilerin dolaşabilmesi, suyunun bol, rejiminin düzenli olması, yöre taşımacılığında bu nehrin önemini arttırmıştır.⁸

Şehir yerleşmesi için son derece uygun bir yerde kurulmuş olan Bartın, yakın çevresine ve ülkenin başka yerlerine bağlanabilme açısından da coğrafi şartların sağladığı bazı imkânlardan faydalanmaktadır. Bunların başında Bartın Irmağı'nın özel durumundan bahsetmek gerekir. Bartın Irmağı'nın şehrin bulunduğu yerden Karadeniz'e kadar olan kesiminde çeşitli büyüklükte deniz taşıtlarının sokulmasına olanak sağlaması, Bartın'ı Türkiye'nin yegâne nehir limanı durumuna getirmiştir.⁹

Şehir ayrıca, Karadeniz kıyı dağlarını uygun yerlerinden aşan bazı kollarla ülkenin çeşitli coğrafyalarına bağlanmaktadır. Kurucaşile-Cide-İnebolu-Sinop-Samsun üzerinden Orta ve Doğu Karadeniz'e bağlanmaktadır. Zonguldak-Ereğli-Akçakoca-Kandıra-Şile üzerinden İstanbul'a bağlandığı gibi iki farklı yoldan Türkiye'nin trafiği en yoğun olan İstanbul-Ankara karayoluna bağlanmaktadır. Bu yollardan biri Devrek-Mengen üzerinden geçerek dağlık kesimi Dorukhan Geçidi'nden aşar ve Yeniçağ'dan İstanbul-Ankara karayoluna

⁶ Nurettin Cansever, *a.g.e.* s. 9.

⁷ Bu mevkiye *Kilburun* adı da verilmektedir.

⁸ Cevdet Yakupoğlu, *Bartın Vakıfları (1214-1514)*, Bartın Valiliği İl Özel İdaresi Başkanlığı Yayınları, Bartın, 2010, s. 4.

⁹ Kemal Samancıoğlu, *İktisat ve Ticaret Bakımından Bartın*, Bartın Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 1941, s. 11.

kavuşur. İkincisi ise kıyı dağlarını Ahmet Usta Geçidi'nden aşarak Bartın'ı Safranbolu-Karabük üzerinden Gerede'de İstanbul-Ankara karayoluna bağlar.¹⁰

Bartın'ın günümüzde merkez ilçe, Amasra, Ulus ve Kurucaşile olmak üzere 4 ilçesi vardır. Ayrıca Kozcağız, Kumluca, Abdipaşa ve Hasankadı Belediyeleriyle 8 Belediye ve 263 köyü bulunmaktadır.¹¹

Ticaret ve sanayi alanlarındaki gelişmeleri sonucunda büyüyen şehir, 28 Ağustos 1991 tarihinde kabul edilen ve 7 Eylül 1991 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanan 3760 sayılı kanunla yeni kurulan bir il merkezi olmuştur.¹² "1991 yılında il statüsüne kavuşan Bartın 16 Ekim 1992 tarihli bakanlar kurulu kararıyla kalkınmada öncelikli 1. sırada yer alan iller kapsamına alınmıştır. Bu karar sonrası hızlı bir kentleşme sürecine girmiştir. Şehir çevresindeki köyleri içerisine alarak dışa dönük olarak sürekli büyümektedir. Arazi şartlarının uygunluğu sebebiyle şehrin gelişme yönü güney yönündedir. Yakın dönemde üniversite kampüsünün şehrin gelişim yönünde kurulması Ağdacı Köyü ve Şiremişçavuş Köyü'nün kentsel alana dahil edilmesi ile şehir yatay olarak geniş bir alana yayılmıştır. Köyortası, Okulak ve Kırtepe Mahalleleri gelişme kaydetmiş şehrin çekirdeğini oluşturan tarihi geçmişe sahip ticaretin ilk sırada ve en yoğun olduğu mahallelerdir. İkinci sırada Kemerköprü, Orta ve Demirciler Mahalleleri yer almaktadır. Bartın'da karşılaşılan en büyük doğal sorun Bartın Çayı'nın zaman zaman taşıp sele neden olmasıdır. Beşeri ve ekonomik sorunların başında işsizlik ve göç gelmektedir."¹³

Bartın isminin nereden ve nasıl geldiğiyle ilgili çeşitli yaklaşımlar ileri sürülmektedir. Genel kanı Bartın'ın adını kenarında kurulduğu Bartın Irmağı'ndan aldığı yönündedir. Yerel tarih araştırmacılarından Erkan Aşçıoğlu'na göre Bartın adı "*Güzel ve Muhteşem Akan Su*" anlamına gelmektedir.¹⁴ Araştırmacı yazar Selahattin Çilsüleymanoğlu'na göre Bartın, adını "*Sular İlahı*" anlamına gelen Parthenios'tan almaktadır.¹⁵ Parthenios, Hellence'de "Saf/Genç Kız Gibi" anlamına gelen bir çiçeğin adıdır.¹⁶ Bartın

¹⁰ Erkan Aşçıoğlu, *Bartın*, Bartın Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Bartın, 2001, s. 74.

¹¹ <http://www.bartın.gov.tr/ilcelerimiz>. (20.06.2020 tarihinde erişildi.)

¹² Metin Tuncel, "Bartın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 5, İstanbul, 1992, s. 89, Ayrıca bknz. *Resmî Gazete*, 07.09.1991.

¹³ Kenan Barışık, *Bartın Şehrinin Gelişimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s.7.

¹⁴ Erkan Aşçıoğlu, *Bartın*, Bartın Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Bartın, 2001, s. 25.

¹⁵ Selâhattin Çilsüleymanoğlu, *Bartın Halk Kültürü*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 21.

¹⁶ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika)*, (Çeviren: A. Pekman), (4. Baskı), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Irmağı, MÖ 5. ve 6. yüzyıllarda Parthenios adıyla bilinmektedir. Irmak kenarında kurulan ve Bartın adını alan şehir bugünkü Bartın şehir merkezidir. Parthenios kelimesi gün geçtikçe değişmiş ve Bartın olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁷

Bartın Milletvekilleri Tespiti ve Yasama Faaliyetleri

Çalışmamızın bu kısmında, araştırma konumuz kapsamında tespit etmiş olduğumuz yeni bilgiler okuyucu ile paylaşılacaktır. Bu kapsamda öncelikle her bir milletvekilinin hayat hikayesi verilecek, akabinde söz konusu milletvekillerinin yasama faaliyetleri analiz edilecektir.

1) Köksal Toptan

Köksal Toptan, 1943 yılında Rize'nin Camıdağı Köyü'nde Talat Fehmi Toptan ve Saadet Toptan'ın üçü kız, yedi çocuğun en büyüğü olarak dünyaya geldi. "Köksal Toptan, kökeni Kafkaslara uzanan Topaloğlu Ali Ağa'nın torunudur."¹⁸ "Ailenin adı Topaloğlu olmasına rağmen Köksal'ın soyadı Toptan'dır. Aslında hikayesi Anadolu'daki binlerce soyadı hikayesine benzemektedir. Kendisi bunu şöyle ifade eder: 'Babamlar dört kardeştir. Dört kardeşler, soyadı kanunu çıktığı zaman babam Toptan, bir amcam Topaloğlu, bir amcam da Erdoğan soyadını aldı. Böylelikle Topaloğlu Ali Ağa'nın dört oğlunun dört ayrı soyadı oldu."¹⁹ Zonguldak Ereğli Kömürleri işletmesinde memur olarak çalışan bir babanın ilk çocuğudur. İlkokulu Zonguldak Kilimli İlkokulu'nda okudu. Kilimli'de ortaokul olmamasından dolayı ortaokulu Zonguldak Fener Ortaokulu'nda, liseyi Zonguldak Mehmet Çelikel Lisesi'nde okuduktan sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi sınavlarını kazanarak 1962 yılında hukuk eğitimine başladı. "İstanbul Üniversitesine başlayıp Beyazıt'taki o büyük kapıdan girerken yaşadığı duyguları şöyle anlatır: Müthişti. O duygularımı anlatabilmem çok zor. Hayalim gerçekleşmişti. Benim için akıl almaz bir olaydı. Artık İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisiydim, kendimi göklerde, bulutların üstünde sanıyordum. İşte üniversiteye böyle büyük bir heyecanla başladım".²⁰ 1963-1966 yılları arasında

¹⁷ Yenal Ünal, a.g.e. s. 36.

¹⁸ Hasan Yılmaz, *Köksal Toptan*, Portre Biyografi Yayınları, 2002, s. 2.

¹⁹ Hasan Yılmaz, a.g.e. s. 4.

²⁰ Esra Güner Hacıoğlu, *Ağabey Köksal Toptan*, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak, 2017. s 69.

İstanbul'da Adalet Partisi'nin (AP) gençlik kollarında başkanlık ve yönetim kurulu üyeliği yaptı, aynı zamanda Milli Türk Talebe Birliği çalışmalarına katıldı. Lise yıllarında başlayan şiir ve edebiyat merakı bu dönemde de devam etti. Bu dönemde şiir ve edebiyatla daha fazla meşgul oldu. "27 Mayıs 1960 ihtilalinin duygu dünyasındaki çağrışımlarını Hürriyet şiiri ile kaleme aldı. O günkü sosyal atmosferi yansıtmaya açısından Köksal Toptan'ın en değer verdiği şiirlerinden birisidir Hürriyet". Bazı şiir ve yazıları dergilerde yayınlanmış ve girdiği çeşitli yarışmalarda dereceler de kazanmıştır.²¹

1966 yılında üniversiteyi bitirdikten sonra İstanbul'da avukatlık stajına başlamış, ancak babasının hastalığı nedeni ile stajını Zonguldak'ta sürdürmüş ve 5 Ocak 1968'de avukat ruhsatını alarak mesleğini icra etmeye başladı. Zonguldak'ta bir yandan mesleğini icra ederken, öte yandan mensubu olduğu Adalet Partisi teşkilat kademelerinde görev aldı ve İl Başkanvekilliği, Belediye Meclis Üyeliği yaptı.²²

Ayrıca Zonguldak'ta maden fakültesinin kurulması ve ihtiyaçlarının karşılanması için çalışacak bir dernek başta olmak üzere pek çok sivil toplum kuruluşunda başkan, kuruculuk ve yöneticilik yaptı. Askerliğini Sarıkamış'ta yedek askeri hâkim olarak tamamladı. "Köksal Toptan; vatani görevini askeri hâkim olarak yaparken bu alanda mesleki anlamda kendisini çok geliştirdi. Bu dönemde yargı bağımsızlığı konusunda birçok olaya şahit oldu. Askeri yargının, sivil yargıya göre daha bağımsız çalışabildiğine; yargı sınıfının daha çok itibar gördüğüne; Askeri üst makamların yargıyı etkilemediklerine şahit oldu. Bu sebeple askeri hâkimlik mesleğine özel bir ilgi duymaya başladı."²³ İlk kez TBMM'ye seçildiği 1977 genel seçimlerinde Zonguldak'tan Adalet Partisi milletvekili oldu ve TBMM Adalet ve KİT Komisyonu üyelikleri yaptı. 12 Kasım 1979'da kurulan Süleyman Demirel başkanlığındaki AP azınlık hükümetinde Devlet Bakanlığı'na atandı ve Türkiye'nin en genç bakanlarından biri oldu. "Köksal Toptan, 34 yaşında milletvekili seçilmesinden 2 yıl sonra 36 yaşında Süleyman Demirel'in azınlık hükümetinde bakan oldu."²⁴ Bu görev 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar sürdü. Ankara'da serbest avukatlığa başladı; uzun süre hakkında açılan pek çok davada Süleyman Demirel'in avukatlığını üstlendi ve bu davaların tamamı beraatla sonuçlandı. 28 Eylül 1986 tarihinde

²¹ Hasan Yılmaz, a.g.e. s. 30.

²² Hasan Yılmaz, a.g.e. s. 49.

²³ Hasan Yılmaz, a.g.e. s. 54.

²⁴ Hasan Yılmaz, a.g.e. s. 83.

yapılan ara seçimlerde Doğru Yol Partisi'nden Zonguldak ikinci bölge milletvekili seçildi.

Eylül 1987'de yapılan Doğru Yol Partisi Büyük Kongresi'nin Divan Başkanlığı'nı yaptı. 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan genel seçimlerde yeniden Zonguldak Milletvekili seçildi ve Doğru Yol Partisi TBMM Grup Başkanvekilliği yaptı. Kasım 1990'da yapılan kongrede Doğru Yol Partisi Genel İdare Kurulu Üyeliği'ne seçildi. 1991 genel seçimlerinde Doğru Yol Partisi Bartın Milletvekili seçildi ve seçimlerden sonra kurulan Doğru Yol Partisi -Sosyal Halkçı Parti Hükümeti'nde Milli Eğitim Bakanlığı'na getirildi. Bakanlığı döneminde Eğitimde Reform Paketi adı altında 12 kanun taslağından oluşan bir paketi uygulamaya çalıştı.²⁵ Bakanlığı döneminde bu paketin bir kısmını uygulamaya geçirdi. Bu pakete ilköğretim sisteminin yenilenmesiyle başladı. Köksal Toptan bu konudaki çalışmaları hakkında şunları söylemiştir: "İlköğretim sisteminin yenilenmesinin öncesinde daha enteresan çalışmamız oldu. Köylerden başlayarak illere doğru uzanan bir proje başlattık. Ben heyecanla projenin ayrıntılarını anlatırken arkadaşlar bunun uygulanmayacağını söylüyorlar, hatta gülüşüyorlardı. 'Gülmeyin', bu projeye başlıyoruz dedim."²⁶ Okumaya büyük önem vererek kitap okumaya teşvik etti.²⁷ Turgut Özal'ın beklenmeyen ölümü ve onun yerine Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasıyla Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığı makamı boşaldı. Yeni genel başkanı aynı zamanda başbakanı belirlemek üzere 13 Haziran 1993'te Ankara'da düzenlenen kongrede Tansu Çiller ve İsmet Sezgin ile birlikte adaylığını koyan üç kişiden biri oldu. İlk tur oylamada 1169 delegeden 212'sini oyunu alarak üçüncü ve sonuncu oldu. İkinci tur oylamaya geçilmeden önce ilk turda ikinci sırayı alan Sezgin'le birlikte adaylıktan çekildi. Kasım 1993'te yapılan Doğru Yol Partisi Kongresi'nde en yüksek oyu alarak Genel İdare Kurulu üyesi seçildi.²⁸

1995 yılında bir süre de Kültür Bakanlığı yaptı. 24 Aralık 1995 genel seçimlerinde yeniden Bartın Milletvekili seçildi. 1999 genel seçimlerinde tekrar Doğru Yol Partisi'nden Bartın milletvekili adayı oldu, ancak seçilemedi. 20 Kasım 1999 tarihinde düzenlenen Doğru Yol Parti 6. Büyük Kongresi'nde Doğru Yol Parti'si Genel Başkanlığı için büyük bir çalışma yürüttü. Yapılacak olan kongreyi çok önemli bir çıkış noktası olarak gördüğünü ifade ederek bu

²⁵ Esra Güner Hacıoğlu, a.g.e. s. 188.

²⁶ Esra Güner Hacıoğlu, a.g.e. s. 188.

²⁷ Esra Güner Hacıoğlu, a.g.e. s. 189.

²⁸ <https://www.biyografi.info/kisi/koksal-toptan> (05.04.2020 tarihinde erişildi.)

kongrenin önemine dikkat çekti.²⁹ Tansu Çiller'e karşı aday oldu ancak seçilemedi. Ağustos 2002'de üyesi olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi'nden 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde Zonguldak Milletvekili seçildi ve TBMM Adalet Komisyonu Başkanı oldu³⁰. Toptan, daha önceki dönemlerde Bartın milletvekilliği yaptığından Bartın'ı unutmamış ve 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi milletvekili adaylarını desteklemek amacıyla Bartın'ın köylerinde ve Kozcağız beldesinde mitingler yapmıştır.³¹ 22 Temmuz 2007 seçimlerinde yeniden AK Parti'den Zonguldak Milletvekili seçildi. 9 Ağustos 2007'de TBMM Başkanlığı için yapılan ilk tur seçimlerinde 450 gibi rekor bir oyla TBMM Başkanlığına seçildi. Ağustos 2009'da yapılan TBMM Başkanlığı seçiminde adaylığını koymadı. 2011 genel seçimlerinde Zonguldak Milletvekili olarak tekrar TBMM'ye girdi.

20 Haziran 2017 tarihinde Resmi Gazete'de³² yayımlanan bakanlar kurulu kararnamesi ile Kamu Görevlileri Etik Kurulu³³ Başkanı olarak atanmıştır. 15.05.2019 tarihli ve 30775 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 36 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 28.05.2019 tarihinde Yüksek İstişare Kurulu üyeliğine getirilmiştir.³⁴

Köksal Toptan'ın Yasama Faaliyetleri

Köksal Toptan milletvekilliği boyunca TBMM'ye sunulan 2 adet kanun teklifinde imzası bulunmaktadır. Bu teklifleri şöyle sıralayabiliriz:

a) 27.09.2012 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi.

b) 10.03.2015 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi.³⁵

Köksal Toptan, milletvekili olduğu ilk günden itibaren halka hizmet ilkesini benimsemiş ve bütün enerjisini bu yönde harcamıştır. 1980 Anayasa'sının bazı maddelerinin gelişen teknoloji ve değişen şartlarla beraber

²⁹ *Bartın Ekspres Gazetesi*, 28.10.1999.

³⁰ *Bartın Gazetesi*, 12.12.2002.

³¹ *Bartın Gazetesi*, 13.11.2002.

³² *Resmi Gazete*, 20.06.2017.

³³ *Resmi Gazete*, 08.06.2014.

³⁴ *Resmi Gazete*, 15.05.2019.

³⁵https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uyenin_teklifleri?p_donem=24&p_sicil=3822 (05.04.2020 tarihinde erişildi.)

değiştirilmesi ve geliştirilmesi için bazı kanun teklifleri hazırlamış ve bunları TBMM'ye sunarak çalışmalarına devam etmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı dönemde eğitimde birçok projeye imza atmış ve eğitime yeni bir boyut kazandırmıştır. Buna ilave olarak yaptığı çalışmalarla halkın takdirini almıştır.

2) Hasan Akyol

Hasan Akyol, 1943 yılında Zonguldak'ta doğdu. Aslen Bartın'ın Kozcağız Beldesi'nin Bedil köyünden olup Başmadenci Mehmet Akyol'un oğludur. İlkokula Kozcağız Uluköy'de başladı. İlkokulu, ortaokulu ve Zonguldak'ta; liseyi de Zonguldak Mehmet Çeliker Lisesi'nde bitirdi. 1963 yılında Zonguldak Çaydamar yer altı maden ocağında malzeme kâatibi olarak bir yıl çalıştı. 1965 yılında Kozcağız Bedil Köyü'nde 1 yıl vekil öğretmenlik yaptı. Daha sonra yükseköğrenimini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde başlayıp bu üniversiteden 1971 yılında mezun oldu. Mezuniyetin ardından avukatlık stajına başladı. Aynı zamanda bu dönemde Bartın Lisesi'nde vekil öğretmenlik yaptı. Avukatlık stajını bitirmesinin ardından askerlik görevini yedek subay olarak tamamladı. Askerlik görevinin ardından Bartın'a döndü ve Bartın'da 17 yıl serbest avukat olarak çalıştı. 1970'li yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi'nde siyasi hayatına başladı. Cumhuriyet Halk Partisi ilçe başkanlığı, Belediye meclis üyeliği ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin çeşitli kademelerinde çalıştı. 1980'li yılların başında Bartın Gençlik Spor Kulübü'nün 5 yıl başkanlığını yaptı. 1988 yılına gelindiğinde avukatlık bürosunu çocuklarının tahsili nedeniyle Zonguldak'a taşıdı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1981 yılında kapatılmasının ardından siyasete Demokratik Sol Parti'de devam etti. DSP'de Bartın İlçe Başkanlığı, Zonguldak İl Başkanlığı yaptı. 1991 yılında Bartın'ın il olmasıyla DSP'den milletvekili adaylığı oldu. 3. sırada tercih oyları ile seçilerek meclise girdi. 1992 yılında CHP açılınca DSP'den istifa ederek CHP'ye geçti. 27 Mart 1995-5 Ekim 1995 tarihleri arasında 50. Hükümet'te Sanayi ve Ticaret Bakanlığı görevinde bulundu. 24 Aralık 1995 seçimlerinde Zonguldak'tan milletvekili adaylığı oldu lakin seçilemedi. CHP'de tekrar siyasete devam etmesinden sonra bu partide Genel Sekreter yardımcılığı görevinde 3 yıl bulundu. Ayrıca bir müddet bu partide MYK üyeliğinde bulundu. 18 Nisan 1999 seçimlerinde Bartın'dan milletvekili adaylığı oldu lakin seçilemedi. TBMM KİT Komisyonu üyeliği görevlerinde bulundu. Bundan sonra siyasi hayatına CHP'de devam etmek

istedi. 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan seçimlerde CHP'den Bartın birinci sıra milletvekili adayı oldu ancak seçilemedi.³⁶

Hasan Akyol'un Yasama Faaliyetleri

Hasan Akyol, bakanlığı ve milletvekilliği döneminde Bartın'a Organize sanayi bölgesinin açılması, Küçük sanayi sitesi kurulması, Fiskobirlik şubesinin açılması, KOSGEB'in açılması gibi birçok hizmetler sunmuştur. Ayrıca milletvekilliği döneminde Bartın'da üniversite kurulması ve Bartın'a bağlı iki ilçe kurulması hakkında TBMM'ye kanun teklifi vermiştir.³⁷

Hasan Akyol'un vermiş olduğu yasa tekliflerinden "Bartın'da üniversite kurulması hakkındaki yasa teklifi", 2008 yılında Bartın Üniversitesi'nin kurulmasıyla neticelenmiştir. Bartın'ın il olmasından sonra seçilen ilk vekillerden olması sorumluluğunu arttırmış ve bu sorumluluğun bilincinde olarak Bartın'ın gelişmesi için birçok hizmette bulunmuştur.

3) Zeki Çakan

Zeki Çakan, 14 Haziran 1950'de Zonguldak'ta doğdu. Babasının adı Ali, annesinin adı Cemile'dir. İlk, Orta ve Lise tahsilini Zonguldak'ta tamamladı. Yüksek tahsilini şimdiki adıyla Yıldız Teknik Üniversitesi'nde yaparak 1975 yılında Elektrik Mühendisi olarak mezun oldu. Aynı yıl Zonguldak Belediyesinde Mühendis olarak göreve başladı. Şantiye Şefliği, Otobüs, Elektrik, Su ve Soğuk Hava Depo İşletmeler Müdür Yardımcılığı ve Müdürlüğü görevlerinde bulundu. 1984 yılında Zonguldak Belediye Başkanı seçilerek 5 yıl bu görevini sürdürdü. Daha sonra Devlet Bakanlığı Danışmanlığı yaptı. 1989-1992 yılları arasında Köy Hizmetleri Genel Müdürü olarak atandı. Tarım Bakanlığı Müşaviri iken 1994 yılında tekrar Zonguldak Belediye Başkanı seçildi.³⁸

1995 yılında bu görevinden istifa ederek aynı yıl 20. Dönem milletvekili seçimlerinde Bartın Milletvekili olarak Parlamente'ye girdi. Anavatan Partisi Grup Başkan Vekilliği ile Tarım, Orman ve Köy İşleri Komisyon Başkanı olarak görevini aralıksız yürüttü. 1999 yılında 21. Dönem milletvekili seçimlerinde

³⁶ Hasan Akyol ile yapılan görüşme, 08.04.2020.

³⁷ Hasan Akyol ile hayatı ve TBMM yasama faaliyetleri hakkında yapılan mülakat, 08.04.2020.

³⁸ [http://www.zekicakan.net/Ozgecmis.aspx_\(05.04.2020 tarihinde erişildi.\)](http://www.zekicakan.net/Ozgecmis.aspx_(05.04.2020 tarihinde erişildi.))

tekrar Bartın Milletvekili seçildi ve Grup Başkan Vekili olarak görevini sürdürdü. 09 Mayıs 2001 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı görevine getirildi. Çakan, bakanlığı döneminde Bartın için hayati önem taşıyan Kirazlıköprü Barajı'na ödenek verilmesini sağladı.³⁹ 18 Kasım 2002 tarihine kadar bu görevi yürüttü. 7 Haziran 2015 Türkiye Genel Seçimlerinde Milliyetçi Hareket Partisi'nden Zonguldak milletvekili seçildi.⁴⁰

Zeki Çakan'ın Yasama Faaliyetleri

Zeki Çakan, milletvekilliği boyunca TBMM'ye 7 adet kanun teklifi sunmuştur. Bu tekliflerden bazıları sonuçlanmış bazıları ise hala sonuç beklemektedir. Bu kanun tekliflerini şöyle sıralayabiliriz:

- a) 10.01.2001 tarihli TBMM İktüzüğünün bazı maddelerinin değiştirilmesine dair içtüzük teklifi.
- b) 05.12.2000 tarihli Karayolları Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü merkez ve taşra teşkilatlarında çalışmakta olan kamu görevlilerinin, kurumları içerisinde farklı statüde çalışanlar ile aynı görevi ifa eden diğer kurumlarda çalışan kamu görevlileri arasındaki ücret farklarının giderilmesine yönelik kanun teklifi.
- c) 05.12.2000 tarihli 657 sayılı devlet memurları kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun teklifi.
- d) 30.10.2000 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu ile nakdi tazminat ve aylık bağlanması hakkında kanunda değişiklik yapılmasına ilişkin kanun teklifi.
- e) 02.03.2000 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Sekreterliği Teşkilat Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi.
- f) 24.05.1999 tarihli 28.03.1983 tarih ve 2809 sayılı Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı hakkında 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin değiştirilerek kabulüne dair bir ek madde eklenmesi hakkında kanun teklifi.

³⁹ *Bartın Gazetesi*, 30.11.2001.

⁴⁰ [http://www.zekicakan.net/Ozgecmis.aspx_\(05.04.2020 tarihinde erişildi.\)](http://www.zekicakan.net/Ozgecmis.aspx_(05.04.2020 tarihinde erişildi.))

- g) 24.05.1999 tarihli Bartın ilinde 'Kozcağız ve Kumluca'⁴¹ adları ile iki ilçe kurulmasına dair kanun teklifi.⁴²

Zeki Çakan, milletvekili seçilmesinden sonra çalışmalarını Bartın'da sürdürmüştür. Bu çalışmalar kapsamında TBMM'ye birçok yasa teklifi sunmuştur. Ayrıca 19 yasa teklifinde de imzası bulunmaktadır Milletvekili seçilmeden önce belediye başkanlığı yapması, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü görevlerini yürütmesi ve Devlet Bakanlığı Danışmanlığı yapması, Bartın'ın sorunlarını analiz edip çözüme son derece etkili olmuştur. Bakanlığı döneminde de seçim bölgesi olan Bartın'a hizmetlerini artarak devam ettirmiştir.

4) Cafer Tufan Yazıcıoğlu

Cafer Tufan Yazıcıoğlu, 1951 yılında Çorum ili Kargı ilçesinde doğdu. Annesinin adı Fahriye, babasının adı Alaadin'dir. İlköğrenimini Bartın ili Ulus ilçesi Atatürk ilkokulunda tamamladı. Daha sonra Zonguldak TED Kolejini başarıyla tamamlayarak Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni kazandı. Buradan mezuniyetinin ardından Ankara Barosu'nda avukatlık stajını tamamladı. 1974 yılında Zonguldak'ta serbest avukatlığa başladı. Daha sonraki yıllarda Zonguldak İl Özel İdare Müdürlüğü ve Türkiye'nin Atatürk'ün kurduğu ilk sosyal güvenlik kurumu olan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Amele Birliği hukuk danışmanlıklarını yaptı. TED Zonguldak Koleji Vakfı Başkanı ve Beden Terbiyesi ceza kurulu üyelikleri görevinde bulundu. 20. Dönem Milletvekilleri Genel Seçimlerinde Demokratik Sol Parti'den Bartın milletvekili olarak seçilmiş ve 5 yıl boyunca bu görevini sürdürmüştür. 21. Dönemde tekrar DSP'den Bartın Milletvekili olmuş ve çalışmalarını bu dönemde de devam ettirmiştir. Cafer Tufan Yazıcıoğlu, 3 Kasım 2002 Genel seçimleri öncesinde İsmail Cem başkanlığındaki Yeni Türkiye Partisi'ne geçmiştir.⁴³ Milletvekili olduğu dönemde Plan ve Bütçe Komisyonunda üye, kâtip üye ve başkan yardımcısı olarak çalıştı. 2003 yılından bu yana Türkiye İşçi Emeklileri Derneği'nin hukuk danışmanlığını yapmaktadır. Aynı zamanda

⁴¹ *Bartın Gazetesi*, 12.11.2001.

⁴² https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=8743_05.04.2020 tarihinde erişildi.)

⁴³ *Bartın Gazetesi*, 27.07.2002.

Türk Parlamenterler Birliği Yüksek Danışma Kurulu, Anadolu Kulübü ve Çankaya Kültür ve Sanat Vakfı Yönetim Kurulu üyesidir.⁴⁴

Cafer Tufan Yazıcıoğlu'nun basılmış "*Olaylar ve Kararlarla Yaşlılar Hukuku*" ve "*Yaşlılık Hukuku*" adlarında kendisine ait iki kitabı bulunmaktadır. Ayrıca hâkim Orhan Çakmak'la beraber yazdığı "*Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası İş Hukuku ve İlgili Mevzuat*" adında bir kitabı daha bulunmaktadır.

Cafer Tufan Yazıcıoğlu'nun Yasama Faaliyetleri

Cafer Tufan Yazıcıoğlu, milletvekilliği boyunca TBMM'ye 11 adet kanun teklifi sunmuştur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- a) 01.07.1999 tarihli Gençlik Sosyal Eğitim Genel Müdürlüğü Teşkilat ve görevleri hakkında kanun teklifi.
- b) 01.07.1999 tarihli Türkiye Taş Kömürü Anonim Şirketleri hakkında kanun teklifi.
- c) 01.07.1999 tarihli 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası'nın ek 5.maddesinin değiştirilmesine ilişkin kanun teklifi.
- d) 01.07.1999 tarihli ateşli silahlar ve bıçaklar ile diğer aletler hakkında kanunda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi.
- e) 01.07.1999 tarihli 206 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin yasa teklifi.
- f) 01.07.1999 tarihli ödeme gücü olmayan vatandaşların tedavi giderlerinin yeşil kart verilerek devlet tarafından karşılanması hakkında kanunda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi.
- g) 01.07.1999 tarihli Bartın ilinde 3 ilçe kurulması ile ilgili kanun teklifi.
- h) 01.07.1999 tarihli Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı hakkında 41 sayılı kanun hükmünde kararnamenin değiştirilerek kabulüne dair kanun ile 78 ve 190 sayılı kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi.
- i) 01.07.1999 tarihli Terörle Mücadele Kanunu'nun bir maddesinde değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi.

⁴⁴ Cafer Tufan Yazıcıoğlu ile yapılan görüşme, 25.12.2019.

- j) 01.07.1999 tarihli Zonguldak ilinde Kilimli ve Kozlu adında iki ilçe kurulması hakkında kanun teklifi.
- k) 01.07.1999 tarihli Ereğli adıyla bir il, Kandilli ve Ormanlı adlarında iki ilçe kurulması hakkında kanun teklifi.⁴⁵

Cafer Tufan Yazıcıoğlu, 2 dönem Bartın milletvekilliği yaparak bu ile önemli hizmetler sunmuştur. Ayrıca 27 yasa teklifinde de imzası bulunmaktadır. Cafer Tufan Yazıcıoğlu buna ilave olarak Bartın'ın tarihi, kültürel ve doğal güzellikleriyle tanıtımına ayrı bir önem vermiştir.

5) Hacı İbrahim Kabarık

Hacı İbrahim Kabarık, 01.01.1956 tarihinde Bartın'ın merkez Orduyeri mahallesinde dünyaya geldi. Baba adı Hilmi, anne adı Mübeccel'dir. İlkokulu Bartın Fatih Sultan Mehmet ilkokulunda, ortaokulu Bartın ortaokulunda, liseyi de Bartın Lisesi'nde tamamlamıştır. Daha sonra Ankara Devlet Mühendislik Mimarlık Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nden 1979 yılında mezun olmuştur. Üniversite tahsilinin ardından doğduğu şehre geri dönerek burada iş hayatına atılmıştır. 1980-1992 yılları arasında Bartın Belediyesi'nde Fen ve İmar müdürü olarak görev yapmıştır. 1992-2002 yılları arası Bartın'da inşaat mühendisliğinin yanında gıda ticareti, sucuk imalatı ve ham deri ticareti gibi faaliyetlerde bulunmuştur. 3 Kasım 2002 tarihinde yapılan 22. Dönem Genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nden Bartın milletvekili seçilerek TBMM'ye girmiştir. Milletvekilliği adaylığı süresince "Bartın 2000'li yılların parlayan yıldızı olacak" konulu kampanyayı yürütmüş ve bunu milletvekili olduğu zamanda yineleyerek bu konuda bir dizi çalışmalarda bulunmuştur.⁴⁶ Milletvekilliği süresince KİT Komisyonu üyeliği yapmıştır. Milletvekilliğinin bitmesinin ardından tekrar ticari faaliyetlere devam etmiştir. Halen deri ticareti yapmaktadır.⁴⁷

⁴⁵[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uye_ilk_imza_sahibi_teklifleri?p_donem=21&p_sicil=5381_\(05.04.2020 tarihinde erişildi.\)](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uye_ilk_imza_sahibi_teklifleri?p_donem=21&p_sicil=5381_(05.04.2020 tarihinde erişildi.))

⁴⁶ *Bartın Gazetesi*, 29.11.2002.

⁴⁷ Hacı İbrahim Kabarık ile yapılan görüşme, 04.01.2020.

Hacı İbrahim Kabarık'ın Yasama Faaliyetleri

Hacı İbrahim Kabarık, milletvekilliği boyunca TBMM'ye sunulan 10 adet kanun teklifinde imzası bulunmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

- a) 03.05.2007 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi.
- b) 01.05.2007 tarihli 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na geçici bir madde eklenmesine dair kanun teklifi.
- c) 05.10.2006 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bir maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifi.
- d) 18.09.2006 tarihli Vergi Usul Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi.
- e) 14.12.2005 tarihli Yapı denetimi hakkında değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi.
- f) 07.06.2005 tarihli Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanunu ile 78 ve 190 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerde değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi.
- g) 09.05.2005 tarihli Devlet memurları kanununda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi.
- h) 09.05.2005 tarihli Devlet memurları kanununda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi.
- i) 19.03.2003 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun teklifi.
- j) 19.02.2003 tarihli Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanunu ile 78 ve 190 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerde değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi.⁴⁸

Hacı İbrahim Kabarık, 2002-2007 yılları arası Bartın milletvekilliği yapmıştır. Milletvekilliği döneminde TBMM'ye sunulan birçok yasa teklifinde imzası bulunmaktadır. Bu dönemde Bartın için çok büyük hizmetlerde bulunmuştur. Kendisinin bir mühendis olması ve milletvekili olmadan önce

⁴⁸[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uyenin_teklifleri?p_donem=22&p_sicil=6252_\(05.04.2020_tarihinde_erisildi.\)](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uyenin_teklifleri?p_donem=22&p_sicil=6252_(05.04.2020_tarihinde_erisildi.))

Bartın Belediyesi'nde çalışması, Bartın'ın sorunlarını görme ve bu sorunlara çözüm üretme konusunda bir hayli etkili olmuştur.

6) Mehmet Asım Kulak

Mehmet Asım Kulak, 21 Mayıs 1964 tarihinde Bartın'da doğdu. Baba adı Süreyya, anne adı Sâre'dir. İlk, orta ve lise tahsilini Bartın'da tamamladı. Bartın'da ticari faaliyetlerde bulundu ve bazı şirketlerde yöneticilik yaptı. Siyasete 1986 yılında başladı. Müstakil Sanayici İş Adamları Derneği Bartın Şubesi Yönetim Kurulu Başkanlığı yaptı. Muhtelif vakıf, dernek, spor kulüpleri ve birçok sivil toplum kuruluşunda üye ve yönetici olarak çalıştı. Milletvekilliği döneminde Savunma Komisyonu Kâtibi ve Türkiye Hollanda Parlamentolar Arası Dostluk Grubu Başkanı olarak görev yaptı. 2002 yılına kadar ticaretle uğraştı. 3 Kasım 2002 yapılan 22. Dönem Türkiye Genel Seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nden milletvekili seçilerek meclise girdi. 5 yıl bu görevi sürdürdü. Milletvekilliği seçildikten sonra Bartın'da yarım kalan yatırımların bitirilmesi için özveriyle çalışmalarda bulundu.⁴⁹ Doğru Haber Gazetesi tarafından "Yılın Milletvekili" seçildi. 23. Dönem Türkiye Genel Seçimlerinde partisi tarafından aday gösterilmedi.⁵⁰ 23. Dönemde tekrar milletvekilliğine aday gösterilmemesi, üyesi olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kararıdır. 23. Dönemde Adalet ve Kalkınma Partisi, Bartın milletvekilliği için Yılmaz Tunç'u tercih etmiştir.

Mehmet Asım Kulak'ın Yasama Faaliyetleri

Mehmet Asım Kulak, milletvekilliği boyunca TBMM'ye 1 kanun teklifi sunmuştur. Bu teklif şu şekildedir: 22.02.2006 tarihli Yükseköğretim Kurumları Teşkilat Kanunu'nda değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi.⁵¹

Mehmet Asım Kulak, 2002-2007 yılları arası TBMM'de Bartın'ı temsil etmiştir. TBMM'ye 1 yasa teklifi sunarak ve TBMM'ye sunulan 17 yasa teklifini de imzalayarak çalışmalarını TBMM'de sürdürmüştür. Ayrıca TBMM dışındaki vaktini Bartın'da geçirerek sorunları yerinde tespit etmiştir. Bu sorunları

⁴⁹ *Bartın Gazetesi*, 12.12.2002.

⁵⁰ Mehmet Asım Kulak'la yapılan görüşme, 25.12.2019.

⁵¹ [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uye_ilk_imza_sahibi_teklifleri?p_donem=22&p_sicil=6249_\(05.04.2020 tarihinde erişildi.\)](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uye_ilk_imza_sahibi_teklifleri?p_donem=22&p_sicil=6249_(05.04.2020 tarihinde erişildi.))

gidermek için gerekli çalışmaları yaparak Bartın'ın gelişmesine katkı sağlamıştır.

7) **Yılmaz Tunç**

Yılmaz Tunç, 1 Şubat 1971 tarihinde Bartın ili Ulus ilçesi Ulukaya köyünde doğdu. Babası Ali Rıza Tunç emekli öğretmendir. Annesi Behiye Tunç ise ev hanımıdır. Çocukluğu ve gençliği babasının öğretmenlik yaptığı Ulus ilçesinin değişik köylerinde geçti. 1982 yılında İlköğrenimini Ulus ilçesinin Ulukaya Köyü ilkokulunda tamamladı. 1988 yılında Kastamonu Göl Öğretmen Lisesinden mezun oldu. 1995 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı fakültede Mali Hukuk Anabilim Dalında yüksek lisans yaptı. Bankacılık Kanuna Aykırı Eylemler, Vergi Hukukuna İlişkin Suçlar, Ödeme Gücüne Göre Vergileme, Vergi Yargısı, Ekonomik Suçlar Konularında araştırmalarda bulundu.

1996 yılında avukatlık stajını tamamladı. 1998 yılında kısa dönem Askerlik vazifesini Ege Deniz Bölge Komutanlığında gerçekleştirdi. 1998 yılında Pendik'te Tunç Hukuk Bürosu'nu kurarak kardeşi ve 3 avukat arkadaşı ile birlikte serbest avukat olarak çalışmaya başladı. 11 yıllık Avukatlık süresince İstanbul Barosu Ceza Muhakemeleri Kanunu Servisi'nde görev aldı. İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku, Tazminat Davaları alanlarındaki davalarla yakından ilgilendi.

1995-1998 Yılında Bartın İli Uluslular Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği'nin Başkan Yardımcılığı görevini yürüttü. Siyasi ve mesleki yaşamını sürdürdüğü Pendik'te ikamet eden yaklaşık 30.000 Bartınlı ile İstanbul'da yaşayan Bartınlı hemşehrilerinin birlik, beraberlik ve dayanışmaları için çalışmalarda bulundu. 1999 yılında İstanbul'da yayınlanan Bartın-Ulus Gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü ve köşe yazarlığını yaptı.

Siyasi hayatına Fazilet Partisi'nde başladı. 1998-2001 yılları arası Fazilet Partisi İlçe yönetim Kurulu üyeliği ve ilçe başkan yardımcılığı görevlerinde bulundu. 2001 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi Pendik kurucu ilçe başkanı oldu ve 6 yıl bu görevini sürdürdü. 08.05.2007 tarihinde Milletvekili aday adaylığı nedeniyle İlçe Başkanlığı görevinden ayrıldı. 23. Dönem, 24. Dönem, 25. Dönem ve 26. Dönem Bartın milletvekilliği görevinde bulundu. Aynı zamanda 23. Dönemde ve 24. Dönemde TBMM Adalet Komisyonu Üyesi ve Sözcüsü görevlerini icra etti. 2007-2009 Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Disiplin Kurulu

Üyeliği, 2011-2012 Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Merkez Teşkilat Başkan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. 2009'dan bu yana AK Parti Grup Yönetim Kurulu üyeliği devam etmekte olup, 2014'ten itibaren Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Merkez Siyasi ve Hukuki İşler Başkan Yardımcılığı görevini sürdürmektedir. Yılmaz Tunç, 28 Haziran 2018 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde tekrar Bartın milletvekili olarak seçilmiş olup hala bu görevini sürdürmektedir.⁵²

TBMM'nin 26. yasama döneminde başta cinsel istismar olmak üzere çocuklara yönelik her türlü istismar olaylarının araştırılması amacıyla kurulan Meclis Araştırma Komisyonu'nun başkanlığını yürüttü. Çocuk istismarını bir insanlık suçu olarak tanımlayıp bu konuda yeni önlemler alınması için bir dizi çalışmalarda bulundu.⁵³ 24. Yasama döneminde 17-25 Aralık Yargı Darbesi girişimi sonrasında TBMM'de kurulan Meclis Soruşturma Komisyonu'nun başkanvekilliğini, Soma'da meydana gelen maden kazasının ardından kurulan maden kazalarının araştırılması amacıyla kurulan Meclis Soruşturma Komisyonu'nun başkanvekilliğini, 23. yasama döneminde haberleşme özgürlüğüne ve özel hayatın gizliliğine yönelik ihlallerin tespiti ve önlenmesine ilişkin tedbirlerin belirlenmesi amacıyla kurulan Meclis Soruşturma Komisyonu'nun sözcülüğünü yürüttü.⁵⁴

Yılmaz Tunç, TBMM Genel Kurulu'nda 140'ı aşkın konuşma yaparak kürsüyü en fazla kullanan milletvekilleri arasında yer aldı. Vermiş olduğu 34 kanun teklifinden 21'i kanunlaştı. 13'ü ise komisyon ve genel kurul gündeminde bulunuyor.⁵⁵

Yılmaz Tunç'un Yasama Faaliyetleri

Yılmaz Tunç, şu ana kadar TBMM'ye çok sayıda kanun teklifi sunmuştur. Bu tekliflerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

- a) 21.02.2017 sayılı çocuk hakları komisyonu kurulmasına dair kanun teklifi.

⁵²[http://www.yilmaztunc.com/biyografi.php_\(05.04.2020_tarihinde_erisildi.\)](http://www.yilmaztunc.com/biyografi.php_(05.04.2020_tarihinde_erisildi.))

⁵³ *Bartın Halk Gazetesi*, 05.07.2018.

⁵⁴ [http://www.yilmaztunc.com/v1_hakkinda.php_\(05.04.2020_tarihinde_erisildi.\)](http://www.yilmaztunc.com/v1_hakkinda.php_(05.04.2020_tarihinde_erisildi.))

⁵⁵ [http://www.yilmaztunc.com/v1_hakkinda.php_\(05.04.2020_tarihinde_erisildi.\)](http://www.yilmaztunc.com/v1_hakkinda.php_(05.04.2020_tarihinde_erisildi.))

- b) 06.10.2016 tarihli 5271 sayılı ceza muhakemesi kanununun 138. Maddesinde değişiklik yapılmasına ilişkin kanun teklifi.
- c) 30.12.2015 tarihli bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi.⁵⁶
- d) 10.12.2016 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi.

Yılmaz Tunç, 2007 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nden Bartın milletvekili seçilmiş ve bu görevi halen devam ettirmektedir. Milletvekili olmasından itibaren çalışmalarına başlamış ve Bartın'a her alanda hizmet sunmaya gayret göstermiştir. TBMM'de çok sayıda konuşma yapması, TBMM'ye sunduğu çok sayıda yasa teklifinin olması ve TBMM'ye sunulan 9 yasa teklifinde imzasının olması bunun en büyük göstergesidir. Özverili çalışmaları ve samimi halleriyle Bartın'da birçok kesim tarafından sevilmiştir. Eğitimde sağlıkta, ulaşımda, sanayide ve daha birçok alanda Bartın'a hizmetler sunmuştur. Ayrıca altyapı sorunlarını da dile getirerek çalışmalarını bu yönde devam ettirmiştir. Buna ilave olarak Bartın'da yapılması gereken daha birçok hizmetin olması gerektiğini söylemek son derece yerinde bir tespit olur sanırım. Burada şunu da ifade etmeliyim ki; asıl mesleğinin "avukat" olmasından dolayı, sahip olduğu ilmî birikim nedeniyle özellikle hukukî konulara açıklık getirmiş ve 23. Dönemde ve 24. Dönemde TBMM Adalet Komisyonu Üyesi ve Sözcüsü görevlerini yapmıştır.

8) Muhammet Rıza Yalçınkaya

Muhammet Rıza Yalçınkaya, 23 Kasım 1955 yılında Zonguldak'ta doğdu. Baba adı Muzaffer, anne adı Ayşe'dir. Hacettepe Üniversitesi Zonguldak Mühendislik Fakültesi Makine Mühendisliği bölümünden mezun oldu. Amasra Taşkömürü Müessesesi Müdürlüğü'nde teknik uzman, makine mühendisi ve başmühendis olarak çalıştı. Makine Mühendisleri Odası Bartın İl Başkanlığı ve Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği İl Koordinasyon Kurulu Başkanlığı görevlerinde bulundu. 1999 yılında yapılan yerel seçimlerde Bartın Belediye Başkanı seçildi ve bu görevi 5 yıl sürdürdü. 2004 yılında yapılan yerel seçimlerde tekrar Bartın Belediye Başkanı seçildi. Belediye Başkanlığı döneminde Bartın'a güzel bir görünüm kazandırmış ve yaptırdığı park ve oyun

⁵⁶https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uyenin_teklifleri?p_donem=26&p_sicil=6541 (05.04.2020 tarihinde erişildi.)

alanlarıyla dikkat çekmiştir.⁵⁷ 2007 yılındaki genel seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nden milletvekili olmak için belediye başkanlığından istifa etti. Türkiye Tarihi Kentler Birliği ve Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği encümen üyeliklerinde bulundu. Şehir ve Başkan dergisinin çevre düzenleme adında "Kent Ödülü", Tarihi Kentler Birliği "Özendirme", Ankara Yuva Konut Yapı kooperatifleri Birliği ile Anadolu Kamu Sen'in "Yılın Belediye Başkanı", Doğru Haber gazetesinin "Yılın Adamı" ve Gözcü Gazetesinin "Yılın Belediye Başkanı" ödülleri aldı.⁵⁸

Yalçınkaya, ilk defa 2007 Türkiye genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi Bartın milletvekili olarak meclise girdi. 2011 Türkiye Genel seçimlerinde tekrar Cumhuriyet Halk Partisi Bartın milletvekili seçilen Yalçınkaya, 24. Dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı Kâtip Üyesi oldu. Hiçbir partinin tek başına iktidar olmak için gereken sandalye sayısına ulaşamadığı Haziran 2015 Türkiye Genel Seçimlerinde tekrar Cumhuriyet Halk Partisi Bartın milletvekili olarak meclise girdi. Kasım 2015 Türkiye Genel Seçimlerinde tekrar Cumhuriyet Halk Partisi Bartın milletvekili seçildi. 24 Haziran 2018 tarihinde genel seçimlerinde partisince aday gösterilmeyerek liste dışı kaldı.

Muhammet Rıza Yalçınkaya'nın Yasama Faaliyetleri

Muhammet Rıza Yalçınkaya, milletvekilliği boyunca TBMM'ye 2 adet kanun teklifi sunmuştur. Bu teklifleri şöyle sıralayabiliriz:

- a) 23.01.2018 tarihli Bartın iline bağlı Kozcağız adıyla yeni bir ilçe kurulması hakkında kanun teklifi.
- b) 06.10.2016 tarihli 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi.⁵⁹

Muhammet Rıza Yalçınkaya, tüm bilgi birikimini ve tecrübesini Bartın'ın gelişmesi için kullanmış ve bu çalışmalar kapsamında birçok projeye imza atmıştır. TBMM'ye sunduğu yasa tekliflerinin biri doğrudan Bartın ile

⁵⁷ *Bartın Ekspres Gazetesi*, 24.09.1999.

⁵⁸[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=26&p_sicil=6407_\(05.04.2020_tarihinde_erisildi.\)](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=26&p_sicil=6407_(05.04.2020_tarihinde_erisildi.))

⁵⁹[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uye_ilk_imza_sahibi_teklifleri?p_donem=26&p_sicil=6407_\(05.04.2020_tarihinde_erisildi.\)](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uye_ilk_imza_sahibi_teklifleri?p_donem=26&p_sicil=6407_(05.04.2020_tarihinde_erisildi.))

ilgilidir. Buna ilave olarak TBMM'ye sunulan 38 yasa teklifinde de imzası vardır. Yaptığı çalışmalar ve uyguladığı politikalarla halkın sevgisini kazanmıştır.

9) Aysu Bankoğlu

Aysu Bankoğlu, 1 Ocak 1986 tarihinde Bartın'da doğdu. Baba adı Hüseyin, anne adı Nursen'dir. İlk ve orta tahsilini Bartın'da tamamladı. Daha sonra Bartın Davut Fırıncioğlu Anadolu Lisesinden mezun oldu. Aynı yıl Koç Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni kazanarak buradan 2012 yılında mezun oldu. İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde, Amerika'da Cornell Üniversitesi'nde çeşitli eğitim programlarına katıldı. Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümünde 'Yasama Meclislerinde Komisyonlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonunun Yasama Sürecindeki Rolü' konulu tezi ile yüksek lisans eğitimini tamamladı. İstanbul Barosuna kayıtlı olarak serbest avukatlık yaptı. İnci Bankağlu Eğitim ve Kültür Vakfı (İBEV) Mütevelli Kurulu Üyesi ve Koç Üniversitesi Mezunlar Derneği üyesidir.⁶⁰

7 Haziran 2015 tarihinde yapılan 26. Dönem Türkiye Genel Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi Bartın ikinci sıra milletvekili adayı olmuş ancak seçilememiştir. 26. Dönem Türkiye Genel Seçimlerinde hiçbir partinin hükümeti kuramaması üzerine erken seçime gidilmiş ve seçimlerin 1 Kasım 2015 tarihinde yapılmasına karar verilmiştir. 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan seçimlerde yeniden Cumhuriyet Halk Partisi Bartın ikinci sıra milletvekili adayı olmuş ancak yine seçilememiştir. 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan 27. Dönem Türkiye Genel Seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi Bartın birinci sıra milletvekili adayı olmuş ve milletvekili seçilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmiştir. Böylelikle Bartın'ın ilk kadın milletvekili ve aynı zamanda en genç milletvekili ünvanına sahip olmuştur.⁶¹ Bunu "Bartın'ın kaderini değiştirdik" sözleriyle dile getirmiştir.⁶² Aysu Bankoğlu, aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa Komisyonu üyesidir.

Aysu Bankoğlu'nun Yasama Faaliyetleri

⁶⁰ Aysu Bankoğlu ile yapılan görüşme, 15.12.2019.

⁶¹ *Bartın Halk Gazetesi*, 09.07.2018.

⁶² *Bartın Halk Gazetesi*, 10.07.2018.

Aysu Bankoğlu, şu ana kadar TBMM'ye 4 adet kanun teklifi sunmuştur. Bu teklifleri şöyle sıralayabiliriz:

- a) 25.01.2019 tarihli Bartın iline bağlı Kozcağız adıyla yeni bir ilçe kurulması hakkında kanun teklifi.
- b) 19.03.2020 tarihli İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi.
- c) 19.03.2020 tarihli İcra ve İflas Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi.
- d) 19.03.2020 tarihli Hukuk Mahkemeleri Kanunu'nda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi.⁶³

Aysu Bankoğlu, Bartın'ın en genç milletvekilidir. Milletvekili seçilmesinin ardından çalışmalarını hem TBMM'de hem de Bartın'ın değişik bölgelerinde sürdürmüştür. Bartın'ın sorunlarını TBMM kürsüsünden dile getirerek bu konuda TBMM'ye birçok yasa teklifi sunmuştur. Ayrıca 6 yasa teklifinde de imzası bulunmaktadır. Aysu Bankoğlu, halkın sorunlarıyla yakından ilgilenmiş ve böylece halkın sevgisini ve ilgisini kazanmıştır.

Sonuç

Bartın, Batı Karadeniz Bölgesi'nde yer alan küçük ve şirin bir yerleşim yeridir. Bartın, sahip olduğu yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle Türkiye'nin nadide yerleşim yerlerinden biridir. Bu bölge her bakımdan araştırılması ve geliştirilmesi gereken bir yerleşim yeridir. 7 Eylül 1991'de vilayet olmuş ve bu tarihten sonra hızlı bir gelişme ve büyüme göstermiştir. Bartın, hızlı bir gelişme göstermesine rağmen halen bâkir kalmış birçok değere sahiptir. Bartın'ın kısa zamanda bu kadar gelişme göstermesinde Bartın'ın TBMM'de temsil edilmesi ve seçilen milletvekillerinin özverili çalışmaları etkili olmuştur. Bartın, ilk defa 19. Dönem seçimlerinden sonra temsil edilmiştir. Bu dönemden günümüze kadar 9 farklı isim milletvekilliği yapmıştır. Bartın'ın TBMM'ye gönderdiği milletvekili sayısı değişiklik göstermiş olup genellikle 2 milletvekili göndermiştir. Sadece 20. Dönemde 3 milletvekili Bartın'ı temsil etmiştir. Buna ilave olarak 23. Dönem, 24. Dönem, 25. Dönem ve 26. Dönem milletvekilleri değişmemiş olup bu dönemlerde Bartın'ı Yılmaz Tunç ve Muhammet Rıza

⁶³[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uye_ilk_imza_sahibi_teklifleri?p_donem=27&p_sicil=7589_\(05.04.2020_tarihinde_erisildi.\)](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uye_ilk_imza_sahibi_teklifleri?p_donem=27&p_sicil=7589_(05.04.2020_tarihinde_erisildi.))

Yalçınkaya TBMM’de temsil etmiştir. Son dönemde Adalet ve Kalkınma Partisi’nden Yılmaz Tunç tekrar seçilmiş ve Cumhuriyet Halk Partisi’nden Aysu Bankoğlu seçilmiş olup bu iki milletvekili halen milletvekilliğine devam etmektedir.

Bartın, il olmasının ardından hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmelerden en büyük payı sanayi almıştır. Bunda da Bartın’ın vilayet olmasından sonra seçilen milletvekillerinin özverili çalışmaları etkili olmuştur. Bu özveriyi TBMM’deki çalışmalarında açıkça görmekteyiz. Her bir milletvekili, milletvekilliği dönemi boyunca yaptıkları çalışmalarla Bartın’a hizmet etme gayreti içinde olmuştur. Bartın, günümüzde de hızla gelişen kentler arasındadır. 2008 yılında Bartın Üniversitesi’nin açılmasıyla daha da gelişen Bartın, yeni yatırımların odak noktası haline gelmiştir. Bartın’ın daha keşfedilmesi beklenen yer altı ve yer üstü kaynaklarının olduğu düşünülüyor.

KAYNAKÇA

Resmî Yayınlar

- Resmi Gazete*, 07.09.1991.
Resmi Gazete, 08.06.2014.
Resmi Gazete, 20.06.2017.
Resmi Gazete, 15.05.2019.

Mülakatlar

- Aysu Bankoğlu ile yapılan görüşme*, 15.12.2019.
Cafer Tufan Yazıcıoğlu ile yapılan görüşme, 25.12.2019.
Hacı İbrahim Kabarık ile yapılan görüşme, 04.01.2020.
Hasan Akyol ile hayatı ve TBMM yasama faaliyetleri hakkında yapılan mülakat, 08.04.2020.
Hasan Akyol ile yapılan görüşme, 08.04.2020.
Mehmet Asım Kulak'la yapılan görüşme, 25.12.2019.

Sürelî Yayınlar

- Bartın Ekspres Gazetesi*, 24.09.1999.
Bartın Gazetesi, 12.11.2001.
Bartın Gazetesi, 30.11.2001.
Bartın Gazetesi, 27.07.2002.
Bartın Gazetesi, 13.11.2002.
Bartın Gazetesi, 29.11.2002.
Bartın Gazetesi, 12.12.2002.
Bartın Halk Gazetesi, 05.07.2018.
Bartın Halk Gazetesi, 09.07.2018.
Bartın Halk Gazetesi, 10.07.2018.

Ansiklopediler

- Tuncel, Metin, "Bartın", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 5, İstanbul, 1992.

Kitaplar

- Bartın 2023 Stratejik Amaçlar ve İl Gelişme Planı*, Haz. İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü, Bartın Valiliği Yayınları, Bartın, 2008.
- Cansever, Nurettin, *Bütün Yönleriyle Bartın*, Ersa Kollektif Şirketi Matbaası, İstanbul, 1965.
- Çilsüleymanoğlu, Selâhattin, *Bartın Halk Kültürü*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- Çötür, Mehmet, *Bartın Limanı İnşaat Sonu Raporu*, Bayındırlık Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1970.
- Hacıoğlu, Esra Güner, *Ağabey Köksal Toptan*, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak, 2017.
- Samancıoğlu, Kemal, *Bartın Belediyesi ve Tarihçesi*, 2. Bs. Bartın Valiliği Yayınları, Bartın, 1999.
- Samancıoğlu, Kemal *İktisat ve Ticaret Bakımından Bartın*, Bartın Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 1941.
- Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika), (Çeviren: A. Pekman),(4. Baskı), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.
- Ünal, Yenal, *Kuruluşunun 50. Yıl dönümünde Bartın Limanı Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.
- Yakupoğlu, Cevdet, *Bartın Vakıfları (1214-1514)*, Bartın Valiliği İl Özel İdaresi Başkanlığı Yayınları, Bartın, 2010.
- Yılmaz, Hasan, *Köksal Toptan*, Portre Biyografi Yayınları, Ankara, 2002.

Tezler

- Barışık, Kenan, *Bartın Şehrinin Gelişimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

İnternet

- <http://www.bartın.gov.tr/ilcelerimiz>. (20.06.2020 tarihinde erişildi.)
- <http://www.zekicakan.net/Ozgecmis.aspx> (05.04.2020 tarihinde erişildi.)
- https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=8743 (05.04.2020 tarihinde erişildi.)
- https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uye_ilk_imza_sahibi_teklifler_i?p_donem=21&p_sicil=5381 (05.04.2020 tarihinde erişildi.)
- https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uyenin_teklifleri?p_donem=22&p_sicil=6252 (05.04.2020 tarihinde erişildi.)
- https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uye_ilk_imza_sahibi_teklifler_i?p_donem=22&p_sicil=6249 (05.04.2020 tarihinde erişildi.)

<http://www.yilmaztunc.com/biyografi.php> (05.04.2020 tarihinde erişildi.)

http://www.yilmaztunc.com/v1_hakkinda.php 05.04.2020 tarihinde erişildi.)

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uyenin_teklifleri?p_donem=26&p_sicil=6541 (05.04.2020 tarihinde erişildi.)

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.bilgi?p_donem=26&p_sicil=6407 (05.04.2020 tarihinde erişildi.)

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uye_ilk_imza_sahibi_teklifleri?p_donem=26&p_sicil=6407 (05.04.2020 tarihinde erişildi.)

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uye_ilk_imza_sahibi_teklifleri?p_donem=27&p_sicil=7589 (05.04.2020 tarihinde erişildi.)

<https://www.biyografi.info/kisi/koksal-toptan> (05.04.2020 tarihinde erişildi.)

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanun_teklifi_s_sd.uyenin_teklifleri?p_donem=24&p_sicil=3822 (05.04.2020 tarihinde erişildi.)

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 305-322.

Geliş Tarihi: 9 Mayıs 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

AFYON-BURDUR-ANTALYA DEMİRYOLU PROJESİ

Mustafa ORAL*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürgeleştirilmesi sürecinde bir argüman olarak kullanılan demiryolu olgusu sadece ulaşım ve nakliyat açısından değil, emperyalizmin bir ülkeyi sömürme biçimine de önemli bir örnek teşkil ediyor. Bu olguyu Antalya örneğine tatbik ettiğimiz zaman şu enteresan durumu görüyoruz: İngilizler, Berlin-İstanbul-Bağdat Demiryolu projesinin önüne geçmek için Akdeniz ile Basra arasında demiryolu hattı kurmak düşüncesi ile İzmir-Aydın Demiryolunun devamı olarak Aydın'dan Antalya'ya kadar demiryolu yapmak imtiyazını 6 Ekim 1906 tarihli anlaşmanın ikinci maddesi ile gündeme getirmiştir. Ancak aynı yıl İtalya'da kurulan İtalyan Sömürge Enstitüsü ile proje İtalyan çıkar alanının sembolü haline gelmiştir. Meşrutiyet döneminde İtalya'nın geleneksel sömürge politikasının odak noktasında bulunan Akdeniz ve Antalya örneğinde Antalya Demiryolu Projesi, Kurtuluş Savaşı döneminde gündemini korumuş ise de savaş sonunda İtalya'nın gündeminden düşmüştür. Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan işgal ordusu karşısında bir savunma hattının parçası olarak yeniden Kemalist Türkiye'nin gündemine gelen mezkûr projeyi gerçekleştirecek yerli sermaye olmadığı içindir ki İsviçre kökenli bir sermaye grubu tarafından yapılan girişim bağlamında yeniden gündeme gelmiştir. Bu defaki girişim Chester Demiryolu Projesini hatırlatan bir nitelikte olsa da belki de başka nedenlerle gündemden düşmüştür. Bu nedenler arasında en önemlisi, Sultan II. Abdülhamit ve Fevzi Çakmak'ın savunma düşüncesinde belirleyici konumda olan kıyı fobisidir. Bu fobi, sadece savunma değil iktisat ve sanayi hamleleri ve yatırımları açısından da Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte başat konumda olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Antalya, Antalya Demiryolu Projesi, İtalya, Akdeniz, Osmanlı, Türkiye

* Prof. Dr. Aksaray Üniversitesi İİB Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, must.oral@hotmail.com.
ORCID ID: 0000-0003-3624-5168.

Project of Afyon-Burdur-Antalya Railway

Abstract

The railway event used as an argument in the process of colonization of the Ottoman Empire, constitutes an example not only for transportation in a country, but also for the form of exploitation imperialist states used in a country. When we apply this case to the Antalya example, we see the following interesting situation: In order to preclude Berlin-Istanbul-Baghdad railway Project, the British planned to built a railway line between the Mediterranean and Basra. As a first step of this project the British planned to built Aydın-Antalya railway as a continuation of İzmir-Aydın railway, and brought this privilege to the agenda with the second article of October 6, 1906 treaty. However, with the establishment of Italian Colonial Institute in the same year, the project became a symbol of Italian interest. During the constitutional period, the Antalya railway project in the Mediterranean and Antalya, which is at the focal point of the traditional colonial policy of Italy, maintained its agenda during the War of Turkish Independence but fell from the agenda of Italy at the end of the war. As a part of defensive line against the Greek occupation during the War of Turkish Independence, project was on the agenda of the Kemalist Turks. However since Turkey lacks necessary domestic capital to carry out the project, an initiative of a Swiss-based capital group brought the project to the agenda. Although this initiative has remained a reminder of the Chester Railway Project, it has fallen from the agenda for perhaps other reasons. The most important of these reasons is the defensive policy of Abdulhamit II and Fevzi Çakmak, which gave priority to phobia of coasts. This phobia has been dominant not only in defense policies but also in economic and industrial investments starting from the Period of Tanzimat to early republican era.

Keywords: Antalya, Antalya Railway Project, Italy, Mediteria, Ottoman, Turkey

Giriş

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Antalya'ya demiryolu projesi üzerine odaklı bu makale, üç kısımdan oluşuyor: Meşrutiyet, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemleri. Birinci ve ikinci kısımda, emperyalist bir devlet olarak ve Doğu Akdeniz politikası çerçevesinde İtalya'nın bölgede bir demiryolu yapmak girişimi, üçüncü kısımda ise Cumhuriyet yönetiminin Afyon-Burdur

üzerinden Antalya'ya demiryolu ulaşım şebekesini uzatmak projesini inceledik. Projenin birinci ve ikinci kısımları, yarı-sömürge durumundaki Osmanlı İmparatorluğunun ulusal iktisat politikasından yoksun bulunduğu, dolayısıyla emperyalist devletlerin kendine yönelik sömürgeci politikasına mahkûm olduğu ortamda, üçüncü kısım ise Kemalist yönetimin ülkemizi *demir ağlarla örmek* ülküsünün uygulamaya konulduğu ortamda incelendi.

Bu makalenin konusu, Meşrutiyet döneminde gündeme gelen ve uygulama alanına konulan Antalya Demiryolu Projesi'nin 1908-1928 arasındaki durumunu ana hatları ile ortaya koymaktır. Proje burada ikili bir bakışla ele alınmaya çalışıldı: Batılı emperyal ülkelerin Osmanlı Türkiye'si üzerinde yayılmacı politikaları ile Kemalist Türkiye'nin ulusal sanayisini kurmada ulaşım ağlarını yaratma gayretleri vs. Ulaşım araçlarının ülkenin ulusal yapılanması açısından vatanda emtia ile fikir dolaşımının önemli etkisi olduğu bilinmektedir. Biri kitapla, diğeri ulaşım aracıyla olmaktadır.

Emperyal Devletlerin Projeleri

Antalya Demiryolu Projesi, *Bağdat Demiryolu Projesi* sırasında, 1906 yılında gündeme gelmiştir. 1830 yılından Süveyş kanalının açıldığı 1869 yılına kadar Akdeniz'den Basra körfezine kadar uzanarak Hindistan'la süratli ulaştırma ağları sağlayacak bir demiryolu kurulmasını kimi zaman gündemine alan İngiltere, Almanlar tarafından yapılmak istenen Berlin-İstanbul-Bağdat demiryolu projesini engellemek istemiştir. Akdeniz ile Anadolu arasında bir demiryolu hattıyla bağlantı kurmak fikrini ilk defa İngilizlerin Aydın Demiryolu Kumpanyası 1906'da ortaya atmış, fakat Sultan II. Abdülhamit *kıyı şeridi fobisi* nedeniyle buna müsaade etmemiştir. Bu nedenle II. Abdülhamit, imparatorluğun işgalini kolaylaştıracağı düşüncesiyle sınır bölgelerine demiryolu uzatmaktan çekinmiştir. Bu proje, Almanya'nın, İngiltere'nin Ortadoğu bölgesine yerleşmek için yaptığı girişimlerin önünü geçmek, Akdeniz ile Hindistan arasındaki doğrudan ulaşımını engellemek ve Basra Körfezine inerek bölgede bir Alman nüfuz alanı oluşturmak düşüncesinin ürünüdür. II. Abdülhamit, İngiltere'nin Akdeniz'den Anadolu'nun iç kısımlarla bağlantı kurmasından da çekinmiş olmalıdır. Fakat Sultan, 1900'de Almanlara Maraş-Akdeniz bağlantısı için bir demiryolu yapım imtiyazını vermek istemiş, fakat Çukurova'daki çıkarlarının zedeleneceğini düşünen İngiliz yetkilileri tarafından

engellenmiştir¹. İşte Osmanlı demiryolu projeleri emperyal ilişkilere maruz kalmıştır.

Antalya, İkinci Meşrutiyet döneminde Batılı emperyalist devletlerin ilgi odağı olmuştur. Bu ilginin başında ise coğrafik yakınlık nedeniyle İtalya geliyordu. İtalya, 1906'da kurduğu *İtalyan Sömürge Enstitüsü* yoluyla doğuya yönelik politikasını sistematize etmeye başlamıştır. Bu enstitünün görevi, yönetici seçkinler arasında sömürgecilik coşkusunu yaymaya çalışmaktır. Bu çerçevede Osmanlı toprakları, İtalyan sömürgeci politikasının canlanması açısından son derece uygun bir ortam olmuştur. Roma Katolik Kilisesi ile İtalya Devleti işbirliği ile işleyen Banco di Roma'nın da bu konuda etkin işlevi olmuştur. Bu banka demiryolu, denizcilik, liman yapımı ve zeytinyağı üretimi gibi yatırımlar yapmıştır. Trablusgarp Savaşı'ndan sonraki dönemde kurulan Sömürgele Bakanlığı'nı da bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak İtalya devleti, 1913-1914 yıllarında Anadolu'da, özellikle Antalya'da kendisi için uygun *bir çıkar alanı* yaratmaya çalışmıştır. Bu çıkar alanı içinse Antalya merkezli bir demiryolu yapımını gündeme getirmiştir. Bunun için öncelikle işgali altındaki Rodos'taki limanın deniz taşımacılığı potansiyelini attırmaya çalışmış, ancak demiryolu yapımı konusunda ısrarcı olmamıştır². Çünkü aynı bölgeyle yakından ilgilenen Almanya ve özellikle 1878'de Kıbrıs'a yerleşerek Doğu Akdeniz'de etkin bir politika izlemeye başlayan İngiltere, İtalya'dan *büyük güçlerin*, İtalya'nın Doğu Akdeniz'de tek başına bir devlet olmasına yol açacak diplomatik açılımlara müsaade etmeleri çıkarlarına hiç de uygun değildir.

Almanya'nın ise Sultan II. Abdülhamit döneminden itibaren Anadolu ile yakından ilgilenmesi hasebiyle ve İkinci Meşrutiyet döneminin iktidarı İttihat ve Terakki yöneticileri ile uyum içinde bulunması nedeniyle Anadolu'da ve Akdeniz'de İtalya'yı başıboş bırakması hiçbir şekilde mümkün değildir. Sultan II. Abdülhamit döneminde oldukça yakınlaşan Osmanlı-Alman ilişkileri, Anadolu'da önemli Alman yatırımlarını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde İtalyan çıkarlarının karşısına Alman politikası dikilmiştir. İşte bu dönemde uygulamaya konulan Berlin-İstanbul-Bağdat Demiryolu Projesi, Osmanlı imparatorluğu üzerinde kurulmak istenen çıkar alanı konusunda emperyalist devletler arasında pazarlık konusu olmuştur. Osmanlı Asyası'nın dağıldığı takdirde Alman ihtiraslarının ne olacağını göstermesi açısından İstanbul'daki

¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul, Kaynak, 1983, s.109.

² R. J. Bosworth, "İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, der. Marian Kent, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı, 1999, s.60-87.

Alman Büyükelçisi Vangenhaym, Alman Başbakanına gönderdiği 21 Mayıs 1913 tarihli raporunda, planda Antalya'nın durumunu özetle şöyle açıklıyor³:

Bu mıntıkların tenzilinden sonra bize, genişliği takriben 400 km. olup Eskişehir-Antalya hattından İran hududuna kadar uzanan bir saha, yani sırf Alman idaresinde yapılan inşaatla münakalâta açılmış veya pek yakında açılacak olan havali kalıyor. Merkez noktası İskenderun körfezinin etrafındaki saha olan bu bölgede, şimdiye kadar o kadar çok kültür işi başardık, o kadar büyük ekonomik kıymetler yatırdık ki menfaatlerimiz tekele benzer bir karakter kazanmaktadır. Bu hususta Kilikya'yı ve Konya ovasını misal olarak zikredebiliriz. Bağdat hattının itmamundan sonra -lâzım gelen teşebbüs ruhu mevcut olursa- İskenderun körfezinin hinterlandının bütün geri kalan kısmı dahi Alman nüfuzu altına sokulabilir...

Alman imparatorluk hükümeti, Osmanlı imparatorluğunun paylaşılmasıyla ilgili düşüncelerini Avusturya-Macaristan hükümetine de açmıştır. Alman Dışişleri Bakanı Yagov 14 Mayıs 1913'te Viyana'da iken, bu iş üzerinde Avusturya Dışişleri Bakanı Berchtold ile de konuşmuştur. Yagov, Berlin'e döndükten sonra Viyana'daki Alman Büyükelçisi Tschhirskey ona kendi el-yasıyla bir gizli mektup göndermiştir. Alman Büyükelçisi Tschhirskey, bu mektupta Antalya bölgesinden şöyle bahsediyor⁴:

Nâzır (Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Berchtold), 'Anadolu' mefhumunun Berlin'de nasıl tahdid edildiğini ve bilhassa Garp cihetinde metalibimizin nerelere kadar gittiğini bilip bilmediğimi sordu. Bu sualine cevap verecek vaziyette olmadığımı bilmukabele söyledim. Bunun üzerine nâzır bir haritayı aldı ve bundan birkaç sene evvel Antalya körfezi etrafındaki yerlerin, yani eski Pamfilya ve Kilikya eyaletlerinin bir Avusturyalı tarafından muayene edilip buraların işgale değer yerler olup olmadığının tetkik olunduğunu söyledi. Tetkikinin neticesi gayr-ı müsait değilmiş. Nâzır, bu memleketler başka devletlere talep edilen menfaatler muhitine dâhil olmadığından, Avusturya'nın buralarda Alman menfaatleriyle çarpışmayacağını ümit ettiğini bildirdi ve dedi ki: Şarkta ve belki de Şimalde Almanlarla komşuluk burada iyi bir tesir yapacak mahiyettedir. Bundan başka, Avusturya için güzel bir liman olan Hayfa, hinterlandı ile birlikte, belki mevzubahis olabilir.

Osmanlı imparatorluğunda demiryolu yapmak ve işletmek, emperyalist Batılı devletler için kârlı birer yatırım aracıdır. Özellikle, kilometre garantisi ve madenlerin işletilmesi gibi önemli ayrıcalıklar, bu kârlı işin cazip bir duruma gelmesine neden olmuştur. İmparatorluğun Batılı emperyalist devletler

³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, K.III, 3. Baskı, Ankara, TTK, 1991, s. 85-92.

⁴ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, K.III, s. 94.

arasında nüfuz bölgelerine ayrılması bu sayede gerçekleşiyordu. İmparatorluğun demiryolu yapılan bölgesinde dış pazarlara yönelik tarımsal üretimin gelişmesi ile bölgenin zanaatlarının Batılı mamûl mallarının rekabeti karşısında gerilemesi de emperyalist ve kapitalist ulaşım aracı sayesinde gerçekleşiyordu⁵. 1850'li yılların başlarında İngilizler tarafından Hindistan'da yapımına başlanan demiryolları, Hindistan üzerinde İngiliz siyasal denetimini kolaylaştırdığı gibi, bu hammaddelerin İngiltere'ye ulaştırılmasını ve İngiliz sanayi mallarının ülkenin en uzak köşelerine kadar girmesini de sağlamıştır.

Osmanlı Anadolu'sunda ilk demiryolu imtiyazı ise İngilizler tarafından Kırım Savaşı sonrasında, 1856 yılında alınan İzmir-Aydın Demiryolu Projesidir. Bu proje, etkinlik alanı olarak bütün Batı Anadolu bölgesi ile bu arada Isparta, Burdur, Afyon bölgelerini kapsıyordu⁶. Türkiye'de demiryolu yapım tarihini sanayi kapitalizmi ve emperyalist dönem şeklinde iki temel evrede incelemek mümkündür. Türk Kurtuluş Savaşı'ndan önceki dönemde bugünkü Osmanlı Türkiyesi sınırları içinde aşağıdaki demiryolları yapıldı⁷: İzmir-Aydın Demiryolu, İzmir-Kasaba Demiryolu, Mudanya-Bursa Demiryolu, Mersin-Adana Demiryolu, Anadolu-Bağdat Demiryolu, kolları ile birlikte İstanbul-Edirne Demiryolu ve Arpaçay-Sarıkaş-Erzurum Demiryolları.

Antalya Demiryolu Projesi

Bir sömürgeci devlet olarak İtalya'nın Anadolu ile yoğun olarak ilgilenmeye başlaması, 1912'nin sonunda, yani Trablusgarp savaşının sonunda ve Oniki Adalar ile Rodos'u aldıktan sonra olmuştur. Doğu'ya yönelmiş emperyalist bir devlet adamı olan Dışişleri Bakanı Antonio di Sangiuliano, Anadolu'da İtalyan çıkarlarını sağlamak için bir an önce demiryolu hatları inşa etmek, çeşitli imtiyazlar almak ve bölgeyi gelecekteki İtalyan hâkimiyetine hazırlamak gerektiğini düşünmüş ve bunun için İtalya'nın Akdeniz politikasını tespit ettiği bir *temel program* hazırlamıştır. İşte, yukarıda bahsi geçen Camillo Garroni'nin Osmanlı hükümeti nezdindeki demiryolu konusundaki girişimleri bu temel program gereğince yapılıyordu. İtalyan Dışişleri Bakanı Antonio di Sangiuliano, İstanbul Büyükelçisi Camillo Garroni'ye gönderdiği 16 Şubat 1913 tarihli mektupta söz konusu temel programın gereklerini yapmasını bildiriyordu. Bu temel politika doğrultusunda İtalyanlar, başta Antalya olmak

⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İstanbul, İletişim, 2005, s. 237.

⁶ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, Bilim, 1974, s. 26-27.

⁷ A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, İstanbul, Onur, 1979, s. 14.

üzere Güney-Batı Anadolu'da kendilerine bir iş alanı açarak bölgeyi önce himaye altına almak, sonra muhafaza ederek geliştirmek amacıyla yoğun faaliyet ve çalışmalarda bulundular; çünkü bölge İtalya için iştah kabartıcı zenginliklere sahiptir. Bölgenin merkezinde bulunan Antalya'nın İtalyanlar için özel bir önemi de vardır. Bunun için İtalyanlar 1913 baharında Antalya'da bir konsolosluk açıp bölgeye yönelik projeler hazırlamaya başladılar. Konsolosluk görevine 31 Mayıs 1913'te başlayan genç ve aktif bir diplomat olan A. Ferrante, *Antalya* şehrinin adının aslının *İtalya* olduğunu belirterek *Antalya* yerine *İtalya* demeye başlamış, şehrin eski eserlerini korumaya ve bunların Romalılardan kalan eserler olduğunu belirterek sahip çıkmaya çalışmıştır⁸.

Bu genel yaklaşım çerçevesinde Antalya'ya ve çevresine görünüşte arkeoloji heyetleri, gerçekte ise bölgenin iktisadî, ticarî, siyasî, sosyal, ziraî ve kültürel yapısını incelemek ve İtalyan yayılmacılığının öncüleri kurullar İzmir, Rodos ve Antalya'da incelemelerde bulunmaya başladılar. Bu çalışmaların devamı olarak, Eylül 1913'te İtalya Dış Ticaret Müdürü Primo Levi, beraberinde Dr. Adelehi Ricciardi bulunduğu halde, Antalya ve çevresinin ekonomik kapasitesini incelemek amacıyla Antalya bölgesine bir inceleme gezisinde bulunmuştur. Dr. Adelehi Ricciardi, İtalya'ya döndükten sonra hazırladığı raporunda Antalya bölgesindeki yollar, nehirler ve bitki örtüsü hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Söz konusu raporda, bu sıralarda Osmanlı hükümetinden imtiyaz alınmaya çalışılan Antalya-Burdur demiryolu güzergâhından da ayrıntılı biçimde söz edilmiştir. Bununla birlikte, bu bölgede bir demiryolu yapımı konusundaki temel çalışmaların İtalyan Dışişleri Bakanı Antonio di Sangiuliano ile İtalya'nın İstanbul Büyükelçisi Camillo Garroni'nin çalışmaları ile yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanı Antonio di Sangiuliano, İtalya'nın Anadolu'daki emperyalist çalışmaları açısından henüz erken bir tarih olan 1910'da mecliste yaptığı bir konuşmada, ülkesinin doğudaki çıkarlarını gerçekleştirmek için bir demiryolu politikasının gerekli olduğunu açıklamıştır. İşte bu İtalyan demiryolu politikası, Camillo Garroni'nin büyükelçiliği zamanında uygulamaya konulmuştur⁹.

Osmanlı hükümetinden demiryolu yapımı konusunda imtiyaz almak çalışmalarının öncülüğünü İtalyan Dışişleri Bakanı Antonio di Sangiuliano ve İtalya'nın İstanbul Büyükelçisi Camillo Garroni ile Doğu Ticaret Şirketi'nin kurucusu mühendis Bernardino Nogara üçlüsü yapmıştır. Bernardino Nogara,

⁸ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, AAM, 2002, s. 2-6.

⁹ *Age*, s.7-9.

Camillo Garroni'ye, imtiyaz almaya çalışacakları bölge konusunda, *ekonomik ve politik hedeflerimize ulaşmamız için yabancı sermayenin çok fazla ilgilenmediği İskenderun'dan İzmir'e kadar olan bölgede çalışmalıyız* tespitinde bulunmuştur. Bunun içindir ki, İtalyanlar, bir yandan Antalya bölgesinde arazi satın almaya devam ederken, bir yandan da Osmanlı hükümeti ile müstakbel demiryolu için imtiyaz görüşmelerine devam etmişlerdir. İtalyanlar için demiryolu yapım imtiyazı almak, Batılı devletlerin Osmanlı devletine nüfuz etme yollarından biri olduğu gibi, İtalyan ticaret mallarının Türkler tarafından kullanılmasını da sağlayacaktır. Bununla birlikte İtalyanların, Osmanlı devletinden demiryolu yapım imtiyazı almak için yaptığı girişimler, İngiltere tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Çünkü İngilizler, İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi aracılığıyla Aydın'dan Antalya'ya kadar demiryolu yapmak imtiyazını 6 Ekim 1906 tarihli anlaşmanın ikinci maddesi gereğince almışlardı¹⁰. Bu anlaşma, 2 Kasım 1912'de İngilizlerin İzmir-Aydın demiryolu ortaklığı Osmanlı Nafia Nezareti'ne başvurarak, Osmanlı hükümetinden, Eğirdir gölünün doğusundan Beyşehir gölüne ve Karakuyu'dan Sandıklı'ya birer kol uzatmak, onlarla rekabet edebilecek demiryollarının yapılmaması ve İzmir-Aydın demiryolu ortaklığının Eğirdir ve Beyşehir gölleri üzerinde bir buharlı vapur işletmesi haklarını almıştır¹¹.

Bunun içindir ki Osmanlı Hükümeti, söz konusu demiryolu imtiyazı görüşmelerinden İngiliz yetkililerini devamlı surette haberdar etmiştir. Fransız yetkilileri de görüşmeleri yakından ve endişeyle izlemiştir. Fransız basını, İtalyanların Antalya bölgesindeki çeşitli çalışmaları ile Antalya bölgesine yerleşmeye çalıştıklarını belirterek, Antalya'dan *İtalyan nüfuz bölgesi* diye bahsetmeye başlamıştır. İtalyan Dışişleri Bakanı Antonio di Sangiuliano, Osmanlı hükümeti ile demiryolu imtiyazı konusu görüşmeleri sürerken ve bu konu Batının önemli basın-yayın organlarında tartışılmaya başladığı sıralarda, 18 Eylül 1913 tarihinde *La Tribune* gazetesine bir demec vermiştir. Demecinde, Anadolu'da Antalya demiryolu inşası imtiyazının, sadece Türk-İtalyan dostluğunun resmî olarak yeniden kurulması anlamına gelmediğini, aynı zamanda kısa bir süre önce savaştıkları Osmanlı hükümetinin İtalyan hükümeti hakkında beslediği samimî dostluğu da gösterdiğini belirtmiştir. Bütün bu girişimlerden sonra İtalyanlar, İstanbul'daki elçileri Camillo Garroni'nin yoğun çabalarının sonucunda, 10 Ekim 1913 tarihinde Osmanlı devletinden bir demiryolu yapım imtiyazı almayı başardılar. Bu imtiyazla İtalyanlar, Fethiye-

¹⁰ Age, s.9-10.

¹¹ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, K.III, s.384.

Muğla, Antalya-Kızılkaya, Antalya-Alanya ve Antalya-Burdur demiryollarının yapımını üstlendiler. Başbakan Giolitti, bu imtiyazın, o günden çok geleceğe ait olduğunu, ekonomik olmaktan çok siyasî değer taşıdığını belirtmiştir¹².

Bu anlaşma, İzmir bölgesinde önemli yatırım ve çıkarları olan İngiltere'yi İtalya ile anlaşmazlığa sevk etmiştir. Bu anlaşmazlıktan kaynaklanan sorunlar ise Osmanlı imparatorluğunun tam bir yarı-sömürge haline geldiğini açıkça ortaya koymuştur. Bu sorun, İngilizlerin, Antalya'dan Burdur'a uzatılacak bir İtalyan demiryolunun bölgenin bir kısım ticaretini alıp Antalya'ya doğru çekilmesi ihtimaline karşı tutumlarından kaynaklanıyordu. İtalyanlar ise, Osmanlı Asyası'nın paylaşılması işinin yaklaştığını gördükleri için kendilerine mutlaka bir nüfuz bölgesi ayırmak kararında idiler. Sorunun bu yönü, İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in Roma büyükelçisine gönderdiği bir yazıda, Londra büyükelçisinin, İngiltere, Fransa, Almanya gibi İtalya'nın da Anadolu'da bir ekonomik yayılma veya menfaat bölgesi sağlamaya çalıştığını, bu sıralarda Antalya'da bir liman imtiyazı ve bununla ilgili imtiyazlar istediğini, bu imtiyazlarla İzmir-Aydın demiryolu menfaatlerinin çatışmadığını ve İngilizlerin bu işe karşı bir tutum takınmayacaklarını umduklarını belirtmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ise buna karşılık olarak İzmir-Aydın Demiryolunun Anadolu'da tek İngiliz demiryolu olduğunu, onun haklarının korunmasına önem vermek zorunda bulunduğunu, bunun yanısıra İngiliz ilgisinin Basra körfezi ile Arabistan kıtasında toplandığını ve söz konusu İtalyan imtiyazının bu yerlere dokunmadığını açıklamıştır. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı hükümeti, İzmir-Afyon çizgisinin güneyinde yapılacak demiryolu yapmak konusunda iki düşünce ile İtalyanlara bir şeyler vermek istemektedir: Bu düşünce, imtiyaz vererek İtalyanların Rodos ve Oniki Ada'yı boşaltacaklarına inanması ve Batılı emperyalist devletlerin menfaatlerini çatıştırarak kendisinin koruyabileceğini sanmasıdır¹³.

İtalyan temsilciler ile Osmanlı hükümeti arasında söz konusu görüşmeler devam ederken, Osmanlı Nafia Nezareti pek doğal olarak devamlı biçimde karşıt bir tutum takınmıştır. Bu karşıt tutum ise Bağdat Demiryolu Projesini işleten Anadolu Demiryolu Şirketi ile Aydın Demiryolu Şirketi arasında rekabetin doğuracağı muhtemel menfaat çatışmasından kaynaklanıyordu. Üstelik İngilizler, İtalyanların, Antalya'da bir liman ile oradan içeriye demiryolları yapmak ve bunları kamyon ve otobüsler ile Burdur'a bağlamak ve

¹² Çelebi, *Türk-İtalyan İlişkileri*, s.11-12. Bu imtiyaz için ayrıca şu kitaba da bkz: E. E. Adamof, *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Plânu*, İstanbul, Belge, 1972, s.37.

¹³ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, K.III, s.383-384.

İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi'nin taşıdığı malların kısa yoldan taşınmak suretiyle elinden alınmasına ve kendilerinin devre-dışı bırakılmasına müsaade etmeyeceklerini, Osmanlı nezdindeki kararlı girişimleri ile ortaya koymuşlardır¹⁴. İngilizler ile İtalyanlar arasında mesele burada bitmemiştir.

Bu sırada Cemal Paşa'yı ziyaret eden Marki Garroni, bu konuda şu teklifte bulunmuştur: Bir İtalyan sermayedar grubu adına hareket eden Osmanlı tebaasından Aram Hallaçyan Efendi ile birkaç kişinin Antalya'dan kuzeye ve Fethiye/Meğri'den Muğla'ya doğru bir demiryolu hattı inşası için imtiyaz talebi fikrinde olduklarından, şimdilik ilk keşifleri yapmalarına müsaade olunması ve bu iş için çalışacak İtalyan mühendisleri ile amelesinin Osmanlı hükümeti tarafından himaye edilmesi. Bu teklif üzerine Cemal Paşa, Osmanlı Hükümeti'nin *şimdilik* kaydıyla Antalya'dan içeriye ve Fethiye'den Muğla'ya demiryolu yapılması fikrinde olmadığını açıkça söylemiştir.

Bunun üzerine İtalyan Sefiri Marki Garroni, *-İptidâi keşifler icra etmek, şimendifer yaptırmak değildir. Evveleminde (öncelikle) böyle bir hattın kabil-i inşa olup olmadığını araştırmaktır ki, bunun neticesinde inşaat kabiliyeti meydana çıkarsa, Osmanlı hükümeti bu hatları inşa ettirip ettirmeyeceğine bilahare karar verir. Esasen böyle keşifler icrası için İtalyanlara müsaade edileceğine dair Osmanlı hükümetinin yazılı bir angajmanı vardır. Hâl böyle iken Nafia Nezaretinin şimdi buna red cevap vermesi düşündürücüdür* şeklinde konuşmuştur¹⁵. Sözü edilen angajmana ilişkin Cemal Paşa'nın araştırması sırasında hiçbir belgenin bulunmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine İtalyan Sefiri Garroni, Osmanlı Hariciye Nâzırı Said Halim Paşa'nın imzasını taşıyan bir belge göstermiştir. Belgenin İtalyan elçisinin iddia ettiği şekilde angaje edilebilecek bir belge olmadığını söyleyerek kesin dille ret cevabı veren Cemal Paşa'yı İtalyan elçisini şöyle yanıtlar¹⁶: -

Azizim Cemal Paşa, ben İtalya'nın işgali altında bulunan Akdeniz adalarını Türkiye'ye iade ettirmek için bu kadar mesai sarfederken, böyle ehemmiyetsiz bir mesele için bana bu kadar kesin cevap vermenizi münasip görmüyorum. Bilirsiniz ki, İtalyan umumî efkârı bu Antalya şimendiferine son derece ehemmiyet atfediyor. Şayet bunun üzerinde İtalyan mühendisleri vasıtasıyla keşifler icra edilmeye başlandıysa havadisi gazetelerde neşredilecek olursa, umumî efkâr hükümeti Dodekanez (Oniki) adalarını iade etmek suretiyle ihtiyar edeceği fedakârlığa mukabil bir maddî menfaat sağlayabilmiş

¹⁴ Age, s.385-387.

¹⁵ Hatıralar: İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları, İstanbul, Çağdaş, 1977, s.100 vd.

¹⁶ Age, s.102-103.

olduğunu görerek hükümete müşkülât çıkarmaz. Siz de yakın zamanda adalarınıza malik olursunuz...

İtalyanlar fırsattan istifade işgal ettikleri Rodos ve Oniki Adalar'ı boşaltmak ile Antalya şehrinde demiryolu hattı yapımı arasında pazarlık yapmaya çalışmışlardır.

İtalyan Sefiri Marki Garroni, Sadrazam Said Halim Paşa nezdinde yaptığı çalışmalarda ise olumlu sonuçlar almıştır. Bunun ardından Antalya demiryolu sorununa İngiliz Elçisi Sir Louis Mallet de karışmıştır. İngilizlerin bu soruna karışma nedeni, Sir Mallet'in Cemal Paşa ile yaptığı görüşmede yaptığı konuşmada *Antalya şimendifer imtiyazı muamelesinin bir İngiliz kumpanyası olan Aydın şimendifer kumpanyasının hukukuna bir tecavüz teşkil edeceğini* şeklinde açıklanmıştır¹⁷. Bunun üzerine yapılan incelemede, Aydın kumpanyasının Isparta ve Burdur'a hat uzatmak ve Yenişehir gölünde vapur işletmek hakkına sahip olduğu ve bu hattın işletme kabiliyetinin tenakustan korunması için hattın güneyden bilmem kaç kilometre mesafeden itibaren Akdeniz sahiline doğru şimendifer inşa ettirilmeyeceğinin taahhüt edildiği anlaşılıyor¹⁸. Bunun üzerine dönemin Nafia Nâzırı Cemal Paşa, İtalyan elçisiyle görüşmüş, Antalya ile Fethiye'den içeriye doğru bir demiryolu yapımının mümkün olup olmadığını yerinde incelemek üzere Nafia Nezareti şimendifer mühendislerinden oluşan bir fen heyeti oluşturup oralara göndermiş ve yapılan inceleme sonucunda mezkûr hatların inşasının lâzım olup olmadığına ilişkin karar verebileceğini söyleyerek bir tesviye sureti bulmuş olduğunu da anlatıyor¹⁹.

Sahillerin Korunması Düşüncesi

Antalya limanının eski canlılığını İtalyan işgali zamanında (1919-1921) koruduğu anlaşılıyor. İtalyan işgalinin ilk döneminde iskeleyi onartan İtalyanlar askerleri, bu sıralarda Cemalbey Yokuşunu (şimdiki Barlar Yokuşu) kullanışlı şekilde kısaltmak ve başka çalışmalar yapmak için harekete geçtiler. Bunun için Temmuz 1919'da işçi askerler getirtip bunun için kullandılar. Dönemin Antalya Mutasarrıfı Cemal Bey, Dâhiliye Nezareti'ne hitaben kaleme aldığı 5 Temmuz 1919 tarihli bir yazıda konuya ilişkin olarak şunları yazıyordu²⁰: *İtalyan nakliye vapurlarının üç güne kadar geleceği ve vürûd edecek süvari askeriyle kara benizlerden*

¹⁷ Age, s.104.

¹⁸ Age, s.105.

¹⁹ Age, s.105.

²⁰ BOA DH KMS 52-3/27'den naklen Mustafa Oral, *Akdeniz'in Diliyle*, İstanbul, Kavis, 2009, s.97.

(siyahiler) maada liman ve rıhtım yapmak üzere bir miktar amele askeri getirileceği ve ilk defa yapacakları işin iskeleden Konyaaltı mevkiine kadar şimendifer temdit (uzatma) ve araba ve otomobil de işletmenin temin edileceği ve bunun hitamında liman yapacakları istihbarat-ı vakua üzerine arz olunur.

Yukarıdaki belgede bahsi geçen şimendifer ile bu dönemde İtalyan yetkilileri tarafından yapılan tramvay hattının kastedildiği anlaşılıyor; çünkü o zaman için Antalya şehrinde bir demiryolu bulunmuyordu. Bu çalışmasının Antalya limanının eski ticarî canlılığını yeniden ortaya çıkarmaya yönelik olduğu da anlaşılmaktadır²¹.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlaması ile birlikte düşman birlikleri tarafından işgal altında bulunan demiryollarının milis kuvvetleri tarafından ele geçirilip kullanılması sorunu ortaya çıkmış, 6 Temmuz 1920 tarihli TBMM kararıyla Anadolu demiryollarına resmen el konulmuştur. Ordunun muhafaza ve denetimindeki demiryollarının işletilmesi içinse Hudut-ı Askeriye Müfettişlikleri kurulmuş ve bu idarenin başına Miralay Behiç Erkin getirilmiştir. Bir süre sonra da demiryolları Nafia Vekâleti'ne bağlanmıştır. Düşmanlar yurdumuzdan çekilirken hatları da tahrip ettiği içindir ki, gerek Kurtuluş Savaşı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde bu hatların tamir edilerek yeniden kullanıma sokulması önemli bir mesele olmuştur.

Bu hatlardan biri Meşrutiyet döneminden itibaren gündemde tutulan Antalya demiryolu projesinin İtalyan işgalinden sonraki günlerde yeniden gündeme gelmesi ve hattın bu defa kıyıda içeriyeye bağlanması konusunda girişimde bulunulmasıdır. Bu kararın, Kurtuluş Savaşı'nın belirgin bir sürece girmediği I. İnönü Savaşından sonraki günlerde alınması anlamlıdır. Afyon'un Çay kazasından Antalya limanına uzatılmak istenen demiryolu hattının hangi amaçla yapılmak istendiği açıklanmaz. Ancak biri İtalyan (Antalya) işgali altındaki, diğeri Yunan işgali altındaki Afyon'un yanındaki Çay kazası arasında yapılmak istenen hattın ulusal savunma politikası açısından değerlendirilmesi gerekiyor. Bu kararda Anadolu demiryolları işletme müdürlüğünü yapan Behiç Erkin'in etkisinin olduğunu kabul etmek gerekir.

27 Şubat 1921 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararnameşi şöyledir²²:
Antalya'dan [Afyon] Çay istasyonuna rabt olunmak üzere altmış arzında yerde kavil

²¹ Mustafa Oral, "Giritli Göçmenler ve Kemalist Hamallar", *Toplumsal Tarih*, Nu.138 (Haziran 2005).

²² BCA BKK 30 18 1 1 2 37 2

hattın istikşâfı için beş bin liranın bütçeye vaz'ı ve Nafia Vekâleti'nce tertibât-ı evveliyeye mübâşeret edilmesi...

Demiryolu ulaşım hattının Türk Kurtuluş Savaşı açısından görülen önemi Cumhuriyet döneminde hükümet programlarında kendini göstermiştir ve liman ve demiryollarının birlikte ele alınmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. 1923 Umûr-ı Nafia programında ülkemizi doğu-batı doğrultusunda geçen ve şube hatlarla merkez ve limanlarla bağlantı kuran bir demiryolu ağı planlanmıştır²³. Bu hattın batıdan doğuya yönelen istikamet ve planında başkent Ankara'nın temel alındığı anlaşılıyor.

Bu düşünceden hareketle Kemalist Türkiye'nin yeniden imarına yönelik olarak 1923'den başlayarak demiryoluna öncelikli bir konum verilmiş, *ülkenin dört bir yanının demir ağlarla örülmesi* başat amaç haline gelmiştir. Cumhuriyet hükümetleri, 1923'te 3756 kilometre olan ülkedeki demiryolu şebekesini, 1940'ta 7381 kilometreye çıkarmışlardır. Bunlar yapılırken, tümüyle ülkemizin öz kaynakları kullanılmıştır²⁴.

Dönemin Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, demiryolu konusuna sadece iktisadî açıdan değil, aynı zamanda askerî ve stratejik açıdan bakıyordu. Başbakanlık makamına yazdığı ve bir örneğini de bütün bakanlıklara gönderdiği ve ülkemizdeki demiryolları projesinin ulusal güvenlik sorunu bakımından değerlendirdiği 8 Temmuz 1923 tarihli yazısında önemli konular üzerinde duruyordu. Yazısında, *Genel Kurmay'ın en mühim vazifesinin memleketin bütün kuvvet, kaynak ve araçlarından istifade ederek vatanın savunma araçlarını hazırlamak olduğunu, bu araçlar arasında demiryolu hatlarını seçmek ve kurmak düşüncesinin birinci derecede önemli olduğunu* belirtiyordu²⁵. Bu yaklaşım yeni dönemde yapılan demiryolu inşaatının başlıca politikası olmuştur.

Antalya demiryolu projesi 1928 yılında bu kez Ankara'ya bağlanma konusu bağlamında yeniden gündeme gelmiştir. Antalya-Konya ile Konya-Ankara arasında yapılması düşünülen iki aşamalı demiryolu projesi hakkında 6 Mayıs 1928 tarihli *Vakit* gazetesinde şu haber yayınlanmıştır²⁶: *Bundan birkaç gün önce İstanbul üzerinden Ankara'ya giderek resmî makamlarla görüşen İsviçreli sermayedar Von Jallas, memleketine dönmüştür. Von Jallas'ın bu seyahati önemli iktisadî teşebbüslerle alâkadardır. Yakında tekrar gelecek olan bu müteşebbis,*

²³ Ünsal Yavuz, "Askerî Strateji Açısından Türkiye'deki Demiryolları (1856-1923)", *Birinci Askerî Tarih Semineri*, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1983, s.179-187.

²⁴ A.g.m., s.185.

²⁵ BCA BKK 030 10 01 01/151 69 6

²⁶ *Vakit*, 6 Mayıs 1928.

teşebbüslerini sonuca ulaştırmak için çalışacaktır. Bu sermayedar, Amerikalı, Fransalı, İsviçreli ve Almanyalı sermayedarlardan oluşan bir grubun başkanıdır. Bu grubun ülkemizde almak istediği işler çok önemlidir. Bunlar arasında Ankara'da yapılacak Memurîn apartmanları ile Antalya-Konya arasında demiryolu hattı inşası dikkat çekicidir.

27 Haziran 1928 tarihli ve 6817 numaralı İcra Vekilleri Heyeti kararı şöyledir²⁷: *Afyon-Antalya demiryolu inşaatı hakkında (Broder Redling) şirketi tarafından gönderilen ve Nafia vekâlet-i celilesinin 24 Haziran 1928 tarih ve 28/41458 numrolu tezkiresiyle tevdi olunan (verilen) 15 Haziran 1928 tarihli mektup İcra Vekilleri Heyeti'nin 27 Haziran 1928 tarihli içtimasında mütâlaa ve tezekkür edilerek mevzu-bahis şirket müzakere için Maliye ve Nafia Vekili Beyefendilere mezuniyet (müsaade) verilmesi tasvip ve kabul olunmuştur...*

Heyet-i Vekile, 9 Eylül 1928 tarihinde yaptığı toplantıda Nafia Vekâletine şu tezkireyi yazmıştır²⁸: *Manavgat, Beğşehir, Konya, Aksaray, Kırşehir tarikiyle Ankara'ya müntehi olmak üzere bir hat ve Manavgat'a karip (yakın) mahalde bir liman inşası talebi ve bu bâbda bazı teklifâtı hâvî (içeren) Fon Jallas grubu vekili esbâk Maliye Nâzırı Mehmet Ziya Paşa tarafından verilen arzuhâl üzerine hükümet için mâlî külfeti mucip olmamak ve dört ayda işe başlanarak muayyen bir müddette bitirmek ve inşası talep olunan demir yollarının her hangi mesafede olursa olsun civarında hükümetce yapılacak veya yaptırılacak hatların inşaatına mâni olmamak ve taraflarından yapılacak projeler değerli köprüler lüzum hissedilirse mesârif-i hakikeleri verilerek mubayaa edilebilmek suretinde cevap itası muvafık görülmüş ve Erkân-ı Harbiye-yi Umûmiye (Genel Kurmay) riyaset-i celilesince dahi demiryolu için kavlince tespit olunan şerâit dahilinde ve normal genişlikte olmak üzere Manavgat-Beğşehir-Konya-Aksaray istikametinde bir demiryolu inşası askeriyece muvafık bulunduğu ve ancak bu hattın Aksaray'dan sonra Ankara'ya değil Kayseri'ye temdidi (uzatılması) mütelemzem olmağla beraber Arapsun, Nevşehir, Avanos ve Ürgüp gibi kazaları hâvî muntikadan geçilmesi de iktisaden şâyân-ı tedkik görüldüğü ve Manavgat, Beğşehir, Konya hattının inşası halinde (Beğşehir-Eğridir) ve (Afyon-Dinar) iltisâk hatlarının dahi normal genişlikte yapılması ve bilhassa 'Beğşehir-Eğridir' kısmının da aynı grubun derûhde etmesi ve demiryolu hattının yakın bir zamanda sahil ile Konya arasındaki irtibatı temin edecek surette tanzimi askeriyece haiz-i ehemmiyet bulunduğu mütalaa kılınmış olduğundan..*

Von Jallas grubunun temsilcisi Mehmet Ziya'ya da bildirilen bu kararda dikkat çekici bir durum vardır: Hattın Manavgat yönüne kaydırılması ve bunun

²⁷ BCA BKK 030 18 01 01/029 41 12

²⁸ BCA BKK 030 18 01 01/029 37 02.

için orada bir liman yapılması. İşte projenin ilk ortaya çıkışındaki amacına ve hedeften oldukça farklı olan bu yeni proje konusunda alınan 8 Ekim 1930 tarihli Heyet-i Vekile kararı aynen şöyledir²⁹: *Konya-Manavgat demiryolları ve limanının inşasına talip bulunan 'Lee Overhad't' grubuyla kendi nâmına mezkûr inşaat hakkında tetkikat ve teklifatta bulunabilmek üzere dört aylık bir opsiyon verilmesini isteyen Ali Ferit Paşa'ya; normal genişlikte olmak ve Konya veya Çumra'dan başlayarak Manavgat'a doğru gitmek ve badehu hattın ikmalinde Manavgat limanı yapılmak şartıyla talep olunan opsiyonun verilmesi...*

Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren bu demiryolu hattının yapımı konusunda askerî kanadın önerileri de alınmış, Antalya Demiryolu Projesi çoğunlukla askerî strateji açısından değerlendirilmiştir. Durum böyle olunca, Sultan II. Abdülhamit'in Osmanlı kıyılarına uzanan demiryolu yapımı konusundaki fobisi, Cumhuriyet döneminin Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından sahiplenilmiş, bunun içindir ki, Antalya'ya bir türlü demiryolu getirilememiştir. Falih Rıfkı Atay, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın tutumunun olumsuz olduğunu anlatıyor³⁰: Fevzi Çakmak muhafazakâr bir devlet adamıdır ve üstelik Kemalist devrimlerin yanında değildir. 1940-1945 arasında Antalya Valiliği yapan Hâşim İşcan ile beraber Finike'ye doğru yeni yapılan yoldan giderken *İtalyan taarruzuna yardımı olur*, diye Fevzi Çakmak Paşa'nın içeriye yol yapımını Hâşim İşcan'a yasak ettiğini anlatıyor.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürgeleştirilmesi sürecinde bir argüman olarak kullanılan demiryolu olgusu sadece ulaşım ve nakliyat açısından değil, emperyalizmin bir ülkeyi sömürme biçimine de önemli bir örnek teşkil ediyor. Bu olguyu Antalya örneğine tatbik ettiğimiz zaman şu enteresan durumu görüyoruz: İngilizler, Berlin-İstanbul-Bağdat Demiryolu projesinin önüne geçmek için Akdeniz ile Basra arasında demiryolu hattı kurmak düşüncesi ile İzmir-Aydın Demiryolunun devamı olarak Aydın'dan Antalya'ya kadar demiryolu yapmak imtiyazını 6 Ekim 1906 tarihli anlaşmanın ikinci maddesi ile gündeme getirmiştir. Ancak aynı yıl İtalya'da kurulan İtalyan Sömürge Enstitüsü ile proje İtalyan çıkar alanının sembolü haline gelmiştir. Meşrutiyet döneminde İtalya'nın geleneksel sömürge politikasının odak noktasında bulunan Akdeniz ve Antalya örneğinde Antalya demiryolu projesi

²⁹ BCA BKK 030 18 01 01/02 14 64 06

³⁰ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, Doğan Kardeş, 1969, s.208-209.

Kurtuluş Savaşı döneminde gündemini korumuş ise de savaş sonunda İtalya'nın gündeminden düşmüştür. Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan işgal ordusu karşısında bir savunma hattının parçası olarak yeniden ve Kemalist Türklerin gündemine gelen mezkûr projeyi gerçekleştirecek yerli sermaye olmadığı içindir ki İsviçre kökenli bir sermaye grubu tarafından yapılan girişim bağlamında yeniden gündeme gelmiştir. Bu defaki girişim Chester Demiryolu Projesini hatırlatan bir nitelikte olsa da belki de başka nedenlerle gündemde düşmüştür. Bu nedenler arasında en önemlisi, Sultan II. Abdülhamit ve Fevzi akmak'ın savunma düşüncesinde belirleyici konumda olan kıyı fobisidir. Bu fobi, sadece savunma değil iktisat ve sanayi hamleleri ve yatırımları açısından da Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte başat konumda olmuştur.

KAYNAKÇA

- ADAMOF, E. E.; *Anadolu'nun Taksimi Plânu*, İstanbul, 1972.
- ATAY, Falih Rifkı; *ankaya*, İstanbul, Doğan Kardeş, 1969.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.II, K.III, Ankara, TTK, 1991.
- BOSWORTH, R. J.; "İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Gçler*, der.M. Kent, İstanbul, Tarih Vakfı, 1999.
- CEMAL Paşaa, *Hatıralar*, İstanbul, ağdaş, 1977.
- KURMUŞ, Orhan; *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişii*, İstanbul, Bilim, 1974.
- ÇELEBİ, M., *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, 2002.
- NOVİEV, A. D.; *Osmanlı İmparatorluğunun Sömürgeleşmesi*, İstanbul, 1979.
- ORAL, Mustafa; *Akdeniz'in Diliyle*, İstanbul, Kavis, 2009.
- ORTAYLI, İlber; *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983.
- PAMUK, Şevket; *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, İstanbul, 2005.
- YAVUZ, nsal; "Askerî Strateji Açısından Türkiye'deki Demiryolları (1856-1923)", *Birinci Askerî Tarih Semineri*, Ankara, ATASE, 1983, s.179-187.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 323-358.

Geliş Tarihi: 29 Mart 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

OSMANLI DEVLETİ'NDE MUHACİR ÇOCUKLARININ SOSYAL HAYATA ENTEGRASYONUNDA EĞİTİM MESELESİ (19.YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA)*

Kerim TİRYAKİ**

Zeynel ÖZLÜ***

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti, Rusyaile yaptığı 1853-1856 Kırım Savaşı ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda topraklarına sığınmak zorunda kalan muhacirlerin sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştı. Devlet, göçlerin yaşandığı ilk dönemlerde muhacirlerin sorununu önceleri elindeki mevcut idari birimlerle çözmeye çalışmıştı. Ancak bu birimler bir taraftan sorumlu oldukları işlerle uğraşırken diğer taraftan muhacirlerin sorunlarıyla ilgilenebilecek yapısal bir donanımına sahip değildi. Dolayısıyla bu durum, devleti muhacirlerin sorunları ile ilgilenecek müstakil idari birimler kurmaya yöneltmişti. Böylece muhacir sorunlarını çözmek için değişik zamanlarda çeşitli yapısal farklılıklara sahip muhacir komisyonları kurulmuştu. Muhacir komisyonları; muhacirlere yönelik işe, iane, arazi gibi ihtiyaçlarının temini hususunda önemli hizmetlerde bulunmuştu. Buna ilaveten mevcut kaynakların yetersiz gelmesi üzerine devlet ve duyarlı insanlar ülke genelinde muhacirlere her türlü yardımda bulunmuşlardı. Bununla birlikte muhacir komisyonlarına yardımcı olmak için çalışan yardım komisyonları da bu faaliyetlerde önemli katkılar sağlamıştı. Ayrıca bunlara ilaveten onların toplumsal ve kültürel yapıya adaptasyonunu en iyi şekilde sağlamak amacıyla sağlık, eğitim-öğretim vb. alanlarda önemli faaliyetleri en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmıştı. Bu

* Bu makale "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Muhacirlerin Sosyal Hayata Entegrasyonunda Karşılaştıkları Problemler" adlı doktora tezinden çıkarılmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, ktiryaki@windowslive.com. ORCID ID: 0000-0002-6863-4080.

*** Prof.Dr, Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, zeynelozlu@hotmail.com; zozlu@gantep.edu.tr. ORCID ID: 0000-0003-2499-4815.

bağlamda özellikle de göç olayından en çok mağdur olan muhacir çocuklarının ve yetimlerinin eğitim meselesinin çözümü konusunda önemli hizmetler verilerek, çocukların eğitim almaları sağlanmaya çalışılmıştı. Çocukların mesleki okullara kayıtları yapılarak onların eğitim süreçlerinden sonra bir meslek sahibi olmaları hedeflenmişti. Ayrıca okullarda eğitim gören çocukların kitap, harita, burs, elbise ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştı. Okullarda eğitim faaliyetlerinin yapılması konusunda öğretmen ihtiyaçları da hem devletin tayin ettiği hem de muhacirlerden öğretmenlik yapabilecek olan kişilerin göreve getirilmesiyle öğretmen ihtiyacı da giderilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda makalede muhacirlerin, çocuklarını okullara kayıtlarını yaptırması sırasında meydana gelen kontenjan problemi, okullarda öğrencilerin harita, kitap ve öğretmen ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yapılan hizmetler, çocukların eğitim sırasında yaşadığı maddi sıkıntıların giderilmesi yönündeki faaliyetler ve yetim çocuklara yönelik yerine getirilen eğitim faaliyetleri hususundaki veriler değerlendirilerek, ilgili dönemde muhacir çocuklarının yaşadığı eğitim sorunları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti İskân Politikası, Muhacirlerin Toplumuna Entegrasyonu, Muhacirlerin Eğitim Meselesi, Muhacirlere Eğitim Hizmetleri.

In the Second Half of the 19th Century of the Immigrants in the Ottoman State in Integration to Social Life Education Issue

Abstract

In the second half of the 19th century, The Ottoman Empire had to deal with the problem of the refugees who had to take refuge in their lands as a result of the Crimea and wars of 1877-78 with Russia. During the first periods of migration, the state tried to solve the problem of immigrants with the existing administrative units. However, while these units deal with the jobs they are responsible for, on the other hand, they do not have a structural equipment to deal with the problems of the refugees. Therefore, this situation directed the state to establish independent administrative units to deal with the problems of the refugees. Thus, Immigration Commissions with various structural differences were established at different times to solve the problems of immigrants. The Immigration Commissions provided important services for the provision of needs such as food, aid, land for immigrants. In addition, due to the insufficient available resources, the state and sensitive people provided all kinds of assistance to the refugees throughout the country. Aid commissions working to immigration commissions, however, also made important contributions to these activities. In addition, in order to ensure their best adaptation to the social and cultural structure health, education etc. Are provided tried to carry out important activities in the best way. In this context, it was tried to ensure that children receive education by giving important services, especially in the solution of the education issue of the immigrant children and their

orphans who are the victims of migration. With the enrollment of children in vocational schools, it is aimed to have a profession after their education. In addition, the book, map, scholarship, dress needs of children studying in schools were tried to be met. It was determined that the needs of teachers in order to carry out educational activities in schools were tried to be fulfilled by bringing both the state-appointed and those who can teach as a teacher from the refugees.

Keywords: Ottoman State Settlement Policy, Integration of Immigrants into Society, Education Issue of Immigrants, Education Services for Immigrants.

Giriş

Göç; insanların veya insan topluluklarının ekonomik, sosyal, siyasi vb. nedenlerle bir ülkeden başka ülkelere veya bir yerden başka bir yere gitmek,¹ uluslararası bir sınırı aşmak, bir devlet içinde yer değiştirmek,² asıl yerinden ulaşılmak istenilen yere hareket³ olarak tanımlanan önemli bir tarihsel olgu olarak devletlerin ve toplumların hayatında ciddi anlamda yer işgal etmiştir.

Göç olayı Türk tarihinde de önemli bir yere sahip olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde 15. ve 16. yüzyılda dışarıya doğru bir göç hareketi yaşanırken,⁴1870'ler ile Türk Kurtuluş Savaşı'nı izleyen süreçte Anadolu'ya dışarıdan büyük ölçüde göç yaşanmıştır. Dolayısıyla 19.yüzyılın sonları ve 20.yüzyılın başlarında Anadolu'ya yönelik olan göçler büyük nüfus hareketliliklerine de yol açmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti sınırlarına ilk dört yüz yıl göçler genel olarak ekonomik nedenlere dayanırken daha sonraki göçlerde, idari sebepler ve can güvenliğini sağlama amacı

¹*Türkçe Sözlük*, TDK, C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1998, s.863./ Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979, ss.21-22./ İnan Özer, *Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme*, Ekim Kitabevi, Bursa, 2004, s.11./ Cengiz Şahin, "Yurtdışı Göçün bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 217/2, 2001, s.59.

² *Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü, Uluslararası Göç Hukuku, Cenevre, no:18, http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu, (Erişim Tarihi:25.08.2019)/Kemal H.Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yay., İstanbul, 2013, s.71.

³Karpat, *Etnik Yapılanma*, s.71.

⁴ Faruk Kocacık, "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Osmanlı*, C.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.655.

güdülmüştür.⁵Osmanlı Devleti'ne yönelik kitlesel göç hareketleri özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısı itibariyle meydana gelmiş olup bu sürecin yaşanmasında da ilgili dönemde yaşanan siyasi gelişmelerin büyük bir etkisi görülmüştür. Bu siyasi gelişmeler Rusya'nın panslavist siyaseti doğrultusunda meydana gelen Kırım Savaşı, 93 Harbi ve 1897 yılındaki Osmanlı-Yunan Savaşı'dır.

Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin, Rusya'yı mağlup etmesi sonucunda 1856 Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte,⁶ Rusya'nın, siyasi ve ekonomik düzenlemeleri ile toprakları ellerinden alınan Kırım Türkleri göç etmek zorunda kaldılar.⁷ Kırım Savaşı sebebiyle 1853-1855 arasında bir durgunluk yaşayan Kafkas topluluklarının göçleri, Paris Antlaşması'ndan sonra Rusların Kafkas Bölgesi'ni abluka çalışması nedeniyle yoğunlaştı. Özellikle de Çerkes ve Abhazlar üzerinden başlayan siyasi, dini ve kültürel baskı sonucunda 1858 yılından itibaren Kafkasya'dan kitlesel göçler başladı ve 1861 ile 1874 yılları arasında çok sayıda Çerkes, Nogay ve Dağıstan Kabileleri, İstanbul, Erzurum, Trabzon, Sinop ve Samsun, Varna, Köstence, Giresun, Batum, Akçaabat, Fatsa, İnebolu ve Ayancık gibi kentlere göç etmeye başladılar. 1874 yılından itibaren ise göç hareketleri yavaşlamıştı.⁸ Ancak daha sonra 24 Haziran 1877'de başlayan 93 harbinde⁹Osmanlı Devleti'nin Rumeli Cephesi ve Kafkas Cephesinde yenilgiler sonucunda her iki cephenin bulunduğu bölgelerden tekrar Osmanlı topraklarına göçler yaşanmaya başladı.¹⁰

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusların, Tuna boyları ve Dobruca'yı istilası, isyan sürecindeki Bulgarların; Kırım Tatarları, Nogay ve Çerkes gibi Türk ve Müslüman halka yaptığı baskılar, bu toplulukların, Edirne, İstanbul, Varna Burgaz ve Balçık'a göçüne yol açtı. Ayrıca Varna ve Rusçuk

⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2004, ss.13-14.

⁶ Fuat Andıç, Süphan, *Kırım Savaşı Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, Eren Yay., İstanbul, 2002, ss.127-144.

⁷ Hakan Kırımlı, "Kırım(Rus idaresi Dönemi)", *DİA*, C.25, Ankara, 2002, s.458.

⁸ Bedri Habıçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yay., İstanbul, 1993, ss.49-80.

⁹Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri,(1878-1908)*, KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon, 1996, s.15.

¹⁰Fahir Armaoğlu, *19. yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*,TTK Yay., Ankara, 1997, s.519./ Rifat Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881)", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986, s. 217./ *Geleceğin Geçmiş*, Kahramanlık Destanları, Yayına haz. Ali Kaya, Halka Yay., İstanbul, 2007, s. 138.

limanlarından alınan birçok göçmen Anadolu ve Suriye taraflarına nakledildi.¹¹ Bununla birlikte Berlin Antlaşması sonucunda Rusların, Türkleri imha siyasetinin ve manevi baskının da Türklerin, Rumeli'den Anadolu'ya göçlerinde etkisi olmuş,¹² Rumeli'nin pek çok bölgesinden başta Anadolu olmak üzere Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya gibi yerlere göçler yaşanmıştı.¹³ Bu bölgelerden Bulgaristan'ın, nüfus olarak fazla olan Türklere¹⁴ karşı izlediği baskılar, Anadolu'ya ve Makedonya'ya Türk göçüne neden olurken,¹⁵ Dobruca'nın, Romanya'ya bırakılması, Rusya'nın Basarabya'nın kendisine verilmesi şartıyla Romanya bağımsızlığını tanınması, Romanya'ya, Dobruca ve güneyinde bir arazi verilmesi¹⁶ ve Romanya'daki toprak mülkiyeti rejimindeki değişiklikler Dobruca'daki Müslüman-Türk ahaline göçüne yol açtı.¹⁷ 1877'den 1886'ya kadar Dobruca'dan göç eden Türklerin sayısı 100.000'ni bulurken,¹⁸ savaşın yarattığı yıkıcı etkiyle bir başka topluluk olan Boşnakların da göçleri başlıyordu.¹⁹ Böylece Rumeli'den Anadolu'ya yaşanan göçler sırasında göçe maruz kalan göçmenler; karayolu, demiryolu ve denizyolu vasıtasıyla Anadolu'ya gelmeye çalışmışlardı.²⁰

1897 yılı itibarıyla da Yunanistan'ın Girit Adası'nı işgali sonucunda Girit'teki Türk fakat çoğunlukla Rumca konuşan Müslümanlar göç etmek zorunda kaldı.²¹ 1896'dan itibaren hızlı bir şekilde başlayan göç, Anadolu'nun batı ve güney sahillerini, Ege Adaları'nı da sarsmıştı. 1898 yılı Mayıs ayında Rodos ve İstanköy'e gelen Müslüman sayısı 40-50 bin nüfustan ibaret iken 1898 sonlarında 1500 kişiye ulaşmıştı. Adalara göç eden Girit Müslümanlarının yerleştirilmesi ve işlerinin temin edilmesi Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetinin imkânları ile sağlanmaya çalışılırken 1898 yılında İzmir üzerinden Anadolu'ya

¹¹Habiçoğlu, a.g.e, ss.81-92.

¹²Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Yay., Ankara, 1994, ss.14-22.

¹³Faruk Kocacık, "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Osmanlı*, C.4, Edit. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.657.

¹⁴Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C.II.,TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.176.

¹⁵Justin Mccarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı (1821-1922)*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Yay., İstanbul, 1998, ss.93-102/Kocacık, a.g.m, s.657.

¹⁶Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mülhümme-i Siyasiyye*, Yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal,TTK Yay., Ankara, 1987, ss.80-81.

¹⁷Müstecib Ülküsal, *Dobruca, Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1987, ss.28-43.

¹⁸Kocacık, a.g.m, s.657.

¹⁹Fahriye Emgili, *Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2012, s.151 vd./ Hayri Kolaşinli, *Muhâcirlerin İzinde Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2004, s.21.

²⁰İpek, a.g.e, ss.33-40.

²¹Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, s.57.

gelen göçmen sayısı giderek artıyordu.²²Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, Giritli göçmenlerin sorunlarını çözme adına kurumsal çalışmalar gerçekleştirirken, Beyrut gibi bazı eyaletlerde de göçmenlerin ihtiyaçları halk tarafından karşılanmıştı.²³

Göçlerin yoğunlaştığı bu dönemde; Osmanlı Devleti'nin göç politikası bağlamında kurumsal yapılanması, Tanzimat Dönemi modernleşme süreciyle beraber gelişmişti.²⁴ İlk olarak 1849 yılında gelen Macarların iskân çalışmaları Dahiliye Nezareti bünyesinde özel bir komisyon tarafından yürütüldü.²⁵Kırım Savaşı'ndan sonra gelen göçmenlerin sorunları, Şehremaneti, Ticaret Nezareti ve Zaptiye Nezareti vasıtasıyla çözülmeye çalışılmış, hatta Zaptiye Nezareti İstanbul'a gelen göçmenlerin muhtelif sorunlarıyla ilgilenmiş ve göçmenlerin giderlerini karşılamıştı.²⁶

1859 yılından itibaren göçlerin ciddi boyutlara ulaşması ve sürekliliği dikkate alınarak, ilk göçmen komisyonu Trabzon Valisi başkanlığında 5 Ocak 1860 tarihinde Muhacirin Komisyonu adıyla kuruldu.²⁷ Komisyonun kurulmasını takiben yürürlüğe giren İskân-ı Muhacirin Talimatnamesi ile göçmenlere yönelik faaliyetler düzenlendi.²⁸ Muhacirin Komisyonunun yerine 10 Mart 1875'te Zaptiye Nezareti'ne bağlı, özel bir daire kuruldu.²⁹1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ise Şehremaneti bünyesinde İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu kurulup, göçmenlerin sayısının artmasıyla her ilde bir göçmen müdürlüğü kurularak, teşkilat yapısı genişletildi.³⁰Ayrıca bu dönemde II. Abdülhamit başkanlığında Umum Muhacirin Komisyonu kurularak, göçmenlerin iskân ve iâşe meseleleri, göçmenlerin yurtlarına dönmesini

²²Sawsan Agha Kassab, "II. Abdülhamid Döneminde, Osmanlı Vilayetleri'ne İskân Edilen Giritli Göçmenler", *Osmanlı*, C.4, Edit, Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.698./ Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994, ss.262-263.

²³Kassab, a.g.m, s.698.

²⁴ Başak Kale , "Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri", *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Göçler*, Edit. ". M. M. Erdoğan ve A. Kaya (Ed.), ss. 155-169, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2015, s. 156

²⁵Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri, 1856-1876*, TTK Yay., Ankara,1997, s. 102.

²⁶Saydam, a.g.e, s. 102-103.

²⁷Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yay., İstanbul 2001, s. 58.

²⁸Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Surecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevki ve İskânları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 16(41), 2009, 2009, ss. 218-219.

²⁹Faruk Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, 1(1), 1980, s. 158.

³⁰Kocacık, a.g.m, s. 161.

sağlamak ve iskân mahallerini belirlemek gibi faaliyetler düzenlendi.³¹ Bu kurumların yanı sıra Muhacirine Muavenet Cemiyeti, İane-i Muhacirin Encümeni, Avusturya-Macaristan konsolosu başkanlığında kurulan Milletlerarası Muhacirlere Yardım Komitesi ve İngiliz bir baron tarafından kurulan Sermaye-i Şefkat-i Osmaniyye (Turkish Compassionate Fund) gibi kurumlarda göçmen işleriyle meşgul olmuştu.³² Dolayısıyla hükümetin, teşkil edilen kurumların, halk ve eşrafın yardımlarıyla muhacirlere yönelik yürütülen iâşe, iane ve sağlık vb. hizmetleri yanında eğitime dair faaliyetler de elzem görüldüğünden, eğitim hizmetleri devletin eğitim politikası doğrultusunda yürütülmeye çalışılacaktı.

1. Muhacir Çocuklarının Eğitimi Sorunları ve Çözümüne Yönelik Faaliyetler

1.a. Muhacir Çocuklarına Yönelik Eğitim Politikası

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi ile birlikte bağımsız bir özne olarak kabul edilmeye başlanan çocuk, II. Meşrutiyet ile birlikte kamusal birer özneye dönüşmüştü.³³ Zamanın ruhu gereği eğitim politikalarına verilen önem, çocukları önemli gündem maddelerinden biri yapmıştı. Tanzimat sonrası Osmanlı'da, çocuk korumasıyla ilgili ilk kurumsal yapılanmanın temelleri Mithat Paşa tarafından atılmıştı. İlk çocuk koruma kurumu olarak bilinen Mithat Paşa'nın ıslahhaneleri, modernleşme ve merkezileşme politikalarının uygulanmaya konduğu bu dönemde devletin, çocukları koruyucu önlemler almaya başladığının göstergesiydi. Zira modernleşmeyle beraber çocuğa ilgi gösterme, onun vatan için faydalı olmasını sağlama düşüncesi de yaygınlaşmaya başlamıştı. Bu düşünsel arka plana ilaveten XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde uluslararası kamuoyunda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de çocuk sorunu yöneticilerin ilgi göstermesi gereken konular arasına girmişti. Özellikle kimsesiz sokak çocukları, terk edilmiş çocuklar, dilenci çocuklar ve savaş neticesinde yetim kalan çocuklar ile ilgili düzenlenen uluslararası konferanslara katılımcı olarak delegeler gönderilmişti.³⁴

³¹Nedim İpek, "Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskân Politikaları", *Osmanlı'da İskân ve Göç*, Edit. Nedim İpek ve M. Taştemir, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2013, ss. 141-142.

³²İpek, a.g.e, ss. 74-78.

³³Füsun Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yay., İstanbul, 2014, s.32.

³⁴Selman Salim Kesgin, "Türk Kamu Yönetiminde Göçmen Çocuklara Yönelik Politikalar", *Göç Dergisi*, C.4, S1, Mayıs 2017, ss.63-64.

Göçmen çocuklar ise Osmanlı'da ayrı bir politika gündemi olmaktan ziyade korunmaya muhtaç çocuklar kapsamında değerlendirilmişti. Tanzimat Dönemi'nde korunmaya muhtaç çocukların haklarının korunmasına yönelik olarak merkezi idarenin müdahalesini öngören bir dizi yasal düzenlemeler yapılmıştı. XIX. yüzyıl öncesinde vakıfların faaliyetleri ve dini işler arasında sayılan yetim çocukların mallarını ve paralarını koruma görevi, 1851 yılında çıkarılan eytam nizamnamesi ile devletin görev ve denetim alanına dahil edildi. Bu nizamname ile yetim mallarına bakacak teşkilat anlamına gelen Emval-i Eytam Nezareti kuruldu. Bu teşkilat, Tanzimat Dönemi'nde çocukların mallarını ve diğer haklarını korumak amacıyla oluşturulan ilk kurumdu. Köylerde yetim çocuklara dair bilgilerin toplanması, mal varlıklarının tespiti ve korunması görevi bu kuruma verilmişti.³⁵ Böylece bu tür düzenlemeler vasıtasıyla göçmen çocukların yanı sıra diğer muhtaç çocuklar da himaye altına alınmaya ve eğitimlerinin devamı sağlanmaya çalışılmıştı.

1.b. Çocukların Kaydedildiği Okullar ve Kayıt Sırasında Yaşanan Problemler

Yukarıdaki bahisten hareketle Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirlerin eğitim meselesi Osmanlı eğitim politikasında önemli bir yer işgal etmişti. Muhacirlerin çocuklarının eğitimi meselesinde sadece bunların eğitim almaları değil, eğitim sürecinden sonra ileri dönük mesleki ihtiyaçlarının giderilmesi de önemli bir sorundu. Dolayısıyla iskâna tabi tutulan muhacir çocuklarının, Tanzimat döneminde açılan mesleki okullara kaydedildiği tespit edilmiştir.³⁶ Bu okullarda temel amacın; ıslahhaneler örneğinde olduğu gibi Müslüman ve gayrimüslim kimsesiz, öksüz ve yetim çocuklara, terzilik, marangozluk, mimarlık, dericilik vb. meslekler kazandırarak,³⁷ Osmanlı'nın en çok ihtiyacı olan mesleklere yönelik bireyler yetiştirmek olduğu bilinmektedir.³⁸ Nitekim belgelerin birçoğundaki, *...zevcinin vefatına ve ücret tedrisiyeyi ifaya gayrı muktedir*

³⁵Necmüddin Eyyub Şâdi, "Eytâm İdaresi", *Türk Ansiklopedisi*, C.XVI, MEB Basımevi, Ankara, 1968, s.56.

³⁶ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977, ss.513-715/Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara, 1930, ss.78-169./ Mustafa Kılınç, *Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitim Tarihi (1886-1986)*, Pegem, Ankara, 2016, ss.21-76.

³⁷DÜSTÜR, "Vilayât İslahhaneleri Nizamnamesi", Tertib 1, C.2, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1289/1873, s.280./Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, s.193.

³⁸DÜSTÜR, "Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi", 1.tertip, C.2, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1289/1873, s.258.

*bulduğuna mebnî mahdumu Yahya Arif'in tahsilden mahrum kaldığından ve bî-kes ve bî-vâye bulunduğundan,*³⁹*Hacı Mehmet Efendizâde Hasan'ın meccanen mekteb-i sultanîye kayd ve edhali,*⁴⁰*Girit'ten Dersaadet'e hicretle açıkta ve hali sefalette kalmalarından bahisle mekteb-i sanayiye kayıt ve kabulleri gibi ifadeler de muhacir çocuklarının içinde buldukları zorunlulukları ortaya koymaktadır.*⁴¹ Dolayısıyla bu tür sıkıntılar nedeniyle Osmanlıya göç eden muhacirlerden Dağıstan, Çerkes, Abhaza, Kırım vb. tabiiyete mensup birçok muhacir çocuğun, mesleki ve diğer okulların yatılı ve ücretsiz bölümlerine kaydedilmişlerdi.⁴²

³⁹ BOA, BEO,1080/80955, 24 N 1315/4 Şubat1313/16 Şubat 1898.

⁴⁰ BOA, MF. MKT.68/83, . 12 L 1298/ 26 Ağustos 1297/7 Eylül 1881.

⁴¹ BOA, BEO,1466/109903.1, 2 S 1317/31 Mayıs 1315/12 Haziran 1889.

⁴² BOA, BEO,1251/93766, 21 Ş 1313/25 Kanunusani 1311/6 Şubat 1896./ BOA, DH.MKT,1564/4.1, 9 RA 1306/1 Teşrinisani 1304/13 Kasım 1888./ BOA, BEO,872/65341.1, 15 C 1314/9 Teşrinisani 1312/21 Kasım 1896./ BOA, BEO,872/65341.2,21 Teşrinisani 1312/3 Aralık 1896./ BOA, BEO,987/74020.1,5 B 1315/18 Teşrinisani 1313/30 Kasım 1897./ BOA, BEO,987/74020.2, 10 Temmuz 1313/22 Temmuz 1899./ BOA,Y.PRK.AZJ,19/16.1, 8 Mayıs 1307/20 Mayıs 1891./ BOA,Y.PRK.AZJ,19/16.2, 20 Mayıs 1307/1 Haziran 1891./ BOA, BEO, 1080/80955, 24 N 1315/4 Şubat 1313/16 Şubat 1898./ BOA, DH.MKT,1738/20.1, 13 ZA 1307/19 Haziran 1306/1 Temmuz 1890./ BOA, İ.DH,1194/93425, 10 S 1308/ 13 Eylül 1306/25 Eylül 1890./ BOA, A.}MKT.NZD, 289/35.1, 28 M 1276/27 Ağustos 1859./BOA, MF.MKT, 153/137, 20 R 1310/11 Kasım 1892./ BOA, BEO, 1118/83825.1, 9 Z 1315 /19 Nisan 1314/1 Mayıs 1898./ BOA, BEO, 1118/83825.2, 9 Z 1315/19 Nisan 1314/1 Mayıs 1898./ BOA, DH.MKT, 1934/58.1,21 Ş 1309/9 Mart 1308/21 Mart 1892./ BOA, MF.MKT, 373/9.1, 1 Teşrinievvel 1313/13 Ekim 1895./BOA, BEO, 716/536991, 20 C 1313/26 Teşrinisani 1312/8 Aralık 1895./ BOA, MF.MKT, 69/13, 17 L 1298/12 Eylül 1881./ BOA, DH.MKT, 1934/58, 21 Ş 1309/9 Mart 1308/21 Mart 1892./ BOA, DH.MKT, 286/10, 20 M 1312/12 Temmuz 1310/24 Temmuz 1894./ BOA, MF. MKT, 22/133.1, 2 ZA 1291/29 Teşrinisani 1290/11 Aralık 1874./ BOA, MF. MKT, 23/135.2, 29 ZA 1291/26 Kanunuevvel 1290/7 Ocak 1875./ BOA, MF. MKT, 23/135.1, 29 ZA 1291/26 Kanunuevvel 1290/7 Ocak 1875./BOA, DH.MKT,1839/62.1, 25 Mayıs 1307/6 Haziran 1891./ BOA, MF.MKT, 68/83, 13 L 1298/8 Eylül 1881./ BOA, İ.DH,765/62366.1, 30 Kanunusani 1293/11 Şubat 1878./ BOA,İ.DH,765/62366.2, 25 S 1290/ 12 Nisan 1289/24 Nisan 1873/ BOA,İ.DH,765/62366.3, 17 B 1295/17 Temmuz 1878./ BOA, MF.MKT, 371/241.1,22 Eylül 1313/4 Ekim 1897./ BOA, MF.MKT,371/24.2, 8 CA 1315/23 Eylül 1313/5 Ekim 1897./ BOA, MF.MKT.371/24.3,8 CA 1315/22 Eylül 1313/4 Ekim 1897./ BOA, BEO,1008/75587.1, 20 R 1315/6 Eylül 1313/18 Eylül 1897./ BOA, DH.MKT, 2321/81, 20 ZA 1317/9 Mart 1316/22 Mart 1900./ BOA, BEO,1466/109903.1, 2 S 1317/31 Mayıs 1315/12 Haziran 1899./ BOA,BEO, 1386/103894.1, 9 C 1317/3 Teşrinievvel 1315/15 Ekim 1899./ BOA, BEO,1346/100906.1, 19 RA 1317/16 Temmuz 1315/28 Temmuz 1899./ BOA,BEO, 1371/102795.1, 10 CA 1317/4 Eylül 1315/16 Eylül 1899./ BOA, BEO,1299/973701.1, 14 Z 1316/13 Nisan 1315/25 Nisan 1899./BOA, BEO, 1427/106984.1, 2 Ş 1317/24 Teşrinisani1315/6 Aralık 1899./ BOA, BEO, 1427/106984.2, 16 Kanunuevvel 1315/28 Aralık 1899./ BOA, MVL, 839/12.1, 12 ZA 1276/1 Haziran 1860./ BOA, MVL, 839/12.2, 16 Z 1276/5 Temmuz 1860./ BOA, MVL, 839/12.3, 9 Z 1276/28 Haziran 1860./ BOA, MVL, 839/12.4, 23 M 1277/11 Ağustos 1860./ BOA, A.}MKT. NZD, 252/83.1,14 B 1274/28 Şubat 1858./ BOA, MF.MKT, 49/151, 30 CA 1294/ 31 Mayıs 1293/12 Haziran 1877./ BOA, A.}MKT.NZD, 393/30.1, 18 B 1278/19 Ocak 1862./ BOA, MVL, 358/47.1, 2 ZA 1286/3 Şubat 1870./ BOA, MVL, 358/47.2,5 Z 1276/24 Haziran 1860./ BOA, MVL, 389/114.1, 14 ZA 1276/3 Haziran 1860./ BOA, MVL, 389/114.2,24 Z 1278/22 Haziran 1862./ BOA, MVL, 868/75.1, 4 Ş 1281/21 Kanunuevvel 1280/2 Ocak 1865./ BOA, BEO, 1368/102577.1, 4 C 1317/28 Eylül 1315/710 Ekim 1899./ BOA, BEO, 1368/102577.2, 6 R 1317/ 2 Ağustos 1315/14 Ağustos 1899./ BOA, BEO, 1368/102577.3, 29 Temmuz

Tespit edilen belgelerden birinde yer alan ...*muhacirin-i Çerakiseden Rabia'nın kız sanayi mektebine leylî olarak* ifadesinden anlaşıldığı üzere kız çocuklarının da mesleki okullara kaydedildikleri anlaşılmaktadır.⁴³ Hatta bu okulda öğrenim gören yetim ve fakir olan öğrencilerin ihtiyaçları da devlet tarafından karşılanmaktaydı.⁴⁴ Ayrıca Hükümet, İnâs Sanayi Mektebi'nde kontenjan boşluğunda özellikle de Eytamhane'de bulunan öksüz ve yetim muhacir kız çocuklarını ihmal etmeyerek, mezun olan talebelerin sayısı mukabilinde bunların kaydını yapmıştı.⁴⁵ Buna ilaveten yatılı ve yatısız olan mesleki okullara⁴⁶ kaydolmak isteyen çocukların, ...*Girit ihtilalinde peder ve validesi ezdâd tarafından katledilerek bî-kes kaldığından bahisle leylî ve nehârî mekteplerinden birine kayıt ve kabul istidâsını...* ifadesinden anlaşıldığı üzere içinde buldukları durumların vahametini bizzat arzuhallerinde belirtiyor ve bu durum hükümet tarafından da dikkate alınıyordu.⁴⁷

Muhacir çocuklarının zaruret halinden dolayı mesleki okullara kaydedilerek hayatlarını idame ettirebilecek bir meslek sahibi olmaları hedeflendiği muhakkaktır. Ancak ilgili dönemde göçlerin yoğun olması, gerek

1315/10 Ağustos 1899./ BOA, MF.MKT, 22/88, (gün ve ay adı silik) 1291/28 Teşrinisani 1290/10 Aralık 1874./ BOA, MF.MKT, 51/62.1, 23 Ş 1294/21 Ağustos 1293/2 Eylül 1877./ BOA, MF. MKT, 20/70, 24 B 1291/25 Ağustos 1290/6 Eylül 1874./ BOA, DH. MKT, 1858/14, 6 M 1309/31 Temmuz 1307/12 Ağustos 1891./ BOA, DH.MKT, 1864/59, 26 M 1309/ 20 Ağustos 1317/1 Eylül 1891./ BOA, MVL, 878/88.1,25 Ş 1283/2 Ocak 1867./BOA, DH.MKT, 1321/31, 26 N 1294/22 Eylül 1293/4 Ekim 1877./ BOA, BEO, 243/18186, 9 M 1311/11 Temmuz 1309/23 Temmuz 1893./ BOA, MF.MKT, 51/140, 5 L 1294/ 1 Teşrinievvel 1293/13 Ekim 1877./ BOA, BEO, 403/30197.1, 4 Mayıs 1310/16 Mayıs 1894./ BOA, MF.MKT, 63/54, 13 B 1294/12 Temmuz 1293/24 Temmuz 1877./BOA, A.}MKT. MHM, 432/13, 6 L 1285/20 Ocak 1869./ BOA, MF.MKT, 7/70, 12 N 1289/1 Teşrinisani 1288/13 Kasım 1872./ BOA, MVL, 514/33.1, 9 B 1283/5 Teşrinisani 1282/17 Kasım 1866./ BOA, MF.MKT, 24/36, 6 CA 1291/9 Haziran 1290/21 Haziran 1874./ BOA, MF.MKT, 56/38, 7 CA 1295/27 Nisan 1294/9 Mayıs 1878./ BOA, MVL, 520/138,25 Ş 1283/21 Kanunuevvel 1282/2 Ocak 1867./ BOA, MF. MKT, 109/9, 9 L 1306/8 Haziran 1889./ BOA, MVL, 525/58.1,12 ZA 1283/6 Mart 1283/18 Mart 1867./ BOA, DH. MKT, 2315/104, 24 B 1315/19 Aralık 1897./ BOA, MVL,882/40.1, 15 B 1284/12 Kasım 1867./ BOA, A.} MKT. NZD, 354/58.1, 27 L 1277/8 Mayıs 1861./ BOA, A.} MKT. NZD, 354/58.2, 28 Ş 1277/13 Şubat 1861./ BOA, A.} MKT. NZD, 354/58.3, 6 L 1277/17 Nisan 1861./BOA, DH. MKT, 2152/126, 14 Teşrinievvel1314/26 Ekim 1898/ BOA, MF. MKT, 59/20, 1 M 1296/14 Kanunuevvel1294/26 Aralık 1878./ BOA, MF. MKT, 68/33, 9 L 1298/23 Ağustos 1297/4 Eylül 1881./ BOA, A.}MKT.NZD, 351/45.1, 27 L 1277/8 Mayıs 1861./ BOA, DH.MKT,1755/17, 10 M 1308/14 Ağustos 1306/26 Ağustos 1890./ BOA, MF.MKT, 221/58, 13 S 1312/ 4 Ağustos 1310/16 Ağustos 1894./ BOA, BEO,131/9755.1, 9 CA 1310/29 Kasım 1892./ BOA, BEO, 131/9755.2, 7 C 1310/ 15 Kanunuevvel 1308/27 Aralık 1892.

⁴³ BOA, İ.DH,1194/93425, 10 S 1308/ 13 Eylül 1306/25 Eylül 1890.

⁴⁴Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Basımevi, Ankara, 1964, s.80.

⁴⁵ BOA, DH. MKT,1587/109.1, 24 CA 1306/14 Kanunusani 1304/26 Ocak 1889.

⁴⁶ Orhan Tuna, *Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitim*, Ay yıldız Matbaası, Ankara, 1973, ss.35-36.

⁴⁷ BOA, BEO,1008/75587.1, 20 R 1315/6 Eylül 1313/18 Eylül 1897.

muhacir çocukların gerekse ahalinin çocuklarının eğitim ihtiyaçlarını karşılama arzusu ve devletin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşullar kayıtlar sırasında bir takım sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştı. Bu sorunların başında kontenjan durumu yer almaktaydı. Mesela Halep Vilayeti'nden bildirilen 18 Teşrinievvel 1316/31 Ekim 1900 tarihli tahriratta, Halep Mekteb-i İdadîsi'nin parasız bölümüne Girit muhaciri Mustafa'nın kayıt edilmesi talebi, Maarif Nezareti'nden cevaben gelen 4 Kanunusani 1316/17 Ocak 1901 tarihli tezkirede, mektebin meccani(ücretsiz) yatılı bölümünün dolu olması nedeniyle Mustafa'nın bu bölüme alınamayacağı belirtiliyordu.⁴⁸ Kırım muhacirlerinden Abdulgayr'ın yine Mekteb-i Harbiye'ye kaydının yapılması yönünde Dâr-ı Şurâ-yı Askeriye'ye verdiği arzuhaline karşılık, Mekâtib-i Askeriye Nezareti tarafından cevaben gelen yazıda *...Mekteb-i İdadîye'ye kabulü muhacirin evladı hakkında verilen karar icabından bulunmuş ise de bu sene-i mübarekede mekteb-i mezkûr için lüzumu olan şakirdan vaktiyle ma ziyade ahz olunarak bir yataklık bile yer kalmamış olduğundan...receb-i şerif hulûluna kadar sabreylemesi lazım geleceği* ifade edilmişti.⁴⁹ Muhacirin Komisyonu Riyaseti'ne yazılan telgrafta ise Gülhane'de mektep olarak kullanılan mahalde bulunan yüze yakın öksüz ve yetim muhacir çocuğun, sanayi mektebine,⁵⁰ Lofça ve Tırnova muhacirlerinden Fatma ve Emine adlı çocukların da Kız Sanayi Mektebi'nin yatılı kısmına kabulüne dair taleplerinin yine kontenjan problemi nedeniyle kabul görmediği anlaşılırken, kontenjanı zorlamanın okulların bütçelerini de zora sokacağı dile getiriliyordu.⁵¹ Kontenjan sorunu, muhacirinden Hacı Osman Efendi'nin fukaralığından dolayı Mekteb-i Mülkiye-i Şahane talebesi olan oğlu Sabri Efendi'yi meccanen leylî sınıfına naklinin dahi geri çevrilmesine yol açmıştı.⁵²

Kontenjan sorunu nedeniyle farklı vilayetlere gitmek zorunda kalan da olmuştu. Örneğin, Çerkes muhacirlerinden İdris Efendi, Mekâtib-i Âliyye'den birine oğlunu kayıt ettirmek için İstanbul'a gelmiş ve münasip mekteplerden birine kabulüne dair 14 Eylül 1308/26 Eylül 1892 tarihli mazbatayı meclisi idaresine sunmuştu. Meclis İdaresi ise İdris Efendi'ye cevaben gönderdiği yazıda, İstanbul leylî mekteplerinde nüfusun bir hayli fazla olduğunu, dolayısıyla evladının, Konya'da açılmış olan Mekteb-i İdadîye kaydının münasip olduğunu belirtmişti.⁵³ Bolu Düzce Kaymakamlığı'nda ise kontenjan

⁴⁸ BOA, DH.MKT, 2451/34.1, 21 L 1318/29 Kanunusani 1316/11 Şubat 1901.

⁴⁹ BOA, MVL, 389/114.2, 24 Z 1278/22 Haziran 1862.

⁵⁰ BOA, DH. MKT, 1367/69.1, 24 Z 1303/11 Eylül 1302/23 Eylül 1886.

⁵¹ BOA, MF. MKT, 181/66, 11 RA 1311/22 Eylül 1893.

⁵² BOA, MF. MKT, 90/113, 24 B 1303/ 17 Nisan 1302/28 Nisan 1886.

⁵³ BOA, MF. MKT, 153/110, 20 R 1310/30 Teşrinievvel 1308/11 Kasım 1892.

yoğunluğunu çözmeye adına mevcut nizamname gereğince uzak bölgelerde bulunanların, kendi mahallerinde veya civar köylerde akrabaları varsa onların yanında kalarak eğitimlerine devam etmeleri isteniyordu. Bu gerekçe ile Çerkes muhacirleri reisi Mehmet Bey'in kendi tabiiyetindeki muhacirlerin rüştiye mektebine kayıt talebi kabul edilmemişti.⁵⁴

Okullara kayıt noktasında diğer bir sorun; muhacir grupların, bir diğerine yapılan uygulamanın kendisine de yapılmasını istemesinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim Konya vilayetinde, Kafkasya muhacirlerinden olup evvelce irade ile Mekteb-i İdadî-i Şahane özel sınıfına kabul edilen efendiler gibi Şude Kabilesi'nden İshak oğlu Tayyib'in de aynı şekilde okula kabulü talebinde bulunduğu 20 Şubat 1308/4 Mart 1893 tarihli tahriratı üzerine Seraskerlikten alınan cevapta, evvelce kayıt olanlar hakkında yayınlanan irade hükmünün başkasını kapsamayacağı beyan edilip Tayyib'in kaydının yapılamayacağı ifade edilmişti.⁵⁵ Yine bu minvalde Dağıstanlı muhacirler de çocuklarının eğitimi ve kendilerinin de bakımları gibi konularda Maarif Nezareti'ne talepte bulunmuşlardı. Bunun üzerine Çerkes muhacirlere yönelik olan sıbyan mektepleri için muallim yetiştirmek üzere açılacak mektebe Dağıstan muhaciri çocuklarının kabul edilmesi hakkında Çerkes muhacir ümerasından Şeyh Şemadil Efendizâde Şeyh Mehmet Efendi, Babîâlî'ye talepte bulununca Dağıstan muhacirlerinin çocuklarının da Osmanlı memleketinde tahsil görmeleri gerektiği bildirilmişti.⁵⁶

Muhacirler, çocuklarının daha iyi bir eğitim almalarını sağlamak için İstanbul'daki okullarda okumaları yönünde çaba sarf etmekteydiler. Ancak İstanbul'a gönderme ve buradaki okullarda okutma istekleri zaman zaman idari prosedür nedeniyle sıkıntılara maruz kalıyordu. Örneğin, Varna muhaciri Ömer Efendi bin Abdalbaki, İstanbul'a gelerek kendisini nüfusa kayıt ettirip, tahsil için Haydarpaşa Hastanesi'nde yer alan Ameliyat Mektebi'ne girmişti. Ancak memleketi olan Varna'dan ayrıldığı esnada yine döneceğine dair yerel idareden kefillik belgesi almadığından, okula kayıt ve sonrasında memleketine dönüşü esnasında sorun yaşamıştı.⁵⁷ Tolcu Sancağı'nda iskân edilen muhacirin-i müslimeden bazıları da Tolcu Mutasarrıflığı'na ve Maarif-i Umumiye

⁵⁴ BOA, MF. MKT, 39/12, 12 C 1293/23 Haziran 1292/5 Temmuz 1876

⁵⁵ BOA, DH. MKT, 1949/69, 6 ZA 1309/21 Mayıs 1308/2 Haziran 1892. / BOA, DH. MKT, 1943/89, 4 L 1309/20 Nisan 1308/2 Mayıs 1892.

⁵⁶ BOA, ŞD.206/47.1, 9 C 1290/23 Temmuz 1289/4 Ağustos 1873./ BOA, ŞD, 206/47.2, 5 C 1290/19 Temmuz 1289/31 Temmuz 1873.

⁵⁷ BOA. DH.MKT.1828/69, 5 N 1308/2 Nisan 1307/14 Nisan 1891.

Nezaretî'ne ilettikleri arzualde, çocuklarının İstanbul'a gönderilip, mekteplere verilmesini talep etmişlerdi. Ancak mutasarrıflığın İstanbul'a bu hususa dair 21 Şevval 1277/2 Mayıs 1861 tarihli gönderdiği tahrirata cevaben gelen tezkirede çocukların bölgede hali hazırda mevcut olan mekteplere verilerek, okutulmasının daha münasip olduğu beyan edilmişti.⁵⁸ Bu isteğin geri çevrilişin de uzaklığın, idari işleyişte yaşanacak problemlerin ve yoğunluğun etkisinin olduğu muhakkaktı.

Kayıtlar sırasında salgın hastalıklarda sorun yaratabiliyordu. Mesela Mekteb-i Sanayi'ye kaydı irade-i seniyye gereğince uygun görülen muhacir Hasan Efendi'nin difteri hastalığına yakalandığı için okula devamsızlığı söz konusu olmuş, ancak kayıt hakkının baki olduğu ve hastalıktan sonra da devam edebileceği babasına bildirilmişti.⁵⁹ Örnekteki sağlık probleminin yanı sıra lisan sorunu da önemliydi. Şöyle ki bazı muhacir grupların lisan-ı osmaniye vakıf olmaması, kayıtlar sırasında sorun teşkil ediyordu. Dolayısıyla lisan sorunu nedeniyle Ankara Vilayeti'ne yerleştirilen Kuban muhacirlerinden Sait ve Kasım adlı çocuklar, "*Mekâtib-i İdadîye'ye kabul olunacak talebenin tahsil-i ibtidaîyeyi ikmal etmiş olmaları meşrûat olmasına ve nizamname-i mahsûsa muharrer evsâfi haiz olmayan ve alehusus böyle henüz güzelce Türkçe tekellüm ve takallüm edemeyen talebenin idadî mekteplerine kabul edilemeyeceklerine*" dair yönetmelik gereğince lisan-ı osmaniye yetersiz görülerek diğer çocuklarla birlikte öncelikle Mekteb-i İbtidaîye'de ikmal-i tahsil yapıp daha sonra meccanen Mekteb-i İdadî'ye alınmışlardı.⁶⁰

Çocukların kayıt sorunlarının yanı sıra kayıtlar sonrasında okul içinde ve dışındaki hal ve hareketleri de dikkati çekmekteydi. Bu bağlamda Mekteb-i Mülkiye ve Sultanî Müdüriyetleri'ne gönderilen bir tezkirede, mektep talebelerinin dışarıda uygunsuz hal ve hareketlerde bulunmalarına meydan verilmemesi isteniyordu. Hatta bu gibi durumların teftişi amacıyla talebelerin davranışlarını tahkik etmek amacıyla teftiş memurları tayin edilmişti. Teftiş memurlarının görevlerini layıkıyla yapmaları gerektiği ve görevlerini aksatanlar hakkında da cezaî yaptırımlar uygulanacağı belirtiliyordu. Teftişler sırasında Mekteb-i Sanayi talebesi olan muhacir Ahmet'in okuma-yazma bilmediği ortaya çıkmıştı. Bu tür kişilerin eğitim ve sonrasındaki faaliyetlerde yetersiz olabileceği düşüncesiyle, buna benzer çocuklar için yapılan

⁵⁸ BOA, A.} MKT. MHM, 219/56, 8 ZA 1277/18 Mayıs 1861./ BOA, A.} MKT. MHM.218/84, 2 ZA 1277/12 Mayıs 1861.

⁵⁹ BOA, MF. MKT, 7/70, 12 N 1289/ 1 Teşrinisani 1288/13 Kasım 1872.

⁶⁰ BOA, MF. MKT, 294/43, 4 C 1313/10 Teşrinisani 1311/22 Kasım 1895.

uygulamalar doğrultusunda Ahmet'in durumuna uygun bir hizmete alınması istenmişti.⁶¹ Kayıtlar sırasında yaşanan yukarıda olaylar; ilgili dönemde devletin, muhacir çocuklarının eğitiminin aksamasını önleme çabasını ve yoğunluğun getirdiği zorlukları göstermesi bakımından önemlidir.

1.c. Öğretmen, Kitap, Harita vb. Eşyaların Temini

Hükümet, muhacir çocukların örgün eğitim bağlamında okullarda eğitim almalarını sağlamaya çalışmışsa da okula kayıt sırasında günün ekonomik koşulları, göç dalgasının yarattığı yoğunluk nedeniyle bir takım problemler yaşanmıştı. Devlet, her şeye rağmen okula kayıt sonrasında diğer bir aşama olan eğitim-öğretim araçlarının temini ve okul eğitiminde en önemli unsur olan öğretmen ihtiyacının karşılanması yönünde de çaba gösteriyordu. Bu bağlamda Canik ve Amasya Sancakları dahilinde yer alan Aziziye kazası, Batuklu, Yukarı Borandere, Altıkese ve Karancık Köylerine iskân edilen Abhaza muhacirlerinin çocuklarının talim ve terbiyeleri için Levzâde Mahmut Bey ve Bezâde Yahya Efendi vasıtasıyla sofî niteliğinde bir muallim ihtiyacı giderilmeye çalışıldı. Bu hususta Trabzon Vilayeti mektubî kalemi hulefasından olup, İstanbul'da bulunan Çerkes Mahmut Nedim Efendi'den Abhaza lisanına aşina muallimlerin kabiliyeti nedir, ne kadar maaş ile istihdamları yapılabilir? gibi hususların tahkikine dair yardım talep edildi.⁶² Şehremaneti'ne iletilen bir başka telgrafta yine İzmit sancağına nakil ve iskân edilen Abhaza muhacirlerin çocuklarının talim ve terbiyeleri amacıyla gerekli olan muallimlerin Hendek Kazası'ndaki Çakallık, Kalpak ve Ak Tiftik Köyleri ile Kandıra Kazası Kabhası Kasabası'nda gerekli teşvikler icra edilir ise muallimin bulunabileceği Çerkes Mahmut Nedim Efendi tarafından bildirilmişti.⁶³ Sivas'ta da muhacir ümera ve uleması tarafından yaptırılan Rüştîye Mektebi'ne 400 kuruş maaşla Kayseri ulemasından Mesut Efendi muallim-i sanî ve Beşir adlı bir kişinin de 100 kuruş maaşla bevâb olarak tayin edilmesiyle öğretmen ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştı.⁶⁴

Muhacirler, öğretmen ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında bizzat kendileri de talepte bulunmayı ihmal etmiyorlardı. Nitekim Vidin Sancağı'na dahil Belgradçık Kasabası ahalisi, çocuklarının eğitimi için bir sıbyan mektebi

⁶¹ BOA, MF. MKT, 242/42, 3 B 1312/19 Kanunuevvel 1310/31 Aralık 1894.

⁶² BOA, MF. MKT, 57/58, 16 C 1295/5 Haziran 1294/17 Haziran 1878./ BOA, MF. MKT, 57/57, 16 C 1295/17 Haziran 1878.

⁶³ BOA, MF. MKT, 57/60, 14 C 1295/3 Haziran 1294/15 Haziran 1878.

⁶⁴ BOA, A.}MKT.MHM, 375/85.1, 28 L 1283/5 Mart 1867.

yapılması, Arapça ve Farsça dili eğitimi, yazı ve hesap dersi verebilecek ve 250 yada 300 kuruş maaş ile çalışabilecek bir muallimin tayin edilmesini talep etmişlerdi. Bu hususa dair yayınlanan 14 Rebiülevvel 1281/17 Ağustos 1864 tarihli emirname gereğince Vidin'de Paspanzâde Medresesi'ndeki talebelerden Tırnovalı Mehmet Efendi'nin, belirtilen alanlarda ehliyetli olduğunun anlaşılması üzerine 300 kuruş maaşla tayinine karar verildi.⁶⁵ Bununla birlikte "...orada hala mektebin vücudu olmadığından bunun teşkiliyle çocuklar devamla başlamadıkça hocaya aylık vermek usul-ü tasarrufa muvafık olmayacağına binaen..." mektebin yapılmasından sonra Mehmet Efendi'nin belirlenen maaşla muallimliğe başlamasının ve maaşını almasının daha uygun olacağı ifade edilmişti.⁶⁶ Karesi Vilayeti Fırt Nahiyesi'ne tabi Demirkapı'da Hamidiye ismiyle yeniden teşkil olunan muhacirin köyünde ise 150 kişi kapasiteli bir Mekteb-i İbtidai inşa edildikten sonra oluşan öğretmen ihtiyacı ve ahalinin Çerkes lisanını bilen bir öğretmen talebi kabul görmüş ve Çerkes lisanını bilen ve ders verebilecek münasip bir öğretmen tayin edilmesi kararlaştırılmıştı. Maaş olarak belirlenen aylık 400kuruş ise 1299/1881-82 senesi maarif bütçesinin 4. faslının 3. maddesine yazıldığı şekliyle 100.000 kuruştan tahsis edilecekti.⁶⁷

Devlet, öğretmen ihtiyacını karşılarken bir takım tedbirlere başvuruyordu. Mesela bu tedbirlerden biri; iskân mahallerinde oluşan öğretmen ihtiyacının yakın mahallerden seçilmesiydi. Nitekim Lazistan Sancağı'na tabi muhacirin mahallelerinden İcadiye Mahallesi'nde sıbyan muallimi Osman Efendi'nin istifası üzerine Trabzon Vilayeti'nden bildirilen tebliğ üzerine Hopalı Yusuf Efendi, Maarif Meclisi tarafından seçilip 30 Mayıs 1875/1291 senesi Mayıs ayının 18. gününden itibaren tayin edilerek göreve başlatılmıştı.⁶⁸ Diğer bir tedbirin de hastalık veya başka bir sorun durumunda eğitimin aksamasını engellemek adına asil ve yardımcı bir öğretmenin birlikte atanması olarak görülmektedir. Örneğin, Selanik Vilayeti dahilindeki Aziziye Köyü'nde muhacirler için yapılmış olan mektep hocalığına asil öğretmen Radovişli Hüseyin Efendi ve yardımcılığına da Ahmet Efendi tayin edilmişti.

⁶⁵ BOA, İ.MVL,527/23655, 21 C 1281/9 Teşrinisani 1280/21 Kasım 1864.

⁶⁶ BOA, İ.MVL,527/23655, 19 B 1281/ 6 Kanunuevvel 1280/18 Aralık 1864./ BOA, İ.MVL,527/23655.3, 27 Ş 1281/14 Kanunuevvel 1280/26 Aralık 1864./ BOA, İ.MVL,527/23655.4, 29 N 1281/13 Şubat 1280/25 Şubat 1865./ BOA, İ.MVL,527/23655, 21 C 1281/9 Teşrinisani 1280/21 Kasım 1864./ BOA, İ.MVL,527/23655.5,14 L 1281/12 Mart 1865.

⁶⁷ BOA, İ.DH,912/72403.1, 13 CA 1301/28 Şubat 1299/11 Mart 1884.

⁶⁸ BOA, MF. MKT, 30/110, 9 CA 1292/1 Haziran 1291/13 Haziran 1875.

Hüseyin Efendi'ye 200 kuruş maaş, Ahmet Efendi'ye ise 100 kuruş maaş verilecekti.⁶⁹

Hükümetin, muhacir mekteplerine öğretmen tayinleri konusunda duyarlı davranmasına karşılık kimi zamanda bu göreve tayin edilen kişilerin görevlerini kötüye kullandığı da oluyordu. Mesela Bolu Sancağı Düzce Kasabası'nda Yakup Fevzi Efendi'nin, görevinde suiistimale tevessül ederek, vazifesini tam anlamıyla yapmadığı gibi kanunlara aykırı olarak kendi keyfi iradesiyle birini görevlendirdiği anlaşılmaktadır.⁷⁰

Mekteplerde eğitim-öğretim hizmetlerinde asli unsur olan öğretmen ihtiyacı sağlanmaya çalışılırken, bir yandan da mekteplerde öğrenciler için elzem olan kitap, harita vb. kırtasiye malzemeleri temin edilmeye çalışılıyordu. Bu bağlamda Rumeli Şarkî Vilayeti'ne, iskân edilen muhacirin-i islamiye çocuklarının eğitimi amacıyla Filibe'de tesis edilmiş olan mektep için gerekli olan kitap ve risalelerin gönderilmesi hakkında Hariciye Nezareti'ne

⁶⁹ BOA, İ.ŞD,1/2.1, 5 ZA 1284/28 Şubat 1868/ BOA, İ.ŞD, 1/2.2, 5 ZA 1284/16 Şubat 1283/28 Şubat 1868./ BOA, İ.ŞD,1/2.3, 26 ZA 1284/ 8 Mart 1284/28 Mart 1868/ BOA, A.İMKT. MHM, 403/92, 8 Z 1284/1 Nisan 1868.

⁷⁰Fevzi Efendi iskân ettirilmiş olan Çerkes muhacirin çocuklarının ücretsiz bir şekilde eğitim görmelerini sağlamak için Düzce kasabasındaki 34 dönüm arazisini mektebin malı olması için hibe etmişti. Mektep hocalığı hususunda da bir taraftan medresede 100 kadar talebesine eğitim vermekte iken 100 civarındaki muhacir çocuklarına da eğitim verebileceğine dair söz vermişti. Ancak Fevzi Efendi'nin görevini yapmadığı gibi bu göreve Kamil Efendi adında bir kişiyi vekil ederek kendi nezareti altında mektepteki çocukların eğitimini Kamil Efendi'ye yaptırdığı ve ayrıca mektebin malı sayılan araziye bir ev ve bir de ahır yaptığı da ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Düzce Meclisi tarafından yerine Kamil Efendi tayin edilmiş ise de Hüseyin Efendi'nin kendi başına irade hükmüne karşı değişiklik yapması uygun görülmemişti. Meclis tarafından buyrulan irade gereği Fevzi Efendi istihdamı hususundaki tebligatı imza etmeyerek ibtidâiye mektebi muallimliğini yapmaz ise gerekenin yapılacağı belirtilmişti. Olayın esası hakkında Kastamonu vilayetinden mutasarrıflığa gönderilen tebliğe cevaben alınan tahriratta Yakup Efendi'nin mektebe devam etmediği gibi devam hakkında yazılan tezkireye dahi cevap vermediği ve usûl-u cedideye aşına olmaması nedeniyle gereğinin yapılması vilayet maarif müdüriyetine gönderilmiş olan tahriratta bildirilmiştir. Bununla birlikte olayın esası maarif meclisine bildirildikten sonra görev emrine uymaması hakkında ve ayrıca Yakup Fevzi Efendi uhdesindeki arazinin durumunun çözüme kavuşturulması hususunda gereğinin nezaret tarafından talep edilmişti. BOA, DH. MKT, 269/83.1, 27 M 1312/19 Temmuz 1310/31 Temmuz 1894./ BOA, DH. MKT.269/83.2,7 CA 1312/25 Teşrinievvel 1310/6 Kasım 1894./ BOA, DH.MKT, 269/83.3, 7 R 1312/26 Eylül 1310/8 Ekim 1894./ BOA, DH.MKT, 269/83.4, 20 R 1310 / 30 Teşrinievvel 1308/11 Kasım 1892./ BOA, DH. MKT,269/83.5, 6 B 1312/27 Kanunuevvel 1310/3 Ocak 1895./ BOA, DH.MKT, 269/83.6, 22 B 1312/7 Kanunusani 1310/19 Ocak 1895./ BOA, DH. MKT, 269/83.8, 5 Kanunusani 1310/17 Ocak 1895./ BOA, DH.MKT, 296/83.9, 4 Ş 1312/19 Kanunusani 1310/31 Ocak 1895./ BOA, DH. MKT, 269/83.11, 5 S 1313/16 Temmuz 1311/28 Temmuz 1895.

gönderilmiş olan tahrirat üzerine Maarif Nezareti ile yapılan yazışmalar sonucunda Filibe'deki mektep öğrencileri için 1.212 adet kitap, risale ve harita gönderilmişti. Ayrıca bu malzemelerin oraya varduktan sonra yetkililer tarafından kayıtlarının yapılıp, dağıtılması istenmişti. Daha sonra pusulanın makbuzu ve ilmühaber evrakının usulünce doldurulup, resmi mühür ile mühürlenerek nezarete gönderilmesi istenmişti. Bunun üzerine zikrolunan pusula Bosna'ya gönderilmişti.⁷¹ Yine buna benzer bir vakada, Sofya Sancağı'ndaki muhacir çocukları için toplanan eczâ-yı şeriften 150 adet elifba cüzü ve yüzer adet ümm-ü tebâreke ve kudsî cüzleri postayla Sofya Sancağı'na gönderilmiş ve gereğinin yapılması konusunda ihtimam gösterilmesi istenmişti.⁷²

1183/ 003 numaralı mazbatada ise Batum Sancağı'nda iskân ettirilmiş olan Abhaza muhacirleri için birer mektep inşası, icap eden hocaların tayini ve muhacir ve çocuklarına şerait-i akaid-i islamiye eğitimi verilmesi hakkında Nafia Nezareti, Maarif Meclisi ve Meclis-i Valâ arasındaki yazışmaların, Batum tarafından icra edilen bazı ıslahata dair Lazistan mutasarrıfının bir kıta layihası ile birlikte müzakere edildiği dile getirilmişti. Bu bağlamda mekteplerin inşasına kadar Batum'da bulunan iki adet cami ve mektebin tamir edilip, bunların içinde bir de oda yaptırılarak buralar hocalara tahsis edilmişti. Ayrıca hükümet dairesinde de bir oda tahliye edilip, çocukları okutmak üzere bir imam seçilmişti. Zikrolunan mektepler ile Hükümet Konağı'ndaki odada yetmiş kişiye yakın sıbyanın tedris ve talimi yapılmaya başlanmış, bunlar için gerekli olan kitap ve risalelerin mahallince tedarik edilmesi zor görüldüğünden, 1000 adet elifba ve yüzer cilt ilmihal ve ümm-ü tebâreke cüzleri merkezden gönderilmişti.⁷³

Dönemin zor şartları dahilinde mekteplerde eğitim görmekte olan çocukların ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışıldığı bu süreçte, gerek mektep inşası için gerekli arazilerin temini gerekse mektep ihtiyaçlarının karşılanması esnasında dikkate değer çabaları ile faaliyetlerin bir düzen içerisinde yürütülmesini sağlayan birçok özverili kişiler vardı. Bunlardan Erdek'te inşa edilen Mekteb-i İbtidaîye ve Rüştîye'nin fahri olarak inşaatına nezaret eden ve iskân edilecek muhacirine meccanen çiftlikten arazi hibe eden kasaba eşrafından

⁷¹ BOA, A.} MTZ. RŞ, 1/19, 23 ZA 1296/ 8 Kasım 1879.

⁷² BOA, MF. MKT,14/143.1 11 L 1290/20 Teşrinisani 1289/2 Aralık 1873./ BOA, MF. MKT, 16/9, 2 ZA 1290/ 10 Kanunuevvel 1289/22 Aralık 1873.

⁷³ BOA, MVL, 695/2, 20 Ş 1281/18 Ocak 1865.

Kocabaşızâde Mehmet Ağa, 4. rütbeden bir kıta mecidî nişanı,⁷⁴ Kabataş'ta muhacir çocuklarının tahsillerine mahsus Şems'ül-Mekâtib adlı mektepte musiki muallimliğini fahri olarak yerine getiren ve memurluğu boyunca da güzel idaresi görülen Muhacirin Komisyonu Evrak Müdür Muavini Rıza Bey, bir kıta zıyaî madalyası,⁷⁵ Mekteb-i Hukuk-u Şahane mezunlarından Hasan Fehmi Efendi, muhacirin işlerindeki başarılı hizmetinden dolayı rütbe-i selâse,⁷⁶ Eskişehir'de Kerim Ağa, Rikâb-ı Humayûn Kapıcıbaşılığı Rütbesi, Halil Ağa 4. mecidîye rütbesi⁷⁷ ile taltif edilirken, Kavala Muhacirin Komisyonu Reisi Abdurrahman Rahmi Efendi de muhacirlerin iskânı, mektep ve cami inşası gibi faaliyetlerdeki başarısından dolayı teşekkürle layık görülümüştü.⁷⁸ Dolayısıyla bu bölümdeki tespitlerden hareketle, okullardaki öğrencilerin temel ihtiyaçları olan kitap, harita vb. araç gereçlerin ve tabii ki asli unsur olan öğretmenin temin edilmesi yönünde çaba gösterildiğine ve bu faaliyetler sırasında gayret gösterenlerin de hükümet tarafından göz ardı edilmediğine tanık olmaktayız.

1.d. Mektep Ücreti, Burs, Elbise Masraflarının Karşlanması

İskân sırasında muhacir çocuklarının okul, öğretmen ve kırtasiye gibi ihtiyaçları karşılamaya çalışılırken, yaşanan sefalet nedeniyle bu çocukların; giyim-kuşam, mektep ücretinin karşılanması ve hatta mektepte okurken onlara maaş (günümüzde karşılığı olarak burs) tahsis edilmesi gibi yardımlar da yapılıyordu. Bu bağlamda Enderûn-ı Humayûn'da bulunan muhacir çocuklardan ikisinin Mekteb-i Sultanî'de eğitimleri sırasında, 5 senelik elbise masrafları olan 15 altın Hazine-i Hassa tarafından karşılanıyordu.⁷⁹ Sefalet içerisinde olan bu çocukların masraflarının hazineden ödendiği vakaların yanı sıra okulların kendi bütçesinden karşılandığı durumlarda yaşanmıştı. Mesela Mecidiye muhacirlerinden Mekteb-i Sultanî öğrencisi Ali'nin elbise parası, mektebin ihtiyat akçesinden ödenmişti.⁸⁰

Eğitim-öğretim sürecinde okullarda fukara olduğu tespit edilen Mekteb-i Hukuk-u Şahane öğrencilerinden Girit muhacirlerinden Hasan Efendi ve 4

⁷⁴ BOA, DH.MKT, 2024/90, 4 CA 1310/24 Kasım 1892.

⁷⁵ BOA, DH.MKT, 127/28, 23 S 1311/5 Eylül 1893.

⁷⁶ BOA, DH. MKT,1823/14.1, 19 Ş 1318/29 Teşrinisani Kanunuevvel 1316/ 12 Aralık 1900.

⁷⁷BOA, MF.MKT,470/47.1, 19 L 1316/18 Şubat 1314/2 Mart 1899./ BOA, MF.MKT,470/47.2, 12 Haziran 1315/24 Haziran 1899./ BOA, MF.MKT,470/47.2, 4 C 1313/10 Teşrinisani 1311/22 Kasım 1895./ BOA, MF.MKT, 470/47.3, 4 C 1317/ 28 Eylül 1315/10 Ekim 1899.

⁷⁸ BOA, DH.MKT, 253/34.1, 26 Z 1311/18 Haziran 1310/30 Haziran 1894.

⁷⁹ BOA, MF. MKT, 72/3, 13 M 1299/23 Teşrinisani 1297/5 Aralık 1881.

⁸⁰ BOA, MF. MKT, 50/142, 7 Ş 1294/5 Ağustos 1293/17 Ağustos 1877.

arkadaşına ihtiyaçlarını karşılamaları babında 300 kuruş maaş bağlanmıştı. Günümüzün bursu niteliğindeki bu parayla öğrencilerin günlük yaşelerini temin ettikleri muhtemeldir. İhtiyaçların karşılanması amacıyla öğrencilere burs verilmesinin yanı sıra zaman zaman farklı türden ihtiyaçlarının temin edildiği vakalarda gündeme gelmişti. Bu türden bir olay Rusçuk muhaciri Mustafa'nın başına gelmişti. Mekteb-i Fünûn-u Tıbbiye-i Şahane öğrencisi olan Mustafa, okulundan mezun olma aşamasındayken diploma harcı olan 5 lirayı ödeyemediği için diplomasını alamamıştı. Bunun üzerine Umum-u Mekâtib-i Askeriye ve Dahiliye Nezaretleri'ne yazdığı arzualinde, bu borcunun affedilmesini talep etmişti. Talebinin Sadaret Mülkiye Muhasebe Memurluğu'na iletilmesinden sonra yürürlükte olan kanunnamelerde bunun gibi istisna bir muameleye şamil olacak ve bu tür fukara hali olanlara ait harcın affına dair kanun olmadığı anlaşıldığından *"emr-i sâme-i sadaret azâmiyelerinin infazı ve davet-i Hayriye cenâb-ı padişahînin isticlabı zımında mekteb-i mezbûr nazırı paşa ile bazı zevât taraflarından olunan iane ile mezkur 500 kuruş harc sandığına teslim olunarak mumaileyhin"* diplomasının verildiği, cevaben yazılan tezkire ile tebliğ edilmişti.⁸¹

Ücretlerin ödenmesi hususunda zaman zaman aksamalar yaşanmaktaydı. Mesela, Mekteb-i Sultanî'den Tuna Vilayeti'ne yazılan bir telgrafta, ücretleri Tuna Vilayeti Muhacirin Komisyonu tarafından ödemek üzere tam ücretle Mekteb-i Sultanî'ye kayıt edilmiş olan Çerkes muhacirlerden Şahin, Mahir, Tahir ve Rıza'nın ücretlerinin gönderilmediği dile getirilmişti. Söz konusu olan ücretin 360 lira olduğu ve ücretleri verilmeyen çocukların mektepten ihraç edileceği ve ödemelerinin Hükümet vasıtasıyla tahsil ettirilmesi alınmış bir karar olduğundan bunun yerine getirilmesi mektep müdürlüğü tarafından bir tezkire ile bildirilmişti. Çünkü bu gibi öğrencilerin ücretleri; mektebin bazı masraflarına karşılık tutulup, bununda vaktinde tahsil olunmamasının okulun mali hesabını sekteye uğratacağı dile getiriliyordu. Bundan dolayı öğrencilerin borçları olan meblağın komisyon tarafından acilen gönderilmesi talep edilmişti.⁸² Bu konuya dair 9 Recep 1290/2 Eylül 1873 tarihli tahrirata cevaben yazılan tezkirede ücretlerin gönderileceği belirtilmişti.⁸³ Bölümde zikredilen gelişmeler, Hükümetin ilgili dönemde hem savaş şartları hem de göç

⁸¹BOA, BEO, 134/10035, 6 C 1310/26 Aralık 1892./ BOA, BEO, 10035/2, 2 C 1310/10 Kanunuevvel 1308/22 Aralık 1892./ BOA, BEO,107/7985, 25 B 1310/31 Kanunusani 1308/12 Şubat 1893.

⁸²BOA, MF. MKT, 36/144, 29 R 1293/12 Mayıs 1292/24 Mayıs 1876.

⁸³BOA, MF. MKT, 14/125.1, 11 L 1290/20 Teşrinisani 1289/2 Aralık 1873./BOA, MF. MKT, 14/125.2, 11 L 1290/20 Teşrinisani 1289/2 Aralık 1873./ BOA, MF.MKT, 14/125.3, 11 L 1290/20 Teşrinisani 1289/2 Aralık 1873.

hadisesinin getirdiği ekonomik zorluklara rağmen öğrencilerin maddi ihtiyaçlarını giderme noktasında büyük bir çaba göstermeye çalıştığını ortaya koymaktadır.

1.e. Mekteplerin Barınak Olarak Kullanılması ve Yarattığı Sorunlar

Hükümet, göç hareketlerinin yoğunluğu nedeniyle kimi zaman mekânsal ihtiyaçların artışı söz konusu olduğunda hali hazırdaki okul vb. binaları, muhacirlerin ikametine tahsis etmek zorunda kalmıştı. Bu gibi durumlarda ise ilgili bölgedeki yerel halkın çocuklarının eğitim-öğretim faaliyetleri sekteye uğrayabiliyordu. Örneğin, Muhacirin Komisyonu'na yazılan telgrafta, Eyüp, Altay ve Atpazarı İnâs Rüştîyeleri ve Zeyrek Kapudan İbrahim Paşa Zükûr Rüştîyeleriyle diğer bazı mekteplere muhacirlerin yerleştirilmesi ve buralarda bulunan muhacirlerin tahliye edilmesi istenmişse de bunların henüz tahliye edilmemesi, okulların tatil olmasına ve eğitimin aksamasına yol açmıştı. Dolayısıyla bunların bir an evvel tahliye edilmesinin uygun olacağı belirtilmişti.⁸⁴ Bu örnekten hareketle Kemeraltı civarındaki Vefa'daki İnâs Mektebi'nde bulunan sekiz muhacir,⁸⁵ Babıâli civarındaki Yusuf Efendi Mektebi'ndeki 15 muhacir⁸⁶ ve Zeyrek Mekteb-i Rüştîyesi'nde bulunan 5-10 kişilik muhacirlerin tahliyeleri yapılmıştı. Aynı şekilde Rumeli'den İstanbul'a gelen muhacirlerin iskânı amacıyla İstanbul ve Bilâd-ı selâse'de bulunan rüştiye mektepleri ve sıbyan mekteplerine de muhacir konulmuştu.⁸⁷Bunların mahallerine dönmelerine kadar erkek ve kız öğrencilerin tahsilden mahrum kalmamaları için münasip camiler veya mahaller bulundukça ve mektepler boşaldıkça öğrencilerin toplanarak eğitime devam edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu esnada Dolmabahçe'de bulunan caminin valide dairesinin elverişli olduğu haber verildiğinden, tahliyeler oluncaya değin öğrencilerin bazılarının bu dairede eğitim görmelerinin uygun olduğu belirtilmişti.⁸⁸Ayrıca Şehremaneti'ne gönderilen telgrafta, İstanbul ve Bilâd-ı selâse'de bulunan erkek ve kız rüştiye mekteplerine muhacirlerin iskânı ve bunların diğer mahallere naklinin daha yapılmamış olması nedeniyle mekteplerin yalnız bir ay tatil edilmesi kararlaştırılmışken, okulların 4-5 ay geçmiş olmasına rağmen tahliye edilmemiş

⁸⁴ BOA, MF. MKT, 62/54, 19 CA 1296/11 Mayıs 1879.

⁸⁵ BOA, MF.MKT, 63/80, 18 B 1296/26 Haziran 1295/8 Temmuz 1879

⁸⁶ BOA, MF.MKT,55/125, 26 R 1295/17 Nisan 1294/29 Nisan 1878

⁸⁷ BOA, MF.MKT, 63/7, 9 B 1296/17 Haziran 1295/29 Haziran 1879.

⁸⁸ BOA, MF. MKT,53/101, 13 S 1295/ 4 Şubat 1293/16 Şubat 1878.

olmalarının eğitim faaliyetini engellediği için muhacirlerin bir an önce münasip yerlere nakledilmeleri istenmişti.⁸⁹

Muhacirlerin mekteplere yerleştirilmesi sırasında sıbyan mekteplerinde kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıflara konulmak mecburiyetinde kalınması ilgili dönemde problem yaratmıştı. Hatta bu sorun dönemin gazetelerine de yansımış olup sıbyan mekteplerinde bulunan erkek ve kız çocuklarının ayrılması gerektiği hususunda bir uyarı neşredilmişti. Sorunun nedeni ise Maarif Nezareti tarafından ilgili dönemden 8-9 sene önce bu mekteplerde karışık talebe bulunmasının men edilmesi ve erkek ve kız öğrenciler için ayrı ayrı mektepler tahsis edilmiş olmasıydı. Daha sonra mekteplere muhacir iskân edilmiş olması ve bunların tahliyesinin bir müddet mümkün olmaması nedeniyle 3-4 mahalle ahalisinin çocukları zaruri olarak mektebe devam edememişlerdi. Söz konusu mektepler peyderpey tahliye ettirilerek, öğrenci sayısı istenilen miktara ulaşıncı muallimlere muhacirlerin iskân edilmesi yasağına uymaları hususunda uyarılar yapılmış ve merkez muallimleri vasıtasıyla talebeler ayrılmıştı. Ancak yine yasağı uymayan bazı muallimlerin karışık talebe kabul etmekte oldukları öğrenildiğinden bunlar tekrar uyarılmıştı. Buna rağmen yine de bu fiile devam edenlere şiddetli cezalar uygulanacağı bildirilmişti.⁹⁰ Muhacirlerin mekteplere iskânı, civardaki ahalinin çocuklarının eğitim sürecini olumsuz etkilediği gibi binaların da fiziki yapılarının zarar görmesine yol açıyordu. Örneğin, Akarçeşme'de Silahtar Ağa Mektebi'nde bir buçuk sene müddetince muhacir iskân edilmesi binanın gittikçe harap olmasına yol açmış ve eğitime devam edecek olan öğrencilerin de mağdur olmasına neden olmuştu.⁹¹ Yine başka bir vakada, Hamidiye Mektebi öğrencileri, muhacir iskânından dolayı muhtemelen bir onarım söz konusu olduğundan geçici olarak Eski Ali Paşa Mektebi'ne gönderilmişlerdi. Ancak mektebin kapılarının çatlak olması nedeniyle Hamidiye Mektebi öğrencileri, bu kez İbrahim Paşa Mektebi'ne nakledilmek zorunda kalmışlardı.⁹²

Mekteplerin muhacirlerin ikametgâhı haline gelmesinin, yukarıdaki olaylara ilaveten farklı türde sorunlara yol açtığı da oluyordu. Evkâf-ı Humayûn Nezareti'ne bağlı bazı mekteplerin belirlenmiş olan vakıf gelirleri; yapılan

⁸⁹BOA, MF. MKT, 56/47, 9 C 1295/29 Mayıs 1294/10 Haziran 1878./ BOA, MF.MKT, 56/85, 18 CA 1295/8 Mayıs 1294/20 Mayıs 1878.

⁹⁰ BOA, MF. MKT, 65/44, 23 Haziran 1296/5 Temmuz 1880.

⁹¹ BOA, MF. MKT, 62/146, 30 CA 1296/10 Mayıs 1295/22 Mayıs 1879.

⁹² BOA, MF.MKT, 62/75.1, 19 CA 1296/ 11 Mayıs 1879/ BOA, MF.MKT, 62/75.2, 19 CA 1296/29 Nisan 1295/ 11 Mayıs 1879.

yazışmalar üzerine bu okullara iskân ettirilen muhacirine verildiğinden, bu süreçte mektebin asli öğrencileri bu haklarından mahrum kalmışlardı. Mesela Hamidiye Mektebi öğrencileri, mektep tahliye edildikten sonra derslerine başlamış ve bu mektebe mahsus olan fodula, tekrar bu öğrencilere verilmeye başlanmıştı.⁹³ Yine aynı sorunla yüz yüze kalan Mihrişah Mektebi öğrencileri de muhacirlerin buradan tahliye edilmesiyle, Evkâf Nezaretî'nden kendilerine mahsus olan 20 çift fodulayı tekrar alarak ders başı yapmışlardı.⁹⁴

Bir başka sorun da salgın hastalıklardı. Şehremaneti'ne yazılan tezkirede, Sultan Mahmut türbesi civarında bulunan ve bir süredir muhacirler için hastane olarak kullanılan Valide Mektebi'nin tatil edilmesi sürecinde bu mahalde tifüs hastalığının ortaya çıkması, içinde ve karşısında bulunan mektep öğrencilerinin ve Nezaret-i Aceze Dairesinde bulunanların salgın tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına yol açmıştı. Dolayısıyla mektebin bir an önce tahliye edilmesi istenmişti.⁹⁵

Üsküp dahilinde ise bulunan rüştiye mektebinin bir müddet hastane olarak kullanılması nedeniyle İnadiye Mahallesi'nde bulunan Bursa Alaybeyi Ahmet Bey'in evi çeyrek akçe (400 kuruş) aylıkla kira karşılığında öğrencilere tahsis edilmiş ve buranın kira bedeli maarif veznesinden verilmişti. Ancak sıbyan ve rüştiye mekteplerinin tahliye edilip, içine muhacirlerin iskân ettirildiği esnada bu ev dahi tahliye edilerek, muhacir iskânı için Miftah Komisyonu'na verilmişti. Bu eve muhacir iskân ettirildikten sonra evin kirasının hangi mahalden ödeneceğine dair Maarif Muhasebesi tarafından bir tezkire düzenlenerek, Maarif Meclisi'ne havale edilmişti. Bunun üzerine zikrolunan evin kiralanmasında yapılan mukavele gereğince nezaretin, istediği zaman bu evi bırakabileceği belirtilmişti. Söz konusu olan evin, 1878/1293 senesi Şubatı başlangıcından itibaren bırakılacağı nezarete tebliğ edilerek, karar gereğince ev sahibine bilgi verilmesi istenmişti.⁹⁶ Bu gelişmeden de görüldüğü üzere ilgili dönemde hükümetin, muhacir iskânı sırasında zorda kaldığı vakit kamu binaları dışında şahıs mallarını da kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca burada ilgili şahıslara kira verilerek, şahısların ekonomik zarara uğramalarının önlenmeye çalışıldığı görülmektedir.

⁹³ BOA, MF. MKT, 56/59.1, 11 CA 1295/1 Mayıs 1294/13 Mayıs 1878.

⁹⁴ BOA, MF. MKT, 55/54, 14 R 1295/17 Nisan 1878.

⁹⁵ BOA, MF. MKT, 56/79, 16 CA 1295/ 6 Mayıs 1294/18 Mayıs 1295/1 Mayıs 1294/13 Mayıs 1878.

⁹⁶ BOA, MF. MKT, 55/54, 14 R 1295/17 Nisan 1878.

⁹⁵ BOA, MF. MKT, 56/79, 16 CA 1295/ 6 Mayıs 1294/18 Mayıs 1878.

⁹⁶ BOA, MF. MKT,53/13, 20 S 1295/ 11 Şubat 1293/20 Şubat 1878.

Muhacirlerin kendilerine yapılan yardımları suiistimale varacak şekilde abarttığı gelişmeler de yaşanıyordu. Mesela, muhacir komisyonu azasından Şeyh Süleyman Efendi'ye yazılan tezkirede, birkaç nüfustan ibaret olan bir muhacir ailenin reisinin, ikamet etmeye başladıkları Köprülü Sıbyan Mektebi'nin altındaki dükkânı kiralayıp bakkallık etmeye başladığı ve ailenin burada kalıcı olacakmış gibi hareket ettiği tespit edilmişti. Bundan dolayı ailenin mektebi zapt etmelerine izin verilmemesi istenmiş ve maarif tarafından mektebe ihtiyaç duyulduğu belirtilerek mektebin tahliyesine karar verilmişti.⁹⁷ Buradan hareketle tespit edilen bu vakalar, Devletin ekonomik sıkıntılar nedeniyle göç yoğunluğu karşısında mekânsal ihtiyaçları karşılamada önemli derecede zorluklar yaşadığını ve zorunlu olarak da mevcut okul vb. binaları kullanmasının eğitime ilgili ciddi sıkıntılar yaşandığını göstermiştir.

1.f. Öksüz ve Yetimlere Yönelik Eğitim, Sağlık Hizmetleri ve Ödeneklerinin Temini

Muhacir yetim ve öksüzlerinin eğitimi konusu da hükümetin meşgul olduğu önemli konular arasında yer almıştı. Gerçi genel anlamda yetim çocukların eğitimi meselesi, II. Mahmut (1808-1839) ve Abdülmecit (1839-1861) dönemlerinden itibaren üzerinde durulan konular arasındaydı.⁹⁸ Fakat bu konuda kapsamlı ve kalıcı çözümler üretecek çalışmaları yapan ise Mithat Paşa'ydı. Paşa, sıkıntılı bir dönemde Niş'e vali olarak atandığı dönemde önemli çalışmalara başlamıştı.⁹⁹ Öncelikle eğitim-öğretimin ilk kademesi niteliğinde olan mahalle mekteplerinin açılmasını sağlarken, daha sonra da yetim çocuklarına en iyi şekilde bakılması ve çocukların eğitim almaları amacıyla 1863 yılında da Niş'te İslahhane'nin açılmasını sağlamıştı.¹⁰⁰ Bu İslahhane'de Müslüman-Hıristiyan ayrımı yapılmadan bütün yetim çocuklara bakıldığı gibi dönem itibarıyla önemli bir sorun teşkil eden muhacirlerin yetim çocuklarına da hizmet verilmişti.¹⁰¹ Niş İslahhanesi'nden sonra Rusçuk, Sofya, İşkodra, Edirne, İzmir, Bursa, Kastamonu, Trabzon, Erzurum ve Diyarbakır'da da ıslahhaneler

⁹⁷ BAO, MF.MKT, 63/51,13 N 1296/19 Ağustos 1295/31 Ağustos 1879.

⁹⁸Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *AÜİFD*, S.1, 2007, ss.27-28.

⁹⁹ Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956. ss.315-414./M. Tayyib Gökbilgin, "Mithat Paşa", *İA*, C.8, MEB Yay., İstanbul, 1960, ss.270-282.

¹⁰⁰Kılınç, a.g.e, s.37

¹⁰¹ "İslahhaneleri Nizamnamesi", s.278.

açılmıştı.¹⁰² Bu ıslahhanelerden biri olan Köstence merkezinde muhacirin dairesinde açılan ıslahhanede Tolcı, Dobruca ve Köstence civarındaki muhacir yetimlerine hizmet verilmmişti.¹⁰³

Yetim ve yardıma muhtaç çocukların eğitimi amacıyla açılan bir başka kurum ise Darüşşafaka idi. 1873 yılında açılan Darüşşafaka Nizamnamesi'nin 6. maddesinde yer alan “*Bu mektebe kabul olunacak etfalın yetim ve bî-kes olduklarını veyahud ebeveyninin fakir ve bî-vâye bulduklarını musaddak mahallesi imam ve muhtârânıyla ol mahallenin en mu'teberlerinden lâakall iki zâtın mührüyle...*” şeklindeki ibare doğrultusunda muhacir yetim ve öksüz çocuklarının da bu okula kayıtları yapılmaktaydı.¹⁰⁴

Muhacir yetimlerine yönelik eğitim-öğretim hizmetleri bağlamında kurumsal yapılanmaya önemli ölçüde bir çaba gösterilmekteydi. Bu bağlamda muhacir yetimlerin eğitim ve öğretimlerinin sağlanması amacıyla Maarif Nezareti'nin nezareti altında yaklaşık 100 kadar muhacire yetecek şekilde leylî ve nehârî olarak mektepler inşa etme ihtiyacı hasıl olmuştu. Dolayısıyla İstanbul'da Fatih, Üsküdar ve Topkapı gibi mevkiilerde münasip yerlere mektep inşası gündeme gelirken, bazı vilayetlere de bu faaliyetin yerine getirilmesi yönünde emirnameler gönderilmişti. Ayrıca bu hususta servet ve hayır sahiplerinin de teşvik edilmesi istenmişti. Böylece muhacir yetimlerin, inşa edilecek mekteplerde tahsillerini tamamlayıp imtihan ile diploma alıp taşralarda bulunan muhacir mekteplerinde muallim tayin edilmek suretiyle meslek sahibi olmaları hedeflenmişti.¹⁰⁵ Bunun yanı sıra meslekî ve diğer okullarda eğitim almalarını sağlama yönünde girişimlerde bulunulmuştu. Örneğin, Seraskerliğe gönderilen tezkirede, muhacirler içerisindeki öksüzlerden ve çeşitli ailelerden sekiz çocuğun emsal üzere mekteb-i idadiye ile sanayi alayına kabul edilmeleri hakkındaki talepleri dikkate alınarak, muhacirin idaresinden verilen takrir ve Meclis-i Valâ'nın tebliği üzerine kayıtlarının yapılması sağlanmıştı.¹⁰⁶ Bu bağlamda yine takribi 1292/1875-76 yılına ait bir belgede muhacir öksüz ve yetim kız çocuklarının eğitim ve öğretimi hususunda alınması gereken tedbirler bağlamında muhtemelen bir yönetmelik yayınlandığı

¹⁰²Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yay., Ankara, 1991, ss.263, 270, 217, 291./Akyüz, a.g.e, s.193.

¹⁰³ Yazıcı, a.g.m, s.38.

¹⁰⁴*Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Yayına haz. Muzaffer Albayrak, Kevser Şeker, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın No:134, İstanbul, 2014, ss.134-137.

¹⁰⁵ BOA, MF. MKT, 9/62, 5 M 1290/21 Şubat 1288/ 5 Mart 1873.

¹⁰⁶ BOA, MVL, 882/81.1, 12 Ş 1284/ 9 Aralık 1867.

anlaşılmaktadır. 14 maddelik bu yönetmelikte; kız çocukları için bir mektep kurulması gerektiği, bu mektepte bir hastanenin yer alması ve çocukların sağlık durumunun kontrol edilmesi, farklı yaş gruplarına göre sınıfların oluşturulması ve sair konular yer almıştı.¹⁰⁷

Hükümet, muhacir yetim ve öksüzlerine yönelik sosyal politikayı ciddi ölçüde uygulamaktaydı. Mesela, Yeni Cami havalisinde ve Beyoğlu taraflarında kaldırımlar üzerinde başıboş dolaşan kimsesiz muhacir çocukları toplattırılarak, askeri ve mülkiye sanayi mekteplerine konulmaları suretiyle eğitim almaları sağlanmıştı. Ayrıca bunların içinde çocukluk yaşını geçmiş olup mekteplere alınamayacak olanların ise başka şekilde iskân ve iaşelerinin temin edilmesi yoluna gidilmişti.¹⁰⁸ Buna ilaveten İngilizler tarafından kurulmuş olan Sermaye-i Şefkat-i Osmaniye adlı iane cemiyetinin ihtiyaçlarını karşıladığı 50 kadar yetim çocuğa muhacirler için tedarik edilen mahalde muhacirin idaresi nezaretinde bakılmaya başlanmış ve eğitim ve öğretim hizmetine yönelik de muallim tayin edilmişti.¹⁰⁹ Trabzon'da ise kalabalık bir grup şeklinde iskân ettirilmiş olan kimsesiz muhacir çocuklardan bazıları evlatlık alınmıştı. Diğerlerinin de bir evin kiralanması ile barınmaları ve bakımları sağlanmıştı. Bu çocukların eğitim-öğretim görmeleri amacıyla da askeri, sanayi ve zaptiye mekteplerine kayıtları yapılmış ve her türlü masrafları ise devlet tarafından karşılanmıştı.¹¹⁰

Balya ve Manyas Nahiyeleri'nde ise iskân ettirilen Çerkes muhacirler adına imam ve muhtarlar, çocuklarının eğitim-öğretimi için yeterli mektep bulunmadığından beş yüze yakın çocuğun eğitimden mahrum kalmakta olduğunu ve bunların askeri mekteplere kayıt ve kabullerini istirham etmişlerdi. Buna dair arzuhallerini Karesi Vilayeti'ne iletmışlerdir. Karesi Vilayeti'nden bu hususa dair 22 Şaban 1303/26 Mayıs 1886 tarihli tahrirat Seraskeri'ye tebliğ edilmişti. Buna karşılık Seraskeri'den gönderilen ilamda, Mekâtib-i İdadî-i Askeriye'ye kabul edilecek çocukların Mekâtib-i Rüştîye-i Askeriye'de tahsillerini tamamlamış olması veya dışarıda o nitelikteki dersi görmüş olması şartının olduğu ifade edilmişti. Bunların zikrolunan nahiyelerde Mekâtib-i İbtidaiye ile Mülkiye Rüştîyelerine yerleştirilmesi istenmişti. Eğer bu tür mektepler yoksa bunların tesisinin gerekli olduğu ilgili yazışmalar neticesinde

¹⁰⁷ BOA, Y.PRK. AZJ, 3/38.1, belgede takribi tarih 1292/1875-76 olarak kaydedilmiştir.

¹⁰⁸ BOA, İ.DH, 841/67590, 21 M 1299/ 1 Kanunuevvel 1297/13 Aralık 1881.

¹⁰⁹ BOA, Y.A.RES,1/50.1, 24 L 1295/21 Ekim 1878./ BOA, Y.A.RES, 1/50.2, 17 L 1295/2 Teşrinievvel 1294/14 Ekim 1878.

¹¹⁰ BOA, A.İMKT.MHM, 300/9.1, 5 Z 1280/12 Mayıs 1864./ BOA, A.İMKT.MHM, 300/9.3, 5 Z 1280/12 Mayıs 1864.

karara bağlanınca nahiyelerde ibtidaî mekteplerinin tesis ve inşası gündeme gelmişti. Buna ilaveten binaların yapımına vilayet tarafından yardım edilmesi hususu da bir tahrirat ile belirtilmişti.¹¹¹ Dolayısıyla bu şekilde kalabalık gruplar halinde olan muhacirlerin öksüz ve yetim çocuklarının gerek bakım gerekse eğitim ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan bu faaliyetler sonucunda çocukların sağlıklı bir ortamda sosyal, psikolojik, ahlaki ve kültürel yönden iyi bir şekilde yetiştirilmesi sağlanmaktaydı.

Kimsesiz muhacir çocukları içerisinde yer alıp da içinde buldukları durumu bireysel olarak izah edip sorunlarına çözüm bekleyen çocuklar da vardı. Bu bağlamda Bosnalı Muhacir Hüseyin bin Abdi, Babîâlî'ye sunduğu arzuhalinde, İstanbul'a geldiğinde burada kendisine bakacak kimsesi ve barınacak yeri olmadığını, tahsil masraflarını karşılayamayacak derecede yoksul olduğunu dile getirmişti. Bundan dolayı sanayi mektebinin yatılı sınıfına kayıt ve kabulü hususunda yardım talebinde bulunmuştu. Muhacir Abdî'nin bu talebi Muhacir Komisyonu'na bir telgrafla bildirilerek bu hususta gereğinin yapılması istenmişti.¹¹²Bu minvalde Adapazarı Kazası'na tabi Soğuksu Nahiyesi'nde iskân olunan Çerkes muhacirlerden Aziz'in tahsilini tamamlamak üzere leylî ve meccanî olarak bir mektebe kayıt ve kabulü hususunda yardım talebi,¹¹³ Ahıska göçmenlerinden Abdülhamit ve Saib'in, Mekteb-i İdadî'ye kayıtlarının yapılması hususundaki talepleri yetkililer tarafından kabul görmüştü.¹¹⁴

Devletin, okullarda öğrenci iken sefaletle duçar olan çocukların meccanî ve leylî bölümlerine nakillerinde de kolaylık gösteriyor ve çocukların maddi problemlerini çözmeye çalışıyordu. Ancak zaman zaman sıkıntılar da yaşanıyordu. Bu bağlamda Pazarcık muhacirlerinden Süleyman Sadaret'e gönderdiği arzuhalinde, elân Soğukçeşme Mekteb-i Rüştîyesi'nde okuduğunu, ancak anne ve babasının vefatı nedeniyle sefalet içerisine düştüğünü ve bundan dolayı kendisine maaş bağlanmasını istemişti. Süleyman'ın bu talebi Şehremanetî'ne iletilmiş fakat buradan gelen cevapta bu tür maaş ödenmesi hususuna dair emanet muvazenesinde bir karşılık olmadığı belirtilmişti. Bundan dolayı muhacir çocuğun Darüşşafaka'ya kaydının daha uygun olacağı

¹¹¹ BOA. MF.MKT, 94/81. 29 L 1304/21 Temmuz 1887.

¹¹² BOA, DH. MKT, 1859/95, 11 M 1309/26 Temmuz 1307/ 7 Ağustos 1891.

¹¹³ BOA, MF. MKT, 525/65, 30 Ağustos 1316/12 Eylül 1900.

¹¹⁴BOA, A.MKT. NZD, 120/72, 11 M 1271/ 5 Ekim 1854./ BOA, A. MKT. NZD, 120/72, 18 S 1271/4 Kasım 1854.

ifade edilmişti.¹¹⁵ Bir başka ihtiyaç sahibi olan Batum muhaciri İsmail Fevzi Efendi, anne ve babasının ölümü üzerine sefalet içerisine düştüğünü beyan ederek okuduğu Mekteb-i Sultanî'de vermekle yükümlü olduğu ücretin ancak üçte birini verebileceğini dile getirmişti. Mekteb-i Sultanî Müdüriyeti'nden cevaben gelen yazıda emsal üzere kendisinin de okula üçte bir ücretle alınabileceği belirtilmişti.¹¹⁶ Kafkasya muhaciri Govimze ise Burs Mekteb-i İdadî öğrencisi olduğunu, öksüz ve yetim ve sefalet halinde olması nedeniyle leylî sınıfına nakledilinceye kadar padişah sadakası bağlamında maişetinin temin edilmesini istirham etmişti. Belediye Dairesi'nden Hüdavendigâr Vilayeti'ne yazılan telgrafta ise kendisine 30 kuruş maaş verileceği belirtilmişti.¹¹⁷

Bir başka sorun ise Dulhane'de annesiyle birlikte kalıpta öğretim yaşı gelen çocukların durumuydu. Bu bağlamda Dulhane'de ikamet etmekte olan muhacir dul kadınların öğretim görmesi gereken çocuklarına hükümet gereken yardımı yapmaya çalışıyordu. Nitekim Muhacirin Komisyonu Riyaseti ve Darüşşafaka Müdüriyeti'ne yazılan bir tezkirede, Filibe sakinlerinden olup sefalet içerisinde olan Zahide Molla Hatun, çocuğu 13 yaşındaki Hafız Nuri Efendi ile birlikte Bulgaristan Komiserliği'ne ve Hariciye Nezaretî'ne bir arzuhal göndererek kendisinin Dulhane'ye, çocuğunun ise münasip bir mektebe kaydedilmesini talep etmişti. Darüşşafaka Müdüriyeti ve Muhacir Komisyonu ise hatun ve oğlunun kaydının yapılmasını sağlamıştı.¹¹⁸ Yine İstanbul'a iskân ettirilmiş öksüz ve yetim olan Mehmet Rıza'nın Darüşşafaka'ya kayıt talebi olmuş fakat okulun kayıt zamanı olmadığından bu kayıt tehir edilmişti. Muhacir Komisyonu, okulun kayıt zamanına kadar çocuğun meydanda kalmaması için Eytamhane'de kalmasına ve daha sonra kayıt zamanında kaydedilmesi için Eytamhane ve Darüşşafaka Müdüriyetlerini bilgilendirmişti.¹¹⁹

İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan kimsesiz çocukların bir kısmının ücretlerinin Şehremaneti tarafından ödenerek eğitim ve öğretim görmeleri amacıyla Darüşşafaka'ya kaydedilmekteydiler.¹²⁰ Hatta Darüşşafaka'ya 1878-1879 öğretim yılında muhacir çocuklarının haricinde talebe alınmamıştı. Bununla birlikte okulun kontenjanının dolması neticesinde açıkta kalan muhacir çocuklarının hali vakti yerinde olan aileler tarafından evlatlık alınarak

¹¹⁵ BOA, DH. MKT,1766/45.1, 16 S 1306/ 10 Teşrinievvel 1304/22 Ekim 1888.

¹¹⁶ BOA, MF.MKT, 66/115, 24 R 1298/ 14 Mart 1297/26 Mart 1881./ BOA, MF. MKT, 66/67, 15 CA 1297/19 Ekim 1880.

¹¹⁷ BOA, BEO, 73/5454, 27 S 1310/ 8 Eylül 1308/20 Eylül 1892.

¹¹⁸ BOA, DH. MKT,1860/105.1,14 M 1309/20 Ağustos 1891.

¹¹⁹ BOA, DH. MKT,1946/105, 13 L 1309/29 Nisan 1308/11 Mayıs 1892.

¹²⁰ İPEK, a.g.e, s.322.

yetiştirilmesi yönünde karar alınarak bu konu hakkında gazeteye ilan verilmişti.¹²¹ Eytamhane'deki çocuklar da zanaat öğrenmeleri amacıyla zanaatkârların yanına çırak olarak veriliyorlardı ve ayrıca bunların iyi bir şekilde yetiştirilmelerinin sağlanması amacıyla esnaf kethüdalarına talimatlar veriliyordu.¹²²

Muhacirlere yönelik yapılan eğitim, sağlık vb. hizmetler bağlamında özellikle İstanbul'un kurumsal açıdan yeterli düzeyde olduğu bahsi geçen vakalardan anlaşıldığı gibi ayrıca Meclis-i Vükelâ'dan, Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 28 Muharrem 1304/27 Ekim 1886 tarihli ve 1086 numaralı bir tezkirede de bu durum açıkça beyan edilmekteydi. Tezkirede, İstanbul'da pek çok mektep ve hastane bulunduğundan dolayı muhacirlerin tedavisi ve bunların çocuklarının terbiye ve talimi için ayrıca mektep ve hastanelere gerek görülmediği belirtilmekteydi. Ayrıca Dulhane'de bulunanların çoğunluğu hasta olduğu için bunların hizmetçilikte kullanılmaması, hastaların ise Nisa ve Gureba Hastaneleri'nde tedavi edilmesi istenmekteydi. Göç yoğunluğu nedeniyle Eytam-ı Muhacirin Mektebi'nde bulunan çocukların, sanayi alanında eğitilmeleri amacıyla Leylî-i Mekâtib-i Şahane'ye kabul edilmelerinin geçici olarak mümkün olamayacağı belirtilirken bunların, mevcut olan Sıbyan Sanayi Taburuna ilaveten yeniden inşa edilecek olan tabura kayıt edilmeleri talep edilmekteydi. Tezkireye ilaveten Muhacirin Komisyonu Riyaseti'nden gönderilmiş olan evrakta ise hastane, Dulhane, Eytamhane ve Eytam-ı Muhacirin Mektebi adlarıyla bilinen bazı kurumlara dair jurnallerde İstanbul'da pek çok sayıda mükemmel hastaneler ve mektepler bulunduğu belirtilmekteydi. Gerekteğinde ise Muhacirin Komisyonu İdaresi bünyesinde başka mektep ve hastane vesaire yapılabileceği de ifade ediliyordu. Ayrıca belirlenen masrafları aşmadığı sürece muhacir çocuklarının bu mekteplerde veya bahriye ve tophanede bulunan sanayi alayı ve mekteplerinde eğitim almalarında bir sakınca olmadığı dile getirilmekteydi. Bu hususların yer aldığı bu tezkirenin, Dahiliye Nezareti tarafından ilgili kurumlara gönderildiği de anlaşılmaktadır.¹²³Bununla birlikte Hükümetin, yetimlere yönelik eğitim hizmetlerini İstanbul ile sınırlı tutmayıp, Anadolu'da da faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır ki Diyarbakır'da muhacir yetim çocuklar için masrafları vilayet

¹²¹*Ceride-i Havadis*, 19 C 1295/14 Haziran 1878, Nr.3736.

¹²² İPEK, a.g.e, s.323.

¹²³BOA, A.)MKT. MHM, 492/57.1,19 C 1304/ 3 Mart 1303/15 Mart 1887./ BOA, A.)MKT. MHM,492/57.2, 28 M 1304/27 Ekim 1886.

tarafından karşılanan hususi bir mektep yapımı gündeme gelmişti.¹²⁴ Dolayısıyla hükümetin yetim çocuklara yönelik olarak sadece İstanbul'da değil Anadolu'nun her tarafında eğitim hizmeti vermeye çalıştığı görülürken, gerek Dulhane'deki yetimlerin gerekse diğer yetim ve öksüz çocukların eğitimlerinin aksamaması amacıyla büyük bir çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Osmanlı Devleti, 19.yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Kırım Savaşı, 93 harbi ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı neticesinde kitlesel göçlere maruz kalmıştı. Göç hadisesinin başlangıcında Devlet, Şehremaneti gibi mevcut kurumları vasıtasıyla göçmenlerin iâşe, iskân vb. sorunlarını çözmeye çalışmıştı. Ancak göçmen sayısının artmasıyla birlikte mevcut kurumların ihtiyaca cevap verememesi nedeniyle kurumsal yapıyı geliştirme çabası hasıl olmuş ve İane-i Muhacirin Encümeni, Muhacirin Komisyonu vb. kurumlar teşkil edilerek, göçmenlerin sorunları daha düzenli bir şekilde yürütölmek istenmiştir.

Devletin, muhacirleri iskân politikası doğrultusunda göçmenlere yönelik yürötmeye çalıştığı faaliyetlerden bir diğeri de eğitime dair sorunlardı. Bu bağlamda öncelikli olarak göç vakasında muhacir çocuklarının eğitimden mahrum kalmamaları ve ileriye dönük olarak bir meslek edinmeleri açısından meslekî okullara kayıt edildikleri görölmüştür. Kaydedilen meslekî okullar içerisinde Tanzimat sürecinde açılmış olan Mekteb-i Sanayi, Baytar Mektebi, Askeri mektepler gibi okullar var olduğu tespit edilmiştir. Bu okullara kayıt sırasında yoksulluk, öksüz ve yetim olma gibi olumsuz koşullar nedeniyle kız ve erkek çocukların, özellikle Darüşşafaka başta olmak üzere mesleki okulların yatılı ve parasız bölümlerine kaydedildikleri görölmüştür.

Muhacir çocuklarının kayıt edildikleri bu tür meslekî okullara kayıt sırasında ise zaman zaman göç yoğunluğu ve yerel halkın çocuklarının da okullara kayıt meselesinden dolayı kontenjan doluluğu yaşanması nedeniyle kayıtlarının yapılamadığı ve gecikmeli yapıldığı tespit edilmiştir. Bu problemin yanı sıra muhacirlerin kendi aralarında bir diğeri muhacir gruba yapılan bir uygulamayı kendilerine de yapılmasını istemeleri ve ayrıca muhacirlerin çocuklarının iyi bir eğitim almalarını sağlamak için özellikle İstanbul'da okutma

¹²⁴ BOA, MF.MKT,84/80.1,17 Temmuz 1300/ 29 Temmuz 1884./ BOA, MF.MKT, 84/80.2, 8 L 1301/ 20 Temmuz 1300/1 Ağustos 1884./ BOA, MF.MKT,84/80.3, 12 ZA 1301/22 Ağustos 1300/3 Eylül 1884.

isteklerinin kayıtlar sırasında sorunlara yol açtığı tespit edilmiştir. Okullara kayıt sırasında kontenjan probleminin yanı sıra salgın hastalıklardan dolayı çocukların kayıtlarının tehir edildiği tespit edilmiştir.

Eğitim sürecindeki diğer bir sorunun muhacirler için yapılan okullarda oluşan öğretmen ihtiyaçlarının karşılamak ve çocukların kitap, harita vb. kırtasiye malzemelerini temin etmek olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda muhacirlerin iskân edildiği bölgelerde okullara liyakatli öğretmen seçiminin yanı sıra kimi zaman muhacirlerin kendi içerisinde ehliyetli olan kişilerin öğretmen olarak tayin edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca farklı bölgelerden kitap, risale, harita vb. araç-gereçlerin gönderildiği anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra fukara olan muhacir çocuklarını elbise vb. ihtiyaçlarının karşılandığı, onlara burs (maaş) bağlandığı görülmüştür. Zaman zaman yine maddi yetersizlikten dolayı okul ücretlerinin dahi devlet tarafından karşılandığına dair bilgilere ulaşılmıştır.

Muhacir çocuklarının eğitim meselesi bakımından diğer bir konunun muhacir yetim ve öksüzlerinin durumunun önemli bir yer işgal ettiği görülmüştür. Nitekim yine bu yetimlerin ve maddi yetersizlik içerisinde olanların muhacir çocuklarının özellikle okulların leylî ve meccanî bölümlerine kayıtlarının yapıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca bu yetimlerin bakımları için de Eytamhanelerde ve Dulhanelerde anneleriyle birlikte kalabildikleri ve her türlü ihtiyaçlarının karşılamaya çalışıldığına dair bilgiler edinilmiştir.

Eğitim sürecinde yaşanan diğer önemli bir problemin, okullara muhacirlerin yerleştirilmesi olduğu gözlenmiştir. Şöyle ki muhacirlerin okullara yerleştirilmesi iskân mahallerinde yerel halkın çocuklarının eğitimlerinin aksamasına yol açtığı gibi aynı zamanda okulların fiziki olarak yıpranmasına yol açtığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Babıâli Evrak Odası

BEO:131/9755.1, 73/5454, 131/9755.2, 1080/80955,403/30197.1, 1008/75587.1, 1466/109903.1,1251/93766, 716/536991, 243/18186, 134/10035, 10035/2, 107/7985, 872/65341.1, 872/65341.2, 1118/83825.1, 1118/83825.2, 987/74020.1,987/74020.2, 987/74020.2, 1080/80955, 1466/109903.1, 1386/103894.1, 1346/100906.1, 1371/102795.1, 1299/973701.1, 1427/106984.1,1427/106984.2, 1008/75587.1, 1368/102577.1, 1368/102577.2, 1368/102577.3.

Dahiliye Mektubî Kalemî

DH.MKT:1755/17, 2152/126,1564/4.1, 2315/104, 1738/20.1, 1934/58.1, 1934/58, 1858/14,1864/59, 253/34.1, 1859/95, 1860/105.1,1946/105, 1766/45.1, 286/10, 1839/62.1, 2321/81, 1321/31, 1587/109.1, 2451/34.1,1367/69.1, 1828/69, 1949/69, 1943/89, 269/83.1, 269/83.2, 269/83.3, 269/83.4, 269/83.5, 269/83.6, 269/83.8, 296/83.9, 269/83.11, 269/83.2, 269/83.3, 2024/90, 127/28, 1823/14.1.

İrade Dahiliye

İ.DH: 1194/93425, 765/62366.1, 765/62366.2, 765/62366.3, 1194/93425, 912/72403.1, 841/67590.

İrade Meclis-i Valâ

İ.MVL:527/23655, 527/23655,527/23655.3, 527/23655.4, 527/23655, 527/23655.5.

İrade Şurâ-yı Devlet

İ.ŞD:1/2.1, 1/2.2,1/2.3.

Maarif Nezareti Mektubî

MF.MKT:68/83, 221/58, 68/33, 59/20, 153/137, 69/13, 84/80.1, 84/80.2, 84/80.3, 66/115, 66/67, 525/65, 22/133.1, 23/135.2, 23/135, 94/81, 68/83, 30/110, 371/241.1, 371/24.2, 371/24.3, 49/151, 22/88, 51/62.1, 20/70, 51/140, 63/54, 24/36, 56/38, 373/9.1, 7/70, 109/9, 181/66, 90/113, 153/110, 39/12, 7/70, 294/43, 242/42, 57/58, 57/57, 57/60, 14/143, 16/9, 14/143, 470/47.1, 470/47.2, 470/47.2, 470/47.3, 72/3, 50/142, 36/144, 14/125.1, 14/125.2, 14/125.3, 62/54, 63/80, 55/125, 63/7, 53/101, 56/47, 56/85, 65/44, 62/146, 62/75.1, 62/75.2, 56/59.1, 55/54, 56/79, 53/13, 63/51, 9/62.

Meclis-i Valâ

MVL:882/40.1,839/12.1, 839/12.2, 839/12.3, 839/12.4, 358/47.1, 358/47.2, 389/114.1, 389/114.2, 868/75.1, 878/88.1, 514/33.1, 520/138, 525/58.1, 389/114.2, 695/2, 882/81.1.

Sadâret Meclis Tezkire Rumeli Şarkî

A.} MTZ. RŞ: 1/19.

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme

A.}MKT.MHM:432/13, 219/56, 218/84, 375/85.1, 403/92, 300/9.1, 300/9.3, 492/57.1, 492/57.2.

Sadâret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair

A.MKT. NZD:351/45.1, 354/58, 354/58.1, 289/35.1, 252/83.1, 393/30.1, 120/72, 120/72, 354/58.2.

Şura-yı Devlet

ŞD:206/47.1, 206/47.2.

Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal

Y.PRK. AZJ: 19/16.1, 19/16.2, 3/38.1.

Yıldız Resmi Maruzat

Y.A.RES: 1/50.1, 1/50.2.

2.Resmi Yayınlar

DÜSTÛR, "Vilayât Islahhaneleri Nizamnamesi", Tertib 1, C.2, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1289/1873, ss.277-295.

DÜSTÛR, "Mektab-i Sanayi Nizamnamesi", Tertib 1, C.2, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1289/1873, ss.258-276.

3.Gazete

Ceride-i Havadis, 19 Cemaziyelahir1295.

Araştırma Eserler

- ADIYEKE, Ayşe Nühket, Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908), (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994.
- AKKAYAN, Taylan, *Göç ve Değişme*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979.
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1988'e)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989.
- ANDIÇ, Fuat, ANDIÇ, Süphan, *Kırım Savaşı Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, Eren Yay., İstanbul, 2002.
- ARMAOĞLU, Fahir, *19. yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yay., Ankara, 1997.
- Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Yayına haz. Muzaffer Albayrak, Kevser Şeker, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın No:134, İstanbul, 2014.
- ATUF, Nafi, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara, 1930.
- 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı*, C.II, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1985.
- ÇADIRCI, Musa, *TanzimatDöneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yay., Ankara, 1991.
- DEMİRTAŞ Mehmet, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Surecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 16(41), 2009.
- DÜNDAR, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yay., İstanbul, 2001.
- EMGİLİ, Fahriye, *Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2012.
- ERGİN Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- ERKAN, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, (1878-1908), KTÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Trabzon, 1996.
- Geleceğin Geçmiş, Kahramanlık Destanları*, Yayına haz. Ali Kaya, Halka Yay., İstanbul, 2007.
- Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü, Uluslararası Göç Hukuku, Cenevre, no:18, http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu, (Erişim Tarihi:25.08.2019).
- GÖKBİLGİN, M.Tayyib, "Mithat Paşa", *İA*, C.VIII, İstanbul, MEB Yay., İstanbul, 1960.
- HABİÇOĞLU, Bedri, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yay., İstanbul 1993.
- İNAL, Mahmut Kemal *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul Maarif Basımevi, İstanbul, 1956.
- İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Yay., Ankara, 1994.
- _____, "Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskân Politikaları", *Osmanlı'da İskân ve Göç*, Edit. N. İpek ve M. Taştemir, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 2013.

- KALE, Başak, "Zorunlu Göçün 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu Üzerindeki Etkileri", *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Göçler*, Edit. M. M. Erdoğan ve A. Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2015.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yay., İstanbul, 2013.
- _____, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2004.
- KASSAB, SawsanAgha, "II. Abdülhamid Döneminde, Osmanlı Vilayetleri'ne İskân Edilen Giritli Göçmenler", *Osmanlı*, C.4, Edit, Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.
- KESGİN Selman Salim, "Türk Kamu Yönetiminde Göçmen Çocuklara Yönelik Politikalar", *Göç Dergisi*, C.4, S1.Mayıs 2017.
- KILINÇ, Mustafa, *Türkiye'de Mesleki Teknik Eğitim Tarihi (1886-1986)*, Pegem, Ankara, 2016.
- KIRIMLI, Hakan, "Kırım(Rus idaresi Dönemi)", *DİA*, C.25, Ankara, 2002.
- KOCACIK, Faruk, "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Osmanlı*, C.IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.
- _____, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, 1(1), 1980.
- KOLAŞINLI, Hayri, *Muhâcirlerin İzinde Boşnakların Trajik Göç Tarihinden Kesitler*, Lotus Yayınevi, Ankara, 2004.
- McCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Yay., İstanbul, 1998.
- ÖZER, İnan, *Kentleşme, Kentleşme ve Kentsel Değişme*, Ekim Kitabevi, Bursa, 2004.
- ÖZTAN Güven G., *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2015.
- SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri, 1856-1876*, TTK Yay., Ankara, 1997.
- ŞÂDÎ, NecmüddinEyyub, "Eytâm İdaresi", *Türk Ansiklopedisi*, C.XVI, MEB Basımevi, Ankara, 1968.
- ŞAHİN, Cengiz, "Yurtdışı Göçün bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 217/2, 2001.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri*, C.II, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- TUNA, Orhan, *Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitim*, Ay yıldız Matbaası, Ankara, 1973.
- Türkçe Sözlük*, TDK, C.I, Ankara, TTK Basımevi, 1998.
- TÜRKGELDİ Ali Fuat, *Mesâli-i Mühimme-i Siyasiyye*, Yay. haz. Bekir Sıtkı Baykal, TTK Yay., Ankara, 1987.
- UÇAROL, Rıfat, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881)", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1986.

UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, MEB Basımevi, Ankara, 1964.

ÜLKÜSAL, Müstecib, *Dobruca, Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1987.

ÜSTEL, Füsun, *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yay., İstanbul, 2014.

YAZICI, Nesimi, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *AÜİFD*, S.1, 2007.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 359-386.

Geliş Tarihi: 2 Mayıs 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

GÜNEY AZERBAJCAN MESELESİ: TARİHİ VE KÜLTÜREL BOYUTU

Seçil ÖZDEMİR*

Öz

İran-Rusya arasında imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Anlaşmaları Azerbaycan topraklarını bölmüş, Güney Azerbaycan bölgesi İran'ın kuzey batısında kalmıştır. Bu anlaşmalar sadece coğrafyayı değil Azerbaycan halkını da bölmüştür. Bu dönemden itibaren sınırın İran tarafında kalan halk, Güney Azerbaycan Türkleri olarak anılmaktadır. Bu araştırmada, Güney Azerbaycan Türkleri'nin demokratik ve kültürel hak talepleri, bu talepleri için ortaya koydukları mücadele, tarihi bütünlük içinde değerlendirilmiştir. Dil, kültür, kimlik, demokratik talepler bağlamında Güney Azerbaycan halkının 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren ortaya koydukları mücadele süreklilik göstermektedir. İran'daki Azerbaycan Türkleri kendilerini İranlı olarak ifade etmekte, tarih boyunca İran'ı muhafaza ettiklerini belirtmektedir; buna rağmen temel hak taleplerine karşılık bulamamışlardır.

Çalışmada, Güney Azerbaycan Türkleri'nin mücadele sürecini bütüncül olarak analiz etmek, devam eden hak taleplerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Güney Azerbaycan Türkleri'nin, İranlı kimliğine karşı ayrılıkçı bir tehdit olmadıkları, öncelikle kültürel değerler ve demokratik beklentileri için mücadelelerini sürdürdükleri bu çalışma ile değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güney Azerbaycan, Azeri Türkleri, İran Türkleri, Türkmençay Anlaşması.

*Dr.Seçil Özdemir, Bartın Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, sozdemir@bartin.edu.tr.
ORCID ID: 0000-0002-0488-1314.

South Azerbaijan Problem: Historical and Cultural Dimension

Abstract

The Gülistan (1813) and Türkmençay (1828) Agreements signed by Iran and Russia divided Azerbaijan soil. The southern Azerbaijan region remained in the northwest of Iran. These agreements did not just divide geography, but also the Azerbaijan people. The people remaining on the Iranian side of the boundary are called South Azerbaijan Turks. This research evaluates the demands for democratic and cultural rights by the South Azerbaijan Turks and the struggle to obtain these rights from a historically holistic viewpoint. In the context of religious, cultural, identity and democratic demands, the South Azerbaijan people have displayed continuous struggles since the 20th century. Iranian Azeris state they are Iranian and that Iran has protected them through history, but in spite of this their demands for basic rights have not been met.

The study analyses the process of struggle of the South Azerbaijan Turks holistically and reveals their continuing demands for rights. The aim of this study is to reveal that the Iranian Azeris do not form a separatist threat to Iranian identity and that they are struggling for cultural values and democratic expectations.

Keywords: South Azerbaijan, Azeri Turks, Iranian Turks, Turkmenchay Agreement.

Giriş

Türk kelimesi ilk defa Göktürkler zamanında kullanılmış, zamanla Türk soyuna mensup ve Türkçe konuşan bütün topluluklar Türk olarak adlandırılmıştır. Türkler tarih boyunca birden çok güçlü devlet kurmuş, 21. yüzyılda uluslararası rekabetin olduğu coğrafyalarda hüküm sürmüş nadir milletlerden biridir. Bu durum en batıda Kosova, Karadağ, en doğuda Moğolistan'ın yer aldığı Türk Dünyası kavramının ortaya çıkmasında etkilidir. Bu kavram, dünyanın her yerinde Türk halklarının kurduğu bağımsız devletleri, özerk yapıları, göç yoluyla Türklerin yerleştikleri ve yaşadıkları bölgeleri ve

Afganistan, Bulgaristan, Irak, İran, Rusya, Suriye gibi ülkelerde etnik bir grup olarak yaşayan Türk topluluklarını ifade etmektedir.¹

İran'da yaşayan Türkleri ifade etmek için farklı kavramlar kullanılmaktadır. 1891'de Azerbaycan Türkçesi'nde yayınlanan ilk gazetelerden biri olan "Keşkül", "Azerbaycan Türkü" kavramını kullanmıştır. Bu konuda Güney Azerbaycan'da kimlik ifadesinde bir bütünlük olmadığı görülmektedir.² *Azerbaycanlı, Türk, İranlı, İran Azerisi, İran Türkü, Azeri Türkü* kavramları Güney Azerbaycan halkından söz etmek için kullanılmaktadır. Kimliğin ifadesindeki bu çeşitlilik bir problemdir; ancak bu çalışmada üzerinde durulacak olan esas mesele Güney Azerbaycan halkının kültürel ve demokratik taleplerinin tarihi seyrini değerlendirmektir. Bu sebeble çalışmada genel olarak İran'daki Azerbaycan Türkleri ve Azeri Türkleri kavramlarını kullanmak tercih edilmiştir.

İran Azerbaycanı veya Güney Azerbaycan, İran'ın kuzeybatısında Türk nüfusunun yoğun olduğu bir bölgedir. Gayri resmi siyasi literatürde İran'ın kuzeybatı kesmi Güney Azerbaycan olarak adlandırılmaktadır. Güney Azerbaycan topraklarında farklı etnik kökene sahip azınlıklar ve mezhepsel gruplar yaşamaktadır; ancak Azerbaycan Türkleri, Güney Azerbaycan nüfusunun yaklaşık % 85'ini oluşturmaktadır. Özellikle İran'ın kuzeybatısında yer alan Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil ve Zanjan eyaletlerinde Türk nüfus çoğunluğu oluşturmaktadır. *"Bu kapsamda, 2012 yılında İran Genel Kültür Konseyi tarafından Ülkenin Genel Kültür Endeksleri Araştırma ve İnceleme Projesi adı altında yapılan Nüfus ve Kültür Araştırması'na göre, Batı Azerbaycan ilinin nüfusunun % 76,2'si Türk, % 21,07 Kürt ve % 0.8 İranlı, % 1.08 Ermeni, Süryani ve diğer etnik kökenlerdendir."*³

Güney Azerbaycan'ın kuzeyinde Aras Nehri, Batısında Doğu Anadolu, Güney sınırında İran Kürdistan'ı ve Hamse, Doğusunda Talış ve Muğan dağları yer almaktadır. Bu alan, Hindistan, Anadolu, Kafkasya ve İran yolları üzerinde stratejik önemi yüksek olan bir bölgedir. Söz konusu alan coğrafi özellikleri bakımından denizden uzak, yüksek bir yayla konumundadır. Bu bölgenin Sehend ve Sebelan en yüksek dağları iken, pek çok nehrin döküldüğü Urmiye Gölü en alçak bölgesidir. Kuzeyde Aras ve Güneyde Kızıl Üzen, Kuzey İran

¹ Erdal Bay vd., "Türk Dünyası Birliği" Algısı", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 11, Sayı 21, Kış 2017, s.57-58

² Sevil Süleymani, "Güney Azerbaycanlıların Kimlik Arayışı ve Kadın Hareketleri" *Maduniyet*, Val.2, Bahar, 2019, s.103

³ Şahit Babek, "Güney Azerbaycan Jeopolitiği", <http://tebaren.org/?p=2171> , Erişim Tarihi: 12.12.2019

yaylalarını sulayan derelerin döküldüğü ve bunları Hazar Denizi'ne ulaştıran önemli nehirlerdir.

Türkler'den başka az sayıda Kürt ve Ermeni'nin de bulunduğu Azerbaycan Eyaleti'nin önemli şehirleri şunlardır; Tebriz, Urumiye, Hoy, Erdebil, Maku ve Savuçbulak (Mahabat).⁴ Tebriz şehrinin 2016 sayımına göre yaklaşık dört milyon⁵ nüfusu vardır. İran'ın en büyük ticaret merkezi ve Türk nüfusunun en yoğun olduğu şehirdir. Urumiye şehri Türkiye sınırına yaklaşık 50 km mesafede yer almaktadır.⁶ Urumiye nüfusu yedi yüz binin üzerindedir. Hoy şehri de Türkiye sınırlarına yakın ve nüfusunun çoğunluğu Türktür. Marağa; nüfusu 2016 sayımına göre iki yüz altmış binin üzerindedir. Marağa, kara, hava ve demiryolu ulaşım bağlantıları olması nedeniyle ülke dışına mal satma ve yabancı yatırımlar için elverişli bir konumdadır.⁷ Erdebil nüfusu 2016 sayımlarına göre bir milyonun üzerindedir. Erdebil'de nüfusun çoğunluğunu Azeri Türkleri, azınlığı da Talişler oluşturur. Eyalette çoğunluk Azeri Türkçesi konuşmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti ile 382 km ortak sınırı olan Erdebil, İran'ın Kafkasya bölgesine açılan kapısı olarak görülmektedir.⁸ Maku; Rusya-Türkiye hududuna giden önemli kavşakta yer alır. Savuçbulak; İran Azerbaycan'ında sakin Kürtlerin merkezidir.⁹

İran'daki Azerbaycan Türkleri, sadece bahsedilen eyaletlerde değil aynı zamanda İran'ın tamamını kapsayan çeşitli bölgelerinde yaşamaktadır. İran'ın kuzeybatısında yaşayan Azerbaycan Türkleri, Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Zanjan, Kazvin, Hemedan, Alborz, Tahran, Kum, Kürdistan ve Kermansah'da yaşamaktadır. Kum, Kürdistan ve Kermansah illerinde bir azınlık olarak bulunmaktadırlar. Bu iller arasında Türk nüfusu Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil ve Zanjan eyaletlerinde mutlak

⁴ Barış Metin, "Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini Ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi, 2007, s. 6-7

⁵ "İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaleti Raporu" TC Tebriz Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği, 22 Nisan 2019,

<https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43345c7495406a2270a6/dogu%20azerbaycan%20eyalet%20rapor.u.pdf> Erişim Tarihi: 12.04.2020

⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Urmiye" , <https://islamansiklopedisi.org.tr/urmiye>

⁷

<https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43345c7495406a2270a6/dogu%20azerbaycan%20eyalet%20rapor.u.pdf>

⁸ "Erdebil Bilgi Notu", T.C Tebriz Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği, 16 Aralık 2019, <https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43345c7495406a2270a6/Erdebil%20Bilgi%20Notu%2016.12.2019.pdf>

⁹ Barış Metin, "Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini Ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi, 2007, s. 6-7

çoğunluğu oluştururken Kazvin, Hemedan, Alborz ve Tahran, İran'da demografik yapının çeşitli olduğu bölgelerdir.

Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Irak, Ermenistan, Güney Azerbaycan ile toplam 1.434 km ortak sınır çizgisine sahiptir. Bu çizgi Güney Azerbaycan Bölgesi'nin İran için stratejik öneme sahip bir sınır bölgesi olduğunu göstermektedir. İran'ın askeri ve güvenlik uzmanlarına göre, Güney Azerbaycan'ın jeopolitik ve jeostratejik konumu, bu bölgeyi Ahvaz bölgesinden sonra İran'ın en önemli stratejik sınır bölgesi yapmaktadır.¹⁰ Aynı zamanda Türkiye'nin bu konuda mesafeli tutumuna rağmen İran, sınırları içindeki yoğun Türk nüfusuna alternatif olarak Türkiye sınırlarındaki Kürt gruplarla ilişkiler geliştirmektedir. Bu durum komşu iki devletin ilişkilerinde güvensizliğe sebep olmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak Güney Azerbaycan Meselesi'nin tarihi arka planı açıklanmıştır. Ardından Pehlevi Hanedanlığı Dönemi ve İran Devrimi sürecinde Güney Azerbaycan Türkleri'nin siyasi talepleri ve mücadelelerinin tarihi seyri incelenmiştir. Son olarak 2000'li yıllardan itibaren Güney Azerbaycan halkının sorunları, beklentileri ve genel durumu açıklanmıştır. Konuyla ilgili literatürde spesifik dönem ve kişiler üzerinden olayların analiz edildiği; ancak bir makale çerçevesinde konunun bütün olarak değerlendirilmediği görülmüştür. Aynı zamanda bu çalışmada Güney Azerbaycan Türkleri'nin İran Devrimi sürecindeki esas taleplerini özetleyen Ayetullah Şeriat Medarı'nın görüşleri aktarılmıştır. Buna ek olarak İran Devrim lideri Humeyni ile Şeriatmedarı'nın bakış açılarındaki farklılara bu çalışmada yer verilmiştir. Bu farklılığın İran Devrimi sonrasındaki sürece yansımaları ve Güney Azerbaycanlıların devrimden bekledikleri sonucu alamadıkları bu araştırma ile ortaya konulmuştur.

1. Güney Azerbaycan Meselesi'nin Ortaya Çıkışı

Güney Azerbaycan Türkleri yirmi beş milyon (35 Milyon olduğunu iddia eden çalışmalar vardır.) civarındaki nüfuslarıyla İran'da Farslarla birlikte en yüksek nüfusa sahip topluluktur. Çarlık Rusya, Safevilerin bazı topraklarını işgal ettiğinde Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu işgalci siyasetini durdurmak istemiştir. Osmanlı ile Rusya arasında 12 Temmuz 1724 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması ile taraflara ait topraklar belirlenmiştir. Ejderhan'dan

¹⁰ Babek Şahit, Güney Azerbaycan Jeopolitiği, <http://tebaren.org/?p=2171> , Erişim Tarihi: 29.06.2019

Astrahan'a kadar Hazar Denizi'nin tüm Batı ve Güney kıyıları Rusya'ya, Güney Kafkasya'nın tüm doğu kısmı ve Güney Azerbaycan, Osmanlı Devleti'ne ait olmuştur.¹¹

1804-1812 Rus-İran Savaşı sonunda Fath Ali Sah, Rusya ile 1813 Gülistan Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma Azerbaycan'ın bölünmesi sonucunu doğurmuş, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuzey kesimindeki Rus hâkimiyeti kabul edilmiştir.¹² Gülistan Anlaşması ile Bakü, Karabağ, Gence, Kuba, Şeki, Şirvan ve Lenkeran Hanlıkları arazileri Rusya'ya bırakılmış, Rusya ilk defa Hazar Denizi'nde donanma bulundurma hakkı elde etmiştir. Ancak bu durumdan memnun olmayan İran, bir kez daha Rusya ile savaşa gitmiştir. 1828'de ikinci Rus-İran Savaşı sona erdiğinde, Türkmençay Antlaşması İran tarafından imzalanmıştır.¹³ Azerbaycan Coğrafyası'nın bugünkü haliyle ikiye bölünmesi, İran ve Çarlık Rusya arasında gerçekleşen bu savaşlar sonucunda imzalanan 1828 tarihli Türkmençay Anlaşması ile gerçekleşmiştir.¹⁴

İran- Rusya arasındaki anlaşmalar ile Rusya, Erivan, Nahçıvan ve Ordubad Hanları üzerinde hâkimiyet kazanmıştır. Türkmençay Anlaşması ile çizilen sınırlarda bu bölgede yaşayan topluluğun etnik özellikleri dikkate alınmamıştır. Bu durum uzun vadede anlaşmanın bölge açısından problem oluşturan bir yönüdür. Türkmençay Antlaşması'nın bir sonucu olarak, bölgedeki Türkler gibi Ermenileri de huzursuz eden bir tablo ortaya çıkmıştır. İran'da yaşayan Ermeniler Rusya'ya göç etmek için izin istemişlerdir. 1828 Türkmençay Anlaşması ile bölge Aras nehri esas alınarak kuzey ve güney olarak idari coğrafya bakımından ikiye bölünmüştür; ancak bu kalıcı bir anlaşmadır ve Azerbaycan toprakları gibi halkını da bölmüştür.¹⁵

Türkmençay Anlaşması'na göre Aras Nehri'nin kuzeyinde kalan kısım Çarlık Rusyası'na, güneydeki Azeri nüfusun çoğunluğunu içeren bölge ise İran'a bırakılmıştır. Bölünme her iki tarafta kalan Türklerin hafızalarında kötü bir yer teşkil etmiştir. Her şeye rağmen kuzey ve güney arasındaki sınır, iki grubun etkileşimde bulunmalarına engel olamamış, Tebriz ve Bakü arasında gerçekleşen ticari faaliyetlerin yanı sıra kültürel alışveriş de devam etmiştir.¹⁶

¹¹ Hacer Göl, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan", *Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences*, Cilt/volume:5, Sayı/Number:1, Haziran/June 2016, s.158

¹² Süha Bölükbaşı, *Azerbaijan A Political History*, I.B.Tauris & Co Ltd: London, 2011, s. 22-23

¹³ Sarısamani, a.g.m., s.163-179. ; Ayrıca Bknz: Süha Bölükbaşı, a.g.e.

¹⁴ Cemil Doğaç İpek, "The Question of Identity Among the South Azarbaijani Turks", *Türk Dünyası Dncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XII/1 (Yaz 2012), s. 270-272

¹⁵ Sarısamani, a.g.m., s. 163-179. ; Ayrıca Bknz: Süha Bölükbaşı, a.g.e.

¹⁶ İpek, a.g.m., s. 270-272

Bu durum Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazandığı yıllarda İran için endişeye sebep olmuştur. Aşağıda detayları açıklanan bu durum sebebiyle İran Devleti'nin Güney Azerbaycan ve İran Türkleri üzerinde kontrolü artmıştır.

2. Güney Azerbaycan Türkleri'nin Varoluş Mücadelesi

1850'li yıllarda İran Azerbaycanında Mirza Taki Han (Emir Kebir)'ın reformları ile bölgeyi kalkındırma gayretleri ön plana çıkmıştır; ancak İngiliz ve Ruslar tarafından desteklenen Fars bürokrasisi karşısında bu çabalar yeterli olmamıştır. İran Azerileri kendi topraklarında ve kendi siyasi sistemleri içinde yabancı bir unsur olarak görülmüşlerdir.¹⁷ Kaçar Hanedanlığı Dönemi'nde İran, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere batılı ülkeler için cazip bir bölge haline gelmiştir. Batı'nın bu yönelimi ise Çarlık Rusya'yı tedirgin etmiştir. Bu durumun sonucunda İran, Kafkaslar ve Azerbaycan'daki haklarından Rusya lehine vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹⁸

Tahran'da Meşrutiyet Fermanı ilan edildiğinde Azerbaycan valisi Mehmet Ali Mirza, Meşrutiyetin Azerbaycan'da yürürlüğe girmesine engel olmuştur. Bunun üzerine Tebriz halkı ayaklanmıştır. Ayaklanmanın bastırılması Güney Azerbaycan'da Meşrutiyetin yürürlüğe girmesiyle mümkün olmuştur. Tebrizde "*Encümen-e Milli Tebriz*" kurulmuştur. Yirmi Azeri üyesi olan bu encümen sadece politika değil toplumsal meselelerle de ilgilenmiştir. Bu dönemde, Tebriz'de sık görülen Şiiğin farklı yorumlanmasından kaynaklı tartışmalardan uzaklaşmıştır. Milli bilincin gelişmesine yönelik faaliyetler başlamış, Türkçe eğitim veren okulların kurulmasına hız verilmiştir. Ayrıca halkın ekonomik sıkıntılarını çözmek için fiyatlar denetlenmiş, bazı iş yerleri açılmıştır. Güvenliği sağlamak için Encümen-i Tebriz'e bağlı "*fedai ve mücahit*" isimli askeri birimler kurulmuştur. Bir süre sonra bu encümen Güney

¹⁷ Eyüp Ersoy, "1905-1911 İran Anayasa Devrimi: İnkılap İsyan ve İhtilal", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Eylül-Ekim 2016 Cilt: 8 Sayı:76, s.13. ; Secil Özdemir, "İran Devrimi Sürecinde İran-ABD İlişkileri" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2017, s. 18

¹⁸ Ali Kafkasyalı, *İran Türkleri*, Bilge Oguz Yay. İstanbul:2010, s. 82

Azerbaycan'ın yöneticisi durumuna gelmiştir. Mehmet Ali Mirza Şah ise encümeni devirmek için faaliyetlere başlamıştır.¹⁹

1908 Haziran'ında Tahran'daki Vladimir Liahov komutasındaki İran Kazak Tugayı'nın yardımıyla Ali Mirza Şah, İran Meclisi'ni kuşatmış ve işgal etmiştir. Bu olaylar sırasında Cemaleddin İsfahani gibi bazı muhalefet önderleri idam edilmiştir. Şah'ın meclise yönelik bu tutumunu "*inkılâba karşı Şah'ın ihtilali.*" ifadesiyle değerlendirmek mümkündür.²⁰ Bu süreç üç yıl kadar sürmüştür. Bu sırada Şah, Rus birliklerinden aldığı destekle Tebriz'de kontrolü sağlamıştır. İran Şahu kendi halkına karşı yabancı devletlerin desteğini almıştır; ancak halkın tepkisini uzun süre kontrol altında tutamamıştır. İran halkının tepkisi Mirza Ali Şah'ın dış desteklerine ve aşırı kontrol politikalarına rağmen bastırılmamıştır. Sonuçta kendisi 16 Temmuz 1909'da İran tahtından çekilmek zorunda kalmış, İran tekrar anayasal düzene geçmiş ve parlamento açılmıştır.²¹

Güney Azerbaycan Türkleri, 1905-1911 Meşrutiyet Devrimi'nde Settar Han (Serdar-ı Milli) liderliğinde ihtilale katılmıştır. Bu süreç Azeri Türkleri'nin aydınlanmacı ve özgürlükçü eğilimlerini arttırmıştır. 1907 Anayasası'nda kendileriyle ilgili bazı haklar elde etmişlerdir. Yukarıda açıklandığı gibi 1908 senesinde Muhammed Ali Şah Mirza'nın İran Meclisi'ni Rus toplarıyla dağıtması İran'da meşrutiyet yanlılarına büyük zarar vermiştir. Bu dönemde bile Settar Han liderliğinde Tebriz'de örgütlenen Türkler direnişlerini sürdürmüştür. Bu dönemde Tebriz'de direnişin bir göstergesi olarak evler üzerine kırmızı bayraklar asılmıştır. Şah, Tebrizdeki direnişi kıramayınca sorunu diplomatik yollarla çözmeyi denemiştir. Şah, bu direnişi kırmak için "*eğer bize güveniniz yoksa komşu devletlerden birinin bayrağı altında güvende olun*" önerisinde bulunmuştur. Bu öneriye Settar Han'ın yanıtı: "*Burada açtığımız bayrak özgürlük bayrağıdır. Bütün dünya bu bayrağın altında birleşmelidir.*" Olmuştur.²² Bu gelişmeler Rusya'yı endişelendirmeye başlayınca, Rus yetkililer Şah'a bu konunun çözümü için yardım önermiştir; çünkü Ruslar, İran'ın işgalinde Tebriz'deki sorunu bir engel olarak görmüşlerdi. Bu durumda Tebriz, Osmalı Devleti'nden koruma istemişse de Osmanlı Devleti içinde bulunduğu

¹⁹ Arif Keskin, "Güney Azerbaycan Milli Hareketi" 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, ASAM Yay., Ankara 2003, s. 46-47.; Emre Bayır, "Güney Azerbaycan Meşrutiyet Hareketi", *Maduniyet*, 2019:2, 129-137

²⁰ Ersoy, a.g.m., s.13. ; Özdemir, a.g.t. s. 18-19

²¹ Stephen Kinzer, *Ezber Bozmak İran, Türkiye ve Amerika'nın Geleceği*, İletişim Yay., İstanbul 2011, s.15-16, Özdemir, a.g.t. s. 18

²² Cemil Hasanlı, *Soğuk Savaş'ın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, Bağlam Yay. Kasım:2005, İstanbul, s. 21-30

şartlardan ötürü yeterli desteği sağlayamamıştır. Sonuç olarak Rus baskıları sonunda Settar Han direnişi kaybetmiş ve Rusya'nın İran üzerinde etkisi artmıştır. Rusya'nın İran Azerbaycanı'ndan bu denli endişe duymasının bir sebebi de Osmanlı Devleti, Almanya ve İran üzerinde ortaya çıkmaya başlayan ABD etkisidir. Ayrıca Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki ittifak, İran'ın Hindistan Müslümanları'na ulaşmakta sunduğu stratejik fırsatı Rusya'yı endişelendirmiştir.²³ Bu ve benzeri endişelerle 1915'de Rusya, İran Azerbaycanı'nı resmen işgal etmiştir. Ardından Urimiye- Selmas arasında bir Ermeni devleti oluşturma çabası doksan bin Azeri Türkü'nün hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Bu durum Şeyh Hıyabani liderliğinde yeni bir direnişin fitilini ateşlemiştir.²⁴

İran Azerbaycanı'nda gerçekleşen milli içerikli önemli siyasi hareketlerden biri Muhammed Hıyabani isyanıdır. Bu isyanda, Azerbaycan Demokrat Partisi, direniş hareketinin merkezi olmuştur. Hıyabani, 7 Nisan 1920 tarihinde halk ayaklanmasını başlatmıştır. 9 Nisan 1920 tarihinde İran'da *Azadistan Cumhuriyeti*'nin kurulduğunu ilan etmiştir; Ancak bu isyan kısa zamanda İran hükümeti tarafından bastırılmıştır. İsyanın lideri Muhammed Hıyabani çatışmalar sırasında hayatını kaybetmiş, diğer isyancıların çoğunluğu da idam edilmiştir.²⁵

1900'lü yıllarda alevlenmeye başlayan *Güney Azerbaycan Milli Hareketi* neticesini Şeyh Muhammed Hıyabani'nin 1920 senesinde kurduğu "*Azadistan Cumhuriyeti*" ile vermiştir. Beş aylık kısa bir süre olsa da *Azadistan Cumhuriyeti* İran'da kurulan ilk milli Türk Devleti olma özelliğine sahip olmuştur. Hıyabani'nin başlattığı bağımsızlık mücadelesi yirmi beş yıl sonra 1945'te Şeyh Cafer Pişevari'nin Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetini kurmasıyla devam etmiştir. Bu devlet bir sene yaşamasına rağmen kısa zamanda önemli işler başarmış ve İran'da kurulan ikinci Milli Türk Devleti olma özelliğine sahip olmuştur.²⁶

²³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz: Kurtcephe, İsrail, Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi: Rauf Bey Müfrezesi", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara 1992.

²⁴ Cemil Hasanlı, *Soğuk Savaş'ın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, Bağlam Yay. Kasım:2005, İstanbul, s. 21-30

²⁵ Sadık Sarısaman, a.g.m., s. 163-179

²⁶ Musaf Kızılkaya, "ABD-İran Savaş Öncesinde Güney Azerbaycan (İran) Türkleri", http://www.tasam.org/tr-tr/icerik/423/abd-iran_savas_onesinde_guney_azerbaycan_iran_turkleri, Erişim Tarihi: 27.04.2019

2.a Pehlevi Hanedanlığı Dönemi

1925 yılında, Rıza Pehlevi ile beraber İran'da Pehlevi Hanedanlığı dönemi başlamıştır. İran'da Pehlevi Hanedanlığı döneminin başlamasından sonra Güney Azerbaycan bölgesinde ideolojik rekabet artmıştır. Rıza Han, İran'da kültürel farklılığı ortadan kaldırmak istemiştir. Bu amaç için 1927'de "*Düşünce Geliştirme Kurumu*" nu kurmuştur. Bu kurumun görevi Fars kimliği ile İran'da ulus-devlet anlayışını geliştirmektir. Rıza Han'ın Fars milliyetçiliğini geliştirme çabası İran Türklerini farslılaştırma amacı da taşımıştır. Bu dönemde İran'da Türkçe eğitim, camilerde Türkçe vaaz vermek, Türkçe yayın yapmak yasaklanmıştır. Türkçe her yerde yasaklanmıştır. Yas törenlerinde dahi Türkçe ağıt söylemek suç kabul edilmiştir. Bütün bunlara ek olarak Türkçe olan yer, bölge, kişi isimleri değiştirilmiş, Türkçe isim koymak yasaklanmıştır. 1934'de İran'da resmi dil Farsça kabul edilmiştir. Bu süreçte Azerbaycan valisi Abdullah Tahmasbî görevden alınmış ve öldürülmüştür. Rıza Han'ın İran halkını Farslaştırma siyaseti onun II. Dünya Savaşı sırasında tahttan indirilmesinden sonra oğlu Muhammed Rıza Şah tarafından sürdürülmüştür. Onun döneminde Güney Azerbaycan Türkleri'nin mücadelesinde Mir Cafer Pişaveri ön plana çıkmıştır. II.Dünya Savaşı öncesindeki süreçte Sovyetler Birliği'nin İran'ın Kuzeyi'nde hakimiyet kurma mücadelesinde Güney Azerbaycan önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu sebeple Sovyetler Birliği, Güney Azerbaycan Türkleri üzerinde etkisini arttırmak istemiş, gazeteler, kitaplar yayınlarak, kütüphaneler, kültür merkezleri açılmasına destek olarak onlar üzerinde etkisini arttırmak istemiştir. Bu dönemde İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin rekabetinde bölgedeki Türkleri etkilemek önemlidir. Bu amaçla Sovyetler Birliği ilk aşamada Pişaveri'ye destek vermiştir. Pişaveri 14. dönem Tebriz milletvekili adayı olmuş ve Azerbaycan Demokrat Parti'den milletvekili seçilmiştir;²⁷ Ancak, Muhammed Rıza Pehlevi, Pişaveri ve arkadaşlarının meclise girmesine izin vermemiş ve onların mazbataları İran Meclisi'nde reddedilmiştir.²⁸

Seyid Cafer Pişaveri, Hac Ali Şebesteri ve Sadık Padigan'ın müzakereleri sonucu 3 Eylül 1945'de Tebriz'de Azerbaycan Demokrat Fırkası (ADF) kurulmuştur. Parti tarihi sürekliliğe işaret etmek için Hıyabani'nin siyasi hareketinin adını benimsemiştir. 12 Eylül 1945 tarihinde Azerbaycan Tudeh Partisi (Tude-İran'ın kuzeyinde etkili olan Sovyetler Birliği destekli komünist parti) teşkilatları ADF'ye katılma kararı almıştır. 13 Eylül 1945'de ADF'nin ilk

²⁷ Kafkasyalı, a.g.e., s. 85

²⁸ Sarısamani, a.g.m., s.163-179

toplantısı Tebriz'de yapılmıştır. Toplantıda on bir kişiden oluşan kurucular komitesi oluşturulmuş ve Pişaveri bu kurulun başkanlığına getirilmiştir. 2 Ekim 1945 tarihinde ADF birinci kongresini toplamıştır. Kongre sonunda *müracaatname* adlı on iki maddelik bir bildiri kamuoyuna ilan edilmiştir. Bu bildiri ile İran'ın bütünlüğü ve bağımsızlığına saygı gösterilerek, Azerbaycan halkına kültürel özerklik, vilayet encümenlerinin yeniden kurulması ve Azerbaycan'a özerklik tanınması istenmiştir. Azeri Türkçesi ile eğitim, toprak reformu, işsizliğin önlenmesi, sanayileşmenin sağlanması, Azerbaycan'da toplanan vergilerin Azerbaycan'a harcanması gibi iktisadi istekler de müracaatnamede yer almıştır.²⁹ ADF kurulduğu ilk günden itibaren Türkçenin Azerbaycan'da resmi dil kabul edilmesi konusunda açıklamalarda bulunmuştur.³⁰

Ekim 1945'de Güney Azerbaycan'ın kontrolünü ele geçirmek için kansız bir isyan başlatılmıştır. 20-21 Kasım 1945 günü toplanan Büyük Halk Kongresi'nde Azerbaycan'ın kendi dili, milliyeti, geleneği olduğu vurgulanmış ve kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olması gerektiği belirtilmiştir. Bu kongrede Güney Azerbaycanlılar amaçlarının İran'dan ayrılmak olmadığı; ancak Azerilerin ayrı bir millet olarak kabul edilmesini istemişlerdir.³¹ Ayrıca bu kongrede rejim memurlarının ve jandarmaların karşısına çıkma kararı alınmıştır. Olaylara müdahale etmek amacıyla Azerbaycan'a gönderilen İran kuvvetleri Ruslar tarafından Kazvin'de durdurulmuştur. Bu sürecin ortaya çıkması Sovyetlerin kışkırtmaları olarak değerlendirilmiştir. Zira II. Dünya Savaşı'ndan sonra İran topraklarından çıkmak istemeyen Sovyetler Birliği bölgede bir fırsat yaratmaya çalışmıştır.³²

12 Aralık 1945'de "Azerbaycan Milli Hükümeti" kurulmuştur. Bu hükümet bakanlar kurulunu atadıktan sonra Tebrizde bir üniversite açmış ve resmi dili Türkçe yapmıştır. Pişaveri'nin Başbakanlığa getirildiği hükümette dışişleri, savunma ve dış ticaret bakanlıkları yoktur. Bu durum, Azerbaycan Milli Hükümeti'nin bu aşamada bağımsızlık değil muhtariyet beklentisi olduğunu göstermektedir. 13 Aralık 1945 tarihinde onaylanan Azerbaycan Milli Hükümeti, çok sayıda reform yapmıştır. Bu reformların başlıcaları şunlardır: Eğitimin Azerbaycan Türkçesi ile yapılması, köylüye toprak dağıtılması, Tebriz Bankası kurulması, Tebriz Radyosu'nun kurulması, yer altı kaynaklarının

²⁹ Bayır, a.g.m., s.143

³⁰ Rıza Heyet, "Azerbaycan Milli Hükümeti'nin Kuruluşu ve Dil Politikası" Tebriz Araştırmaları Enstitüsü Web Sitesi (Çevrimiçi) <http://tebaren.org/?p=121> , Erişim Tarihi: 05.03.2020

³¹ Bayır, a.g.m., s.143

³² Sadık Sarısamam, a.g.m., 163-179. ; Bayır, a.g.m., s.142

millileştirilmesi, Tebriz’de devlet üniversitesi açılması, devlet tiyatrosu açılması, devlet flarmoniyası açılması, milli kütüphanenin kurulması, Rıza Şah Pehlevi’nin Tebriz’deki anıtının kaldırılarak Azerbaycan’ın milli kahramanları Settar Han ve Bağır Han’ın anıtlarının yaptırılması kararı alınması gibi; diğer yandan 1946 yılı bütçesi dikkate alındığında, Azerbaycan Hükümeti’nin milli eğitime ayırdığı bütçenin, İran Devleti’nin bütün ülke maarifi için tahsis ettiği bütçeden daha fazla olduğu görülmektedir.³³ Azerbaycan Milli Hükümeti halkın devlet kurumlarıyla daha yakın ilişkide olabilmesi, halkın ihtiyaçlarının daha kolay tespit edilmesi, dilin ve millî kültürün gelişiminin sağlanması amacıyla on maddelik bir bildiri ile Azerbaycan dilini resmi dil ilan etmiştir.³⁴

1945’te Almanya’nın müttefik kuvvetler ile yaptığı anlaşma gereği İran’ın altı ay içinde işgal kuvvetlerinden temizlenmesi gerekmektedir; ancak Sovyet Rusya, İran topraklarından geri çekilmek istememiştir. Bunun üzerine Şah, Başbakan Kavam aracılığı ile Ruslarla gizli bir anlaşma yapmıştır. Buna göre Güney Azerbaycan petrollerini işletme hakkı Ruslar’a verilmiştir. Ardından Rusya, Güney Azerbaycan Sorunu İran’ın iç meselesidir açıklamasını yapmıştır. Böylece Şah’ın Azerbaycan Milli Hükümeti’ni ortadan kaldırmasının yolu açılmıştır.³⁵ Bu duruma Mehmet Emin Resulzade’nin yaklaşımı da benzerdir. Ona göre Pişaveri hareketinin istekleri adilane olmasına rağmen dışarıdan gelen bir elin aracı ve yabancı niyetlerinin icra vasıtası olmaları sebebiyle bu hareket ecnebi himayesi ortadan kalkınca sönmüştür.³⁶

İran’ın kuzeyinden çekilen Sovyet ordusu Aras Nehri’nin Kuzeyi’ni kendine bağlamış fakat Tebriz ve çevresini İran’a bırakmıştır. Tahran yönetimi, Güney Azerbaycanı tekrar kendine bağlama imkânı bulmuştur. Cafer Pişevari’nin kurmuş olduğu siyasi yapının başarısız olmasında, İran petrolünü çıkarma imtiyazını Sovyetler Birliği’ne verme konusunda istekli bulunan Tudeh Hareketi ile aynı safta bulunması da etkili olmuştur.³⁷

İran ve Sovyetler Birliği’nin anlaşması sonucu 1 Mart 1946’dan itibaren Sovyet ordusu İran topraklarından geri çekilmeye başlamıştır. 14 Haziran 1946

³³ Gülara Yenisey, *İran’da Etnopolitik Hareketler 1922-2004*, Ötüken Yay., İstanbul:2008

³⁴ Heyet, “Azerbaycan Milli...” (Güney Azerbaycan Türkleri’nin Dil Politikası için bknz: aynı eser.)

³⁵ Kafkasyalı, a.g.e., s. 85. ; Emre Bayır, “Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46) ve Seyit Cafer Pişaveri”, *Maduniyet*, İlkbahar: 2019, ss.134-150

³⁶ Mehmet Emin Resulzade, *İhtilalci Sosyalizm ve Demokrasi*, Çeviren ve Derleyen Ramin Cabbarlı, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014, s.100

³⁷ İpek, a.g.m., s. 270-272

tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi faaliyetlerine son vermiş ve 16 Haziran'da Azerbaycan encümeni olarak çalışmaya başlamıştır.³⁸

Bu dönem Güney Azerbaycan'da yaşayan İsmail Şems o dönemin durumunu şu sözlerle özetlemektedir: *“bizim sloganımız ne Fars ne Rus! Biz güney Azerbaycan'ın Kuzeyle birleştirilmesi fikrine de karşıydık. Böyle bir durumda Rus kontrolü ortaya çıkacaktı. Hedefimiz İran içinde özerklik kazanmaktı. Tek istediğimiz Azerbaycan'ı Azerbaycanlıların idare etmesiydi. Tabii hem Rus hem de İran'a karşı tavrımız onların bizim karşımızda birlik olmasına sebep oldu.*³⁹

Sovyetler Birliği ile İran'ın petrol konusunda anlaşmaları Azerbaycan Milli Hükümeti'nin sonunu getirmiştir. Sovyetler İran'daki tüm kuvvetlerini çekerek Azerbaycan'ı savunmasız bırakmışlardır. Bu durumda Tebriz yönetimi muhtariyet haklarını koruyabilmek amacıyla İran Hükümeti ile bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerden iki tarafı da memnun edecek sonuçlar çıkmamıştır.⁴⁰ Bu olaylar sırasında *nicat* adında bir örgüt kurulmuştur. Bu örgütün amacı mücadelenin daima sürdürüleceğini göstermektir.⁴¹ Bunun üzerine İran kuvvetleri 10 Aralık 1946 günü, Amerikalı General Norman Schwartzkopf'un komutasında Şah ordusu 12 Aralık 1946 günü Tebriz ve Urmiye'ye girmiştir. Güney Azerbaycan'da muhtar idareye son vermişlerdir. Milli hareketin kadroları ya katledilmiş ya da Kuzey Azerbaycan'a sığınmışlardır.⁴² Bu olaylar sırasında on sekiz bin insan katledilmiştir.⁴³

Azerbaycan Özerk Hükümeti'nin 1946 yılında kanlı şekilde ortadan kaldırılmasından sonra İran Devleti'nin fermanıyla Türkçe yayınlanmış olan bütün kitaplar toplatılıp imha edilmiş ve Türkçe yeniden yasaklanmıştır.⁴⁴

İran Şahı'nın söz konusu politikaları eski İran/Pers tarihini esas alan, Fars kimliğini ön plana çıkararak ve İslam'ı nispeten geri planda bırakan modern bir ulus devlet inşa sürecini hedeflemekteydi. Güney Azerbaycanlılar ise kimliklerini siyasal alanda ifade edilebilmek istemişlerdi. 1945-46 yıllarında

³⁸ Sarısamani, a.g.m., s. 163-179

³⁹ Yenisey, a.g.e., s. 145-146

⁴⁰ Sarısamani, a.g.m., s.163-179

⁴¹ Yenisey, a.g.e., s. 147

⁴² Sarısamani, a.g.m., s.163-179

⁴³ Yenisey, a.g.e., s. 147

⁴⁴ Bilgehan A.Gökdağ, Rıza Heyet, “İran Türkleri'nde Kimlik Meselesi”, *Bilgi, Yaz / 2004, Sayı 30: 51-84, 54*

Güney Azerbaycan'da kurulan yerel hükümet, bu taleplerin karşılanması amacıyla yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir.⁴⁵

Güney Azerbaycan siyasi ve demokratik baskı gibi ekonomik baskı da uygulanmıştır. Rıza Şah 1937'de bu bölgeyi Doğu Azerbaycan ve Batı Azerbaycan olmak üzere ikiye bölmüştür. Daha sonrasında bu eyaletlerin Türkiye ve Sovyet Azerbaycanı ile sınırlarının kapatılması, bölgede ciddi bir ekonomik durgunluğa yol açmıştır. Bu durum Tebriz esnafının önemli bir kısmının Tahran'a göç etmesine sebep olmuştur.⁴⁶ Güney Azerbaycan kültürü ve kimliği ile yaşadıkları bölge arasında yakın bir bağlantı vardır. Binlerce yıldır Azerbaycan Türkleri, İran'ın kuzeybatısında yaşamaktadır; ancak Güney Azerbaycan yıllar boyunca insanları birbirlerinden, ana dillerinden ve kendi kültürlerinden ayırmak amacıyla farklı bölgelere ayrılmıştır.⁴⁷

Güney Azerbaycan halkı 1950'li yıllardan sonra giderek artan bir baskıya maruz kalmışlardır. Şah'ın Ak Devrim reformu ile Güney Azerbaycan topraklarını köylülere dağıtmasına halk tepki göstermiştir. Hatta bu dönem 1979'da İran Devrimi'nin liderliğini yapacak olan Humeyni de Şah'ın reformlarını protesto etmiş ve bu sebeple sürgüne gönderilmiştir. Humeyni'nin idam edilme ihtimalinin söz konusu olduğu bu günlerde Tebriz'de Azeri Türkleri'nin dini lider kabul ettikleri Ayetullah Şeriatmedari'nin desteği onun sürgün cezası almasını sağlamıştır. Humeyni ile aralarında çeşitli konularda görüş farkları olmasına rağmen Humeyni tutuklandığında, onun merci *taglid* makamında bir din adamı olduğunu belirten ve bu sayede Humeyni'nin idam edilmesine engel olan isim Şeriatmedari'dir.⁴⁸

Şah'ın reformları ile başlayan ve İran halkının tepkilerine sebep olan bu süreçte sadece Güney Azerbaycan Türkleri değil Şah'a muhalif her kesim ciddi bir baskı altında kalmıştır. 1975'e gelindiğinde tutuklamalar, sürgüne göndermeler, tüccarlara para cezası gibi çok yönlü baskı ve kontrol artmıştır.

1978'de İttılaat Gazetesinde yayınlanan Humeyni'ye hakaret edilen ve din adamlarını kara iltica olarak ifade eden makale devrimin fitilini ateşlemiştir. Bu süreçte aktif olarak tepki gösteren gruplardan biri de direniş geleneğine sahip Güney Azerbaycan halkı olmuştur. Tebriz'de yüz binden fazla insanın katıldığı

⁴⁵ İpek, a.g.m., s. 270-272

⁴⁶ Brenda Shaffer, *Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycan Kimliği*, Çev: Ali Gara, Vüsal Kerimov, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 2008, s. 4-18

⁴⁷ "South Azerbaijan" <https://unpo.org/members/7884>

⁴⁸ Shaul Bakhash, *The Reign Of The Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution*, Basic Books, New York, 1984, s.30. ; Ozdemir, a.g.t. s. 215

protesto gösterileri yapılmıştır. Olaylar yüzlerce kişinin hayatını katbetmesine sebep olmasına rağmen Şah İrani terkene kadar ve hatta sonrasında ayaklanmalar devam etmiştir.⁴⁹

2.b İran Devrimi Sürecinde Güney Azerbaycan

1979 İran Devrimi için mücadele edenlerin bir kısmı sonucun bir İslam Devleti olmasını istemiştir. İran'da farklı idealleri olan muhalif grupları birleştiren etnik, dini ve siyasi alanlarda özgürlük adalet, eşitlik beklentileri olmuştur. Güney Azerbaycan Türkleri de İran'da demokrasi gelişirse özerklik kazanacaklarına inanmışlardır. Bu süreçte Azerbaycan özerkliğini destekleyenler de sıklıkla hem Azerbaycan hem de İran kimliğine sahiptir ve demokratikleşmenin özerklik sağlayacağına inanmışlardır. İran'da daha demokratik bir süreç başlarsa bu onların beklentilerini karşılayabilirdi. Bu sebeple İran Devrimi öncesinde demokrasi için mücadele etmişlerdi.⁵⁰

Güney Azerbaycan Türkleri, İran Devrimi'nin gerçekleşmesinde etkili gruplardan biridir. Onların İran'da bu kadar etkili olmalarının üç sebebi vardır: İlk olarak yıllardır Türkler, İran içinde çeşitli bölgelere dağılmış ve bir kısmı da Rıza Şah döneminde Tahran ve diğer uzak şehirlere göç etmiştir. Bu durum onlara gerektiğinde harekete geçebilme imkânı sağlamıştır. İkincisi ülkedeki diğer azınlıklar gibi Türklerin büyük kısmının da rejime yönelik şikâyetleri özellikle demokratik talepleri bulunmaktadır. Son olarak ise pek çok kanaat önderi Türk,1920 ve 1946 olaylarında merkezi yönetim tarafından öldürülmüş, bir kısmı ise sürgüne gönderilmiştir. Söz konusu bu sebeplerle Güney Azerbaycan Türkleri, İran Devrimi sürecinde etkin bir rol üstlenmişlerdir.⁵¹

Devrimin dini yönünü temsil eden Humeyni bu süreçte Güney Azerbaycan halkından ve Türk kökenli İranlılardan destek görmüştür. *Bu gruba Ayetullah Musavi-Ardabeli, Kho'i, Khamane'i ve Khalkhali, Şeriatmedari ve İslam Cumhuriyeti'nin Humeyni tarafından atanan ilk başbakanı Mehdi Bazargan da dahildir.* Bu grubun varlığı ve bu kişilerin devrimdeki rolleri, Güney Azerbaycan Türkleri'nin önemli bir kısmının o dönem İslam ve İranlılık kimliğine bağlı olduğunu göstermektedir.⁵²

⁴⁹ Kafkasyalı, a.g.e, s. 90-91

⁵⁰ Shaffer (2000) The formation of Azerbaijani collective identity in Iran, Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity, 28:3, 449-477, DOI: 10.1080/713687484, 451-454

⁵¹ İpek, a.g.m., s. 273

⁵² Shaffer, a.g.m., s. 451-454

İran Türkleri, Şah'a karşı muhalefetleri süresince dini lider olarak Ayetullah Şeriatmedari'yi kabul etmiştir. Şeriatmedari bazı konularda Humeyni'den farklı düşüncelere sahiptir; ancak devrim başarıyla sonuçlanana kadar Humeyni'ye destek vermiştir.

Şeriatmedari, teokrasiyi savunmuştur; yanısıra kadınlara sosyal ve siyasi haklar verilmesinin İslam'a karşı olduğunu düşünmemiştir. Şeriatmedari'ye göre kadınların oy kullanması inanç denetiminde ve İslam'a uygun olarak yapılabirdi. Şeriatmedari, İran'ın ABD gibi yabancı devletlerden aldığı yardımları eleştirmiş; ancak diğer taraftan ABD ve İran iletişimini, komünizm karşısında İran'ın korunması için gerekli görmüştür. Şeriatmedari'nin planı eğitim yoluyla İslam'a hizmet edecek gençleri yetiştirmektir. Bu amaçla açılan okullarda öğrencilere dini eğitimin yanı sıra pozitif bilimler ve çok iyi yabancı dil öğreterek, yabancı ülkelerde İslam'ı yaymaları için bu öğrencileri görevlendirmektedir. Ayrıca Şeriatmedari dini kitaplar da bastırmıştır.⁵³ Esasında Şah'a muhalefet ve İslam'ı korumak noktasında Humeyni ve Şeriatmedari arasında temel fark bu yöntem farkıdır. Şeriatmedari'nin düşündüğü yöntem uzun vadelidir. Özetle ifade etmek gerekirse Şeriatmedari toplumsal bir evrimi hedeflemiş ve bunun zamana yayılarak sağlam bir yapı ortaya çıkartacağını düşünmüştür.

Şeriatmedari'nin Tebriz'de bulunması, Tebriz'in ülkenin ikinci büyük kenti olması ve Azeri Türkleri'nin Şeriatmedari'ye duydukları bağlılık, Humeyni'nin son derece dikkatli davranmasını gerektirmiştir. Şeriatmedari, Velayet-i Fakih sistemine de muhaliftir. Onun görüşüne göre "*hükümet ve ulus gerek duyarsa, velayet-i fakih o zaman devreye girer... Halkın egemenliği yok olmamalı, fakih, ulus kendisine ihtiyaç duyduğunda yardım etmeliydi.*"⁵⁴ Buna ek olarak Şeriatmedari, İslami Cumhuriyet Partisi ve Devrim Mahkemeleri'ni eleştirmiştir. Dini politikaya alet ettiklerini söylemiştir. Şeriatmedari, bu muhalefeti resmi olarak sürdürmek için *Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'*ni kurmuştur.⁵⁵

Ağustos 1979'da Anayasa taslağını hazırlamak üzere bir uzmanlar meclisi seçilmesi de Şeriatmedari'nin muhalif olduğu bir konudur. Ona göre anayasa

⁵³ Security Archive, Department of State, GFI Tehran Bio Files, 9 Eylül 1964. ; Özdemir, a.g.t., s.94-96

⁵⁴ *Birikim Dergisi*, Uluslararası Olaylar ve Sorunlar, Aralık-Ocak 1980, C.9 S.58-59, s.5-9. ; Özdemir, a.g.t., s.95

⁵⁵ Şahit Babek, "Milliyet Gazetesi Arşivine Göre 1979 İran Devrimi Esnasında İran Türkleri'nin Kimlik Mücadelesi" (Çevrimiçi) <http://araznews.org/tr/?p=510>, Erişim Tarihi, 14.05.2016

tam bir meclis tarafından hazırlanmalıydı. Bu sebeple uzmanlar meclisi seçimlerinin boykot edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶ Humeyni ise İran'da yeni rejimin hazırladığı anayasa kabul edilene kadar bu muhalefete karşı tutumunu tam olarak sertleştirmemiştir ve bütünleştirici rolünü korumaya çalışmıştır. Referandumun hemen ardından ise Şeriatmedari'nin muhafızlarına saldırılması ve basında onun aleyhine çıkan yazılar Tebriz'de ayaklanmalara sebep olmuştur.⁵⁷ Devrimin gerçekleşmesi için mücadele eden Güney Azerbaycan halkı, Şah'ın İran'dan ayrılmasından itibaren yıllardır uğruna çabaladıkları temel haklar için mücadelelerine tekrar başlamıştır.

İran'daki Azerbaycan Türkleri, bu dönem Azeri Türkçesi'nde yayın yapan Ulduz gazetesi Azerbaycan dilini kullanma hakkı için izin talebinde bulunmuştur. Bu eylem, etnik temelli taleplerin daha önce var olduğunu ve birçok Azerbaycanlının devrimin kendileri için kültürel özgürlük sağlayacağını varsaydığını ve sonuç elde edemediklerinde mücadelelerini sürdürdüklerini göstermektedir. Yukarıda belirtildiği gibi Ayetullah Şeriatmedari, 25 Şubat 1979'da Müslüman Halk Cumhuriyetçi Partisi'ni (MHCP) kurmuştur. Bu parti, İran'daki tüm etnik grupların üyeliğini teşvik etmekle beraber esas olarak partinin İran'ın Azerbaycan illerinden ve Tahran Bazar(Çarşı) esnafı olan Azeri Türkleri'nden üyeleri vardır. Bu partinin programı, birleşik bir İran çerçevesinde etnik azınlıklara özerk haklar verilmesi çağrısında bulunmuştur. Bu parti, İran'daki büyük eyaletlerin kendi parlamentoları olması gerektiği fikrini desteklemiş ve sadece Azerbaycanlılar için değil, İran'daki tüm etnik azınlıklara hak verilmesini istemiştir. Şeriatmedari gibi parti üyeleri de tüm devlet otoritesinin bir lider otoritesi etrafında merkezileştirilmesine karşı çıkmışlardır.

Tebriz halkı, Şah'ın devrilmesi ve devrimin gerçekleşmesi için büyük mücadele vermişlerdir. Liderleri kabul ettikleri Ayetullah Şeriatmedari, Humeyni'nin idam edilmesine engel olduğu zamanki gibi devrim sürecinde de desteğini sürdürmüştür. Şeriatmedari, Şah'ın İran'ı terk ettiği ve Humeyni'nin dönüşünün beklendiği günlerde Şah'ın atadığı Bahtiyar Hükümeti'ne, Humeyni'nin ülkeye dönüşü engellenirse savaş çıkartacağı tehdidinde bulunmuştur. Nihayetinde Humeyni İran'a dönmüş ve yeni rejim şekillenmeye başlamıştır. Bu sırada İran'da 1979 Anayasa referandumuna Tebriz halkı süreci protesto ederek katılım göstermemiştir. Buna rağmen sonuçların yüzde 99

⁵⁶ Shaffer, a.g.m., s. 451-454

⁵⁷ Şahit Babek, "Milliyet Gazetesi Arşivine Göre 1979"

oranında kabul oyu ile ilan edilmesi tepki ve ayaklanmalara sebep olmuştur. Humeyni'nin kendi istekleri doğrultusunda bir anayasa ortaya koyması, İran'daki Azerbaycan Türkleri'ni bu haksızlığa karşı büyük bir isyana sevk etmiştir.⁵⁸

Şeriatmedari'nin önerilen anayasa oylamasına muhalefetine rağmen Tebriz Radyosu'nda onun halkın planlanan anayasa oylamasına katılmasını istediği yönünde bir yayın yapılmıştır. Tebriz halkı bunun bir aldatmaca olduğunu farkettiğinde gerilim artmıştır.⁵⁹

1979'da İran'da yeni rejimin ortaya çıkmasından sonra kurulan en önemli örgütlerden biri Azerbaycan Konseyi'dir. Bu konsey bir bildiri yayınlarak Azerbaycan'ın ulusal dili ve kültürünün tanınmasını ve okullarda Türk dilinde eğitim öğretim verilebilmesini, kitle iletişim araçlarının kurulmasını ve Azerbaycanlıların hakkının tanınmasını talep etmiştir.⁶⁰

2 Aralık 1979'da Tebriz'de büyük bir ayaklanma başlamıştır. Tebriz'de başlayan protestolar hızla Urmiye ve diğer bölgelere yayılmıştır. Azeri Türkleri Humeyni'ye muhalefetine Şeriatmedariye destek vermişti; ancak Şeriatmedari Kürdistan bölgesinde çıkan isyanlara karşı yeni rejimin sert müdahalesinin İran Azerileri'ne de uygulanmasından endişe duymuştur. Bu nedenle, karakteristik şekilde Şeriatmedari kan dökülmesini önlemeyi ve destekçileri ile rejim arasındaki çatışmayı önlemeyi seçmiştir. Bu olaylar Devrim Muhafızları'nın Tebriz'e müdahalesiyle sonlanmıştır. Bu olaylar sonunda ev hapsine mahkum edilen Şeriatmedari'nin 1982'de ünvanları alınmıştır. Şeriatmedari kendisini savunmak isteyen taraftarlarına ise engel olmuştur.⁶¹ Şeriatmedari'nin ev hapsine gönderilmesinden sonra muhalefet durulmuştur.⁶²

Humeyni, İran Devrimi sürecinde birleştirici bir rol üstlense de İran'a dönüşünün ardından son derece kontrollü bir şekilde muhaliflerini bir bir siyaset sahnesinden uzaklaştırmıştır. Devrimin varlığını koruma ve yerleştirme sürecinde, İran Türkleri'nin Şah'ın gidişinden ve monarşinin devrilmesinden bekledikleri sonuçları alamadıkları söylenebilir.

⁵⁸ Şahit Babek, "Milliyet Gazetesi Arşivine Göre"

⁵⁹ Shaffer, a.g.m. s. 451-454

⁶⁰ Shaffer, a.g.m., s. 451-454

⁶¹ Shaffer, a.g.m. s. 451-454

⁶² Baqer, Moin, *Son Devrimci Ayetullah Humeyni* (Çev. Osman Cem ÖnerToy), Elips Kitap, Ankara 2005., s. 204-210

2.c Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığı Sonrası Güney Azerbaycan

Güney Azerbaycan Hareketi 1979 yılından sonra yeni bir duruma gelmiştir. 1980'de İran-İrak Savaşı'nın başlaması İran milliyetçiliğini arttırmıştır. İran-İrak Savaşı (1980-88) boyunca İran'daki Azerbaycan Türkleri aktif şekilde savaşa katılmıştır. Savaş, İran halkının, İranlılık kimliğinde bütünleşmesine etki etmiştir. Devrimin ilk yıllarındaki varlığını koruma ve sürelilik endişesi de böylece ortadan kalkmıştır.

Savaş sonrasındaki süreçte İran Türkleri'nin talepleri tekrar gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile İran'da Azeri etnik kimliğinin siyasi olarak dışa vurumu artmıştır. Bu dönemde Güney Azerbaycan Halkı'nın taleplerini kültürel meselelerde yoğunlaşmıştır. Onlar, beklentilerini dile getirebildikleri süreçlerde kültürel ve dilsel hakların geliştirilmesi isteklerini ortaya koymuşlardır.

İran'ın kuzeyinde yer alan Güney Azerbaycan'ın isimlendirilmesi konusunda 1990'lı yıllardan sonra görüş ayrılıklarının arttığı anlaşılmaktadır. Bu konuda İran Azerileri'nin ortak bir fikre sahip olmadığı görülmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığından sonra bir bölge ismi olarak Güney Azerbaycan kavramının Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlılık algısına sebep olduğu için Kuzey Azerbaycan Kavramını uygun gören İran Azerileri vardır. Bunun tam aksini düşünenler de vardır. Bu farklı gruplar kendi görüşlerini yansıtan gazete ve dergilerle fikirlerini savunmuşlardır.⁶³ Bu yayınların üzerinde durduğu ortak mesele ise yine Güney Azerbaycan'ın kimlik ve kültürel haklarına yönelik talepleri olmuştur.

SSCB'nin dağılmasından sonra İran'daki Azerbaycan Türkleri ile sınır olan Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu süreçte Ermenilerin Karabağ'ı işgali ve Karabağ Savaşı'nda İran'ın Ermenilere yönelik desteği İran'daki Azerbaycan Türkleri'nin tepkisini çekmiştir. Bu dönemde İran'da Türk milliyetçiliğinin yükseldiği görülmektedir. İran Devleti'nin devrim sonrasında izlediği bazı politikalar Türk kimliği algısının gelişmesini durdurmamış; artmasına sebep olmuştur. Bu politikalardan bazıları şunlardır: 1979 Devrim sırasında verilen vaatlerin yerine getirilmemesi, Tahran yönetiminin Güney Azerbaycan çevresindeki ekonomik yatırımların önemli bir kısmını merkezi illere yönlendirilmesidir. Buna ek olarak İran Türkleri'nin kültürel taleplerinin

⁶³ Detaylı bilgi için bkz: Ahmadi, s. 129-135

İran'daki Türk milliyetçiliğinin sosyo-kültürel tabanı üzerindeki etkisi, Güney Azerbaycan'da aktif olan siyasi aktörlerin söylemleri ile bu dönem İran'da Türk milliyetçiliği fikri yükselmiştir. ⁶⁴ Bu durumun Türkiye- İran ilişkilerine yansımaları ise olumsuz olmuştur. İran, Türkiye'nin tarihi etki alanından endişe duymaktadır. Bu sebeple sıklıkla Türkiye'ye karşı alternatif bir tehdit yaratmak için sınırlarda terrorist faaliyetler sürdüren gruplara destek vermiştir. Türkiye'nin sınır güvenliği söz konusu olduğunda bu gruplara karşı müdahalesi yahut Türkiye'nin sınır güvenliği için gerek duyduğu sınır ötesi operasyonlarda, İran, Türkiye'nin Osmanlı sınırlarını tekrar elde etmek, sınırları genişletmek istediği yönünde manüvülasyon yapmaktadır.

Güney Azerbaycan'ın büyük şehirleri olan Tebriz, Urumiye, Erdebil ve Zanzan başta olmak üzere İran'ın çeşitli şehirlerde yapılan protestolar, bu protestolarda kullanılan sloganlar ve protestoların altında yatan nedenler Türk milliyetçiliğinin toplumsal bir söylem haline geldiğini göstermektedir. Bu durum, İran'ın ideolojik kimliği ve Pers milliyetçiliği söylemi ile çelişmektedir.⁶⁵ İran'daki Azerbaycan Türkleri etnik kimliklerine bağlıdır ve kültürel talepleri sürmektedir. Bu taleplerin başında ana dilde eğitim mahkemelerde kendi dillerini kullanma istekleri gelmektedir.⁶⁶ Bu kültürel taleplerine rağmen İran'daki Azerbaycan Türkleri'nin İranlılık kimliğini benimsenmiş oldukları da görülmektedir.

Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi

Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi (GAMOH / Güney Azerbaycan Bağımsızlık Hareketi) adı ile 1995 yılında Türklük idealizmi çerçevesinde Mahmut Ali Çehreganli'nin başkanlığında kurulmuştur.

Güney Azerbaycan Milli Hareketi 1995-1996 İran Meclis seçimlerinde dikkat çekici rol oynamıştır. 1995 meclis seçimlerinde Mahmut Ali Çehreganli milletvekilliği kazanmasına rağmen meclise girememiştir. 1997'de Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı ile İran'da reformcular güç kazanmıştır. Reformculuk hareketi Güney Azerbaycan Türkleri'ni bir kez daha umutlandırmış; ancak beklentileri yine sağlanmamıştır. Bu durum İran'daki Azerbaycan Türkleri'nin reformculara karşı umutsuzluk ve güvensizlik hissine

⁶⁴ Şahit Babek, <http://tebaren.org/?p=2171>

⁶⁵ Şahit Babek, <http://tebaren.org/?p=2171>

⁶⁶ Brenda Shaffer, Sınırlar ve Kardeşler: İran ve Azerbaycan Kimliği, Çev: Ali Gara, Vüsal Kerimov, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 2008, s. 4-18

kapılmasına sebep olmuştur. 2001’de Hatemi’nin ikinci cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, İran’da seçime katılımın en düşük olduğu bölge Güney Azerbaycan’dır. Bu durum onların tepkisini göstermektedir. 2001’de Güney Azerbaycanlılar, reformcu kanattan kopma sürecine girmiştir. Hatemi’nin ve reformcuların ikinci döneminde başarısızlıklarının ortaya çıkması bu kopuş sürecini hızlandırmıştır. Söz konusu durum Güney Azerbaycan Milli Hareketi’nde İran devleti açısından tehlikeli olabilecek söylemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2002 yılında GAMOH’ın lideri Çöhreganlı’nın İran’dan sürgün edilmiştir. Bu durum GAMOH’un çeşitli ülkelerde büro açmasına ve uluslararası bir boyut almasına sebep olmuştur. 2002 yılından sonra GAMOH’un, Azerbaycan’da, Türkiye’de, Avrupa’da, ABD’de temsilcilikleri açılmıştır. GAMOH, Birleşmiş Milletler’in çeşitli komisyonlarının, uluslararası kurumların, Avrupa Birliği’nin, Avrupa Parlamentosu’nun tanıdığı uluslararası bir teşkilat halini almıştır.⁶⁷

GAMOH, daha önceki siyasi hareketler gibi İran’da Azeri Türkleri’nin başta gelen talepleri olan ana dilde eğitim konusunu savunmuştur. İran Anayasası’nın 15. maddesinde açıkça güvence altına alınan anadilde eğitim hakkının engellenmesini İran’ın Türk nüfusuna yönelik sistemli bir asimilasyon çabası olarak değerlendirenler olmuştur.⁶⁸

Çöhreganlı bir röportajında Güney Azerbaycan Türkleri’nin durumunu ve taleplerini şu sözlerle ifade etmiştir: *Fars hakimiyetinin ağır asimilasyon projesinin etkisi altında kalarak bütün sosyal ve kültürel haklarından mahrumdur. Amacımız milletin milli ve siyasi şuurunu yükseltmek, onu çağdaş, modern ve demokrat bir millet seviyesine çıkartmak, bu aşamaya vardıktan sonra milletimizin mukadderatını kendi eline emanet etmektir. Güney Azerbaycan, bu demokrat ve federal sistemde kendi hakimiyetini kurarak, federal ve demokrat İran’ın parçası gibi hayatını ve varlığını sürdürebilsin.*⁶⁹

Bu açıklama ve benzeri taleplerin İran Devleti açısından endişe sebebi olduğu görülmektedir. Bir toplumda çeşitlilik ne kadar büyükse o toplumu bir arada tutabilmek için o kadar fazla birlik ve uyuma ihtiyaç vardır. Zayıf bağlara sahip bir toplum farklılıkları tehdit olarak görür. Çağdaş devlet sistemlerinde

⁶⁷ Musaf Kızılkaya, a.g.m.

⁶⁸İran’daki Azerbaycan Türklerinin protestoları, <https://www.timeturk.com/iran-daki-azerbaycan-turklerinin-protestolari/haber-88044>

⁶⁹ “İran’daki Türklerin önderi Dr. Çehreganlı ile röportajımız” <https://www.turkishnews.com/tr/content/2011/09/20/irandaki-turklerin-onderi-dr-kehreganlı-ile-roportajimiz/>, Erişim Tarihi: 07.06.2019, Röportaj Tarihi: Eylül 2011.

farklı kültürler bir arada bulunsa da homojen bir yapı en azından ortak yaşam kuralları belirlenerek oluşturulmalıdır.⁷⁰ İran Türkleri, Anayasa Devrimi'nden itibaren demokratik hak, kültür, eğitim konularındaki taleplerinden vazgeçmiş değildir; ancak beklentilerine uygun bir sonuca varamamışlardır. Güney Azerbaycanlıların taleplerini ortaya koymak konusunda edebiyat, şiir, basın gibi kaynaklar yanı sıra 1970 senesinde Tebriz'de kurulan Tractor Sazi Futbol Klübü de onların taleplerini İran Devleti'ne iletmenin bir aracı olmuştur. Nitekim futbol, kulüpler, stadyumlar, yarışmalar gibi etkinlikler ve mekânlar topluma ortak bir hissiyatla bir arada olma imkânı vermektedir. Bu atmosfer zaman zaman “protesto” ve “siyasi uyanış” için olanak sağlamaktadır.⁷¹

Tractor Sazi taraftarları, Urumiye Gölü'nün politik amaçlarla kasıtlı olarak kurutulduğu yönünde bir algıyla kitle protestolarının yapılmasında itici güç olmuştur. Traktör taraftarları, İran'da kadınların stadyumda maç izlemesi yasağı, Urumiye Gölü'nün İran Devleti tarafından kasıtlı kurutulma çabası gibi toplumsal meseleler başta olmak üzere her türlü taleplerini maçlarda attıkları sloganlar ve açtıkları afişlerle göstermektedir. Simon Kuper'ın “*Football Against the Enemy*” kitabı ve meşur tespiti “*futbol asla sadece futbol değildir.*” cümlesi bu takımın İran Türkleri'nin hak taleplerinde etkili bir araç olduğunu ifade etmek için kullanılabilir uygun bir cümledir.⁷²

Güney Azerbaycanlı kadınların 16 Mart 2010 günü Traktör Sazi ve Persapolis futbol takımları arasında yapılan futbol maçı sırasında, maçı izlemek için Yadigar İmam Stadı çevresindeki yüksek tepelere çıkmaları onların rejimi protesto etmesi olarak değerlendirilmiştir. Bu sırada Traktör Sazi'nin kadın taraftarları İran güvenlik güçlerinin sert bir müdahalesine maruz kalmışlardır. O günden itibaren 16 Mart günü , “*Traktörlü Kızlar Günü*” adıyla anılmaya başlanmıştır.⁷³

Bu şekilde gelişen durum İran'da Azerbaycan Türkleri'nin kültürünü savunan eylemcileri taciz etmek ve hapsedmek gibi başka bir kritik sorunu ortaya çıkarmıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri

⁷⁰ İkbâl Vurucu, *Türk Kimliği'nin Yeni Boyutları Çokluktan Birliğe*, Serhat Yay, Konya:2010, s. 37-39

⁷¹ Vahid Rashidi, “Tractor Sazi FC and the Civil Rights Movement of Turks in Iranian Azerbaijan”, *The International Journal of Sport and Society*, Vol:10, Issue:2, 56-68, 58

⁷² Rafıga Mammadzadeh, “Tractor Sazi FC's fans face racist slogans of Persepolis”, <https://en.axar.az/news/world/327435.html> , Accessed: 08.06.2019, Also See: Simon Kurer, *Football Against the Enemy*, Non-Fiction 1994.

⁷³ Beyzade Nadir Çetin, “Toplumsal Bir Eylem Biçimi Olarak Traktör Futbol Takımı Bağlamında Jeopolitik Tasavvur Oluşturma Süreci”, *International Journal of Social Science*, Doi: 10.9761/JASSS7265 Number: 62 ,Winter I, 2017 ,s.317

raporlarında bazı Azeri Türkleri'nin "sisteme karşı örgüt kurmak" ve "sisteme propaganda yapmak" suçlamaları nedeniyle tutuklandığı ve hapsedildiği bilgisi yer almıştır.⁷⁴

3. 2000'li Yıllarda Güney Azerbaycan Türkleri'nin Talepleri

12 Mayıs 2006 Cuma günü İran resmi haber ajansı İRNA'ya bağlı "İran" adlı gazetesinin "İrani Cuma" adlı gençlik ekinde yer alan bir karikatürde Azerilerin hamamböceğine benzetilmesiyle milyonlarca Güney Azerbaycan Türkü'nü sokağa döken mitingler başlamıştır. Tepki hareketleri, çoğunluğu üniversiteli gençler tarafından başlatılmıştır. Türk asıllı öğrenciler bildiriler yayınlamışlardır. Bildirilerde Türklüğün İran Devleti'ne bugüne kadar olan katkıları vurgulanarak "Biz tarih boyunca muhafaza ettiğimiz devletin dönüp de Türkler'e saldırmasına müsaade etmeyiz. İçteki ve dıştaki Pan İran yanlıları ve Fars şovenleri unutmasınlar: Şah'ı kovabildiğimiz gibi, bize karşı duran diğer güçlere de cevap verebiliriz!" denilmiştir. Tepkilerin yoğunlaşması üzerine söz konusu gazete kapatılmış ve yöneticileri tutuklanmıştır.⁷⁵ Karikatür ayaklanması Güney Azerbaycan Milli Hareketini ve İran'da Türk kimliğinin korunmasına yönelik talepleri kitlesel hale getirmiştir.⁷⁶

Karikatür krizine kadar İran Türkleri pan-İran faaliyetleri gibi pan-Türkizim faaliyetlerine de destek vermemiştir. Yukarıda açıklandığı gibi kimliğin korunmasının ötesinde devletin bütünlüğüne yönelik bir tehdit ortaya koymamışlardır. 2000'li yıllardan itibaren yayınlanan Misaagh Dergisi ve Tebriz'de yayınlanan Azerbaycan Gazetesi'nin ana hedefi İran'da yaşanan Türklerin İran tarihi, kültürü ve siyasi yaşamındaki rolünü ve konumunu belirlemek, böylece pan-Türkist propagandaya karşı koymaktır. Nitekim İran Azerileri'nin Azerbaycan Cumhuriyeti ile birlik olması iddiası yahut benzeri söylemler İran-Azerbaycan, İran-Türkiye ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir. Diğer yandan bu yayımlarla İran'daki Azerbaycan Türkleri'nin İran ekonomisi ve politikasında oynadığı rol belirtilmektedir. İran'da dini lider Ali Hameney ve bazı devlet bakanlarının İran'daki Azeri Türkleri'nden olması onların sistem içerisindeki önemini ortaya koymaktadır.⁷⁷ 2000'li yıllarda gelinen noktada İran

⁷⁴ UNHRC Report: A/HRC/37/24

⁷⁵ Kizilkaya, a.g.m.

⁷⁶ Çetin, "Toplumsal Bir Eylem Biçimi Olarak Traktör" s.318-319

⁷⁷ Hamid Ahmadi, "The Clash of Nationalism: Iranian Response to Baku's Irredentism", The Great Game In West Asia, Ed: Mehran Kamrava, Oxford Uni Press: New York, 2016, 121-126

Türkleri, kendilerini İranlı hissetmekte, İran devletini korumakta ve bunu ifade etmektedir; ancak etnik kimlikliklerini kaybetmemek için taleplerini sürdürmektedirler.

Sonuç

Güney Azerbaycan Türkleri'nin sahip oldukları tarihi, kültürel, toplumsal ve siyasi gelenekleri, onların baskı altında tutulmayı kabul etmediklerini, demokratik taleplerindeki sürekliliği göstermektedir. İran'da tüm toplumsal direnç dönemlerinde Güney Azerbaycan halkı demokratik talepleriyle ön plana çıkmıştır.

1934'de İran'da Fars kültürünü egemen kılma amacıyla Türkçe ağıt yapmanın dahi yasaklandığı süreçler sonucunda İran'daki Türk halkının taleplerine kültür alanında beklentileri eklenmiştir. İran'daki Azerbaycan Türkleri'nin bu kısıtlamalar karşısında temel talepleri kültürel haklar ve eğitim konusu çerçevesinde şekillenmiştir. Beklentilerini basılı yayınlar ile yoluyla da dile getirmişlerdir.

Güney Azerbaycan'ın stratejik konumu II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyetler Birliği'nin bölgeye müdahalesi ve Rusya'nın bölgede kendi menfaatlerini koruyabilmek için bölge halkına destek vermesine sebep olmuştur; ancak demokratik talepleri için bir dış gücün desteğini almak Güney Azerbaycan halkına karşı merkezi hükümetin güvenini sarsmıştır. Bölge halkı bir Rus kontrolü istememesine rağmen, Rusya'nın kendi menfaatleri için geliştirdiği stratejiye araç olmuşlardı. Güney Azerbaycan halkının ilk resmi talepleri ve Pişaveri'nin ortaya koyduğu mücadele bu sebeplerin etkisiyle sonuçsuz kalmıştır. Bu sürecin son derece kanlı bir şekilde sonuçlanması sonrasında İran hükümetleri ile Güney Azerbaycan Halkı arasında güvenin inşaa edilmesi mümkün olmamıştır.

İran'daki Azerbaycan Türkleri azınlık statüsünde görülemeyecek kadar kalabalık bir nüfusa sahip olduklarını ifade etmekte; buna rağmen temel hak talepleri karşılık bulmamaktadır.

Güney Azerbaycan halkında İran'a bağlılık ve İranlı olmak konusunda bir ayrılık olmadığı, İran-İrak Savaşı sırasında ülkelerini korumak için mücadele ettikleri görülmüştür. Bununla birlikte sahip oldukları Türk kimliğini ise korumak ve sürdürmek istemektedirler. Sovyetler Birliği'nin dağılması bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması ve medya imkânlarının da

gelişmesiyle Türklük bilincinin ve Türk milliyetçiliğinin İran'daki Azerbaycan Türkleri arasında yükseldiği görülmektedir. Bu milli hislerin yükselmesinin bir diğer sebebi İran'da yıllardır devam eden hak taleplerine karşılık bulunamaması ve buna karşılık artan kontrol ve baskıdır.

İran'da yaşayan Türklerin amacı kültürel ve dilsel haklar elde etmek, özellikle de İran anayasasında yer alan kendi anadillerinde eğitim hakkını kazanmaktır. Diğer İranlıların talep ettiği gibi sadece Güney Azerbaycan'da değil İran genelinde demokratik hakların geliştirilmesini talep etmektedirler. Azerbaycan Türkleri bu taleplerini ayrılıkçı bir beklentiyle yapmadıklarını, varlıklarının İran'ın bütünlüğü için bir tehdit olmadığını 2000'li yıllardan itibaren yayınlarında açık olarak ifade etmeye başlamışlardır.

İran Devleti'nin bünyesindeki Türklere yönelik endişelerini güven zeminine taşıyıp vatandaşlarının beklentilerine, taleplerine cevap vermesi toplumun bütünlüğünü güçlendirecektir. İran'ın bu konuda Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nden duyduğu endişenin ise bir karşılığı yoktur; buna rağmen İran'ın "dış güç" endişeleri, tarihi bütünlükten duyduğu kaygı genel olarak tüm İran Türkleri'ne güvenmesini engellemektedir. Bu durum kendini İranlı hisseden kitleleri devlete olan inançlarından uzaklaştırmaktadır. Toplumsal çeşitliliğin gerektirdiği birlik ve uyum ile İran toplumsal bağlarını güçlendirmesi halinde komşuları Türkiye ve Azerbaycan'a yönelik güvensizliğinden de kurtulacak, çok yönlü bir kazanım ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Resmi Belgeler

(The USA) Security Archive, Department of State, GFI Tehran Bio Files, 9 Eylül 1964.
United Nations Human Right Council, Report No: A/HRC/37/24

Kitaplar ve Kitap Bölümleri

- AHMADİ, Hamid, "The Clash of Nationalism: Iranian Response to Baku's Irredentism", *The Great Game In West Asia*, Ed: Mehran Kamrava, Oxford Uni Press: New York, 2016.
- BAKHASH, Shaul, *The Reign Of The Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution*, Basic Books, New York, 1984.
- BAQER, Moin, *Son Devrimci Ayetullah Humeyni* (Çev. Osman Cem ÖnerToy), Elips Kitap, Ankara, 2005.
- BÖLÜKBASI, Süha, *Azerbaijan A Political History*, I.B.Tauris & Co Ltd: London, 2011.
- HASANLI, Cemil, *Soğuk Savaş'ın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, Bağlam Yay. Kasım, 2005.
- KAFKASYALI, Ali, *İran Türkleri*, Bilge Oguz Yay. İstanbul:2010.
- KINZER, Stephen, *Ezber Bozmak İran, Türkiye ve Amerika'nın Geleceği*, İletişim Yay., İstanbul, 2011.
- KURER, Simon, *Football Against the Enemy*, Non-Fiction 1994.
- METİN, Barış, "Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- RESULZADE, Mehmet Emin, *İhtilalci Sosyalizm ve Demokrasi*, Çeviren ve Derleyen Ramin Cabbarlı, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
- SHAFFER, Brenda, *Sınırlar ve Kardesler: İran ve Azerbaycan Kimliği*, Çev: Ali Gara, Vusal Kerimov, Bilgi Üni.Yay., İstanbul, 2008.
- VURUCU, İkbâl, *Türk Kimliği'nin Yeni Boyutları Çokluktan Birliğe*, Serhat Yay., Konya, 2010.
- YENİSEY, Gülara, *İran'da Etnopolitik Hareketler 1922-2004*, Ötüken Yay., İstanbul, 2008.

Makaleler:

- BAY, Erdal, vd., "Türk Dünyası Birliği" Algısı", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 11, Sayı 21, Kış 2017, ss.55-85
- BAYIR, Emre, "Güney Azerbaycan Meşrutiyet Hareketi", *Maduniyet*, 2019:2, ss.129-137.
- BAYIR, Emre "Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46) ve Seyit Cafer Pişaveri", *Maduniyet*, İlkbahar: 2019, ss.134-150.

- ÇETİN, B. Nadir, "Toplumsal Bir Eylem Biçimi Olarak Traktör Futbol Takimi Bağlamında Jeopolitik Tasavvur Oluşturma Süreci", *International Journal of Social Science*, Number: 62, Winter I, 2017, ss. 317-331.
- ERSOY, Eyüp, "1905-1911 İran Anayasa Devrimi: İnkılap İsyân ve İhtilal", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, Eylül-Ekim 2016 Cilt: 8 Sayı:76, ss.11-21.
- GÖKDAĞ, Bilgehan A- HEYET, Rıza İran Türkleri'nde Kimlik Meselesi", *Bilig*, sayı 30: 51-84,Yaz / 2004.
- GÖL, Hacer, "Geçmişten Günümüze Azerbaycan", *Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences*, Cilt/volume:5, Sayı/Number:1, Haziran/June 2016, ss. 153-170.
- HEYET, Rıza, "Azerbaycan Milli Hükümeti'nin Kuruluşu ve Dil Politikası" Tebriz Araştırmaları Enstitüsü, Web Sitesi (Çevrimiçi) <http://tebaren.org/?p=121> , Erişim Tarihi: 05.03.2020.
- İPEK, Cemil Doğaç, "The Question of Identity Among the South Azarbaijani Turks", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, XII/1 (Yaz 2012), s.267283.
- KESKİN, Arif, "Güney Azerbaycan Milli Hareketi" 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, ASAM Yay., , Ankara, 2003, ss. 43-73.
- KIZILKAYA, Musaf, "ABD-İran Savaş Öncesinde Güney Azerbaycan (İran) Türkleri", http://www.tasam.org/tr/icerik/423/abdiran_savas_onesinde_guney_azerbaycan_iran_turkleri, Erişim Tarihi: 27.04.2019.
- KURTCEPHE, İsrail- BALCIOĞLU, M, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi: Rauf Bey Müfrezesi", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara 1992.
- MAMMAZADEH, Rafiga, "Tractor Sazi FC's fans face racist slogans of Persepolis", <https://en.axar.az/news/world/327435.html> .
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Urmiye", https://islamansiklopedisi.org.tr/urmiye_
- RASHİDİ, Vahid, "Tractor Sazi FC and the Civil Rights Movement of Turks in Iranian Azerbaijan", *The International Journal of Sport and Society* , Vol:10, Issue:2, pp.56-68.
- SARISAMAN, Sadık, "Güney Azerbaycan'da Kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti Ve Türk Kamuoyu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Güz 2018; (25): 163-184, DOI: 10.18220/kid.482219.
- SHAFFER, Brenda, "The formation of Azerbaijani Collective Identity in Iran", *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 2000, 28:3, ss.449-477, DOI: 10.1080/713687484.
- Süleymani, Sevil, "Güney Azerbaycanlıların Kimlik Arayışı ve Kadın Hareketleri" *Maduniyet*, Vol.2, Bahar, 2019.
- ŞAHİT, Babek, "Güney Azerbaycan Jeopolitiği", <http://tebaren.org/?p=2171> .
- ŞAHİT, Babek, "Milliyet Gazetesi Arşivine Göre 1979 İran Devrimi Esnasında İran Türkleri'nin Kimlik Mücadelesi" (Çevrimiçi) <http://araznews.org/tr/?p=510> , Erişim Tarihi, 14.05.2016.

-----, "Uluslararası Olaylar ve Sorunlar", *Birikim Dergisi* Aralık-Ocak 1980, C.9, S.58-59.

Web Siteleri:

https://unpo.org/members/7884_

"İran'daki Azerbaycan Türklerinin protestoları", https://www.timeturk.com/iran-daki-azerbaycan-turklerinin-protestolari/haber-88044_

"İran'daki Türklerin önderi Dr. Çehreganlı ile röportajımız" <https://www.turkishnews.com/tr/content/2011/09/20/irandaki-turklerin-onderi-dr-cehreganlı-ile-roportajimiz/>, Erişim Tarihi: 07.06.2019 , Röportaj Tarihi: Eylül 2011.

"İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaleti Raporu" *TC Tebriz Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği*, 22 Nisan 2019, <https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43345c7495406a2270a6/dogu%20azerbaycan%20eyalet%20raporu.pdf> Erişim Tarihi: 12.04.2020.

"Erdebil Bilgi Notu", T.C Tebriz Başkonsolosluğu Ticaret Ataşeliği, 16 Aralık 2019, https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43345c7495406a2270a6/Erdebil%20Bilgi%20Notu%2016.12.2019.pdf_

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7 (2020/Yaz), ss. 387-416.

Geliş Tarihi: 9 Nisan 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi/Research Article

SAFRANBOLU VE BARTIN KAZALARI CİZYE DEFTERİNİN TANITIMI VE TAHLİLİ (1846-1847)

Selahattin KAYA*

Öz

Osmanlı Devleti'nin gelir kaynakları arasında gayrimüslim tebaadan alınan vergiler önemli bir yer tutmaktadır. Bu vergilerden cizye, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden 16. yüzyıla kadar haraç, daha sonraları ise cizye adı altında toplanmıştır. Bazı dönemlerde hane, bazı dönemlerde ise birey baz alınarak toplanan cizye vergisi 1855 yılında irade-i seniyye ile bedel-i nakdî isimli askeri bedele çevrilmiş, 1909 yılında ise tamamen kaldırılmıştır. Viranşehir Kaymakamlığına bağlı Safranbolu ve Bartın kazalarına ait olan ML.VRD.CMH.d 641 kod numaralı defter 1846-1847 yılları arası dönemde ilgili kazalarda ikamet eden ve geçici bir süre için ticaret maksadıyla bulunan gayrimüslim tebaa hakkında bilgiler içermektedir. Bu çalışmanın amacı ilgili yıllarda cizye mükellefi olarak deftere kaydedilen yerli ve yabancı gayrimüslimlerin ödediği cizye miktarını, mükelleflerin icra ettiği meslekleri ve önemli görülen diğer bilgileri ortaya koymaktır. Bu bilgiler ışığında Safranbolu ve Bartın kazalarının ekonomik ve demografik durumları değerlendirilecek ve söz konusu yıllarda iki kazada yaşayan gayrimüslim nüfus ile ilgili çıkarımlarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cizye, Gayrimüslim, Cizye Defteri, Safranbolu, Bartın.

* Karabük Üniversitesi, Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi, selahattinkaya571@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-7692-845X.

The Presentation and Analysis of Jizya Registry of Safranbolu and Bartın Districts (1846-1847)

Abstract

The taxes collected from the non-muslim subjects play a crucial role among the income sources of Ottoman State. Jizya, which is among these taxes, was collected under the name of "kharaj" from the establishment period of the Ottoman State until the 16. Century, and later on as "jizya". The jizya tax, which was collected on residence basis in some periods, and on an individual basis in other periods, was converted into a commutation fee called "bedel-i nakdi" by the order of sultan in 1855, and it was completely abolished in 1919. The registry belonging to Safranbolu and Bartın Districts of Viranşehir Governorship with ML.VRD.CMH.d 641 code number, contains information about non-muslim subjects who resided in the mentioned districts and who were temporarily there for trading purposes. The objective of this study is to reveal the amount of jizya paid by local and ve foreing non-muslims registered in the book as taxpayers in the respective of, the professions performed by taxpayers and other informations regarded as significant in the respective years. In the light of this information, the economic and demographic conditions of Safranbolu and Bartın Districts will be evaluated and made inferences about non-muslims population living in two districts in the years in question.

Keywords: Jizye, Non-Muslim, The Registry of Jizya, Safranbolu, Bartın

Giriş

Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik yapısını konu alan çalışmaların sayısında son yıllarda hızlı bir artış olduğu görülmektedir. Ait oldukları yıllara dair önemli bilgiler ihtiva eden şer'iyye sicilleri, temettuat ve nüfus defterleri temelinde yapılan çalışmaların diğer önemli kaynağını ise cizye defterleri oluşturmaktadır. Bu defterlerde cizye mükellefi gayrimüslimlerin isimleri, yaşadıkları bölgeler, nüfus miktarları, fiziksel özellikleri, icra ettikleri meslekleri ve ödedikleri vergilerin miktarı yer almaktadır.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde, Maliye Nezareti Varidat Muhasebesi Defterleri, Cizye Defterleri Kataloğu'nda BOA.ML.VRD.CMH.d koduyla yer alan 641 numaralı defter, makalenin ana kaynağını teşkil etmektedir. Çalışmada defterden hareketle 1846 ve 1847 yıllarında Viranşehir

Kaymakamlığına bağlı Safranbolu¹ ve Bartın kazalarında yerli gayrimüslim reaya ve ticaret için dışarıdan gelen yabancı gayrimüslimler ile ilgili bilgiler ortaya konulmaya, ekonomik ve demografik yapıya dair bilgilere ulaşılmaya çalışılacaktır.

1. Bartın Kazasının Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Bartın, Karadeniz bölgesinin Batı kısmında bulunan bir yerleşim yeridir. Kente adını veren Bartın ırmağının Karadeniz'e ulaştığı noktanın 11 km güneydoğusunda kurulan Bartın'ın, kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Kastamonu, güneydoğusunda Safranbolu, güneyinde Karabük, batısında ise Zonguldak bulunmaktadır.²Ortaçağ'da Parthenia olarak bilinen ve Paflagonya bölgesinde yer alan Bartın'ın sınırlarını batıda Bartın (Parthenios) çayı ile doğuda Kızılırmak(Halys) nehri çizmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde Asya Eyaleti idaresinin Bithynia-Pontus bölgesinde yer alan Bartın, uzun süre deniz ticareti açısından önemli bir merkez olan ve Cenevizliler tarafından önemli bir ticaret kolonisi haline getirilen Amasra'nın gölgesinde kalmıştır. Tarihsel süreç içerisinde İyonya, Pers, Roma ve Bizans devletlerinin hakimiyetinde kalan Bartın 1461 yılında Amasra'nın Osmanlı Devleti tarafından fethiyle Osmanlı hakimiyetine girmiştir.³

Osmanlı Devleti hakimiyetine girdikten sonra Bartın, Osmanlı idari taksimatında Bolu sancağına bağlanmıştır. Bolu sancağının bir süre sonra kaldırılmasından sonra 1692-1811 yılları arasındaki dönemde voyvodalıkla yönetilmiş, 1811'de Bolu başmutasarrıflığına bağlanmıştır.⁴ Sultan II. Mahmut döneminde yapılan bir düzenlemeyle Bartın, Kastamonu eyaletine bağlı Viranşehir sancağına dahil edilmiştir. 1864'de yayınlanan yeni Vilayet Nizamnamesiyle Kastamonu vilayet statüsüne dönüştürülerek Viranşehir sancağı lağv edilmiş, Bartın yeniden Bolu sancağına bağlanmıştır. 1908 yılında Bolu, Kastamonu'dan ayrılmış ve kazalarından birini Bartın'ın oluşturduğu müstakil bir mutasarrıflık haline gelmiştir. 1920'de Bartın, Zonguldak, Ereğli ve

¹ Cizye defterinde Zağferanbolu şeklinde yazılmıştır.

² Yenal Ünal, "Bartın Adının Anlamı Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Y. 7, S. XIX, 2014, s. 468.

³ Metin Tuncel, "Bartın", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 87-88.

⁴ Bartın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Mitolojiden Gezinlere Bartın Kültür ve Turizm Envanteri*, Bartın İl Kültür ve Turizm Yayını, Ankara, 2007, s. 23.

Devrek kazaları, Bolu'dan ayrılarak Zonguldak mutasarrıflığını oluşturmuştur.⁵ Cumhuriyetin ilanından sonra 1924 yılında Zonguldak ilinin bir ilçesi olan Bartın 7 Eylül 1991'de il statüsüne getirilmiştir.

Sahip olduğu zengin orman kaynakları bakımından stratejik öneme sahip olan Bartın, Osmanlı Devletinin önemli gemi yapım merkezlerinden biri konumundaydı. Korvet isimli üç direkli ve otuz top taşıma kapasiteli savaş gemileri Bartın'da, kalyon cinsi gemiler ise Amasra'da yapılmıştır.⁶ Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin önemli kereste üretim merkezlerinde biri olan Bartın'dan, Süveyş Kanalı'nın yapımında kullanılmak üzere Mısır'a kereste sevkiyatı da yapılmıştır.

2. Safranbolu Kazasının Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Karadeniz Bölgesi'nin Batı kesiminde yer alan Safranbolu, Batı, Kuzey ve Orta Anadolu bağlantısını sağlayan Karabük iline bağlı bir ilçe merkezidir.⁷ Yerleşim yeri olarak tarihi Eskiçağlara kadar uzanan Safranbolu'nun isminin nereden geldiğiyle ilgili çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Eskiçağlarda Hadrian, Dadibra ve Paflagonya olarak isimlendirilen Safranbolu, Türklerin hakimiyetine girdikten sonra Borlu, Taraklıborlu gibi isimler ile anılmaya başlanmıştır. Safranbolu'nun günümüzde kullanılan isminin 17. yüzyılda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Safranbolu'da, safran bitkisinin oldukça bol yetişmesinden dolayı buraya Za'feranbolu, Zafranbolu gibi isimler verilmiş sonraki yıllarda ismi Safranbolu olarak benimsenmiştir.⁸

Tarihi Paleolitik Çağ'a kadar uzanan Safranbolu, yol üzerinde bulunan bir geçiş noktası olmasından dolayı stratejik önem taşımış ve çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmıştır. 14. yüzyıldaki Roma hakimiyetine kadar Safranbolu'da Hititler, Paflagonyalılar, Dorlar, Kimmerler, Lidyalılar, Persler, Kapadokyalılar ve Bitinyalılar gibi çeşitli uygarlıklar hakimiyet kurmuşlardır. M.S 395'de Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Safranbolu, Bizans Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir. Türklerin 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya düzenli biçimde yerleşmeleri sürecinde, 1075'te İznik'in Türk

⁵ Yenal Ünal, "Milli Mücadelede Bartın", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. XXV, 2016, s. 619.

⁶ Yenal Ünal, *Kuruluşunun 50. Yıl Dönümünde Bartın Limanı Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s. 79.

⁷ Hür Kalyoncu, *Cumhuriyet Kenti Karabük*, Karabük Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 29.

⁸ Feridun Emecen, "Safranbolu", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 481.

hakimiyetine girdiği dönemde Safranbolu'nun da Türklerin eline geçtiği kaynaklarda belirtilmektedir.⁹

Safranbolu, Osmanlı Devleti tarafından ilk olarak 1354 yılında Orhan Gazi döneminde oğlu Süleyman Paşa tarafından ele geçirilmiştir.¹⁰ Osmanlı Devleti'nin Fetret Döneminde (1402-1413) bir ara Candaroğlu Beyliğinin hakimiyeti altına giren Safranbolu, Çelebi Mehmet tarafından 1416 yılında bir kez daha Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girdikten sonra, 18. yüzyılın başına kadar Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı bir kaza olan Safranbolu, bu tarihten sonra Bolu sancağına bağlanmıştır. Bolu sancağının bir ara lağvedilmesinden sonra Havâs-ı Hümayun'a (padişah haslarına) dahil edilen Safranbolu voyvodalık haline getirilmiştir.¹¹ 1811 yılında Bolu ve Viranşehir isimli iki yeni sancak kurulmuş, Safranbolu Viranşehir sancağının merkez kazası olmuştur. 1864 yılında yayınlanan Vilayet Nizamnamesiyle Viranşehir sancağı 1865 yılında Kastamonu sancağına bağlanmıştır. 1870 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile Viranşehir sancağı kaldırılmış, Safranbolu'nun kaza olarak sınırları genişletilmiş ve Kastamonu sancağına bağlanmıştır.¹²

3. Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaa

Osmanlı Devleti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren çeşitli din ve milletlerden insanları hakimiyeti altına almış ve zaman içerisinde kozmopolit bir imparatorluğa dönüşmüştür. İslâm hukukuna göre tebaasını Müslüman olanlar ve olmayanlar şeklinde sınıflandıran Osmanlı Devleti'nde, Müslüman olmayanlar gayrimüslim olarak nitelendirilmiştir. İslâm dininin emirleri doğrultusunda tebaasında bulunan gayrimüslimlerin yaşama ve inanç özgürlüğü gibi temel haklarını garanti altına alan Osmanlı Devleti, *Millet Sistemi*

⁹ İlhan Şahin, "Anadolu'da Türk Yerleşmesi Sürecinde Safranbolu", *1. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 7-9; Feridun Emecen, "Taraklıborlu'dan Safranbolu'ya", *1. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 15-16.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 82.

¹¹ Mustafa Zahit Gümüsoğlu, *Safranbolu Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı (1840 - 1841)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 19-20.

¹² Bayram Canbaz, *2130 Numaralı Safranbolu Şer'iyeh Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2018, s. 19-21.

uygulamasıyla mensup oldukları dini temele alan bir anlayışla gayrimüslim tebaasını 19. yüzyılın başlarına kadar başarılı bir şekilde yönetmiştir.¹³

Bir dine bağlı kimseleri ifade etmek için kullanılan millet sisteminin temelleri Sultan II. Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle atılmıştır. Fetihden sonra üç büyük gayrimüslim topluluğa lider tayin edilmiş ve ahidnâme türünde belgeler verilmiştir.¹⁴ Millet sistemi içerisinde gayrimüslimler Rum, Ermeni ve Yahudi milleti olarak üç temel gruba ayrılmış ve ayrı ayrı patriklik, kilise ya da cemaat şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Her dini grup sahip olduğu hukuki statüyle yüksek rütbeli din adamlarından birini lider seçerek kendi içerisinde özerk dışarıda Sultan'a bağlı olarak yönetilmiştir.¹⁵Bu sistemde gayrimüslimlere, aralarındaki davaları kendi mahkemelerinde görebilme, evlenme-boşanma gibi uygulamaları kendi içlerinde yapabilme, dini ve örfi geleneklerini özgürce yaşayabilme ve gayrimenkul sahibi olabilme gibi kültürel, dinî ve hukukî alanda haklar tanınmıştır.¹⁶

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaadan, tanınan haklara karşılık bazı yükümlülükleri yerine getirmesi istenmiştir. Bu yükümlülüklerin başında *cizye* vergisi gelmektedir. Gayrimüslimlerden yıllık olarak kişi başına toplanan bir vergi olan *cizye* mükellefleri, olgunluk çağına gelmiş ya da eli silah tutan ve askerlik yapabilecek erkekler olarak belirlenmiştir. Millet sistemi içerisinde Osmanlı tebaası olan ve Müslümanlarla eşit derecede haklara sahip olan gayrimüslimler, zorunlu askerlik hizmetinden muafiyet karşılığında *cizye* ile mükellef tutulmuşlardır.¹⁷ *Cizye*'nin yanı sıra gayrimüslimlerin ödemekle yükümlü tutuldukları diğer bir vergi ise *haraç* olmuştur. Toprak vergisi kategorisinde olan *haraç*, gayrimüslimlerin sahip olduğu arazinin büyüklüğüne ve verimliliğine göre belirlenen miktarda yıllık olarak tahsil edilmiştir. Gayrimüslim tebaa, bu malî yükümlülükler yanı sıra kendi inançlarına aykırı olmayan İslâmî kurallara riayet etmek, Müslümanların dinî hassasiyetlerine, ibadetlerine saygılı olmak ve vatandaşları oldukları devletin kanunlarına uymakla yükümlü tutulmuşlardır.¹⁸

¹³ İlber Ortaylı, "Millet Sistemi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 66.

¹⁴ Gülcan Avşın Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2015, s. 15-17.

¹⁵ Ali Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, TÜRKAR Yayınları, Ankara, 2003, s. 10.

¹⁶ Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımındaki Dönemsel Değişimler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 3, S. 3, 2017, s. 14-15.

¹⁷ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 16.

¹⁸ Bilal Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 17-18.

Osmanlı Devleti'nde geniş bir coğrafyaya dağılan ve nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan gayrimüslim tebaa, millet sistemiyle 19. yüzyıla kadar başarılı bir şekilde yönetilmiştir. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde çıkarları olan Avrupa devletlerinin kışkırtmaları ve Fransız İhtilalinin getirdiği milliyetçilik akımının sonucunda millet bilincinin oluşmaya başlaması, Osmanlı gayrimüslimlerini olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁹ Gayrimüslimlerin hakları bahane edilerek iç işlerine karışılan ve ağır baskı altında kalan Osmanlı Devleti, 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanını ilan etmiştir. Müslümanlarla gayrimüslimler arasında eşitlik fikrini benimseyen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, *Osmanlılık* fikri temelinde gayrimüslimlere yeni haklar getirmiştir. Tanzimat Fermanının temelini Müslüman ve gayrimüslimlerin eşitliği oluşturmuştur. Bunun yanı sıra her Osmanlı vatandaşının can, mal, ırz güvenliği garanti altına alınmış, haksız yargılama ve vergilendirme yapılmayacağı, iltizam usulünün kaldırılacağı ve gayrimüslimlerin devlet makamlarında görev alabileceği belirtilmiştir.²⁰ Gülhane Hattı hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Müslümanlar fermanın getirdiği eşitlik prensibinden dolayı millet-i hâkime vasıflarını kaybettiklerinden fermana tepki gösterirken, gayrimüslimler getirdiği yeni haklar bakımından Gülhane Hattı'ndan memnuniyet duymuşlardır.²¹

Tanzimat Fermanının getirdiği eşitlik ve haklar konusundaki düzenlemeler gayrimüslim tebaayla alakalı tartışmaları ortadan kaldırmamış ve bu süreç 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanının ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Kırım savaşını sonlandıran Paris barış görüşmelerinin yapıldığı sırada ilan edilen Islahat Fermanı, Paris anlaşmasının 9'ncü maddesinde zikredilmiş ve Osmanlı gayrimüslimlerinin hakları meselesi uluslararası bir nitelik kazanmıştır.²² Tanzimat Fermanıyla karşılaştırıldığında Islahat Fermanı hem hazırlanış aşaması hem de gayrimüslimlere getirdiği yeni haklar bakımında farklılıklar taşımaktadır. Gülhane Hattı, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası üzerinde kendi eliyle yaptığı bir düzenleme olarak görülürken Islahat Fermanı, Kırım Savaşı esnasında Avrupalı devletlerin etkisiyle

¹⁹ Ali Güler, *a.g.e.*, s. 16.

²⁰ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 2-3.

²¹ Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006, s. 109-110.

²² Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 258.

oluşturulmuştur.²³ Fransa'nın önerileriyle hazırlanan ve ilan edilen Islahat Fermanıyla Tanzimat Fermanı'nın düzenlemeleri teyit edilmiş, din ve mezhep serbestliği, Müslüman olamayan tebaanın hak ve yetkileri, gayrimüslimlerin hukuk alanındaki hakları, askerlik hususundaki düzenlemeler, idari ve mali hükümler gibi konularda düzenlemeler yapılmıştır.²⁴Islahat Fermanı içerik yönünden incelendiğinde Müslüman ve Gayrimüslim tebaa arasında tam bir eşitlik sağlamak amacıyla ilan edildiği anlaşılmaktadır. İlan edildikten sonra hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından eleştirilmiştir. Uzun yıllar devletin her anlamda yükünü omuzlayan Müslüman-Türk tebaa, gayrimüslimlere verilen geniş haklardan dolayı rahatsızlık duymuştur. Gayrimüslimler açısından ferman getirdiği yeni haklar bakımından olumlu görülse de eşitlik prensibi gereği zorunlu askerlik yapma durumu endişelenmelerine neden olmuştur.²⁵ Gayrimüslimler lehinde ilan edilen iki fermana rağmen haklar konusundaki tartışmalar Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar devam etmiştir.

3.a. Cizye Vergisi

Cizye, İslam devletlerinde yaşayan gayrimüslim tebaadan zimmî hukuk çerçevesinde alınan şer'î bir vergidir. Sözlük anlamı *kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek*²⁶ olan cizyenin terim manası *İslam devletlerinde Müslüman olmayan tebaadan alınan vergilerden biri* şeklindedir.²⁷ Cizye uygulamasının ilk olarak İslam devletlerinde ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Mezopotamya ve Akdeniz çevresinde hüküm süren çeşitli din ve milletten devletler farklı isim ve uygulamalarla cizye benzeri vergileri farklı inançtan kimselerden toplamıştır. İslâmiyetin ortaya çıkmasından sonra cizye, Müslüman olmayan kimselerden alınan bir vergi olarak İslam devletlerinde toplanmaya başlanmıştır. İslam hukukuna göre Müslümanların hakimiyetini kabul eden gayrimüslimler inanç özgürlüğü temelinde bazı muafiyetler karşılığında Müslümanlarla eşitlik

²³ Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 187.

²⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi "Islahat Fermanı Devri 1856-1861"*, C. 6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 1-5.

²⁵ Bilal Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 63-64.

²⁶ Mehmet Erkal, "Cizye", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 42.

²⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 297.

hususunda anlaşmalar yapmışlar ve bunun karşılığı olarak cizye vergisini ödemeyi kabul etmişlerdir.²⁸

Hız. Ömer'in halifeliği döneminde cizye vergisinin toplanması hususu bazı kaidelere bağlanmış, cizye mükellefi kimseler durumlarına göre iyi, orta ve fakir olarak üç gruba ayrılmış ve ödemeleri gereken vergi de bu kritere göre belirlenmiştir. İlk olarak uygulanmaya başlandığı dönemlerden itibaren rahipler, çocuklar, kadınlar, ihtiyarlar ve bedensel olarak iş yapamayan ve fiziksel engeli olan kişilerden bu vergi alınmamıştır.²⁹Türk-İslam devletlerinin mirasçısı olarak kurulan Osmanlı Devleti zamanında cizye hükümlerinde bazı değişiklikler olduğu görülse de genel manada uygulama kriterleri aynı şekilde devam etmiştir.³⁰16. yüzyıla kadar *haraç* ya da *baş vergisi* olarak adlandırılan cizye vergisi, gayrimüslim tebaadan *maktû* ya da '*ale'r-ru'ûs* olarak iki şekilde toplanmıştır. Maktû' cizye, fetih zamanında sulh yoluyla belirlenirken '*ale'r-ru'ûs* cizye, mükelleflerin malî durumları dikkate alınarak âlâ(yüksek), evsât(orta) ve ednâ(aşağı) olarak üç aşamalı belirlenmiştir.³¹

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaki topraklarda yaşayan ve 14 yaşını dolduran her erkek gayrimüslim vergi mükellefi olarak cizye defterine kaydedilir ve bu vergiyi 75 yaşını dolduruncaya kadar ödemekle yükümlü tutulurdu. Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerden toplanması gereken cizye miktarını hane sayısı üzerinden fikhî cizye hükümlerine göre belirlemeye çalışmış, ancak zamanla para biriminde meydana gelen değer kaybı nedeniyle toplanan cizye miktarında bölgeden bölgeye farklılıklar görülmüştür.³² Bu farklılıklara rağmen âlâ, evsât ve ednâ kategorisinde herhangi bir değişiklik olmamıştır.³³

Cizye uygulamasının esaslarının yeniden belirlenmesinde 1691 tarihinde Köprülü Fazıl Ahmet Paşa tarafından yapılan cizye reformu önemli bir yer

²⁸ Ufuk Gülsoy, "Cizye'den Vatandaşlığa; Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni", *Türkler*, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 143.

²⁹ Mehmet Erkal, *a.g.md.*, s.43.

³⁰ Halil İnalçık, "Cizye", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 45.

³¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinin Gayrimüslim Tebaasının Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1996, s. 45.

³² *Cizye vergisinin miktarının imparatorluğun her yerinde aynı miktarda olmadığı görülmektedir. Bu miktar muhtelif yer ve zamanlarda yirmi beş akçe ile seksen akçe arasında değişiklik göstermiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Ne'şet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.5, S.5, 1947, s.495).*

³³ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar", *Belleten*, LV/213, 1991, s. 373.

tutmaktadır.³⁴ Yayınlanan fermanla cizye vergisinin hane temelinde değil, belirli bir yaşa gelen bütün yetişkin erkek nüfustan toplanmasına, maktû sistem ile bazı muafiyetlerin kaldırılmasına karar verilmiştir.³⁵ Yeni sistemde herkes birey baz alınarak cizye mükellefi yazılmış ve cizyelerini ödeyen gayrimüslimlere ödeme yaptıklarına dair *kâğid* ya da *varak* ismi verilen makbuz niteliğinde³⁶ sarı, beyaz ve kırmızı renkte resmi belge verilmeye başlanmıştır.³⁷

1691 cizye reformunun getirdiği diğer bir önemli yenilik, cizye muhasebesinin öneminin artması ve maliyenin en önemli gelir kalemlerinden biri haline gelmesidir. Reformla birlikte cizye gelirlerinin merkezde toplanmasına karar verilmiş ve yapılan düzenlemeler sonucunda cizye muhasebesi genişletilerek etkinliği artırılmıştır.³⁸ Osmanlı Devleti, özellikle 17. yüzyılda devletin içinde bulunduğu malî durumdan ötürü cizye vergilerinin toplanmasına daha fazla özen göstermeye başlamıştır. Cizye, dinî bir vergi olarak görüldüğünden toplanması ve harcaması hususuna özel bir ilgi gösterilmiş, cizye toplamada görevlendirilecek memurlar özenle seçilmiştir. Ayrıca bu dönemde cizye vergisinin toplanması esnasında meydana gelebilecek yolsuzlukların önüne geçmek için tahsil işlemlerini yapan *cizyedâr* isimli görevlilerin güvenilir kimselerden olmasına dikkat edilmiş³⁹ ve dönemin defterdarının, cizye muhasebecisinin ve vergiyi toplayan kimsenin mührünün cizye defterinde bulunmasına karar verilmiştir.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde cizye vergisiyle ilgili önemli değişikliklerin görüldüğü diğer bir zaman dilimi ise 19. yüzyıl olmuştur. II. Mahmut Dönemi'nde 1834 yılında yayınlanan bir fermanla cizye mükellefi gayrimüslimlerin ödemeleri gereken vergi miktarının ednâ' da 15, evsât' ta 30 ve

³⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Basımevi, İstanbul, 2010, s. 164.

³⁵ Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalıcık-Şevket Pamuk, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2001, s. 38.

³⁶ *Gayrimüslimlere verilen cizye makbuzunun üzerinde; gayrimüslimlerin cizyesi (Cizye-i Gebran) yazısı ve üzerinde beş tane mühür bulunurdu. Cizye kağıtlarına, cizyenin sınıfı, cizyenin senesi (Hicri), baş hazinedarın, cizye muhasebecisinin ve cizye mültezimin ismi yazılırdı.* (Ayrıntılı bilgi için bkz: Boris Christof Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", *Bellekten*, VIII/32, 1944, s. 623).

³⁷ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât (Olayların Özü)* 1689-1694, C. 3, Çev. Abdülkadir Özcan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979, s. 73-74.

³⁸ Behçet Loklar, *Tanzimat Dönemi'nde Biga Sancağında Cizye Rejimi*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2012, s.42.

³⁹ İbrahim Özçoşar-Hüseyin Haşimi Güneş, "Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağının Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası:375)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, 2006, s. 161-162.

⁴⁰ Nedkoff, *a.g.m.*, s. 643.

âlâ' da 60 kuruş⁴¹ olması kararlaştırılmıştır.⁴² Tanzimat Dönemi' ne gelindiğinde cizye vergisinin toplanma biçiminde değişikliğe gidildiği görülmektedir. Devlet, bu dönemde cizye tahsilinde daha önce yerel olarak uygulanan maktû meblağ alınması usulünü bütün ülkede yaygınlaştırıp cizyedârlık memuriyetini kaldırmıştır.⁴³

Tanzimat ve sonrası dönemde gayrimüslimlerin de askere alınması ve cizyeden muaf tutulması tartışmaları 1855 yılında ilan edilen fermanla yeni boyuta taşınmıştır. Osmanlı ordusunda askerlik yapmaya sıcak bakmayan gayrimüslimlerin tepkileri ve Kırım savaşının siyasi ortamında Avrupalı devletlerin baskılarıyla Osmanlı Devleti 1855 yılında yayınladığı bir fermanla cizye vergisinin kaldırıldığını ve *bedel-i nakdî* isimli bir uygulamayla gayrimüslimlerin devlet tarafından belirlenecek bir miktar parayı ödeyerek askerlikten muaf olacaklarını ilan etmiştir.⁴⁴ Cizye vergisinin bir devamı niteliğinde olan bedel-i nakdi uygulaması 7 Ağustos 1909 tarihli kanunla tamamen kaldırılmış ve herkes için mecburî askerlik sistemi getirilmiştir.⁴⁵

4. Safranbolu ve Bartın Kazalarının 1846-1847 Tarihli Cizye Defterinin Özellikleri ve İçeriği

H. 1262-1263/M.1846-1847 tarihli cizye defteri Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi'nde yer alan Maliye Varidat Muhasebesi kataloğunda kayıtlıdır. Bu defterin yanı sıra Bartın ve Safranbolu kazalarına ait Devlet Arşivinde 4 adet cizye defteri daha bulunmaktadır.⁴⁶ Toplamda 33 varaktan oluşan bu defterin orijinal sayfa numaraları bulunmamaktadır. Sayfa numaraları defterin tasnif işlemini sırasında devlet arşivinde çalışan görevliler tarafından verilmiştir.

Defterde 1846 ve 1847 yıllarında Safranbolu ve Bartın'da ikamet eden yerli ve yabancı gayrimüslim reaya hakkında bilgi bulunmaktadır. Deftere

⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu vilayet kanunnamelerine göre, bir zımmî (gayrimüslim) reayadan cizye vergisinin alınabilmesi için evinden, bağından ve evin içindeki döşekten başka koyun, keçi, hububat, şarap gibi mahsullerinden üç yüz akçe tutarında malı olması şarttır, üç yüz akçelik gücü olmayanlardan hiçbir şey alınmaz. (Ne'şet Çağatay, "a.g.m", s. 494).

⁴² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 176.

⁴³ Ali Akyıldız, "Tanzimat" a.g.md., s. 4.

⁴⁴ Ufuk Gülsoy, a.g.m, s. 151.

⁴⁵ Nedkoff, a.g.m, s. 630.

⁴⁶ ML.VRD.CMH.d 291 (Bartın-Kastamonu) 3 varak. ML.VRD.CMH.d 449 (Safranbolu-Bartın) 13 varak. ML.VRD.CMH.d 643 (Safranbolu-Bartın) 15 varak. ML.VRD.CMH.d 1308 (Safranbolu Yazı Karyesi) 8 varak.

kaydedilen cizye mükellefi gayrimüslimlerin baba isimleri, lakapları, fiziksel özellikleri, icra ettikleri meslekler ve vermekle yükümlü oldukları cizye tutarı âlâ, evsât ve ednâ şeklinde üç kategoride deftere yazılmıştır.⁴⁷

Defterin sonunda söz konusu iki kazada bulunan gayrimüslimlerden toplanan cizye tutarı toplamının 11.625 kuruş olduğu belirtilmiştir. Defterin değerlendirilmesi aşamasında Safranbolu ve Bartın'da bulunan gayrimüslimlerden toplanan cizye miktarı ayrı ayrı toplanarak defterin sonunda verilen toplam meblağ teyit edilmiştir. Defterin içeriği incelendiğinde altı bölüm halinde tanzim edildiği görülmektedir. Birinci bölümde Safranbolu kazasının Kıran köyünde ikamet eden gayrimüslimlerin isimleri, fiziksel özellikleri, meslekleri ve ödemekle yükümlü oldukları cizye tutarının miktarı yazılmış ve bu bölümün sonunda kaç kişinin ne tür vergi verdiği belirtilerek genel toplam verilmiştir. İkinci bölümde Safranbolu kazasına bağlı Zımmîyân-ı Yazı⁴⁸ köyünde cizye mükellefi gayrimüslimlerin isimleri yazılmıştır. Yine bu bölümde birinci bölümde olduğu gibi cizye mükellefleri hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümün başında herhangi bir başlık ya da tarih bulunmamaktadır. Bölümün içeriği incelendiğinde geçici olarak muhtelif bölgelerden gelen gayrimüslim reaya hakkında bilgiler verildiği anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu yabancı gayrimüslimlerin Safranbolu'da mı yoksa Bartın'da mı bulduklarıyla ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Defteri dördüncü bölümünde *Kazâ-yı Bartın* başlığı altında Bartın'da ikamet eden gayrimüslim reaya hakkında bilgiler verilmiştir. Önceki bölümlerden farklı olarak bu bölümde cizye mükellefi kimselerin isimleri ve fiziksel özellikleri yazılmış ancak herhangi bir meslek bilgisine yer verilmemiştir. Beşinci bölümde Bartın'da ticaret için bulunan yabancı gayrimüslim reaya hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kısımda ismi yazılan gayrimüslimlerin nereden geldikleri, fiziksel özellikleri ve vermeleri gereken vergi tutarı yazılmış, ancak hangi meslekten oldukları yazılmamıştır. Altıncı bölümde yine Bartın kazasına bağlı Kıran mahallesinde bulunan yerli gayrimüslim reaya hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde de yine önceki bölümlerde olduğu gibi ismi yazılan kimselerin fiziksel özellikleri ve vermesi gereken vergi miktarı yazılmıştır.

⁴⁷ II. Mahmut döneminde 1834 tarihinde yayınlanan bir ferman ile cizye mükellefi gayrimüslimlerin ödemeleri gereken cizye miktarı ednâ'da 15, evsât'ta 30 ve âlâ'da 60 kuruş olarak belirlenmiştir. Deftere yazılan cizye miktarları, 1834 tarihli fermanla belirlenen miktarla aynıdır.

⁴⁸ Yazıköy.

Defter incelendiğinde Safranbolu kazasında bulunan Kıran ve Zimmîyân-ı Yazı köyünde bulunan gayrimüslim reayanın hane bazında cizye mükellefi kimseler olarak yazıldığı görülmektedir. Bu iki bölüm dışında diğer bölümlerde yazılan kişilerin deftere nefer olarak kaydedildiği görülmektedir. Her bölümde cizye vermekle mükellef herkes deftere kaydedilmiş, ancak ticaret ya da başka amaçlarla cizye toplanması esnasında şehir dışında olanların isimlerinin yanına nerede oldukları ve vermeleri gereken cizye miktarı derkenar olunarak, bu kişilerin vermesi gereken cizye miktarı genel toplama dahil edilmemiştir.

Defterde vergi mükellefi olup vergisini çeşitli sebeplerden dolayı vermeyen gayrimüslimlerin isimleri tespit edilmiş ve bu kişilerin vermesi gereken cizye miktarı da yine genel toplama dahil edilmemiştir. Cizyelerini vermeyen gayrimüslimlerin vergilerini neden vermedikleri isimlerinin hemen yanında belirtilmiştir. Bu sebeplerin başında 'ame'l-mânde (iş yapamaz durumda olan) olmak, cizyesini vermektan imtina etmek, meczûb ya da mecrûh(yaralı) olmak, cizye vergisini ödemeye yaşı tutmamak ve cizyesini vermemek için firar etmek gelmektedir.

5. 1846-1847 Tarihleri Arasında Safranbolu Kazasının Kıran Köyünde Cizye Veren Yerli Gayrimüslimler

1846-1847 yıllarında Safranbolu kazasına bağı Kıran köyünde cizye mükellefi olarak yazılan hane sayısı 248'dir. Deftere yazılan haneler içerisinde vergi mükellefi olarak yazılan kişi sayısı toplamı 548'dir. Safranbolu kazasının nüfus defterleri incelendiğinde 1258/1843⁴⁹ yılında Kıran köyünde 274 gayrimüslim hanesi bulunurken bu sayı 1267/1851⁵⁰ yılında 252'dir. Bu yıllar arasında köyde bulunan gayrimüslim nüfusun sayısında azalma olduğu görülmektedir. Kıran köyünde yaşayan gayrimüslim tahmini nüfusunun 1843 yılında 1370 kişi, 1.851 yılındaysa 1260 kişi olduğu görülmektedir.⁵¹ Kıran köyünde yaşayan gayrimüslimlerin genellikle Rum milletinden oldukları anlaşılmaktadır. 1843⁵² yılında Safranbolu'da yaşayan Müslüman hane sayısına bakıldığında, kaza merkezindeki mahallelerde 926, köylerde 2309 hane

⁴⁹ BOA, NFS.d.789, 1258/1843.

⁵⁰ BOA, NFS.d.790, 1267/1851.

⁵¹ *Tahmini nüfus hesaplamaları, hane sayıları ailede yaşayan kişi sayısı olarak öngörülen 3, 4 veya 5 rakamlarıyla çarpılarak yapılmaktadır. Bu çalışmada nüfus tahminleri hane sayılarının 5'le çarpımından elde edilen sonuçlara göre belirlenmiştir.*

⁵² BOA, NFS.d.787, 1258/1843. BOA, NFS.d.788, 1258/1843.

mevcuttur. Müslüman nüfusunun 1843 yılında 16.175 kişi olduğu anlaşılmaktadır.⁵³

Safranbolu kazasındaki cizye mükellefi kimselerden bazılarının cizye toplanması esnasında şehir dışında olduğu görülmüş ve bu kimselerin isimlerinin yanına nerede oldukları ve vermeleri gereken cizye miktarları belirtilmiştir. Cizye vermesi gereken ancak şehir dışında olan kişi sayısı 164'tür. Bunlar da 4'ü âla, 72'si evsât ve 88'i ednâ vergi mükellefi kategorisindedir.

Cizye toplanması esnasında Kıran köyünde olup cizyesini veren gayrimüslim reaya sayısı 361 kişidir. Bunlardan 4'ünün âla, 147'sinin evsât ve 210'unun ednâ vergi mükellefi kategorisinde cizye ödedikleri görülmektedir. Verilen cizye miktarlarına bakıldığında Kıran köyündeki gayrimüslimlerin çoğunun fakir durumda, yani ednâ kategoride yazıldığı görülmektedir.

Kıran köyünde cizye mükellefi olup cizyesini vermeyen kişi sayısı 23'tür. Bu kişiler çeşitli sebeplerle cizyelerini beyan etmemişlerdir. Bunların başında 10 kişi ile 'ame'l-mânde yani iş göremeyecek durumda olanlar gelmektedir. Bunu 6 kişiyle cizyesini vermeyenler takip etmiştir. Diğer cizye vermeyen kimseler 2 kişi meczup, 2 kişi firari, 2 kişi cizye vermeye yaşı tutmayan ve 1 kişi de mecruh, yani yaralı olarak deftere kaydedilmiştir. Cizyesini beyan etmeyen 23 kişi vergi mükellefi olarak deftere yazılmış, ancak ödemeleri gereken tutar toplama dahil edilmemiştir. Bölümün sonunda cizye mükellefi olarak 525 kişi yazılmış, şehir dışında olan kişiler ve ödemekle yükümlü oldukları vergi miktarı genel toplama dahil edilmemiştir. Bu köyde cizye toplanması esnasında hazır bulunan 361 kişiden alınan vergi miktarı toplamının 7.800 kuruş olduğu bölüm sonunda yapılan hesaplama işlemi ile belirtilmiştir.

Defterde cizye mükellefi olarak yazılan gayrimüslimlerin lakaplarına, fiziksel özelliklerine ve mesleklerine dair de bilgiler verilmiştir. Defterde bulunan kimselerin fiziksel özellikleri belirtilirken uzun, orta ya da kısa boylu oldukları, saçları ve sakallarının ne renk olduğu ve ten renkleri başlıca verilen bilgiler arasındadır. Fiziksel özelliklerin verilmesinden sonra kişinin hangi meslekle uğraştığı belirtilmiş, cizye veren kişinin baba ismi ve kendi ismi yazılarak ödediği vergi miktarı hemen alt kısma kaydedilmiştir. Kıran köyünde 23 farklı meslekle uğraşıldığı defterde verilen bilgilerden anlaşılmaktadır.

⁵³ 1840-1841 yılları arasında Safranbolu kazasının merkez mahallelerindeki Müslüman hane sayısı 1.116, tahmini nüfus sayısıysa 5580 kişidir. Aynı yıllar arasında köylerde bulunan hane sayısı 2292, tahmini nüfus sayısı ise 11460 kişidir. (Mustafa Zahit Gümüsoğlu, *Safranbolu Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı (1840-1841)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 23-28).

Safranbolu'daki zanaat gruplarının lonca sistemiyle örgütlendiği göz önüne alındığında gayrimüslimlerin meslek grupları içerisinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu mesleklerin başında 190 kişi ile dikiçilik⁵⁴, 37 kişi ile kalaycılık, 31 kişi ile kuyumculuk ve duvarcılık, 24 kişi ile terzilik gelmektedir. Diğer meslek grupları ve ödedikleri vergi miktarları tablo ve grafik şeklinde detaylı bir olarak değerlendirilmiştir.

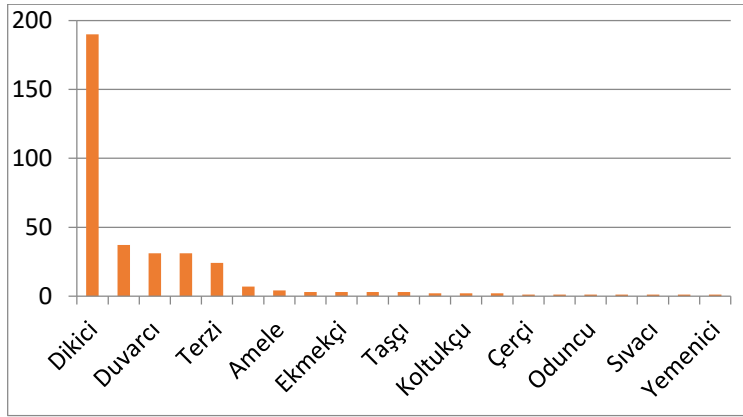
Tablo-1: Kıran Köyünde Gayrimüslimlerin İcra Ettikleri Meslekler ve Verdikleri Cizye Vergileri (1846-1847)

Meslek	Kişi Sayısı	Â'lâ Vergi	Evsât Vergi	Ednâ Vergi
Amele	4	-	-	4
Attar	3	-	2	1
Boyacı	2		1	1
Çerçi	1	-	-	1
Dikiçi	190	2	88	100
Değirmenci	4	-	2	2
Duvarcı	31	-	15	16
Ekmekçi	3	-	1	2
Eskici	10	-	1	9
Esbabcı	3	2	1	-
Kalaycı	37	1	19	17
Koltukçu	2	1	1	-
Kuyumcu	31	1	25	5
Kürkçü	1	-	2	-
Oduncu	1	-	-	1
Pabuççu	1	-	-	1
Poğcacı	2	-	1	1
Sıvacı	1	-	1	-

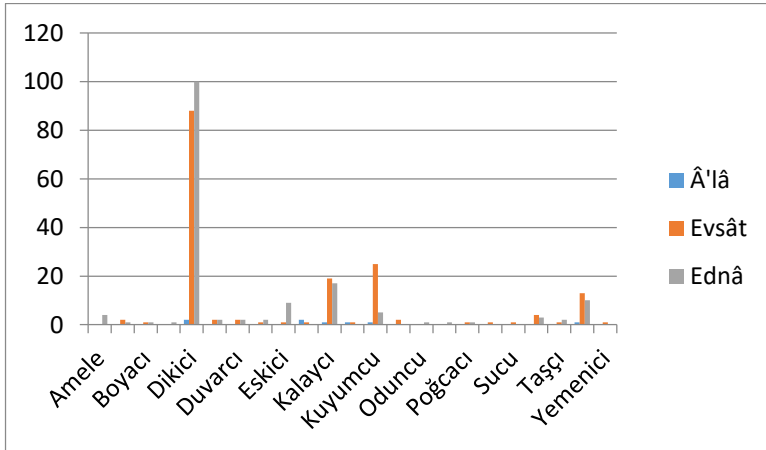
⁵⁴ Tekstil ve giyim imal eden bir esnaf grubu.

Sucu	1	-	1	-
Tacir	7	-	4	3
Taşçı	3	-	1	2
Terzi	24	1	13	10
Yemenici	1	-	1	-

Grafik-1: Kıran Köyünde İcra Edilen Mesleklerin Grafikselsel Dağılımı (1846-1847)

Grafik-2: Kıran Köyünde Cizye Veren Meslek Gruplarının Ödedikleri Cizyelerin Âlâ, Evsât ve Ednâ Kategorilerinde Grafikselsel Dağılımı (1846-1847)

6. 1846-1847 Yıllarında Safranbolu Kazasının Zımmîyân-ı Yazı Köyünde Cizye Veren Yerli Gayrimüslimler

1846-1847 yıllarında Safranbolu kazasına bağlı Zımmîyân-ı Yazı köyünde⁵⁵ cizye mükellefi olarak yazılan hane sayısı 108, cizye mükellefi olarak yazılan kişi sayısı 192'dir. Yazı köyünde 1258/1843⁵⁶ yılında 127 gayrimüslim hanesi bulunurken bu sayının 1267/1851'de⁵⁷ 108 hane olduğu görülmektedir. 1843-1851 yılları arasında Yazı köyde ikamet eden gayrimüslimlerin sayısında azalma olduğu nüfus defterlerinden anlaşılmaktadır. Yazı köyde bulunan gayrimüslimlerin tahmini nüfus sayısına bakıldığından 1843 yılında 635 kişi, 1851'de 540 kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Defterde belirtilen 192 kişiden 95'i cizye toplanması esnasında şehir dışında oldukları için isimleri yanına nerede oldukları ve kaç kuruş cizye ödemeleri gerektiği derkenar edilmiştir. Bu kimseler haricinde 12 kişi vergi mükellefi olarak deftere kaydedilmiş, ancak Kıran köyünde olduğu gibi çeşitli sebeplerden dolayı cizye ödemelerini yapmamışlardır. Bunların başında 6 kişi ile ame'l-mânde, yani iş göremez durumda olanlar gelmektedir. 5 kişi ödemesi gereken cizye miktarını ödemiş ve 1 kişinin de firar ettiği deftere kaydedilmiştir.

Cizyesini ödemeyen kişi sayısı düşüldükten sora cizye vermekle yükümlü kişi sayısı 180'dir. Bunlardan 3'ünün âlâ, 96'sının evsât ve 81'inin ednâ vergi mükellefi kategorisinde cizyelerini ödedikleri görülmektedir. Bu bölümün sonunda şehir dışında olan 95 kişinin ödemesi gereken cizye miktarı genel toplamdan düşüldükten sonra cizye tahsili esnasında köyde hazır bulunan 85 kişiden toplam 1995 kuruş tahsil edildiği belirtilmiştir. Cizyesini ödeyen 85 kişiden 1'i âlâ, 49'u evsât ve 35'i ednâ kategoride cizyelerini ödemişlerdir. Bölüm sonunda verilen bilgiler doğrultusunda genel toplamda hata yapıldığı görülmektedir. Cizye defterini tutan kâtip, bu kısımda sadece evsât ve ednâ cizye toplamını hesaplayarak genel toplamın 1995 kuruş olduğunu belirtmiş, 60 kuruşluk 1 adet âlâ vergiyi genel toplama dahil etmemiştir. Genel toplamda yazılan cizye kategorilerine göre Yazı köyü gayrimüslimlerinden tahsil edilen toplam cizye tutarının 2055 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁵ 1258/1853 tarihli Safranbolu kazası nüfus defterine Müslüman Yazı köyü olarak bir bölüm kaydedilmiş ve 241 hane yazılmıştır. Bu bilgi doğrultusunda Yazı köyde sadece gayrimüslim nüfus değil Müslüman nüfusun da yaşadığı anlaşılmaktadır. (BOA, NFS.d.787, 1258/1843).

⁵⁶ BOA, NFS.d.789, 1258/1843.

⁵⁷ BOA, NFS.d.790, 1267/1851.

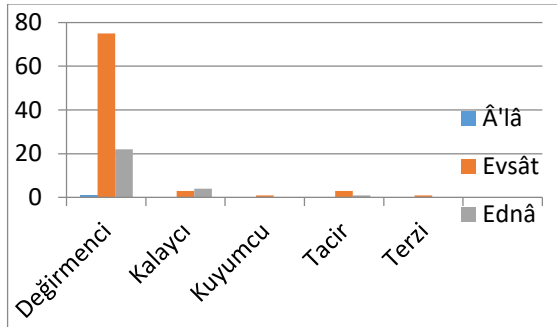
Kıran köyü ile karşılaştırıldığında hem deftere yazılan hane sayısı hem de icra edilen meslek türleri bakımından Yazı köyün daha az potansiyeli olduğu anlaşılmaktadır. Yazı köyde 5 farklı meslek isminin deftere yazıldığı görülmüştür. Bu mesleklerin başında 98 kişinin icra ettiği değirmencilik gelmektedir. Değirmenciligi 7 kişi ile kalaycılar, 4 kişi ile tacirler, 1 kişi ile kuyumcu ve 1 kişi ile terzi takip etmektedir.

Tablo-2: Safranbolu Kazasına Bağlı Zimmîyân-ı Yazı Köyünde İcra Edilen Meslekler ve Ödenen Cizye Vergileri (1846-1847)

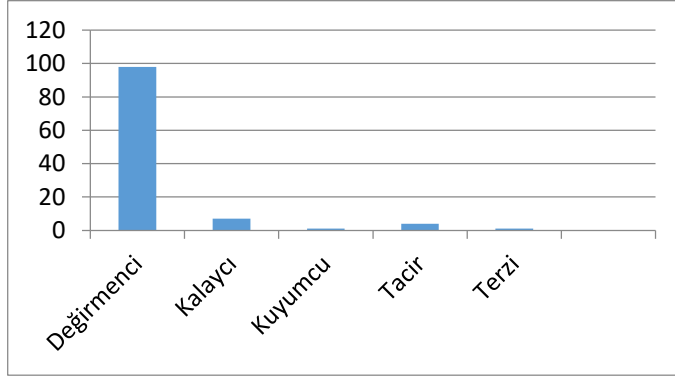
Meslek	Kişi Sayısı	Â'lâ Vergi	Evsât Vergi	Ednâ Vergi
Değirmenci	98	1	75	22
Kalaycı	7	-	3	4
Kuyumcu	1	-	1	-
Tacir	4	-	3	1
Terzi	1	-	1	-

Meslek guruplarının ödediği cizye tutarının kategorik dağılımına bakıldığında vergilendirmenin evsât ve ednâ kategorilerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Deftere cizye mükellefi gayrimüslimler yazılırken icra ettikleri meslek ve kazançlarına göre bir cizye miktarı tahakkuk ettirildiğinden köy halkının ekonomik durumunun orta ve alt seviyede olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik-3: Zimmîyân-ı Yazı Köyündeki Meslek Gruplarının Ödedikleri Cizye Vergilerinin Kategorik Dağılımı (1846-1847)

Grafik-4: Zımmîyân-ı Yazı Köyünde İcra Edilen Mesleklerin Grafikselsel Dağılımı(1846-1847)

7. 1846-1847 Yıllarına Ait Cizye Defterinde Bulunan Yabancı Gayrimüslim Reaya

Safranbolu kazasında bulunan Zımmîyân-ı Yazı köyünden sonra deftere yazılan bölümün başında Bartın ya da Safranbolu kazalarından birini işaret eden bir başlık bulunmamaktadır. Bu bölümde başka yerlerden ticaret amacıyla gelen gayrimüslimler ve haklarında verilen bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Defterin beşinci bölümünde Bartın kazasında bulunan yabancı gayrimüslimlerden bahsedilmesi ve Safranbolu'da bulunan gayrimüslim nüfus ve meslek kollarının çeşitliliği göz önüne alındığında bu bölümde ismi zikredilen kimselerin Safranbolu kazasında oldukları tahmin edilmektedir. Bu bölümde 26 gayrimüslimin ismi zikredilmiştir. Önceki bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de kişilerin lakapları, fiziksel özellikleri, nereden geldikleri ve ödemeleri gereken cizye miktarları kaydedilmiştir.

Bu bölümde bulunan 26 kişiden 23'ü cizyelerini ödemiş, 1 kişi yaşı tutmadığı için cizye mükellefi olarak yazılmamış, iki kişinin neden cizyelerini ödemedikleri belirtilmemiştir. Bu bölümde ödenen cizyelerin kategorik olarak dağılımı ise 3 evsât ve 20 ednâ şeklinde olmuş, âlâ kategoride kimse yazılmamıştır. Bu 23 kişiden tahsil edilen toplam cizye miktarı 390 kuruş olarak bölüm sonuna yazılmıştır. Şehir dışından gelerek ticaret ya da başka amaçlarla bölgede buldukları anlaşılacak yabancı gayrimüslimlerin geldiği yerler incelendiğinde 11 kişi ile Ankara'nın ön plana çıktığı görülmektedir. Ankara'dan sonra en çok yabancı geldiği şehir Trabzon olup, bunu Sinop, Kastamonu, Kayseri, Geyve ve İzmit takip etmiştir.

Tablo-3: 1846-1847 Yıllarına Ait Cizye Defterine Kaydedilen Yerli Olmayan Gayrimüslimler ve Geldikleri Yerler

Geldikleri Yer	Â'lâ Vergi	Evsât Vergi	Ednâ Vergi	Toplam
Ankara		1		1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Ankara			1	1
Geyve		1		1
İzmit			1	1
Kastamonu			1	1
Kayseri		1		1
Sinop			1	1
Sinop			1	1
Trabzon			1	1
Trabzon			1	1
Trabzon			1	1
				20

8. Bartın Kazasında Bulunan Yerli Gayrimüslimler

Bartın'da bulunan yerli gayrimüslim isimlerinin kaydedildiği defterin ilgili bölümünde 13 kişinin ismi zikredilmiştir.⁵⁸ Burada; kişilerin fiziksel

⁵⁸ 1267/1851 tarihli Safranbolu kazası nüfus defterine Bartın kazasında ikamet eden 15 gayrimüslim ismi yazılmıştır (BOA.NFS.d.790, 1267/1851, s. 9).

özellikleri, varsa lakapları ve ödedikleri cizye miktarları verilmiş, herhangi bir meslek bilgisine yer verilmemiştir. Mükellef olarak yazılan 13 kişiden tamamının cizyesini ödediği görülmektedir. Bartın'da bulunan yerli gayrimüslimlerin ödedikleri cizye vergisi kategorik olarak 2 evsât ve 11 ednâ şeklinde olmuştur. Yine önceki bölümlerde olduğu gibi bu bölümün sonuna tahsil edilen cizye miktarı 225 kuruş olarak yazılmıştır.⁵⁹

9. Bartın Kazasında Ticaret Maksadıyla Bulunan Yabancı Gayrimüslimler

Bartın kazasında ticaret yapmak için bulunan yabancı gayrimüslim reaya başlığı altında toplam 14 gayrimüslim ismi deftere kaydedilmiştir. Önceki bölümlerde olduğu gibi burada da kişilerin fiziksel özellikleri, lakapları, nereden geldikleri ve ödemeleri gereken vergi miktarları belirtilmiştir. Bartın'a ticaret yapmak maksadıyla gelen yabancı tüccarların geldikleri yerler Yanya, Ankara, Kastamonu ve Sinop olarak belirtilmiştir. Cizyelerini burada ödeyen yabancı gayrimüslimlerden 1'i âlâ, 7'si evsât ve 6'sı ednâ vergi mükellefi kategorisindedir. Bu bölümde tahsil edilen toplam cizye miktarı 360 kuruş olarak yine bölüm sonuna yazılmıştır.

10. Bartın Kazası Kıran Mahallesinde Bulunan Gayrimüslimler

Defterin son bölümünde Kıran mahallesinde ticaretle uğraşan gayrimüslimler başlığı altında 27 kişinin ismi zikredilmiştir. Bu kimselerin yine fiziksel özellikleri, varsa lakapları ve ödedikleri cizye miktarları belirtilmiş, ancak ne işle meşgul oldukları yazılmamıştır. Cizye mükellefi olarak yazılan 27 kişinin tamamının cizyesini ödediği Kıran mahallesinde 14 kişi evsât, 13 kişi ednâ kategoride vergi ödemiştir. Defterin sonunda 27 kişiden tahsil edilen cizye tutarının 615 kuruş olduğu belirtilmiştir.

⁵⁹ *Bartın kazasında yaşayan halkın çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmakla birlikte farklı inanç ve mezhepten kimseler de bulunmaktadır. Bunların başında sayıları 1225 olan Rumlar gelmekte, Ermeni ve Kıpti nüfusa da rastlanmaktadır. 1844 yılında yapılan nüfus sayımında Bartın'da 2561 Müslüman ve 20 Ermeni nefer bulunmaktaydı. 1844 yılında yapılan diğer bir sayımda ise 142 Müslüman, 1 Kıpti, 1 Rum ve 147 Ermeni neferin ismi deftere kaydedilmiştir. Aynı tarihte yapılan diğer bir sayımda, 2455 Müslüman hane, 4 Kıpti Müslim hane, 6 Kıpti Ermeni hane, 7 Rum hane ve 6 Ermeni hane nüfus defterine yazılmıştır (Ramazan Arslan, XIX. Asırda Bartın Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı, Bartın Üniversitesi Yayınları No: 34, Bartın, 2019, s. 26-27).*

Defterin en sonunda, yazılan ve toplanan cizye miktarının 11.445 kuruş olduğu belirtilmiştir. Hemen alt kısmında defter tutulduğu esnada eksik olduğu belirtilen 12 ednâ cizye vergisinin tutarı olan 180 kuruş genel toplama eklenerek cizye defterinde tahsil edilen vergi miktarının 11.625 kuruş olduğu belirtilmiştir. Defterin son varağının en son kısmında toplanan cizye miktarı ile ilgili açıklama yazılmış, en alt kısımda görevli ve hazır bulunan kişilerin mühürleri yer almıştır.

Sonuç

Araştırma konusunu teşkil eden Viranşehir kaymakamlığına bağlı Safranbolu ve Bartın kazalarına ait H.1262-1263/M.1846-1847 tarihli defterin 1846-1847 yılları arasında ilgili iki kazanın ekonomik ve demografik yapısıyla ilgili önemli bilgiler içerdiği görülmüştür. Cizye defterine kaydedilen verilerden hareketle Safranbolu ve Bartın kazalarında yaşayan gayrimüslimlerin yerleşim yerleri, hane sayıları, gelir durumları, meslekleri ve ödedikleri vergilere göre meslek dağılımları değerlendirilmiştir.

Safranbolu kazasında bulunan gayrimüslim reaya hakkında deftere kaydedilen bilgiler ışığında, Safranbolu'da yaşayan gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetlerinin çeşitli olduğu görülmektedir. Kıran köyünde yaşayan gayrimüslimlerin 23 farklı meslek dalı ile uğraştığı tespit edilmiş, özellikle dükkanlık ve kalaycılık mesleklerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Deftere yazılan cizye vergilerinin miktarından hareketle 1846-1847 yıllarında Kıran köyünde yaşayan gayrimüslimlerin ekonomik durumlarının orta-düşük seviyede olduğu anlaşılmaktadır.

Safranbolu kazasında cizye defterine kaydedilen diğer bir yerleşim yeri Zımmîyân-ı Yazı köyüdür. 108 hane ve 192 kişinin isminin kaydedildiği Yazı köyünde ikamet eden gayrimüslimlerin, Kıran köyünde ikamet edenlere göre hem nüfus bakımından hem de icra ettikleri meslekler bakımından daha az potansiyele sahip olduğu görülmüştür. Değirmencilik mesleğinin ön plana çıktığı Yazı köyünde tarımın daha yoğun bir çalışma alanı olduğu anlaşılmaktadır. Yazı köyünde deftere kaydedilen gayrimüslim reayanın ödedikleri vergi bakımında ekonomik durumlarının Kıran köyündekiler gibi orta-alt düzeyde olduğu görülmüştür. Safranbolu kazası Kıran ve Yazı köylerinde toplam 356 gayrimüslim hanenin kaydedildiği cizye defteri, 1846-1847 yıllarında Safranbolu'da ikamet eden tahmini zimmi nüfus hakkında bilgi

vermesi bakımından önemlidir. Belirtilen yıllarda Safranbolu'da 2000 kişi civarında gayrimüslimin yaşadığı düşünülmektedir.

Altı bölüm olarak tanzim edilen defterin içeriği incelendiğinde Safranbolu kazasında yaşayan gayrimüslimlerle ilgili defterde daha fazla bilgi bulunduğu görülmüştür. Cizye defterine yazılan hane ve kişi sayısı bakımında Bartın kazası gayrimüslimlerinin sayısının, Safranbolu kazasında yaşayan gayrimüslimlerden daha az olduğu anlaşılmıştır. Kaza-yı Bartın ve Kıran Mahallesi başlıkları altında, Bartın kazasında yaşayan gayrimüslimlerin isimleri, fiziksel özellikleri ve yaşlarıyla ilgili bilgiler verilmiş, Safranbolu kazasından farklı olarak gayrimüslimlerin mesleklerine dair malumata yer verilmemiştir.

1846-1847 yılları arasında deftere yazılan yerli gayrimüslimler haricinde farklı yerlerden gelen gayrimüslim bilgilerinin de deftere kaydedildiği görülmüştür. Defterin üçüncü bölümünde yazılan ve başında Safranbolu ya da Bartın kazalarını işaret eden herhangi bir bilgi bulunmaya bölümde, farklı şehirlerden ticaret yapmak için gelen gayrimüslimler olduğu anlaşılmaktadır. Başta Ankara ve Kastamonu gibi yakın şehirlerden gelen kimseler olduğu gibi Balkanlar bölgesinin bazı şehirlerden gelenlerin de olduğu görülmüştür. 1846-1847 yılları arasında Safranbolu ve Bartın bölgesinde yaşayan ve buralarda ticaret maksadıyla bulunan gayrimüslim reaya hakkında bilgiler içeren bu tür çalışmaların adı geçen bölgelerin sosyo-ekonomik tarihine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cizye Defterleri

BOA, ML.VRD.CMH.d 291

BOA, ML.VRD.CMH.d 449

BOA, ML.VRD.CMH.d 641

BOA, ML.VRD.CMH.d 643

BOA, ML.VRD.CMH.d 1308

Nüfus Defterleri

BOA, NFS.d.787, 1258/1843

BOA, NFS.d.788, 1258/1843

BOA, NFS.d.789, 1258/1843

BOA, NFS.d.790, 1267/1851

Kitaplar

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Arslan, Ramazan, *XIX. Asırda Bartın Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, Bartın Üniversitesi Yayınları No: 34, Bartın, 2019.

Bartın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Mitolojiden Gezinlere Bartın Kültür ve Turizm Envanteri*, Bartın İl Kültür ve Turizm Yayını, Ankara, 2007.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Basımevi, İstanbul, 2010.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyât (Olayların Özü)1689-1694*, C. 3, Çev. Abdülkadir Özcan, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1979.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinin Gayrimüslim Teb'anının Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1996.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Güler, Ali, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, TÜRKAR Yayınları, Ankara, 2003.

- İnalçık, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorlu*, Haz. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.
- Kalyoncu, Hür, *Cumhuriyet Kenti Karabük*, Karabük Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1856-1861)*, C. VI, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
- Özel, Oktay, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2001, ss. 35-50.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Ünal, Yenal, *Kuruluşunun 50. Yıl Dönümünde Bartın Limanı Tarihi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.

Makaleler

- Akyıldız, Ali, “Tanzimat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 1-10.
- Çağatay, Ne’şet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler”, *Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, 1947, ss.483-511.
- Emecen, Feridun, “Taraklıborlu’dan Safranbolu’ya”, *I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, ss.15-22.
- Emecen, Feridun, “Safranbolu”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, ss.481-483.
- Ercan, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar”, *Belleten*, LV/213, 1991, ss. 371-391.
- Erkal, Mehmet, “Cizye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 42-45.
- Gülsoy, Ufuk, “Cizye’den Vatandaşlığı; Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni”, *Türkler*, C. 14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.82-93
- Gülsoy, Ufuk, “Islahat Fermanı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss.185-190.
- Güneş, Gülcan Aşşın, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslimlere Bakışı ve Klasik Dönem Millet Sistemi”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 2, 2015, ss.1-30.
- Güneş, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Gayrimüslim Tebaaya Yaklaşımındaki Dönemsel Değişimler”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 3, S. 3, 2017, ss. 12-26.
- İnalçık, Halil, “Cizye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.45-48.

- Nedkoff, Boris Christof, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleten*, VIII/32, 1944, ss. 599-649.
- Ortaylı, İlber, "Millet Sistemi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, ss.66-70.
- Özcoşar, İbrahim - Güneş, Hüseyin Haşimi, "Osmanlı Devleti'nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağının Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası:375)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, 2006, ss.159-179.
- Şahin, İlhan "Anadolu'da Türk Yerleşmesi Sürecinde Safranbolu", *1. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4-6 Mayıs 1999)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, ss.7-14.
- Tuncel, Metin, "Bartın", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, ss.87-90.
- Ünal, Yenal "Bartın Adının Anlamı Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Y. 7, S. XIX, 2014, ss.647-661.
- Ünal, Yenal, "Milli Mücadelede Bartın", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, S. XXV, 2016, ss.609-667.

Sözlükler

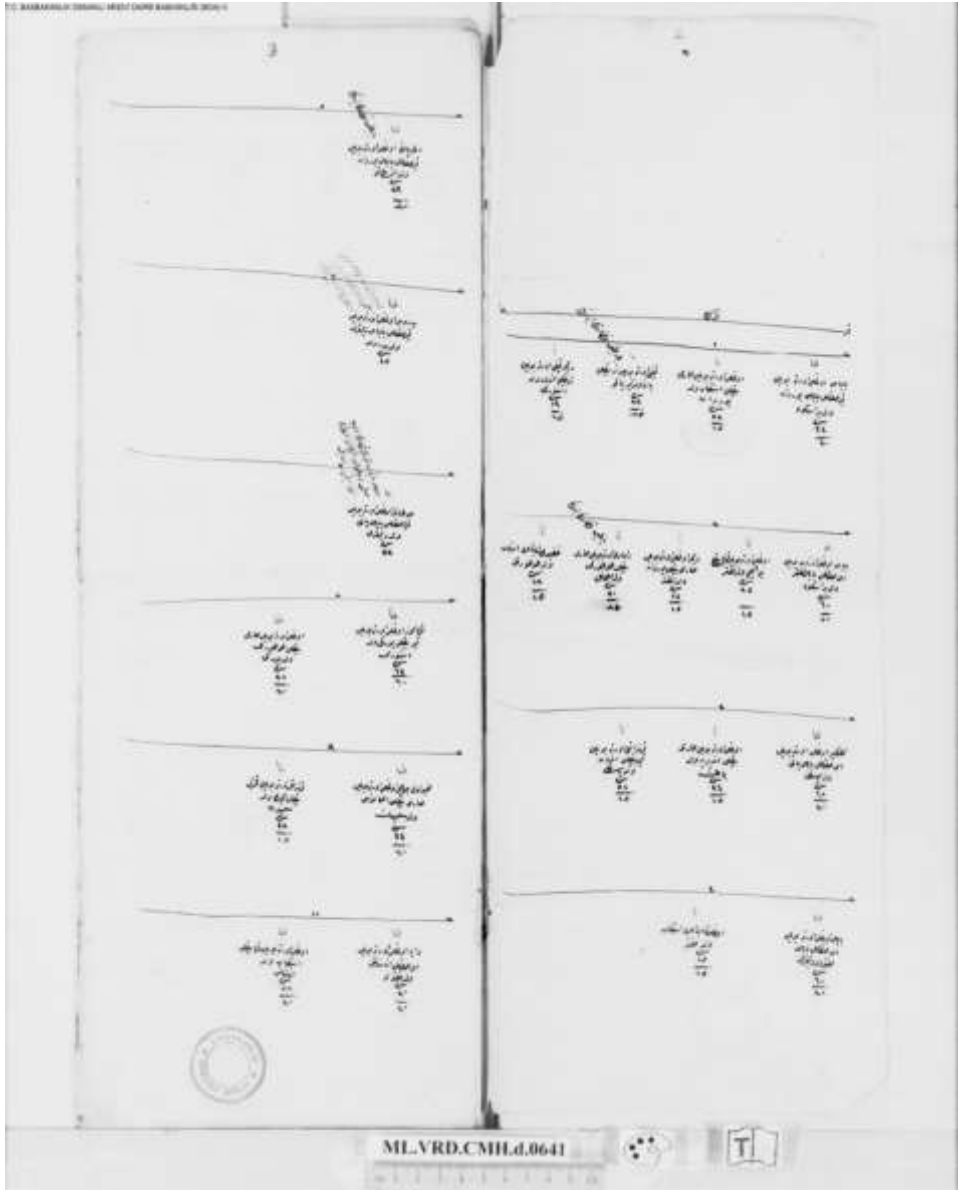
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1993.

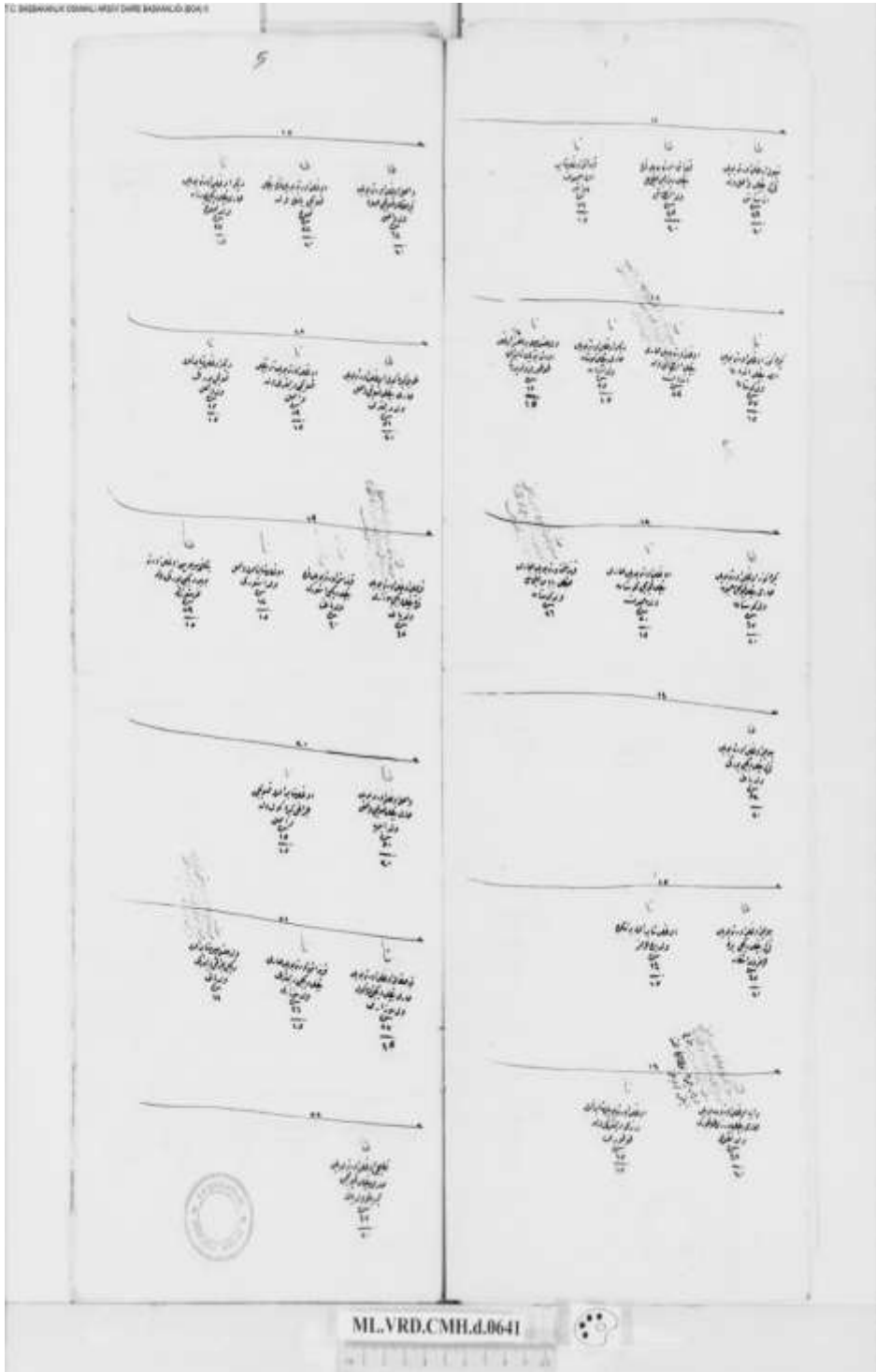
Tezler

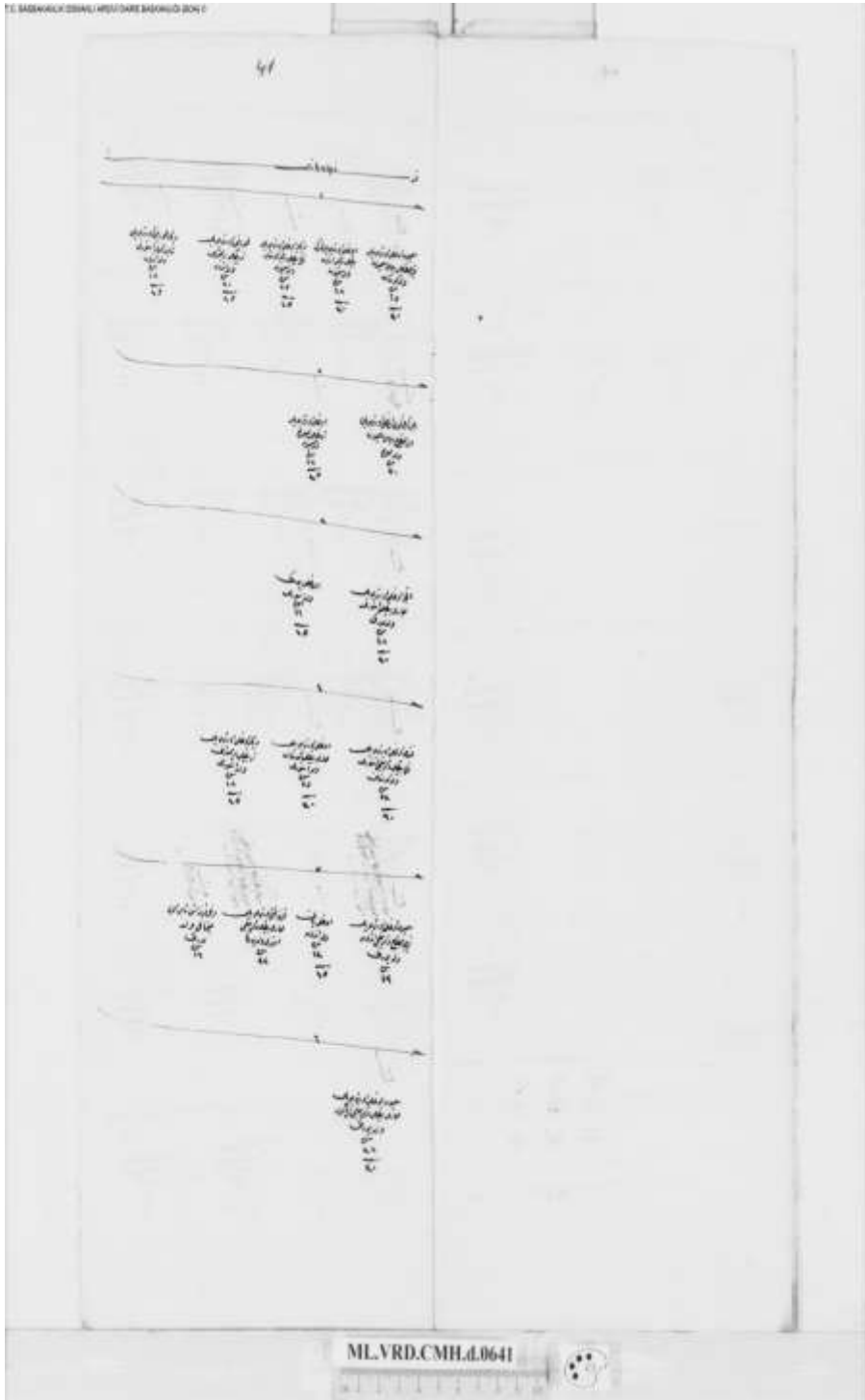
- Canbaz, Bayram, *2130 Numaralı Safranbolu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2018.
- Gümüsoğlu, Mustafa Zahit, *Safranbolu Kazasının Sosyo-Ekonomik Yapısı (1840 - 1841)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Loklar, Behçet, "Tanzimat Dönemi'nde Biga Sancağında Cizye Rejimi", Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2012.

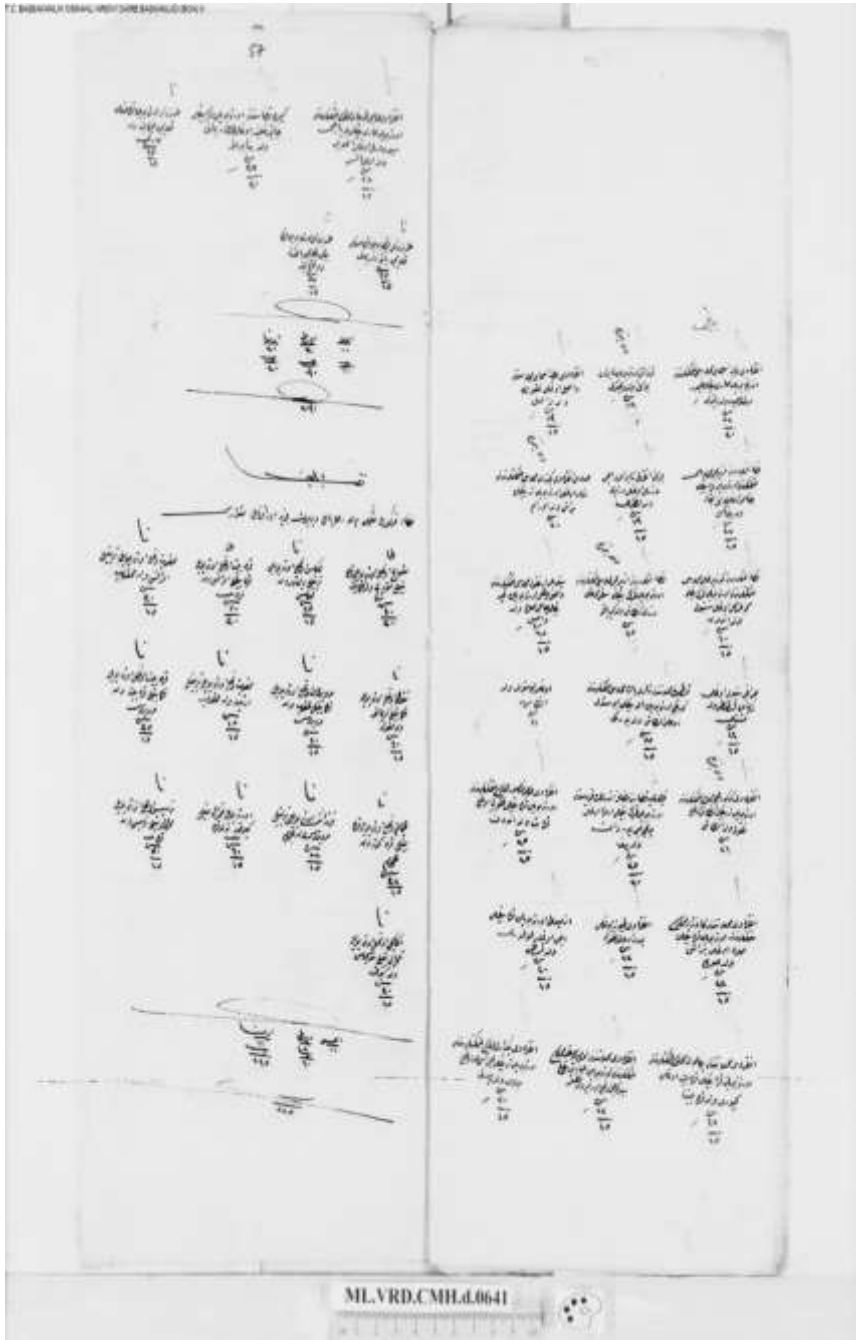
Ekler

(Makalenin ana kaynağını oluşturan 1846-1847 tarihli Cizye Defterinden Örnekler)

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7, (2020 Yaz), ss. 417-422.

Geliş Tarihi: 18 Mayıs 2020
Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Kitap Tanıtımı/Book Review

MODERN TÜRKİYE'NİN KURUCUSU*

Çeviren: Uğur Berk KALELİOĞLU**

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından reform sesleri yükselmiştir. Zaman, Mustafa Kemal Atatürk'ündür. Sıkı hükümeti altında, Batı odaklı, modern bir devlet kurulmuştur: Türkiye Cumhuriyeti.

Militarist ve politikacı mı, devlet adamı ve aynı zamanda diktatör özellikleri olan reformcu mu, yoksa laiklikten taviz vermeyen gururlu bir milliyetçi mi? Birçok farklı yönü bulunan Mustafa Kemal Atatürk'ü tek bir kelime ile tanımlamak kolay değildir. Fakat, modern Türkiye'nin babası olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Son olarak, önemli bir devlet adamı olarak, kapsamlı kurumsal reformlar ile kriz içerisindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntılarından istikrarlı bir cumhuriyet kurmuş, Türklerin benliklerinin ve milli bilinçlerinin sembolik bir figürü olmayı başarmıştır. Mussolini ve Hitler tarafından takdir edilen, Lenin tarafından saygı duyulan Atatürk, bazı muhalefetlere rağmen, ülkeyi köhnemiş Sultanlık ve Halifeliğin eski geleneklerinden ayırmış ve bunun yerine Batı kültürünü ve kurumlarını model alarak çağdaştırmıştır. Mustafa, Mayıs 1881'de, o dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Selanik'te (günümüzde Thessaloniki) dünyaya gelmiştir. Babası bir ordu subayı ve gümrük memuru olan Ali Rıza Efendi ile ev hanımı olan annesi Zübeyde Hanım'ın çocuğu olarak orta sınıf bir

* Alman Tarih Dergisi *History Life*'de Mustafa Kemal Atatürk hakkında yayınlanan makalenin Türkçe çevirisidir. *History Life: Die großen Revolutionäre*. (2020, Mayıs 14). *Mustafa Kemal Atatürk: Der Gründer der modernen Türkei*. Bpa media gmbh. Hannover.

**Doktora Öğrencisi, Duisburg-Essen Üniversitesi, Sosyoloji, e-posta: kaleliberk@gmail.com. ORCID ID: 0000-0001-5127-8756.

aileden gelmektedir. Babası, Mustafa'nın Batı modeli eğitim almasını tercih etse de annesi, Mustafa'yı dini bir eğitimin verildiği Kuran Okulu'na göndermiştir. Bu ikilik (dualizm), Atatürk'ü hayatı boyunca etkilemiştir. On iki yaşında Selanik'teki askeri ortaokula gitmiş ve kısa sürede olağanüstü başarılarla parlamıştır. Orada kendisine matematik öğretmeni tarafından, Kemal adı verilmiştir. 1899'da subay adayı olarak İstanbul'da askeri akademiye girmiştir. Orada Batı yaşam tarzına, özellikle Fransız kültürüne ve etkili Alman askeri sistemine büyük ilgi göstermiştir. Bunun dışında, sultanın keyfi uygulamalarına karşı antipatisi artmıştır. Mustafa Kemal 1905 yılında, en iyi beşinci subay olarak Yüzbaşı rütbesinde akademiye bitirmiştir. Kısa bir süre sonra, hoş karşılanmayan siyasi çabaları nedeniyle tutuklanmış ve Şam'a gönderilmiştir. Orada, bazı isyancı Arap grupları ile başarılı bir şekilde mücadele ederek, askeri becerilerini göstermiştir. Ancak askeri hizmet, tek başına arzularını karşılamaya yetmemiştir. Daha çok, taze ve radikal fikirleri teşvik ederek, memleketin yeniden düzenlenmesine katılmak istemiştir. Suriye'deki görevi sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış, kısa bir süre içerisinde, Sultanlığa karşı olan siyasi muhalefet çevresi ile tanışmış ve ordu içerisinde bu ideolojiyi paylaşan diğer subaylarla temas sağlamıştır. Cemiyet, Mazzini'nin Genç İtalya'sının tecrübelerinden ilham alan ve devlet görevlilerini, akademisyenleri ve subayları bir araya getiren Genç Türkler hareketi tarafından temsil edilmiştir.

Batı yanlısı hareket, 1909'da en büyük başarısını yakalayıp Sultan II. Abdülhamid'i çekilmeye zorladığında, Mustafa Kemal cemiyette henüz etkin değildi. Ciddi bir ekonomik krizden etkilenen ve toprakları yabancı güçler tarafından işgal edilen imparatorluğun aşamalı olarak dağıtılması (Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş ve Girit Yunanistan'a katılmıştı) bu genç subayı, askeri yükümlülüklerine geri çağırılmış ve onu geçici olarak siyasi olaylardan uzaklaştırmıştır. İlk önce İtalyan işgalcilerle yüzleşmek için Libya'ya, ardından Bulgarlara karşı Balkan Savaşları'nda yer aldığı Trakya'ya gönderilmiştir. Ancak Mustafa Kemal'in kesin başarısının duyulması, Birinci Dünya Savaşı'nı bulmuştur. 1915'te Alman birlikleri ile beraber (Osmanlı İmparatorluğu, Merkezi Güçler ile ittifak kurmuştur) Çanakkale'de üstün başarı elde etmiş ve İngilizlerin ve Yunanlıların istila girişimlerini engellemiştir. Bir yıl sonra şöhretli bir şekilde General olmuştur. Gelibolu Muharebesi, hala genç askeri liderlerin kahramanlık nişanelerinin başlangıcını temsil etmektedir.

Başarılı Bir Asker

Arka arkaya gelen askeri başarıları birbirini izlemiştir. Kafkasya'da Ruslara karşı zaferler ve Filistin'de işgal kuvvetlerine karşı devam eden direnişle Mustafa Kemal, öne çıkan statüsünü desteklemiştir. Aynı dönemde, savaşın, askeri ve siyasi yönetiminin saltanat liderleri tarafından yapılmasına ve sürekli bir Alman müdahalesinin bulunmasına karşı olumsuz tutumu artmıştır. İşte bu dönemde, modern, laik bir ülke fikri onun içinde olgunlaşmıştır. Her şeyden önce Türk etnik grubunun, artık yalnızca İslami inanca göre şekillendirilmemiş olan ortak bir ulusal kimliğe sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle imparatorluğun Türkçe konuşan bölgelerinin büyük ölçüde kurtulacağını ummaktadır. Ancak bu umudu, Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile yerle bir olmuştur. Sultanın, Avrupa güçlerine teslimiyeti ve Anadolu topraklarını onlara kayıtsız şartsız açması, Mustafa Kemal'in vizyonunda ulusal yeniden doğuşun özünü oluşturmaktadır.

Galip ülkeler, Mart 1920'de İstanbul'u işgal ettiklerinde ve parlamentoyu feshettiklerinde, Mustafa Kemal direniş güçlerini örgütlemeğe başlamıştır. Öngörülerini doğrultusunda, ulusal meclisi Ankara'da toplamıştır. Bu da ona, meclis başkanı olma ve padişaha karşı bir hükümet olma hakkını vermiştir. Ona göre, Türkçe konuşulan tüm bölgeler iade edilmelidir. Özellikle, İstanbul hükümeti tarafından imzalanan, Anadolu bölgelerinin işgalini ve Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasını öngören Sevr Barış Anlaşması, kesinlikle reddedilecektir. Bir yıl önce Küçük Asya'ya inen Yunan ordusu, Ekim 1920'de, Kemal'in birliklerine karşı son saldırıyı başlatmıştır. Yunanlılar zayıf bir rakip beklemiştir, fakat şimdi siyasi hareketinin tartışmasız lideri olan Mustafa Kemal, tüm Türk halkını direnmeye çağırmıştır. Böylesi bir başarının, vatandaşlarının ulusal farkındalığını büyük ölçüde artıracığının farkındadır. 23 Ağustos 1921'de Sakarya Nehri'nde başlayan ve 22 gün süren savaşta Mustafa Kemal ön cephede savaşmış ve yaralanmıştır. Ancak bu onun, ordusunu zafere götürmesini ve kendisinin meclise ulusal bir kahraman olarak dönmesini engellememiştir. Meclis, ona Gazi unvanını layık görmüş ve böylece ona, kendi etrafındaki kültü daha da artırmayı amaçlayan başka bir onursal unvan daha vermiştir.

Yukarıdan Bir Devrim

Mustafa Kemal sadece bir savaş kahramanı olarak görülmemelidir. Kendi hareketi doğrultusunda, dış politikada da ipleri eline almıştır. Ankara'da Ruslarla anlaşma imzalayarak ve aynı anda komünizmin işgaline karşı tek kalkan olarak Batı'ya kendisini sunarak, vicdansız tarafını daha da net bir şekilde göstermiştir. Bu arada Yunanistan, İngiltere'nin desteğini kazanmış, Türk-Yunan savaşını 1922 yazına kadar uzatmıştır. Ancak bu, sonucu değiştirmemiştir. Yunanlılar, Eylül ayında İzmir'den sürülmüş ve onu izleyen ateşkes doğrultusunda Trakya'nın Türk egemenliğini tanımıştır. Lozan Barış Konferansı'nda Sevr Antlaşması hükümsüz kılınmış, milliyetçi kuvvetlerin İstanbul'a yürümesinin ardından, Türkiye Cumhuriyeti ilan edilerek, ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal seçilmiştir. Yeni hükümdar, Sultan VI. Mehmed'in görevden alınmasının ardından, önceki rejim ile tüm resmi bağlarını kesmek için halifeliği de kaldırmıştır. Değişen imparatorluk yerine, sınırları daha dar da olsa, güçlü etnik homojenliğe sahip bir ulus devlet yaratılmıştır.

Barışçıl bir şekilde, Batı ülkelerinin çizgileri boyunca modernleşmek ve ülkeyi dini mirasından kurtarmak, çok büyük bir görev olmaya devam etmiştir. Bu konuda başarı için Mustafa Kemal, etkili reformlar gerçekleştirmiş ve direnişlere karşı her türlü sertlikle hareket etmiştir. Gerçek siyasi karar verme yetkisine sahip tek parti, başkanlık ettiği Cumhuriyet Halk Partisi olarak kalmıştır. Terakkiperver Parti gibi tüm muhalefet biçimlerine, ancak ciddi bir tehdit oluşturmadığı ve kontrol edilmesi kolay olduğu sürece izin verilmiştir. Mustafa Kemal'in Batı'yı örnek aldığı ve aynı zamanda genellikle oryantal bir despot gibi davrandığı çelişmesine rağmen, yukarıdan gelen sıkı devrimleri başarıya ulaştırmıştır. Fikirlerini hayata geçirdiği ilk girişimlerden biri, dini okulların merkezi bir halk eğitim sistemi doğrultusunda kapatılmasıydı. Dini mahkemeler kaldırılmış ve alkollü içeceklerin satış ve tüketim yasağı kaldırılmıştır. İslam, sadece ilk reformlardan öfkelenmiş olan gelenekçileri tamamen korkutmamak için devlet dini olarak kalmıştır. Batı yönelimli model, türban kullanımını ve yetkililerin sakal bırakmasını yasaklayacak kadar ileri gitmiştir. Cumhurbaşkanı, bu süreçten sonra sadece Batı kıyafetleri giyerek iyi bir örnek oluşturmuştur. Zorunlu Arapça dersleri kaldırılmış ve Arapça karakterlerin yerine Latin karakterleri olan yeni bir alfabeye geçilmiştir. Gregoryen takvimi tanıtılmış, tatil günleri Cuma gününden Pazar gününe alınmış, Alman ticaret hukuku ve İtalyan ceza hukuku yürürlüğe konulmuştur. Devlet, evrensel toplumsal cinsiyet eşitliğini tanımış, kadınlara oy hakkı

verilerek, Türk kadınlarının aşamalı olarak reformlardan faydalanması sağlanmıştır. Buna ek olarak, peçe giymek ve çokeşlilik yasaklanmıştır. Kadınların eğitim hakkı ve çeşitli mesleklerde istihdamı sosyal olarak kabul görmüştür. Bu süreçle birlikte Türkiye, 1934'te kadınların oy kullanma hakkını tanımış ve müteakip yıllarda kadınlar ilk kez parlamentoya seçilmiştir. Cumhurbaşkanı, siyasi reformlardan taviz vermezken, ekonomik düzeyde oldukça ılımlı davranmıştır. Saltanat altında gelişme gösteremeyen girişimci kırsal burjuvazinin ortaya çıkmasını teşvik etmiş ve yabancı yatırımlara veya borçlanmaya başvurmadan ülkenin ilk sanayileşmesini gerçekleştirmiştir. Bunun sonucu olarak ülke, büyük ekonomik krizlerden kendisini muhafaza etmiş, kanaatkâr bir anlayış göstererek, aşamalı bir gelişim göstermiştir. Mustafa Kemal, Türklerin bir soy isim almasını öngören yasa ile, 1934 yılında meclis tarafından Atatürk (Türklerin atası/babası) olarak adlandırılmıştır. Ayrıca 1930'larda faşist ve komünist modellerin tecrübelerine dayanarak, bunlardan farklı kendi programını yaratma gereğini duymuştur. Ortadoğu milliyetçiliği tarihi üzerinde muazzam bir etkisi olan ve temel noktaları 1937'de Türk anayasasında yerini bulan bir ideoloji olarak Kemalizm'in doğuşu gerçekleştirmiştir. Anayasal tüzüğün ilanından bir yıl sonra, "Türklerin babası", 10 Kasım 1938'de, Dolmabahçe Sarayı'nda, yoğun alkol tüketiminden kaynaklanan karaciğer sirozu sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Ölümünden sonra naaşı Ankara'ya nakledilmiş ve 1953'ten beri şehrin yakınındaki bir dağ üzerine inşa edilen mozole Anıtkabir'e konulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, halen Türkiye'de birçok kişi tarafından saygı duyulan bir figürdür.

Kemalizm'in Altı Oku

Cumhurbaşkanı Atatürk'ün yönettiği reform projesi 1925'te başlamış ve ölüm tarihi olan 1938'e kadar devam etmiştir. Amaç, eski otokratik ve teokratik Osmanlı Devleti'ni modernleştirmektir. Bunu yapmak için Atatürk, Arap-Fars kültürünün ve İslam dininin, halk üzerindeki etkisini önemli ölçüde sınırlamak istemiştir. Batı Avrupa toplumları, her zaman onun rol modeli olmuştur. 20. yüzyılın büyük bir ideolojisi olarak kabul edilen Kemalizm, "Altı Ok" olarak adlandırılan altı anahtar kelimeyle özetlenmiştir: "Türk ulusu" kavramına dayanan, devletin egemenliğinin bir ifadesi olarak Milliyetçilik (veya Vatanseverlik), devletin kurumsal bir çerçevesi ve eski rejimi yeniden kurma girişimlerine karşı bir savunma olarak Cumhuriyetçilik, tüm vatandaşların

sınıfsal eşitliğinin bir ifadesi olarak Halkçılık (gerçekte farklı görünmektedir), devletin ekonomiye müdahale çağrısı olarak Devletçilik, devlet/siyaset ve dinin kesin bir şekilde ayrıldığıнын ifadesi olarak Laiklik ve altıncısı, modernleşme politikasının yukarıdan devam etme ihtiyacı olarak Devrimcilik (veya İnkılapçılık).

Jön Türkler ve Ermeni Soykırımı

19. yüzyılın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu "Boğazın Hasta Adamı" olarak kabul edildiğinde, Türk ordusunun kıdemli üyeleri ve çok sayıda aydın, gizlice İttihad-ı Osmani Cemiyeti'ni kurmuştur. Bunlar, Avrupa gizli topluluklarından esinlenmiştir. Birçok üye localara bağlanarak, otokratik ve verimsiz olarak görülen Sultan Abdülhamid rejimine karşı bir muhalefet geliştirmiştir. Bu örgüt, aynı zamanda 1908 ile 1909 yılları arasında padişahu, uzun zamandır askıya alınmış anayasayı restore etmeye zorlayan ve daha sonra da padişahu tahtan indiren "Genç Türkler"i de doğurmuştur. Daha sonra hükümet sorumluluğunu doğrudan üstlenmiş ve son olarak iktidara, diktatörce bir zaferle sahip olmuşlardır. Büyüyen milliyetçiliğin desteklediği imparatorluğun, yaygın laikleşme ve Türkleşme süreciyle nitelendirilen Jön Türk hükümeti, ülkedeki birçok etnik ve dini azınlığı kaçınılmaz olarak marjinalleştirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, Merkezi Kuvvetlerle ittifak yapan Türkiye, Doğu Anadolu'daki Ruslara karşı bir saldırı başlatmış ve Sarıkamış felaketiyle yenilgiye uğramıştır. Askeri felaket, çoğunluğu Rusların yanında olan ve Türklere karşı "Ermeni sabotaj planı" olduğuna inanılan Ermenilere karşı önyarguları diriltmiştir. Türk ordusuna karşı ayaklanma hazırlığında olduğu endişesi doğrultusunda Ermeniler silahsızlandırılmış ve 23 Nisan'ı 24 Nisan 1915'e bağlayan gece, İstanbul'da Ermeni elitlerin ilk tutuklamaları başlamıştır. Binlerce aydın, elleri kelepçeli olarak Anadolu'nun iç kısımlarına tehcir edilmiş ve burada hayatlarını kaybetmiştir. Bu tarihçilerin ilk modern soykırımın başlangıcı olarak adlandırdığı olaydır. Bir milyondan fazla insan; tutuklanmış, sınır dışı edilmiş, tehcir edilmiş, aç kalmış ve hayatını kaybetmiştir. Türk kaynakları, sayıları düşük tutmaya gayret etmekte ve Türkiye, bugün bile "Soykırım" terimini tanımayı reddetmektedir.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7, (2020 Yaz), ss. 423-436.

Geliş Tarihi: 1 Haziran 2020
Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Çeviri/Translations

MUSTAFA KEMAL'İN KARŞISINDA*

Çeviren: Nejla PÜREN**

Karşımda devasa bir çalışma ofisinin yazı masasının başında İstanbul'un Amerikan Büyükelçisi:

-“Üzgünüm” diyordu; “Size yardımcı olamam. Diktatör Atatürk¹, yeni Türkiye’de kendisi ile söyleşi yapmak isteyen gazetecileri uzak tutuyor”.

Nezaket gereği kimlik bilgilerimi sunduğum ülkenin temsilcisi olan büyükelçiliğin bilgileri yeni değil; genel olarak böyle biliniyor. Atatürk, sultanlara karşı askeri isyanlarla onları ülkeden uzaklaştırdı. Tarihte hızla gerçekleştirilen devrimlerle Türkiye’yi baştanbaşa yeniden yarattı. Yeni Türkiye’de on iki yıl boyunca gazetecileri pek kabul etmemiştir.

* Amerikalı gazeteci yazar Gladys Baker, 1952 yılında kendi kaleminden ele aldığı kitabında Mussolini, S. Freud gibi birçok politikacı ve bilim insanı ile yaptığı görüşmeleri toplamıştır. Bu kişilerin arasında Kemal Atatürk’te vardır. Yazar Gladys Baker kitabının 40. sayfasında “Kemal Atatürk’ün Karşısında” diye başlıyor ve 18 sayfalık bir bölümünde kendisi ve arkadaşı Miss Henderson Kay ile Türkiye’de yaşadıklarını ve Atatürk’le geçirdiği zamanlarını anlatıyor. Bk. Gladys Baker, *Mein Weg Nach Damaskus*, F.H. Kerle Verlag, Heidelberg 1954, s. 40-58.

** Tarih ve GÜNce Çalışma Grubu Üyesi, Mülheim, Almanya, rahimusta.kizi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3973-8796.

¹ “Diktatör” deyimini, Osmanlı Devleti’ne karşı ön yargılı bakan Avrupalı yazar, gazeteci ve siyasetçilerinin bu önyargılarından kurtulamayarak, Atatürk’ün yaşadığı dönemde ona alışkanlık haline getirip dillendirdikleri bir sözcüktür. Atatürk metnin içinde de görüleceği gibi bu deyim ret etmiş ve kendi bakış açısına göre diktatörün ne anlama geldiğine açıklama getirerek, kendisinin neden diktatör deyimini sevmediğini de anlatmıştır. Biz, bu açıklamayı yapmakla birlikte, metnin akışı içinde bu deyim kullanılışına dokunmayarak, takdiri okuyucuya bırakıyoruz (Nejla Püren).

-“Fakat sayın büyükelçim...”

Önündeki birikmiş posta yığınının, gizlediği yan bakışlarıyla bakarak konuştu:

-“Sorumluluğum gereği sizi uyarmak gerekliliğini duyuyorum. Türkiye’de ne kadar uzun kalırsanız kalın amaçlarınız doğrultusunda başarısız olup hiçbir sonuca varamayacaksınız”.

-“Sayın Büyükelçim, inanın, size rahatsızlık verecek hiçbir şey söz konusu olmayacak. Fakat basının tanrıları, bir yolunu diplomatik yola başvurmadan da bulacaktır. Türkiye’de kalıyorum”.

Havalı bir burun, kalkık omuzlar, parke döşemede tıkırdayan yüksek pabuçlarıyla Büyükelçinin hizmetlisini takip ederek dünyanın yarısını dolaşmış imkânsız başarmış kararlı bir kadının bu kapıdan son defa çıktığı düşüncelerimle dışarı çıkıyorum.

Birkaç gün sonra Park Otel’deki odamın balkonunda oturup Marmara Denizi’ni seyre dalmışken kendime olan güvenimi de yitirdiğimi fark etmiştim.

Neden atmosferi beni boğan bu yabancı ülkede bulunuyordum ki? Büyükelçinin iyi niyetli Türkiye’den gidin tavsiyeleri ciddi bir tehlike mi arz ediyordu? Türkler hakkında ne biliyordum, onların Müslüman fanatizmini, kanlı Hristiyan katliamları geçmişleriyle mi tanyordum?

Saatlerce süren stresli anlarımın ve korkulu düşüncelerimin ortasında, yüksek şahsiyetli birinin gelişini bildiren 21 pare top atışı gürledi. Derhal oda telefonundan kapıcıyı arayıp bana akşam gazetesini getirmesini rica ettim. Baş sayfada iki resim vardı. Bir tanesi büyük Gazi ile söyleşi yapmak isteyen Amerikalı gazetecilerin, diğeri Kemal’in kendisinin ve gazete Gazi’nin başkent Ankara’dan, İstanbul’a geleceğini bildiriyordu.

Bir şekilde duymuştum, bu otokrat kişi İstanbul’a geldiğinde bazen Park Otel’in terasına dans etmek için gelirmiş. Ben yine telefona koşmuş ve sormuştum:

-“Lütfen söyler misiniz? Başkan bu akşam burada bekleniyor mu?”

-Gazi geleceğini hiçbir zaman önceden haber vermez Madam, gelirse alışlageldiği gibi gece yarısı gelir.

-“Misafirler akşam davetinde abiye kıyafetle mi bulunurlar?”

-“Ooo hayır madam, yaz aylarında kıyafet zorunluluğu yoktur”.

Böylece, bu akşam saat 22.00'de en güzel gece elbisemi giydim. Şef garsonun bana ayırdığı küçük masayı ay ışığı vuran bahçe manzarası olduğu için değil, ne zaman geleceği belli olmayan diktatör için özenle hazırlanmış ve misafir sayısı bilinmemesi nedeni ile uzunca bir masayı kolayca görebileceğim bir uzaklıkta olduğu için kabullendim. Teras Türkiye hükümdarına bir bakış atmak düşüncesiyle, sade giyimli Amerikan Koloni üyeleri ve İstanbul'un kalburüstü elit insanlarıyla doluydu.

Aniden çıkageldi. Bir araba konvoyu giriş kapısında durdu. Generaller, teğmenler, diplomatlar ve bir yardımcısı indi. Heyecanlı bir şekilde koşuşturan garsonlar, ileri geri çekilen sandalyeler, hemen her şey ayaktaydı. Tıknazca bir adam sağına soluna bakmadan yürüdü. Sade bir sokak kıyafeti giymişti. Işıltılı, üniformalı kişiler onun yanında sönük kalıyordu. Sanki kendi yolunda yalnız giden birine benziyordu. Masadaki çiçek demetinin üzerinden sanki birini aramış gibi salondaki herkesi tek tek süzdü. Şimdi onunla göz göze gelmiş ve bakışmıştık. Sonra başını çevirip yanında duran yardımcısına bir şeyler söyledi. Daha önce hiç bu kadar heyecanlanmamıştım. Heyecanımı bastırmak için menüye bakıyordum. Yani başımda bir ses duydum. Yardımcısı hafifçe bana doğru eğilerek

-“Başkanımız siz Amerikalı gazeteci hanımefendiye selamlarını iletiyor ve kendisinin masasını şerefliendirmenizi rica ediyor” dedi.

Evet! Mutlu ve aynı zamanda karışık duygularla masaya geçtim. Kemal ayağa kalkarak gelişimi meraklı bir bakışla süzerken samimi bir şekilde tokalaşarak sağındaki sandalyeye oturmamı sağladı. Sorgulayan bakışlarla bana şunu dedi:

-“Tres gentile! Tres gentile! (çok hoş, çok hoş) Sizde halk dilindeki bir söz daha çok bize aittir. “*Peygambere gelen dağ*” ve işte şimdi buradayım Bayan Gladys, içmek ve dans etmek istiyoruz. Ah tres gentile!”

Hiç tereddüt etmeden:

-“Üzgünüm, keyifle dans etmeme rağmen alkol kullanmıyor ve içmiyorum. Bilmelisiniz ki çok önemli bir röportaj için ülkenizde bulunuyorum.

-“Ah öyle mi? Röportaja daha çok zaman var. Bu akşam eğleniyorum”.

Orkestra sevdiği bir vals çalıyordu:

-“Son aşk kelimesi söylenmiştir Cherie”

Diğer çiftler dans pistinden geri çekildiler, çünkü yazılmamış bir kural vardır. Başkan dans ettiği süre başka çiftler pistte olmazlar. Masaya döndükten sonra kendisine aylardır cevap bekleyen birkaç soru yönelttim. Uluslararası gerginlikte Akdeniz'in anahtar konumundaki Türkiye'nin durumu, Lozan Antlaşması'nın geçerli olup olmadığı, reformlarının yüzyılların zihinsel alışkanlıklarını bozabileceğini, neticede fakir bir Makedonyalının oğlu ve on dört Milyon Türkün diktatörü olarak hangi kişisel eğilimleri ve hobileri gibi... Ama o tüm bunları duymak istemedi ve:

-“Ciddi sorular daha sonra gelir” diyerek sözümü sert bir jestle kesti.

-“Bu akşam önce birbirimizi tanımak istiyoruz. Garson! Bardakları doldurun!”

-“Ama Ekselans bu benim belki tek şansım. Daha sonra belki fikirlerinizi değiştirebilirsiniz”.

-“Hayır, hayır. Planlarım hazır. Yarın akşam sarayda benimle akşam yemeği yemelisiniz. Yatımla Marmara Denizi açıklarındaki Prinkipo'ya gideceğiz, ardından özel arabamla başkent Ankara'ya gideceğiz.” İçgüdülerimin derinliklerinde bir tehlike hissettim. Deneyimlerimle döşenmiş ve bir raportör olarak korkulu düşüncelerimden uzaklaştım fakat onun adıyla bağlantılı bazı kadınları hatırladım. Sezgisel olarak huzursuzluğumu hissetti.

-“Ah, olması gerektiği gibi hareket etmeyeceğimi mi düşünüyorsunuz. Endişelenmeyin. Amerikan sosyal kurallarını biliyorum. Kız kardeşim Makbule bizimle olacaktır. Rahatlamıştım. Kemal'in gürültülü kariyeri boyunca yanında duran bu harika kadın hem sadık bir arkadaş hem de evinin sahibesiydi.

-“Şimdi daha iyi oldu”.

Endişelerimin uzaklaşmasından memnun olduğunu belli ediyordu.

-“Göreceksiniz sözümü yerine getireceğim. Kalbim ve düşüncelerimi bir yabancıya güvenemem. Siz benim kız arkadaşım olmalısınız. Gerçek kişiliğimi bilen çok az arkadaşım var.

O rakısını yudumlarken bende onu dikkatlice süzüyordum. Dış görünüşü alışıl gelmiş bir Türk'ten şaşırtıcı derecede farklıydı. Ten rengi güneşten bronzlaşmış, saçlar sarıya yakın kahverengi ve kusursuz fırçalanmış saçları... Fakat tuhaf, canlı gözleri Gazi'nin çekici gücünün sırrıydı.

Gazi gerek konuşurken gerekse birilerini dinlerken gür kaşları sürekli bir yukarı yuvarlak bir form, bir aşağı cin gibi derin çizgiler halinde inanılmaz geniş alnını kapatıyordu. Elmacık kemiklerinden itibaren yüz keskin, enerjik bir şekilde çeneye doğru daralıyor. Keyifli olduğu zaman ağzının kenarından uçup giden bir gülümsemesi vardı ama ben Kemal'i hiç sesli gülerken görmedim.

Orkestra enstrümanlarını toplamıştı. Tüm dansları etmiştik. Sabaha karşı alacakaranlıkta, zehirlenmekten korktuğu için kendi açsısının hazırladığı sabah kahvaltısını yapmak için özel bir odaya temiz örtülerle hazırlanmış bir masaya geçtik. Yabancı bir yemek kültürü, tarif edilemeyen yemekler.

Başlangıç, ulusal fasulye çorbası ve havyar, ardından Türk usulü kızarmış sığır eti ve son olarak bademli ve üzümlü, üzerine limon jölesi dökülmüş pirinç!

Kahvaltının sonunda Gazi hiç boşalmayan rakı bardağını eline aldı ve bir yudumda bitirip elini şaklattı. Üç yerel müzisyen yan odadan çıkıverdiler. Enstrümanlarını omuzlarından indirip yere çöktüler. Dizeler yarı uyumlu ahenksiz vızıldadı. Odaya döne döne dans eden esnek vücutlu, peçe ve mücevherlerle kaplı, siyah salınmış saçlı, parlak gözlü, kızamık kırmızısı dudaklı, baştan çıkarıcılığı karanlık yüzüne yansımış bir dansöz girdi. Müziğin temposu arttıkça ritmik hareketlerle coşkusu daha da artıyordu. Daha şehvetli, pagan, damarlardaki kani hızlandıran bir danstı. Kemal sonunda kendini nefes nefese yere bırakan kızı soluk ve ışıltılı gözlerle hemen ardından soğuk bir bakışla izledi, masadaki çiçek demetinden bir gül alıp dansçıya fırlattı.

Sabahın ilk ışıkları enerjik, sert yüz hatlarını ortaya çıkarıyordu. Elli sekiz yıllık öyle bir fiziksel direnci var ki, hiçbir yorgunluk emaresi görülüyordu. Vedalaşırken hafif bir gülümsemeyle sordu;

-“Siz hiç benim gibi dikkat dağıtacak tüm zorluklara rağmen çok çalışıp hala mutlu ve neşeli olan bir hükümdar gördünüz mü?”

Ertesi gün kapı zilimin uzunca çalmasıyla yatağımdan kalktım, üzerime sabahlığımı alıp kapıyı açtım. Karşımda duran hotel görevlisi değil, etkileyici elçilerdi. İki Milletvekili, bir hizmetlinin elinde paketlerle, arkasında Kemal'in özel sekreteri odaya yürüdüler. “Küçük hediyeler, Türk karakteristiğinin sembolü sanat ve eliş eserler” Çok güzel eliş bir gümüş bileklik, egzotik parfüm, parlak ve havali bir sal, değerli taş renk tonları ile dokunmuş halılar görüyordum. Özel sekreter başkanın kız kardeşinden bir mektup uzattı. Sözüne sadık kalarak kız kardeşini Ankara'dan İstanbul'a getirmişti. Oryantal nezaket

gereği, resmi bir ziyarette bulunmadığından benden özür diliyor ancak akşam yemeğinde beni selamlayacağından ötürü mutlu olduğunu yazıyordu.

Öğleden sonra gardırobumun başında, "Bir Diktatörün sarayında verdiği akşam yemeği davetine ne giyebilirim ?" diye düşündüm. Çok fazla giysi seçeneğim yoktu. Sahip olduğum ikinci gece kıyafetimde karar kıldım. Sarı parlak altın renginde vücudumu saran, arkasında uzayan kuyruğu olan bir elbise ve kırmızı kadife pelerininim.

Başkanın arabası beni almaya geldiğinde bir telefon görüşmesi ile alıkoyuldum. Büyükelçinin sekreterlerinden biri büyükelçinin beni bu akşam gerçekleşecek olan akşam yemeğine davet ettiğini bildiriyordu. Umarım "ben bu akşam Kemal'in davetlisi olarak sarayda olacağım" cevabım pek de kibirli olmamıştır.

İstanbul'un eğri büğrü sokaklarından kestane ağaçları ile bezenmiş geniş bir caddeye savrulduk. Boğazın kıyısına ilişmiş beyaz mermer cephesiyle Dolmabahçe'nin yüksek kale duvarlarının ardından yükselen kuleleri görünmüştü. Araba heybetli yeşil, iki bekçili bahçede ilerledi ve büyük merdivenlerin önünde durdu.

Büyük bir salona yönlendirildim. Görüş açısı göz alabildiğine uzun ve sıralı localar. Eskortum saygılı bir şekilde kim bilir hangi sultan, kaç kral ve kraliçe ağırlanmış özel bir bölmeye getirdi beni.

Ev sahibi mükemmel bir frak içerisinde beni selamlamak için ayağa kalktı ve kız kardeşi Makbule'yi takdim etti. Uzun boylu, büyükçe göğüslü, ışıldayan koyu renk gözlü sıcacık bir bayan. Ardından bir düzine misafirle tanıştırdım. Yunanistan Türk Büyükelçisi, Kemal'in İçişleri Bakanı - hepsi Kemal'in şahsen seçtiği kabine ve diplomatik grup arkadaşları.

Yemeğin servise hazır olduğu bildirisi gelmişti. Uzunca Rönesans yemek masası güllerle donatılmış, sultanların yüzyıllar boyu yemek yedikleri büyük altın tabaklar ve bir dizi değerli metallere yapılmış çatal-bıçakla düzenlenmişti.

Bizim önümüzde yakut kesme kristalden altı adet şarap karafı duruyordu. Masa boyunca altın sarısı egzotik ordövr (Hors d'oeuvres) ve açık kırmızı çileklerle dolu servis tabakları dizilmişti. Sadece, Kemal'le ilgilenen üç garsonun gözleri masadaydı ve birbirleriyle yarış edercesine boşalan bardakları dolduruyor, üzerinde monogramı olan Kemal'in sigarasını yakıyorlardı.

Kemal'in gözleri bol pileli perdeli camdan ışıldayan Küçük Asya'nın Boğaz'daki sakin suları üzerinde demirlemiş yatında idi. Gözlerim salondaki mum ve şamdanların prizmatik ışığında parlayan yaldızlı kırmızı beyaz döşemeli koltuklarda, sedef kakmalı konsol ve cilalı parke üzerindeki paha biçilmez halıların üzerinde gezindi.

"Burayı nasıl buldunuz?"

- "Korkarım, palasları sevmiyorum ekselans" dedim ve aynı zamanda bilmem kaç mil uzaklıktaki kendi salonumuzda olmayışına hayıflandım.

Görünüşe göre bu dürüstçe cevabı beklemiyordu ve ona sürpriz oldu. Ağzını iki yana çekştirerek ekşi-tatlı gülümsedi. "Palasları bende sevmiyorum, ben oldukça tabii biriyim."

Kendisine sordum;

- "Günün birinde böyle bir palasta oturacağınızı hayal ettiniz mi?"

Yalın etsiz yanakları gerildi, çenesi büzüldü ve

- "Hiçbir zaman hayallerime asılı kalmadım, her zaman tüm olasılıkları ve her durumu önceden düşünüyor, gece-gündüz gözümün önünde tutarak planlıyorum. Bir defasında yüksek okul talebesi iken, yüksek rütbeli iki subayla rakı masasında bulundum. Onlara, Türkiye'nin yabancıların hâkimiyetinden ve yozlaşmış hükümetten kurtulması gerektiğini söyledim, benimle hemfikirler ama bunu kim yapabilir sorusunu yönelttiler, ben de 'ben yapacağım' dedim. Onlar başlarını arkaya atarak güldüler ve aklımı yitirdiğimi düşündüler."

Tuhaf ve hüzünlü yüzüne bakarak

- "Şimdi mutlu musunuz" diye sordum.

- "Evet, bu görevi, kendi gücümle başardım. Hiç kimse, hiçbir güç bana yardım etmedi." dedi ve durakladı...

- "Yoo, hayır bu doğru değil. Bir kişi yardım etti... Bir kadın. O kadın benim annemdi, önce direndi. O benim din adamı Müslüman bir din adamı olmamı istedi... Ama ben dokuz yaşındayken vatanıma faydalı olmak için asker olmaya karar verdim. En büyük dileğim Selanik'teki askeri okula gitmek idi; ama annemin onayı olmadan kaydım yapılmıyordu. Beni belki bu düşüncemden vazgeçerim diye beş gün odama hapsetti; ama her kapımın önüne gelişinde benim içeride bir ileri bir geri yürüyüşüme, orduma emirler verişime, onları saldırmaya yönlendirişime şahit oluyordu. Besinci günün akşamı annem

rüyasında bir erkek çocuk İstanbul'da bir minarede altın anahtarın üzerinde oturuyor ve bir ses ona 'o, halkın seçili lideri' diye sesleniyor. Ertesi günü annem beni odamdan çıkardı ve askeri okul onayını verdi. Hayatının bilinmeyen bir olayını etkileyici ellerinin bir hareketi ile geçmişe gönderdi”.

Sordum kendisine; Neden kendisine Diktatör denilmesine karşıydı. Düşünceli bir şekilde cevapladı

-“Bana, güce sahip olduğum söylenir ve bu da doğrudur. Ne istersem yapabilirim. Benim için diktatör bir insan başkalarının iradesini zorlar ama; ben acımasız olmaktan nefret ediyorum. Benim favorim bana halkımın verdiği isim Atatürk-Türklerin babası.”

Biz sohbetimizi sürdürürken birileri antre odasında piyano çalmaya başladı. Kemal bana müziği sevdiğini ve her akşam yemek saati için gelen piyanistin Amerikan Üniversitesi'nde genç bir öğrenci olduğunu söyledi.

Kemal'in uyguladığı birçok reform arasında belki de en sansasyonel ve en devrimci olanı kadınların kurtuluşu ve özgürleşmesiydi. Derin bir ciddiyetle sözlerine devam etti.

-“Türk kadını İslam'ın gölgesinden güneşe adım attı. Çarşaf ve peçeyi kaldırarak dayanılmaz köleliği yok etti. Kadın şimdi erkekle eşit şartlarda ve tüm mesleklerde özgürce çalışabiliyor”.

Kemal'in en büyüleyici özelliklerinden sonuncusunun eğlenceli bir durumun tadını çıkarma mizahi ve armağanı olduğunu keşfetmeliyim.

Biz sohbet ederken saatler uçup gitmişti. Kol saatime baktığımda gece yarısını geçtiğini gördüm. Daha kahve servis edilecekti. Kemal için şafağa kadar masada kalmanın sıra dışı bir şey olmadığını hatırladım. Önce rastlantısal sonra tereddütle Amerikan gazeteci bir kadının yüz pudrasını tazelemek zorunda kalınca nasıl davranması gerektiğini düşündüm. Utanarak yanımda oturan genç beyefendiye güvenle sorduğumda; diktatör konuştuğu süre etiket gereği kimsenin masayı terk etmemesi gerektiğini söyledi. Ben her yudum rakıdan sonra, konuşmasının uzayacağı olasılığını fark ettim. Nihayet çok hızlı ve onurlu bir şekilde kalktım, elbisemin izin verdiği kadar hızla dışarıya çıktım. Ancak benim bu çok özel ihtiyaç yürüyüşüme kalabalık bir hizmetçi grubu refakat etmek üzere beni takip ettiler. Sessizce tuvaletten çıkarken askeri takipçim kapıdaydı. Biri önümde, bana elimi yıkayabilmem için içerisinde su ve gül yaprakları yüzen gümüş bir çanak, bir diğeri üzerinde monogram olan bir havlu ve üçüncüsü ise mükemmel mine çiçeği kolonyası ile duruyordu. Sonra beni

yemek odasına giden sonsuz uzun koridorlardan yol gösteren, yüzlerinde bir gülümseme bile olmayan bu insanlar beni masaya geri getirdi.

Kemal sanki gizli bir alaylı baktı bana; ama generallerin ve diğer misafirlerin sarayda geçerli olan katı etik kurallarını çiğnemeye cesaret edemeyecekleri şok edici yüz ifadelerinde görülmüyordu.

Kemal kahvelerimizi içerken bana Harem savaşçılarını göstermeyi teklif etti. İnce düşüncem tereddüt ettiğimi gösterdi; ama en efsanevi odaları görme merakıyla o daha fikrini değiştirmeden çabucacık başımı sallayıverdim. Kendisinin ve benim sandalyemi geri çekti hizmetçilere el işareti yaptı ve ilerledi. Bundan sonra karmakarışık uzun dar koridorlardan oluşan labirentten geçtikten sonra nihayet kilitli iki demir kapıya geldik. Kemal kapının sürgüsünü yavaşça itti. Orient halıların üzerinde sessiz adımlarla ilerledik. Duvarlar mozaikle kaplıydı... Camları renkli pencerelere ay ışığı düşmüştü. Minderlerle ve yastıklarla kaplı alçak divan, hazırlanmış bir kahve masası, zarif güzel kadınların baktığı eski aynalar....

İpekten hapishanenin kasvetli koridorlarında fısıldayan ve sessizce süzülen hayaletler canlanmış gibiydi. Biz bir divanın üzerine oturduk. Kemal gülümseyerek "şimdi sultanların haremindediniz" dedi.

-“Buda bir Türk diktatörüne ait değil mi ekselans?”

-“Görüyorsunuz ki burası kullanılmıyor”.

Gözlerindeki ifade hınzırca olmasına rağmen gerçeği söylüyordu. Hadım ağaları gitmiş, cariyeler yoktu. Haremin kaldırılması Kemal'in reformlarının bir parçasıydı.

Açık duran bir pencerenin önünden bir martı İstanbul Boğazı'nın karanlık yüzeyinde uçtu. Bu kuşlar bana saray sultanlarının utanç içine düşmüş, bir çuval içerisinde gizli bir tuzak kapısından sessizce suya atılan kadınların ruhlarını hatırlattı.

-“Bütün bunlar geçmişte kaldı”

-“Ve bugün bunun hakkındaki düşünceniz nedir ?”

-“Her zaman açık ve net hareket ediyorum. Türk'ün karakteri içten pazarlıklı değildir.”

Dünyanın her yerinde Kemal'in karakterini şüphesiz hiç kimse ondan daha iyi bilmiyordu. Bu sessiz odada konuşmayı sürdürdü.

-“Aşk tutkusu evrendeki en büyük cesaret verici güçtür. Aksi takdirde yaşamayı sürdüremezdim. Sevilmek sevmekten daha önemlidir.”

Bir an gözümün önünde kadınları şikâyetsiz olduğu gibi kabullenen kaygısız biri değil, oldukça yalnız bir insan vardı.

Ona kadınlar hakkında en büyüleyici bulduğu şeyi sordum.

-“Beni kadınlara en çok çeken şey güzelliği değil, yetenekli ve coşkulu olması.”

Gülümseyerek ekledi:

-“Beni güzellikten daha fazla etkileyen şey, iki kalp arasında yanan sempati alevi. Gülümseyerek ekledi; Tanrının verdiği zihinle yetenekli olmayan bir kadınla asla gerçekten ilgilenmedim.”Kemal ayağa kalktı, uzun koridorlardan geçerek ilerledik ve diğer misafirlerin yanına gittik. Vedalaşmak istediğimde eğilip elimi uzun süre elinde tuttu ve elveda dedi. Diğer tüm misafirlere keyifli bir iyi geceler diyerek kolunun altındaki belgelerle yakınındaki bir sekretere yürüdü. İlerleyen saatlere rağmen yorgunluk nedir bilmeyen Kemal bir diktatör olarak yoğun görevine döndü.

Elbette yeni Türkiye'nin hâkimini zorunlu dürtülerin yönlendirdiği huzursuz bir ruh halinde tanınmalıyım. Yıllarca röportaj yapmayı reddettikten sonra artık bu görüşmenin sonlanmasını istemiyor gibiydi. Davetleri bir prensin emirleri gibiydi. Onunla üç yüz milletvekilinin tartıştığı ve dinlediği parlamentoda bir locada oturuyor gibiydim. O zamanlarda devletin ilk ve zeki, vicdanlı görevlisi şarap dahil bir damla dahi alkol almayarak kendini disipline ederdi.

Ve bütün gece dans ettik. Güneş doğarken arkadaşları ve kız kardeşiyle yatına binip yazlığının bulunduğu, güneşli gökyüzüne bakan papatyalarla dolu yemyeşil bir ada Prinkipo'ya (Büyükada) doğru süzüldük. Ertesi gün Amerikan yapımı limuzinle sokakların tozunun arkada bırakılmasına fırsat verdik. Diktatörün ruh haline göre gemiler, uçaklar, trenler her zaman ona hazırды. Bu arada kendimi devletin resmi konuğu olarak görmem gerektiği söylendi ve grup editörlerim beni Kemal ve ülkesi hakkında yazdığım makaleler dizisi için tebrik etmişlerdi.

Ama uzun vadede Amerikan kolonisinde yavaş yavaş ortaya çıkan ve hatta romantik eğimli olarak Türklerin Gazi ile olan ilişkilerime verdiği tasarım hakkında daha az söylentileri görmezden gelemezdim.

Şimdi buraya kadar; bana âşık olduğumu biliyordum, ancak yaratıcılığımı test eden birçok püf noktası, itiraf etmesine yol açabilecek herhangi bir fırsattan kaçındım. Diktatörün çevresindekiler farkındaydı, benim, diktatörün batılılaşma programının yürütülmesinde çok yardımcı olabileceğim açıklığa kavuşturmuştu. Ateşli milliyetçiliği olan Türk halkının Atatürk'ü yabancı biri ile bağ kurduğu için suçlayıp suçlamayacaklarını merak ettim.

Türkiye genelinde seyahat ederken hep duyduğum şeydi; Türklerden genç veya yaşlı, elit veya avam, her tür Türk'ün kalbine bakılırsa ve orada bir isim bulacaklar: Atatürk.

Hükümeti'nin on ikinci yılında ülkesi için Osmanlı yönetiminde aynı sayıda yüzyılda elde edilebileceğinden daha fazlasını yaptığı genel olarak kabul ediliyordu. Bu halkı için çok iyi olan ve ona hayran olmayı hak eden bir adam için kesinlikle açık bir kanıttı. Amerikalı gazeteciler Türk ordusunun ekipman ve eğitiminde elde ettiği devrimci değişimin net bir resmini elde edebilmeleri için Kemal bana Uskar dağlarında yüz yüze bir bilgilendirme yaptı. Önceki gün beş bin adam İstanbul'dan yürüdü, manevralar modern savaşın taktik ve teknik örgütsel gereksinimlerine uygun olarak gerçekleştirildi.

Gün boyunca, Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı çok karakteristik, sövâlyelik hareketleri için sadece iki kısacık dinlenme yaptı.

Bir kum tabanının derinliklerine gizlenmiş ve dikenler ile gizlenmiş bir makineli tüfek işaret ederek, rahatlıkla: "Ateş etmek istemez misiniz Bayan Gladys" diye sordu. Benim bilmediğim ama onun bildiği palaskadaki fişekler bos kartuş fişeğiydi. Ben sürünerek, korkunç şeyin yanında diz çöktüm ve lacivert elbisem, kırmızı sandaletlerim ve başımdaki arsız berem için kaygısızca, bir kemer mühimmat ateşledim. "...Bravo!" komutanım beni alkışladı. "Bence savaşı kazandınız." Döndü ve generallerini çağırarak bir araya topladı. Daha sonra tepenin adının gelecekte "Amerikan Tepesi" olarak adlandırılmasını ve bu adın Türkiye resmi haritasında yer almasını emretti.

Daha sonra bir saha telefonuna rastladı ve kamu telefon şebekesine bağladı, böylece uluslararası dostluk hareketini Amerikan elçiliğine savaş alanından rapor edebildim. Telin diğer ucundan bir iyi niyet elçisi olarak görevimin başarısı için beni öven büyükelçinin dostane sesi geldi.

Türkiye'de kaldığım sürenin sonuna doğru Kemal'in kız kardeşi ile başkent Ankara'ya gittim. Ülkesindeki tüm şehirlerin içerisinde en çok bu şehri seviyordu. Tamamen pembe siva cephele ikametgâhı, Çankaya'nın zirvesini

taçlandırıyor. Geleneksel, soğuk bir saraylar gibi değil, bahçeler ve çiçek açan akasyalar ile çevrili huzurlu bir evdi.

Akşamın alaca karanlığında yeşil çinilerle kaplı avluda fiskiyenin hafif sırıltısı eşliğinde otururken Kemal: "Belki birçok zafer kazandığımı duymuş olabilirsiniz. Her gece, bütün zaferlerimin en büyüğünden sonraki gece bile, derin bir üzüntü duydum (Une grande tristesse-derin bir üzüntü). Bütün savaş meydanlarında vefat eden tüm askerleri düşündüm. Halkıma yalnızca bir slogan bırakmak zorunda kalsaydım, bu olurdu:

"Yurtta Barış ve Dünyada Barış."

Ertesi gün Amerikan Büyükelçiliği'nin benim onuruma verdiği bir yemeğe katılmak için İstanbul'a döndüm. Büyükelçi bana o günkü diplomatik posta çuvalının Başkan Roosevelt ve Dışişleri Bakanlığı'mıza özel sevkiyat içerdiğini ve yaptığım işim ile ilgili övgülerinde bulunduğunu söyledi.

Diktatör Kemal ve yeni Türkiye ile ilgili makalelerimin sonuncusu aynı anda dünyadaki tüm basında yer aldı. Yalancı bir kibir yapmadan dürüstçe, ortaya koyduğum işimle gurur duyabileceğimin farkındaydım.

Otelime döndüğümde gece yarısı olmuştu. Üzerimi değiştirmeden, gecenin geri kalan zamanını odamın küçük balkonunda geçirdim ve geçen haftayı anılarımdan tekrar geçirmesine izin verdim. Tabii ki, halkını eğiten ve acil reformlar uygulayan bir adamın hayranlığından gurur ve onur duyuyordum. Türkiye'den ayrıldığımda onu tekrar özler miydim? Sonra Diktatörün soğukkanlılığını aydınlatan başka bir kelimeyi hatırladım. "Merak ediyorum, kim benim hedefime ulaşmamı engelleyebilir ki", "Kimsenin yapamayacağını belirlediysem, hangi önlemleri almam ve ona göre davranmam gerektiğine ben karar veririm."

Ayrıca yine bu Diktatörün kiliseyi devletten ayırdığı zaman, Müslümanların tanrısına olan inancına yemin ettiğini hatırlıyorum. Bir rahip ona sitem etmek için geldiğinde, dindar adama Doğu'nun kutsal yazısını (Arapça), Kur'an'ı kullanarak anlattı.

Aniden söken şafakta Marmara Denizi üzerinde yükseldi ve gökyüzü, toprak ve suyu yumuşak, berrak bir mavi renge boyandı. Sisten çıkan eski Konstantinopolis minareleri gökyüzünü işaret etti ve bu sessizlikte bir müezzinin sesi dua edenleri iman etmeye çağırırdı.

Ve birdenbire, sevgili tanrım, kendimi ne ışığın ne de sıcaklığın bana ulaşmadığı soğuk, mavi boş alanımda yalnız buldum. Ama sonra yolumu tekrar açık ve net olarak önümde gördüm, sanki kendi irademin ötesinde biri benim için karar vermiş gibiydi. Bu ülkede, burada aradığım manevi bir ışığı alamadım. Bir Diktatörün dünya görüşünün, aradığım şeyle ilgisi yoktu. Hedefimi uzun zamandır unutmuş muydum? Dünyevi yanılımalara düştüğüm için kendi yolumu kaybetmiş miydim?

Devam etmeliydim. Herhangi bir yerde... Herhangi biri...

Emin olmak zorundaydım...

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7, (2020 Yaz), ss. 437-442.

Geliş Tarihi: 21 Mayıs 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Kitap Tanıtımı/Book Review

Metin Toker, Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020, 170 Sayfa, ISBN: 978-975-220-884-1.

Yenal ÜNAL*

Metin Toker, 20. yüzyıl Türkiye'sinin yetiştirdiği önde gelen gazetecilerden biridir. 1924 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Toker, 1940'lı yılların ikinci yarısından itibaren basın-yayın hayatında adından sıkça söz ettirmeye başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin II. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün damadı olan yazar özellikle İnönü'nün faal olduğu dönemlerde, Türk siyasetini yakından takip etmiştir. 1940'lı, 1950'li ve 1960'lı yılların Türkiye'sini kaleme almış olduğu makalelerde ustaca ve derinlikli bir biçimde değerlendiren Toker, birçok önemli telif eseri de kaleme almıştır.

Bir Diktatörün İktidar Yolu (1963), *İsmet Paşa ile On Yıl* (1965-1969), *Şeyh Sait ve İsyanı* (1968), *Dört Buhranlı Yıl* (1969), *Sağda ve Solda Vuruşanlar* (1971), *NATO 25 Yaşında, Tamam mı Devam mı?* (1974), *Metin Toker'in Not Defterinden* (1981) ve yedi ciltten oluşan *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları* adlı eserler Toker'in kaleme aldığı en önemli yapıtlardandır. Bunlardan *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları* alanında kaleme alınmış hemen hemen en mühim kitap serilerinden biridir.

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yenalunal@yahoo.com. ORCID ID: 0000-0002-4043-8424.

1944-1973 yılları arasını kapsayan dönem üzerine hazırlanan bu eser, tarihçilerin bu süreci incelerken ilk müracaat ettikleri nitelikli eserlerdendir.

Metin Toker'ın, incelememiz kapsamında üzerinde durmayı planladığımız eseri *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, II. Dünya Savaşı'nın son yılında başta Doğu Avrupa ve Asya olmak üzere hemen hemen bütün dünya üzerinde ABD'yle birlikte ağırlığını hissettiren savaş muzafferleri Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'ye yönelik olarak güttüğü baskıcı ve yıldırıcı politikaları, Türkiye'nin karşı hamlelerini ve bu hamleler gerçekleşirken İngiltere ve Amerika'nın tutumunu muhtelif cephelerden irdelemektedir.

Bugün de üzerinde durulması gereken bu eserin ortaya çıkış serüvenine ilişkin olarak kitap tanıtım bülteninde şu bilgilere yer verilmiştir: *“İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk-Sovyet ve Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bir İnceleme... Metin Toker'in bu eserinin kitap hâline gelmeden önce olağanüstü bir kaderi oldu. Araştırma, Ankara Televizyonunda üç program hâlinde yayınlandı. Özü Milliyet gazetesinde bir ay süreyle tefrika edildi. Kitabın ilk baskısı yapılırken İngilizceye tercüme hakkı üzerinde bir yabancı yayınevi ile görüşmeler yapılıyordu ve bazı Amerikan üniversiteleri ayrı tekliflerde bulunuyordu... Bilgi Yayınevi, İkinci Dünya Savaşı sonunda dünya devi hâline gelmiş Sovyetlerin baskısıyla köşeye sıkıştırılmaya çalışılan ve tüm baskılara direnen, bağımsızlığından ödün vermeyen Türkiye'nin o dönemdeki tüm adımlarını bir bir anlatan Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu'nun tam metnini, yeni baskısıyla okuyuculara sunuyor.”* Metin Toker, tarafından kaleme alınan bu eserin ilk baskısı 1971 yılında yapılmıştır. Dolayısıyla 1945 yılında yaşanan siyasi ve diplomatik birçok mühim meseleyi bizzat gören bir gazetecinin kendi yorumları eşliğinde edindiği bilgileri kitaba dönüştürmesi bugünün okuruna derin bir perspektif kazandırmaktadır. Eserin yaklaşık yarım asırlık bir süre sonra araştırmacıların ilgisine yeni bir baskıyla tekrar sunulmuş olması en başta Türk-Rus ilişkileri alanında incelemeler yapan araştırmacılar için bir kazanımdır.

Birçok bakımdan, bugün hâlâ dünyanın en güçlü ülkeleri arasında ABD ve Rusya yer almaktadır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Rusya, Sovyetler Birliği'nin dış politika mirasını birçok konuda sürdürmektedir. Türkiye, geçmişe nazaran özellikle kendi bulunduğu bölgede,

1945 konjonktürüne göre daha fazla güçlenmiş bir ülke olmakla birlikte bugün yine denge siyaseti çerçevesinde bir dış politika takip etmektedir.

Dünyanın egemen birkaç emperyal kuvveti arasında belirli ulusal çıkarlar temelinde sistemli denge politikası takip etmek ve ayakta kalmaya çalışmak dünya üzerinde var olan ülkelerin büyük bir bölümünün takip ettiği kaçınılmaz bir politikadır. Üstelik yüzyıllardır bu mukadderat tersine dönememektedir. Dahası dünya siyasetinde mevcudiyetini sürdürürebilmek için denge politikası izleyen bir devlet konumunda olabilmek dahi kimi zaman dünya siyasetinde belirli bir seviye olarak telakki edilebilir. Örneğin II. Dünya Savaşı'ndan sonra birçok Doğu Avrupa ülkesi peyk devlet konumuna dönüşmüştür. Bu ülkeler uzun yıllar özellikle dış politikalarını tesis ederken Sovyetler Birliği'nin tespit ettiği ilkeler çerçevesinde hareket etmek zorunda kalmışlardır. Bu çeşit peyk devletler 2020 yılını yaşadığımız şu zaman diliminde de mevcuttur.

1945 yılında II. Dünya Savaşı'nın sonunda bu çeşit devletlerden biri hâline getirilmeye çalışılan ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur. Türkiye, rasyonel bir idari anlayışı çerçevesinde I. Dünya Savaşı'nda yaptığı hataya düşmeyerek II. Dünya Savaşı'na katılmamıştır. I. Dünya Savaşı'nda büyük bir imparatorluğunu kaybeden Türkler için nihayetinin ne olacağı muamma olan ve insanlığın o tarihe kadar gördüğü en feci savaştan tüm baskılara rağmen uzak durmak en akılcı yol olmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yönetiminde Türkiye, harp yılları boyunca, savaşan tarafların hiçbirine sırt dönmeyerek son derece başarılı bir denge siyaseti gütmüştür. Bununla birlikte savaşın bittiği ve yeni dünya düzeninin temelini atıldığı 1945 yılında bütün ağırlığıyla Sovyet tehdidini üzerinde hissetmiştir. Çünkü Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'nın muzaffer ülkesi olarak Doğu Avrupa'nın hemen hemen bütün ülkelerine dışını geçirmiş ve bu ülkeleri birer uydusu hâline getirmiştir.

Stalin'in, bu süreçte denetim altına almak istediği en stratejik ülkelerden biri Türkiye idi. Çünkü Sovyetler Birliği, Çarlık Rusya'sı döneminden itibaren takip edilen "sıcak denizlere inme" politikasının artık fiili olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini ve bunun için de en uygun zaman diliminin geldiği kanaatindeydi. Bu nedenle 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te imzalanmış olan "Türk-Sovyet Dostluk ve Bitaraflık Muahedesi"nin süresinin uzatılmasını bazı şartlara bağlamışlardı. Söz konusu antlaşma 17 Aralık 1929'da Ankara'da, 30 Ekim 1931'de yine Ankara'da, 7 Kasım 1935'te tekrar Ankara'da teati edilen protokollerle üç defa uzatılmıştı. Son uzatma 10 yıl için yapılmıştı. Eğer 10 yılın

sonundan, altı ay önceye, yani 7 Kasım 1945'e kadar taraflardan birisi herhangi bir talepte bulunmazsa antlaşma kendiliğinden iki yıl daha yürürlükte kalacaktı.

Ancak dönemin Sovyet Birliği Dışişleri Bakanı Molotof, Türkiye'nin o dönemdeki Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e, antlaşmanın eskidiğini ve yeni bir konjonktürün ortaya çıktığını belirtti. Molotof, büyükelçinin yüzüne açıkça belirtmemekle birlikte diplomatik gereçlerle Boğazlardan üst talebi ile Kars, Ardahan gibi Türk topraklarının kendilerine verilmesini talep etti. Sovyetlerin toprak ve Boğazlardan üst talepleri kendileri açısından bakıldığında bir haklı. Çünkü savaş galibi Sovyetler artık tam anlamıyla bir süper güçtü. Bütün dünyaya bunu bir şekilde hissettirmek istiyordu.

Bununla birlikte Sovyetlerin, Türkiye'den talep ettiği, Boğazlardan savunma üssü ve Doğu topraklarından bir bölümünün kendileri lehine terki gibi konuların bir de arka planı bulunmaktaydı. Diğer bir ifadeyle Sovyetler Birliği, Türkiye'nin sınır uçlarıyla oynayarak onu bir Polonya, bir Romanya hâline getirmeye çalışıyordu. Yani aslında Sovyetler, çok önemli bir coğrafyada bulunan Türkiye'yi diz çöktürerek denetim altına almak istiyordu. Bu durumda Türkiye'nin önünde uzun ve çetin bir diplomatik süreç bulunuyordu. Süper bir güçle çok ciddi diplomatik meseleleri el almak ve Türkiye'nin çıkarlarından asla taviz vermeden adı geçen bu meseleleri olabildiğince barışçıl yöntemlerle çözmek gerekiyordu. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin Sovyetler Birliği gibi dev bir ülkenin karşısına askerî yöntemlerle, üstelik yalnız başına çıkması Türkiye'yi korkunç bir akabete sürükleyebilirdi. O nedenle hem diplomasinin bütün imkânlarının kullanılması hem de müttefik ülkelerin bütün bu yeni gelişmelerden haberdar edilerek onların desteğinin sağlanması gerekmektedir. Batılı ülkelerin desteğini tam anlamıyla almaksızın Sovyetler Birliği karşısında Türkiye çok zor bir durumda kalabilirdi.

Metin Toker tarafından kaleme alınan *Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu*, adlı eser işte bu çetin ve son derece kritik konuları, söz konusu dönemi Türk diplomatlarının nasıl ele aldığını, ülke güvenliğini tehlikeye sokmadan ve fakat Türkiye'nin çıkarlarından da asla ödün vermeden nasıl savunduklarını en ince detayına kadar analiz etmektedir. Eser bu son derece mühim konuları muhtelif cephelerden ele alan bilimsel bir belgesel hüviyetine sahip olması hasebiyle bugüne de ışık tutmaktadır. Çünkü günümüzde Türkiye ve Rusya, zaman zaman Suriye'de, Libya'da ve Doğu Akdeniz'de karşı karşıya gelebilmektedir. Rusya'nın dış politika reflekslerinin iyi okunması bu ülkeyle gerçekleştirilecek

diplomatik ilişkilerin daha sağlam temellere dayanmasına katkı sağlayacaktır. Bu cepheden bakıldığında Toker'in bu kıymetli eseri bugünün diplomatlarına ve araştırmacılarına yeni bakış açıları kazandırır nitelikte bir eserdir. Bu nedenle üzerinde tekrar tekrar durmak gerekmektedir.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7, (2020 Yaz), ss. 443-450.

Geliş Tarihi: 4 Haziran 2020
Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Kitap Tanıtımı/Book Review

Murat Eser, Eleftherios Venizelos (Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkileri), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019, 232 Sayfa, ISBN: 9786052070765

Nurgül ERTAŞ*

Girit isyanlarıyla adını duyuran ve Gudi Askeri hareketiyle Yunan siyasi sahnesine çıkan, uzun yıllar Girit ile Yunanistan'ın birleşmesine çabalayan ve Megali İdeanın en önemli uygulayıcısı Eleftherios Venizelos, Türk-Yunan ilişkilerinin önemli bir ismi, modern Yunan tarihi ve siyasetinin önemli bir lideridir. Kendisini yeni fikirlerin ve yeni politikaların bayraktarı olarak tanımlayan Venizelos, Girit adasının Yunanistan'a bağlanmasında ve Balkan Savaşlarında büyük rol oynayarak Yunan sınırlarını genişletmiştir. Daha geniş bir coğrafyaya hayaliyle de Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı'nın parçalanma metni olan Sevr Antlaşması'nı imzalayan taraflardan biri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan faaliyetlerinde bulunan bir aileye mensup olması Venizelos'un siyasi düşüncesini etkileyen ve Megali İdea fikrinin kaynağını oluşturan muhtemel bir etkidir. Osmanlı aleyhindeki politikalarla Yunanistan'ı şekillendiren Venizelos'un 1910-1915 arası faaliyetlerine odaklanan bu çalışma modern Yunan tarihine ve dönemin Türk-Yunan ilişkilerini ışık tutmaktadır. Eserin odağında Balkan Savaşlarının meydana geldiği bir dönem olsa da konu bir askerî tarih çalışmasından ziyade siyasî ve sosyal yönleriyle ele alınmış, askerî olaylar detayların içinde

* Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, nurgulertas129@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-4219-0060.

kaybolmadan genel hatlarıyla güzelce ifade edilmiştir. Eserde; Megali İdea fikri tarihi ve ekonomik boyutlarıyla yorumlanmış, Venizelos dönemi Yunanistan'ın dış politikası ve Yunanistan'da meydana gelen siyasi gelişmeler Atina merkezli gazeteler, Meclis görüşmeleri, Dışışleri Bakanlığı raporları gibi Yunan kaynakları vasıtasıyla karşılaştırmalı olarak takip edilmiş, dönem hakkında akademik çalışmalardan yararlanılmıştır. Yunan Parlamentosu Arşivi, Yunanistan Milli Kütüphanesi, dönemin Atina gazeteleri ve Eleftherios Venizelos'un kişisel arşivini kullanan yazarımız önemli bir başvuru eseri ortaya çıkarmıştır.

Eleftherios Venizelos'a dair Yunan siyaseti ve Türk-Yunan ilişkileri hakkında inceleme yapacak araştırmacılara kaynak teşkil eden bu eseri yazarımız Murat Eser, 2017 yılında İstanbul niversitesi'nde tamamladığı "Yunan Kaynaklarına Göre Eleftherios Venizelos'un İlk İktidarı Sırasında Türk-Yunan İlişkileri (1909-1915)" adlı yüksek lisans çalışması üzerinden hazırlamıştır. Venizelos'un 1910-1915 arası faaliyetlerine odaklanan eser, 232 sayfada dört bölümden meydana gelmektedir. Eseri oluşturan bölümler dışında nsz, giriş, sonuç, kaynakça, ekler ve dizin eserin diğer kısımlarıdır. Kitabın giriş kısmında Megali İdea düşüncesini nasıl ortaya çıktığından ve yayıldığından bahsedilir.

Çalışmanın ilk bölümü Venizelos'un 1864'te Hanya'nın bir köyünde dünyaya gelişinden 1910 seçimlerine kadar olan yaşamını kapsıyor. Venizelos'un çocukluğu, eğitimi, siyasi hayatı, Girit adasındaki rolü, 1897 ve 1905 İsyancıları, Gudi Askeri Hareketi ve başbakan olması anlatılıyor. Özellikle bu bölümde Gudi Hareketi ile Venizelos'un Atina'ya gelmesinden sonra ortaya çıkan durum ve 1910 seçimleri üzerinde durulur.

Hukuk eğitiminden sonra gazetecilik faaliyetlerine yönelen Venizelos, Girit adasındaki sorunlara yönelik kışkırtıcı yazılarıyla dikkat çekerek siyasete girmiş, Girit'i Yunanistan'a bağlamak için siyasi çaba göstermiştir. Ege Denizi'ni bir Yunan gölüne dönüştürmeyi hedefleyen Venizelos, Atina, Selanik ve İzmir geninde Yunanistan'ın omurgasını oluşturmayı amaçlıyordu. Çalışmanın bu bölümünde dikkat çeken nokta Venizelos'un İstanbul'u Megali İdea fikrine dair etmemesidir. İstanbul'un Avrupa devletleri ve Rusya için önemini bildiği için bu devletlerle çıkar çatışmalarından kaçınmıştır. Venizelos'un amacı büyük devletlerle çıkar çatışmasına girmeksizin Ege Denizi'ne hakim olmak ve İngiltere'nin Orta Doğu politikasında müttefiki olma fırsatına sahip olmaktır.

1897 ve 1905 İsyancı ve Gudi Askeri Hareketi Venizelos'un hayatında üç önemli dönüm noktası olmuştur. 1897 İsyancı ile Venizelos, Girit'te ulusal bir kahramana dönüşmüş ve adı Yunanistan'da duyulmuştur. 1905 İsyancı ile Girit'teki en güçlü adam olmuş, bu isyanla tanınan bir politikacıdan ziyade helenizmin çıkarları için mücadele eden ulusal bir kahraman olarak, sadece Girit'te değil, Yunanistan'da da büyük bir ün kazanmıştır. 1909'daki Gudi Askeri Hareketi ise, Venizelos'un politik kariyeri, modern Yunanistan tarihi ve Balkanlar'daki dengeler için önemli bir dönüm noktasıdır. Bu askeri hareket ile Yunanistan için yaklaşık 15 yıl sürecek olan büyük genişleme ve Megali İdea'nın düşünmeden uygulamaya geçtiği bir döneme girilmiş, isyanın ardından Venizelos Yunanistan Başbakanı olarak önerilmiştir. Yazar Gudi Askeri hareketi ile Jön Türk hareketi arasında benzerlikler olabileceği, ancak aralarında bir ilişki olamayacağı yönünde bir değerlendirmede bulunmuştur.

Kitabın ikinci bölümünde, Venizelos'un Yunanistan Başbakanı olduktan sonra reform çabaları ve askeri yaptırımları anlatılmış, Venizelos'un Osmanlı vatandaşlığından Yunanistan Başbakanlığına yükselişi aşamalarıyla incelenmiştir. Venizelos'un Balkanlar'da ittifak arayışı, Bulgar-Yunan yaklaşması ve savunma anlaşması imzalanması üzerine durulmuş ve bu dönemde Balkanlar'daki genel durum açıklanmıştır. 1910 seçimleri ile Venizelos'un daha önce hiçbir partinin elde edemediği bir zafer ile seçimleri kazanması, gazetelerde önemli yankılara neden olmuş, artık önü alınmaz bir güce sahip olduğu ve Yunan politikasının tek lideri haline geldiği belirtilmiştir. Ayrıca Venizelos'un kurduğu Liberal Parti ile Yunanistan siyasetine yeni bir soluk getirdiği üzerine durulmuştur. Venizelos'un Yunanistan kral Georgios ile olan ilişkileri ve kralın tepkisini çekmeksizin uygulamaya çalıştığı politikalarından bahsedilmiştir.

Bu dönemde, Yunanistan'da yaygın olan "Bağımsızlık ya da Ölüm" sloganı yerine halk arasında "Enosis ya da Ölüm" sloganı yayılmaya başlamış, reform çalışmaları kapsamında Venizelos önce anayasa üzerinde çalışmış, daha sonra toprak reformuna odaklanmış ve işçileri ve köylüleri yanına çekmek için "Sosyal Liberalizm" görüşünü benimsemiştir. Buna ek olarak, ordunun siyasete karışmasını engelleyen adımlar atmış ve birçok yeni yasa yayınlamıştır. Güvenlik, adalet, sağlık vb. sosyal konularda düzenlemeler yapmıştır. Venizelos özellikle sarayın tepkisinden bir sürede olsa kaçınabilmek için Prens Kontantinos'u ordunun başına getirmiştir.

1912 seçimleri sonucunda Venizelos, 1915'e kadar tek adam olarak Yunan tarihine geçmiş, Yunanistan "Milli burjuva devleti" haline gelmiştir. Osmanlı topraklarının dağılması için zamanın geldiğine inanan Venizelos dış politikada, Sırp-Bulgar ittifak müzakerelerine katılarak Balkan devletleriyle temas kurmaya çalışmıştır. Osmanlıya karşı Ortodoks kardeşliği adı altında birleşerek Osmanlıyı Balkanlardan atma politikası izlemiştir. Bulgar-Yunan Savunma Antlaşması ile Balkan topraklarında mümkün olduğunca fazla pay almak isteyen Venizelos, Girit'in Yunanistan'a bağlanmasını oldubittiye getirmeyi düşünmüştür. Ayrıca Selanik ve Trakya'ya doğru ilerlemek, Ege adaları üzerinden Batı Anadolu'ya doğru genişleyen eski Helen topraklarına egemen bir Yunanistan yaratmak istemiştir.

Kitabın üçüncü bölümünde, Birinci Balkan Savaşı ve bu süreçte Yunanistan'ın politikaları ele alınmıştır. Avrupalı devletlerin Balkan ittifakı karşısındaki tutumları, Londra konferansları ve antlaşması incelenmiştir. Birinci Balkan Savaşı sürecinde Venizelos, son ana kadar Osmanlı Devletinin dikkatini çekmemeye gayret göstermiş, Balkan İttifakı'nın bir parçası olmasına rağmen bağımsız hareket ediyormuş gibi davranmıştır. Girit ve Selanik'i Yunanistan'a katmak ve Osmanlı'yı Çanakkale Boğazına hapsederek Ege denizinde hakim olmak onun üç temel amacı olmuştur. Eserde; Venizelos bütün bunları planlarken Osmanlı Devleti ne yapıyordu sorusuna yanıt aranmıştır.

Yunanistan hedeflerini tek tek gerçekleştirmek için adımlar atarken, Selanik'i çevreleyen Yunan ordusunun Osmanlı donanmalarını çökertmesinden sonra, Osmanlı ordusu sadece kara savaşı yapabilen bir duruma getirilmiş, Osmanlı orduları komutanı Hasan Tahsin Paşa tarafından Yunan birlikleriyle Selanik üzerine görüşme yapılmış ve Selanik'in Yunan ordusuna teslimiyle ilgili bir anlaşmaya varılmıştır. Eserde; Osmanlı elinde bulunan askeri gücü ile şehri savunabilir miydi? Ya da yaklaşmakta olan Bulgar ordularından faydalanmak suretiyle Yunan-Bulgar çekişmesini bir fırsata çevirerek şehri diplomatik yollardan savunabilir miydi? Ayrıca Yunan kaynaklarında Selanik'i teslim etmesinden dolayı "Milli Kahraman" olarak anılan Hasan Tahsin Paşa vatan haini miydi gibi sorular sorulmuştur.

İngilizlerin Balkan ittifakı karşısındaki tutumu Bulgaristan'ı kendi tarafına çekerek Osmanlı ile Almanya arasındaki bağlantıyı koparmaya yönelik olmuştur. Öte taraftan Yunanistan, İngilizlerin Akdeniz'deki çıkarlarını koruyabilecek bir uydu devleti haline gelmek, Balkanlar'da İngiltere'nin gözü

olmak ve İngiltere'nin desteğini almanın hesaplarını yapmaktadır. Yunanistan gazetelerinde "Bizans'ın Dirilişi, Konstantinos'un geri gelişi" olarak başlıklar atılmaya başlanmıştır. Panslav politikası çerçevesinde Rusya ise Balkan devletleri aracılığıyla Avusturya'ya karşı güçlenmeyi ve Bulgaristan üzerinden Ege ve Boğazlara ulaşmayı hedeflemiştir. İngiltere veya Rusya'nın Balkanlar ve Akdeniz'de elde edeceği fırsatlardan endişe duyan Almanlar için ise Osmanlı yanlısı olmaktan başka bir yol kalmamıştır.

Balkan Savaşı'nın bir sonucu olarak, Balkan Devleti temsilcileri ve Osmanlı Devleti arasında Londra Barış müzakereleri başlamış, Yunanistan politikasını uluslararası arenada büyük devletlere tanıma fırsatı bulmuştur. Bu dönemde yeni bir yayılcı dış politika aşaması geçmiş ve Avrupa devletleri tarafından kabul edilmeye çalışmıştır. Konferanslarda toprak paylaşımı konusunda epey bir yol alınmış, zayıf gördükleri Osmanlı Devleti'ni paylaşma yoluna gitmişlerdir.

Kitabın dördüncü bölümünde, İkinci Balkan Savaşı ve sonrasında Yunanistan'da Venizelos'un iktidarı anlatılmıştır. Atina Antlaşması'ndan Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar ki süreç ele alınmıştır. Birinci Balkan Savaşı her ne kadar Londra Barış Antlaşması'nda çözülmüş gibi görünse de, bu müzakerelerin Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'dan atılmasından başka bir amacı yoktu. Avrupalı Devletlerin talepleri doğrultusunda Balkan Savaşı Avrupa'ya yayılmadan durdurulmuş, Osmanlı Devleti Avrupa'daki topraklarını kaybetmiştir. İmzalanan Barış Antlaşmaları devletlerin sorunlarına bir çözüm üretmemiş, Balkan ittifakında yer alan her ülke kendi Megali İdeasının peşinde olmuştur. İkinci Balkan Savaşı'nın en önemli gelişmelerinden biri Bulgar tehlikesine karşı Sırbistan ve Yunanistan çıkarlarını birlikte savunma kararı alması ve askeri ittifak imzalamış olmasıdır. Yazarımız, Bulgaristan'ın yayılcı siyasetine karşı başlayan bu durumu, eski dostların yemekten sonra hesap ödeme konusunda kavga etmelerine benzetmektedir.

Bulgaristan'ın yenilgiyle sonuçlanan İkinci Balkan savaşı, Bükreş Antlaşması ile sona ermiş, Bulgaristan'a karşı kazandığı zaferle hem Yunan halkı Megali İdea'ya daha fazla inanmış hem de Yunanistan toprak bakımından daha geniş bir coğrafyaya kavuşmuştur. Yunanistan da artık sıradaki hedef Kıbrıs olmuştur. Yunan basınında Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanacağı (Enosis) yönünde yayınlara başlanılmıştır. Özetle Venizelos, 1910 tarihinden itibaren ve özellikle 1912-1913 Balkan Savaşlarındaki toprak kazanımlarından sonra

yükselişe geçen Megali İdea eksenli yayılmacı politikalarına devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ve Yunanistan Krallığı arasında yapılan Atina Antlaşması ile Venizelos hem adalar konusunda çözüm sağlayacak hem de olası bir savaşta Bulgar tehlikesi karşısında kendini sağlama almış olacaktı. Hem siyasi anlamda hem de iki ülke ilişkilerinde çok bir değişim getirmeyen Atina Antlaşması iki ülke arasında Birinci Balkan Savaşı süresince kesilen diplomatik ilişkilerin tesis edilmesine vesile olmuştur. Osmanlı Devletini Avrupa ve Balkanlardan atma projesi olarak Birinci Balkan Savaşı ile başlayan hareket İkinci Balkan ile daha da netlik kazanmıştır. Ancak sınırların tamamen netleşmesi ve Avrupalı devletlerin tasarılarının gerçekleşmesi için bir sene sonra Birinci Dünya Savaşı son aşama olarak başlayacaktır.

1912-1913, Yunanistan için önemli bir genişleme dönemi olmasının yanı sıra, dış politikanın İngiltere ve Fransa merkezli bir siyasete yöneldiği bir dönem olmuştur. Avrupa Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak çıkar elde edilmesi hedeflendi. Ayrıca Yunanistan, Ege Denizi'ndeki tek egemen devlet olmaya çabaladı. Venizelos, Kral Konstantinos ile aralarının iyice açılmasının bir sonucu olarak Yunanistan'dan ayrılmaya karar vererek, İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle Selanik'te Milli Hükümet adı altında ayrı bir devlet kurmak istedi. Fakat Kral Konstantinos'un İngiltere ve Fransa'nın muhtırasıyla tahtan indirilmesiyle Venizelos Yunanistan siyasi hayatında tek adam olarak yoluna devam etti. Buna karşılık İngiltere'nin yanında Birinci Dünya Savaşı'na giren Yunanistan'da Megali İdea fikri yeniden güçlendi. Fakat Venizelos'un iki kıta beş denizden oluşan Büyük Yunanistan hayali 1922 hezimetıyla son bulmuştu.

Sonuç kısmında, dönemler mi politik kimseleri meydana getirir yoksa kişiler mi dönemleri değiştirir sorusuna yanıt aranmıştır. Venizelos'un Megali İdea söylemleriyle Yunan halkı arkasına aldığı, uyguladığı Osmanlı karşıtı yayılmacı politikaları sayesinde de zamanla Yunanistan'da Kral'dan bile daha güçlü bir konuma yükseldiği vurgulanmıştır. Modern Yunanistan'ın tarihine damgasını vuran Venizelos dönemi hala tartışılmakta olduğu belirtilmiştir. İktidarda bulunduğu dönemde uyguladığı politikalar ve meydana gelen olaylar hem siyasi hem de kültürel anlamda başta Türk-Yunan ilişkileri olmak üzere hala tartışmaya açık olduğu söylenmiştir. İki ülke arasında Ege adaları sorununun geçmişten günümüze Türk-Yunan ilişkilerini yakından ilgilendiren bir mesele olduğu dile getirmiştir.

Eleftherios Venizelos (Yunan Arşiv Kaynaklarına Göre Türk Yunan İlişkileri); anlaşılır ve akıcı bir tarzda yazılmış, önemli akademik bir çalışma olmasının yanı sıra okuyucuyu siyasi ve askeri detaylarla boğmayan, her okuyucunun ilgiyle okuyacağı bir kitaptır. Yunan tarihinde son derece önemli bir sima olan Venizelos belgeler ışığında tarihi gerçeklere uygun olarak tanıtılmış, modern Yunan tarihindeki önemi ve Yunan siyasetin de oynamış olduğu rolü iyi bir şekilde okuyucuya aktarılmıştır.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7, (2020 Yaz), ss. 451-456.

Geliş Tarihi: 7 Mayıs 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Kitap Tanıtımı/Book Review

Yenal Ünal, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, 575 Sayfa, ISBN: 978-605-180-604-4.

İbrahim AYDIN*

21. yüzyıl penceresinden bakıldığında tarih biliminin dünyası oldukça yelpazeli bir haldedir. Her bilim dalının kendi içerisinde dallara ayrılması gibi tarih bilimi de içerisinde alt başlıklara ayrılır. Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinde olduğu yılları kapsayarak 20. ve 21. yüzyılları da içinde barındıran yurt genelinde ve Türkiye'yi ilgilendiren yurt dışındaki olayları inceleyen anabilim dalı Türkiye Cumhuriyeti Anabilim Dalı'dır. Ancak kuşku yoktur ki geçmişten günümüze süregelen her olay birbiri ile bağlantı içinde olmasın. Şu an yaşadığımız toplumdaki tutun da içinde bulunduğumuz kültür, örf, adet hatta benliğimizi oluşturan birçok şey geçmişten kalan izlerdir. Bizlerin içinde yaşadığı toplum ve diğer toplumlar adeta geçmişin birer aynası niteliğindedir. Öyle ki günümüz Türkiye'sini anlamak ve iyi kavramak için geçmişte olanları iyi irdelememiz, tenkit etmemiz, kendi akıl süzgecimizden geçirerek bugüne yorumlamamız gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki 21. yüzyıl dünyasında var olan olaylar ve olgular 20. yüzyılda yaşanmış olan olayların sebep ve sonuçlarıdır. İçinde bulunduğumuz zamanı iyi irdelemek geçmişini derinlemesine anlamak gerekir. Altı asır hüküm sürmüş Osmanlı Devleti 20. yüzyıl içerisinde varlığını yitirmiş ve I. Cihan Harbi gerçekleşmiş, yerine pek çok devlet kurulmuştur. Bu yıkılma süreci olabildiğince sancılı olmuş, içerisinde

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ibra440864657@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-5699-1486.

fazlasıyla olayı barındırmış, pek çok da önemli kişinin gün yüzüne çıkmasına vesile olmuştur. Onun öncesine baktığımızda bu olayların olmasını doğuran farklı olaylar patlak vermiştir. Fransız İhtilali ile ortaya çıkan fikir akımları dünyayı sarmış, milliyetçi düşüncenin hızla dünyaya yayılması Osmanlı Devleti'ni de derinden etkileyerek devletin sonunu getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında etki eden tek sebep bu olmasa da önemli sebeplerden bir tanesi bu olmuştur. Şu an üzerinde yaşadığımız Türkiye Cumhuriyeti de Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan devletlerden bir tanesidir. İmparatorluğun yıkılma aşamasında emperyalist devletler Osmanlı'nın tepesine üşüşmüş, Sevr'i Osmanlı'ya imzalatarak ondan toprak koparmanın derdine düşmüştür. Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşlarının pek çok zorluklara göğüs gererek ulusal bağımsızlık adına başlattığı Milli Mücadele süreci başarı ile sonuçlanmıştır. Ardından Mustafa Kemal ve silah arkadaşları bin bir zorluk ile Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Ülke kurulduktan sonra meydana gelen sosyal, askeri, siyasal, kültürel ve ekonomik pek çok olay ve öncesinde bahsettiğimiz olaylar Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı çatısı altında incelenmektedir. Bu vesile ile yapılan, yazılan pek çok araştırma ile bilinmeyen pek çok konu gün yüzüne çıkmaktadır. Bu yapılan araştırmaların toplandığı eserlerden bir tanesi de Yenal Ünal'ın kaleminden çıkan "Türkiye Cumhuriyeti Tarih Araştırmaları" adlı kitaptr.

Adı geçen eser toplam 575 sayfadan müteşekkildir. Eserin başlangıcında Yenal Ünal'ı tanıtan kısa bir yazı ve eserlerinin isimleri maddeler halinde zikredilmiştir. Sonrasında ise içindekiler bölümü ile önsöz bölümü yer almaktadır. Kitabın başında öz geçmiş çok sade ve yalın tutulmuş, az ve öz bilgi verilmiştir. Akabinde ise ön söz bölümü okuyucuyu tatmin eder nitelikte olmuştur. Yazar eserin nasıl ve niçin meydana geldiğini açıklayıcı bir dil ile ifade etmiştir. Ayrıca eserin oluşumunda emeği geçen diğer bilim insanlarının da kimler olduğunu önsöz bölümünden öğrenme şansı buluyoruz. Ardından ise yazar, adı geçen eserin içindekiler kısmında belirttiği başlıkları eser içindeki bölümlerde okuyucusuna sunuyor. Bu kapsamda ilk bölümde yazar yazdığı makalelere yer verirken eserin ilk başlığını da "Türkiye'de Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi (15-20. YY) ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırmalı Analizi" olarak ele aldığını görüyoruz. Bölümün içerisinde "Tarih nedir? Türkiye'de Tarihçiliğin Gelişimi" gibi konulara karşılaştırmalı olarak yanıt arandığını, akıcı bir anlatım ve anlaşılır bir dil ile kaleme alındığını görmekteyiz. Bunun gibi birinci bölümünü toplam sekiz başlığa ayıran yazar, ikinci bölümde ise kitap incelemelerine yer vermiştir. Birinci başlığında

“1938’den Günümüze Türkiye ve Türkler” adlı eser yer alırken peşi sıra pek çok esere de yazar tarafından eleştiri yazısı yazılmıştır. İkinci bölümde de toplam olarak 13 başlık bulunmaktadır. Yazar birinci bölümde olduğu gibi ikinci bölümde de yine aynı anlaşılır üslup ve akışkanlığını devam ettirmiştir. Eserin son bölümü olan üçüncü bölümde ise yazar katıldığı konferans ve sempozyumlarda sunmuş olduğu bildirimleri görme, okuma ve değerlendirme şansını yakalıyoruz. İlk başlığında “100.Yıl Dönümünde Çanakkale Savaşları’nın Etkilerini Yeniden Düşünmek” adlı bildirisinin yer aldığını ardından yine üç maddenin daha yer aldığını görüyoruz. Genel olarak bakıldığında bu tarz bildirimlerin, onları kaleme alan yazardan ve bildirisinin sunulduğu an orada olan ve işiten kişilerden başka kitlelere ulaşmasında güçlük çekildiğini maalesef ki biliyoruz. Eserde böyle bir başlığa yer verilmesi bu tarz bilgilerin daha çok kitleye ulaşmasını sağlamak ve bildirimlerin zamanın içerisinde kaybolup gitmesini önleyerek göz önünde kalmasını sağlamıştır. Genel hatlarıyla eserde geçmişten günümüze aydınlatıcı bilimsel bilgilere yer verilerek biz okuyucuların takdirine sunulmuştur.

Eserin yazarı Yenal Ünal, 1981 tarihinde Konya Ereğli Çiller Köyü’nde dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini Çiller Köyü İlkokulu’nda (1988-1993) tamamlamıştır. 1993 yılında başladığı orta öğrenimini 1999 yılında, Ereğli Lisesi Sosyal Bilimler Bölümü’nü birincilikle bitirerek noktalamıştır. Aynı yıl Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’ne kaydını yaptıran Ünal, bir yıllık İngilizce hazırlık eğitiminin akabinde lisans eğitimini 2004 yılında “1940 ve 1950 Yılları Arasında Türkiye’de Fiyat Artışları” adlı lisans tez çalışmasıyla bitirmiştir.

Okumayı, araştırmayı, sahip olduğu bilgi ve belgeleri çevresiyle paylaşmak idealinde olan yazar, istikbalini akademik çalışmalar üzerine kurmak için 2004 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı’nda yüksek lisans çalışmasına başlamıştır. Yüksek lisans çalışmalarının ikinci yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın açtığı Kültür ve Turizm Uzmanlığı sınavına müracaat etmiştir. Söz konusu sınavı başarıyla geçerek 29.12.2005 tarihinde İzmir’den ayrılmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı’nda Kültür ve Turizm Uzmanı olarak görev yapmaya başlayan yazar, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü’nde görevlendirilmiştir. 2006 yılında Prof. Dr. Ahmet Özgiray danışmanlığında “Ahmet Ferit Tek’in Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Fikirleri” adlı tez çalışmasıyla

yüksek lisans çalışmasını ikmal etmiştir. Bir taraftan Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü'nde çeşitli şubelerde önemli projelerde imzası görülen Yenal Ünal, diğer taraftan 2007 yılında akademik çalışmalarına devam etmek amacıyla Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı'nda doktora programına başlamıştır.

2008 yılında hazırladığı "Bilgi Toplumuna Geçiş Sürecinde Halk Kütüphanelerinin İşlevleri ve Yeni Roller: Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Örneği" adlı kurum tez çalışması ve 2009 yılında Kütahya Hava Er Eğitim Tugay Komutanlığı'nda yaptığı askerlik hizmeti gereği doktora araştırmalarına iki yıl ara vermek zorunda kalmıştır. Nitekim büyük düşünür Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı'nın danışmanlığında hazırladığı "Refik Halit Karay'ın Eserlerine Yansıyan Düşünce Dünyası" adlı incelemesiyle 2012 yılında doktora çalışmasını da bitirmiştir.

17.09.2013 tarihinden itibaren Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaya başlayan Yenal Ünal, ağırlıklı olarak Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında araştırmalarını yoğunlaştırmakta ve özellikle biyografi alanında önemli araştırmalara imza atmaktadır. Biyografi araştırmalarında klasik biyografi kurgularının dışına çıkan yazar, üzerine araştırma yaptığı şahsiyetlerin tarihî önemlerini izah ederken dönemin siyasi, sosyal, askerî ve ekonomik gelişmelerini bir bütün halinde inceleyerek okuyucuya aktarmaya çalışmaktadır. Günümüzde de halen Bartın Üniversitesi akademik kadrosunda varlığını sürdürmekte olan ilgili yazar çalışmalarını sürdürmeye devam etmektedir.

Ünal, eserinde yazmış olduğu önemli akademik makalelerini bir demec altında toplamış, ardından kitap incelemeleri ve bildirimlerini sunmuştur. Kitapta "Makaleler" bölümüne bakıldığında pek çok mühim konuya dem vurulduğunu görüyoruz. Devamında ise "Kitap İncelemeleri-Bildiriler ve Değerlendirmeleri" bölümünde yine pek çok önemli konuya yer verildiğini de görmekteyiz. Türkiye tarihinin pek çok farklı noktadan fotoğrafının çekildiğini ve önemli konulara yer verildiğini kitabın içindekiler kısmındaki konu çeşitliliğinden anlayabiliyoruz. "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları" adlı eser, Konya'nın Çiller Köyü'nde gözlerini dünyaya açan yazar Yenal Ünal'ın hayat serüveninde kendisini yetiştirerek, tarihçi ve araştırmacı yazar olarak bilim dünyasına sunduğu çalışmalarının adeta tek çatı altında toplandığı bir eser olmuştur. Daima söz uçmuş ve yazı kalmıştır. Okuyan ve araştıran toplumlar, yazılı

kaynaklarda bulunan eserleri inceleyip anlayarak aydınlığa, refaha kavuşmuşlardır. Eğer bizler de bir gün sözlerimiz ile hatıralarda yer edinmek istiyorsak araştırmalı, yazmalı ve bunları da daima paylaşmaktan çekinmemeliyiz.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 7, (2020 Yaz), ss. 457-461.

Geliş Tarihi: 4 Mayıs 2020

Kabul Tarihi: 20 Temmuz 2020

Kitap Tanıtımı/Book Review

Fakir Baykurt, Unutulmaz Köy Enstitüleri, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2016, 180 Sayfa, ISBN: 978-975-04-0728-4.

Batuhan ÖZCAN*

Köy Enstitüleri, Cumhuriyet'in ilanının ardından modernleşme sürecine giren Türkiye'nin tarihinde, kırdan başlayan bir kalkınma vizyonuna sahip planlı bir eğitim hamlesinin en etkin özneleridirler. Uzun yıllar süren bir ulusal savaşın ardından, ülkenin yüksek oranda bir kırsal nüfusa ve düşük bir eğitim düzeyine sahip olduğu göz önünde bulundurularak, kıra öncelik veren eğitim odaklı bir kalkınma planlanmıştır. O dönemin aydınlanma ruhu ile köy enstitüleri vizyonu bir araya gelerek ülke sathında 1940-1948 yılları arasında 21 bölgede köy enstitüleri kurulmuştur. Köy enstitüleri kuruluş kararının arkasında, bu yorgun fakat kararlı ülkenin içinde bulunduğu koşulların geniş bir analizinin izleri bulunmaktadır. Tüm köy enstitüleri; çağdaş kültürel, bilimsel ve uygulamalı bilgilerin sağlandığı ortamlar olmalarının yanı sıra yere özgü içsel kaynaklardan beslenmeleri ile kalkınmanın lokomotiflerinden olmuşlardır. Köy Enstitüleri, 1935 yılında hazırlıklarına başlanılıp 1937'de ilk kez denenmiş ama yasal olarak 1940 yılında hayata geçirilmiş bir sistemdir. Savaştan çıkan bir halk, köylerde okul sayısının azlığı, köye hizmet götürmenin zorluğu gibi faktörler bu girişime ön ayak olmuştur. Köylünün dilinden anlayacak bir aydın kesime ihtiyaç vardır, bu da ancak köylünün kendi içinden aydın bir kesim oluşturmakla mümkün olacaktır. Kendisi de köylü bir aileden

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, batuhanozcan66@hotmail.com. ORCID ID: 0000-0002-4803-3384.

gelen ve bu fikirleri savunan İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç, bu sistemin hem kuramcısı hem de kurucusu olacaktır. Devamında Atatürk'ün 1938'de vefatıyla Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılan Saffet Arıkan'ın yerine Hasan-Âli Yücel getirildi. Yeni Bakan ve İsmail Hakkı Tonguç'la birlikte köylerin eğitim yoluyla canlanması son derece önem arz ediyordu. Ancak bu olumlu devam eden bu süreç zaman içerisinde baltalanacaktı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada ve Türkiye'de siyasal değişiklikler oldu. Ülkemizde de çok partili düzene geçme hazırlıkları yapıldı. Ülke yönetiminde olan CHP içinde de değişiklikler yaşandı. 1946'da gerçekleşen hükümet değişikliğiyle Hasan-Âli Yücel'in yerine Milli Eğitim Bakanlığı'na Reşat Şemsettin Sırer getirildi. Yeni Bakan, Köy Enstitülerinin kurucusu İsmail Hakkı Tonguç ve arkadaşlarını görevden alınmıştı. Köy Enstitüsü ve öğretmenlere geçimlerine katkı ve köylere örnek olması için verilen araziler geri alındı. 1950 yılında CHP yerine Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla Köy Enstitülerine eski önem verilmedi. Bu okulların yerine daha çok İmam Hatip okulları açıldı ve ilerleyen yıllarda bu okullar çıkarılan bir yasayla Köy Enstitüleri Öğretmen Okullarıyla birleştirilerek temelli kapatıldı. Bu bağlamda çok kısa süre içerisinde 10000'e yakın mezun veren Köy Enstitülerinden mezun olanlardan biriside Fakir Baykurt idi. Fakir Baykurt, Türk edebiyatının tartışmasız öncülerinden birisi ve Köy Enstitülerinden yetişen bir yazar. Baykurt Köy Enstitülerinde ki yaşadıklarını, eğitim sürecini, görüşlerini ve Anılarını ile beraber Köy Enstitüsü tartışmalarını da "Unutulmaz Köy Enstitüleri" kitabında toplamış. Bu eser, hem Türkiye yakın tarihine farklı bir bakış açısı getirmekle hem günümüz hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında ki eğitim düzenine, oluşumuna ve yapı taşlarına dair ışık tutucu bilgiler içermekte.

Kendisi de Köy Enstitülerinde yetişmiş olan yazar Fakir Baykurt bu eserde bir serzenişte bulunmuş bizlere. Dünyaya örnek olmuş eğitim modelinin başından geçenler bu kitapta. Türk tipi eğitim sistemi olan Köy Enstitüleri ve başından geçenler bizzat o okullarda yetişen yazar tarafından en ince ayrıntısına kadar kaleme alınmış. Soru cevap şeklinde geçiyor çoğu bölümler. Gayet akıcı ve anlaşılır bir dile sahip eser 180 sayfadan oluşuyor. Öncelikle Cumhuriyet ilk yılları, Atatürk, dönemin imkansızlıkları ve Baykurt'un Fikirlerine dair görüşler ile başlayan kitap daha sonra Köy Enstitüleri'nin kuruluşu, sağladığı yararlar, hedefleri ve kapatılışı hakkında geniş çaplı bilgiler içermekte. Kitabın son kısmında "Köy Enstitüleri nasıl kapatıldı"? Sorusuna oldukça önem arz eden cevap ve dokümanlar Baykurt tarafından yazılmış ele alınmış. Baykurt kitabında Türkiye'nin eğitim sorununu da enine boyuna tartışıyor. Özgün bir

eğitime sahip olan Köy Enstitülerinin diğer okullardan farkını açıkça ortaya koyuyor: “Enstitülerde yapılan iş, buyurulan iş değil, tartışılıp planlanan, yapıldıktan sonra değerlendirilen, düşünülmüş, benimsenmiş iştir. Tonguç’a göre yapılacak iş, önce öğrencinin kafasından, sonra elinden çıkar. Temrin okulunda öğrenciler; üstünde yemek yiyeceği, ders yapacağı masayı değil, onun mini bir modelini yapar, sınıfını geçer. Enstitülerde ise sadece gerçek masayı değil, içinde ders yapacağı, yemek yiyeceği, uyuyacağı, temizleyeceği yapıları, üzüm bağlarını, sebze, meyve bahçelerini gerçek iş olarak kurar, hazırlar, bunlardan yararlanır, yeni geleceklerin yararlanması için bırakır gider.”¹ Gene Baykurt Köy Enstitülerinin kapanmasıyla ilgili olarak "Enstitüler kapanmasaydı, Türkiye aydınlanır ve bugün karşı karşıya kaldığı sorunların hiçbirini yaşamazdı" diyor ve cümlesini şöyle tamamlıyor: “Enstitüleri kapatanların cezasını tarih versin!”² ifadesiyle tepkisini dile getiriyor.

Eserin yazarı Fakir Baykurt 1929'da Burdur'un Yeşilova ilçesi Akçaköy'de az topraklı köylü bir ailenin çocuğu olarak dünya gelmişti. Baykurt 1936 yılında Akçaköy İlkokulu'na başlar ve iki yıl sonra babasını kaybeder. Babasının ölümünden sonra dayısı Osman Erdoğan tarafından Balıkesir iline bağlı Burhaniye'ye götürülür ve orada dayısının yanında dokumacılık yapmaya başlar. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile dayısı askere alınır ve Tahir Akçaköy'e dönerek okula devam etme imkânı bulur. 1942 yılında ağır bir sıtma geçirir bu dönem aynı zamanda şiir yazmaya başladığı dönemdir. İlkokulu bitirdikten sonra Isparta Gönen Köy Enstitüsü'ne yazılır. Köy enstitüsü yıllarında özellikle şiire olan ilgisi artar, kendini okumaya verir. Bu dönemde özellikle Türkçeye çevrilen klasikleri okur. Fakir Baykurt Köy enstitüsündeki yıllarını ve kendisine kazandırdıklarını şu şekilde anlatmıştır; “Köy enstitüsü benim için olağanüstü bir fırsat oldu. İlkokulu bitirdikten sonra gidebileceğim başka hiçbir okul yoktu. Ailemin gücü yetmezdi. Ben okumak istiyordum enstitü benim gibi köy çocuklarını çağırıyordu”.

Köy enstitüsü yıllarında ilk şiiri Fesleğen Kolum Eskişehir’de çıkan Türk’e Doğru dergisinde çıkar. Edebiyata olan ilgisinden dolayı enstitüde de kitaplığın yönetimine seçilir ve daha fazla okuma fırsatı bulur. 1947 yılında Köy Enstitüleri ve Kaynak Dergisi'nde şiirleri çıkar ve bu yıllarda önce şiirlerinde daha sonra tüm yazılarında Fakir Baykurt adını kullanmaya başlar. Köy enstitüleri üzerindeki baskıların artması ile birlikte tüm enstitülere daha baskıcı

¹ Fakir Baykurt, *Unutulmaz Köy Enstitüleri*, Literatür Yayıncılık, 2016, s. 97.

² Baykurt, *a.g.e.* s. 152.

yönetimler atanmaya başlar. Bu dönemde enstitüler daha önceki birçok özelliğini yitirmeye başlarken eski öğrencilerin yaşam alışkanlıkları da bu yeni yönetimlerce sorun olmaya başlar. Fakir Baykurt da yeni atanan müdürle sorunlar yaşar ve defalarca kovuşturulmaya maruz kalır. Ancak 1947 yılında Köy enstitüsünü başarı ile bitirir ve Yeşilova'nın Kavacık Köyü'ne öğretmen olarak atanır.

1951 yılında öğretmen olarak Dereköy'e aktarılır. Üzerindeki baskılar devam eder, savcılıkça evine baskın yapılır ve kovuşturma geçirir. 1953 yılında Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü' ne girer ve bir sene sonra bu sefer Gayret Dergisi'nde çıkan bir yazısı nedeni ile yargılanır. 1955 yılında Gazi Enstitüsü' nü de başarı ile bitirerek Hafik'te açılan ortaokula atanır. Aynı yıl ilk kitabı olan Çilli yayınlanır. 1957 yılında askere alınır ve Ankara Piyade Yedek Subay Ortaokulu'na öğretmen olarak atanır. 1958 yılında ilk romanı Yılanların Öcü, Cumhuriyet gazetesinin açtığı Yunus Nadi Roman Ödülleri'nde birinci olur. Ancak roman nedeni ile hem Baykurt hem Cumhuriyet gazetesi kovuşturma geçirir. Baykurt bu dönemden sonra Cumhuriyet gazetesinde yazmaya başlar. Askerlikten sonra Şavşat Ortaokulu'na öğretmen olarak atanır. Yılanların Öcü adlı romanı da Remzi Kitabevi tarafından basılır. Ardından Köy ve Eğitim Yayınları tarafından Efendilik Savaşı adlı kitabı yayımlanır. Cumhuriyet'teki bazı yazıları yüzünden öğretmenlikten alınıp Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı Yapı İşleri Bölümü'nde görevlendirilir. Sürüp giden yazıları ve Yılanların Öcü romanı yüzünden Bakanlık buyruğuna alınarak cezalandırılır. Altı ay açıkta kaldıktan sonra 27 Mayıs 1960'ta Ankara İlköğretim müfettişliğine atanır ve aynı yıl Efkar Tepesi adlı kitabı basılır. 1961 ve 1962 yıllarında yazarın Yılanların Öcü adlı romanı tiyatroya ve filme uyarlanır. Tiyatro gösterimi yasaklanır, film ise ancak Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in konuya el koyması ile gösterime girer ancak filmin gösterimi sırasında olaylar çıkar. Bu yıl ayrıca yazarın Onuncu Köy, Karın Ağrısı, Irazca'nın Dirliği kitapları yayımlanır. Baykurt Amerika Birleşik Devletleri'ne giderek, Bloomington'daki Indiana Üniversitesi'nde göze kulağa hitap eden ders araçları ve yetişkinler için yazma öğrenimi görür. 1963 yılında yurda dönerek Ankara İlköğretim müfettişliği görevini sürdürür. Onuncu Köy Bulgarcaya çevrilir ve kitapları Bulgaristan'da Türkçe olarak da basılır. Yılanların Öcü ile Irazca'nın Dirliği de Almanya'da, Die Racheder Schlangen adıyla basılır. Yılanların Öcü Rusçaya çevrilir. Hayatının son yıllarının büyük bir kısmını Almanya'da geçiren Baykurt 11 Ekim 1999 Pazartesi günü pankreas kanserine yenik düşerek vefat etmiştir.

Köy Enstitüsü mezunu olduğunu sıklıkla dile getiren Baykurt yurt içinde ve dışında çeşitli üniversitelerde eğitim görse de Köy Enstitülerini hiçbir zaman unutamamış. Kitaplarında, konferanslarında, derslerinde, konuşmalarında ve çeşitli yazılarında sürekli olarak Köy Enstitülerine yer vermiştir. 'Unutulmaz Köy Enstitüleri' kitabı da hem Fakir Baykurt'un benzersiz dilini hem de düş gücünü ve yaşananları göstermesi açısından tarihi bir belge niteliğinde. Objektif bir dil ile okunduğu zaman aslında 80 sene öncesi ile günümüz düşünce yapısı arasında herhangi bir farkın olmadığını anlamak açısından kayıta değer bir eser. Bir hükümet neden başarılı olan bir kurumu; kendi halkını yetiştiren, iyileştiren ve geliştiren bir kurumu kapattırmak ister?

Eğer bu durumdan korkan bir hükümet varsa, korktuğu şey onlar değil, kendi cehaletlerinin açığa çıkması korkusudur. Gelecek nesiller olan bizler bir kitap okuyarak dünyayı değiştiremeyiz belki de ama bakış açısı ya da fikirler değişebilir ve bu bana göre hayatın değişmesinden daha önemlidir. Bize düşen şey elimizden geldiğince okumak ve okutmaktır.